

નમોસ્તુ ણં સમણસ્સ મગવઓ ગોયમસામિસ્સ ॥

શ્રીભગવતી સૂત્રની

દેશનાઓ

(આઠમું શતક.)

પુદ્ગલપરિણમન-વિષયક-૪૮દેશનાઓ,

નારકી અને તેના દુઃખો;

અને ધર્મરત્ન-પ્રકરણ-દેશના સારાંશ.

દેશનાકાર:-

પૂ. આગમોક્તારક-જૈનાચાર્ય-શ્રીસાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

સંપ્રાહક:-પં. શ્રીદેવભાગરજી ગણી.

જાન અંજેશ દ્વારા પાઠીનાથાપ જમઃ.
જમોત્યુ જં મમળમ્મ મગવઓ ગોયમમામિમ્મ ॥

જાન પદ્યમાન સ્વામીને જમઃ. જમો વપસ્સ
સજમિમ કપુરવિજપણુ રાદાગુરુ જમો જમદ
વપસ્સ પલવકળુ જાન મજોર વિજપણુ મરાવાજની
વદ્યમાન વપની ફર-ફર-ફર-ફર માઓજાવરમા
ઓવિઆરી અફાઇ જા વપમવર્ષા જામીને જામે
રાજપુત્રી જામીને જામીને જામીને જામીને જામીને
શ્રીભગવતીસૂત્રની દશનાઓ

(આઠમું શતક.)

પુદ્ગલપરિણમન-વિષયક-૪૯દેશનાઓ,

નારકી અને તેના દુઃખો;

અને ધર્મરતન-પ્રકરણ-દેશના સારાંશ.

卐

દેશનાકાર:-

પૂ. આગમોદ્ધારક-જૈનાચાર્ય-શ્રીસાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

સંપ્રાહક:-પં. શ્રીદેવસાગરજી ગણી.

卐

વોર સં. ૨૪૭૫ }
વિક્રમ સં. ૨૦૦૫ }
ઈ. સં. ૧૯૪૯ }

કિંમત રૂ. ૪-૮-૦

{ પ્રથમાવૃત્તિ.
૧૯૬૧-૬૦

પૂ. મુનિ મહારાજ શ્રી અમરેન્દ્રસાગરજી તથા શ્રી મનોજસાગરજી
મહારાજશ્રીની શુભ પ્રેરણાથી આ ગ્રંથમાં સહાય કરનારના શુભ નામો.

૭૫૧) શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પેઠી, નવસારી.
૨૦૧) શેઠ વાડીલાલ મનસુખલાલ બાટલી બોઈ કુંવાળા સુંબઠ.
૧૫૧) શા. નેમચંદ ફકીરચંદ હ. મગનભાઈ નેમચંદ, મરોલી.
૧૦૧) ગાંધી શંકરલાલ મહાસુખલાલ હ. તેમના સુપુત્ર નગીનદાસ.
મોદી કાંતિલાલની પ્રેરણાથી, પંચમહાલ-વેજલપુર.

પ્રકાશિકા:-
શ્રી સિદ્ધચક્ર-સાહિત્ય
પ્રચારક સમિતિ.
ગોપીપુરા, સુરત.

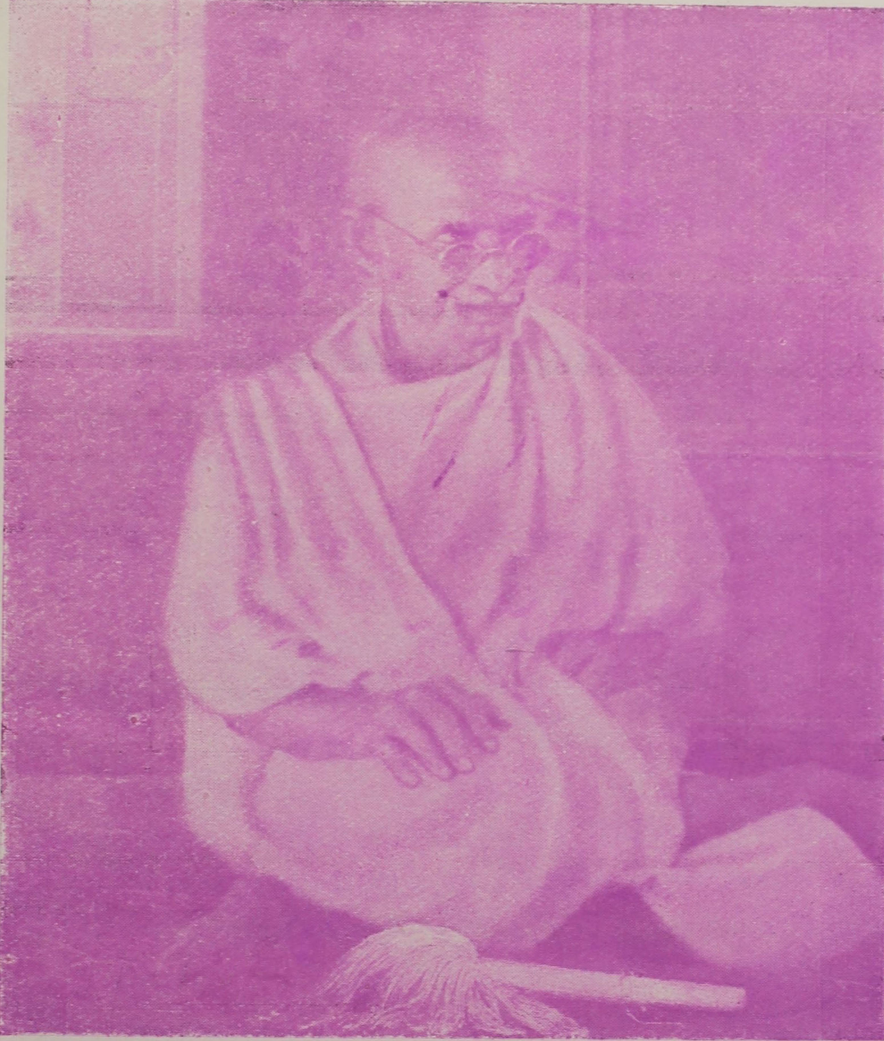
મુદ્રક:-
ફકીરચંદ મગનલાલ બહામી
“જૈન વિજ્ઞાનંદ” પ્રી. પ્રેસ,
હવાડીયા ચકલા, સુરત.

દેશના-દાતા.

પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રીમત્

● સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી. ●

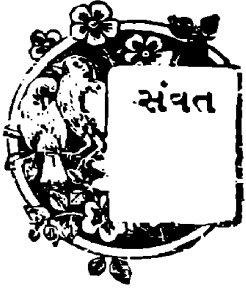
જન્મ વિ. સં. ૧૯૩૧ કપડવાણજ.
પંચાસપદ. વિ. સં. ૧૯૬૦ રાજનગર.

દીક્ષા વિ. સં. ૧૯૪૭ લીંબડી.
સ્થરિપદ. વિ. સં. ૧૯૭૪ સુરત.

卐

ઉપોદ્ધાત

૧૯૯૯ ની સાલમાં શ્રી સિધ્ધગિરિ (પાલીતાણા) શ્રી વર્ધમાન જૈન આગમમંદિરની પ્રતિષ્ઠાના અભૂતપૂર્વ મહોત્સવ બાદ શ્રી નવપદજીની શાશ્વતી ઓળીની આરાધના ધામધૂમથી કપડવંજ શહેરમાં ઉજવવા માટે જયન્ત મેટલ કું ના માલીક દાનવીર શા. ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈએ આગ્રહ-ભરી વિનંતિ કરી. પરમ પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આગમ વાંચના દાતા, શ્રી વર્ધમાન જૈન આગમ મંદિર સંસ્થા તથા સુરત તામ્રાગમ મંદિરોદિ અનેક સુસંસ્થાસંસ્થાપક, અજોડ આગમના અભ્યાસી, આચાર્ય મહારાજ શ્રી શ્રી શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે તેઓની ભક્તિપૂર્ણ વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો. અને પોતાના વિશાળ શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ પરિવાર સાથે લાંબો વિહાર કરી કપડવંજ જે પોતાની જન્મભૂમિ પણ છે, ત્યાં અપૂર્વ સ્વાગત સાથે પધાર્યા. સિદ્ધચક્રની આરાધના પ્રસંગે શ્રીપાળ મહારાજ મયણા સુંદરીના આકર્ષક દૃશ્યો પણ જડા કરવામાં આવ્યા હતાં. દેશ દેશાવરથી આરાધકોની સંખ્યા પણ ઘણી આવી પડોચી હતી. અપૂર્વ ઉલ્લાસથી આરાધના સમાપ્ત થઈ.

શ્રી કપડવંજ શહેરના જ્ઞાનવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ શ્રાવકોની ચીરકાળથી આચાર્ય મહારાજને ચતુર્માસ કરાવવાની ભાવના હતીજ, ઘણી વખત વિનંતિઓ પણ કરી હતી. તેમજ સમુદાયમાં કપડવંજના ઘણા સાધુઓ પણ દિક્ષિત થયેલાં. તે સર્વ સુયોગ સાંપડવાથી આખા શ્રીમંથે મંગી ચતુર્માસની વિનંતિ કરી. અને તેનો સ્વીકાર પણ થયો.

હવે ચોમાસામાં વ્યાખ્યાનમાં કયું સૂત્ર વાંચવું! એ વિચારનાં શ્રી સંઘની એવી ભાવના થઈ કે આગળના વર્ષે વંચાયેલ શ્રી ભગવતી સૂત્ર ન્યાંથી અધુર રહેલ છે, ત્યાંથી આગળ સાંભળીએ તો ઠીક. પૂજ્ય શ્રીઆચાર્ય મહારાજને તે પ્રમાણે વિનંતિ કરી અને તે પ્રમાણે શ્રી ભગવતી સૂત્રનું આઠમું શતક અને ભાવનાધિકારે ધર્મરત્ન પ્રકરણ શરૂ કર્યું.

શ્રી ભગવતી સૂત્રના આઠમા શતકમાં પુદ્ગલ પરિણામને અંગેનો વિશિષ્ટ અધિકાર હોવાથી પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રીએ શાસ્ત્રીય શૈક્ષીની સુંદર યુક્તિ પ્રયુક્તિ દાખલા દલીલથી તેમજ ઉદાહરણો, દૃષ્ટાંતો આપી પોતાની પ્રતિભા અને લાક્ષણિક શૈક્ષીથી અનુપમ વ્યાખ્યા કરી છે. દ્રવ્યાનુયોગના વિદ્વાનોને આ વ્યાખ્યાનો અતિ ઉપયોગી અને રસપ્રદ હોવાથી મારા પરમ ઉપકારી પૂજ્ય ગુરૂદેવ પંન્યાસજી શ્રી હેમસાગરજી ગણીનો ઘણા વખતથી આ વ્યાખ્યાનો છપાવવાનો વિચાર હતો. પરંતુ છેલ્લા કેટલાક સમયથી યુદ્ધકાળની સખત મોંઘવારી, કાગળની અછત અને ખીજ પણ કેટલાક કારણોથી વિચાર અમલમાં સુકી શકાયો ન હતો. પરંતુ સંવત ૨૦૦૪ની સાલમાં નવસારી શ્રી સંઘના આગેવાનો તેમજ શાશનના પરમ અનુરાગી શા. જવેરચંદ રામાજી (ફિન્સી) ની આગ્રહભરી વિનંતિથી પૂજ્ય પંન્યાસજી ગુરૂમહારાજ, હું તથા લઘુગુરૂમંદુ શ્રી મનોજસાગરજી મહારાજ ચતુર્માસાર્થે ગયા હતા. ત્યાં ચતુર્માસની અંદર વ્યાખ્યાનમાં શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર તથા ભાવનાધિકારે શ્રી સમરાદિત્ય ચરિત્ર વાંચ્યું હતું. તપસ્યા ધર્મિક પ્રવૃત્તિઓ પણ સારી રીતે થઈ હતી. દરમ્યાન શા. છગનલાલ લલ્લુભાઈ અંભેરીવાળા તથા કાલીયાવાડીવાળા રાયચંદ દેવચંદની પેઢીવાળા મંગીબેનનો ઉપધાન કરાવવા વિચાર થયો. અને તેમનો વિચાર નવસારીના શ્રીસંઘે સહુર્ષ વધાવી લીધો. ઉપધાન તપ, અષ્ટાદિકા મહોત્સવ, મળારોપણ ક્રિયા, રથ યાત્રા શાંતિ

સ્નાત્ર સાધર્મિક ભક્તિ વિગેરે શાશન પ્રભાવનાના કાર્યો સ્થાનિક શ્રી સંઘના કાર્યવાહકોની સહાયથી અપૂર્વ દીપ્તિ નીકળ્યા હતા. દેવદ્રવ્ય, તથા જ્ઞાન દ્રવ્યની ઉપજ પણ સારી થઈ હતી.

નવસારી શ્રી સંઘના આગેવાનોને આ ભગવતિ સૂત્રના વ્યાખ્યાનો છપાવવા માટે મેં તથા સુનિ શ્રી મનોજસાગરજીએ હકીકત જણાવી. તેઓએ પણ તે વાત સહર્ષ વધાવી લઈ રૂ. ૭૫૧) ચાંકે સાતસો એકાવન આપવા જણાવ્યું. ખુટતી રકમની ખીજ સગવડતા ઉતારીશું તેમ ધારી શ્રી ભગવતિ સૂત્રની દેશનાઓ છાપવાનું કામ ચાલુ કરાવવા માટે શ્રી પંચાસજી મહારાજને વિનંતિ કરી. મારા ગુરૂમહારાજશ્રીજીના અવતરણોની કોપી ઉપરથી શુદ્ધ પ્રેસ કોપી સુનિમહારાજ શ્રી કંચનવિજયજીમહારાજ તથા શ્રીહર્ષિસાગરજી મહારાજે કરાવી હતી; તે પ્રેસ કોપીનો ઉપયોગ સુધારા વધારા સાથે કરવામાં આવ્યો છે.

દેશના દ્વાતા પરમ પૂજ્ય પરમોપકારી આગમોપધ્યારક, શાશનદીવાકર, આચાર્ય મહારાજ આહ્યેશ શ્રી સાગરાન-દસૂરીશ્વરજીએ પોતાની પ્રતિભાશાલિ અપૂર્વ શૈલીથી, પુદ્ગલ વિષયક સ્પષ્ટીકરણ સુંદર દૃષ્ટાંત દાખલા દલીલો યુક્તિ પ્રયુક્તિથી કરેલ છે, જે વાચકવૃંદ સ્વયં વાંચીનેજ તેમની પ્રતિભાનો ખ્યાલ કરી લે. તેમની જ્ઞાન શક્તિ જૈનોમાં પ્રસિદ્ધ પામેલી છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ જૈનેતરો પણ મુક્ત કંઠે પ્રશંસાના પુષ્પો વેરે છે.

જામનગર શહેરમાં સંવત ૧૯૯૧ ની સાલમાં વ્યાખ્યાનમાં શ્રી ભગવતી સૂત્ર પૂજ્ય શ્રી આચાર્ય મહારાજે વાંચેલ, તેના અવતરણો પણ મારા ગુરૂ મહારાજશ્રીએ કરેલા હતા. તેની પ્રેસ કોપી કરાવી પોતે યોગ્ય સુધારો વધારો કરી પાઠ સ્થળોએ મૂળ પાઠ વિગેરે ગોઠવી તૈયાર કર્યા હતા. તે વ્યાખ્યાનો પણ હાલ જયન્ત મેટલ કું.વાળા દાનવીર શેઠ ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈની સંપૂર્ણ આર્થિક સહાયથી પંચાસજી મહારાજ શ્રી ચંદ્રસાગરજી મહારાજની નજર તળે છપાઈ રહ્યા છે, જે ટુંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

આનંદસુધાસિન્ધુ, શ્રી સિદ્ધચક્રહાત્મ્ય, પર્વ દેશનામાં છપાયેલ વ્યાખ્યાનો તેમજ શ્રીસિદ્ધચક્ર પાક્ષીક અને માસિકમાં આવેલા શરૂઆતથી અત્યાર સુધીના વ્યાખ્યાનો છપાયા છે, તે લગભગ ઘણા મારા ગુરૂ મહારાજ પંચાસજી હેમસાગરજી ગણીના પોતાના હસ્તના અવતરણોજ છે. વળી પોતે બીજા પણ ઘણા આચાર્યમહારાજશ્રીના વ્યાખ્યાનોના અવતરણોનો જથ્થો શુદ્ધ કરાવી પ્રેસ કોપીઓ બનાવી તૈયાર કરેલાં છે. જેમ જેમ આર્થિક સહાયતા મળતી રહેશે તેમ તેમ આગમો-દ્વારકની અમોઘ દેશનાઓ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. આવા અપૂર્વ વ્યાખ્યાન રસિકોને જો પોતા તરફથી પ્રગટ કરાવવાની ઈચ્છા હશે તો હમે તેઓને વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ જોઈએ તેટલો પુરો પાડીશું.

આ દેશનાના મુકેશ તપાસવામાં પરમ પૂજ્ય પરમોપકારી વર્ધમાનતપોનિષ્ણાત પ્રખર વ્યાખ્યાતા પંચાસજી મહારાજ શ્રી ચંદ્રસાગરજી મહારાજ પોતાને વ્યાખ્યાન આદિ વ્યવસાય હોવા છતાં સમય બચાવી મુકેશ શુદ્ધિ કરી આપેલ છે, તેમજ સુનિશ્રી દોલતસાગરજી મહારાજ શ્રીએ શુદ્ધિપત્રકાદિ કાર્યો કરી આપવામાં મદદ કરી છે. જેથી ઘણા ટુંક સમયમાં આ પુસ્તક બહાર પ્રસિદ્ધ કરી શક્યા છીએ.

આ પુસ્તક વાંચન કરનાર મહાશયને પ્રથમ શુદ્ધિપત્રકના આધારે શુદ્ધ કરી વાંચવા લલામણુ છે. તેમજ કેટલીક જગોપર અનુસ્વાર, રેફ. કાના વિગેરે ઉડી ગયા હોય, ત્યાં તે ઉમેરીને વાંચવું. તેમજ દ, દ, દ ની શુદ્ધિ પણ યથાયોગ્ય સમજી લેવી.

વેજલપુર [પંચમહાલ]
સં. ૨૦૦૫ આસો સુદી ૧

લિં
સુનિશ્રી અમરેન્દ્રસાગર.

ભગવતીજસૂત્ર શતક ૮મું પુદ્ગલ પરિણમન વિષયક દેશનાનો અનુક્રમ.

દેશનાંક	પત્રાંક	દેશનાંક	પત્રાંક
૧ જૈનદર્શનનું મંગલાચરણ પણ અનૈશ્ન છે.	૧	૨૮ દેવતાઓના બેદોમાં પરિણતિની અસર કારણ-	
૨ પુદ્ગલનો પરિણમનશીલ સ્વભાવ.	૬	૩૫ છે.	૧૧૫
૩ દૃષ્ટિવિષ નેટલી બચાવેરતા આશીવિષમાં નથી.		૨૯ નવત્રૈવેયક તથા પાંચ અનુતર વિમાનમાં વ્યવસ્થા	
પુદ્ગલની પ્રકૃતિ પરિણમનશીલ છે.	૧૦	શા માટે નથી ?	૧૨૦
૪ અહિંસા તત્ત્વની આરાધના શક્ય શી રીતે ?	૧૪	૩૦ અહિંમિન્દ્રપણું મેળવવાનો અધિકાર તેવી શક્તિ	
૫ પ્રથમથી દશ ઉદ્દેશમાં કયો અધિકાર છે, તેનું		કેળવનારનેજ હોય.	૧૨૬
સામાન્ય વર્ણન.	૧૮	૩૧ જ્યોતિમાં જ્યોતિ સમાય તેમાં પુદ્ગલનો	
૬ પુદ્ગલ સંબંધિના પ્રશ્નને નિરાકરણ યોગ્ય ગણ્યો.	૨૨	પ્રશ્ન જ નથી.	૧૩૧
૭ પુદ્ગલ પરિણામના ત્રણ પ્રકાર છે.	૨૭	૩૨ પુદ્ગલ-પરિણામ.	૧૩૪
૮ એ અર્થ પુદ્ગલ 'પદ' સાથે સમાયતો છે.	૩૧	૩૩ મન-વચન-અસોશ્વાસ પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે,	
૯ મિશ્રસા પરિણત પુદ્ગલો.	૩૫	વિસર્જન કરે, પણ ધારણ કરે નહિ.	૧૩૯
૧૦ આત્માનું તેવું સામર્થ્ય છે, માટેજ જીનેશ્વર		૩૪ ઉંચિ સ્થિતિ તથા હલકી હાલતનો પુદ્ગલ-	
દેવોએ ધર્મ માર્ગ અતાવ્યો છે. મંત્રી ભાવના.	૩૯	પરિણમનનો પ્રકાર.	૧૪૩
૧૧ એક કોડાકોડીની સ્થિતિ ટાળવા માટે આત્માને		૩૫ અર્પી આત્મા સથે રૂપી કર્મનો સંબંધ શી રીતે ?	૧૪૭
પ્રયત્ન કરવો પડે છે. પ્રયોગ પરિણામને સમજે		૩૬ પાત્રાનુસાર પુદ્ગલોનું પરિણમન	૧૫૨
તે બધું સમજે.	૪૪	૩૭ લોક તથા અલોકના ભેદ.	૧૫૪
૧૨ લોકાલોકમાં ઇન્દ્રિયો પાંચજ છે. વિષયો પાંચજ છે,		૩૮ દેખી શકાય તે બાદર, અને ન દેખી શકાય	
છઠ્ઠો વિષય નહિ, એનું નિરૂપણ કોણ કરી શકે ?	૪૯	તે સૂક્ષ્મ.	૧૫૮
૧૩ પાંચ પ્રકારના પુદ્ગલ પ્રયોગ પરિણત જીવો.	૫૨	૩૯ જૈનોના મોક્ષ સાંકડો નથી.	૧૬૧
૧૪ સૂક્ષ્મ તથા બાદર વિભાગ.	૫૫	૪૦ ગર્ભની પરિસ્થિતિ.	૧૬૫
૧૫ દેવલોક તથા નારકી ગતિ માત્ર શ્રદ્ધાગમ્યજ		૪૧ પુદ્ગલપરિણમન વૈચિત્ર્યથી જીવના અનેક	
છે, એમ નથી, પણ બુદ્ધિગમ્ય છે જ, કુદરતને		ભેદો છે.	૧૬૮
માનનારે એ બેય ગતિ માન્યે જ છૂટકો.	૫૮	૪૨ પુદ્ગલોનું પરસ્પર પરિણામાન્તર શાથી ?	
૧૬ બુદ્ધિશાળીની દૃષ્ટિ ફળ તરફ હોય છે. જીવ		તેજસ શરીરથી.	૧૭૦
સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી શકતો નથી.	૬૨	૪૩ વૈકલ્પ શરીરનો હેતુ.	૧૭૩
૧૭ સમ્યક્ત્વના પાંચલક્ષણો શમ, સંવેગ, નિર્વેદ,		૪૪ અંબડ પરિવ્રાજકની રૂપવિકૃત્તિ.	૧૭૮
અનુકંપા, આસ્તિકતા.	૬૭	૪૫ મનુષ્યગતિમાંજ પાંચ શરીર છે. આહારક	
૧૮ આશાસિદ્ધ પદાર્થોમાં યુક્તિનો આગ્રહ અમુક્ત છે.	૭૦	શરીર માત્ર મનુષ્ય ગતિમાંજ છે.	૧૮૩
૧૯ સમુચ્ચિન્ન તથા ગર્ભજ ક્યાં ક્યાં છે ?	૭૪	૪૬ મરણ કરતાં અધિક ૩૨ જન્મનો હોવો જોઈએ.	૧૮૭
૨૦ જયણાની જરૂરીયાત.	૭૬	૪૭ આત્મ પ્રદેશમાં કર્મ પ્રવેશ શી રીતે થઈ શકે ?	૧૮૯
૨૧ નરક સાત શાથી ?	૭૯	૪૮ તમામ પર્યાપ્તિનો આરંભ સાથેજ છે. અને	
૨૨ આયુષ્યકર્મનું કામ જીવને જકડી રાખવાનું છે.	૮૩	પૂર્ણાહતિ કરે છે.	૧૯૫
૨૩ પરિણામના ભેદો ક્રિયાના ભેદોને આભારી છે.	૮૭	૪૯ સર્વજ્ઞના વચન સિવાય છકાયમાં જીવ માની	
૨૪ મિથ્યાત્વીની પણ ધર્મકરણી નકામી જતી નથી.	૯૩	શકાય નહિ.	૧૯૮
૨૫ ભિન્ન ભિન્ન દેવલોકે જવાના કારણો.	૯૮	૫૦ નારકી અને તેના દુઃખો.	૨૦૧
૨૬ નારકી અને દેવો પચ્ચખ્યાણુ ન કરી શકે.	૧૦૪	૫૧ ભાવનાધિકારે ધર્મરત્ન પ્રકરણ દેશના શારાંશ.	૨૧૩
૨૭ પુદ્ગલોની અસર.	૧૦૯		

વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ.

પત્રાંક	વિષય	પત્રાંક	વિષય
૨	ઇન્દ્ર મહારાજના જ્ઞાનીના સેવક સ્વેચ્છાએ બને છે.	૨૨	રાજગૃહી એ ધર્મકેન્દ્ર હતું
૩	નમસ્કાર શ્રી સર્વજ્ઞ દેવને છે.	૨૩	વક્તાનું વક્તવ્ય શ્રોતાની પરિણતિને અને યોગ્યતાને આધીન છે.
૪	અનંતુ જાણવાનો અંત.	૨૩	સિદ્ધરાજનો ધર્મ વિષયક પ્રશ્ન.
૪	શું આત્મા કાયમનો ગુલામ છે? ના.	૨૫	ચાર પ્રકારનાં સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ.
૫	જૈન દર્શનમાં ઈશ્વરપણા માટે 'મોનોપોલી' નથી.	૨૫	હવે મને 'હે ગૌતમ' કોણ કહેશે એવા કોડ ૮૦ વર્ષની વયે.
૫	વિતરાગ પોતે ઈશ્વર છે, તેનો માલીક કોઈ નથી.	૨૭	કાયા, ભાષા, તથા મનની પરિણતિ જીવનાં પ્રયત્નથી છે.
૬	ઇષ્ટ પ્રવૃત્તિ તથા અનિષ્ટ નિવૃત્તિ માટે ઇષ્ટાનિષ્ટ જ્ઞાન આવશ્યક છે.	૨૮	સમક્રિત-દૃષ્ટિની સુંદર-વિચારણા.
૭	જ્ઞાનની જરૂર ખરી પણ શા માટે?	૨૯	શરીર એ અશુચિકરણ યંત્ર છે.
૮	દોષનો ટોપલો ભગવાનના શિર.	૩૦	ભલા આદમી! આટલી મહેનત કરવાનું શું કારણ?
૧૦	પુદ્ગલ પ્રવૃત્તિ પરિણમન શીલ છે.	૩૧	૩પીઓ ને સોળ આના એકજ છે.
૧૧	ધાગા પંચીઓ ઈશ્વરને કર્તા તરીકે શા માટે આગળ કરે છે?	૩૨	શબ્દમાં સંપૂર્ણ-અર્થ સમાયજ છે.
૧૨	આત્માનો કર્મ સાથે સંબંધ અનાદિ છે.	૩૩	બહાર જોયું પણ ભીતરમાં જોયું નહિ.
૧૩	મણિના મૂલિતઃ સર્પઃ કિમસૌ ન મયંકરઃ?	૩૬	વૈક્રિય ક્ષેત્ર જીવ ગયાં પછી વિખરાઈ જાય છે.
૧૪	અહિંસા વ્રતની આરાધના શી રીતે?	,,	વર્ગણા વિચાર.
,,	નરસું પણ જો પરમેશ્વરની પ્રેરણાથી તો પ્રાણીને સજ્ઞ શા માટે?	૩૯	નિર્માણ-કર્મોદયે ગ્રહણ કરાયેલાં પુદ્ગલો તેજ રૂપે પરિણમે છે.
૧૫	પરમેશ્વરને માનવા શા માટે?	,,	આત્માએ પુદ્ગલ વળગાડનાર થવું નહિ.
૧૫	દેવો પણ કાયાના કેદી છે.	૪૦	જૈન-શાસનની મુખ્ય તથા પ્રથમ ભૂમિકા.
,,	કાયસ્થિતિ	,,	મૈત્રી ભાવના
૧૬	કર્મબન્ધથી કોણ બચી શકે?	૪૧	શું પાપીને સજ્ઞ થવીજ જોઈએ?
,,	વનસ્પતિની વ્યાપકતા.	૪૨	ધર્મની ભાવના કેવી હોય?
,,	અહિંસક કોણ બની શકે?	૪૩	સિદ્ધના જીવો કેમ પાપ કરતા નથી.
૧૮	શબ્દ વાચક છે, અને પદાર્થ વાચ્ય છે.	,,	કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્
૧૯	ગ્રહસ્થ માટે દાન એજ ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ શાથી?	૪૫	કર્મવર્ગણા આપોઆપ વળગી શકતી નથી.
,,	શીલ-તપ-ભાવ તો સર્વવિરતિની સરખામણીમાં બિન્દુ માત્ર છે.	૪૬	સ્વાભાવિક પરિણામે પરિણમેજ્ઞામાં પણ જીવનો પ્રયોગ કારગત છે.
૧૯	પાપ પ્રત્યે ધિક્કાર એ જખ્ખર હથિયાર છે.	,,	કુદરતે સામગ્રી આપી પછી પ્રયત્ન આપણે કરવો જોઈએ.
૨૦	પાપ ગમે છે પણ પાપી તરીકેની છાપ ગમતી નથી.		
૨૦	પ્રાયશ્ચિત્તનું નિવારણ આલોચણ.		

પત્રાંક

વિષય

- ૪૭ અકામનિર્જરા તથા સકામનિર્જરાના અંતરને
જણાવનાર તામલી તાપસનું દૃષ્ટાંત.
,, મિત્ર પરિણામ ક્યાં ?
૪૯ પુદ્ગલાસ્તિકાય એક જાતિ છે.
૫૦ પ્રતિમા તથા પથર સરખા કહેનારને માતા તથા
સ્ત્રી સરખા ખરા કે ?
૫૧ નિર્માણ નામકર્મ જાતિ-નામ-કર્મનો શુભામ છે.
૫૨ શું સમ્યક્ત્વ એ જૈનોનો ઈર્ગરો છે ?
૫૩ જેઓ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ન માને તેઓ તોડવાના
પ્રયત્નો કરેજ ક્યાંથી ?
,, સ્વરૂપ સમાન છે પણ ફરક આકારમાં છે.
૫૫ સૂક્ષ્મ તથા આદર વિભાગ.
,, આત્માના આઠ રૂપક પ્રદેશો કાયમ ખુલ્લા રહે છે.
૫૬ મોક્ષમાં શું છે ?
૫૭ ફરક આકારમાં છે, સ્વરૂપમાં નથી.
,, વનસ્પતિકાયનું વિવેચન.
,, નિગોદ વિચાર.
૫૮ કુદરતને માનનારે એ એય ગતિ માન્યેજ છુટકો.
૫૯ આકારરૂપે એકેન્દ્રિયના પાંચ, ત્રિકેન્દ્રિયના અનેક
પંચેન્દ્રિયના ચાર ભેદ.
,, પ્રત્યક્ષમાં શંકાને સ્થાન નથી, શંકા પરોક્ષનીજ હોય.
૬૦ દેવલોક તથા નારકી છે કે નહિ ?
૬૧ કુદરતને માનનારે નારકી માનવી જ પડે.
૬૨ જીવ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી શકતો નથી.
૬૩ પટ્ટો એ પુદ્ગલોનો સ્વભાવ છે.
,, એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિયપણાનો ક્રમ પુણ્યાઇને અંગે છે.
૬૪ સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા જીએ કાયમાં જીવનું મન્તવ્ય છે.
૬૫ શ્રાવકની દયા શક્ય ફેટલી ? સવા વસો.
૬૬ મુઠ્ઠીમર જીવોની હિંસાનો ત્યાગી વ્રતધારી શી રીતે ?
૬૭ અધોલોક, મધ્યલોક, ઉર્ધ્વલોક, એ ક્રમ સકારણ છે.
,, નરકનું કંપાવનાર સામાન્ય વર્ણન.
૬૯ ચારે ગતિનાં જીવોનો કાર્યક્રમ કેવો છે ?
,, સમક્રિતિને જીવની વાસ્તવિક દશાનો ખ્યાલ આપ્યા
વિના રહે જ નહિ.
૭૦ સ્વરૂપે સર્વ આત્મા સમાન છે.

પત્રાંક

વિષય

- ૭૧ સંજ્ઞા હોય ત્યાંજ અસર થાય.
૭૨ જીવમીને શિક્ષક છે !
૭૩ કુદરતનાં ઈન્સાફમાં સુકા ભેગુ લીડું અળતુ નથી.
,, આજ્ઞા સિદ્ધ તથા હેતુ સિદ્ધ પદાર્થો.
૭૪ પુણ્યાઇ વધે તેમ આગળ વધાય.
,, પંચેન્દ્રિયમાં તિર્યચનો એક ભેદ છે.
૭૫ જીવોની પરિણતિમાં પટ્ટો આવે છે.
૭૬ જલચરાદિનું વર્ણન.
,, ઇન્દ્રિયોની સાથે મનને ગણનામાં કેમ ન ગણ્યું ?
૭૭ શ્રુત જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા.
૭૮ જયણા વગર થતી કાળીજા હિંસા.
,, ફેટલીક વખત રૂઝાવટ, એ ધાતક થાય છે.
૮૦ દેવલોકનાં ભેદો શાથી ?
,, સમક્રિતિને વૈમાનિક વિના આયુષ્યનો અધ હોય નહિ.
૮૧ શ્રીમતીનું દૃષ્ટાંત.
,, દેવતાના ભેદો.
૮૨ સમક્રિતિની ક્ષેત્ર્યા કર્મ હોય.
૮૩ અકામ નિર્જરાનું પણ સામર્થ્ય તે પ્રમાણમાં
માનવું પડશે.
૮૪ સજ્જન અપકારી પ્રત્યે ઉપકાર કરે, તો ઋણરતુ
વલણ કેવું હોય ?
૮૬ ઇશ્વરના નામે ધાગો પંથીઓના પ્રધા.
૮૭ મનુષ્ય થાય પણ સમૂર્જિત થાય તો સાર્થકનું ?
૮૮ રડના કરેલુ ઉલ્લાસથી શી રીતે ભોગવાય.
૮૯ ચંદનાના આંસુનું મુલ્ય.
,, ક્રિયાની તરતમતા મુજબ ફલમાં તરતમતા સમજવી.
૯૦ અકામ નિર્જરા.
,, ભૂખ્યો તરસ્યો મરેલો બળદ દેવ થાય છે ?
૯૧ નટનો નિષેધ કે નટીનો ?
૯૨ ભવનપતિ દેવો 'કુમાર' શાથી કહેવાય છે.
,, વ્યંતરાદિ દેવો સંખંધિ.
૯૩ નરક જેવી ગતિ માન્યા વિના ચાલે તેમ નથી.
,, સમ્યક્ત્વનાં અભાવે દેવગતિ રોકાતી નથી.
૯૪ સમ્યક્ત્વ પામવાનો વખત ક્યાં ?
૯૫ નવકારનો નિર્કાર કરેમિલતેનો નિર્કાર ક્યારે બોલે.

પત્રાંક

વિષય

- ૯૫ કાર્તિક વહાણને તોફાન નડે છે.
 ,, સંસ્કારો ઉલટાવવા મુશ્કેલ છે.
 ૯૭ મંથીભેદ મનાય ક્યારે ?
 ,, સમ્યક્ત્વ-દેશવિરતિ આદિનો ઉત્પત્તિ ક્રમ.
 ૯૮ પુદ્ગલોનાં દીને આત્મીય સુખની છાયા પણ સમજવી
 કરીજી છે.
 ૯૯ સિદ્ધોનું સુખ શું ?
 ૧૦૦ મોક્ષમાં સંકટામણ કેમ થતી નથી ?
 ૧૦૧ પરિણામ ક્ષેત્રાનુસાર થાય છે.
 ,, ઉત્કૃષ્ટ પાપના પરિણામે નરક.
 ૧૦૨ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનાં પરિણામે દેવલોક.
 ૧૦૪ નારકી અને દેવો પચ્ચપ્પણ ન કરી શકે.
 ૧૦૫ નિયાણાનું પરિણામ.
 ૧૦૬ મરણ સમયે સંસ્કારની હાજરી.
 ૧૦૭ લેસ્થાના આધારે ભાવીગતિ.
 ,, સૂર્યને ચંદ્ર એ ખેમાં મહાન કોણ ?
 ,, દેવોનાં ભેદો ને વ્યવસ્થા
 ૧૦૯ પુદ્ગલોની અસર.
 ૧૦૯ વિશેષણની જરૂર ક્યાં ?
 ૧૧૦ ઉલ્લાસની તરતમતા સુખ જલની પણ તરતમતા
 ,, હરિબળ માછીમારની દ્રઢતા.
 ૧૧૧ જુવાન ક્યારે પછી જીવન રહે તો શા કામનું ?
 ૧૧૨ ભિન્ન પરિણતિથી ભિન્ન ફળ ભોગવાય છે.
 ,, પાડા લડે એટલે ઝાડોનો ખોડો નીકળે.
 ૧૧૩ ઇચ્છાનો છેડો ક્યાં ?
 ૧૧૪ કલ્પાતીત દેવલોકો ક્યાં ?
 ૧૧૫ નાનો સરખો ધર્મ પણ તીવ્રતાથી મહાન ફલને
 યાવત્ મોક્ષને તત્કાલ આપે છે.
 ,, આવક કુટુંબોમાં વાર્તા કઈ હોય ?
 ૧૧૬ પર્વ આવે ત્યારે આજે શાનો વિચાર કરાય છે.
 ૧૧૭ તરતના જન્મેલા બાળકનો પુણ્યોદય ધરણેન્દ્રને
 આકર્ષે છે.
 ૧૧૮ મિત્ર કેવી સલાહ આપે ?
 ,, ધર્મના વિચારે ભવાન્તરે અમલ કરાવ્યો.
 ૧૨૦ નવગ્રંથેયક દેવોની સ્થિતિ.
 ૧૨૧ ખાળે ડુયા, દરવાજા મોકળા.

પત્રાંક

વિષય

- ૧૨૨ સાધુની પાંચ મહા પ્રતિજ્ઞાઓ.
 ૧૨૩ બાવાજીની ગીતા.
 ૧૨૪ નવગ્રંથેયકનો અધિકારી કોણ ?
 ,, દીક્ષા ચૌદ રાજલોકને કલ્યાણપ્રદ, માટે કોઈ પણ
 સંયોગોમાં રોક્યાજ નહિ.
 ૧૨૮ લિંગની પ્રધાનતા
 ૧૨૯ આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ
 ,, છાપ વગર નકામું.
 ૧૩૦ મોક્ષનું સાધન સ્વલિંગજન !
 ,, નવગ્રંથેયકમાં અલબ્ધો પણ જઈ શકે છે.
 ૧૩૧ પાંચ અનુત્તરના અધિકારી કોણ ?
 ,, સ્થિતિ ફરક એ પુન્યનાં ફરકનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે.
 ૧૩૩ ક્રિયા બીજાની કામ લાગતી નથી.
 ,, અનુત્તર એવું નુમ શાથી ?
 ૧૩૪ સિદ્ધો ક્યાં અને શી રીતે રહ્યા છે.
 ,, જ્ઞાનાવરણીયની એ તાકાત નથી કે જ્ઞાનને સદંતર
 ઢાંકી શકે.
 ૧૩૫ અંસારી જીવને શરીર તો હોયજ.
 ૧૩૬ ઉત્કાન્તિ ક્રમ.
 ,, પચેન્દ્રિય જીવના વધથી નરકમાં જવાય એમ
 શાથી ?
 ,, આવકોની પ્રતિજ્ઞા કેટલી ?
 ૧૩૭ પ્રતિજ્ઞાની મર્યાદા.
 ૧૩૮ જ્ઞાન તથા આવરણ સંબંધી વિવરણ.
 ૧૩૯ ગ્રહણ સૂર્યચંદ્રનું થાય છે, તારા નક્ષત્રોનું થતુંજ
 નથી.
 ૧૪૦ લક્ષ્ય એકજ.
 ,, મહાજન મારા મા બાપ છે, પણ મારી ખીલી ખસે
 નહિ.
 ૧૪૧ બહુવેલ સંદિસાહુ ઇત્યાદિનું રહસ્ય
 ,, સમર્પણ રહસ્ય.
 ૧૪૨ અગારાઓ અણુગારીય.
 ,, શાલીભદ્રને ત્રણ ભવ શાથી થયાં ?
 ૧૪૩ સિદ્ધનાં જીવો પુદ્ગલોને ખેંચતાજ નથી.
 ૧૪૪ અનુત્તર વિમાન કોને મળે ?
 ,, પ્રથમના ચાર અનુત્તર તથા સર્વાર્થ સિદ્ધના જીવો.

પત્રાંક

વિષય

- અંગે મુખ્ય ભેદ.
 ૧૪૫ જીવની સાથે રહેનારી ભૂટી.
 ૧૪૬ હલકામાં હલકી હાલત.
 ૧૪૮ 'કરે તે ભોગવે' એટલુંજ માત્ર નથી.
 ૧૪૯ નિષેધની સિદ્ધિ કઠિન છે.
 ૧૫૦ આસ્તિક નાસ્તિકને કહે છે કે 'મારું શું જશે ?'
 ૧૫૧ શોક જીવો અને પરિણુમન યોગ્ય પુદ્ગલોથી
 ખીચોખીચ વ્યાપ્ત છે.
 ૧૫૨ ચૌદ રાજલોકમાં અવ્યાપક જીવો.
 ૧૫૩ સુદમ એટલે ?
 „ દરેક જીવને ચાર પર્યાપ્તિ હોય.
 ૧૫૫ સંયોગાધિન જીવોની ઉત્પત્તિ.
 ૧૫૬ સુદમ તથા આદરની સમજણ.
 „ પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા કોને કહેવાય ?
 „ વૈક્રિય શરીર એ અનંતગુણી સજ્જના ભોગવટા
 માટેનું સાધન છે.
 ૧૫૯ જૈન દર્શનમાં સંયોગથી ઉત્પત્તિ માનેલ છે.
 „ આખા જગતમાં વ્યાપક માત્ર પાંચ સ્થાવરજ છે.
 ૧૬૦ કુંભીથી શરીર મોટું ?
 „ તિર્યંચને અંગે.
 ૧૬૨ જિનપન્નત્તં તત્તં શાથી ?
 ૧૬૩ નિસર્ગ તથા અધિગમ સમ્યક્ત્વ.
 ૧૬૪ આલંબન વિના ચાલે ?
 „ કમનસીબીની પરાકાષ્ટા ?
 ૧૬૫ સંમુર્ચિર્મ મનુષ્યોની કમનસીબી.
 ૧૬૬ જ્યાં હકનો હક નથી ત્યાં નાહક ખોટી થવું.
 „ ગર્ભ વ્યુત્કાંતિ એટલે ?
 ૧૬૮ સંમુર્ચિર્મ મનુષ્યમાં પર્યાપ્તા ભેદ છેજ નહિ.
 ૧૬૯ યુગલિકકમાં પણ એ ભેદ પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા.
 „ દરેક દેવતાના ભેદમાં પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા એવાએ ભેદ છે.
 ૧૭૨ કાર્મણુ શરીર.
 „ પરસ્પર પરિણુમન.
 ૧૭૩ પર્યાપ્તાપણું શક્તિ પ્રાપ્તિની પૂર્ણતાએ સમજવું.
 ૧૭૪ ભવ સ્વભાવ.

પત્રાંક

વિષય

- ૧૭૫ દેવતા તથા નારકીને વૈક્રિય શરીર શા માટે ?
 ૧૭૬ તિર્યંચમાં વૈક્રિય શરીર છે.
 ૧૭૮ શરીરોની પ્રાપ્તિ પણ નામ કર્મના ઉદયને
 આભારી છે.
 ૧૭૯ સુલસાને ધર્મલાભ.
 ૧૮૦ બ્રહ્મા વિષ્ણુ, શંકર.
 ૧૮૧ હાર્યા જીગારીની છેલ્લી હોડ.
 „ અંબડનું કુતુહલ.
 ૧૮૨ ચૌદ પૂર્વનો ખ્યાલ
 „ આહારક શરીર રચનાનો હેતુ.
 ૧૮૩ સંપૂર્ણ દશ પૂર્વ સાથે સમ્યક્ત્વ નિશ્ચિત છે તે
 પહેલા નિયમ નહિ.
 ૧૮૫ ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનવાળાનેજ આહારક લગ્નિષ્ઠ હોય છે.
 „ દશ પૂર્વિઓ અને ચૌદ પૂર્વિઓ દેશનામાં કેવલી
 સરખા હોય છે.
 „ આહારક શરીરને અંગે.
 ૧૮૭ ઇન્દ્રિય પરિણુમન વિચાર અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ.
 ૧૮૮. સત્તાની સોટી કેવી જામરી છે ?
 ૧૮૯ મોક્ષમાં કરવું શું ?
 „ પીંજરાથી ટેવાયલું પક્ષી.
 „ જ્યાં ભૂખતરસ નથી, ત્યાં ખાનપાનનો પ્રશ્ન નથી.
 „ દુનિયા મરણથી ડરે છે. ત્યારે સમક્રિતિ જન્મથી
 ડરે છે.
 ૧૯૦ જન્મેલાને મૃત્યુ નકકીજ છે.
 ૧૯૧ સંસારીની જેમ સિધ્ધો પણ કર્મના કોહારમાં હોવા
 છતાં નિર્લેપ શી રીતે ?
 ૧૯૨ જીવ કર્માધિન થયો શા માટે ?
 „ પરસ્પર કાર્ય કારણુ ભાવ.
 ૧૯૩ પાપના પચ્ચખાણુ કરે તોજ પાપથી અચે.
 „ ચોર તે ચોર તેમ પચ્ચખાણુ વગરનો પાપીજ
 ગણાય.
 ૧૯૪ ભોગવટાને અંગે ચતુર્લંગી.
 „ ગુમડું તથા રસોળીના દ્રષ્ટાંતો.
 ૧૯૫ ખીજ કર્મોને પલટાવી શકાય છે, પણ આયુષ્ય
 કર્મનો પલટો થતો નથી.

પત્રાંક

વિષય

૧૯૬ તીર્થ કરના કર્મ પણ પલટાય.

૧૯૭ સ્યાદાદ એટલે ફેરફારડી ?

,, ઉક્ળતા પાણી માફક આત્મપ્રદેશો ફર્યાજ કરે છે.

૧૯૮ પ્રથમનાં કર્મોનો વિપાક બલવત્તર હોય ત્યાં સુધી પછીના કર્મોનો વિપાક પડયો રહે, પણ એનો સમય થયે તો ઉદયમાં આવેજ.

,, સ્પર્શેન્દ્રિય વ્યાપક છે પણ બીજી ઇન્દ્રિયો વ્યાપ્ય છે

૧૯૯ સમક્રિતીની વ્યાખ્યા.

૨૦૦ નાનપણમાં વાગેલું જીવાનીમાં ન જણાય પણ ધડપણમાં તો સાહેજ.

૨૦૧ નારકી ગતિ અને તેના દુઃખો.

૨૧૧ કયા જીવો નરકગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે ?

૨૧૩ ચિંતામણી રતન

,, ભવ શબ્દનો પરમાર્થ.

૨૧૪ સંસાર સમુદ્ર.

૨૧૫ બીજાંકુર ન્યાયે સંસાર.

,, મનુષ્ય ભવ પ્રતિ દુર્લભ્ય.

૨૧૬ ડાહ્યા અને ગાંડાનો ફરક.

૨૧૭ દુર્ભાગીને ઘેર ચિંતામણી.

,, જય દેવની રતન ચિંતામણીની કથા.

,, શીયળ અને સંતોષ ગુણનો સાક્ષાત્કાર.

૨૧૮ દેહરં કે દીકરો !

,, પુણ્યો શ્રાવક.

,, પુત્ર પ્રાપ્તિના પરિણામ.

૨૧૯ ચિંતામણી રતનની શોધમાં.

૨૨૦ પુત્રોને ભરમાવાનર ઉપર ઠપકારની કથા.

૨૨૧ પુત્રનો નિશ્ચયદીક્ષો કરનાર માતા પિતા.

૨૨૩ સજ્જન સમાગમ અને ચિંતામણીના દર્શન

,, પત્થર અને ચિંતામણીનો ફરક.

૨૨૪ ઉપકાર કરવાની ટેવ પાડો.

પત્રાંક

વિષય

૨૨૫ પરોપકાર રસિક આત્માઓ પરોપકાર કરે છે.

,, ધર્મ ચિંતામણીનો મહીમા.

૨૨૬ ચિંતામણીની આરાધના.

૨૨૭ નિષ્પુણ્યકની નિર્માલ્ય રીતિનિતિ.

,, રતન અને રખારીના રીસામણાં.

,, ધર્મરહિત પુત્રના અવિનિત આચરણો.

૨૨૮ આરાધનાની કસોટી.

,, રતન ફેંકનાર રખારી.

,, એકની રીસ એજ બીજાને સંતોષનું કારણ.

૨૨૯ પુણ્યોત્કર્ષની અજાણ લીલા.

,, દીક્ષાની જડમાં ધર્મ છે.

૨૩૦ શાલીભદ્રની કથાનું રહસ્ય

,, મેઘ કુમારની કથાનું રહસ્ય.

૨૩૧ ભટકતા જીવની જયદેવ સાથે સરખામણી.

૨૩૨ મણીવતી ખાણ ચિંતામણી રતન.

,, જૈન ધર્મની મહત્તા.

૨૩૩ પુણ્ય વૈભવની જરૂર.

,, માનવ જીવનની સફળતા.

,, અકામ નિર્જરનો અજાણ ચમત્કાર.

૨૩૪ સદુપયોગ કરતાં શીખો.

,, ભરત મહારાજની ભવ્ય વિચારણા.

૨૩૫ મનુષ્યપણાને સફળ કરો.

૨૩૬ તરવારની જેમ મનુષ્યપણું તારનાર નથી.

,, ધર્મરતનની પ્રાપ્તિ માટેજ મનુષ્ય ભવ.

૨૩૭ ઉત્તમ સાધનથી ઉત્તમોત્તમ મેળવો.

૨૩૮ મળતાં ક્ષણ પણ સંરક્ષણમાં જીવન.

,, અંતિમ પશ્ચાતાપ.

૨૩૯ પ્રેરકની પુનિત પ્રેરણા.

૨૪૦ કથાનું અંતિમ.

શુદ્ધિ પત્રક

પત્રાંક	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ	પત્રાંક	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૩	૮	વાક્ષક્ષેસનો	વાસક્ષેપનો	૨૮	૨૧	ચન્દનું	ચંદનનું
૮	૨	યાતના	યતના	૨૯	૧૬	ગદકીનું	ગદકીનું
૧૦	૧૮	સિદ્ધ	સિદ્ધ	,,	૨૬	કયા	કયો
૧૧	૨૧	પરિણુમનમાં	પરિણુમનને	,,	૨૭	સયોગોમાં	સંયોગોમાં
૧૨	૧	સાથે કર્મ	કર્મ સાથે	૩૧	૫	જીવનના	જીવના
૧૪	૨	અહિંસક તત	અહિંસાતત	૩૨	૮	હિરહો	હિરસો
૧૫	૧૦	અને જાણી	જાણી	૩૬	૧૯	પુગલ	પુદ્ગલ
,,	૨૭	પુગદલ	પુદગુલ	૩૮	૧	શાશ્વત	શાશ્વત
૧૬	૩	ઉદ્દેશો	ઉદ્દેશો	૩૯	૨	ધર્મ માગ	ધર્મ માગી
,,	૭	અધારામાં	અધારામાં	૪૧	૧૩	કાષ -	કોષ
,,	૧૨	પ્રણુનો	પ્રાણુનો	,,	૧૮	સગત	સ ગત
,,	૧૬	ભોગવાય	અને ભોગવાય	૪૫	૧૧	બધ	બંધ
૧૭	૧૩	સર્વ	સર્વ	૪૬	૩	પુગદલ	પુદ્ગલ
,,	૧૬	બરીક	બારીક	૪૭	૧૩	તાપસને	તાપસ
૧૮	૧૦	અર્થ કોષથી	અર્થ કોષ	,,	૧૪	તેતે	તે
,,	૧૫	સંખ્યાત	સંખ્યાત	૪૯	૧૩	પરિણુમાવે	પરિણુમાવે
૧૯	૫	શુદ્ધ	શુદ્ધ	૫૦	૧૮	બને	બંને
૨૦	૨૧	પંકાલવું	પંકાલું	૫૧	૪	પુદ્ગના	પુદ્ગલના
,,	૨૩	ઠંડીયું	ઠંડીયું	૫૩	૨૩	મનઃપર્વવજ્ઞાન	મનઃપર્યવજ્ઞાન
,,	,,	કરતા	કરાતા	,,	૨૪	જ્ઞાન લે	જ્ઞાન તે
૨૧	૧૬	નિન્દન	નિન્દન	૫૪	૧૬	એકન્દ્રિય	એકેન્દ્રિય
૨૨	,,	ચોમાસામાં	ચોમાસા	,,	૧૮	વશપરંપરા	વંશપરંપરા -
૨૪	૨	કાષ	કાંષ	,,	૨૪	પરિણુમા.	પરિણુમા.
,,	૫	હેમચંદ્ર	હેમચંદ્ર	૫૯	૨૭	તેઉકાયતું	તેઉકાયતું
,,	૧૪	ધર્મ	ધર્મ	૬૧	૫	વેદનાઓ	વેદનાઓ
,,	૨૨	બે ભોંયરામાં	બેજ ભોંયરામાં	૬૬	૭	બધાય	બંધાય
,,	૨૩	રાણી	રાણી	૬૭	૧૪	ઉત્તમલોક	ઉર્ધ્વલોક
૨૫	૨૫	૮૫	૮૦	૬૯	૧૫	કચન	કચન
૨૬	૩	સંબોધનથી	સંબોધનથી	૭૧	૧૦	શાસ્ત્રદષ્ટિ	શાસ્ત્રદષ્ટિ
,,	૮	પચાવન	પંચાવન	૭૨	૨૩	નિરકુશ	નિરંકુશ
,,	૧૦	ગાતમ	ગૌતમ	૭૩	૨૦	સ્વતંત્ર	સ્વતંત્ર
,,	૧૩	માન	માન	૭૪	૨	સંમૂર્ચિતમ	સંમૂર્ચિતમ
,,	૧૭	વર્ષની	વર્ષની	૭૪	૨૫	ઈન્દ્રિયો	ઈન્દ્રિયો
,,	૨૭	જીવતો	જીવ તો	૭૬	૭૫૧૪	સંમુર્ચિતમ	સંમૂર્ચિતમ
૨૭	૪	પ્રત્ય નથી	પ્રત્યત્નથી	,,	૨૦	ઈન્દ્રિયોની	ઈન્દ્રિયોની

પત્રાંક	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ	પત્રાંક	લીટી	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૮૦	૭	અખ્યાતમા	અસંખ્યાતમા	૧૩૯	૨૩	નહિ	નથી
"	૮	સંમૂર્ચિમ	સંમૂર્ચિમને	૧૪૩	૯	પરિણમથી	પરિણમનથી
"	૨૨	સવયકત્વ	સમ્યકત્વ	૧૪૬	૨૧	પ્રદેશોનો	પ્રદેશો
૮૪	૨૦	નારકીને નારકીને	નારકીને	૧૪૭	૪	છે અને તેટલા	તેટલા
૮૭	૨૧	તીર્થચ	તીર્થચ	૧૪૯	૧૯	છટો	છટો
૮૮	૨૧	અંતમુદ્ધર્ત	અંતમુદ્ધર્ત	૧૫૧	૫	ત્રણ ધણા	ત્રણ કે તેથી ધણા
૯૨	૧૮	મારી	સારી	૧૫૭	૮	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ
૯૩	૧૪	મુદ્દા	મુદ્દો	૧૬૧	૧૬	સ્વરૂપે	સ્વરૂપે
૯૫	૨	ભયથીથી	ભયથી	૧૬૨	૧૮	ધરનો કાંઈ	ધરનો
"	૫	પૂજવાના	પુજવાના	૧૬૮	૧૨	ભગવન્તો	ભગવન્તો
"	"	મંતે	મંતે	૧૬૯	૭	ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્કૃષ્ટ
૯૬	૨૫	સમકિત	સમકિતી	"	૨૪	૮૯૦	૮૯૦
૯૮	૧૫	માલીક	માલીકી	૧૭૨	૧૬	સંપૂર્ણ	સંપૂર્ણ
૧૦૦	૮	રખપટ્ટી	રખડપટ્ટી	"	૨૪	દીધો	દીધો
"	૧૧	પુગલો	પુદ્ગલો	૧૭૩	૨૨	પૂર્ણતા	પૂર્ણતા
૧૦૧	૧૫	ક્ષેત્રનુસાર	ક્ષેત્રાનુસાર	૧૭૫	૧૬	પુદ્ગલ માટે	પુદ્ગલ
૧૦૩	૩	સૌધમ	સૌધર્મ	૧૭૭	૧૨	વશાલીમાં	વૈશાલીમાં
"	૭	પરિણમના	પરિણમનના	૧૮૩	૧૩	પરિણામે	પરિણામે
"	૧૭	પ્રકર	પ્રકાર	૧૮૪	૧૬, ૨૭, ૨૮	દર્શ	દર્શ
"	૨૦	ખશી	ખસી	"	૨૨	અનવચનને	અનવચન
૧૦૫	૧૭	સંયોગેને	સંયોગોને	૧૮૭	૩	અવ	અવ
૧૦૭	૮	મતાનુસાર	સ્વમતાનુસાર	૧૯૦	૨૧	સમૃધ્ધિ	સમૃધ્ધિ
"	૯	આચારે	આચરે	"	૨૯	સ્પર્શેન્દ્રિ	સ્પર્શેન્દ્રિ
૧૧૧	૧૬	હરિઅલ	હરિઅલ	૧૯૬	૧૬	જાતિઓના	જાતિઓના
૧૧૩	૪	દેવલોક સૌધર્મ	સૌધર્મ દેવલોક	૨૦૦	૪	પથ શરીર	૦
૧૧૮	૧૩	તેણે	તેને	૨૦૨	૧૦	મુપપાત તત્વાઃ	મુપપાત:તત્વા ૦
૧૨૦	"	કલ્પોપપત્ર	કલ્પોપપત્ર	"	૧૧	નારકળા	નારકળાં
૧૨૧	૨૪	સ્પર્શનની	સ્પર્શની	૨૦૩	૩	વધતી	વધતી
૧૨૩	૧૨	સાંભળે	સાંભરે	"	૧૮	માસખડને	માંસખડને
૧૨૪	૭	પ્રતિજ્ઞાળા	પ્રતિજ્ઞાવાળા	૨૦૬	૪	અણીયાણી	અણીયાલી
૧૨૬	૩	સમ્મને	રામ્મને	૨૦૮	૪	પૂર્વ	પૂર્વ
"	૧૧	તો પણ ન	તો ન	૨૧૩	૫	સધ્ધમ	સદ્ધમ
૧૨૮	૧૭-૧૮	ભગવાનને	ભગવાનને	૨૧૭	૨૮	શેડ	શેડ
૧૩૦	૧૯	અધ્યસાય	અધ્યવસાય	૨૨૩	૧૧	તયાર	તૈયાર
૧૩૪	૨	સિદ્ધ	સિધ્ધ	"	૧૭	જાણુવી	જાણુવી
				૨૨૬	૯	વિચારણુમાં	વિચારણુમાં
				૨૩૪	૧૨	જેટલી	જેટલી

દેશના--અન્ય--પ્રસ્તાવના.

॥

॥ શાશ્વત-શાન્તિદાયક-સકલમન્ત્ર-તન્ત્ર-યન્ત્રાધિરાજરાજેશ્વર-શ્રીસિદ્ધચક્રેભ્યો નમો નમઃ ॥

॥ સકલ-સમીહિત-પૂરક-શ્રી શહેશ્વરપાર્શ્વનાથો વિજયનેતમામ્ ॥

। શાસન-પ્રભાવક-શ્રીગણધરેભ્યો નમો નમઃ ।

આલેખનકાર:-પૂ. પદ્માસપ્રવર ચન્દ્રસાગરજી ગણીન્દ્ર મહારાજ.

મંગલમય-પ્રારંભ.

શાશ્વત-શાન્તિદાયક-શાસનના પરમ-રહસ્યભૂત-શ્રીસિદ્ધચક્ર-મહાયન્ત્રનું હૃદય-મંદિરમાં આલેખન-પૂર્વક સુદરીતિએ ધ્યાન ધરીને, અને સકલ-મનોવાંછિતપૂરક અચિન્ત્ય-ચિન્તામણિ સદૃશ શ્રીશંખેશ્વર-પાર્શ્વનાથને અત્યંત વિનમ્રભાવે સંબોધીને પુનઃસર સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા રૂપ ભાવ વન્દનમય નમસ્કાર કરીને; અને સર્વ ઉપકારિઓના ઉપકારોને તથા વિશેષતઃ મહારા અનુપમ-ઉપકારિ પૂ. ગુરૂચર્ય-આગમાયતાર-આગમેધ્યારક-શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજીના અનહદ-અનુપમેય-ઉપકારોને સ્મૃતિ-પટમાં સુસ્થિર કરીને શ્રીભગવતી-સૂત્રના આઠમા શતકના સૂત્રો ઉપર આપેલ અમેાષ દેશનાદિ સંબંધમાં પ્રસ્તાવના રૂપે પુનિત-આલેખન કરવાનો અત્રે મંગલમય પ્રારંભ કરાય છે.

રચયિતા, પ્રવર્તક; અને વૃત્તિકાર.

આસન્નોપકારિ-ચરમ-તીર્થપતિ-શ્રીમહાવીર મહારાજની. અદ્વિતીય એવી દ્વિતીય દેશનાને જીલવાને દેવ-દાનવ-નર-નારીનો સમુદાય મહાસેન વનમાં મળ્યો. દેશનાના અંતમાં અગીઆર ગણધરેએ ૪૪૦૦ના પરિવાર સાથે દીક્ષા લીધી. અને તે ગણધર ભગવંતો ત્રણ વખતની પ્રદક્ષિણામાં ત્રણ વખત નતમસ્તકે કિં તત્તં ? એ પ્રશ્નને પૂછનાં અનુક્રમે “ ઉપન્નેદ્વા, વીગમેદ્વા, ધ્રુવેદ્વા ” પદોને શ્રવણ કરતાં અંતર્મુહૂર્તમાં દ્વાદશાંગીની રચના કરી હતી, એ વાત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. આ રચના અવસરે તે દ્વાદશાંગીમાં શાસનના માલીક પ્રથમ ગણધરે પાંચમા અંગ તરીકે વિવાહ-પત્રતિ, રચ્યું અને શાસનના સચાલક પંચમ ગણધરે તેજ રચનાને પાંચમા અંગ તરીકે પોતાની દ્વાદશાંગીમાં અપનાવ્યું છે. એટલે દ્વાદશાંગીની રચનામાં બે ગણધરની ‘મહોર છાપવાળું’ જે કોઈ પણ અંગ હોય તો તે વિવાહપત્રતિ પાંચમું અંગ છે. આ પંચમાંગ વિવાહ-પત્રતિના રચયિતા પ્રથમ ગણધર ભગવંત શ્રી ગૌતમ સ્વામીજી છે, અને તે અંગને પ્રવર્તાવનાર પંચમ ગણધર ભગવંત શ્રી સુધર્માસ્વામીજી છે; અને આ વિવાહપત્રતિના સૂત્રોનું વિશદરીતિએ સ્પષ્ટીકરણ કરનાર નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવ સૂરીશ્વરજી છે. આ રીતિએ દ્વાદશાંગીના પાંચમાં અંગના રચયિતાને, પ્રવર્તકને અને વૃત્તિકારને ઓળખ્યા પછી બધા અંગો સંબંધી વિચારણા નહિ કરતાં આ ગ્રંથમાં શ્રી ભગવતીજીના આઠમા શતક ઉપર દેશનાઓ આપેલી છે, તેથીજ પાંચમાં અંગ-શ્રીભગવતીજીની અંગે વિચારણા અને ઓળખ કરવી, અત્રે આવશ્યક છે.

૧. આ ખીનાને શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના વ્યાખ્યાનો ભા. ૧. દેશના પહેલી પૃ. ૭ પંકિત-૧૫ જુઓ.

ભગવતીજી નામ કેમ ?

પ્રાતઃસ્મરણીય-પૂજ્ય-શ્રીગણધર-ભગવતોએ દ્વાદશાંગીની રચના સમયે પાંચમાં અંગનું નામ વિવાહ-પત્નિ રાખેલું છે. વિવાહ-પત્નિ નામથી વિખ્યાત પામેલ હોવા છતાં તે નામ ચતુર્વિધ સંધના કર્ણુ પ્રદેશમાં જોટી વાર શ્રવણ થતું નહિ હેય, તેના કરતાં અસંખ્ય ગુણીવાર શ્રીભગવતીજીનું નામ શ્રવણ થતું હશે, તે વાત શાસનમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. પિતાને ઘેર જન્મેલી પુત્રીનું નામ જન્માવસ્થા સમયે, અગર નામ પાડવાના સમયે પાડવામાં આવે છે, તેજ નામથી પિયરમાં પ્રસિધ્ધી પામેલી પુત્રીનું નામ જસુર-ગૃહમાં જતાં તુરત બદલાઈ જાય છે. પડેલાં નામો પરાક્રમ-વીર્ય ફેરવવાના અવસરમાં અગર કોઈ વિશેષ કાર્ય-વાહીઓની વિશેષતાથી અને પૂજ્યતાથી પૃથ્વીજન-સમુદાયમાં પ્રસિદ્ધ બને છે, ત્યારે મૂળ નામ અદ્રશ્ય થાય છે, અને નવા નામથી આજે પણ જગત તેને આવકારે છે. તેવીજ રીતે વિવાહપત્નિ પદની પુનિત વ્યુત્પત્તિ પૂ. શ્રીગણધર-ભાષિત નામની કિંમત આજે પણ ઘટી નથી, છતાં પણ પૂ. શ્રી ગણધર મહારાજે પાડેલું નામ પડી રહે છે, અને શ્રી સંઘે પાડેલા, અને અપનાવેલા નામને આજે પણ ચતુર્વિધ સંધ વધાવે છે. પાંચમું અંગ વંચાતું હશે, વિચરાતું હશે. તત્સબ્ધી યોગોદ્ધન થતાં હશે, કે તત્સબ્ધી રચનાત્રા-પૂજા પ્રભાવના થતી હશે; તો સકળ સંધમાં એજ બોલાય છે. કે શ્રી ભગવતીજી વંચાય છે ઇત્યાદિ. વિવાહપત્નિ નામથી ચતુર્વિધ સંધ જોટલો પરિચિત થયો નથી, તેના કરતાં કોડ ગુણે શ્રી ભગવતીજીના નામથી સુપરિચિત થયો છે. આ વાતને પૂ. ગુરુદેવ આગમાવતારે શ્રીભગવતી સૂત્રના પ્રથમ શતકની ૧ દેશના-વીસમીમાં ખૂબ ઝીણવટથી સમજાવી છે. ભગવાનથી આગળ વધીને પૂજ્યતા પ્રદર્શક કોઈ શબ્દ નથી શોકમાં કહેવાય છે કે “એને તો ભગવાન મળ્યા છે.” સ્ત્રીને અંગે પણ ભગવતી શબ્દ છેલ્લામાં છેલ્લો વપરાય છે. આથીજ શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર પ્રત્યે ચતુર્વિધ સંધની પૂજ્યતા, આદર પૂર્વકની બહુમાનના, હાર્દિક-ભાવ, આરાધના-બુદ્ધિ, અને તેમાં રહેલ અપૂર્વ-તત્ત્વ-જ્ઞાનનો ખળનો દેખીને પૂજ્ય એવું શ્રી ભગવતીજી નામ ક્રી ચતુર્વિધ સંધ પાડેલું છે, અને ખૂબ ખૂબ આદર બહુમાન પૂર્વક અપનાવેલું છે. આ ભગવતીજી સૂત્રમાં ૪૧ શતકો છે, અને તેના છત્રીશ દબ્બર પ્રશ્નોત્તરો છે. તે પૈકી આ ગ્રંથની દેશનાઓ આઠમા શતકને અનુસરતાં સૂત્રો પર અંપાયેલી છે, તે વાંચકોએ ધ્યાનમાં રાખવું. આ આઠમા શતકમાં પુદ્ગલ પરિણમન અધિકાર છે. આ ગ્રંથની બીજી દેશનાના પ્રારંભમાં પૂ. નવાંગીવૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી જણાવે છે-

૨ “પૂર્વત્ર પૂદ્ગલાદયો ભાવાઃ” ઇત્યાદિ પદોદ્ધારા વૃત્તિકારે જણાવેલો સંબંધ સૂચવીને પૂ. શ્રી દેશનાકાર દેશનાનો પ્રારંભ કરે છે. હવે આપણે પૂ. શ્રી દેશનાકાર દેશનાને પ્રારંભ-વાંચન કરતાં પહેલાં આપણે પૂ. શ્રી દેશનાકારને ઓળખીએ.

પૂ. શ્રી દેશનાકારની ઓળખ

આ ગ્રંથની સઘળી દેશનાઓનું દાન દેનાર દેશનાકાર-પ્રાતઃસ્મરણીય-પરમ-વંદનીય-ગીતાર્થ-સાર્વ-ભૌમ-વર્તમાનકાલીન-શ્રુતમાલીક-બહુશ્રુતધર-શ્રી તપાગચ્છ-સંરક્ષણૈકબદ્ધક્ષ-આગમાવતાર-આગમોધારક શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીધરજી છે.

પ્રથમ ગણધર ભગવતે રચેલી શ્રીભગવતીજી સૂત્ર-સંદર્ભ-સ્થિત મુખા-રહસ્યનું. તેજ રચનાને પ્રવર્તાવનાર પ્રવર્તક પંચમ ગણધર ભગવંતના પારમાર્થિક-પિયૂષનું; અને વૃત્તિકારના વિશાળ આંતરિક

૧. જુઓ હવે પછી પ્રકાશન થનાર શ્રીભગવતી સૂત્રના વ્યાખ્યાનો ભાગ ૧નો દેશના ૨૦મી પૃ. ૧૦૨ થી ૧૦૪ સુધી.

૨. જુઓ વ્યાખ્યાન પ્રશ્નિ (મગવત્યપરનામ્ની) આઠમા શતકના પ્રારંભમાં, બીજી આવૃત્તિ-પ્રકાશક:-શ્રીઋષભદેવજી કેસરીમલ “જેન” સંસ્થા. વિ. સ. ૧૯૮૬.

આશયોરૂપ અનુપમ અમૃતનું અમોઘ રીતિએ પૂ. દેશનાકારે આસ્વાદન કર્યું છે. એટલુંજ નહિં પણ વર્તમાન-કાલીન જૈનાગમોનું, જૈન-શાસનમાન્ય-શાસ્ત્રોનું, સિદ્ધાંતોનું, બાપ્ય-નિર્ણયિત, -ચૂર્ણિ-વૃત્તિ-આદિ રહસ્યોનું પુનિત-પાન કરીને, અને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર, કાલ-બાવનાદિ અનેકવિધ-અપેક્ષાઓને અવસોકન કરવા પૂર્વક અકાટ્ય વ્યવસ્થા-શક્તિનું દેશનાઓ દ્વારાએ દિગ્દર્શન કરાવીને ગીતાર્થ-સાર્વભૌમતા, વર્તમાન-શ્રુતમાલીકતા બહુશ્રુતધરતા, અને આગમાવતારિતા પણ સકળ સંઘના હૃદય મંદિરમાં આદર બહુમાન પૂર્વક ઉરનાં અભિનંદનો મેળવી રહી છે.

આથીજ દેશના દેવાના અવસરે, દેશના શ્રવણ કાળે, અને આલેખન કરાયેલી દેશનાઓના વાંચન-વિચાર-અભ્યાસ કાળે; પૂર્વાપરના અનુસૂત સંબંધો દર્શાવવાની, ચાલુ પ્રસંગોમાં પ્રશ્નોત્તરદ્વારાએ પદાર્થોને સુદૃઢીભૂત બનાવવાની; અને શાસ્ત્રકારોના આશયોને સ્પષ્ટ કરી દેવાની અનેકાનેકવિધ અનુપમ શક્તિથી આજે શાસનમાં ચતુર્વિધ સંઘની નાની મોટી દરેકે દરેક વ્યક્તિ પૂ. શ્રી દેશનાકારની દિવ્ય જ્ઞાન શક્તિને સારી રીતે પિછાણે છે, એટલે વધુ ઓળખની જરૂર નથી. પરંતુ આ ગ્રંથના પૂ. દેશનાકાર તેઓશ્રી છે એ હૃદય-મંદિરમાં સ્થિર કરીને પછી દેશનાઓ વાંચવામાં આવે તો જરૂર તેઓ શ્રી પ્રત્યે ગુણાનુરાગ વૃદ્ધિ પામ્યા વગર રહેશેજ નહિં, તે માટે આટલી ઓળખની જરૂર છે.

દેશના-દેવાલયનું પ્રવેશદ્વાર.

ચતુર્દશરજ્જ્ઞાતમક-વિશ્વના વિશાળ પ્યાલામાં સુવિવેકિયોને બેજ પદાર્થો નજરે પડે છે. ૧ ચેતન અને જડ. આ બેજ પદાર્થો છે. ચૈતન્યવન્ન પદાર્થો માટે ચેતન-શુદ્ધ-આત્માદિ શબ્દોથી ઉદ્દેશીને જૈનાગમોમાં સ્થળે સ્થળે તત્સંબંધિ ત્રણું ત્રણું પ્રતિપાદન કરેલું છે. આ ગ્રંથમાં ખીજ નંબરમાં જડને ઉદ્દેશીને આહમા શતકમાં પુદ્ગલ-પરિણમનનો અધિકાર આવે છે. તેને અનુસરીને આ ગ્રંથમાં પૂ. દેશનાકારે દેશનાઓ દીધી છે. આહમા શતકની વૃત્તિનો પ્રારંભ કરતાં સાતમા શતકના અંતિમ સૂત્રમાં પુદ્ગલનો અધિકાર આવે છે, અને આહમા શતકના પ્રારંભમાં પૂ. શ્રી વૃત્તિકાર જણાવે છે કે “ પૂર્વત્ર પુદ્ગલાદયો ભાવાઃ પ્રહ-પિતાઃ, હાપિ ત એવ પ્રકારાન્તરેણ પ્રરૂપ્યન્તે ” છતાં પદો દ્વારા પૂર્વે પુદ્ગલોનું જે સ્વરૂપ જણાવ્યું છે તેના કરતાં જુદીજ રીતિએ પુદ્ગલો સંબંધિ વિચારણા પૂ. દેશનાકારે આ ગ્રંથમાં દર્શાવી છે. પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ સમજનારને વિવિધ રીતિએ વિવિધ સાધન સામગ્રી સંયોગો પામીને પુદ્ગલોનું પરિણમન થાય છે તે અત્ર દર્શાવાય છે. અને તેથીજ જે દ્વાથી રોગીને ફાયદો થયો હોય તો તે ગુણકારક દ્વા તેની તેજ ફરી પણ અપાય છે, અને જેવી રીતે નીચેના ધોરણોમાં સામાન્યતઃ જણાવેલી બાબતો ઉંચા ધોરણોમાં વિશેષતયા સમજવાય છે તેવીજ રીતે અત્ર પણ પુદ્ગલ-પરિણમન સંબંધમાં કહેવાશે. આથીજ પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ પરિણમનને ઉદ્દેશીને પુદ્ગલો ત્રણ પ્રકારના જણાવ્યા છે. છતાં ‘એગં જાણેઈ સવ્વં જાણેઈ’ એ સૂત્રના રહસ્યને સમજનારો જો પુદ્ગલ પરિણમનના પરમાર્થને ત્રણ વિભાગને પરિપૂર્ણતયા વાંચે-વિચારે-મનન કરે, પરિ-પૂર્વક અભ્યાસ કરે, તો એક જડ પદાર્થને જણવાથી સધળું જણીને જરૂર વૈરાગ્ય લાવનાથી વાસિત થઇ સંયોગ-રંગથી રંગાઇને વાસ્તવિક ઉપશમ દશાનું આસ્વાદન કરે એ નિર્વિવાદ સત્ય આ ગ્રંથના વાંચન કાળે, વિચાર-કાળે, પરિશીલન કાળે, અને અભ્યાસ કાળે સમજાય છે. આ ૪૯ અમોઘ દેશના રૂપી દિવ્ય દેવાલયમાં પ્રવેશ કરનાર નિર્વિદ્ધને પ્રવેશ કરીને આહમા શતકના આંતરિક આશયોનું આસ્વાદન કરી શકે તે હેતુથી પૂ. દેશનાકારે પ્રથમ શતકના પ્રારંભમાં પૂ. વૃત્તિકારે જણાવેલ મંગળાચરણનું શંકા સમાધાનપૂર્વક સ્પષ્ટીકરણ આ ગ્રંથની પ્રથમ દેશનામાં કરેલું છે.

પીઠિકાનો પ્રારંભ, અને ઉપસંહાર.

પુદ્ગલોનું પરિણામાન્તર થાય છે. એની સાચી સમજમાંજ અને સાચી માન્યતામાંજ જૈનત્વની જડ સમાયેલી છે, એ નહિં સમગ્રનય તો જૈનત્વ ટકવું પણ મુશ્કેલ છે. એ-સમજવા માટે જ્ઞાનની જરૂરીયાતને ભાર પૂર્વક જણાવીને સીધી વાતને આડી અવળી ન પકડવી તે માટેનું સૂચન કરીને અષ્ટમ-શતકના દેશના-દેવાલયની પીઠિકાનો પ્રારંભ બીજી અને ત્રીજી દેશનામાં કરેલો છે. દેશના-દેવાલયના દશ વિભાગરૂપ દશ ઉદ્દેશાઓ અને તેને ઉદ્દેશાઓના અધિકાર ક્રમશઃ-પૂર્વાપરના સંબંધ સાથે જણાવાય છે.

“ચેતનજ કરી શકે છે, ને જડમાં કંઈ પણ કરવાની તાકાત નથી” આવી માન્યતાને માનનારાઓ દુનિયાને સમજી શકતા નથી. તેથીજ પૂ. દેશનાકારે દુન્યવી દૃષ્ટાંતો દ્વારા એ માન્યતાને સાવ ખોટી પૂરવાર કરીને પુદ્ગલોમાં શી તાકાત છે?, તે પુરવાર કરવા માટે અનેકવિધ દાખલા દલીલોને યુક્તિઓથી અત્ર સિદ્ધિ કરીને અને અહિંસકપણું શી રીતે ટકે છે. તેનું વાસ્તવિક સમાધાન આપીને ચોથી દેશના પૂર્ણ કરી છે. પાંચમી દેશનામાં શબ્દનું વાચ્ય વાચક પણું, પાપ પ્રત્યેનો ધિક્કાર, પાપ ગમે છે, છતાં પાપી પણું ગમતું નથી; વિગેરે જણાવીને પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત અને નિવારણ માટેની આલોચનાદિ પ્રસંગ જણાવાય છે.

આ ઓગણપચાસ દેશનાદિ સંગ્રહરૂપ દિવ્ય-દેશના-દેવાલયના ઉપર પ્રમાણે પાંચ વિભાગો રૂપ પાંચ દેશનામાં આવનારા પ્રસંગો સંક્ષેપતઃ જણાવી દીધાં. દેશના-૬ થી દેશના ૪૯ સુધીના વિભાગોને ક્રમશઃ જણાવવામાં આવે તો દેશના-દેવાલયની દિવ્યતામાં જરૂર વધારો થાય. પરંતુ સર્વ વિભાગોનું સ્પષ્ટીકરણ, અને સર્વ દેશનાઓમાં આવતાં પ્રસંગોનું અને અવાન્તર પ્રસંગોનું વિશદરીતિએ સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવેતો એક જુદો નિબંધ અગર જુદો ગ્રંથ આલેખન કરી શકાય તેમ છે, પણ જડપી પ્રકાશનમાં આ બધું બની શકે નહિં, કારણકે સમયનો અભાવ છે.

પૂ. દેશનાકારે દેશનાઓમાં, દેશનાઓના કુકરાઓમાં, વાક્યોમાં, પદોમાં અને ઉપનયોમાં ઠાંસીઠાંસીને ભરેલા સિદ્ધાંતો અને ભરેલા અનુભવો પ્રાયઃ અગમ્ય છે, તથા પણ અસંખ્ય છે. જેથી જડપી પ્રકાશનની માંગણી કરનાર માટે તેનું આલેખન કરવું તદ્દન અશક્ય છે. તે માટે સમય-સામગ્રી-સાધનની અને સયોગોની અનિવાર્ય જરૂર છે, અને તે અવસરે જરૂર જણાવાશે.

દેશના-દેવાલયના ૪૯ વિભાગોમાં પુદ્ગલ-પરિણમન-વિષયક શુ શું આવશે?, તે વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમમાં સારી રીતે જણાવાયું છે. નારકીના દુઃખો એ પચાસમા વિભાગમાં, અને શ્રીધર્મરત્ન-પ્રકરણ-દેશનાઓનો સારાંશ એકાવનમા વિભાગમાં છે. શરૂઆતમાં આ દેશના ક્યારે?, કયા ક્ષેત્રમાં?, કયા સંજોગોમાં?, અને ગ્રંથ-પ્રકાશનના સંયોગાદિનું ઉત્થાન કેવી રીતે થયું?, તે ઉપોદ્ધાતમાં જણાવ્યું છે, એટલે અત્ર પુનરુક્ત કર્યું નથી. દેશના-દેવાલયમાં દર્શનીય-દિવ્ય-સામગ્રીઓ તો વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ પૂરી પાડે છે.

આટલી સંક્ષિપ્ત-પ્રસ્તાવના આ ગહન ગ્રંથ માટે ઓછી ગણાય. છતાં પણ જૈન-શાસનની અમૂલ્ય માન્યતાના વારસારૂપ દિવ્ય દેશના દેવાલયની ટુંકી પિછાણ પણ આત્માને વધુને વધુ ઉત્સાહિત કરશે, અને વાંચકને, વિચારકને અને અભ્યાસકને અમોઘ-અમૃતનું નવનવીન આસ્વાદન કરાવવા સમર્થ નીવડશે; એમાં શંકાને સ્થાનજ નથી. કારણ કે જોઈએ તેટલું જરૂર પડતું આલેખન કરેલું છે. સમયના અભાવમાં આટલું આલેખન બસ છે, એમ જણાવીને અત્ર ચિરમું છું. ત્રિ. સ. ૨૦૦૫ આશ્વિન-પૂર્ણિમા, તપોધર્મારાધન-કવિવાસરે. નેમુઆઈની વાડીનો ઉપાશ્રય, ગોપીપુરા, સુરત.

ॐ

॥ શ્રીસર્વાનુયોગવૃદ્ધેન્યો નમો નમઃ ॥

પ્રાતઃસ્મરણીય-પૂજ્યપાદ-આગમોદ્ધારક-શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજી
મહારાજે શ્રી કપડવંજ સુકામે વિ. સં. ૧૯૯૯ના ચાતુર્માસમાં
શ્રીભગવતીસૂત્રના આઠમા-શતક ઉપર આપેલ-
અમોઘ દેશનાઓ.

પંચમાર્ગ-શ્રીભગવતીજ સૂત્ર

(વ્યાખ્યા-પ્રજ્ઞાપિ-શતક-આઠમું.)

દેશના-૧.

સર્વજ્ઞમીશ્વરમનન્તમસજ્ઞમયં સાર્વત્રીયમસ્મરમનીશમનીહમિદ્ધમ્

સિદ્ધં શિવં શિવકરં કરણવ્યપેતં, શ્રીમજ્જિનં જિતરિપું પ્રયતઃ પ્રણૌમિ ॥૧॥

જૈન-દર્શનનું મંગલાચરણ પણ અનેરુંજ છે !

મંગલાચરણ કયા દેવનું ?

શીઝકાર મહારાજ શ્રીઅભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ, લબ્યાત્માઓના ઉપકારાર્થે પંચમાંગ શ્રીભગવતી સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં, પ્રથમ મંગલાચરણમાં દેવાધિદેવ-શ્રીમહાવીર ભગવાનને નમસ્કાર કરે છે. દરેક દર્શનકાર મંગલાચરણમાં પોતાના ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર કરે છે. ઇતરની જેમજ શું જૈનીય મંગલાચરણ છે?, ના; ત્યાં જરૂર વિશિષ્ટતા છે. પીથું તો સુવર્ણ જેમ છે, તેમ પિત્તલ પણ પીથું છે. તથા ઘાટ બન્ને ધાતુના થઈ શકે છે, પણ તે

એમાં ફરક જરૂર છે; અને જેવો તેવો નહિ પણ મહાન્ ફરક છે. એ ફરકને ગમાર જાણી શકતો નથી; ચોકસી જ તે ફરકને જાણી શકે છે. જૈન દર્શનના મંગલાચરણમાં જૈનત્વ કેવી રીતે રહ્યું છે તે તો સમજનારાજ સમજી શકે. પોતાની જાતના ખ્યાલ વિના તમને ઈષ્ટ સિદ્ધિ થઈ શકશે નહિ. મંગલાચરણ દેવનું હોય. દેવના સ્વરૂપ અને મન્તવ્યને અંગે, જૈનોમાં અને ઇતરોમાં મહાન્ ફરક છે. ખીજાઓ પોતાના દેવને (ઈશ્વરને) પૃથ્વી, પાણી આદિ યાવત્ મનુષ્યને પણ બનાવનાર, કહોને કે પદાર્થ તથા પ્રાણી માત્રના સૃષ્ટા તેમજ સુખી દુઃખી કરનાર તરીકે માને છે. દુનિયાદારીની મોહજાલથી લેપાયેલને ઈશ્વર તરીકે માનવા જૈનો ઉરગીજ (કોઈ પણ રીતે) તૈયાર નથી. દુનિયાના પ્રાણીઓ દુન્યવી મોહજાલમાં ફસાયેલા છે જ, તેમાંજ રાચી-માચી રહ્યા છે, સુખી-દુઃખી થઈ રહ્યા છે, દરેક સંસારી જીવનું લવ બમણ ચાલુ છે. તેઓને તેમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર સહાયક તરીકે જૈનો ઈશ્વરને દેવ માને છે. ઉદ્ધારની પ્રવૃત્તિ તો સ્વયમ્ કરવાની છે. ઈશ્વરને ઈશ્વરપણાના ગુણોને કારણે જ જૈનો ઈશ્વર તરીકે માને છે.

હવે ગુણોમાં મુખ્ય ગુણ કયો? આંખ જૂએ છે બધું પણ કંઈએ કરી શકતી નથી. કચરાની ચપટી કે સુવર્ણ સોનામહોર આદિ તે જોઈ શકે છે પણ તે ધૂળને દૂર કરવાનું કે સુવર્ણને ઉપાડી લેવાનું સામાર્થ્ય તેનામાં નથી. ઇષ્ટાનિષ્ટનું જ્ઞાન જરૂર આંખ દ્વારા છે કે જેથી ઇષ્ટને પ્રાપ્ત કરી શકાય, અનિષ્ટને ખસેડી શકાય. ઇષ્ટ વસ્તુ લેવા તથા અનિષ્ટ વસ્તુ ખસેડવાનું કામ હાથ કે પગનું છે, એ વસ્તુ જ્યાં પડી હોય ત્યાં પગથી જઈ શકાય અને પગથી કે હાથથી ખસેડી શકાય, લઈ શકાય પરંતુ ઇષ્ટાનિષ્ટનું જ્ઞાન-ભાન કરાવનાર આંખ જ છે. જીભનું કામ રાંધેલું ગળી જવાનું છે, પરંતુ રાંધનારે રાંધ્યું હોય તો! રાંધવાનું કામ હાથનું છે, જીભનું નથી. આંખનું કામ ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટને દેખાડવાનું છે. આત્માની સ્વ-હિતમાં પ્રવૃત્તિ તથા અહિતથી નિવૃત્તિ થાય ક્યારે?, હિત-અહિતનું ભાન જ્ઞાનદ્વારા થાય ત્યારે જ, હિતમાં પ્રવૃત્તિ તથા અહિતથી નિવૃત્તિ થઈ શકે. હિતાહિત નિશ્ચિત-કરાવનાર કેવલ જ્ઞાન જ છે. આત્મામાં અનંતા ગુણો છે તથાપિ જ્ઞાન ગુણ મુખ્ય કહ્યો, શાથી? એ જ કારણ છે કે તેનાથી જ હિતાહિતની માહિતી મળે છે.

ઈદ્ર મહારાજ જ્ઞાનીના સેવક સ્વેચ્છાએ બને છે.

કદાચ કોઈ એમ ધારે, અને કહે કે આંખે નહિ દેખતાં છતાં અંધ મનુષ્ય પણ સાવરણીથી કચરો તો કાઢી શકે છે ને?, વાત ખરી, પણ આંધળાની સાવરણીથી વાળવાની ક્રિયામાં જેમ કચરો નીકળી જાય તેમ સાથે સાથે સોનું, મોતી, હીરા વગેરે પડ્યા હોય તો તે પણ નીકળીને ચાલ્યું જ જાય છે. કેમકે નેત્રો તો બન્ધજ છે ને. શાહુકારની દુકાનમાં કચરો કાઢનાર પણ સમજી, વિવેકી રખાય. અજ્ઞાનીની ક્રિયા આત્માનો ઉદ્ધય કરી શકે નહિ. આંધળાની સાવરણીની ક્રિયાની માફક અજ્ઞાનીની ક્રિયા અહિતનું તથા હિતનું બંનેનું નિવારણ કરે. સમ્યક્ત્વ, સમ્યગ્જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી વીતરાગ જેવું, કેવલી જેવું ચારિત્ર અનંતી વખત

પાલન કરે છતાંય આત્માનું કલ્યાણ ન થાય. ચારિત્રના યોગે સુખ સાહ્યખી, યાવત્ દેવલોક જરૂર મળે. દેવલોકમાં સુખ સાહ્યખી વગેરે ઘણાં છે પણ કલ્યાણ છે ક્યાં? ત્યાંથી ય પાશુ' વ્યવન, પતન તો જીભુજ છે. ઘણાઓ કહે છે કે અનંતી વખત જે ચારિત્રથી કામ ન સધાયું તે ચારિત્રથી હવે શું વળવાનું? ખીડમાં સેંકડો વર્ષો સુધી વૃષ્ટિ થવા છતાં છોડ ન થયો એ વાત ખરી, પણ વાવેતર થયા પછી છોડ થાય ખરો કે નહિ? તે જ રીતિએ સમ્યક્ત્વ થયા પછીનું ચારિત્ર સમ્યક્ત્વ યુક્ત ચારિત્ર કલ્યાણકારક છે. શાસનમાં સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રવર્ત્તાવ-વાનો (પ્રચારનો) પ્રભાવ (મહિમા) એવો છે કે તે હેતુ માટે અતીવ ઉલ્લાસપૂર્વક સ્વયં ઈંદ્રમહારાજ પણ વાક્ષક્ષેસનો થાળ લઈને જિલા રહે છે.

નમસ્કાર શ્રી સર્વજ્ઞ દેવને છે.

મંગલાચરણમાં નમસ્કાર સામાન્ય દેવને નથી. શ્રી સર્વજ્ઞ દેવને, કેવલજ્ઞાની દેવને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. સર્વ દ્રવ્યના, સર્વ ક્ષેત્રના, સર્વ કાલના, ત્રણેય કાલના સર્વ જનાવો સર્વ પદાર્થો તેના પર્યાયો સંપૂર્ણતયા જાણે છે તે જ શ્રીસર્વજ્ઞ-દેવને જૈન દર્શન દેવ તરીકે માને છે. એવા મન્તવ્યમાં જ જૈનત્વ ઝળકે છે. ગુણ, ગુણીના બહુમાન દ્વારા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરવા કોઈ અન્ય કામ ન લાગે એ તો સ્વયં પોતાએજ કરવાનું છે: એ પ્રવૃત્તિમાં આલંબનરૂપ શ્રીજિનેશ્વર દેવો છે. જે ભગવાનના, ઇશ્વરના, દેવના ઉદ્યમે કલ્યાણ થઈ જતું હોત, તો એક પણ જીવ જ્ઞાનાદિ ગુણ વિનાનો હોત જ નહિ. તથા એક પણ જીવને ચતુર્ગતિમા પરિભ્રમણ કરવાનું હોત જ નહિ.

એક માણસ કૂવો ખોદે તેનું પાણી આખું નગર પીએ, એક જણે કરેલા હીપકથી બધા વાંચી શકે; અહીં તેમ નથી. પોતે કરેલું જ પોતે લોગવી શકે એ પરિસ્થિતિ અહીં છે. શ્રી સર્વજ્ઞ પોતાના આત્માને સદંતર નિર્મલ કર્યો, સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે. હવે બાકી કાંઈ રહ્યું નથી. ઐશ્વર્ય માત્ર એમને વર્યું છે, પ્રાપ્ત થયું છે, ઉત્પન્ન થયું છે. આ દેવ મોહના ચાળાવાળા નથી. મોહનું તો મર્દન કર્યું છે, અને એને આત્માના આવરણ માત્રનો નાશ કરી, આત્મીય ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરી તેઓ સર્વજ્ઞ થયા છે.

પાણિડલવાળો સાચો પણિડત હોય તેને પણિડત કહેવાય તેટલા માત્રથી બધા પણિડત નથી. પણિડત અટક હોય તો તેનેય પણિડત કહેવો પડે. કોઈને ચીડવવા પણિડત કહેવામાં આવ્યો હોય-કોઈ પણિડત કહેવાથી ચીડાતો હોય તો તેને કેઈ છોકરાંઓ પણિડત વારંવાર કહે તેથી શું વળ્યું? અરે એ ચીડાતો બંધ થાય તો ય છોકરાંઓ તો પૂછો તો એમ જ કહેવાના કે 'પણિડતની શેરીમાં ગયા હતા; કોઈ 'સર્વજ્ઞ' એવું ખિરદ કે નામ ધરાવવા માત્રથી સર્વજ્ઞ-પણું મળી શકતું નથી. કોષ-કાવ્યકારને પણ 'સર્વજ્ઞ' શબ્દના પ્રયોગે ઓળખવા પડે તેથી સર્વજ્ઞ નથી. અહીં નમસ્કાર સાચા સર્વજ્ઞને છે. ઘાતિકર્મોનો ક્ષય કરીને સર્વજ્ઞપણું સંપાદન કરનાર ઇશ્વરને અહીં નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. કેટલીક વખત ઉપચાર પણ કરવામાં આવે છે.

એ વાત સાચી છે. એક યગીચામાં લીંબડાનાં વૃક્ષો પણ હોય, બીજા કેઈ વૃક્ષો પણ હોય છતાં તેમાં ગુલાબનાં વધારે વૃક્ષો હોય તો તે યગીચો ગુલાબનો કહેવાય. તે રીતિએ શું ઉપચારથી અત્ર નમસ્કાર છે? નહિ, અહીં તો અનંત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભાવ વિષયક જ્ઞાન ધરાવનારને નમસ્કાર છે. એ જ્ઞાન જ મંગલ રૂપ છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર મંગલરૂપ છે. એ મંગલમય આચરણ મંગલાચરણ !

અનંતું જાણવાનો અંત

કોઈ શંકા કરે છે કે:-‘વસ્તુ અનંતી કહેવામાં આવે છે અને જાણ્યું તમામ કહેવામાં આવે છે’ એ તો પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. કેમકે તમામ જાણ્યું એટલે તો અંત આવ્યો ને? અંતવાળું જાણ્યું ને? ‘હું મૂંગો છું’ એવું કથન વદતો વ્યાઘાત રૂપ પ્રત્યક્ષ છે. આ શંકાના સમાધાન માટે સડુજ વિચારણાની જરૂર છે. આ રકાખીનો આખો કાંઠો તેની ગોળાઈ જાણ્યો છો કે નહિ? જાણ્યો છો તો કહો કે છેડો કયાં? વર્તુલનો છેડો બતાવી શકો છો? નહિ; બતાવી શકતા નથી. શંકાના હિસાબે તો જેનો છેડો ન જણાય તે બધું જાણ્યું ન જણાય પણ એમ નથી. અહીં તો બધું જાણ્યું ગણ્યો છો ને? જે વસ્તુ છેડા વગરની હોય તેનો છેડો જણાય શી રીતે? જ્ઞાન પણ અનંતું છે, વસ્તુ પણ અનંતી છે. અનંતાને અનંતા રૂપે જેવામાં અંત છે. સો વખત એક લેખા થાય તો ‘સો’ કહેવું પડે. અનંત કાલ, અનંત પર્યાયો, અનંતી અવસ્થાઓને જાણવાનો અંત સાધનાર, અનંત જ્ઞાનવાન, અનંત ઐશ્વર્યવાન આત્મા તે શ્રી સર્વજ્ઞદેવ ! તેજ શ્રીઈશ્વર ?

શું આત્મા કાયમનો ગુલામ છે?, ના.

જૈનમત વિના, અન્ય મતોમાં આત્માને ગુલામી હાલતમાં હોય તેવો (ગુલામ) માનવામાં આવ્યો છે. અન્યમતોનું મન્તવ્ય એ છે કે સદ્ગતિ-દુર્ગતિ આપનાર પરમેશ્વર છે. કર્મ આત્મા કરે, ફલદાતા પરમેશ્વર ! જૈનદર્શનનું મન્તવ્ય એથી ભિન્ન છે, અલગ છે. અહીં તો આત્મા પોતે જ પોતાનાં કર્તવ્યો માટે જવાબદાર છે, જોખમદાર છે. અન્ય સમગ્ર દર્શનકારો ઈશ્વરને જગતને બનાવનાર તરીકે માને છે, જ્યારે જૈનો ઈશ્વરને જગતના બનાવનાર તરીકે માને છે. જગતને મોક્ષનો માર્ગ, નરકનો રસ્તો, ધર્મ-અધર્મનું સ્વરૂપ બતાવનાર ઈશ્વર જરૂર છે. હીરાને તથા પથ્થર, માટી વગેરેને સૂર્ય જેમ બતાવે છે પણ બનાવતો નથી હિત-અહિત, પુણ્ય-પાપ, બંધ નિર્જરા ઈશ્વર બતાવે છે. જ્ઞાન કરાવે છે એવું જૈન દર્શન માને છે. આપણે રખડતી જાતના છીએ, એટલે, રખડેલા. ભટકતી જાત બે મહિના અહીં રહે, બે મહિના બીજે રહે તેવી ભટકતી જાત પણ મિલકત, દલો તો સાથે રાખે છે. પરંતુ આપણી હાલત તે નથી. કયા ભવમાં શરીર, ઈન્દ્રિયો, મન, વચનની શક્તિ ન હતાં? ત્યાંથી નીકળ્યા ત્યારે ખાલી આત્માની શક્તિને અંગે પણ નિકાશમાં પ્રતિબંધ ! આહારાદિ કંઈ પણ બહાર બીજા ભવમાં સાથે લઈ જઈ શકતા નથી. કંઈનાદિ દ્વંધવી અપેક્ષાએ મેળવે છે

તે અડ્ડીના અડ્ડી કંચન-કામિની કાયા કે કુટુંબ કોઈ સાથે આવતા નથી.

જૈન દર્શનમાં ઇશ્વરપણુ માટે 'મોનોપોલી' નથી

અન્ય દર્શનોમાં ઇશ્વરપણું રજીસ્ટર્ડ છે. ઇશ્વરપણુનો માલિક એક જ! વેદનો પારગામી પણ ઇશ્વર થઈ શકતો નથી. એ ઉપાય જૈન દર્શનનો જ છે. દરેકથી ઇશ્વર થઈ શકાય છે, એ મન્તવ્ય જૈન દર્શનનું છે; તે માટે ઉપાય પણ છે. ભટકતી જાતવાળાઓ પણ પરમાત્મા થઈ શકે છે, અને સુંદર એવો તે માર્ગ શ્રી જિનેશ્વર દેવે બતાવેલા શ્રી જૈનદર્શનમાં છે. દુનિયાની માયાજાલમાંથી જે છૂટે, અને માયાનાં બંધનોને જે તોડે તે પરમેશ્વર થઈ શકે છે. જેને આપણે શ્રી તીર્થંકર દેવો કહીએ છીએ તેઓ પણ એક વખત આપણી જેમ ભટકતા જ હતા ને? પરમેશ્વર થવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને પરમેશ્વર થયા! ઇશ્વરપણું પ્રાપ્ત કરવા માટે આ દર્શનમાં મોનોપોલી (Monopoly) એટલે સર્વ હક્ક એકને આધીન એમ નથી. જેને આપણે પરમેશ્વર માનીએ છીએ તેઓ જરૂર આપણી જેમજ ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કરતા હતા, પણ નિઃસંગ બન્યા એટલે પરમેશ્વર બન્યા. જેઓ પરમેશ્વર બને તેઓ બીજાને પરમેશ્વર બનાવી શકે છે, પરમેશ્વર થવાનો માર્ગ બતાવી શકે છે. પરમેશ્વરથી ઊંચી પદવી બીજી કોઈ નથી. જગતમાં પરોપકાર કરવાની અથવા અમુક શુભ કાર્યો કરવાની મંડળીઓ, અને સંસ્થાઓ હોય છે, પણ ત્યાં અમુક મર્યાદા છે બધા માટે એ સંસ્થા નહિ. એક સંસ્થા બીજાને કહી દે-‘એ કામ તમારું’, અને ‘એ મનુષ્ય તમારા ક્ષેત્રનો છે’ વગેરે. જૈનદર્શનમાં જે આત્માઓને પરમેશ્વર માનવામાં આવ્યા છે, પરમેશ્વર માનવામાં આવે છે; તે આત્માઓએ એકલા મનુષ્યો, તિર્થંચો કે દેવતા માત્રને નહિ પણ જીવ માત્રને, પ્રાણી માત્રને, સર્વ જાતિ, સર્વ ગતિ સર્વ કુલને તારવાની બુદ્ધિ કેળવી હતી, અને શક્તિ મેળવી હતી. તમામ સારી ચીજો દુનિયા ઇચ્છે છે પણ કેમ મળતી નથી? મેળવી શકાતી કેમ નથી? જો આત્મા મોહનીય, વેદોદય, કામ અને વિકારને કબજામાં લે તો જરૂર પોતે ઊંચો આવી શકે. જ્યાં સુધી વેદોદયની આધીનતા હોય ત્યાં સુધી કાર્યની સિદ્ધિ થાય નહિ.

વીતરાગ પોતે ઇશ્વર છે-તેનો માલિક કોઈ નથી.

અષ્ટાપદગિરિ પર ગણધર લગવાન શ્રીગૌતમસ્વામીજીએ પન્નરસે તાપસોને પ્રતિબોધ્યા છે અને તેઓને લઈને પોતે લગવાન શ્રીમહાવીર દેવ પાસે ચાલ્યા આવે છે. આવા ગુરુ શ્રી ગૌતમસ્વામીજી તો ચે ગુરુ વળી કેવા હશે?, એવી ઉલ્લસાયમાન લાવનાથી પન્નરસે તાપસોને માર્ગમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. શ્રીગૌતમસ્વામીજીને એ વાતની માહિતી નથી. સમવસરણમાં બધા આવે છે, ત્યાં શ્રીગૌતમસ્વામીજી, શ્રીનીર-લગવાનને વંદન કરવાનું તાપસોને કહે છે. લગવાનને વંદન કરવાનું કહેવું એમાં, શું અયુક્ત?, લગવાન પોતે ગણધર મહારાજને કહે છે:- ‘હેગૌતમ! કેવલીની આશાતના ન કર! (મં ૨૦ સૂ ૬૪૭) ગુરુ શિષ્યને કહે તેમાં આશાતનાને શું અવકાશ છે?, હા! ક્ષીણ મોહનીય વીતરાગને, આત્માના માલિક ને વંદન કરવાનું હોતું નથી. તે આત્મા જ ઇશ્વર સ્વરૂપ છે. ઉત્તરાધ્યયન પૂ. ૩૩૨.

‘ઈચ્છાનો જેને સ્પર્શ પણ નથી, પરમ દીપ્તિવાળા, સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શાનાદિ ગુણો યુક્ત, નિઃસંગ, ચોત્રીશ અતિશય યુક્ત, કામ ક્રોધાદિકને જીતનારા એવા ઇશ્વરને મહારા સર્વ પ્રયત્નથી નમસ્કાર હો !’

શ્રીભગવતીજીની વ્યાખ્યાના પ્રારંભમાં વ્યાખ્યાકારે આ રીતિએ મંગલાચરણ કર્યું : હવે, આ અષ્ટમ શતકમાં કયો અધિકાર આવશે, તે અગ્રેવર્તમાન.

દેશના-૨.

॥ અથ અષ્ટમશતકમ્ ॥

પૂર્વ પુદ્ગલાદયો ભાવાઃ પ્રરૂપિતા ઇહાપિ ત એવ પ્રકારાન્તરેણ પ્રરૂપ્યન્ત ઇત્યેવં સંવદ્ધમ-થાષ્ટમશતકં વિવ્રિયતે, તસ્ય ચૌદેશસંગ્રહાર્થ ‘પુગલે’ત્યાદિગાથામાહ—

પુદ્ગલનો પરિણમનશીલ-સ્વભાવ.

ઇષ્ટપ્રવૃત્તિ તથા અનિષ્ટથી નિવૃત્તિ માટે ઈષ્ટાનિષ્ટ-જ્ઞાન આવશ્યક છે.

શ્રી જૈન-શાસનની સ્થાપના-સ્થિતિ-પ્રવૃત્તિ માટે ગણધર ભગવાન શ્રીસુધર્માસ્વામીજી દ્વાદશ અંગની રચના કરતા થકા, પંચમાંગ શ્રીભગવતીજીની રચના કરી તેમાંના અષ્ટમ શતકનો અત્ર આરંભ કરવામાં આવે છે. આઠમા શતકમાં કયો અધિકાર છે ?, શાનું નિરૂપણ છે ?, એના ઉત્તરમાં જણાવાય છે કે સાતમા શતકમાં જે પુદ્ગલાદિક પદાર્થોનું નિરૂપણ છે તે જ પુદ્ગલાદિક પદાર્થોનું નિરૂપણ આઠમા શતકમાં પણ કરવાનું છે. સહેજે પ્રશ્ન થાય છે કે જે પદાર્થોનું નિરૂપણ થઇ ગયું છે, તેનું ફરી નિરૂપણ કરવાનો અર્થ શો ?, આ નિરૂપણ પ્રકારાન્તરે યાને બીજી રીતિએ થશે. પ્રાથમિક ધોરણોમાં જે પદાર્થો, જે વાતો શીખ્યા તેજ પદાર્થો, તે જ વાતોનું શિક્ષણ બીજી રીતિએ શું ઊંચા ધોરણોમાં ફરી નથી અપાતું ?, રીતિ ફરી એટલે પુનરુક્તિ નથી. રાગના નિવારણ માટે, જીવનના નિર્વાહ માટે શું એની એ જ દવા, એકનું એકજ ઔષધ શું ફરી નથી લેવાતું ?

ગઇ કાલે આપણે એ વિચારી ગયા કે ચક્ષુ કાંટાનું ઝડપું ખસેડવા કે સોનાનો ઢગલો ઉપાડી લેવા સમર્થ નથી, માત્ર જોવા સમર્થ છે. એ વાત જેમ ખરી છે તેમ તે ખરાબને

ફર કરવા સમર્થ નથી, અને સાડું લેવા પણ સમર્થ નથી. તેમ એ વાત એટલી જ ચોક્કસ છે કે ખરાબને ખરાબ તરીકે, સારાને સારા તરીકે દેખાડનાર ચક્ષુ જ છે. ઇષ્ટ-પ્રવૃત્તિ તથા અનિષ્ટથી નિવૃત્તિ ઇષ્ટાનિષ્ટ જાણ્યા વિના થાય શી રીતે ?

‘પદમં નાણં તઓ દયા’ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા. ‘પહેલું જ્ઞાન અને પછી અહિંસા’ આ પદનો અર્થ અતિ વિચારણીય છે. આનો અર્થ કરવામાં ઉતાવળીયાઓ થાપ ખાય છે. માત્ર એક પદ બોલાય, સંબંધક-પદ કે અર્થને પડતું મૂકાય ત્યાં પરિણામ વિપરીત ન આવે તો શું થાય ?, અહિંસા તથા સંયમને તો જ સારી રીતિએ સાચવી શકાય, સાધી શકાય, કે જે તત્સંબંધી પૂરતું જ્ઞાન-સમ્યક્જ્ઞાન હોય, માટે જ્ઞાનને પ્રથમ ગણવામાં આવ્યું છે; અર્થાત્ જ્ઞાનનું મુખ્યપણું અહિંસા-સંયમ વગેરે માટે છે. આજે કયો અર્થ (કહોકે અનર્થ) કરવામાં આવે છે ? અહિંસા, સંયમ તો સમજ્યા, થાય તો યે ઠીક, ન થાય, તો યે ઠીક પણ જ્ઞાન જોઈએ, કેળવણી જોઈએ જે જ્ઞાન સંયમ તથા સંવર તથા અહિંસાના સાધન તરીકે જ્ઞાનીઓએ મુખ્ય જણાવ્યું તેને, તે જ સંયમ અહિંસા વગેરેને દબાવનાર તરીકે માનવામાં આવ્યું કે બીજું કંઈ ? સાથે સંબંધક પદ તો છે જ, એનો અર્થ સંકલિત જ છે કે-એવી રીતેએ સર્વવિરતિધરે જ્ઞાન મેળવીને પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. હિતમાં પ્રવૃત્તિ, અહિતથી નિવૃત્તિ માટે જ જ્ઞાનની મુખ્યતા છે; અન્યથા જ્ઞાનનું પ્રયોજન શું ?, ચક્ષુને રત્નની ઉપમા એટલા જ માટે અપાઈ છે કે જેનાથી હિતમાં પ્રવૃત્તિ, અહિતથી નિવૃત્તિનું ભાન થાય છે, અને જ્ઞાનનું મહત્વ એ જ હેતુથી છે. કોઈ મનુષ્ય કાંટામાં પડે તો તેને આંધળો છું ? એમ કટાક્ષથી કહેવામાં આવે છે, શાથી ? જોવાનું-દૃષ્ટિનું ફક્ત અનિષ્ટથી ખસવું એ છે. ઇષ્ટ વસ્તુ પડી ગઈ, ધારો કે સોના મહોર ગઈ, તે આંખેથી જોઈ પણ છતાં ન લીધી તો તે જોવામાં ધૂળ પડી ને !, ઇષ્ટની પ્રવૃત્તિમાં કારણ તરીકે જ્ઞાનની ઉપયોગિતા છે.

જ્ઞાનની જરૂર ખરી પણ શા માટે ?

દુનિયામાં બે વર્ગ છે એક વર્ગ ડાહ્યો ને પગલો પાપ બાંધનારો છે, એક વર્ગ પાપથી અલિપ્ત રહેનારો છે. પ્રાણીના બચાવની બુદ્ધિ વિનાની જેની પ્રવૃત્તિ છે તે બધા પાપ બાંધે છે. ચાલતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, બિલા રહેતાં, ખાતાં પીતાં, સૂતાં જે યતના સાચવે છે તેને પાપ બંધાતા નથી. ‘લૂગડાં હુમેશાં મેલાં થાય છે અને પાણીથી ધોવાય છે. લૂગડાં મેલાં થવાના ભયે કોઈ નાગા ફરતું નથી.’ એમ કોઈ કહે ત્યાં એ સમજણ બિલટી છે. લૂગડાં મેલાં થાય અને મેલાં કરાય એમાં ફરક છે. પાપ બંધાય, યતના પૂર્વક પ્રવૃત્તિ છતાં પાપ બંધાય તે તૂટે, પણ યતના (જયણા) વગરની પ્રવૃત્તિથી થતી પ્રાણ ભૂતોની હિંસાથી બંધાતું પાપ, તેના કટુક ફળનો ભોગવટો આખ્યા વિના ખસતું નથી. સીધી વાતને પણ દુનિયામાં કેટલાક આડી રીતિએ લેનારા છે. સ્ત્રીને કોઈએ કહ્યું: “ તારું મુખ તો ચંદ્રમા સદૃશ છે. ” કેવું પ્રિય કહ્યું ?, છતાં એ સ્ત્રી વઢકણી જ હોય તો તરત તાડુકે: “ શું મારામાં કલંક છે તે કલંકી

ચંદ્રમાની સાથે મારા મુખને સરખાવે છે ? શું હું ચંદ્રમાની જેમ ઘટ વધ થયા કરું છું ? વગેરે કહીને વઢે ત્યારે જ તેણીને ચેન પડે. અહિંસા, સંયમના સંરક્ષણ માટે યાતના (જયણ) આવશ્યક છે, અને તે જાણવા સમ્યક્જ્ઞાન આવશ્યક છે. સીધી, સરલ અને સાદી વાત છે, જેને અભ્યાસ કરવો નથી; તે તરત કહી દે છે: - ‘આપણે અભ્યાસની કસાફૂટ કરવાની જરૂર નથી; જયણ પાળીશું એટલે બસ ! ‘મહાનુભાવ ! જયણના સ્વરૂપને જાણ્યા સમજ્યા વિના જયણનું પાલન બને શી રીતે ? જયણના મુદ્દાએ કહેવાયેલી વાતને જે જ્ઞાનના નિષેધાર્થમાં લઈ જાય, જે જ્ઞાનને કંઠશોષ માને તેને કહેવું શું ? જીવ-અજીવથી લઈને યાવત્ મોક્ષ સુધીનું જ્ઞાન, માત્ર અચતના ટાળવા માટે, ચતનાની ઉપયોગિતા જાણવા માટે છે. આ જીવ જ્યાં સુધી અચતના સર્વથા છોડનાર ન થાય, ચારિત્ર-મોહનીયાદિકર્મ ને સર્વથા નાશ કરનારો ન થાય, ત્યાં સુધી જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. વીતરાગ દશા ન આવે ત્યાં સુધી જયણ પાળવાની, અજયણ છોડવાની જરૂર છે. અને તે માટે જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. એવું જ્ઞાન વારંવાર સ્મરણીય છે. વિના સ્મરણે વિદ્યા વિસરી જાય એ તો કહેવત પ્રચલિત છે. એ જ હેતુ પુરસ્કર જે વર્ણન સાતમા શતકમાં હતું તે જ વર્ણન આઠમા શતકમાં છે, જે શતકના દશ વિભાગ યોજવામાં આવ્યા છે.

દોષનો ટોપલો ભગવાનને શિર !

ગુરુ મહારાજ સ્થૈર્યાર્થે તથા અન્યને આપવા માટે જે અંશે ભણવાનો અધિકાર આપે તેવા વિભાગોનાં નામ હેંદ્રશા છે. પહેલો વિભાગ, પુદ્ગલ વિભાગ છે. આ ઉદ્દેશો છે પુદ્ગલ નિરૂપણ માટે છે. શૂન્યવાદના ખંડન માટે આ વિભાગ નથી, એ ખંડન બીજે છે. ‘પુદ્ગલ જેવી ચીજ નથી’ એવું કહેનારા જગતને ભરમાવનારા છે. પુદ્ગલ (અજીવ) સર્વકાલે હોય જ છે. શૂન્યવાદના ખંડનની અપેક્ષાએ અન્ય સ્થળે પુદ્ગલનું નિરૂપણ છે. અત્ર નિરૂપણ પુદ્ગલ-તત્ત્વની સ્થાપનાર્થે છે. કોઈ કદાચ શંકા યા પ્રશ્ન કરે કે: - જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના નિરૂપણમાં તો જૈનપણની જડ ખરી, વીતરાગપણના, સમ્યગ્દર્શનાદિના નિરૂપણમાં તો જૈનપણની જડ માની, પણ પુદ્ગલ-નિરૂપણમાં જૈનત્વની જડ શી રીતે ?” સમાધાન-ખરાખર રીતિએ સમજો. આ જગત સ્વભાવે પરિવર્તનશીલ છે. પુદ્ગલમાં સ્વભાવની વિચિત્રતાએ જગતનું પરિણામાન્તર થાય છે. પરિણામનની કહો કે પરિણામાન્તરની કહો, આ શક્તિ માનનાર. નિરૂપણ કરનાર કેવળ જૈન દર્શન છે. ઇતરો વાતવાતમાં ઇશ્વરને વચ્ચે લાવે છે. ધન ચાલ્યું જાય, પુત્ર મરી જાય તો પરમેશ્વરે કયું ! ત્યારે તમારા પુણ્ય-પાપનું ફલ નથી જ ને ? ‘આકારવાળી વસ્તુ પરમેશ્વરે બનાવી’ કથનના પ્રત્યુત્તરમાં હુલ્લકે ઉપહાસ્ય કયું કે ‘વિષ્ટામાં આકાર કરવામાં શું પરમેશ્વરનો પ્રવેશ છે ?’ જીવો દ્વારા આકાર ફરે છે. વર્ણાદિક જીવોથી ફરે છે. જેઓ પુદ્ગલના પરિણામને સમજતા નથી. તેઓને જ પરમેશ્વર આમ કયું, પરમેશ્વરે તેમ કયું એમ કહેવું પડે છે. પુદ્ગલ-પરિણામાન્તર ન માને તેને ઇશ્વરને વચમાં ઘાલવો પડે. પુદ્ગલમાં ફેરફારનો, પરિવર્તનનો સ્વભાવ છે. લીલાનું લાલ

કાળું થવું, સુગંધીમાંથી દુર્ગંધી થઈ જવું, ત્રિખુણિયામાંથી ચતુષ્કોણ થઈ જવું એ તો પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે. ખીજાઓ પુદ્ગલના પરિણામને નથી સમજતા, નથી માનતા, અને પુદ્ગલના પરિણામોને સ્વતંત્ર નથી માન્યા જો કે પરમાણુ અમુક હદ સુધી સ્વતંત્ર સ્વાભાવિક પણ છે. જીવ જન્મ્યો ત્યારે દેહ એક વેંત ચાર આંગળનો. આહાર દ્વારા શરીર વધ્યું. ભૂમિતિથી શરીર કોણે નક્કી કર્યું? જૈન મત એ જ માને છે, સ્વીકારે છે કે ઉપયોગ પૂર્વક ઉભય રીતિએ આકારનું ઉત્પાદન છે. ઇશ્વર કહે છે તે વાત, તે તત્ત્વ જૈનો કદાપિ સ્વીકારી શકે નહિ. દેખાતા પુદ્ગલપરિણામો સંસારી જીવનાં કહેલાં છે. પૃથ્વી, પાણીના પિંડો તે તે કાયાના જીવોએ પરિણામો લેલા છે. અગ્નિ, વનસ્પતિ, ત્રસના જીવોએ તે તે આકારોને રૂપ આપ્યું છે. જે જે શરીર દેખાય છે તે તે શરીર માત્ર, જીવોના પરિણામો લેલા છે. સંસારી જીવ કર્મયુક્ત છે, કર્મ મળવાથી પરિણામાન્તર થાય છે. દુનિયામાં પણ કહેવત છે કે ‘કાળીઆની જોડે ઘોળીઓ ખાંધે તો વાન ન લે તો સાન તો લે.’ ઇતરનાં લક્ષણો તો જૂઓ! ‘જણવામાં જોડ, પરણવામાં-પરણવામાં પંડ અને ભૂંડામાં ભગવાન!’ પુત્રનો પ્રસવ થાય તો લખાય કે, ‘અખંડ સૌભાગ્યવતી પ્રલાણી બઈએ પુત્ર રત્નને જન્મ આપ્યો,’ પરણાવવામાં લખાય કે:- ‘ફલાણાના ચિરંજીવીનાં લગ્ન ફલાણાની પુત્રી સાથે નિરધાર્યાં છે,’ પરંતુ કાંઈ માઠો બનાવ બને તો, ‘પરમેશ્વરને ગમ્યું તે ખરું!’ શું પરમેશ્વરને માહું ગમે છે?

જીવ માત્રને ખાંધ્યાં ભોગવવાં પડે છે. કરેલાં કર્મો પોતાને જ ભોગવવાં પડે છે. આવી સ્પષ્ટ વાત છતાં દોષનો ટોપલો ઇશ્વરને માથે! પુદ્ગલ પરિણામાન્તર થાય છે એ ખ્યાલમાં આવે તો જૈનત્વની જડ સમજવી. પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ પરિણામ વગેરે અધિકાર છે. ખીજા નવ ઉદ્દેશમાં પણ ક્રમસર વસ્તુ કહેવાશે. તે અગ્રે વર્તમાન—

દેશના-૩.

પોગલ ૧ આસીવિસ ૨ રુક્ષ ૩ કિરિય ૪ આજીવ ૫ ફાસુગ ૬ મદત્તે ૭
પહિણીય ૮ બંધ ૯ આરાહણા ય ૧૦ દસઅદ્ધમંમિસદ્ ॥૧॥

દૃષ્ટિવિષ જેટલી ભયંકરતા આશીવિષમાં નથી.

પુદ્ગલની પ્રકૃતિ પરિણમન-શીલ છે.

શ્રીશાસનની સ્થાપના સમયે પ્રવૃત્તિ વ્યવહારાર્થે શ્રીગણધરદેવ દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે. બાર અંગમાં પાંચમું અંગ શ્રીભગવતીજી સૂત્ર છે. તેમાં આઠમા શતકનો અધિકાર ચાલુ છે. એ શતકના દશ ઉદ્દેશોમાં પ્રથમ ઉદ્દેશમાં (વિભાગમાં) પુદ્ગલાધિકાર છે. આપણે વિચારી ગયા કે પુદ્ગલના પરિણામને સમજવામાં તથા માનવામાં જૈનત્વ છે, જૈનપણાની જડ છે. એ ન માને તો જૈનત્વની જડ ટકે નહિ.

બાહ્યાવસ્થામાં યૌવનાવસ્થામાં કે વૃદ્ધાવસ્થામાં જીવમાં કંઈ ફરક છે?, તમામ અવસ્થામાં જીવ સમાન છે. ગયા ભવમાં તથા આ ભવમાં પણ જીવ સરખો જ છે. પૂરાય તથા ખાલી થાય તેવી વસ્તુ પુદ્ગલ છે. ધર્માસ્તિકાયાદિ ચારમાં એકેય પૂરણ કે ગલન સ્વભાવમય નથી. ધર્માસ્તિકાયમાં જે પ્રદેશો છે તેમાં કાલાંતરે પણ એક પણ પ્રદેશ વધવાનો નથી. તે જ રીતિએ અધર્માસ્તિકાયમાં, આકાશાસ્તિકાયમાં, કે જીવમાં એક પણ પ્રદેશ વધવાનો નથી, કે ઘટવાનો નથી. પુદ્ગલાસ્તિકાય વિના કોઈ પણ દ્રવ્યમાં વધારો ઘટાડો થતો નથી. પુદ્ગલમાં વધારો ઘટાડો થાય છે, પોષાય છે પણ તે જ વધે અને ઘટે પણ તેજ. બાહ્યકાલ કરતાં યૌવનમાં શક્તિ વધે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં શક્તિ ઘટે છે. જીવમાં શું વધ્યું કે ઘટ્યું?, શક્તિ વધે ઘટે છે તે તો પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. એ શક્તિ પુદ્ગલની જ માનવી પડેશે. આસ્તિકને અહીં નાસ્તિક એમ પૂછીને ચમકાવશે કે-‘તો પછી જીવનું શું રહ્યું?’, આસ્તિક તો માને જ છે કે જીવનાં તો જ્ઞાનાદિ છે. બલ, શક્તિ, ને જો જીવનાં માનીએ તો પુદ્ગલના વધવા ઘટવા સાથે શક્તિ વધવી ઘટવી ન જોઈએ. ન્હાની આંગલી સ્પર્શથી જ જે જાણે તેના કરતાં મોટી આંગળી સ્પર્શથી વધારે જાણે કે નહિ?, પુદ્ગલના ન્હાના મોટા હોવાના આધારે તેના દ્વારા થતું જ્ઞાન જો ન્યૂનાધિક હોય તો ત્યાં કારણ પુદ્ગલનું જ પ્રત્યક્ષ છે. જેઓ પુદ્ગલના પરિણમનશીલ સ્વભાવને ન વિચારી શકે તેમને જરૂર આશ્ચર્ય થાય, પણ સમજે તેને માટે અને સમજવું હોય તેને માટે તો પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. કર્તાની શક્તિ સાધનના આધારે જ કાર્ય કરે છે. ચામડામાં મોચી કાણું પાડે ખરો પણ શું સાધન વિના પાડે?, કાણું પાડવા

મોચીના હાથમાં આર જોઈએ. સોયથી ન ચાલે. સુથારને છરી ન આપાય, વાંસલો જ આપવો જોઈએ. કર્તાની શક્તિ ખરી, પરંતુ કાર્ય સાધન દ્વારા, તથા જેવું સાધન તેવું કાર્ય થાય. નરણી નખ કાપે પણ તેનાથી શાક સમારાય ?, આથી સાધનમાં શક્તિ છે, કર્તામાં શક્તિ નથી તેમ ન કહી શકાય. બાલ્યવયનાં કોમલ પુદ્ગલો વખતે યૌવનકાલને યોગ્ય કામ થઈ શકતું નથી. ચપ્પુ, નરણી, સોયમાં સ્વતંત્ર શક્તિ નથી. શક્તિ કર્તામાં છે. કર્તાની શક્તિ સાધનદ્વારા સાધન પ્રમાણે ઉપયોગી થાય છે. જે સાધન મળવાથી બાલ્યવયે જે કાર્ય ન થાય અથવા મુશ્કેલીએ સામાન્યપણે થાય તે જ કાર્ય તે જ સાધનદ્વારા યૌવનમાં થાય, તીવ્રપણે થાય; વલી પાછું વૃદ્ધાવસ્થામાં સાધન તે જ છતાં કાર્ય મંદપણે થાય.

અહીં પ્રશ્ન એ થઈ શકે કે, હાથીના દેહમાં પુદ્ગલો વધારે છે તો એનામાં જ્ઞાન વધારે હોવું જોઈએ ?, પુદ્ગલને જ્ઞાન સાથે સંબંધ નથી. જ્ઞાન એ જીવની ચીજ છે. દેહ ગધેડાનો કયાં નાનો છે ?, છતાં અક્કલ કેટલી ?, મોટા વૃક્ષમાં કઈ શક્તિ વધારે છે ?, જીવે જેવાં જેવાં કર્મો બાંધેલાં હોય, જે પ્રકારે ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ બાંધી હોય તે તે પ્રમાણે તે તે પુદ્ગલ તથા પર્યાપ્તિના આધારે તેવું તથા તેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ખોરાકમાં ઘઉં, બાજરીનો ઉપયોગ કર્યો તેમાંથી શબ્દ શ્રવણનું સામર્થ્ય કોનામાં હતું ?, પુદ્ગલમાં એ શક્તિ નથી. પુદ્ગલ સાધન જરૂર છે. પુદ્ગલ યોગે, જીવે કરેલી ક્રિયાથી બંધાયેલી કર્માનુસાર, ઈન્દ્રિય, વચન, મન વગેરેમાં પરિણમન થાય છે. પરિણમનશીલ પ્રકૃતિ પુદ્ગલની છે. આટલું સમજાય તો નાસ્તિકના પંજમાંથી બચી શકાય.

નાસ્તિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માને છે. વેદાંતી એકલી શ્રુતિને માનવાનું કહે છે. વ્યવહારથી ચાર્વાક સારો કે પ્રત્યક્ષ માની બીજું માનવાનું ના કહે છે, પણ વેદનાં વચનોના મિષે ઢાંચ કરનાર છાનો રાક્ષસ, જગતને મિથ્યા માની (પુદ્ગલને સર્વથા ન માની), અદૃશ્ય આત્માને જ કેવલ માને તે સત્ય માર્ગે શી રીતિએ આવી શકે ?, પુદ્ગલના પરિણમનમાં માનનારો જૈન કદી પણ નૈયાયિક કે વૈશેષિકના ઝપાટામાં આવે નહિ.

ધાગાપંથીઓ ઇશ્વરને કર્તા તરીકે શા માટે આગળ કરે છે ?

કેટલાક ધૂર્ત ધાગાપંથીઓ ‘અમને આપશે તો તમને ઇશ્વર આપશે’ એમ કહીને પોતાની પેઢી ચલાવ્યે રાખે છે. યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ આદિના નામે જે કાંઈ તેમને આપો તેના બદલામાં તમને પ્રભુ આપશે એમ કહીને તેઓ ઇશ્વરના નામે પેટ ભરે છે. ગર્ભમાં બાલક આવે ત્યારથી (સીમંત પ્રસંગથી) તેમનો લાગો ચાલુ થાય, તે ડગલે ને પગલે ચાલુ ! મરે ત્યારે ય લાગો, મૂચા બાદ પણ લાગો ! શય્યા, શ્રાદ્ધ વગેરે લાગાનું લાગર કાયમ છે. આ લાગો ટકાવવા ઇશ્વરને કર્તા તરીકે આગળ ધરવો પડે છે.

આત્માનો સાથે કર્મ સંબંધ અનાદિનો છે.

અગ્નિનાં પુદ્ગલો બાળનારાં છે. પાણીનાં પુદ્ગલો ઠારનારાં છે. સાકરનાં તથા મરચાંનાં પુદ્ગલો તે પ્રકારે બાળનારાં ઠારનારાં નહિ, પણ ગળ્યાં, તીખાં છે. પુદ્ગલનો તથાવિધ વિધવિધ સ્વભાવ ન જાણે, તે વ્યક્તિ નૈયાયિક, વૈશેષિકના કદંદામા જરૂર ફસાઈ જાય. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, મરચાં, વગેરે દરેકમાં પુદ્ગલો પણ જુદા જુદા છે.

આત્મા અરૂપી છે એ તો દરેકને કબૂલ છે. આત્મા દેખાતો નથી એટલે અરૂપી છે એ કબૂલાતમાં છૂટકો છે જ ક્યાં?, કર્મરૂપી છે એમ માનવા પણ બધા તૈયાર છે. કેટલાકો શંકા કરે છે કે રૂપી કર્મ અરૂપી આત્માને શી રીતે વળગે?, સમાધાન એ જ છે, સ્પષ્ટ સિદ્ધ છે કે કર્મનો સ્વભાવ છે કે આત્માને વળગે. એક વ્યક્તિને ખીજી વ્યક્તિ પકડી રાખે તો પ્રથમ વ્યક્તિ કેમ ચાલી શકતી નથી? જીવ તથા કર્મ ક્ષીર નીર ન્યાયે સંમિલિત છે, કર્મ સૂક્ષ્મ છે તેથી ક્ષીર નીર ન્યાયે ભળી-મળી જાય તેમાં નવાઈ શી?, દરેક સમયે જીવ ૭-૮ સાત આઠ પ્રકારનાં કર્મો બાંધે છે. લેવાતો ખોરાક સપ્ત (સાત) ધાતુપણે પરિણમે છે એ તો સૌ કોઈને અનુભવસિદ્ધ છે ને? ખોરાકમાંનાં કોઈ પુદ્ગલો લોહીને, તો કોઈ હાડકાંને તો કોઈ માંસને પોષણ આપે છે, પુષ્ટ કરે છે. એક જ સાથે લેવાયેલા ખોરાકમાં આવી ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયા તો માનો છો ને? જઠરાગ્નિના પ્રયોગે મલ સહિત આઠ વિભાગો આપણે માનવા જ પડે છે, ગુમડું થયું, પાકયું, હવે જે પ્રમાણમાં ગુમડું તેજ પ્રમાણમાં ખોરાકમાંથી રસી થવાની. હાથે કઢાવેલી શીળી તરફ (શીળીના ચાઠાં તરફ) નજર કરો, જૂઓ, કઢાવતી વખતે શીળીનું ચાટું કેટલું હટું અને આજે કેટલું છે? પુદ્ગલોનું પરિણમન, વૃદ્ધિ હાનિ પ્રત્યક્ષ છે. શરીરમાં જે જગ્યાએ પરમાણુની સ્થિતિમાં નવાં પુદ્ગલો ભળે છે, ભળવાથી તે સ્થિતિમાં વૃદ્ધિ થાય છે. વળી ઘટવાથી હાનિ-ક્ષય, થાય છે તે જ પ્રમાણે આત્મા તથા કર્મનો સંબંધ બુદ્ધિગમ્ય પણ છે, સહજ સિદ્ધ છે. જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો આઠ પ્રકારે છે. જેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોય તેને જ તે કર્મ બંધાય. દર્શનાવરણીય સર્વથા ક્ષય પામ્યું હોય તો તેને તે ન બંધાય. જે જે કર્મો વળગ્યાં હોય તેમાં તેવા તેવા પ્રકારે કર્મો આવીને પોતપોતાનાં પ્રકારોમાં ભળી મળી જાય છે.

આત્મા અનાદિનો છે. કર્મ પણ અનાદિ છે. આત્મા તથા કર્મ ઉભય અનાદિનો છે. આત્મા અને કર્મનો સંબંધ અનાદિનો છે. અનાદિકાલથી આ જીવ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મથી અવરા-યેલો છે. વર્તમાન યુગનું વિજ્ઞાન (ન્યુ સાયન્સ) પણ પ્રતિપાદન કરે છે, અને કહે છે કે 'શરીરના બધા પુદ્ગલો સાત વર્ષે બદલાઈ જાય છે. એટલે પુદ્ગલો નવાં આવે, જૂનાં જાય એમ ચાલુ છે.' કર્મોમાં પણ એ જ નિયમ સમજી લ્યો. જૂનાં કર્મો છૂટતાં જાય અને નવાં કર્મો વળગતાં જાય છે. એ જ રીતે આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા તત્ત્વો માની શકાશે. નવે તત્ત્વો પુદ્ગલ પરિણમનની માન્યતાના આધારે જ માની શકાશે. પુદ્ગલ-પરિણમનના મંતવ્યમાં જૈનતત્ત્વની જડ અપણે પુનઃ પુનઃ વિચારી ગયા છીએ.

મણિના મૂષિતઃ સર્પઃ કિમસૌ ન મયંકરઃ।

પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલનું સ્વરૂપ, પુદ્ગલ પરિણામના સ્વભાવનું સ્વરૂપ વર્ણવેલું છે. હવે એ પ્રશ્ન કોઈ કરે કે, ‘પુદ્ગલ પરિણામ જાણ્યા પછી તે ઇષ્ટ છે કે નહિ?, સમાધાનમાં સમજવું ઇષ્ટ છે, માનો કે પરિણામ એક વખત અનુકૂળ બને તો પણ તે અનુકૂળતા યે ઝેરી સર્પ જેવો છે. એ અનુકૂળ પુદ્ગલ પરિણામ પણ વિષમય વિષધર જેવો છે. ઝેરી સર્પ જો કે મણિવાળો હોય તો પણ સંધરવા લાયક નથી જ. સહાયક એવા પણ પુદ્ગલ પરિણામે ઝેરી નાગ જેવો સમજવાના છે. ત્રસપણું, સંઘયણ, મન, વચન કાયાનું પ્રાબલ્ય આ તમામ પુદ્ગલના આધારે છે, અને મોક્ષ પણ પુદ્ગલ દ્વારા જ મેળવવાનો છે; તથાપિ (મણિ ધારણ કરનારો છતાં પણ) છે તો ઝેરી નાગ જ ને!, યતઃ-

મણિના મૂષિતઃ સર્પ કિમસૌ ન મયંકરઃ-

અર્થઃ-મણિથી શોભાયમાન એવો સર્પ શું લયંકર નથી?, છે જ.

ખીજા ઉદ્દેશમાં આશીવિષ શબ્દ છે. આશીવિષ એટલે ‘દાઢમાં ઝેર’ એ શબ્દ લક્ષ્યમાં રાખો. આથી ખીજા ઉદ્દેશમાં ‘આશીવિષ’ નો અધિકાર છે.

એક દિવસે સવારે બાદશાહ ઉઠ્યો, જાજરૂમાં ગયો, પાછો આવે છે ત્યાં વાળવા આવેલો લાંગી સામો મળ્યો. ‘સવારમાં આ ક્યાંથી મળ્યો’ એવા તરંગને આધીન થઈ બાદશાહે તેને ફાંસી દેવાનો હુકમ કર્યો. બાદશાહને ઘેર વાળવા આવનારો લાંગી પોતાની નાતમાં ઊંચો હતો, માન ધરાવતો હતો. આ વાતની ખબર લાંગીની નાતને થઈ એટલે તમામ લાંગીઓ ખીરબલ પાસે ગયા. ખીરબલે માર્ગ બતાવ્યો કે: ‘મહેલના ઝરૂખાની નીચે જ લાંગીના પંચે (નાતે) મળવું, અને ઠરાવ કરવો કે, બાદશાહના મહેલે પહોર દિવસ થયા વગર વાળવા જવું નહિ, અને તે મહેલ તરફ નજર કરવી નહિ; કેમકે તેથી તે દિવસે મરણ થાય છે. પંચ મળ્યું, બાદશાહે ખીરબલને પૂછ્યું કે આ શી ધાંધલ છે?, ખીરબલે કહ્યું: કે-જહાંપનાહ! એ લોકો કહે છે કે “આજ અમારા મોટા લાંગીએ બાદશાહનું મોં સવારના પહોરમાં જોયું જેથી તેને ફાંસીએ ચઢવું પડે છે, માટે કોઈએ સવારમાં, અમુક સમય દિવસ ન ચઢે ત્યાં સુધી કોઈ પણ લાંગીએ બાદશાહના મહેલ પાસે જવું નહિ; એટલે વાળવા પણ જવું નહિ” બાદશાહે તરત પોતાનો હુકમ રદ કરી દીધો.

ઝેરી જાનવરોમાં ઝેર છે (ઝેર છે માટે ઝેરી કહેવાય છે) પણ તે ઝેરી જનાવરો મનુષ્યને કરડવા મથતા નથી. જો તેઓ કરડવાનો ધંધો લઈ ખેસે તો કોણ જીવતું રહે? ઝેરી જાનવરો દાઢમાં ઝેરવાળા છે, પણ ધ્યાનતમાં હૃદયમાં તથા દૃષ્ટિમાં ઝેરવાળા નથી. મનુષ્યો દૃષ્ટિના અને ધ્યાનતના ઝેરવાળા છે. દૃષ્ટિવિષના જેટલી લયંકરતા આશી વિષમાં નથી.

ખીજા ઉદ્દેશમાં આશીવિષનો અધિકાર છે. એ ઝેરને નિવારનારા વનસ્પતિ કાયાના જીવો અને પુદ્ગલો છે. તે માટે ત્રીજા ઉદ્દેશમાં વૃક્ષનો અધિકાર છે. એ અધિકાર તથા પછીના સાત ઉદ્દેશના અધિકાર વગેરે આવે છે તે અત્રે વર્તમાન—

દેશના-૪.

અહિંસકવ્રતની આરાધના શક્ય શી રીતે ?

પુગલ આસીવિસ રુક્ષ કિરિય આજીવ ફાસુગ મદત્તે પઢિળીય બંધ આરાહણા ય દસ
અદ્દમમિ સણ ॥ ૧ ॥

નરસું પણ જો પરમેશ્વરનીજ પ્રેરણાથી તો પ્રાણીને સજા શા માટે ?

શ્રીશાસનની સ્થાપના માટે શ્રીદ્વાદશાંગીની રચના કરતાં થકાં શ્રીગણધરમહારાજએ રચેલા પંચમાંગ શ્રીભગવતીજના અષ્ટમ શતકનો અધિકાર ચાલુ છે. શ્રીભગવતીજમાં કહેવાના અધિકારો દશ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે. એ વિભાગને ‘ઉદ્દેશો’ કહ્યો છે. શાસ્ત્રકારનો પારિભાષિક અને ભાષા પ્રયોગ શબ્દ ‘ઉદ્દેશો’ છે. પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ પરિણુમન અધિકાર છે. આપણે વિચારી ગયા, અને કહી ગયા કે પુદ્ગલ પરિણુમન શ્રદ્ધામાં જૈન શાસનની જડ છે. પુદ્ગલને પરિણુમન શીલ માનનારો જૈન શાસનને માની શકે છે.

‘ચેતન જ કરી શકે છે, કંઈ પણ કરવાની જડમાં તાકાત નથી, જડ સુખ કે દુઃખ આપી શકતું નથી,’ એમ માનનારાઓ દુનિયાને ભૂલી જાય છે. આપણે મરચાં ખાધાં, આંખે (આંખમાં) અગર કોઈ પણ અવયવમાં તેથી બળતરા થાય એ કોણે કરી ? શીરપાવ કે સજામાં કારણ ખુશી કે નાખુશી જ છે ને ! પુણ્યથી સુખ અને પાપથી દુઃખ પોતાની મેળે નથી મળતાં, પણ ખીજે આપે છે-ઈશ્વર આપે છે એવું અન્ય મતવાલાઓ માને છે. કારણ કે તેઓ પુદ્ગલના પરિણુમને સમજતા નથી. મરચાંથી બળતરા, સાકરથી ઠંડક કોણ કરે છે ? કોધના આવેશમાં આવી આપણે પથ્થર લઈ માથું ફેડયું અને રાતુ (લોહી) કાઢયું : શું એ પરમેશ્વરે કર્યું ?, ‘એવી બુદ્ધિ પરમેશ્વરે આપી’ એમ કહેવામાં આવે તો તો પછી દુર્બુદ્ધિ કે સદ્બુદ્ધિ આપનાર પરમેશ્વર જ ને ?, અને જો પરમેશ્વર જ તેમ કરે તો પછી અહીં સજા મનુષ્યાદિ પ્રાણિને શા માટે ?, કોર્ટના ફરમાનથી કોઈ મનુષ્યને ફાંસી દેનાર જલ્લાદ ગુનેગાર નહિ. એ રીતે જો સારી ખોટી બુદ્ધિ પરમેશ્વર જ આપતો હોય તો પછી તે બુદ્ધિ અનુસાર વર્તનાર ગુનેગાર શાથી ? એને સજા શા માટે ? પછી પુણ્ય પાપ, સ્વર્ગ નરક આ બધું શા માટે ?, આથી પુદ્ગલ-પરિણુમને માન્યા વિના છૂટકો જ નથી.

પરમેશ્વરને માનવા શા માટે?

હવે કોઈ અત્ર પ્રશ્ન કરે છે કે: “જો સુખ-દુઃખ દાતા પરમેશ્વર નથી, તો પછી તેને માનવા શા માટે?” જરા વિચાર કરો તો માનવાનું કારણ સ્વયમેવ સમજાશે ઇશ્વર બનાવનાર નથી, પણ બતાવનાર તો છે ને !; સૂર્ય કાંઈ આપતો નથી, પણ પ્રકાશક તો છે; માટે તે ઉપયોગી છે. તેમ પુણ્ય પાપ આદિ તત્ત્વો તથા તેનાં કારણો વગેરે બતાવનાર જગતમાં કેવલ પરમેશ્વર જ છે પરમેશ્વર વિના જીવાદિ તત્ત્વો કોઈ બતાવી શકતું જ નથી. જે મનુષ્ય લૂગડું ન જોઈ શકે તે તેનો રંગ શી રીતે જોઈ શકવાનો ?, તે રીતે આત્માને ન જોઈ શકનારાઓ, આત્માને વળગતાં તથા તેનાથી વિખરાતાં કર્મોને, આત્માની સાથેના સંબંધને શી રીતિએ જોઈ શકવાના છે ?, આથી જ જેઓ આત્માને ન જાણે તેઓ પુણ્યને, પાપને, આશ્રવને, સંવરને, નિર્જરાને, બંધને, મોક્ષને, બંધ નિર્જરાના કારણોને, કારણભૂત અધ્યવસાયોને અને જાણી શકે જ નહિ. કેવલ-જ્ઞાની જ, સર્વજ્ઞ જ આત્માને, તથા આત્મા આશ્રીને અન્ય તત્ત્વોને જાણી શકે છે, બતાવી શકે છે. શ્રીસર્વજ્ઞ કેવલજ્ઞાનથી આખું જગત જાણ્યું, જોયું છે અને પછી ભવ્યાત્માઓને બતાવ્યું છે. જૈનેતરો અને જૈનોમાં એ જ ફરક છે કે ઇતરો પરમેશ્વરને બનાવનાર તરીકે માને છે, જ્યારે જૈનો બતાવનાર તરીકે માને છે. આજના વિજ્ઞાનનો અભ્યાસી પણ સમજી શકે છે કે અમુક જગ્યા પર ધૂળ નાંખવામાં આવે તો તે ધૂળનાં પુદ્ગલો અમુક વર્ષે પથ્થર કે કોયલા રૂપે દેખાવ દે છે. પુદ્ગલ પરિણમન-જ્ઞાન વિના જૈનપણનો ટકાવ નથી. એટલા માટે જ પુદ્ગલ પરિણમનો અધિકાર આ આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં છે.

દેવો પણ કાયાના કેદી છે.

કેટલાંક ઔષધો (ઝેરો પણ) સ્વાદે કટુ પણ પરિણામે મીઠાં હોય છે. જ્યારે કેટલાંક સ્વાદે મીઠાં પણ પરિણામે કટુક હોય છે, ઝેરી હોય છે. પુદ્ગલ પરિણામમાં એ નિયમ નથી. એ પરિણામ તો તમામ પરિણામે કટુક જ છે. સર્વાર્થસિદ્ધના સર્વ દેવો પણ કાયાનાં કેદી છે. કાયા એ જીવની કેદ છે. કાયામાં હોય ત્યાં સુધી સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પુદ્ગલ-પરિણામ એ એક જાતનું આશીર્વાદ છે. દાદના ઝેરનો સંબંધ લઈને વિચારી શકાય કે આશીર્વાદના સંબંધમાં રહેલાઓનો છેડો કયાં ?, આથી પુદ્ગલ પરિણમનની ઘટના આશીર્વાદ સાથે બીજા ઉદ્દેશમાં છે.

કાયસ્થિતિ.

અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તની સ્થિતિ વનસ્પતિકાયની છે. અનંત ઉત્સર્પિણીની કાય-સ્થિતિ વનસ્પતિકાયની છે. (પ્રજ્ઞાન સૂત્ર ૨૩૩) તેમાં અંપલાય, આગળ ન વધી શકે તેને અંગે કાયસ્થિતિ જાણવી. પૃથ્વીકાયાદિની પણ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતા કાળની જાણવી, પરંતુ અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીની સ્થિતિ માત્ર વનસ્પતિ કાયની છે. અહીંથી આગળ ન વધાય તો પહેલું અને છેલ્લું સ્ટેશન વનસ્પતિકાયનું સમજવું. આખા જગતનો મુખ્ય

આધાર વનસ્પતિકાય ઉપર છે. ખોરાકમાં, આચ્છાદનમાં, સ્થાન, આસન, શયન, તમામમાં ઉપયોગિ થનાર વનસ્પતિ છે. મકાનમાં પાટડા નંગેરે શાના ?, ખોરાકમાં વધારે ભાગ શાનો ?, અને તેથી ત્રીજો ઉદ્દેશો વનસ્પતિકાયનો છે.

કર્મબંધનથી કોણ બચી શકે ?

કર્મબંધનથી તેઓ જ બચી શકે છે કે જેઓ ક્રિયાથી બચે, તેથી ચોથો ઉદ્દેશો ક્રિયાના અધિકારનો રાખ્યો. બીજા જીવને અડચણ થાય, ત્રાસ થાય, બીજા જીવનો નાશ થાય તેવી ક્રિયાથી કર્મ બંધ થાય, અને ક્રિયામાત્રથી પણ કર્મ બંધ થાય. અધારામાં ચાલ્યા અને પગ નીચે જીવ ચગદાઈ ગયો ત્યાં તેવી ક્રિયાથી પણ કર્મ બંધ થયો. જીવ હિંસાનાં સાધનો, ઉપકરણો તૈયાર કરવાં તે અધિકરણ ક્રિયા છે. તેનાથી પણ કર્મ બંધ થાય. પરિણામથી થતી ક્રિયાથી પણ કર્મ બંધ થાય. કેટલીક વખત વગર પરિણામે પણ ક્રિયા બની જાય છે. આપણી કાયાની ક્રિયાથી જે જે બને તે અધિકરણકી ક્રિયા. બીજાને પીડા આપનારી પારિતાપનિકી ક્રિયા. બીજાના પ્રાણનો વિયોગ કરાવનારી પ્રાણુતિપાતિકી ક્રિયા છે. (વજ્રાં સૂં ૨૭૯) ક્રિયા દ્વારા કર્મબંધ છે, કર્મ ભોગવાય છે અને ફરી બંધાય છે એવો ક્રમ દરેક ભવે જીવને રેંટની ઘટમાળની જેમ ચાલુ છે. અનાદિ કાલથી આ જીવ આ રીતિએ જ ભટકે છે. જો જીવ સદંતર કર્મ વગરનો હોત, તો કર્મબંધ હોત જ ક્યાંથી ?, કર્મબંધ કર્મવાળાને જ હોય. કર્મ ભોગવતાં જ કર્મ બંધાય. અનેક પ્રકારની ક્રિયાથી કર્મ બંધાય છે, ભોગવાય છે.

વનસ્પતિની વ્યાપકતા

ગોશાળાનો મત પણ ક્રિયાને માનનારો હતો. મિથ્યાત્વી પણ જો ક્રિયાથી ડરીને તે પ્રમાણે તે વર્તે તો પછી શ્રીજિનેશ્વર-દેવના પ્રભાશાસ્ત્રિ-શાસનને પામેલાએ કેવું, કેટલું સાવચેત રહેવું જોઈએ ?, તે જણાવવા માટે આજીવિકોનું અધ્યયન કહ્યું. ચૌદરાજ લોકમાં કોઈ ભાગ એવો નથી કે જ્યાં નિગોદ નથી. જેમ નિગોદ બધેય છે તેમ સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાયાદિ ચાર પણ દરેક સ્થળે છે. વનસ્પતિની વ્યાપ્તિ જુદી જ છે. પૃથ્વીની વ્યાપ્તિ લખોટી કે અનાજ ભરીએ તેવી જ છે, અર્થાત્ અનાજ ભરીએ તેવી છે. અનાજ ભરાય પણ વનસ્પતિકાયની સ્થિતિ તો જ્યોત માફક વ્યાપે છે. જ્યોત અવકાશ રોકનાર ચીજ નથી. બીજી બધી ચીજો અવગાહનને રોકે છે. નિગોદમાં અવગાહના ઘણી છે. પૃથ્વીકાયાદિના ગોળા નથી, પણ નિગોદના ગોળા છે. બાહર વનસ્પતિકાયના ગોળાઓ નથી. પોતાનામાં બીજાને અવકાશ આપે તેથી ગોળા અનંતા સૂક્ષ્મ કે બાહર નિગોદ વિના અનંત જીવોનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી. આ રીતિએ વનસ્પતિકાયથી તથા બીજા જીવોથી જગત્ વ્યાપેલું છે.

અહિંસક કોણ બની શકે ?

હવે કોઈ એમ કહે છે કે:—“હોટ ફાકવો અને ભસવું” એ બે બને નહિ. જ્યારે એમ

કહેવામાં આવે છે કે જગત અનંતાનંત જીવેથી વ્યાપ્ત છે. ક્રિયા માત્રથી ક્રિયાદ્વારા વિરાધના થાય છે, તો પછી મહાવ્રતાનું પાલન શી રીતે થાય ?, જ્યારે જીવો વિનાનું સ્થાન નથી, અને ક્રિયા વગરનો જીવ નથી, તો પછી અહિંસકપણું ટકે શી રીતે ?”

ધર્મની જડ અહિંસામાં છે. અહિંસા વિના ખીજ તત્ત્વને મુખ્ય સ્થાન આપવું તે તો ‘સોયની શાહુકારી અને ગઠડીની ચોરી’ એ ન્યાયવાળી વાત ગણાય. કોઈ એક માણસને માર્ગમાંથી સોય પણ મળી અને ગઠડી (સ્તનની પોટલી) પણ મળી. મેળવનાર માલે પણ ખરે કે ‘કોઈની સોય, કોઈની ગઠડી,’ પરંતુ ‘કોઈની સોય’ મોટેથી બોલે, ‘કોઈની ગઠડી’ ધીમેથી બોલે. ધાનત એવી કે કોઈ માલિક જડે તો ભલે, નહિ તો સોય ગઠડી પચાવી પાડવાં. દાખડીનું જ્ઞાન એ અનંતા જ્ઞાનનો કેટલામો હિસ્સો ? કાળા પર્યાયને સ્થાને લાલ પર્યાયનું જ્ઞાન થાય, તેમાં લાલાંતરાયના ક્ષયોપશમનો હિસ્સો ઓછો થયો ? ખીજાં બધા પાપસ્થાનકો કોઈ કોઈ અંશે નુકશાન કરે ત્યારે હિંસા કેટલું કરે ? આખી જિંદગીએ તૈયાર કરેલું શરીર હિંસાથી સમય માત્રમાં સાફ ! પાપસ્થાનકોમાં જૈન શાસ્ત્રકારોએ પ્રથમ સ્થાને હિંસાને જાહેર કરી છે. અન્ય પાપો અંશે ગુણનાશક છે, જ્યારે હિંસા સર્વ ગુણ નાશક છે. હિંસા-વર્જનમાં લેશ પણ ખામી ન આવે તે માટે ખીજાં વ્રતો છે. ખાકીનાં વ્રતો વાડ જેવાં છે. રક્ષણ વાડથી જ છે. જૈનો જે વસ્તુનો ઉપયોગ કરે તે પ્રામુક હોય. જેમાં જીવ ન હોય તેનો ઉપયોગ કરે. સૂક્ષ્મ નિગોદ ખીજની ક્રિયાથી મરે નહિ. કાચમાંથી આવતું અજવાળું કેટલું ખરીક હોય છે ? એ આવતા અજવાળાને કાચ શું કરે ? સૂક્ષ્મ નિગોદની ખારીકાઈ એવી છે કે આપણાં સ્થૂલ પુદ્ગલોથી તેને વ્યાધાત નથી. ખાદર જીવોને અંગેની વિચારણામાં તો સ્પષ્ટ છે કે મહાવ્રતધારી અચિત્તનો જ ઉપયોગ કરે. ખાદર જીવોની વિરાધના ન કરે, અને ખાદરની વિરાધના ન છોડનારને સૂક્ષ્મ હિંસા છોડવાના પરિણામ થતાં જ નથી. ભોગ કે ઉપભોગમાં આવતી ચીજ નિર્જીવ હોવી જોઈએ, આવી જેની પ્રતિજ્ઞા હોય તે અહિંસક બની શકે છે.

આ રીતે અહિંસાની, અને પ્રથમ મહાવ્રતની સાબિતી થઈ. શંકાકાર ગોળો અખડાવે છે : “સાધુ વહોરવા ગયા, ગૃહસ્થે હાથમાં વહોરાવવાની ચીજ લીધી, પાત્રામાં નાંખવા માંડી, પાત્રમાં પડી, પહેલાં વચ્ચેથી એ ચીજ કોઈ પક્ષી લઈ ગયું. આ પ્રસંગે અદત્તાદાન, અવિરતિ પોષણ વગેરે સિદ્ધાંત સંબંધી શું સમજવું ?, એ અદત્તાદાન ખરું કે ?, અવિરતિનું પોષણ (પક્ષીનું) કોણે કર્યું ?”

‘કહેમાણે કહે’ એ ન્યાયે ‘ગૃહસ્થે દેવા માંડયું ત્યારથી લીધું, સાધુએ લેવા માંડયું ત્યારથી લીધું’ એ ન્યાયે અદત્તાદાન નથીજ. અવિરતિના પોષણની આલોચનાની વ્યવસ્થા સાધુને કરવી પડે. એક વાત ખ્યાલમાં રાખજો કે જેની દૃષ્ટિ સીધી ન હોય તેને શાસ્ત્રનાં વચનો પણ અવળાં લાગે છે. એવા પ્રત્યનિકોનો અધિકાર આઠમા ઉદ્દેશમાં જણાવેલ છે. પછી નવમા ઉદ્દેશમાં કયો અધિકાર વગેરે છે તે અંગે વર્તમાન.

દેશના-૫.

પ્રથમથી દશ ઉદ્દેશામાં કયો અધિકાર છે?, તેનું સામાન્ય વર્ણન.

શબ્દ વાચક છે, અને પદાર્થ વાચ્ય છે.

શ્રીગણધર મહારાજએ રચેલી દ્વાદશાંગીમાંનાં પંચમાંગ શ્રીભગવતીજ સૂત્રના ટીકાકાર શ્રીઅભયદેવસૂરી^૧વરજી મહારાજ છે. અષ્ટમ શતકના ઉદ્દેશાની સંગ્રાહક-ગાથાનો અર્થ ટીકાકાર મહાત્મા સમજાવી રહ્યા છે. પ્રથમ ઉદ્દેશામાં પુદ્ગલનું સ્વરૂપ પ્રકારો, પરિણામો વગેરેનું નિરૂપણ છે. સૂત્રકારે ‘પુદ્ગલ’ શબ્દ વાપર્યો છે. શાસ્ત્રમાં વાચક શબ્દ હોય, એટલે પદાર્થ કથક શબ્દો હોય. પદાર્થો ન હોય તો ઘટ પટ, રતંભ વગેરે પદાર્થોના શબ્દો બોલી શકાય છે, તે પદાર્થો બોલી શકાતા નથી. ‘ઘટ’ પદાર્થ વાચ્ય છે, તો વાચક ‘ઘટ’ શબ્દ છે. શબ્દ બોલાય, અર્થ કોઈથી બોલી શકતું નથી. અર્થ અદૃશ્ય છે. વાચ્ય વાચક કથચિત્ અભિન્ન છે, સર્વથા ભિન્ન નથી. કોઈને એમ થાય કે ‘જ્યારે પુદ્ગલના પરિણામની વાત કરવી છે તો માત્ર ‘પુદ્ગલ’ શબ્દ કેમ વાપર્યો?, શાસ્ત્રીય નિયમ છે કે બે શબ્દો મળી એક શબ્દ થાય તો એક બોલાય. શબ્દ ‘પુદ્ગલ’ પણ અર્થમાં ‘પુદ્ગલ પરિણામ’ સમજાય પ્રથમ પુદ્ગલ ઉદ્દેશો. આખો ય પુદ્ગલ-પરિણામનું નિરૂપણ કરનારો છે. દ્વિતીય ઉદ્દેશો આશીવિષ અધિકારનો છે. દાઢમાં ઝેરવાળા સર્પાદિ જીવોને જણાવનાર એ ઉદ્દેશો છે. કેટલાક સંખ્યાત-જીવવાળી કેટલાક અસંખ્યાત જીવવાળી, કેટલાક અનંત જીવવાળી વનસ્પતિકાય છે કે જે તત્સંબંધી નિરૂપણ તૃતીય ઉદ્દેશામાં છે. પ્રજ્ઞાપના કરવી હોય ત્યાં વિશેષતઃ કહેવાની આવશ્યકતા છે. ક્રિયા શબ્દ અનેકને લાગુ પડે છે. ક્રિયાના પચીસ ભેદ પડી શકે છે. કાયિકી, અધિકરણિકી, પ્રાદેશિકી, પરિતાપનિકી, અને પ્રાણાતિપાતકી એ પાંચ પ્રકારની ક્રિયાનું નિરૂપણ ચોથા ઉદ્દેશામાં છે. આજીવિક મંતવાળાં માને છે કે (વ્યૂહકલ્પ-વ્યવસ્થાપક વર્ગ) ‘જીવ કર્મ ક્ષય કરીને મોક્ષે જાય, પણ પોતાના શાસનનો તિરસ્કાર થાય તો પોતે પાછો અહીં આવે, અને વળી જાય વગેરે’ આવા આજીવિકો ત્રણ પ્રકારે છે તેનું નિરૂપણ પાંચમા ઉદ્દેશામાં છે.

ગૃહસ્થ માટે દાન એજ ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ શાથી?, શીલ, તપ, ભાવ તો સર્વવિરતિની સરખામણીમાં બિંદુ માત્ર છે !

છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં પ્રામુક દાનનો અધિકાર છે. ગૃહસ્થ માટે દાન એ જ ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ છે. શીલ, તપ, અને ભાવ, ધર્મ ગૃહસ્થ ગમે તેવાં પાલન કરે તો એ સર્વવિરતિના વ્રત પાલન પાસે બિંદુ તુલ્ય છે. બારે ય વ્રતો શુદ્ધ પાળે તો પણ છાંટો જ છે, તે જરા વિચારો તો સમજશે. કોઈ શ્રાવક એવો છે કે યાવત્ મૃત્યુ કબૂલ પણ કંદમૂલ ના ખાય, કાયાથી બ્રહ્મચર્ય પાળતો હોય, તપસ્વી હોય, પણ માનો કે પોતાના પુત્રે કોઈ લાગતાવળગાનું ખૂન કર્યું, પોતાને શંકા નથી, અને પોતે જાણે કે પુત્રે ખૂન કર્યું છે, પુત્ર જ ખૂની છે; છતાંય તે શું કરશે? હાથ બેડીને બેસી રહેશે કે પુત્રને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરશે?, કહો કે કોથળી લેધને કોર્ટમાં બચાવ કરવા દોડશે. ગુન્હો કરનાર તો પોતાની બુદ્ધિ મુજબ સાવચેતીથી જ ગુનો કરે છે. એકાંતનો દાવ હંમેશાં દેખાતો નથી. કોર્ટ કહો, કચેરી કહો, કે કાનૂન કહો એ તો કહે છે-શીખવે છે, કે ‘જૂઠું લખો કે બોલો પણ જુગતું (કાનૂન પૂર્વકનું) લખો અને બોલો, એટલે ‘ખાલે ડૂચા. દ્વાર મોકળા’ જેવી વાત છે. મન, વચન કાયાથી પાપ કરવું નહિ, કરાવવું નહિ, અને અનુમોદનું નહિ, આ સર્વવિરતિ છે.

પાપ પ્રત્યે ધિક્કાર એ જખખર હથિયાર છે

અલગત પુત્રને બચાવનાર એ પિતા પણ તેનો બચાવ પાપને સારૂં માનીને તો નથી જ કરતો. પાપ પ્રત્યે ધિક્કાર છે, એ તો જખખર હથિયાર છે. ૧૯૧૪ નું યુદ્ધ શરૂ થયું. ૧૯૧૮-૧૯ માં સુત્રેડુ થઈ તેમાં યદ્યપિ જર્મનીના ટૂકડા ટૂકડા કરી નાંખ્યા, છતાંય ત્યાંના (જર્મનીના) ચાન્સેલરે એ જાહેર કર્યું હતું કે-‘શત્રુ તરફ ધિક્કારની નજર’ એ અમારી પ્રજામાં વ્યાપ્ત છે, તે રૂપી અમારું અમોઘ શસ્ત્ર કદાપિ ખુદ્દું થવાનું નથી. સત્તર પાપસ્થાનકો કરનારો પણ કર્મને શત્રુ તરીકે ગણનારો થાય તો કર્મને તોડી શકે છે. ગણથુથીની જેમ પ્રતિક્રમણમાં (સવાર સાંજના) અઠાર પાપસ્થાનકોનું સ્મરણ રાખ્યું જ છે ને? પાપનું સ્મરણ રહે એટલે પાપ તરફ તિરસ્કાર જાગે છે. તિરસ્કાર ટકે તોજ કોઈક દિવસ પાપથી ખસવાનું સાહસ થાય. અંશે પણ પાપનો ત્યાગ થઈ શકે. કાયાથી પાપ અનુમોદનું નહિ એમ પણ થાય. દેશવિરતિને અંગે શાસ્ત્રકારે શ્રાવકોનાં વ્રતોના ફલને જણાવતાં કહ્યું છે કે-તેવો શ્રાવક આઠ લવમાં આત્મ શુદ્ધિ કરી શકે. કાયા માત્રથી પાપનો ત્યાગ કરવો તે વ્યર્થ નથી. બેશક! સર્વ વિરતિની અપેક્ષાએ તે બિંદુ માત્ર છે. ગૃહસ્થનું શીલ પણ સર્વ વિરતિની અપેક્ષાએ બિંદુ માત્ર છે. તપશ્ચર્યા શ્રાવક કદાપિ માનો કે મે.ટી કરે, માસખમણ કરે પણ સાવધનો ત્યાગ કર્યા સિવાય સંવર વિનાના તપનું મૂલ્ય ઘણું જ અલ્પ છે. ભાવનાને અંગે માનો કે ભગવાનની પૂજા કરનાં ઉદ્દાસ આવી ગયો, તો પણ ત્યાં એ ‘મુથારનું મન બાવળીએ’ એ ન્યાયે મન તરંગો ક્યાં દોડે? ‘ફલાણા હાવામાં આજ લાલ થશે’ વગેરે

વિચારો ત્યાં ય આવે છે. ચોવીશે કલાક આરંભ-પરિચ્છેદમાં રાત્રિયું માચું હોય ત્યાં એનું રટન ગમે ત્યાં આવીને હાજર થાય એમાં નવાઈ શી?, તમારા આત્માને તમે સાચો માનવા તૈયાર છો? ત્રીજેરીમાંથી લાખ રૂપીઆ ચોરાયાનું સ્વપ્ન આવ્યું. આંખ ખૂલી, અને સ્વપ્ન આવ્યું છે, એ જાણો છતાં ત્રીજેરી ખોલીને જુઓ કે નહિ?, કહો કે આત્માને સાચો માનવા પણ તૈયાર નથી. આંખ કોઈનો પણ યાવત્ માતાનો પણ ભરૂંસો કરતી નથી. માતા આંખ સામે હાથ સ્પર્શ કરે કે તરત આંખ બંધ થઈ જાય છે. આરંભ-પરિચ્છેદને અંગે, આપણે બધા એટલા મશગુલ છીએ કે પોતાના આત્માનો પણ પોતાને વિશ્વાસ નથી. આટલી હદે આરંભ-પરિચ્છેદમાં તદ્દીન બનેલાને પવિત્ર ભાવના આવે ક્યાંથી? આવે તે પણ ખિન્દુ માત્ર! ભાવના, શીલ, તપ ગૃહસ્થનાં ખિન્દુ જેટલાં છે. ગૃહસ્થને મુખ્ય ધર્મ દાન છે. ગૃહસ્થ માટે ખરેખર તરવાનું સાધન દાનધર્મ છે. હવે દાન પ્રાસુક=અચિત્ત ચીજ તે સુપાત્રમાં અપાય તે સંબંધી અધિકાર છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં છે.

પાપ ગમે છે, પણ પાપી તરીકેની છાપ ગમતી નથી !

સાધુ અપ્રાસુક (સચિત્ત) દાન લે તેમાં માત્ર જીવઅદત્ત લાગે છે એમ નથી, પણ ચારે પ્રકારનાં અદત્ત લાગે છે. યોગ્યવયના શિષ્ય-શિષ્યા લેવામાં ગુરૂ અદત્ત ગણાયેલ નથી, ખાકી ખાનપાનની સચિત્ત વસ્તુ લેવામાં ચારે પ્રકારે અદત્ત લાગે છે. તીર્થંકર અદત્ત, જીવ અદત્ત પણ લાગે છે, અને તત્સંબંધી અધિકાર સાતમા ઉદ્દેશમાં છે.

ગુનો કરવાનો સંકોચ હોતો નથી, પણ ગુનાના દંડની જાહેરાત પણ આકરી લાગે છે; દંડ તો આકરો લાગે જ છે ને! તેલ મરચું ખાવા સારા લાગે છે. ખાંસી, શ્વાસ, દમ વગેરે થયા એટલે એય ખાપરે! શું ચારે અદત્તના સ્વીકારને ‘અધમ’ કહો તો રોમે રોમ આવેશ આવે છે?; પણ એના કરતાં ગુનો ન કરવો ચારે અદત્તનો સ્વીકાર ન કરવો, તેલ મરચાં ન ખાવાં, એજ ઈષ્ટ છે. આ જીવને પાપ કરવું ગમે છે, પણ પાપી તરીકે પંકાવવું ગમતું નથી. આથી સત્ય સ્વરૂપ કથનના, અને કથકના દ્વેષી બનાય છે. દત્ત રાજાને શ્રીકાલિકાચાર્યે, ‘તું નરકે જઈશ એમ નથી ઇચ્છીયું’ પણ ‘જનાવરોને મારીને, મારી નાંખીને કરતા યજ્ઞથી, નરક ગતિએ જવું પડે છે;’ એમ વસ્તુ સ્થિતિ જણાવી છે. આથી દત્તને રૂંવાડે રૂંવાડે કોધ વ્યાખ્યો. અદત્ત ગ્રહણ કરનારાઓને સાચું સ્વરૂપ કહેનાર ન ગમે, તેથી તેઓ પ્રત્યનિક બને છે. ગુરૂ, કુલ, સંઘ, સૂત્ર, અર્થના પ્રત્યનિકોનો અધિકાર આઠમા ઉદ્દેશમાં છે.

પ્રાયશ્ચિત્તનું નિવારણ આલોચણ.

ચક્રવર્તી, વાસુદેવો, રાજા મહારાજા વગેરેની સત્તા મન ઉપર ચાલતી નથી. તેમની પાસે કે દુનિયામાં તો કાયાથી ગુનો અને કાયાને દંડ કે સજા, શાસ્ત્ર-ક્ષેત્રમાં ‘કાયાથી પાપ

કરે તે તેનો જ માત્ર દંડ' એમ નથી. આવું વચન કે આવો સંકલ્પ કરે તો પણ પાપ, અને તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત, નહિં તો કર્મ બંધન છે જ. મન, વચન, કાયા, ત્રણેય યોગોના ગુંડાની સળ દેનારા શાસ્ત્રકારો છે. રાજા મહારાજાઓ તો દંડ કરીને ભંડારો ભરે છે તેમ અહીં ભંડારો ભરવાના નથી. અન્ય દર્શનોની પેઠે જૈન દર્શને પાપનો દંડ પૈસામાં રાખેલ નથી. સામાયિકમાં લીલોતરી ચંપાઈ એના પ્રાયશ્ચિત્તમાં ચાર આના દડ-ચાર આના દે'રે નાંખવા કે ગુરુને આપવા એમ અહીં નથી. અહીં તો પ્રાયશ્ચિત્ત દૂર કરવા માંટે આલોચણનો માર્ગ પ્રસિદ્ધ છે.

કોઈ પૂછે, શંકા કરે કે-‘કર્મ’ તો મન વચન કાયાની નરસી પ્રવૃત્તિ વખતે બંધાઈ ગયું, હવે પાછળથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરે શું વળે? જીવન હોય ત્યાં સુધી તેને ધનવતરી જીવતો કરી શકે, પણ મર્યા પછી આવેલ વૈદ્ય શા કામનો? સમાધાનમાં સમજે, મહાનુભાવો! થયેલા અજીણું ઔષધ હોય કે નહિ? એક માણસથી ખીજીને વાગી ગયું જેનાથી વાગ્યું તે જેને વાગ્યું તેને એમ કહે કે:-“શું કરવા વચ્ચે ચોંટ્યો હતો?” એ વચનમાં તથા એમ કહે કે:- “ભાઈ સાહેબ! માફ કરજો! મારાથી વાગી ગયું છે.” એ વચનમાં ફરક ખરો કે નહિ? પ્રથમનું શિરજોનીનું વચન ભયંકર નીવડનારું, અને પછીનું નરમાશનું,-પ્રશ્નાતાપનું માફી માગનારું વચન ઝેરને તોડનારું છે. આલોચ્ય નિન્દિય વગેરે ગુરૂ પાસે ખોલો છો ને? પાપ કયું છે, તે ખોટું છે એમ જાણો છો, પાપ થઈ તો ગયું છે એ પણ ખોલો છો અને આલોચનાદિ કરો છો કેમકે આલોચન, નિન્દિન, ગર્હનથી આત્મા હલકો કર્મથી હળવો થાય છે. કર્મ બંધન કેટલા પ્રકારે?, કર્મ બંધન થવાના ભેદ કયા?; વગેરે અધિકાર નવમા ઉદ્દેશમાં છે. આત્મા આરાધક કેમ બને, મોક્ષ માર્ગના આરાધક બનવું જોઈએ. આરાધનાના પ્રકારો વગેરેનો અધિકાર દશમા ઉદ્દેશમાં છે, તે અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

શ્રી વદ્યમળ સ્વામીને નમઃ - શ્રી. રાજેશ્વર પાદ્યનાથાય નમઃ.

અમિત સુપુત્રિય દાદા ગુરુચોજનમઃ.

તપસ્વી મવતંક શ્રી મનસુ વિષ્ણુ મહારાજની શ્રી વદ્યમળ
તપની ૬૨, ૬૩, ૬૪ ને ૬૫ સુધી આવી વચનમાં ચોંટવિહારી
રાજગુની તપશ્ચર્યા નિમિત્તે રાજા રાજપુર શ્રી રાંધજીના
જાતા તપકુદ ૨૧મજી.

દેશના-૬.

પુદ્ગલ સંબંધિના પ્રશ્નને નિરાકરણ યોગ્ય ગણ્યો.

રાયંગીહે જાવ એવં વયાસી-કઢવિહા ણં મંતે ! પોગલા પન્નત્તા ?, ગોયમા ! તિવિહા પોગલા પન્નત્તા, તં જહાં પઓગપરિણતા-મીસસા પરિણતા-વીસસા પરિણયા । (સૂ. ૩૦૯) ॥

રાજગૃહી એ ધર્મ-કેન્દ્ર હતું.

શ્રીગણધર મહારાજએ, શ્રીશાસનની સ્થાપના સમયે, લગ્નના ઉપકાર માટે રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ-શ્રીભગવતીજી-સૂત્રના અષ્ટમ-શતકનો અધિકાર અત્ર ચાલુ છે. ઉદ્દેશમાં એટલે શતકોના વિભાગમાં એટલે અષ્ટમ શતક દશ વિભાગમાં વહેંચાયું છે. એ દશ ઉદ્દેશમાં કયા અધિકાર છે ?, તે સામાન્યથી કહેવાઈ ગયું છે.

પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણામ અધિકાર છે. દરેક દેશમાં રાજધાનીને અંગે અમુક શહેર કે નગર કેન્દ્ર હોય છે. એવા કેન્દ્રસ્થાનમાં વિવેકી મનુષ્યો વગેરેનો વાસ હોવાથી આસપાસના વર્ગ તે કેન્દ્ર ઉપર આધાર રાખે છે. વર્તમાનમાં જેમ ધર્મ, ઉદ્યોગ, વ્યાપારાદિ દૃષ્ટિએ અમદાવાદ અને મુંબઈ વગેરે અમુક શહેરો કેન્દ્રરૂપ હોય છે તેમ ભગવાન્ શ્રીમહાવીર દેવના સમયે મગધ દેશનું કેન્દ્ર (રાજધાની) રાજગૃહી નગરી હતું. ધર્મનું કેન્દ્ર પણ મગધ દેશમાં રાજગૃહી હતું. મગધ દેશમાં રાજગૃહી તથા નાલંદો પાડો મળીને ભગવાન્ શ્રીમહાવીર દેવનાં ચૌદ ચોમાસામાં (ચાતુર્માસ) થયાં છે. દેશ, કુલ, જાત, ક્ષેત્રના પ્રતિબંધવાળા ભગવાન્ નહોતા. ભગવાન્ વાયુની માફક અપ્રતિબદ્ધ વિહારી હતા. ભગવાનનો વિહાર જોવો તેવો નહોતો. તેમનો વિહાર જખ્ખર હતો. ચંપાના ચાતુર્માસ પછી ભગવાન્ વીતલય ભેરામાં ગયા, અને ઉદ્દયન રાજને દીક્ષા આપીને પાછા ચંપાનગરીમાં ચાતુર્માસ કર્યું. કેવો જખ્ખર વિહાર ?, આ બનાવથી કેટલાક કહેનારા કહે છે કે, ભગવાન્ શ્રીસિદ્ધાચલજી આવ્યા હોય તો આટલામાં (ગુજરાત કે સૌરાષ્ટ્રમાં) ચાતુર્માસ થવું જોઈએ, પરંતુ એમ નથી. ભગવાનનું ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં થયું નથી. ભગવાનનાં ૪૨ ચોમાસામાં એક પણ ચોમાસું ગુજરાત, સોરઠ, મારવાડ, કે માળવા આદિ દેશોમાં થયું નથી. ‘શ્રીવીરવિજયજી તથા શ્રીરૂપવિજયજી જેવાએ કહેલું શું ખોટું ?’, એમ બોલનારા ખોટો લવારો કરે છે. એમણે આવ્યાનું કહ્યું છે, ચાતુર્માસનું કહ્યું નથી. ‘વીરજી આવ્યા રે વિમલાચલકે મેદાન વગેરે આમાં ચાતુર્માસની વાત જ નથી. એમ

તો ભગવાન ઉદ્ધયન રાજાને દીક્ષા આપવા ગયા છે, પણ ત્યાં ચાતુર્માસ નથી કર્યું. એટલા માત્રથી ત્યાં ગયાની વાતને ખોટી કેમ કહેવાય ?, કલિકાલ-સર્વજ્ઞ-શ્રીહિમચંદ્રસૂરીજીના તીર્થ માલા આદિનાં કથન તો સત્ય જ છે, એમ સમજવું જોઈએ. અત્યારે પણ કેટલાક સાધુઓ રતલામ પાલી તરફથી શિખરજી જઈ પાછા આવી ચાતુર્માસ પાછું માળવામાં કરી શકે છે. અત્યારે પણ જો આમ બની શકે છે, તો પછી તે કાલ માટે જ્યાં ભગવાન ગયા આવ્યા હોય ત્યાં ચોમાસું કર્યું હોય એવી કલ્પના કરી લેવી યુક્ત નથી.

મગધદેશના કેન્દ્ર રૂપ (ધર્મ દૃષ્ટિએ) રાજગૃહી નગરીમાં (આ નગરી ધર્મિષ્ઠા, ધર્મપ્રેમીઓ માટે કેન્દ્રરૂપ હતી) આ આઠમા શતકનું નિરૂપણ શ્રીમહાવીર મહારાજને પોતે જ કર્યું હતું.

વકતાનું વકતવ્ય શ્રોતાની પરિણતિને, અને યોગ્યતાને આધીન છે.

મહાના બાલક પાસે કેટલી વાર ‘ભૂ’ શબ્દ બોલાય છે ?, ‘ભૂ’ શબ્દ કાંઈ એ છોકરો નથી બોલ્યો, એ બાલક નથી બોલ્યું, આપણે બોલ્યા છીએ. કારણ કે આપણે માનીએ છીએ કે એ બાલક ‘ભૂ’ શબ્દથી સમજવાનું છે, પણ ‘પાણી’ શબ્દથી સમજવાનું નથી. તે જ રીતિએ એક વસ્તુ ધર્મ તરીકે ન પણ હોય, છતાં તેને કોઈને ધર્મના પગથીએ લાવવા માટે આગળ ધરવી પડે છે.

સિદ્ધરાજનો ધર્મ-વિષયક પ્રશ્ન.

સિદ્ધરાજ જયસિંહે કલિકાલ-સર્વજ્ઞ-ભગવાન-શ્રીહિમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજને પૂછ્યું: ‘ભગવન ! ધર્મ કયો કરવો ?, “બીજા દર્શનવાળાના ગુરુઓને પણ તેણે પૂછ્યું હતું, જેના જવાબમાં કોઈએ વેદાંત, કોઈએ શૈવ, કોઈએ વૈષ્ણવ ધર્મ એમ સૌએ પોતપોતાનો ધર્મ બતાવ્યો હતો. ‘જો હું પણ મહારા જૈનધર્મની જ પ્રથમ વાત કરીશ તો એ ધર્મને માર્ગે નહિ આવે’ એવું વિચારી તેમણે તમામ ધર્મ આચરવાનું કહ્યું. આચાર્યશ્રીને હેતુ રાજાના ધર્મ દ્વેષને રોકવાનો હતો. બધા ધર્મ આચરવા એ કથનમાં જે વિધાન તો જૈન ધર્મનું જ થયું. કેમકે રાજા જૈન ધર્મી નહોતો, ઇતર ધર્મી હતો. ઇતર ધર્મીની તો તેની આચારણા હતી જ. વળી વેદાંત, શૈવ, વૈષ્ણવાદિ ધર્મ તરફ તો બીજાઓએ ધ્યાન ખેંચ્યું જ હતું. એટલે એનું ધ્યાન જૈન ધર્મ તરફ ખેંચવાનું હતું. બધા ધર્મ આચરવાનું કહીને આચાર્યશ્રીએ તત્કાલ તો એમ જ જણાવી દીધું કે માત્ર વેદાંત, શૈવ, વૈષ્ણવ ધર્મ આચરવા એમ નહિ પણ જૈન ધર્મનું પણ આચરણ કરવું. આ રીતિએ તેમણે ઇતર રાજાને માર્ગમાં લાવ્યા, જેમાં જૈન ધર્મનું વિધાન ગર્ભિત છે તેવું કથન ‘બધા ધર્મ આચરવા’ એવું કહ્યું. એક માણસ બીજાને કહે છે કે. ‘મારે સાત પુત્ર છે તથા એક પુત્રી છે; આ મહારી સંતતિ છે.’ મહારે કાને આપવી આ પ્રશ્ન છે ?, ‘હવે સ્પષ્ટ છે કે સાત

પુત્ર તથા એક પુત્રી એ વર્ણન સંતતિનું કર્યું, પણ આપવાનું તો પુત્રીને જ અંગે હોય, કાંઈ પુત્ર અપાતો નથી, માટે ત્યાં પુત્રીને અંગે જ પ્રશ્ન છે. વિધાન રૂપે ઉત્તર મળે તે વિધાન પુત્રીને જ લાગુ થાય છે.

સિદ્ધરાજ પણ બુદ્ધિમાન હતો. ફરી તેણે પૂછ્યું, “મહારાજ!; શું બધા જ ધર્મો સાચા?, શું એમ હોઈ શકે?,” કલિકાલ સર્વજ્ઞ લગવાનું શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ આના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે:—“હે રાજન! જ્યાં સુધી ધર્મોનું સ્વરૂપ બરાબર જ્યાલમાં ન આવે, ધર્મોની વિશિષ્ટતા ન સમજાય ત્યાં સુધી એક પણ ધર્મ પરત્વે અરૂચિવાળા ન જ થવું.” સિદ્ધરાજ રાજા છે, અને કલિકાલ-સર્વજ્ઞ-શુક્રમહારાજ છે. સિદ્ધરાજ ભૂપતિ છે, આચાર્યશ્રી દર્શનના અધિપતિ છે. શ્રીસિદ્ધરાજ મુત્સદ્દી રાજા છે જ્યારે આ મહાન સૂરીશ્વર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ લાવના પરમ જ્ઞાતા છે. એમનો હેતુ તો ઈતર ધર્મીય રાજાની પ્રથમ જૈન ધર્મ તરફની અરૂચિને ખખેરી નાંખવાનો છે. બીજા ધર્મોમાં તો એની દૃષ્ટિ હતી જ, માત્ર તે વખતે ઈતર ધર્મના પ્રાબલ્યે જૈન ધર્મ તરફ દ્વેષ હતો તે ટાળવાને ‘બધા ધર્મ કરવા’ એમ કહીને જૈન ધર્મ તરફ પણ સિદ્ધરાજની દૃષ્ટિ આચાર્યશ્રીએ ખેંચી બુદ્ધિમાન મનુષ્યની દૃષ્ટિ, બધામાંથી સહેજે સારું શોધી લે એમ મનાય. એટલે એની દૃષ્ટિ બહાર જે જૈન ધર્મ હતો તે બધા ધર્મના નામે દૃષ્ટિના ક્ષેત્રમાં ગોઠવી દીધો. સ્ત્રી સંતાનને પ્રસવે છે ત્યારે સંતાનની સાથે એર પણ નીકળે જ પણ તે એરને કાપી નાંખી ખાડામાં દાટવામાં આવે છે. જ્યારે સંતાનને સોડમાં લેવાય છે. તે જ રીતિએ બધા ધર્મમાં દૃષ્ટિ પ્રક્ષેપ કરનાર બુદ્ધિમાન મનુષ્ય આપો આપ પોતાના બુદ્ધિબલે સાચો ધર્મ ગ્રહણ કરશે, જે સાચો નહિ લાગે તેને તજી દેશે. આચાર્યશ્રીની દૃષ્ટિ આ હતી!, અને બધા ધર્મ કરવા એવું આચાર્યશ્રીનું કથન, શ્રોતાની સ્થિતિને અનુલક્ષીને છે. લગવાને ગૌતમસ્વામીજીને મૃગાલોહાને જોવા જવા કહ્યું. વિચારો કે મૃગાલોહા ક્યાં છે?, ભોંયરામાં રાણી પાસે. ત્યાં રાણી અને મૃગાલોહા એ બે ભોંયરામાં જ ગૌતમસ્વામીજીની યોગ્યતા, દૃઢ આત્મબલ, ચારિત્રની અડગતાને ઉદ્દેશીને જ તેમને એકલાને પણ ભોંયરામાં રાણી પાસે જવાની (મૃગાલોહા જોવા) આજ્ઞા થઈ. જે તે સાધુને, ભોંયરામાં રાણી પાસે એકલા જવાની શું આજ્ઞા થાય?, ના. આ આજ્ઞા કરનાર સ્વયં લગવાનું છે, અને તેથી વક્તાનું વક્તવ્ય શ્રોતાની પરિણતિને આશ્રીને છે.

આ શતકનો, આ ઉદ્દેશો લગવાને રાજગૃહી નગરીમાં નિરૂપણ કરેલ છે, તે માત્ર ગૌતમસ્વામીજીને જ કહેલ છે એમ નહિ; પરંતુ તેમને મુખ્ય ગણી, પર્ષદાને કહેલ છે. વિવેચન રૂપ વક્તવ્ય તે ધર્મકથા કહેવાય. શ્રોતૃવર્ગ પ્રશ્ન કરે તેના ઉત્તર દેવાય તે પ્રશ્નોત્તર કહેવાય. આ પંચમોંગ શ્રીભગવતીજી સૂત્રમાં ૩૬૦૦૦ છત્રીશ હજાર પ્રશ્નોત્તરો છે. શ્રી આચારાંગ, શ્રી સૂયગડાંગમાં સાધુ (શ્રમણ) ના આચાર અંગે નિરૂપણ છે, તથા સીધું નિરૂપણ છે. માત્ર વક્તવ્ય છે. શ્રીભગવતીજી પ્રશ્નોત્તર રૂપ છે. રાજગૃહી નગરીમાં,

ભર પર્ષદામાં, શ્રીગૌતમસ્વામીજીએ કરેલા પ્રશ્નોના, ભગવાન્ મહાવીર મહારાજાએ આપેલા ઉત્તરોના આ મહાન્ કલ્યાણકારી સૂત્રનું અષ્ટમ શતક છે. આ શતકની ઉત્પત્તિ રાજગૃહી નગરીમાં છે.

ચાર પ્રકારના સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ.

ધર્માસ્તિકાયાદિ અસ્તિત્વનો પ્રતિપાદક સ્વતંત્ર સિદ્ધાન્ત જૈન સિદ્ધાન્ત છે, એટલે તે સ્વતંત્રપ્રતિતંત્ર સિદ્ધાન્ત. બીજો સર્વતંત્ર સિદ્ધાન્ત. ‘પૃથ્વી આદિ પાંચ છે’ તે સર્વતંત્ર-સિદ્ધાન્ત. નાસ્તિકો જ આ ન માને તો પણ પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ, વાયુ આ ચાર તો બધા માને માટે તે સર્વતંત્ર સિદ્ધાન્ત. ત્રીજો અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત. જે વાત માનતા ન હોઈએ પણ ઓળખી હોય, ‘માનો કે આમ છે, એમ હોય’ એમ કહેવાથી પરીક્ષા માટે જે માન્યું તે અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત. ક્ષણવાર માટે, ઘડીવાર માટે માની લીધું માટે ગળે વળગ્યું એમ નહિ. ઇશ્વરને બીજાઓ કર્તા હર્તા, સુખ દુઃખ દેનાર માને છે. જૈનો તેમ નથી માનતા. મોત દેનાર ઇશ્વર?, મોત તો ખાટકી આપે!; બધી પ્રેરણા ઇશ્વરની, તો પછી કોઈએ બકરી મારી તેમાં મારનારનો શો વાંક? એ તો બિચારો રાંક છે, પ્રેરણાવશાત્ કરે છે, ગુન્હેગાર તો પ્રેરક ઇશ્વર જ ને! જડજના હુકમથી ફાંસી દેનાર જલ્લાદનો ગુનો શો? જલ્લાદ ખૂની ગણાય? ઇશ્વરને કર્તા હર્તા માનીએ તો તમામની જવાબદારી, જોખમદારી ઇશ્વરના શિરે જ વળગે છે. તાત્પર્ય કે જૈનો ઇશ્વરને કર્તા હર્તા તરીકે માનતા નથી પણ ઇતરો માને છે એટલે વાતચીત દરમિયાન શાસ્ત્રાર્થ દરમિયાન, પ્રસંગે, પરીક્ષા માટે, નિર્ણય માટે ઘડીભર ઇશ્વરને તેવો માનવો એ અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત. ચોથો અધિકરણ સિદ્ધાન્ત જે વાત કથનમાં ન હોય, વાક્યમાં શબ્દથી ન હોય, ન ક્રિયાપદથી કે ન નામથી, ન વિશેષણથી, ન વિશેષ્યથી હોય છતાં તે માનવી પડે, કબૂલવી પડે, તેનો અમલ થાય તે અધિકરણ સિદ્ધાન્ત એક માણસને અરધો મણુ દહીં લાવવાનું કહેવામાં આવ્યું. વાક્ય શું? “ભાઈ! અરધો મણુ દહીં લાવ.” આ વાક્યાનુસાર તે અરધા મણુ દહીંનું મટકું લઈ આવ્યો વાક્યમાં લાજનની, પાત્રની, મટકાની વાત (આજ્ઞા) હતીજ કયાં?, દહીં લાવવાના સૂચન સાથે લાજનનું સૂચન આપોઆપ થઈ જ ન્દય છે. એ અધિકરણ સિદ્ધાન્ત ^૧(ષટ્ ૦ સં શ્લો: ૨૩)

હવે મને ‘હે ગોચમ!’ કોણ કહેશે? એવા કોડ ૮૫ વર્ષની વયે!

શ્રીગૌતમસ્વામીજીએ જોયું કે એક મુખ્ય વાતના નિરાકરણ વગર આગળ કેમ વધી શકાય? પુદ્ગલ પરિણામનો નિર્ણય પ્રથમ જરૂરી છે. પુદ્ગલને અંગે પ્રશ્ન કોણ કરી શકે? જગતને મિથ્યા (શૂન્ય) માનનાર. દુર્લભેવ બ્રહ્મ; મોનનાર એવો પ્રશ્ન શી રીતે કરે? પુદ્ગલ, તેના પ્રકાર પરિણામને માને તે જ તેને અંગે કરી શકે. અધિકરણ સિદ્ધાન્તથી શૂન્યવાદ અમાન્ય છે. પ્રત્યક્ષથી, અનુમાનથી જે નિશ્ચિત થાય છે યાવત્ આગમ પ્રમાણથી જે

૧ સિદ્ધાન્તસ્તુ ચતુર્મેદઃસ્વતન્ત્રાદિમેદતઃ ॥

વાત માનત્રા લાયક છે તેની સિધ્ધિ અત્ર અધિકરણ સિધ્ધાંતથી કરી. ભગવાનને શ્રીગૌતમસ્વામી-જીએ પ્રશ્ન કર્યો: “હે ભગવાન! પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના?” ભગવાન! કહે છે કે ‘હે ગૌતમ!’ હે ગોયમ! એ સમોઘનથી ઉત્તર આપતા હતા. સીત્તેર વર્ષનો રાજા પણ તેના પિતા પાસે તો બચ્યું જ ને! વિનીતો તો, તેઓ પોતાને વડીલો. ‘વત્સ, પુત્ર કહીને બોલાવે તેમાં જ ગૌરવ માને છે. ભગવાન મહાવીર મહારાજાએ કાલ કર્યો ત્યારે શ્રીગૌતમસ્વામી વિલાપમાં શું કહે છે? “ગૌતમસ્વામી” તો આખી દુનિયા કહે છે, પણ કહે છે કે ‘હે ગૌતમ’ એવું કહીને મને કોણ બોલાવશે? બાલક ગણીને તેવી દૃષ્ટિથી મહારી સામે હવે કોણ જશે? આ વિલાપ વખતે શ્રી ગૌતમસ્વામીની વય પંચ્યાશી વર્ષની હતી. પચાવન વર્ષની વયે તેઓએ દીક્ષા લીધી હતી. ત્યાર બાદ ત્રીશ વર્ષ બાદ ભગવાન કાલ ધર્મ પામ્યા.

પંચ્યાશી વર્ષની વયના ગૌતમસ્વામીજી એવો વિલાપ કરે છે કે:—“હવે મને આપના વિના ગોયમ, ગોયમ કહીને કોણ બોલાવશે?” આજે તો સહેજ મોટા થયા એટલે ‘પુત્ર મિત્રવત્ સમાચરેત્’ એ સૂત્ર પોતે જ આગળ કરીને કહે કે—‘શુ બાપ અમને પૂછે પણ નહિ? અમારું હવે માન રાખવું જોઈએ, અમે કાંઈ નહાના નથી’ વગેરે સુઝ, સુવિનીત પુત્રો માટે તો આ શ્રીગૌતમસ્વામીજીનું દૃષ્ટાંત અનૂપમ છે. વિલાપ કરે છે કે વખતે કાંઈ જેવી તેવી અવસ્થા નથી. ત્રીશ વર્ષનો ગણધર પર્યાય છે. ભગવાનની ભૂખ સમા તેઓ હતા. ગૃહસ્થ-પણમાં પ્રથમ પોતાને સર્વજ્ઞપણાનો આડંબર હતો પણ સર્વજ્ઞ ભગવાન મળ્યા એટલે સર્વ સમર્પણ કરી દીધું! ‘મને ગૌતમ કોણ કહેશે? એવા પંચ્યાશી વર્ષની તેમને થાય છે. આજે ચેલાનું નામ શ્રીહર્ષવિજય હોય તેને ‘હરખો’ તો કહી જૂઓ, કેમ થાય છે!

ગૌતમસ્વામીજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ‘હે ગૌતમ!’ એમ કહીને ભગવાને ઉત્તર આપ્યો તેમાં એ પણ રહસ્ય છે કે ‘આના ઉત્તરને લાયક તું છે! ભગવાન ઉત્તર આપે છે:— “હે ગૌતમ! પુદ્ગલના ત્રણ પ્રકાર છે.” જીવ નિત્ય છે. જીવના પ્રકારો ફરતા જ છે. જીવ દેવતા મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારકી એમ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારમાં ફરે છે. પુદ્ગલનો કોઈ પ્રકાર નિયમિત નથી. એનાં એ પરમાણુઓ આહારક, વૈક્રિય, ઔદારિકાદિપણે પરિણમે છે, અને એના એ જ પરમાણુ છટા થઈ જાય છે. સર્વ જીવને આશ્રીને જેમ જીવપણું પોતાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, તેમ સંસારની ગતિની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. પુદ્ગલપણું નિત્ય છે તેના ત્રણ પ્રકાર પણ નિત્ય છે. કોઈ પણ કાલ એવો નથી કે જ્યારે ત્રણ પ્રકારનાં પુદ્ગલો ન હોય ભલે જીવ મનુષ્યનો, તિર્યંચનો, નારકી, કે દેવનો પણ જીવતો હોય જ ચાર ગતિમાંથી એકમાં પણ અમુક જીવ હોય જ તેમ અમુક પુદ્ગલો ત્રણમાંથી ગમે તે પ્રકારમાં હોય જ.

હવે પુદ્ગલના ત્રણ પ્રકાર કયા?, એ ત્રણ પ્રકારનો અનુક્રમ કયો?, વગેરે અધિકાર અંગે વર્તમાન—

દેશના-૭.

પુદ્ગલ-પરિણામના ત્રણ પ્રકાર છે.

કહવિહા ણં મંતે ! પોગલા પન્નત્તા ?, ગોયમા ! તિવિહા પોમાલા પન્નત્તા, તં જહા—

કાયા, ભાષા તથા મનની પરિણતિ જીવના પ્રત્યનથી છે.

ગણુધર ભગવાન્ શ્રીમાન્ સુધર્માસ્વામીજીએ શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે, દ્વાદશાંગીમાં પંચમાંગ શ્રીભગવતીજી જે શ્રીગૌતમસ્વામીની વાંચનાનું હતું તે કાયમ રાખ્યું. શ્રીજ્ઞાતાજી વગેરે પોતાનાં રાખ્યાં. ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવના અગીયાર ગણુધરે હતા. તેઓમાંથી દશ ગણુધરે કાલધર્મ પામતી વખતે પોતાની શિષ્ય પરંપરા, દ્વાદશાંગી વિગેરે સર્વ શ્રીસુધર્માસ્વામીજીને સોંપતા ગયા, અને પોતે મોક્ષે ગયા.

જે રૂમે અજ્ઞતાણ સમણા નિમંથા વિહરંતિ, એણે ણં સઘ્વે અજ્ઞસુહમ્મસ્સ અણગારસ્સ આવચ્છિજ્ઞા ॥ (કલ્પ ૦ વ્યા ૦ ૮-સૂ ૦ ૪) વર્તમાનકાલમાં આચાર્યાદિ જે શ્રમણ નિર્ઋથો વિચરે છે તેઓ શ્રીસુધર્માસ્વામીજીની પરંપરાના છે. બીજા ગણુધરેને શિષ્યો તો હતા, પણ તે તે ગણુધરે પોતે કાલ કરતી વખતે-મુક્તિ ગમન સમયે, પોતાના ગણુને, પોતાના શિષ્યાદિ સર્વ પરિવારને, શ્રીસુધર્માસ્વામીજીને સોંપતા ગયા કેટલાક પરંપરા વગરના પણ મોક્ષે ગયા. શ્રીભગવતીજી સૂત્ર શ્રીગૌતમસ્વામીજીના નામનું જ રાખવામાં આવ્યું છે. આમાં આઠમા શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશ ચાલે છે. ‘પુદ્ગલ’ એવા એક જ શબ્દ-પદ માત્રથી પદનો સમુદાય લેવાનો છે. ‘લીમ’ કહેવાથી જેમ ‘લીમસેન’ સમજી લેવાય, તેમ ‘પુદ્ગલ’ પદ માત્રથી પુદ્ગલના ત્રણ પ્રકારના પરિણામ પણ લેવાના છે. સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ, પરમાણુ એ ભેદો અહીં નથી લેવાના, એટલે ચાર પ્રકાર અહીં લેવાના નથી. એક પદમાં પદના સમુદાયનો ઉપચાર કરવાનો છે. પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારે પરિણમે છે ?, એ વિષયક અહીં પ્રશ્ન છે. કેટલાક પુદ્ગલો સ્વભાવે પરિણમે છે, કેટલાક પુદ્ગલો પ્રયોગે પરિણમે છે, અને કેટલાક પુદ્ગલો ઉભય રીતિએ પરિણમે છે. આ શરીર જઠરામાં તાકાત હોય, ત્યારે ખોરાક પરિણમાવી શકે છે, અને એ ખોરાક રસ રૂપે, શરીર રૂપે, પછી માંસ, હાડ, રૂધિર રૂપે પરિણમે છે. સંગ્રહણીવાળા ખોરાક લે છે, પણ તે ખોરાકનું પરિણમન થતું નથી. જેની જઠરામાં તાકાત હોય તેનું ખાધેલું બધું પરિણમે છે, નબળી જઠરાવાલાને પરિણમતું નથી.

સારી જઠરા વળતે જે ખોરાક પચે છે તે જ ખોરાક, જઠરા ખગડતાં વિકાર કરે છે. અપચો થાય છે, ઝાડા થાય છે, તાવ આવે છે. કાયયોગદ્વારા જ પુદ્ગલનું પરિણમન છે. જે ખોરાક શરીર, હાડકાં, માંસાદિક રૂપે પરિણમે છે, તે પરિણમાવનાર કાયયોગ સિવાય કોઈ બીજો નથી. પુદ્ગલો પરિણમન શક્તિ વગરના છે એમ નથી. જો એમ હોત તો આપણું શરીર બંધાત જ નહિ. જેવા સયોગો, જેવા કારણો તેવા તેવા રૂપે પરિણમન થાય છે. ભાષા પણ એક પુદ્ગલનું પરિણામ છે, એમ આજકાલના કેળવાયેલાઓ પણ સમજી શકે છે. નૈયાયિક વૈશેષિકોએ શબ્દને આકાશનો ગુણ માન્યો છે, પણ ‘શબ્દગુણકમાકાશમ્’ એ જુદું છે; અને એ આજે વિજ્ઞાન પણ સિદ્ધ કરે છે. ભાષા વર્ગણના પુદ્ગલો ભાષા રૂપે પરિણમે છે. જે સમયે રસનું જ્ઞાન થાય, તે સમયે ગંધનું જ્ઞાન થઈ શકે નહિ. એકી વખતે એક વિષયનું જ્ઞાન થાય. ઘણા વિષયો જોવાય ભલે, પણ જ્ઞાન એકી સાથે ન થાય. મન એકજ ઈન્દ્રિયની સાથે જોડાય છે. કાયા, ભાષા તથા મનની પરિણતિ જીવના પ્રયત્નને આધીન છે.

સમકિત-દૃષ્ટિની સુંદર-વિચારણા.

પ્રયોગ-પરિણતિ પ્રયોગદ્વારા હોય. જિતશત્રુ નામના રાજાને સુખુદ્ધિ નામનો શ્રાવક પ્રધાન છે. રાજા મિથ્યાત્વી છે, અને પુદ્ગલના સ્વરૂપથી અજ્ઞાન છે. પ્રધાન વિચાર કરે છે કે:—“વહેતી નદી ભલે સૂકાઈ જાય તો પણ એ બાબુના ખેતરોને તો લીલાં રાખે છે” “ચંદનનું વૃક્ષ એક જ જગ્યાએ હોય તો પણ સુગંધ તો ચોતરફ ફેલાવે છે” તો પછી હું સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રધાન હોવા છતાં રાજાની દૃષ્ટિ આવી કેમ રહે?, જો તેમ થાય તો પછી મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રધાનમાં અને મારામાં ફરક શો?,” તમારાં વારસોને તમે વારસો શાનો આપવાના? કૂકાનો, અને રોડાનો. એ વારસો તો મિથ્યાત્વી માળાપો પણ આપે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિનો છોકરો ભાગ્યશાળી શાથી?, કૂકાની કોથળીઓ તથા રોડાનાં ઊભા કરેલાં મકાનોનો વારસો તો મિથ્યાત્વીઓ પણ આપે છે. એક ચંદનનું વૃક્ષ આખા બાગને સુવાસિત બનાવે છે, એક નદી પોતાના પ્રવાહથી આખા જીલ્લાને લીલો રાખે છે; તેમ એક સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા આખા કુલને ધર્મી બનાવે છે. તમે જો તમારાં બાલકોને સમ્યક્ત્વનો વારસો ન આપો, પણ માત્ર કૂકા અને રોડાં જ આપો તો પછી મિથ્યાત્વીમાં તથા તમારામાં ફરક શો?, અંતરાય-આડ (અડચણ) ધરાવનારને છે. અડીંથી દશ જણા આંતરસુખા ગયા, તેમાં માનો કે બે મુસલમાન છે, બધાને તરસ લાગી, તેમાં તમારે ઘર પૂછવું પડે; શું મુસલમાને ઘર પૂછવાની જરૂર ખરી?, ના. હજી મુસલમાન માટે તો સુવરના સ્પર્શવાળું પણ અગ્રાહ્ય છે, એટલી પણ આડ ખરી; પણ ઢોર (પશુ) ને કાંઈ આડ છે?, જેમ આડ વધારે તેમ અંતરાય વધારે. સુખુદ્ધિ પ્રધાન આ બધી વિચારણા મુજબ હૃદયમાં વિચારે છે કે: “હું સમકિતી છું, આશ્રવ, સંવરને વિચારનારો છું, પણ મિથ્યા-દૃષ્ટિને, અને નાસ્તિકને એ વિચારણાની જરૂર નથી, સમકિતીએ તો પર ભવનો, પાપનો અને દુર્ગતિના ભયનો વિચાર કરવાનો રહ્યો. દુન્યવી

દૃષ્ટિએ તો મારા કરતાં મિથ્યા દૃષ્ટિ પ્રધાન રાજા માટે વધારે સારો, કારણ કે તેનાથી રાજાને વધારે ફાયદો થાય. રાજ્યની સત્તા, સમૃદ્ધિને અંગે તો મિથ્યા દૃષ્ટિ પ્રધાન વધારે યોગ્ય ગણાય. આ રીતે તો મારાથી ફાયદો નહિ, પણ નુકશાન જ છે. આ લવનું હિત જાળવવા-સાથે આવતો લવ ન બગડે તેમ કરવું એ કામ મહાઈ છે. પોતાના કુલમાં, સંસર્ગમાં આવેલા લવમાં ન ભટકે, દુર્ગતિએ ન જાય એવું સમકિતી જરૂર વિચારે. હું પ્રધાન હોઉં તેમાં જિતશત્રુ રાજાને જો આત્માને અંગે લાભ ન થાય તો શા કામનું?, એનો પર લવ ન બગડવા દેવો, એને માટે શક્ય પ્રયત્ન કરવો, એ મહારી ફરજ છે. આ રાજાને પર લવના સંતાપથી, દુર્ગતિથી બચાવવા ઘટતું કરું તોજ માફ સમકિતદૃષ્ટિ તરીકે પ્રધાનપણું સફલ થાય.”

શરીર એ અશુચિકરણ યંત્ર છે.

પ્રધાનની વિચારણા તો શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ મન કાંઈ ચીપીયાથી પકડાતું નથી. પોતાના મનની વ્યવસ્થા પણ મનના ધાર્યા મુજબ થતી નથી, તો પારકા મનની વ્યવસ્થા ધાર્યા મુજબ શી રીતે થાય?, પારકાના મનને ન પકડાય તો પારકા આત્માને શી રીતે પકડવો?, મિથ્યા-દર્શનનું આવરણ હર કરી એ હૃદયપટમાં સમ્યગ્દર્શન દાખલ કરવું શી રીતે?, પ્રધાન આ વિચારસરણીમાં જ અટવાયા કરે છે. એક વખત રાજા તથા પ્રધાન સાથે ફરવા ગયા છે. માર્ગમાં એક ખાઈ આવી, અને ખાઈની ઉપયોગિતા યુદ્ધ વખતે મહાન છે, પરંતુ યુદ્ધ ન હોય ત્યારે તો એ જ ખાઈ ગદકીનું સ્થાન બને છે. દુર્ગંધી પદાર્થો એ જ ખાઈમાં ભેળા થાય છે, નાખાય છે. એ ખાઈમાંથી એવી દુર્ગંધ નીકળે છે કે રાજાએ તો નાકે ડુચો દીધો, આડું કપડું રાખ્યું; અને પોતે ભાગ્યા. પ્રધાન કહે છે કે:-‘રાજાન્! આ જે પુદ્ગલો ખરાબ દેખાય છે, તે ઉત્પત્તિમાં ખરાબ નથી. સારો ખોરાક પણ સડે ત્યારે ખરાબ બને છે. આ શરીર પણ અશુચિકરણ યંત્ર છે. સારી ચીજો બનાવવામાં યંત્રો તો સ્થલે સ્થલે છે, પણ અશુચિ કરણ યંત્ર આ કાયા છે. સાઠ રૂપીએ તોલાની કસ્તુરી પણ આ શરીરમાં ગઈ કે તરત વિષ્ટા!, અમૃત સરખું જલ પણ આ શરીરમાં પ્રવેશ્યું કે થયો પેશાબ!, લંગીઓ પારકી વિષ્ટાને ખસેડનારી જાત છે; પણ આ શરીર વિષ્ટાને ઉત્પન્ન કરનાર છે. લંગી ભૂત્રને સ્થાનાંતર કરે છે. આ શરીર તથા લંગીમાં હલકું કોણ?, જે પુદ્ગલો સુગંધી, કિંમતી હતા તે શરીરના યોગે દુર્ગંધી અને ખરાબ થયા. મનુષ્ય, જનાવર બધાય શરીરમાં પદાર્થો લે છે કેવા, અને તેજ પદાર્થો કયા રૂપે પરિણમે છે?, આ જીવ રાગ, દ્વેષ કયાં કરે છે? અમુક સંયોગોમાં જીવ જે વસ્તુની પાછળ પડે છે તેજ જીવ, તેજ વસ્તુથી સંયોગ પલટાતાં હર નાસે છે. વિચારો કે આ આત્માને ઈષ્ટ શુ, અનિષ્ટ શુ? સર્વ કાલ ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ કોઈ ચીજ જ નથી. શાક ભાજી શહેરની ગટરનાં પાણીથી બને છે, એ જ પુદ્ગલોથી પાકેલા શાકને તો પૈસા ખરચીને લેવામાં આવે છે. જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ છે તે જ ઈષ્ટ થાય છે, અને જે ઈષ્ટ છે તેજ અનિષ્ટ પણ થાય છે. પુદ્ગલ વિના વ્યવહાર નથી. પુદ્ગલ વિના આ જીવને ચાલતું તો

નથી, પણ એ જ પુદ્ગલો અમુક પરિણામોથી આ જીવને ઇષ્ટ લાગે; ત્યારે તેજ પુદ્ગલો અમુક પરિણામોથી આ જીવને અનિષ્ટ લાગે છે.”

લલા આદમી ! આટલી મહેનત કરવાનું શું કારણ ?

પ્રધાને સમજાવવા શક્ય એટલું કહ્યું પણ પુદ્ગલ પરિણામાંતર (પલટો થવો) તે રાજાના ધ્યાનમાં આવતો નથી. પ્રધાને હવે બીજો વિચાર કર્યો, અને અમલમાં મૂક્યો. એ જ ખાઈ-માંથી પોતે મેલું જલ મંગાવ્યું. નોકરો મારફત તે જલને કોલસાથી સાફ કર્યું, તથા સુગંધિ ચીજોથી વાસિત કર્યું. પ્રયોગથી શું ન બને ?, ગંધાતું જલ પીવા યોગ્ય બનાવ્યા પછી પોતે રાજાને, પ્રસંગ મિષે જમવા નોતર્યો. રાજા જમવા આવ્યો, જમવા બેઠો અને જલ તેની આગળ મૂકવામાં આવ્યું. થોડું લોજન કર્યા બાદ રાજાએ જ્યારે એ જલ પીધું, ત્યારે તેને ઘણુંજ સ્વાદિષ્ટ લાગ્યું. એ જલથી એ રાજાને એવો અપૂર્વ સંતોષ થયો કે તે જ વખતે તેણે પ્રધાનને ઉપાલંબ (ઠપકો) આપ્યો “સુખ્યુદ્ધ ! આવું પાણી તું એકલો જ પીએ છે ને !, લલા માણસ, શું પાણીથીએ પાતળો થઈ ગયો ?, આવું મધુર જલ ક્યાંથી લાવે છે ?, અગર શી રીતે આવું સુગંધી બનાવે છે ?”

પ્રધાને કહ્યું:—“રાજન્ ! ગુન્હો માફ કરો તો જ સાફ વાત થઈ શકે એમ છે, અન્યથા આપ જલ-પાન કરો, અને બીજું ન પૂછો તો કૃપા.

રાજા:—“ગુન્હો માફ, પણ કહી દે જે વાત હોય તે સાફ સાફ !”

પ્રધાન:—“આ તે જ ખાઈનું પાણી છે કે જેની દુર્ગંધથી આપ જીવ લઈને લાગ્યા હતા. એ જ જલને પ્રયોગથી આવું બનાવવામાં આવ્યું છે, સત્ય હકીકત આ છે.

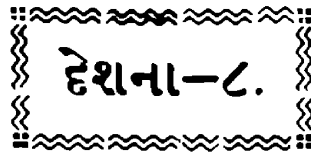
રાજા:—“લલા આદમી ! આટલી મહેનત કરવાનું કારણ ?, જગતમાં ચોખ્ખા જલને ક્યાં તોટો છે કે ગંદા જલ પાછળ આટલી મહેનત લીધી ? ચોખ્ખા જલને સુગંધીદાર કરવામાં અદ્ય સમય, અદ્ય શ્રમ જોઈએ. હું નથી સમજી શકતો કે તે આવું શા માટે કર્યું ?,”

પ્રધાન:—“રાજન્ ! તમે મારા સ્વામી, છો હું તમારો સેવક છું. તમે દુર્ગતિએ જાઓ એ મને ન પાલવે. તમે સત્ય પદાર્થ ન સમજો તે લાંછન મારા આત્માને છે. પુદ્ગલનું પરિણમન પ્રત્યક્ષ આપને બતાવવાનો મારો હેતુ હતો. પુદ્ગલો સ્વભાવે પરિણમે છે, અને જીવ દ્વારા પ્રયોગે પણ પરિણમે છે, અને ઉભય રીતે પણ પરિણમે છે.

સુખ્યુદ્ધ પ્રધાને આ રીતે, પોતે ધારેલા મન્ત્રવ્યની પાછળ પડી, પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ દ્વારા રાજાના મગજમાં પુદ્ગલ પરિણમનની વાત ઉતારી, અને આત્મ કલ્યાણ માટેની ભૂમિકા ઊભી કરી. રાજાએ પૂછ્યું:—“પણ આ બધું સમજવું શી રીતે ?” રાજામાં જિજ્ઞાસા જાગી,

સમજવાની તાલાવેલી લાગી. પ્રધાને ધીમેધીમે નવે તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું, અને ઠસાવ્યું રાજ સમજ્યો, અને વ્રતધારી થયો.

‘પુદ્ગલના પરિણામે થાય છે. પુદ્ગલ સ્વતંત્રપણે પણ પરિણમી શકે છે, પ્રયોગે પણ પરિણમે છે, અને પલટો પામે છે’ આવું માનનારો સાચા માર્ગે આવી શકે છે. ફરીને ધ્યાનમાં લ્યો કે:-પુદ્ગલ ત્રણ પ્રકારે પરિણમે છે. ૧. સ્વભાવથી, ૨. જીવનના પ્રયોગથી; અને ૩. ઉભય પ્રકારે પણ પરિણમે છે. હવે આ સંબંધમાં વધારે શું કહેવાનું છે તે અત્રે વર્તમાન.

એ અર્થ પુદ્ગલ-‘પદ’ સાથે સમાયેલો છે.

‘પઓગ પરિણય’ત્તિ જીવવ્યાપારેણ શરીરાદિતયા પરિણતાઃ, ‘મીસસા પરિણય’ત્તિ મિશ્રક- પરિણતાઃ— પ્રયોગવિસ્રસામ્યાં પરિણતાઃ પ્રયોગપરિણામમત્યજન્તો વિસ્રસયા સ્વભાવાન્તરમાપાદિતા મુક્તકહેવરાદિરૂપાઃ ।

રૂપીઓ અને સોળ આના એક જ છે.

ટીકાકાર મહારાજ શ્રીઅભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજે શ્રીભગવતીજીની ટીકા રચી છે. આઠમા શતકનની સંગ્રહણી-ગાથાની વ્યાખ્યા પછી, તેમણે ઉદ્દેશાની વ્યાખ્યા કરી છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીજીએ પુદ્ગલ સંબંધિ પૂછેલા પ્રશ્નના ભગવાને આપેલા ઉત્તરનો અધિકાર આણ્ય છે. આપણે એ તો જોઈ ગયા કે પુદ્ગલો ત્રણ પ્રકારે છે ૧. સ્વભાવથી પરિણમેલા, ૨. જીવના પ્રયોગથી પરિણમેલા, અને ૩. પ્રયોગ તથા સ્વભાવ ઉભયથી પરિણમેલા. કોઈને

પ્રશ્ન થાય કે:-સંગ્રહણીની ગાથામાં, અને પ્રશ્નમાં “માત્ર પુદ્ગલની વાત, અને અહીં પરિણમનની વાત કયાંથી લાવ્યા?”, બુદ્ધિ પહોંચાડો તો સમાધાનને વાંધો નથી.

એક શેઠને ત્રણ પુત્ર તથા એક ભાણેજ હતા. પોતે જીવતો હતો, ત્યારે પોતાની મિલકતની વ્યવસ્થા માટે દસ્તાવેજ કર્યો, અને તેમાં મિલકતને ચારે ભાગે ચારે જણાને વહેંચી લેવા લખ્યું હતું. ભાણેજ અસતોષી હતો. તેને આ ચોથો ભાગ ઓછો લાગવા લાગ્યો. ડાસો જ્યારે મરવા પડ્યો, ત્યારે ભાણેજે પોતાનો અસતોષ સામાન્યથી વ્યક્ત કર્યો. ભાગ ઓછો છે વગેરે તો કહેવાય નહિ, પણ પોતાની હાલતને અંગે અફસોસ બતાવ્યો. શેઠે આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે:-“ચિંતા શા માટે કરે છે?, તને પણ ત્રીજો હિસ્સો મળશે”! શેઠ આ શબ્દો બધાની વચ્ચે બોલ્યા હતા. શેઠ તો તુરતમાં પંચત્વ (મરણ) પામ્યા. છોકરાઓ સારા હતા, અને દસ્તાવેજ મુજબ ચોથો ભાગ ભાણેજને આપવા લાગ્યા, પણ ભાણેજને દુર્બુદ્ધિ થઈ, અને તેણે પેલા શબ્દોને પકડી ત્રીજો ભાગ માંગ્યો. વાત કચેરીએ ગઈ, પણ ન્યાયાધીશ અક્કલવાળો હતો, તેથી બન્ને પક્ષના વકીલને સમજાવ્યું, અને કહ્યું કે ચોથો ભાગ અને ત્રીજો ભાગ (દસ્તાવેજમાં લખાયેલો ચોથો ભાગ તથા શેઠે કહેલો ત્રીજો ભાગ) બન્ને એક જ છે, લઢો છે. શા માટે? આખી મિલકતનો ચોથો ભાગ એ શેષનો ત્રીજો ભાગ છે. ૧૦૦નો ચોથો ભાગ એ શેષનો ત્રીજો ભાગ છે. ચોથો ભાગ ૨૫ છે. ૧૦૦માંથી ૨૫ જતાં શેષ ૭૫ રહ્યા છે. ચોથા ભાગના ૨૫ એ શેષ ૭૫ ના ત્રીજા ભાગે છે. એ જ રીતે ‘પુદ્ગલ’ પદથી પુદ્ગલ પરિણામ સમજી જ લેવાના હોય. પરિણામ વિના પુદ્ગલ હોય ખરા? જો પુદ્ગલ પરિણામવાળા તથા પરિણામ વિનાના એવા બે પ્રકારે હોય તો, પરિણામવાળા પુદ્ગલ એમ સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ, પણ એમ નથી તો ‘પુદ્ગલ’ કહેવા માત્રથી પુદ્ગલ પરિણામ સમજાઈ જ નાંચે છે. રૂપીઓ કહો કે સોળ આના કહો, બન્ને એક જ છે. ગમારને એમાં ફરક લાગે. ગમાર હોય તે ‘પાંચવીશ’ શબ્દથી ‘સો’ એમ ન સમજે. ‘સો’ એ ‘પાંચવીશી જ’ છે એમ સમજનાર શબ્દની તકરાર ન કરે. એ જ રીતે અહીં પરિણામ વિનાના પુદ્ગલો નથી તેથી માત્ર ‘પુદ્ગલ’ શબ્દથી પુદ્ગલના પરિણામને પણ સાથે લેવામાં વાંધો નથી. રૂપીઓ કહો, સોળ આના કહો કે ચોસઠ પૈસા કહો, તે બધું એક જ છે. તેમજ ત્રણ પ્રકારના પરિણામવાળા પુદ્ગલો, ‘પુદ્ગલ’ શબ્દમાં સમાય જ છે.

શબ્દમાં સંપૂર્ણ-અર્થ સમાય જ છે.

કોઈને એમ થાય કે, ‘જીવના પ્રયત્ને મન, વચનને કાયાના યોગથી પુદ્ગલ પરિણમન, છે તો પુદ્ગલને યોગ-પરિણત ન કહેતાં, અત્ર પ્રયોગ-પરિણત કેમ કહ્યા?’ યોગથી તો મન વચન ને કાયાના પુદ્ગલો લેવાય. યોગ શબ્દથી ‘પુદ્ગલવાળો જીવ’ એમ સમજાય. પ્રયોગ શબ્દથી એમ સમજવાનું કે, કાયાદિના પુદ્ગલના આલંબનવાળો જીવનો પ્રયોગ યા વ્યાપાર. એકલા જીવના પ્રયોગને પણ પ્રયોગ કહેવાય. જીવનો યત્ન અને પ્રયત્ન એ બેમાં ફરક

ખરો કે નહિ ? ‘યત્ન’ તથા ‘પ્રયત્ન’ શબ્દો દેખીતા એક સરખા જણાય છે, પણ આરિક-દૃષ્ટિથી વિચારતાં તેમાં ફરક સમજાશે. બાહ્ય સાધનથી થાય તે યત્ન; અને જીવના ઉપયોગપૂર્વક કરાતો યત્ન તે પ્રયત્ન. જીવનો સ્વતંત્ર પ્રયત્ન તે જીવનો વ્યાપાર.

જીવ કર્મવાળો હોવાથી ચૌદ રાજલોકમાં વ્યાપકપણે પ્રયોગથી પોતાનો વ્યાપાર કરે છે. એકેન્દ્રિયના શરીરો ખોરાક, રૂપે લેવાય છે ને ! ઘડો, બાજરી વગેરેના પુદ્ગલોને મનુષ્યે પોતાના શરીરમાં શરીરપણે પરિણામવાને ! ભાષા, મન તથા શ્વાસોશ્વાસદ્વારા જે જે પુદ્ગલો પરિણામવાય છે તે બધાને પ્રયોગ પરિણામ કહેવાય. એ પુદ્ગલોને રૂપ રસાદિ જાણવાની તાકાત રૂપે, ચક્ષુ જિહ્વાદિ પણે પરિણામવા. જીભ દ્વારા રસ જણાય પણ એને બદલે આંગ-ળીથી રસ જણાય ?, નહિજ. એક જ પ્રકારના પુદ્ગલો જીવે જૂદા જૂદા રૂપે પરિણામવા છે.

બહાર જોયું પણ ભીતરમાં જોયું નહિં.

શ્રીમદ્વિનાથજીએ પ્રયોગથી જ પેલા રાજાઓને પ્રતિ બોધ્યા હતા. મહિકુંવરી માટે છ રાજના છ દૂતો માંગુ કરવાને આવ્યા છે. છએના દૂતને કાઢી મૂકાયા, અને છએ રાજા મહિકુંવરીના પિતા ઉપર ચઢી આવ્યા. છ છ રાજાઓને એકલા શ્રીકુંભ મહારાજ શી રીતે પહોંચી શકે ? શ્રીમદ્વિનાથ હતા તો સ્ત્રી વેદને ! તેમણે પિતાને કહ્યું : “ગભરાશો નહિ, રસ્તો નીકળશે.” પોતે એક પૂતળી પોતાના આકારની, પોતાના દેખાવની ઊભી કરી હતી, તે પોલી હતી. પોતાના ખોરાકમાંથી રોજ એક કોળીઓ પોતે તેમાં નાંખતી હતી. મહિનાઓથી આ પ્રયોગ ચાલુ હતો. જ્યારથી પેલા છ દૂતને પાછા કાઢ્યા હતા, ત્યારથી જ આ પૂતળીનો પ્રયોગ ચાલુ થયો હતો. છ રાજા ચઢીને આવ્યા, ત્યારે તેમને મદ્વિનાથ પાસે નિમંત્રવામાં આવ્યા. છએ રાજાઓને તે ચોરડામાં લઈ જવામાં આવ્યા, દ્વાર બંધ કરવામાં આવ્યા અને પૂતળીનું મુખ (દ્વાર) ઊઘાડવામાં આવ્યું. રાજાઓએ તો નાકે દૂધ દીધા. મદ્વિનાથે કહ્યું:-

“હે રાજા ! એક કોળીઓ ખાનારી આ પૂતળીથી નાકે દૂધો ધરો છો, તો રાજના અનેક કોળીઓ ખાનારી પૂતળી માટે શું જોઈને લઢવા આવ્યા છો ? રૂપથી મુઝાઈને બહાર જોયું, પણ ભીતર જોયું કે નહિ ?”

વાત પણ ખરી ! શરીર શી ચીજ છે ?, મ્યુનીસીપાલીટીની મેલાની ટીનની ગાડી, કે જેની ઉપરનું પતર ચકચકાટ મારે, પણ ઢાંકણું ખૂલી જાય ત્યારે શું ?, દુર્ગંધ. આ શરીર પણ તેવુંજ છે.

શ્રીમદ્વિનાથે રાજાઓને જણાવ્યું:-“આ પૂતળીજ એવી છે એમ નહિ, પણ આ શરીરનું પૂતળું પણ કેવળ ગંદકીમય છે. વાગવાથી કે ગુમડું ઘવાથી રસી લે:હી, માંસ નીકળે છે તે કયાંથી આવ્યું ?, આ શરીરમાં એ જ ભયું છે, અનેજે લોહી રસી વગેરેને જોઈને ચકરી આવે છે, માથું ભમે છે, છતાં તેનાથી ભરેલા દેહના બહારના દેખાવ ઉપર વ્યામોહ પામી અત્રે આવ્યા છો ?”

વાત ખરી છે, પણ સુંદરતા માત્ર બાહ્ય ત્વચા (ચામડી)ની છે. અંદર તો સર્વોપમા યોગ્ય જ ભરેલું છે. શ્રીમદ્દિનાથ તરફથી પૂતળીના પ્રયોગથી રાજાએને એમ સમજાવવામાં આવ્યું કે “પૂતળીમાં જે છે તેવું જ આ સુંદર દેખાતા શરીરમાં ભર્યું છે.” એ છ રાજાએને વૈરાગ્ય થયો. ત્યારે શ્રીમદ્દિનાથે ભવાંતરનો સંબંધ કહી તેમને વિશેષતઃ જાગૃત કર્યા. મહાબલના ભવમાં, બધા સાથે દીક્ષિત હતા, તપસ્વી હતા તેનું સ્મરણ કરાવ્યું. અનુત્તરમાં જયંત વિમાનમાંની ૩૪ સાગરોપમની સ્થિતિનું પણ સ્મરણ કરાવ્યું. પૂર્વજો સાથેનો સંબંધ યાદ કરાવ્યો શ્રીમદ્દિનાથે કહ્યું—“જયંત વિમાનમાં તો વીતરાગ પ્રાયઃપણું હતું, અને અહીં સ્ત્રી માટે લઢવા નીકળી પડ્યા છો?” છએ રાજાએ દીક્ષા લેવા નિર્ણય કર્યો. મહાબલના ભવમાં પણ બધાએ સરખી ક્રિયા કરવી એમ જ હતું, એ રીતે અહીં પણ શ્રીમદ્દિનાથ કરે તેમ કરવું એવો તેઓએ, પૂર્વભવના સાથીઓએ નિર્ણય કરી લીધો.

પેલી પૂતળી જડ હતી, તેમાં જીવ નહોતો એટલે તેમાં પડેલા રોજ કોળીઆના પુદ્ગલો શરીરપણે ન પરિણમ્યા. આપણા આ શરીરમાં જીવ રહ્યો હોવાથી, જીવવાળા આ શરીરમાં પડતા પુદ્ગલો શરીરપણે પરિણમે છે. જીવે શરીર, મન, ભાષા શ્વાસોશ્વાસપણે જે પરિણમાવ્યા તે પ્રયોગ પરિણત કહેવાય. પૃથ્વીકાય પોતાનું શરીર પૃથ્વીકાયપણે પરિણમાવે છે. પરંતુ તેમાંથી જીવ ગયા પછી તેના થાંભલો, પાટડો બન્યા તે બધા મિશ્ર પરિણામે પરિણામેલા છે. જીવે પરિણમાવ્યા તેના ઉપર પ્રયોગ થાય ત્યાં મિશ્ર પરિણામ કહેવાય. જગત્માં મિશ્ર પરિણામવાળા પુદ્ગલો ઘણા છે. સર્વ પુદ્ગલો મિશ્રપણે જ પરિણમેલા છે. જેટલા પુદ્ગલો દેખાય છે તે ઔદારિક વર્ગણમાં આવ્યા એટલે તેને જીવે પોતાપણે પરિણમાવ્યા. પ્રયોગથી જે પરિણમેલા છે તેને સ્વભાવ પલટો આપે છે. મીઠું વગેરે પ્રયત્નથી થયેલું સ્વરૂપ છે. જીવે પ્રયત્નથી કરેલી અવસ્થા ખસે નહિ. બીજા સ્વભાવને પામે તે મિશ્ર પરિણામવાળા ગણાય. જીવે શરીર ધારણ કર્યું, એટલે કહો કે પુદ્ગલોને શરીરરૂપે પરિણમાવ્યું. જીવ ગયો, મડદુ રહ્યું તેમાં થતો પરિણામ તે પ્રયોગ પરિણામ. સ્વભાવે બીજું રૂપ બને તે મિશ્ર પરિણામ અને તેના અંગે વિશેષ અધિકાર અંગે વર્તમાન—

દેશના-૯.

અથવા ઔદારિકાદિવર્ગનારૂપા વીક્ષસયા નિષ્પાદિતાઃ સન્નો યે જીવપયોગેર્ગેન્દ્રિયા-
દિશરીરપ્રભૃતિપરિણામાન્તરમાપાદિતાસ્તે મિશ્રપરિણતાઃ,

મિશ્રસાપરિણુત પુદ્ગલો.

શાસનની સ્થાપના સમયે, લગ્યજીવેના ઉપકારાર્થે, શ્રીગણધરદેવે કરેલી દ્વાદશાંગીની રચનામાં, પંચભાંગ શ્રીભગવતીજી સૂત્રના અષ્ટમ શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશો આલે છે. વ્યાખ્યા-કાર શ્રીઅભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજએ વ્યાખ્યામાં જણાવ્યું કે પુદ્ગલના પરિણામે ત્રણ પ્રકારના છે. એ ત્રણ પ્રકાર આપણે જોઈ ગયા, અને કાંઈક વિચારી પણ ગયા. એ ત્રણ પ્રકાર કયા ?, ૧. સ્વભાવ-પરિણુત, ૨. પ્રયોગ-પરિણુત, ૩. મિશ્ર-પરિણુત.

નામકર્મના નિર્માણકર્મોદયે જીવના જે વ્યાપારથી પુદ્ગલો શરીરરૂપે પરિણમે છે તે પુદ્ગલોને પ્રયોગ-પરિણુત કહેવાય. આ રીતે શરીર, મન, વચનપણે તે પુદ્ગલો પરિણમે છે.

જીવના વ્યાપારથી શરીર રચાય છે, છતાં એ શરીર જીવ પોતે ધારે તેવું મોટું અગર નાનું અગર અમુક પ્રકારનું બનાવી શકતો નથી. પોતાના પ્રયાસથી થતું શરીર પણ તેવું કેમ ન બનાવાય ?, એ પ્રશ્ન થઈ શકે છે; માટે સમાધાનમાં સમજી લ્યો કે ધાટનો આધાર નિર્માણ કર્મના ઉદય પર રહ્યો છે. ધાર્યા મુજબ તમે અક્ષર પણ કાઢી શકો છો ? કોઈના અક્ષર મોતીના દાણા જેવા અને કોઈના જેવાય ન ગમે તેવા. મોટી વયવાળો મનુષ્ય ધારે તો ય નહાનાં બાલક જેવા અક્ષર કાઢી શકતો નથી, તેમ જ નહાનો બાલક મોટા મનુષ્ય જેવા અક્ષર નથી કાઢી શકતો. વસ્તુ અભ્યાસ પ્રમાણે જ બને છે. અક્ષર લખનાર પોતે છે, છતાં ત્યાં મરજી ચાલતી નથી. તેજ રીતિએ જીવ શરીર ધારણ કરે છે, બનાવે છે, ખાંધે છે, વધારે છે એ તમામ વાત સાચી, તથાપિ તેનો તમામ ઉદ્યમ કર્માત્મીન હોવાથી જેવું નિર્માણ નામકર્મ હોય તેવું જ શરીર જીવથી બની શકે છે, અને બનાવી શકાય છે. નિર્માણ નામકર્મની આત્મીનતામાં રહેલા જીવે તથાવિધ પ્રયત્ન પૂર્વક પરિણમાવેલા પુદ્ગલોનો પરિણામ તે પ્રયોગ-પરિણામ કહેવાય. દૃશ્ય પદાર્થો માત્ર (તમામ)માં પુદ્ગલો પ્રયોગ-પરિણુત છે. જે જે પદાર્થ લઈએ છીએ, નજરે દેખીએ છીએ તે તે જીવે પરિણમાવેલા છે. એક

અભ્ર (આકાશ)ની વાત છોડીને તમામ પુદ્ગલો જીવોનાં શરીરો છે. એ પુદ્ગલોમાં કેટલાક જીવોએ ગ્રહણ કરેલા છે, કેટલાક જીવોએ છોડી દીધેલા છે. ત્યારે પ્રશ્ન એ રહ્યો કે, તો પછી મિશ્રસાપરિણામ ક્યાં ઘટે ?, પ્રથમ પરિણામવાયેલા પુદ્ગલો પ્રયોગ-પરિણત કહેવાય. એક વખત જીવે જે પુદ્ગલો પરિણામવા તો પુદ્ગલો બીજી વખત બીજા જીવો પરિણામવા ત્યારે તે પુદ્ગલો મિશ્રસાપરિણત કહેવાય. જનાવર મરી ગયું, તેનું કલેવર પડ્યું છે, તેમાં કીડા થયા તે પેલા કલેવરના પુદ્ગલોથી જ થયાને ? ઘર્જિના પરિણામ રૂપે રોટલી, બાજરીના પરિણામ રૂપે રોટલા અને પછી ખાખરા થયા તે તો પરિણામાન્તરને ! પ્રથમના જીવો એ જે પુદ્ગલો પોતાના શરીરપણે પરિણામવા હતા, તે જ પુદ્ગલોને બીજા જીવોએ પોતાનું શરીર રચવામાં લીધા.

વૈક્રિયકલેવર, જીવ ગયા પછી વિખરાઈ જાય છે.

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે:-“ લગવન ! એ વાત ખરી કે કલેવરમાં પાછલથી જીવોત્પત્તિ થાય તેવા શરીરો મિશ્ર-પરિણત કહેવાય પણ કેટલાક એવાં કલેવરો હોય તે કલેવર ન રહે અને તેથી જીવોત્પત્તિ ન થાય. દેવતાના તથા નારકીના જીવો ત્યાંથી ચ્યવે, મરે, નીકળે ત્યારે એ કલેવર-એ પાંચસે ધનુષ્યની કાયા ત્યાં રહે કે નહિ ?,

ગુરુ મહારાજ સમાધાનમાં જણાવે છે કે, શાસ્ત્રકાર દ્વરમાવે છે કે ઔદારિકની જેમ વૈક્રિયનાં કલેવર રહેતાં નથી. કીડી મરી જાય એનું કલેવર હોય છે, પણ દીપકની મશાલ ખૂંટાઈ જાય ત્યારે કલેવર હોય છે ?, અગ્નિકાયપણે શરીર છોડ્યું તેનું કલેવર ક્યાં ?, દીપક ખૂંટાયો, કલેવર ક્યાં છે ?, તે જ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળા જીવો છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ગત્યન્તર કરે ત્યારે તેમનાં શરીર શબ રૂપે રહેતાં નથી. દીપકના પ્રકાશમય પુ ગલની માફક વિખરાઈ જાય છે. તેમાં મિશ્રપણું શી રીતિએ ઘટાવવું ?, ઔદારિક શરીરને અંગે પરિણામ ઘટી શકે છે. જીવે પ્રયત્નથી કરેલાં શરીરથી બીજાં શરીરો થાય ત્યાં મિશ્રપુદ્ગલ કહી શકાય પણ તે ઘટના ઔદારિકમાં જ છે, વૈક્રિયમાં તેમ નથી.

વર્ગણા વિચાર

શંકાકારનો હજી પ્રશ્ન રહ્યો છે કે:-“ત્યારે જે પુદ્ગલો વિખરાઈ જાય છે તેને અંગે શું માનવું ?”

આ શરીરમાં અનાજ, ફલ વગરે નાખીએ તે તો રસપણે પરિણમે, પણ અંદર કાંકરી આવે તે કાંઈ રસરૂપે પરિણમતી નથી. આહારમાં ગએલી કાંકરી કે ધુળ, માટી, જડરામાં ગઈ અને લળે પણ રસરૂપે પરિણમનને યોગ્ય નથી. ઔદ રાજલોકના આકાશ-પ્રદેશમાં બધી વર્ગણાઓ રહેલી છે. ઔદારિક શરીરની રચના વખતે ઔદારિક શરીરને યોગ્ય જ ઔદારિક

પુદ્ગલો લેવા પડે. વૈક્રિય શરીર માટે વૈક્રિય જ પુદ્ગલો લેવા પડે. મન, વચન, કાયાનાં પુદ્ગલો સ્વભાવે જ થયેલાં છે. કેઈ પુદ્ગલો મનને લાયકનાં છે, કેઈ પુદ્ગલો વચનને લાયકનાં છે, અને કેઈ પુદ્ગલો શરીરને લાયકનાં પણ છે. યોગ્યતા સ્વભાવ આશ્રીને છે.

વર્ગણા એટલે શું ?, તે એક દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે કુચીકર્ણ નામના એક શેઠ હતા. તેને ત્યાં ગાયો લાખોની સંખ્યામાં હતી. તેણે જુદા જુદા ગોવાળોને અમુક હજાર ગાયો ચરાવવા માટે આપી છે, પણ ચરતાં ચરતાં એક ખીજ ગોવાળની એક ખીજના ટોળામાં ગાયો ચાલી જાય છે. ત્યારે આ મારી છે આ મારી ગાય છે એમ ગોવાળિયાઓ વારંવાર લહે છે. અને શેઠ પાસે ફરીયાદ દરરોજ આવ્યા કરે છે, ત્યારે શેઠે અરખા રંગવાળી ગાયોના વર્ગો પાડ્યા. ધોળી, કાળી, લાલ કાબરચીતરી, મિશ્રરંગવાળી વગેરે વર્ગો પાડ્યા, અને ગોવાળિયાને વર્ગ તાર સોંપી દીધી. લાખો ગાયોને સંભાળવા માટે જુદા વર્ગ કરવા પડ્યા. તેમ અહીં પુદ્ગલોને અંગે તે તેવર્ગણના વર્ગ પાડ્યા.

એક વર્ગ એકલો એક એક પરમાણુનો છે. એક વર્ગ એવો કે જેમાં બે પરમાણુથી સ્કંધ થાય છે, પછી ત્રણ, ચાર, પાંચ સો અને આગળ હજાર લાખ કોડ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા અનંતા એમ કરતાં અલગ્ય જીવોથી અનંતગુણા, અને સિદ્ધોથી અનંતમા ભાગે પરમાણુ એકઠા થાય ત્યારે તે ઔદારિકને લાયક વર્ગણા. તેમાંથી ઉત્કૃષ્ટ ભાગે આવી જાય તે ઔદારિકને લાયકનાં પુદ્ગલો. તેવાં સ્કંધો અનંતા વચમાં જાય પછી વૈક્રિયને લાયક પુદ્ગલો, તેવા વૈક્રિયને અયોગ્ય, પછી આધારક ને અયોગ્ય પછી યોગ્ય, પછી તૈજસ્ય આ રીતે પડેલા વર્ગોને વર્ગણા કહે છે.

દ્વયણુકનો ત્ર્યણુક થાય તે સ્વભાવ પરિણત, અનાજને વનસ્પતિના જીવે પરિણમાવ્યું. અનાજ આપણે આરોગ્યું એ અનાજ ખાઈને તે પુદ્ગલોને આપણે આપણાં શરીરપણે પરિણમાવ્યાં. આપણે લાયકનાં પુદ્ગલો લઈને તેને આપણાં શરીરરૂપે પરિણમાવી શકીએ. ઔદારિક પુદ્ગલોથી ઔદારિક શરીરની રચના થઈ શકે. તેમજ વૈક્રિય, આધારક શરીર માટે સમજ લેવું આ શરીરના પરિણામે આપણા પ્રયત્નથી ઔદારિક શરીરપણે પરિણમેલી વર્ગણા લઈને આપણે ઔદારિક શરીર બનાવી શકીએ. એ સ્વભાવથી જ વર્ગણા બની, અને તે પુદ્ગલો જીવ ગ્રહણ કરે છે. એકેન્દ્રિય બેન્દ્રિય એમ જેવા જીવો હોય તે મુજબ, પુદ્ગલો લઈને એક, બે બેન્દ્રિય પણે પરિણમાવે, યાવત્ દેવતા, નારકી પણ શરીરપણે પરિણમાવે મનુષ્ય યોગ્ય શરીર મનુષ્ય જ રચી શકે છે.

આધારક શરીર કરવાનું કારણ ? કોઈ વખત એવી જીવોમત્તિ થઈ કે જેમાં શ્વાસ લેવાનું મુશ્કેલ હોય તેવા વખતે આધારક શરીર કરી ક્ષેત્રાન્તર કરાય. તીર્થંકરની ઋદ્ધિ જોવા તથા જીવ રક્ષા માટે ક્ષેત્રાન્તર કરવા માટે આધારક શરીરની ૧૪ પૂર્વાઓ રચના કરે છે.

પ્રશ્ન:-શાશ્વત ચૈત્ય-બિંબો સચિત્ત કે અચિત્ત ?

ભલે સચિત્ત હોય તો વાંધો શો? પાણી ઉકાળ્યું તે ત્રણ કે પાંચ પહોર પછી સચિત્ત થવાનું.

જે પુદ્ગલો જે વર્ગણપણે પરિણમ્યા તે તેના સ્વભાવે પરિણમ્યા છે. દાણાના પુદ્ગલોમાં દાણાપણું કોઈએ નથી કયું: સ્વભાવે થયું છે.

ઔદારિક વર્ગણા પણ કોઈએ ઉત્પન્ન કરી નથી, તે બધી સ્વભાવે થયેલી છે. દરેક વર્ગણા સ્વભાવે થયેલી છે.

દર વર્ષે કદપસૂત્રમાં હુરિણૈગમૈષીથી લગવાનના ગર્ભ પરાવર્તનની વાત સાંભળો છો ને, ઈંદ્રમહારાજની આજ્ઞાથી હુરિણૈગમૈષી દેવ, ગર્ભ પરાવર્તન કરવા આવે છે; ત્યાં ઉત્તર-વૈક્રિય શરીર બનાવવા માટે પુદ્ગલો લે છે.

ત્યાં બધા રત્નોની ભત ગણાવે છે. ટીકાકારને ત્યાં લખવું પડે છે કે જગતના સારભૂત પદાર્થોમાં પુદ્ગલો પોતાનાં નથી. ઔદારિકનાં પુદ્ગલો વૈક્રિય થઈ શકે નહિ. આટલી વ્યાખ્યા શા માટે કરવી પડી? વૈક્રિય સ્વભાવે છે તે ગ્રહણ કરે. કેટલાક કહે છે કે લબ્ધિના પ્રભાવે તે અન્ય વર્ગણાને અન્ય વર્ગણા બનાવી શકે. કેટલાક કહે છે કે લબ્ધિથી વર્ગણા ન ફેરવી શકાય. મિશ્ર પ્રયોગમાં વિસ્ત્રસા અને પ્રયોગસા બંને જોઈએ.

ઔદારિકપણે પરિણમેલા પુદ્ગલોને એકેન્દ્રિય જીવે એકેન્દ્રિયપણે, બેન્દ્રિય જીવે બેન્દ્રિયપણે પરિણમાવ્યા. મનુષ્ય તેમજ હાથી, ઘોડા, ગાય, ભેંસ, શ્વાન બધા ય અનાજ તે જ ખાય છે, એક ભતના પુદ્ગલો લે છે. બધાનાં શરીર કેમ સરખાં નથી થતાં? કારણો એકસરખાં છતાં પરિણમાવનાર જીવો જેવા નિર્માણ કર્મના ઉદયવાળા હોય તેવા શરીરપણે તે તે પુદ્ગલો પરિણમે છે. પીત વ્યાધિનો ઉદય હોય તો પુદ્ગલો પણ તેવાં મળે, તે રૂપે પરિણમે. અસાતાના ઉદય વખતે પુદ્ગલો અશાતા કરનારાં સાંપડે. તિર્યચ ગતિના જીવોને, તેજ પુદ્ગલો તે ગતિને યોગ્યરૂપે- પરિણમે વર્ગણાના પરિણામનું સ્વભાવથી શરીરપણે પરિણમન તે મિશ્ર.

દેશના-૧૦

આત્મામાં તેવું સામર્થ્ય છે માટે જ શ્રીજિનેશ્વર દેવોએ ધમ માગ
ખતાવ્યો છે. મૈત્રીભાવના !

નિર્માણ-કર્મોદયે ગ્રહણ કરાયેલાં પુદ્ગલો તે જ રૂપે પરિણમે છે

જગતને એકાન્ત કચ્છાણુપ્રદ, શ્રીજિનેશ્વર-દેવે-શાસન સ્થાપના સમયે, લગ્ન્યાત્માઓના ઉપકારાર્થે શ્રી ગણધર મહારાજએ રચેલી દ્વાદશાંગીમાંનાં પંચમાંગ શ્રીભગવતીજી સૂત્રના ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ છે. પંચમાંગના અષ્ટમ શતકને પ્રથમ ઉદ્દેશો ચાલે છે. તેમાં પુદ્ગલના પ્રકાર સંબંધિ અધિકાર ચાલુ છે. પુદ્ગલનાં પરિણામને નહિં સમજવાનાં કારણે જૈનેતર દર્શનવાળાઓ માર્ગ ચૂક્યા છે. પૃથ્વીકાયપણે પરિણમેલાં પુદ્ગલો પૃથ્વીકાયના જીવોએ પરિણમાવેલાં છે, એમ જો તેઓ સમજ્યા હોત તો ‘પહાડ પર્વતોનો કર્તા પરમેશ્વર’ એમ માનત, કે બોલત નહિ. નિરંજન, નિરાકાર, જ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્મા પહાડ પર્વતો બનાવે ખરા?, બનાવવા તૈયાર નહિં જાય?, પણ ગ્રહણ કરનાર જીવોનાં કર્માનુસાર ગત્યનુસાર પુદ્ગલ પરિણમન થાય છે. આપણે અનાજ ખાધું, પાણી પીધું, કહો કે એકેન્દ્રિયનાં પુદ્ગલો લીધાં પણ તેને મનુષ્યપણાને યોગ્યરૂપે પરિણમાવ્યાં. એ જ અનાજ, એ જ જલનો ઉપયોગ કરનાર પશુ પક્ષી જનાવર વગેરેને તે જ પુદ્ગલો તે રૂપે, તેમની ગતિને યોગ્યરૂપે પરિણમે છે. તે વિચારો. જન્મ્યા ત્યારે શરીર ન્હાનું હતું, કેટલું ન્હાનું?, અને આટલું મોટું કેના આધારે થયું?;

જીવ જેવાં નિર્માણ કર્મનાં ઉદયવાળો હોય, તેવાં પુદ્ગલો લઈને તે તેવું શરીર બનાવી શકે છે. કોઈ કાન વગરનો, કોઈનું નાક ચીખું, કોઈ ઢીંગણો, કોઈ ઝંથો, કોઈ નીચો એ શાથી?, નિર્માણ કર્મોદયે જે પુદ્ગલો જીવ ગ્રહણ કરે છે તે જ પુદ્ગલો તે પ્રમાણે તે જીવ પરિણમાવે છે.

આત્માએ પુદ્ગલ વળગાડનાર થવું નહિ

જૈન દર્શન સ્વીકારનાર પુદ્ગલના પરિણામને બરોબર સમજનાર હોવા જોઈએ એ સમજાય પછી સર્વ વસ્તુ સમજાય. જીવોમાં દેખાતી વિચિત્રતા પણ પુદ્ગલ પરિણામને લીધે છે. જીવના મુખ્ય બે લેહ છે. (૧) મોક્ષ, અને (૨) સંસારી; આ બે લેહમાં ફરક એજ કે મોક્ષના જીવોને-સિદ્ધોને પુદ્ગલ પરિણામ સાથે લેશ પણ લાગતું વળગતું નથી, યાને લેશ પણ સંબંધ નથી. કર્મપણે પરિણમેલા પુદ્ગલો જે આત્માને વળગેલાં હોય તે જીવો સંસારી, અને એ પુદ્ગલોથી મુક્ત તે સિદ્ધ. પુદ્ગલ પરિણામ જેવી વસ્તુ ન હોય તો સિદ્ધ અને

સંસારી એવા બે ભેદ જીવોના હોય જ નહિ. સંસારી જીવોમાં પણ એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય પચેત, નારકી કે દેવતા સુધીનો વિભાગ પુદ્ગલ પરિણામને જ આભારી છે. જે જીવોને એકેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત થાય તેવાં કર્મોનો ઉદય છે. તે જીવોએ જે પુદ્ગલો અહુષ્ય કર્યાં તે પુદ્ગલો એકેન્દ્રિય શરીર રૂપે પરિણમ્યા, તે જ મુજબ બેઠન્દ્રિય આદિમાં સમજી લેવું, યાવત્ નારકી તથા દેવતા માટે પણ એજ નિયમ. નારકીને યોગ્ય કર્મો બાંધનારને નારક ગતિ મળી, દેવ ગતિને યોગ્ય કર્મો બાંધનારને દેવલોક સાંપડ્યો. સિદ્ધના જીવો તથા સંસારી જીવો. જીવના મુખ્યત્વે આ બે ભેદો પછી પાંચે જાતિ એકેન્દ્રિય, બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, પચેન્દ્રિય, ચારે ગતિ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ નારકીના ભેદો, આ બધા ભેદો પુદ્ગલ પરિણામને જ આભારી છે. પુદ્ગલની વ્યાપકતા સર્વત્ર છે. આ મુખ્ય વાત સમજી જવાય તો મુખ્ય દૃષ્ટિ જાગૃત થાય. દૃષ્ટિ જાગૃત થઈ એટલે એટલું સમજાય કે પુદ્ગલના પરિણામને કરનારાએ તેમાં તન્મય (સામેલ) થવું નહિ, અર્થાત્ આત્માએ પુદ્ગલ વળગાડનાર થવું નહિ.

જૈન-શાસ્ત્રનની મુખ્ય તથા પ્રથમ ભૂમિકા

દરેક આત્મા મોક્ષ પામે એવી ભાવના એ શ્રી જૈન શાસ્ત્રનની પ્રથમ તથા મુખ્ય ભૂમિકા છે. કોઈ પણ જીવ પુદ્ગલથી ખરડાય નહિ, લેપાય નહિ, તે રીતે દુઃખી થાય નહિ, દરેક જીવ પુદ્ગલથી મુક્ત થાય એજ ધારણાથી જૈન શાસ્ત્રનની ભૂમિકા આગેખાયેલી છે, અને શાસ્ત્રકારો ધર્મ પણ તેને જ કહે છે. શાસ્ત્રવિહિત-અનુષ્ઠાન કરનારમાં, મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાઓ હોવી જ જોઈએ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી હરભદ્રસૂરીશ્વરજી જણાવે છે કે અવિરૂદ્ધ એવા શ્રીસર્વજ્ઞદેવના વચનાનુસારે જે ધર્મ કરવામાં આવે તે જ ધર્મ કહેવાય, અને તે ધર્મ મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવના યુક્ત હોય. ‘મૈત્ર્યાદિભાવ સંયુક્ત’ એ ખાસ કહ્યું. (ઘ૦ બિં૦ સ્તો૦ ૨) એ સમ્યક્ત્વની (૧) મૈત્રી (૨) પ્રમોદ (૩) કારુણ્ય (૪) માધ્યસ્થ્ય; ભાવના ચાર છે. અનિત્ય અશરણ આદિ બાર ભાવનાઓ ચારિત્રની છે. મૈત્રી ભાવના ધરાવનારો જ બાકીની ભાવનાઓને યોગ્ય છે.

મૈત્રી ભાવના

મૈત્રી ભાવના કોને કહેવાય એ સમજવું જોઈએ. મૈત્રી એટલે શું? અને મૈત્રી ભાવના એટલે શું?. એ જાણવું પ્રથમ આવશ્યક છે. દુનિયામાં જનાવરને પણ મિત્રો વિના ચાલતું નથી, પણ વાસ્તવિક રીતિએ મિત્રોએ મૈત્રી શું?, એમ સમજવું જરૂરી છે. મા કાશિંત્ કોડપિ પાપાનિ (યોગ૦ સ્ત્રા૦) ‘કોઈ પણ જીવ પાપ ન કરે’ એ ભાવના જોઈએ. જગતમાં અનંતાનંત જીવો છે, તેમાંથી કોઈ પણ જીવ પાપ ન કરે એવી મહેત્વજા જોઈએ. તમામ જીવો પાપના લેપથી અલિપ્ત રહે આવી ભાવના હૃદયમાં આલેખાવી-કોતરાવી જોઈએ. સહુ કોઈ શુનો ન કરે એમ જાણે તો છે, પરંતુ બારીકાઈથી તપાસો તો તેઓની ધારણા પણ ‘શુનેગારને સજ થવી જોઈએ’

એવી હોય છે. ‘ગુનેગારને શિક્ષા થવી જોઈએ’ આ ભાવના પાપ કરવા જેટલી ભયંકર છે. આવી ભાવના હોય તો અનુકંપા, કૃપા, દયા અને મહેર-નજરને સ્થાન જ ક્યાં રહ્યું?, જરા ખારીકાઈથી વિચારો! દયા કોની તરફ આવવાની?, દુઃખી પ્રત્યે કે સુખી પ્રત્યે? સ્પષ્ટ છે કે દયા દુઃખી પ્રત્યે આવે છે. હવે દુઃખી એ દુઃખી શાથી?, પૂર્વ કૃત પાપના ઉદયથીજને? જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ દુઃખી એટલે જૂનો પાપી, અને નવો પાપી એટલે ગુનેગાર. ‘જો પાપની સજા થવીજ જોઈએ’ આ ઉચિત હોય, આ વ્યાજબી હોય તો તો દુઃખી એ પૂર્વનો પાપી જ છે. તેની પ્રત્યે દયાને સ્થાન ક્યાં રહ્યું?, એટલે તો પછી દયા, અને અનુકંપાના તત્ત્વો ઊડી જ જવાનાં ને?, દયા કરવી ક્યાં?, અનુકંપા કરવી ક્યાં?, કૃપા કરવી ક્યાં? કેજેણે પૂર્વે પાપો આચર્યા છે, અને તે જીવો તે પાપનાં કર્મો ઉદયમાં આવવાથી અત્યારે દુઃખ ભોગવી રહ્યા છે. દુઃખ એ પાપનું ફલ છે. “ગુનેગારને સજા થાય તેમાં આડા અવાય નહિ” એવું જ જો મનાય તો તો દુઃખી માત્ર પ્રત્યે દયા રહે જ નહિ, કારણ કે તે બધા પ્રથમના ગુનેગારો છે. દુનિયામાં જેમ ઇચ્છવામાં આવે છે કે કોઈ પણ ગુનેગાર ન બને તેમ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ, જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આ ભાવના ઇચ્છવા યોગ્ય છે કે “કોઈ પણ જીવ પાપી ન બને, પાપ ન કરો!”

શું પાપીને સજા થવી જ જોઈએ?

કોઈ પણ જીવ પાપ ન કરો એ ભાવનાની સાથે ખીજી કંઈ ભાવના હોવી જોઈએ? કંઈ ખીજી ભાવના સંગત છે? પાપ કરનાર તરફ ધિક્કાર થાય, પાપ કરનારને સજા થવી જોઈએ, એવી ભાવના ક્ષય તો પછી પ્રથમની ભાવનાનો અર્થ જ નથી. પ્રથમની ભાવના સાથે આવી ભાવના સંગત નથી. પાપ કરનારે પાપ કર્યું એ તો ખરું પણ પાપ થયું, પાપ થઈ ગયું, પાપ કર્યું, પાપ કરાયું પછી શું? તો એ જીવ પણ દુઃખી ન થાઓ એ ભાવના સંગત છે માટે તેવી ભાવના હોવી જોઈએ. પાપનાં ફલો ભોગવવાં પડે એ ખરું, પણ ભોગવવાં જ પડે, ભોગવ્યા વિના છૂટકો નહિ જ; એવી ધિયરી જૈન શાસ્ત્રની નથી, જૈન દર્શનનો એવો સિદ્ધાંત નથી.

અન્ય શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ।

કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ કર્મકોટિશતૈરપિ ॥

અર્થ: કરેલાં શુભાશુભ કર્મો અવશ્યમેવ ભોગવવાં પડવાનાં છે; સેકડો કલ્પો ભય તો પણ કરેલાં કર્મોનો ક્ષય થતો નથી.

‘સામાન્યતઃ આ વક્તવ્ય ખરું’ પણ એકાંત નહિ. તપોધર્મથી કર્મ તૂટે છે. તપશ્ચર્યાથી કર્મ તોડવામાં ન આવે તો તે કર્મો ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી એ વાત ખરી. જો કરેલાં કર્મોનો ક્ષય ન થતો હોય તો પછી ધર્મનું મૂલ્ય શું?, પ્રતિક્રમણ-નિવૃત્તિ, ગર્હન,

પ્રાયશ્ચિત આ બધાં નકામાંજ ને?, આ વસ્તુ તત્ત્વ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે તો સમજાય. દુનિયામાં પણ બુદ્ધિના ઉપયોગ વગર કેઈ વાતનું રહસ્ય સમજાતું નથી. એક મનુષ્યે બીજાને કહ્યું કે “મેં નજરો નજર નવાઈ ભરેલું જોયું કે ગધેડો નદીની વચમાં ગયો અને જીવતો બગી મૂયો.” સાંભળનારને નવાઈ લાગી. નદીના જલમાં ગધેડો બગે શી રીતે?, જ્યારે તપાસ કરી ત્યારે તેમને જણાયું કે ગધેડા ઉપર ચૂનાની પોઠો હતી, નદીની વચમાં ભાર લાગવાથી ગધેડો ડૂબ્યો, ચૂનો પાણીમાં પીગળ્યો અને ચૂનાની આગની બળતરાથી ગધેડો બગી મુયો. આ બુદ્ધિગમ્ય-વાત પણ બુદ્ધિ વાપરનારને જરૂર સમજાય. તપશ્ચર્યા ન કરાય તો કરેલાં કર્મો ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી. ભોગવવાં જ પડે એ વાત ખરી, પણ તપથી કર્મો તૂટે છે. નિકાચિત-અધરાણા કર્મો કે જે તપથી પણ ન તૂટે, તેવાં કર્મો ભોગવવાંજ પડે તે વાત પણ ખરી, અને તપોધર્મ દ્વારાએ કર્મનો ક્ષય થાય છે; એ વાત પણ ખરી છે.

દુનિયામાં પણ જોઈએ છીએ કે ફાંસીને લાયકનો ગુનેગાર પણ ફાંસીની સજા સંભળાયા પછી પણ, અર્થાત્ ફાંસીની સજાનો હુકમ થઈ ગયા પછી પણ; દયાની અરજ કરી શકે છે. અને અધિકારી દયાનો અમલ કરી પણ શકે છે. દરેક પ્રાણીને દુઃખનો ભોગવટો થાય છે તે તેના પૂર્વકૃત કર્મોના ઉદયથી જ થાય છે. દુઃખનું કારણ જેમ પાપ તેમ તે થયેલાં પાપનું નિવારણ પણ ધર્માનુષ્ઠાનાદિ-તપોધર્મ વગેરે છે ને!

ધર્મની ભાવના કેવી હોય?

અહીં શંકાકાર પ્રશ્ન કરે છે કે-“જૈન દર્શનમાં એવું મન્તવ્ય છે કે ચારે ગતિ તથા પાંચે જાતિ ન હોય તેવો કોઈકાલ ગયો નથી, છે નહિ, અને આવશે પણ નહિ. જ્યારે આજ સ્થિતિ છે તો પછી “કોઈ પણ જીવ પાપ ન કરે, કોઈ પણ દુઃખી ન થાઓ, સર્વે જીવ પાપથી મૂકાઓ” આ ભાવનાઓનો અર્થ શો?, “આખું જગત્ કર્મથી મૂક્ત થાઓ” એ ભાવના શી રીતે સંગત થાય? ચારે ગતિ, પાંચે જાતિ નિયમિત હોય તો આખા જગતની મુક્તિની વાતમાં યુક્તિ કઈ?”

પાપનાં પ્રલો ભોગવવાં તો પડવાનાં છતાં ધર્મની ભાવના કેવી હોવી જોઈએ? દુન્યવી દાખલો તપાસો. આપણા કુટુંબમાં કોઈ મનુષ્ય માંદો પડ્યો. આપણને પણ લડસો નથી કે તે બચવા પામે, વૈદ્ય, ડોક્ટર કે હકીમે પણ ન બચવાનું જણાવી દીધું, છતાં પણ ‘એ મરે’ એમ કહાપિ કુટુંબમાં કોઈ ધારે?, ના. ધારણા તો ‘એ જીવે, કોઈ પણ પ્રકારે એ બચે’ એવી જ હોયને! સજ્જનની ધારણા એવી જ હોય કે તે મરે એવો સંકેદ પણ હોય જ નહિ? મરી ગયા પછી પણ શું?, મૂયો ન મૂયો થતો નથી. છતાંય મરી ગયા પછી પણ રોહીઓ ‘ખોટું થયું’ એમ બોલે છે. સારું થયું એમ બોલાય?, સમસ્ત સંબંધીઓ, કુટુંબીઓ મરેલો પાછો નથી આવવાનો એવું જાણવા છતાંય નાસજજ ઉદાસજ

હોય છે. આજ રીતિએ એ ખરું કે જગતનો કોઈ પણ કાલ પાપનાં ફલ વગરનો નથી એ ખરું, છતાં પણ હિતબુદ્ધિવાળો આત્મા તો એ જ ચિંતવન કરે, કે જગતના જીવો પાપ ન કરે, જેઓથી પાપ થઈ ગયાં હોય તેઓ પણ દુઃખી ન થાઓ, અને બધા જ જીવો મુક્તિ મેળવે. શરૂઆતમાં સમ્યક્ત્વની આ પ્રથમ ભૂમિકા છે. મિથ્યાત્વી કહેવાયું કોઈને ગમતું નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વની ભૂમિકાએ આવવું તો જોઈએ ને! ફરી વિચારો કે, કોઈ પણ જીવ પાપ ન કરે, પાપના ફળો ભોગવીને કોઈ પણ જીવ દુઃખી ન થાઓ; સર્વ જીવો કર્મના પાશથી છટો; આ ભાવના તે મૈત્રી ભાવના!

સિદ્ધના જીવો કેમ પાપ કરતા નથી?

શંકાકાર:-શું જીવ તે પાપ કરે છે?, જીવનો સ્વભાવ પાપ કરવાનો હોય તો સિદ્ધના જીવો પાપ કેમ કરતા નથી?"

સિદ્ધના જીવોએ પોતાને વળગેલાં પુદ્ગલો તમામ ખંખેરી નાંખ્યા છે, એટલે હવે ત્યાં પુદ્ગલ વળગે ક્યાંથી?, તેઓને પાપ કરવાનું, પુદ્ગલ લેવાનું, મૂકવાનું રહ્યું જ નથી. જેમને પુદ્ગલો વળગેલાં છે, અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય આદિ કર્મનાં પુદ્ગલોથી જે વ્યાપ્ત છે, લિપ્ત છે, અને જેમણે કર્મોનો ક્ષયોપશમ, કે ક્ષય નથી કર્યો તેમને કર્મ વળગવાપણું છે. એટલે પાપ કરે, કર્મ પુદ્ગલ વળગે, વળી ભોગવે; અને છટે એમ ચાલ્યા કરે છે.

જેઓ કર્તા હતાં ઇશ્વરને માને છે ત્યાં કઈ હાલત?, રોગ કર્યો ઇશ્વરે અને મટાડ્યો કોણે?, વૈદે. ત્યારે તો એવા ઇશ્વરથી વૈદ સારોને! પણ ખરી વાત તો એ છે કે તાવ કે રોગ ઇશ્વરે નથી આપ્યો, પણ જીવના પોતાના કર્મના ફળરૂપ છે. પુદ્ગલનાં પરિણામ જ એવા છે કે જે પાપો બાંધ્યાં હોય તે જો તોડ્યાં ન હોય તો ભોગવવાં પડે છે. જેને પાપ નથી, તેને પાપનાં ફલો ભોગવવાનાં નથી, અને નવાં બાંધવાના પણ નથી. સિદ્ધના જીવો કેવલ વિશુદ્ધ સ્વરૂપે રહેલા છે.

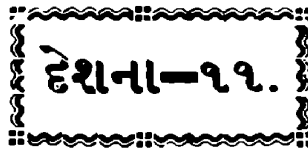
કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્

જીવમાં ત્રણ શક્તિ છે. કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્ બનાવવું, ન કરવું, અન્યથા કરવું, અર્થાત્ પલટાવવું એ ત્રણ સામર્થ્ય જીવમાં છે. જો જીવ શક્તિ ફેરવે તો કર્મનું પુરાણ આગળ ચાલી શકતું નથી. જીવ કર્મને રોકી પણ શકે છે, પલટાવી પણ શકે છે. કર્મનો કર્તા, ભોક્તા જીવ જ છે; તેમ જીવ ધારે તો કર્મને તોડી પણ શકે છે. આવતાં કર્મોને રોકી પણ શકે છે, કર્મમાં પલટો પણ કરી શકે છે. જીવ પોતાની પરિસ્થિતિ પલટાવી શકે છે.

શંકા-‘પાપે પાપ વધે’ એ કથન આ વાત સાથે કેમ સંગત થાય?,

કર્મ એ પાપ પુણ્ય નથી. જીવ કર્મના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને પછી પુણ્ય પાપનો વિભાગ પડે છે. ધાતુ, વિષ્ટા એ કાંઈ જગતનો ખોરાક નથી, પણ લેવાયલો ખોરાક ધાતુ, વિષ્ટા, માંસ રૂઘિર આદિપણે પરિણમે છે. જીવે ગ્રહણ કરેલાં કર્મનાં દળીયાં શુભ હોય તો પુણ્યપણે, તથા અશુભ હોય તો પાપપણે પરિણમે છે. આર્ત-રોદ્ર ધ્યાનથી પાપ, અને ધર્મ શુકલ ધ્યાનથી પુણ્ય એ આથી સમજાશે. આત્મા જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તેમાં કેટલાંક પાપરૂપે પરિણમે છે. શુભ પુણ્ય રૂપે, અને અશુભ પાપરૂપે પરિણમે છે. જીવ કર્મને રોકી પણ શકે છે, એ પણ તેનું સામર્થ્ય છે 'સંવર' ગુણનો એજ અર્થ છે. નવ તત્ત્વમાં સંવર એક તત્ત્વ છે. આત્મામાં સામર્થ્ય છે માટે તો જિનેશ્વર દેવોએ ધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો છે. સામર્થ્યવાળાને માર્ગ બતાવવાનો અર્થ પણ શો?, સર્વવિરતિ, દેશવિરતિ એ ઉભય પ્રકારના ધર્મ શાસ્ત્રકારે સંવર માટે યાને કર્મ રોકવા માટે બતાવ્યા છે.

એક કોણ કોણીની સ્થિતિ ટાળવા માટે આત્માને પ્રયત્ન કરવો પડે છે.

પ્રયોગ પરિણામને સમજે તે બધું સમજે

શ્રી તીર્થંકર દેવો જ્યારે શાસન સ્થાપે છે, શ્રી તીર્થંકર દેવના શાસનની જ્યારે સ્થાપના થાય છે ત્યારે તેઓ ત્રિપદી આપે છે, અને અલૌકિક બુદ્ધિના માલિક શ્રી ગણધર મહારાજઓ, ભવ્યાત્માઓના હિતાર્થે દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે. શ્રી ગણધર ભગવાને કરેલી દ્વાદશાંગીમાંનાં પંચમાંગ શ્રી ભગવતી સૂત્રના અષ્ટમ શતકના પહેલા ઉદ્દેશનો અધિકાર વ્યાપ્તિ રહ્યો છે. આઠમા શતકને દશ ઉદ્દેશ (દશ વિભાગ) માં વહેંચવામાં આવ્યું છે એ એ પ્રથમ જણાવાયું છે. વ્યાખ્યા કહો કે ટીકા કહો, તે શ્રીઅભયદેવસૂરિજી મહારાજએ ભવ્યોને બોધ કરવા માટે, ભવ્યોના કલ્યાણ માટે આ વ્યાખ્યા કરી છે. પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ પરિણામનો અધિકાર છે. પુદ્ગલ પરિણામનું જ્ઞાન પ્રથમ જરૂરી છે. એ જ્ઞાન વિના તો ઇતરો અટવાય છે. પુદ્ગલોના પ્રકાર, સ્વભાવ-પરિણત, પ્રયોગ-પરિણત, મિશ્ર-પરિણત વગેરેનું નિરૂપણ અત્યાર સુધી વિવિધ રીતિએ થઈ ગયું છે. જીવના પ્રયત્નથી પુદ્ગલનું પરિણામાન્તર થાય છે. પુદ્ગલ સંબંધિની યથાર્થ સમજણમાં તો જૈનશાસનની જડ છે. જૈનશાસનમાં શું કહ્યું છે? આશ્રવ હેય (છાંડવા યોગ્ય) છે, સંવર ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) છે? જોનેએ જીવ વિચાર, અને નવ તત્ત્વ જાણવાં જોઈએ. નવ તત્ત્વો કયાં?, નામ તો જાણવાં જોઈએ કે એ ય

નહિ? (૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) પુણ્ય (૪) પાપ (૫) આશ્રવ (૬) સંવર (૭) નિર્જરા (૮) બંધ (૯) મોક્ષ. કર્મનું આવવું જે દ્વારા થાય તે આશ્રવ, કર્મ આવતાં જે દ્વારા રોકાય તે સંવર, અને જે કર્મોનું તૂટવું તે નિર્જરા. જે મનુષ્ય માત્ર પ્રયોગ પરિણામને સમજે તે માનો કે જૈનશાસન બધું સમજ્યો!

કર્મ વર્ગણા આપો આપ વળગી શકતી નથી.

કર્મ વર્ગણા પ્રથમ સમજવી જોઈએ. કર્મ વર્ગણા ન હોય તો જૈનશાસન શું કરશે? એ શાસનની જરૂર જ ક્યાં રહી?, કર્મ વર્ગણા છે માટે તો જૈનશાસનની વિદ્યમાનતા છે, સાર્થકતા છે. જો કર્મ ન હોય, કર્મનો બંધ ન હોય, તેનાં કારણો ન હોય તો આશ્રવ રોકવો, સંવર આદરવો, નિર્જરા કરવી એ ક્યાં રહ્યાં? મોક્ષ એટલે? સર્વથા કર્મનો નાશ થવો તે મોક્ષ છે. જો કર્મજ ન હોય, કર્મ વર્ગણા જ ન હોય તો નાશ હોય જ કેનો? કર્મ વર્ગણાને જો ન માનવામાં આવે તો આશ્રવ, સંવર, બંધ નિર્જરા, મોક્ષની પ્રરૂપણા જોડી જવાની. કર્મ વર્ગણા ચૌદ રાજલોકમાં છે. સિદ્ધો છે ત્યાં પણ કર્મ વર્ગણા છે, પણ કર્મ વર્ગણામાં તેને વળગવાની તાકાત નથી. જેમ પગમાં કાંટો એકદમ પોતાની મેળે પેસી શકતો નથી, તેમ આત્માના પ્રદેશને આપો આપ વળગી જવાનો કર્મ વર્ગણાનો સ્વભાવ નથી.

કર્મવર્ગણા સુધીની પરિણતિ કુદરત કરે છે. તે જીવ નથી કરતો. કર્મવર્ગણા અનુક્રમે વધતી વધતી સ્વાભાવિક થઈ. આત્મા તે ખેંચીને લે છે પછી તેમાં રસ ઉત્પન્ન કરે છે. શુભ, અશુભ રસ જીવ જ ઉત્પન્ન કરે છે. કષાયાદિને અંગે શુભ અશુભ રસ, લઘુ કે દીર્ઘ સ્થિતિ આદિનો કર્તા જીવજ છે.

જીવ દરેક સમયે સાત આઠ કર્મો ખાંધે છે. પ્રશ્ન થશે કે આ કેમ બનતું હશે? અનુભવનો દાખલો વિચારશો તો આ પણ આપો આપ સમજશે. આહાર તો રોજ લ્યો છો ને! આહાર જઠરામાં ગયા પછી સાત આઠ વિભાગે વહેંચાઈ જાય છે ને! રસ, લોહી, માંસ, ચરબી, ચામડી, હાડકા, વીર્ય, તથા મલ; એમ સપ્તધાતુ તથા આઠમો મલ તરીકે એમ આઠ વિભાગે આહાર વહેંચાય છે ને! તેવી રીતિએ આ આત્મા પણ કર્મ વર્ગણાનાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, પછી જેનો જેનો ઉદ્દય હોય તે તે ભાગમાં કર્મો વહેંચાઈ જાય છે. જુમડું થયું હોય તો ખોરાકમાંથી પડેલો ભાગ ત્યાં પણ પહોંચી જાય છે ને! આયુષ્ય બંધાય ત્યારે, બંધાતા કર્મમાંથી આયુષ્ય કર્મનો પણ ભાગ પડે છે. સાતે કર્મોના વિભાગ આત્માના પ્રયત્નને આધીન છે. જ્ઞાનાવરણીય આદિ જે કર્મો ક્ષીણ કર્યા હોય તેનો વિભાગ ન પડે. જે કર્મ ઉદ્દયમાં હોય તેજ બંધાય અને તેનો ભાગ પડે. કર્મવર્ગણામાં રસ, સ્થિતિ, વિભાગ કરવા આ તમામ જીવના પ્રયત્નને આભારી છે, આધીન છે. ભલે અનાભાગ પ્રયત્ન હોય પણ આધીન જીવને. વિચાર ન હોય છતાં પ્રયત્ન તો હોય. ખોરાકના વિભાગમાં વિભાગનો વિચાર નથી,

પણ પ્રયત્ન છે. કર્મમાં શુભાશુભ રસ ઉત્પન્ન કરવો, લાંબી કે ટુંકી સ્થિતિ કરવી એ જીવના પ્રયત્નથી બને છે. આનું નામ વિસ્ત્રામ પરિણામ જગતમાં એક પણ ચીજ વિસ્ત્રામ પરિણામ વગરની નથી. કોઈ પણ પુગદ્દલ સ્વભાવ વિનાનો નથી, છતાં સ્વભાવને પ્રથમ ન લીધો, કારણ કે તે સ્વાભાવિક બને છે.

સ્વાભાવિક-પરિણામે પરિણમેશ્વરમાં પણ જીવનો પ્રયોગ કારગત છે.

સામર્થ્ય ત્રણ પ્રકારનાં છે. 'કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુમ્' કરવાનું, અન્યથા કરવાનું તથા પલટાવવાનું એમ ત્રણ પ્રકારનાં સામર્થ્ય છે. ત્રણમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનું હોય તે સામર્થ્ય કહેવાય. વિસ્ત્રામ પરિણામ માટે એક પણ સામર્થ્ય નથી. દ્વયલુક, ત્રયલુક માટે પણ આત્માની તે બનાવવાની તાકાત નથી. ઘડાને બનાવવો ન બનાવવો, અથવા તો ઘડાને બદલે શસ્ત્રલુક બનાવવું એ કુંભારની સત્તાની વાત છે. સ્વાભાવિક પરિણામ પાસે જીવ એક પણ તાકાત ધરાવતો નથી. સ્વાભાવિક પરિણામે ઔદ રાજલોકમાં પ્રવર્તી રહ્યા છતાં તેને પ્રથમ ન લીધા, ન ગણાવ્યા કેમકે વિસ્ત્રામની ગણના પ્રથમ ગણાવવી છે. પ્રયોગ પરિણામ વિસ્ત્રામ થયા પછી કામ લાગે, ખેરાક લેવાયા પછી તે શરીરપણે પરિણામો. ભાષાના પુદ્ગલો ન હોત તો માત્ર ઔદારિક પુદ્ગલો શું કરત?, મનોવર્ણણનાં પુદ્ગલો પણ સ્વભાવે હતા તેને ગ્રહણ કર્યાં, પરિણામો. પ્રયોગ પરિણામનો આધાર સ્વભાવ પરિણામ ઉપર છે. આવા સ્વભાવને પ્રથમ ન લેતાં પ્રયોગ પરિણામને પ્રથમ લીધો, કારણ કે જીવોને શુદ્ધ માર્ગે લાવવા માટે, આત્માને દોરવણી માટે પ્રયત્ન આવશ્યક છે. દૃષ્ટાંત વિચારો! અકામ નિર્જરાના યોગે કર્મની લઘુતાએ, ભવિતવ્યતાએ મનુષ્યપણામાં જીવને લાવીને મૂક્યો. હવે ખીલવણી માટે, વિકાસ માટે પ્રયત્ન આવશ્યક છે. સ્વાભાવિક પરિણામે પરિણમેશ્વરમાં જીવનો પ્રયોગ કારગત છે-કામ લાગે છે. સ્વાભાવિક મનુષ્યત્વ મળ્યા પછી ધર્મ-આરાધના-શ્રવણ ક્રિયા અનુષ્ઠાનની આચરણા, તપશ્ચર્યા વગેરેનો ઉદ્યમ પ્રયત્ન જરૂરી છે.

શ્રી મહાવીર ભગવાન્ ક્ષરમાવે છે :-અતિથિ ક્રમે અતિથિ બલે ।

કુદરતે સામગ્રી આપી પછી પ્રયત્ન આપણે કરવો જોઈએ.

પર્યાવસાન સુધી-ફળના પરિણામ સુધી કુદરત કામ કરે એમ ધારનારા ભૂલે છે. અનાજ ભલે ચાર છ માસની ખેતીથી તૈયાર થાય, પણ રોટલા થતાં કેટલી વાર લાગે ? રોટલા વિના પ્રયત્ન ન થાય. ખેતરમાં અનાજની ઉત્પત્તિ વૃદ્ધિથી, દૃષિકારથી થાય, પણ રોટલા વરસાદથી, ખેતરથી, કે ખેડુતથી નહિં થાય. ભવિતવ્યતા કહો કે કુદરત કહો, તે તો મનુષ્યપણું મેળવી દે, પણ ધર્મમાં વીર્ય ફેરવવામાં તો જીવને પોતાનોજ પ્રયત્ન જોઈ શે.

શંકાનું સ્વરૂપ અહીં સમજાશે. સમ્યક્ત્વ કયારે પમાય ? અંધિભેદ ધાય ત્યારે. યથા પ્રવૃત્તિ કરણ કરીને અનિવૃત્તિએ અવાય ત્યારે. યથા પ્રવૃત્તિ કરણ કયારે ધાય ? અંતઃકોડાકોડી જેટલી કર્મની સ્થિતિ બાકી રહે ત્યારે. અગણોતેરની સ્થિતિ અગણનાં તૂટે છે. આ કર્મ તૂટવાથી ગુણ પ્રગટ થશે એવું તે વખતે જીવ જાણતો હોતો નથી, તેથી તે વખતની નિર્જરાનું નામ અકામ નિર્જરા. તે વખતે જીવાજીવનું જ્ઞાન નથી, કર્મો તૂટવાથી ગુણો પ્રગટે છે એવું જ્ઞાન નથી, છતાં વગર ઇચ્છાએ દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતાં જીવ કર્મ ખવાને છે તેનું નામ અકામનિર્જરા ! દુકાને વેપાર કરીને પણ વકરો ધાય અને હુરાજી કરીને પણ માલના પૈસા મેળવાય છે. અકામનિર્જરાની સ્થિતિવાળું સાધન જે જ્ઞાનીને મળ્યું હોય તો તે સાગરોપમોનાં દુઃખોનો ક્ષય કરી શકત, પણ તેજ કષ્ટથી માત્ર થોડા વર્ષોનાં કર્મો તૂટ્યાં કારણ કે ત્યાં સકામ નહિ પણ અકામ નિર્જરા હતી.

**અકામનિર્જરા તથા સકામ નિર્જરાના અંતરને જણાવનાર-
તામલિ તાપસનું દષ્ટાંત.**

તામલિ તાપસને છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠની ઉંચ તપશ્ચર્યા કરતો હતો. પારણાને દિવસે જ સિક્ષા લાવે છે તે તે એકવીશ વખત સચિત્ત જલથી પુએ છે. એકવીશ વખત જલથી ધોવાયલા ખોરાકમાં કયો રસ કસ રહે ? આવી તપશ્ચર્યા એણે સાઠ હજાર વર્ષ સુધી કરી. આવી તપશ્ચર્યા કરીને સાઠ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી આવું કષ્ટ સહન કરનારની નિર્જરાને શાસ્ત્રકારે અકામનિર્જરા કહી. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એજ તપશ્ચર્યાથી આઠ સમક્રિતી મોક્ષે જાય, ત્યારે તામલિ તાપસને ફલમાં બીજો દેવલોક મળ્યો. એક તરફ મોક્ષ, અને એક તરફ દ્વિતીય સ્વર્ગ, ફલમાં કેટલું અંતર ! સકામ નિર્જરા વચ્ચે મહાન્ અંતર છે. ૬૯- કોડાકોડી જેટલી સ્થિતિ એની મેળે અવિતલ્યતાથી, એટલે અકામ નિર્જરાના યોગે તુટી, પણ એક કોડાકોડીની સ્થિતિ એમ ન તુટે. ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક વિગેરે સમ્યક્ત્વ ચૌદ ગુણુસ્થાનકે છે. વિદ્યા સાધનામાં સમય વધારે નથી હોતો, પણ પૂર્વ તથા ઉત્તર સેવામાં સમય વધારે જાય છે. રસ્તામાં કચરાનો લેપ લૂગડાને વળગ્યો હોય તે પોતાની મેળે ન જાય, ખંખેરવાથી જાય. અગણોતેર કોડાકોડી જેટલી સ્થિતિ તો અકામ નિર્જરાથી ગઈ, પરંતુ બાકીની એક કોડાકોડી સમયની સ્થિતિ માટે તો પ્રયત્ન જોઈશે જ. ક્ષેત્રમાં ધાન્યોત્પત્તિ માટે વૃષ્ટિ આદિ કારણ પણ રોટલો તો આપણા પ્રયત્નથી જ થવાનો છે.

અતિથિ કમ્મે૦ આદિ બરાબર ધ્યાનમાં રાખો, પુરૂષાર્થથી જ મુક્તિ મેળવવાની છે.

મિશ્ર પરિણામ કયા ?

તમામ પુદ્ગલોને અંગે પ્રથમ સ્વાભાવિક પરિણામ-પછી પ્રયોગ પરિણામ, પછી

મિશ્ર પરિણામ. પ્રયોગ પરિણામને પરિણામાવ્યા બાદ જે બીજું પરિણામ થાય તે મિશ્ર પરિણામ અનાજ સંધ્યું પછી અંદર જે કીડા ઉત્પન્ન થયા તે મિશ્ર. એ જ અનાજ સંધ્યું ન હોત તો એ કીડા ઉત્પન્ન થાત નહિ. વ્યવહારના પદાર્થોનું આગલ આગલ પરિણામ છે. વ્યવહાર બહારના પદાર્થોનું પરિણામાન્તર છે નહિ. પૃથ્વી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિનું પરિણામાન્તર કયું? અગ્નિ વગેરેના પુદ્ગલોનું પરિણામાન્તર દેખાતું નથી. વૈક્રિય, આહાર, તૈજસ્ કાર્મણ શરીરનાં શબ્દ હોતાં નથી. ઔદારિક શરીર ને શબ્દ છે જેથી પરિણામાન્તર મનાય.

બીજી રીતિએ વ્યાખ્યામાં ઔદારિકાદિમાંથી કોઈ પણ પુદ્ગલ લે તે બધા કુદરતે પરિણામાવેલાં પરમાણુથી લઈને (માંડીને) કાર્મણ સુધી સ્વભાવે પરિણમેલાં પુદ્ગલો લઈને એકેન્દ્રિયાદિ જીવોએ શરીર લાખા, મન, શ્વાસોશ્વાસ, કર્મ રૂપે પરિણમાવ્યા. સ્વભાવે પરિણમેલાંને જીવે પરિણમાવ્યાં તે મિશ્ર પરિણુત બે મળ્યા તે મિશ્ર સ્વાભાવિક પરિણામ તથા પ્રયોગ પરિણામ મળીને મિશ્ર પરિણામ.

આ વચનો ગણધર લગવાનું શ્રીગૌતમસ્વામીનાં છે. નિરૂપણ કરનાર શ્રીઅભયદેવ-સૂરિજી છે. તેમાં પણ શંકાકારને શંકા કરવાની છૂટ છે. તેટલા માટે તો શાસ્ત્રકાર કહે છે કે વ્યાખ્યાતા વિચક્ષણ જોઈએ.

ગામ બહાર ગાયો ચરવા ગઈ હતી. કોઈની ગાયનો પગ ભાંગ્યો, જેથી તે ગાય ઊઠી શકી નહિ તેમ જઈ શકી નહિ. બધાની ગાયો ઘેર આવી જેની ગાય ઘેર ન ગઈ તે બહાર જોવા નીકળ્યો. તેણે ગાયને ઉઠાડવા માંડી પણ જ્યાં પગ જ ભાંગેલો તે ઊઠે શી રીતે? તેણે ઓછે વત્તે ગાય વેચી પૈસા ઉત્પન્ન કરવા તથા ગાય કોઈને ગળે પહેરાવવા વિચાર કર્યો. ‘કોઈને ગાય લેવી છે? એમ એણે જેને તેને કહેવા માંડ્યું. કોઈ મળી ગયો. તેણે ગાય જોઈ નહિ, સસ્તામાં મળે છે, ચાલીશની ગાય વીશમાં મળે છે, ફાયદો છે એમ માની તેણે વીશ રૂપીઆ ગણી આપ્યા તે લઈ પેલો તો પસાર થઈ ગયો. પેલો ગાયને ઉઠાડવા જાય છે પણ ઊઠે શી રીતે? પેલો ‘પોતે ઠગાયો’ એમ હવે સમજ્યો, પણ રૂપીઆ દેવાઈ ગયા લેનાર પસાર થઈ ગયો, હવે શું વળે? એણે પણ એ રીતે કોઈને ગળે ગાય એઠાડવાનો વિચાર કર્યો, અને વેચવા બેઠો. કોઈ એક બીજો ગાય લેવા આવ્યો પણ તેણે તો કહ્યું: “ગાયને જોવા દે!” પેલાએ કહ્યું “જોવાનું શું? આ બેઠેલી છે, જોઈ લે! મેં પોતે જોયા વિના, આ જેવી છે તેવી લીધી છે, તારે લેવી હોય તો લે!” પેલાએ સંભળાવી દીધું: તારી અક્કલ ઘરેણે ગઈ હતી: મારી અક્કલ તો ઠેકાણે છે.”

તાત્પર્ય કે વ્યાખ્યાકારે શંકાકારના ખુલાસા આપવા જ જોઈએ.

શંકા કરનાર શંકા કરે છે, “પ્રયોગ પરિણામમાં તથા મિશ્ર પરિણામમાં ફરક કયો?”

નનુ પ્રયોગ પરિણામોડપ્યેવંવિધ એવ તતઃ ક ઇષાં વિશેષઃ ?, સત્યં, કિન્તુ પ્રયોગપરિણ-
તેષુ વિસ્તસા સત્યં, કિન્તુ પ્રયોગપરિણતેષુ વિસ્તસા સત્યપિ ન વિવક્ષતા ઇતિ ! ' વિસ્તસા પરિણયંતિ
સ્વભાવ પરિણતાઃ ॥ કેટલીક વખત અમુકની મુખ્યતા, અમુકની ગૌણતા હોય છે. એક મીલ
એવી હોય કે જેમાં આવતું ૩ જીનમાં કપાસ પીલાઈને આવેલ હોયઃ એક મીલ એવી
હોય કે જ્યાં જીન પશુ હોય કે જેમાં કપાસ પીલાઈને ૩૭ મીલ માટે તૈયાર થતું હોય.
ચોતે સુતર, કાપડ બનાવે તેથી તે સુતર, કાપડની મીલ કહેવાય, પેલું પીલવાનું કાર્ય ગૌણ
ગણાયું માટે તેને જીન ન કહ્યું. જે એકલી મીલ છે તે તે મીલ જ છે, ત્યાં તે જૂદા
એવા જીનનો પ્રશ્ન જ નથી. કુભારે ઘડો કર્યો, પશુ માટી તથા આકાર એ જે મળીને ઘડોને !
પુદ્ગલ તથા આકાર મળ્યા ત્યારે દાખડી થઈ. હવે દાખડી કરનારનું નામ ગણાવાય, તે
કારખાનાનું નામ અપાય તેમાં આકારને બનાવનારની ગણતરી થઈ, પ્રયત્ન ગૌણ થયો વિસ્તસા
પરિણમેલાં છતાં પ્રયોગની વાત વખતે સ્વભાવની ગણતરી ગણાય નહિ. પુદ્ગલો પ્રયત્નથી
મિશ્રપણે પરિણમેલાં બેઘએ.

કયા જીવો કયા પુદ્ગલો લઈ કયા પરિણામે પરિણામાયે તે અંગે વર્તમાન.

દેશના-૧૨

લોકાલોકમાં ઇન્દ્રિયો પાંચ જ છે, વિષયો પાંચજ છે, છડો વિષય નહિ,
એવું નિરૂપણ કોણ કરી શકે ?

પઓગ પરિણયાણં મંતે ! પોમ્ગલા કદ્ધિહા પન્નત્તા ?, ગોયમા ! પંચવિહા પન્નત્તા,
તં જહા પ્ગિદિય પઓગપરિણયા, બેંદિય પઓગપરિણયા જાવ પંચદિય પઓગપરિણયા ।

પુદ્ગલાસ્તિકાય એક જાતિ છે.

શ્રી ગણધર મહારાજએ, જૈનશાસનની સ્થાપના પ્રસંગે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે,
દ્વાદશાંગીની રચના કરી. તેમાં પાંચમા અંગે શ્રીભગવતીજ સૂત્ર છે. શ્રીભગવતીજ
સૂત્ર એટલે છત્રીશ હજાર પ્રશ્નોત્તરોનો મહાન્ ગ્રંથ. પ્રશ્નકાર શ્રીગૌતમસ્વામીજ ઉત્તર-
દાતા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ચરમ જિનેશ્વર શ્રમણ ભગવાન્ શ્રીમહાવીરસ્વામી છે. એ

શ્રીભગવતીજીનું આકૃષ્ટ શતક દશ વિભાગમાં ઉદ્દેશમાં વહેંચાયું છે, તેમાં પ્રથમ ઉદ્દેશનો અધિકાર ચાલે છે. ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી નવાંગી ટીકાકાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. પુદ્ગલોના ત્રણ પ્રકાર છે. પુદ્ગલ-જ્ઞાન પરમ આવશ્યક છે. (૧) સ્વભાવે પરિણુમેલા, (૨) જીવે સ્વતંત્ર પ્રયોગથી પરિણુમાવેલા (૩) ઉભય પ્રકારે પરિણુમેલા. આમ ત્રણ પ્રકારે પુદ્ગલો છે. પ્રયોગ કોનો? જીવનો જીવના પ્રયોગથી પુદ્ગલનું પરિણુમન થાય છે. જીવ કેટલા પ્રકારના હોય જેના જુદા જુદા પ્રયત્નોથી જુદા જુદા પુદ્ગલો પરિણુમે? જીવના જે પ્રયત્નથી પુદ્ગલનું પરિણુમન થાય છે, તેને પ્રયોગ પરિણુમ કહેવામાં આવે છે. પ્રયોગ પરિણુતના ભેદ કેટલા? ગોચમા! પંચવિદ્યા પદ્ધતિ પ્રયોગથી પરિણુતના થયેલાના પાંચ પ્રકાર છે. પુદ્ગલાસ્તિકાય એક જાતિ છે. પરમાણુથી માંડીને અચિત્ત મહાસ્કંધ સુધી પુદ્ગલની એક જાતિ છે.

પ્રતિમા તથા પથ્થર સરખાં કહેનારને માતા તથા સ્ત્રી સરખાં ખરાં કે?

મુગટ તથા કલશ બનેમાં સોનું તો સરખું જ છે. પણ રાજાના શિરપર મુગટને બદલે કલશ મૂકાય? પુરૂષને ધોતીઆને બદલે ચૂંદડીની ભેટ આપો તો પરિણુમ શું આવે?, પુરૂષને કંકણ બસોયું અપાય?, દ્રવ્ય તો છે, દ્રવ્ય ભલે સમાન પણ ફરક આકારનો છે. મુગટનો અને કલશનો આકાર છે. મુગટનો આકાર જુદો છે, કલશનો આકાર જુદો છે. મુગટ, ધોતીઉં એ આકાર પુરૂષને લાયક છે. કલશ, ચૂંદડી, ચૂડો એ આકાર સ્ત્રીઓને લાયક છે. આકારને નહિ માનનારાઓએ અત્રે વિચારી લેવું. ભગવાનની પ્રતિમાને પથ્થર કહેનારાએ વિચારવું ઘટે કે માતા તથા સ્ત્રી બને સ્ત્રીત્વથી સમાન છે, છતાં મા તે મા અને સ્ત્રી તે સ્ત્રી. પ્રતિમા પથ્થર સમાન તો પછી માતા તે સ્ત્રી, સ્ત્રી તે માતા, તેઓના મતે ખરીને! આકાર ભેદે પદાર્થો જુદા પડે છે. વર્ણ, રસ, ગંધ પરિણુમ ભેદે પદાર્થો જુદા માનવા પડે. પ્રયોગ-પરિણુત પુદ્ગલો એક જ પ્રકારના નથી. શ્રીમહાવીર દેવ તેના પાંચ પ્રકાર ફરમાવે છે.

શંકાકાર:-એકલા વર્ણથી પાંચ પ્રકાર થાય: રસ, ગંધના ભેદો નહિ? જુદા જુદા વર્ણાદિ સંસ્થાનવાળા ભેદો છે છતાં તમે પાંચ જ પ્રકાર કેમ કહો છો?

અત્રે જે પાંચ ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે તે વર્ગર્ણાદિની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યા નથી. પરંતુ પરિણુમાવનાર જીવની અપેક્ષાએ. સમજ્યા! ઘર બધા સરખા પરંતુ આ ઘર અમુકનું, આ ઘર તમુકનું માલિક દ્વારાએ ભેદ છે. જગતના કેટલાક પદાર્થોની વિશિષ્ટતા માલિક દ્વારા જણાવવામાં આવે છે. પરિણુમાવનાર જીવોના ભેદો એ જ પાંચ ભેદો સમજવા. એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જાતિ એ પાંચ ભેદ. મનુષ્ય ભલે અંધ પણ હોય છતાં તે ચૌરેન્દ્રિય નહિ કહેવાય; પંચેન્દ્રિય જ કહેવાશે. અંધ તથા બધિર હોય તો શું તેને તેષ્વેન્દ્રિય કહેશે? નહિ, પંચેન્દ્રિય જ કહો છો ને! પંચેન્દ્રિય જાતિનું કર્મ બાંધેલું છે; ઉદયમાં તે કર્મ છે.

પાંચે જાતિઓ માનવી જ પડે. જો તેમ ન માનીએ તો આંધળાને પચેન્દ્રિય કહેવાય નહિ, તેવી રીતે અંધ તથા બધિરને તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયનું જ્ઞાન નથી; છતાં સ્વના છે તે જાતિ નામ કર્મના કારણે છે. જીવોની જાતિના પાંચ પ્રકાર છે, તેથી જ પ્રયત્ન પાંચ પ્રકારનો છે; અને તેથી પ્રયોગ-પુદ્ગલા પણ પ્રકાર પાંચ સમજવા.

નિર્માણ-નામકર્મ જાતિ નામકર્મનો ગુલામ છે.

નિર્માણ-નામકર્મ જાતિનામ કર્મનો ગુલામ છે. આ વાત દુનિયામાં પણ દેખાય છે, અને તે સિદ્ધ છે. એકલા શરીરવાળા એટલે કે બીજી ઇન્દ્રિય વગરના પણ જીવો છે, જે-ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિયો ધરાવનારા જીવો પણ છે; અને પાંચે ઇન્દ્રિયોવાળાં શરીર ધરાવનારા જીવો પણ છે. આ વિભાગ દુનિયાના જ્ઞાનના આધારે (દુનિયા જાણે છે તેથી) કે જ્ઞાનીના જ્ઞાનના આધારે? એ જો જ્ઞાનના આધારમાં ગમે તે રીતે મનાય, ફરક કયો, વાંધો શો? જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં અને દુનિયાના જ્ઞાનમાં મોટું અંતર રહેલું છે. આ વિભાગ, અને આ વાત જ્ઞાનીના જ્ઞાનથી કહેવામાં આવી છે. નિરૂપક ત્રિશલાનંદન શ્રીમહાવીર મહારાજ સ્વયમ્ કરે છે, અને શ્રોતા કેણુ? શ્રીગૌતમસ્વામીજી. ભાષા વર્ગણદિનાં પુદ્ગલો આપણે સમજી શકીએ, પણ જોઈ શકતા નથી. વ્યવહારમાં ઇન્દ્રિયનો વિષય તે સ્પર્શને અંગે છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો આપણે જાણીએ છીએ તેથી પાંચ વિષયો આપણી જાણમાં છે, પણ છ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો હોય, અને છઠ્ઠો વિષય હોય તો?, છે જ નહિ. લોકલોકમાં છઠ્ઠી ઇન્દ્રિય નથી, છઠ્ઠો વિષય નથી, એવું કેણુ કહી શકે?, એવું કહેવાનું સામર્થ્ય કેનું? આપણને તો ચોરડાની દીવાલની પાછળની તો ગતાગમ નથી. ચોરડામાં દીવો જાગતો છે કે નહિ તેની તો ખબર નથી. છઠ્ઠો વિષય હોય તો ય આપણને શી ખબર પડે? છઠ્ઠો વિષય નથી એ વાત ચોક્કસ છે. જ્ઞાનીએ જ તે કહેલું છે. જ્ઞાનીએ પાંચ જ વિષય કહ્યા છે. લોકલોકના સર્વ દ્રવ્યના, સર્વકાલના, સર્વ ભાવ જાણવાને સમર્થ હોય તેને જ આ કહેવાનો અધિકાર છે, કેમકે એ સામર્થ્ય એનામાં જ છે. જગતમાં છઠ્ઠો વિષય નથી, છઠ્ઠી ઇન્દ્રિય નથી, છ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો નથી એવું સર્વજ્ઞ જ કહી શકે. આને સર્વજ્ઞ પરિણીત કેમ જ્ઞાનીએ છીએ તેનો ખુલાસો આથી થશે.

પ્રયોગ-પરિણીત પુદ્ગલો પાંચ પ્રકારનાં છે એ આ રીતિએ સિદ્ધ છે. એકેન્દ્રિય એટલે ગમે તે એક ઇન્દ્રિય એમ નહિ. ગમે તો કાન, ગમે તો ચક્ષુ ધરાવે એવું નથી. એકેન્દ્રિયને માત્ર સ્પર્શનેન્દ્રિ જ હોય. બેઇન્દ્રિય જીવને શરીર તથા જીભ જ હોય, એ રીતિએ કમસર સમજી લેવું. વય માત્રના લેદથી પુદ્ગલોનું પરિણામાન્તર થઈ જાય છે.

નડાની વયે જે આકાર હોય તે વય વધતાં આકાર મોટો થાય છે. તે કેવી રીતે તે અગ્ને વર્તમાન—

દેશના-૧૩.

પાંચ પ્રકારના પુદ્ગલ-પ્રયોગ-પરિણત જીવો.

एगिदियपओगपरिणया णं भंते ! पोगला कइविहा पन्नत्ता !, गोयमा ! षंचविहा, तं जहा
पुढविकाइय एगिदियपओगपरिणया जाव वणस्सइकाइय एगिदिय परिणया ॥

શું સમ્યક્ત્વ એ જૈનોનો ઇન્કાર છે ?

કેવલજ્ઞાન થયા પછી શ્રી જિનેશ્વર દેવ શ્રી તીર્થંકર ભગવાન્ તીર્થ સ્થાપે છે. તીર્થ કહો કે શાસન કહો, એક જ છે. ભગવાન્ તે વખતે ગણધર મહારાજને ત્રિપદી આપે છે. ઉપજેઝ વા, વિગમેઝ વા, ધુવેઝ વા ભવ્યાત્માઓના હિતાર્થે, શાસનના પ્રચારાર્થે, એ ત્રિપદી ગ્રહણ કરીને શ્રી ગણધર મહારાજ દ્વાદશાંગી રચે છે. શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવનાં શાસનમાં સ્થપાયેલી દ્વાદશાંગીમાં-પંચમાંગ સૂત્ર શ્રીભગવતજી સૂત્ર છે. છત્રીશ હજાર પ્રશ્નોત્તરમય એ મહાન ગ્રંથના એ મહાન્ શાસ્ત્રના આઠમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાંનો પુદ્ગલ સંબંધી અધિકાર ચાલી રહ્યો છે.

સ્વભાવ પરિણત, પ્રયોગ પરિણત, અને મિશ્ર પરિણત એમ ત્રણ પ્રકારે પુદ્ગલો છે એ પ્રથમ વિચારી ગયા. તેમાંના પ્રયોગ-પરિણત પુદ્ગલોના પાંચ પ્રકારો છે એ પણ કહી ગયા. ધર્મિ મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે, કે જીવાદિ તત્ત્વોનાં દ્વારે જાણ્યા વિના સમ્યક્ત્વ આવી શકતું નથી; અને જીવાદિ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા એ જ સમ્યક્ત્વ

પ્રશ્ન થશે કે: “ જે મન્તવ્ય જૈનો માને છે, તેજ ખીજઓ પણ માને છે; છતાં જૈનોને સમ્યક્ત્વ, અને ખીજઓને મિથ્યાત્વ એ ક્યાંનો ન્યાય ? દરેક આસ્તિક જીવાદિની શ્રદ્ધા કરે છે. શૈવો વૈષ્ણવો જીવાદિને માને છે જ. જીવ (ચેતન), અજીવ (જડ), પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ (કર્મનું આવવું) સંવર (કર્મનું રોકવું), નિર્જરા (કર્મનું તૂટવું કર્મને તોડવું) બંધ (કર્મ પુદ્ગલોનો બંધ), મોક્ષ (કર્મથી સદંતર આત્માએ છૂટવું), આ નવે તત્ત્વોને નામાંતરે પણ દરેક મતવાળાઓ માને તો છે. આમાંનું કયું તત્ત્વ અન્ય મતવાળા નથી માનતા ? ભલે શબ્દભેદ હોય પર-ગ્રહ-જ્ઞાનમય-સ્વરૂપ-મોક્ષ વગેરે નામોમાં ભેદ છે, પણ દરેક આસ્તિક દર્શનવાળાએ નવે તત્ત્વને માનવાં તો પડે જ છે. ત્યારે શું સમ્યક્ત્વનો જૈનોએ ઇન્કાર લીધો છે ?

જેઓ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ન માને તેઓ તેને તોડવાનાં પ્રયત્નો કરેજ કયાંથી ?

શબ્દ ભેદ માત્રથી સમ્યક્ત્વનો વિભાગ હોય જ નહિ, છે જ નહિ. ભેદ સ્વરૂપમાં જ છે. ઇતરો ઇશ્વરને સ્વરૂપે તો શુદ્ધ માને છે, પણ જે કાંઈ જીવન ચેષ્ટિત પૂજનાદિ પ્રકારાદિ પ્રસિદ્ધ છે, ત્યાં લીલાને પડદો આગળ ધરવામાં આવ્યો છે. લીલા શબ્દથી લીલાને બચાવ થાય છે. જૈન દર્શનમાં તો સ્પષ્ટ છે કે, “દોષ રહિતને લીલા નવિ ઘટેરે, લીલા દોષ વિલાસ”. ઇતરો ત્યાગને શ્રેષ્ઠ કહે છે ખરા, ત્યાગને શ્રેષ્ઠ કહ્યા વિના ચાલે નહિ, પણ ત્યાગી થવું નથી, અને ત્યાગને યથા સ્વરૂપે આચરવો પણ નથી; એટલે ત્યાં લીલાને પડદો ધરે છે. નામથી ઇતરો ભલે નવે તત્ત્વને માને, પણ સ્વરૂપમાં ભેદ છે ત્યાંજ વાંધો છે. જૈન દર્શન જે જે વાસ્તવિક સ્વરૂપે નવ તત્ત્વને માને છે, તે સ્વરૂપે ઇતરોનું મન્તવ્ય નથી. “જીવ અનાદિ-કાલથી ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, કર્મનો કર્તા કર્મનો ભોક્તા જીવ સ્વયમ છે, પ્રયત્નથી જીવ કર્મથી મુક્ત થઈ શકે છે. મોક્ષ મેળવી શકે છે-સિદ્ધ થઈ શકે છે;” જીવને અંગે જૈનોનું આ મન્તવ્ય છે. ઇતરોનું મન્તવ્ય “કર્મ કરનાર જીવ ખરો, પણ ભોગવનાર નહિ. અથવા ભોગવનાર ખરો પણ કરનાર નહિ, ઇશ્વરમાં મળી જવું ભળી જવું તે જ મોક્ષ.” જૈનો માને છે કે જીવ સ્વરૂપે કેવલજ્ઞાનમય છે, આવરણ વચ્ચે નડે છે. તે ખસેડાય તો તેને જ્ઞાન સાંપડે, કેવલજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની સંકલ્પના જૈનોમાં છે. આવરણની માન્યતા હોય તો ખસેડવાની વાત સ્વાભાવિક હોયજ. ઇતરોએ કેવલજ્ઞાનાવરણીયાદિ ને માન્યાં જ નથી, તો પછી ખસેડવાની તોડવાની નિર્જરવાની યોજના તો હોય જ કયાંથી ?, વૈશેષિકો મોક્ષમાં જ્ઞાન, આનંદ કાંઈ છે નહિ એમ માને છે. જીવના વાસ્તવિક સ્વરૂપને ઇતરો જાણતા-માનતા નથી. ઝવેરી તથા કોઈ છોકરો હીરાને સાચવે બેય પેટીમાં રાખે બેય, હીરા જાત તો કલેશ કરે બેય ભલે, પણ હીરાનું મૂલ્ય સ્વરૂપ તો ઝવેરી જ જાણે છે. જૈનો તત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજે છે અને તદનુસાર માને છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ જ્યાં જ્ઞાનાવરણીય જ માને નહિ, ત્યાં તેને તોડવાના ઉપાયની કલ્પના પણ કયાંથી કરે ?

જ્ઞાનના પાંચ ભેદ. ૧. મતિજ્ઞાન. ૨. શ્રુતજ્ઞાન. ૩. અવધિજ્ઞાન. ૪. મનઃપર્વવજ્ઞાન. ૫. કેવલજ્ઞાન. પાંચ ઈન્દ્રિયો તથા છઠ્ઠા મન દ્વારા થતું જ્ઞાન લે મતિજ્ઞાન શ્રવણ અને મનથી થાય તે શ્રુતજ્ઞાન. ઈન્દ્રિયો તથા મનની મદદ વિના રૂપી પદાર્થો જેથી જાણાય તે અવધિજ્ઞાન. જેથી અઢી દ્વીપના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના મનોગત પરિણમેલા પુદ્ગલોનું સીધું જ્ઞાન થાય તે મનઃપર્વવજ્ઞાન. રૂપી કે અરૂપી તમામ પદાર્થોને, ત્રણે કાલના, સર્વક્ષેત્રના સર્વ દ્રવ્યોને, પર્યાયોને ભાવોને, ઈન્દ્રિયો કે મનની મદદ વિના જેનાથી જાણાય તે કેવલજ્ઞાન.

સ્વરૂપ સમાન છે, ફરક આકારમાં છે.

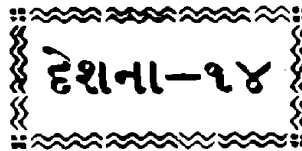
જીવ બધા એક સરખા. મુગટ કલશ વગેરે જુદી જુદી ચીજોમાં સોનું તો એક સરખું જ છે, માત્ર આકારો જુદા જુદા. આકારમાં સોનું તો તે જ રહેલું છે. આકારને અંગે

આહુક જુદા. મુગટમાં તથા કલશમાં રહેલા સોનામાં ફરક નથી. ફરક આકાર તથા ઉપયોગિતામાં છે. સૂક્ષ્મનિગોદ અનંતકાયમાંના જીવમાં તથા સિદ્ધતા જીવમાં જીવત્વ તરીકે લગીરે ફરક નથી. જે સોનું મુગટ તથા કલશમાં છે, તેજ સોનાપણું ધૂળમા રખડતી સોનાની ઠણીમાં છે. જીવપણું બધે સરખું વિચારાય, સમજાય ત્યારે આત્માને અંગે લેવા દેવાનાં કાટલાં જુદા હોવાથી કેટલો અન્યાય થાય છે તે સમજશે.

એક વણજારો એક ગામમાં, જ્યાં પોતે મુકામ કર્યો છે, ત્યાં સોનું વટાવવા ગયો. એક ગામથી બીજે ગામ કય વિક્રય-લે વેચ કરતા જાય, અને ગામેગામ ફરતા જાય; તેને પ્રથમના સમયમાં વણજારો કહેવામાં આવતા. પ્રાચીન કાળમાં ગમે તેવા માણસ પાસે પણ દાગીનો હોય. તે વણજારો પોતાનું કડું લઈને એક ચોકશીને ત્યાં ગયો અને કહ્યું કે આ કડાને તોલ્લીને ભાવ પ્રમાણે પૈસા આપ મને પૈસાની જરૂર છે. કડું વજનમાં ૧૦ દશ તોલા થયું. ચોકસીએ ૧૦ દશ પૈસા ગણી આપ્યા. વણજારો તો આલો બની ગયો. ચોકસીની હુરામખોરીની એને કદપના પણ ન આવી. એણે તો માન્યું કે આ ગામમાં સોનું સસ્તું હશે. આવો વિચાર કરી એણે હવે અહીંથી સોનું ખરીદવાનો વિચાર કર્યો. ત્યારે ચોકસીએ કહ્યું, તારા સોનાનો ભાવ પૈસે તોલો, પણ મારા સોનાનો ભાવ તો પચીશ રૂપીયે તોલો છે. આ ચોકસીને કેવો ગણવો? આપણે તે કરતાં વધારે જીલમી છીએ. આપણા જીવની કિંમત કેટલી ગણીએ છીએ, અને એકેન્દ્રિય વગેરે જીવની કિંમત કેટલી ગણીએ છીએ? રાજ્ય કરતાં પણ જીવની કિંમત વધારે ગણ્યાનાં દૃષ્ટાંતો ઇતિહાસમાં અનેક છે. આખી પૃથ્વીના દાન કરતાં જીવિતદાનું ફલ વધારે છે. પોતાના જીવ બચાવવા માટે રાજાઓએ વશપરંપરાના હુકમ છોડીને રાજ્યનાં રાજાનામાં આપ્યાં છે. પોતાના જીવની જ્યારે આટલી હદે કિંમત તો બીજા જીવની કિંમત એટલી ગણાય છે?

એક વાત ધ્યાનમાં લ્યો. પાપ કર્મ ન બાંધવું હોય, પાપથી બચવું હોય તો બધા જીવોને પોતાના જીવ જેવા ગણવા. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જીવથી સિદ્ધ સુધીના તમામ જીવો સરખા છે. જીવપણે તમામ સરખા છે, આકારમાં ભેદ છે. પુદ્ગલ પરિણમનના ભેદે આકારમાં ભેદ થતા. એક બે ત્રણ ચાર પાંચ એમ જે જે ઇન્દ્રિયને યોગ્ય પુદ્ગલો પરિણામાવવામાં આવ્યા, તે તે મુજબ તે તે જીવોના આકાર થયા. કેટલાક જીવોને કર્મોનો એવો ઉદય છે કે એને જે પુદ્ગલો મળે તે સ્પર્શપણે પરિણમે, કેટલાક જીવોને કર્મોનો એવો ઉદય હોય કે એને જે પુદ્ગલો મળે તે સ્પર્શ તથા રસપણે પરિણમે. એ રીતિએ પંચેન્દ્રિય પર્યાંત સમજી લેવું. આ પાંચ ભેદને પાંચ જાતિ કહી. બધા પુદ્ગલો એક જાતિમાં પણ સરખાં પરિણમતાં નથી તેને અંગે પ્રશ્ન છે. હે ભગવાન એકેન્દ્રિયપણે જીવો જે પુદ્ગલો લઈને પરિણમાવે તે એક પ્રકારનાં કે તેમાં પણ પેટાભેદો છે? ભગવાને ઉત્તર આપ્યો છે, હે ગોયમ ! એકેન્દ્રિયપણે પરિણમાતા, પુદ્ગલો પણ પાંચ પ્રકારના છે. પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય પ્રયોગ

પરિણત, અપ્કાય-એકેન્દ્રિય-પ્રયોગ-પરિણત, અગ્નિકાય-એકેન્દ્રિય-પ્રયોગ-પરિણત, વાયુકાય-એકેન્દ્રિય-પ્રયોગ-પરિણત તથા વનસ્પતિકાય પ્રયોગ પરિણત, આ પાંચ પ્રકારે પ્રયોગપરિણત જીવો જાણવા. કેટલાકેએ એના એ પુદ્ગલો લીધા. એકેન્દ્રિયપણામાં પણ પાણી વાયુ, અગ્નિ, વનસ્પતિકાયપણે પરિણમાવ્યા. આ કાય પરિણત ધ્યાનમાં રાખીશું, તેા અન્યેઅન્ય પદાર્થ પરિણમન, મીલનમાં વાંધો જણાશે નહિ. પાણીમાંથી વનસ્પતિ, વનસ્પતિમાંથી અગ્નિ, પાણીમાંથી અગ્નિ, પાણીમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી પાણી, એ પદાર્થવિજ્ઞાનનો વિરોધ અત્ર નથી. ઔદારિક વર્ગજ્ઞાનુ રૂપાંતર થાય તેમાં વાંધો નથી. જૈન શાસનમાં પરમાણુથી વિભાગ નથી. અનંત પરમાણુ મળે ત્યારે જ પાણી, પૃથ્વી વગેરે થઈ શકે છે. ઔદારિક વર્ગજ્ઞાના સ્વાભાવિક પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી, પૃથ્વીકાયાદિના જીવો, તથાવિધ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી બેવા તેવા રૂપે પરિણમાવે છે. શરીર પરિણમન એ કર્માધિન છે. એમાં પોતાનો પ્રયત્ન કે પોતાની ઈચ્છાકામ લાગતાં નથી. અજગલ સ્તનવત્!, બકરીની ડોકે રહેલા બે આંચળ એ દોડવા માટે નથી, ઉલટું એ તો પકડવા માટે ઉપયોગી છે. અઘાતીકર્મો ને અંગે આત્માનું સ્વાતંત્ર્ય ન હોય, અને ઘાતી કર્મોને અંગે ક્ષયોપશમ છે. આ સંબંધિ વધારે વર્ણન અત્રે વર્ત્તમાન.

સૂક્ષ્મ તથા બાદર વિભાગ.

પુઠ્ઠવિકાદય-અગ્નિદિયપઓગપરિણયા મંતે ! ણં પોગલા કદ્ધવિહા પન્નત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા-સુહુમપુઠ્ઠવિકાદય અગ્નિદિય પઓગપરિણયા, બાદરપુઠ્ઠવિકાદયઅગ્નિદિય પઓગ-પરિણયા, આઝકાદય અગ્નિદિય પઓગપરિણયા એવં ચેવ દુપયઓ મેદો જાવ વણસસદ્ધકાદયા

આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશો કાયમ ખુલ્લા રહે છે.

શ્રી ગણધર મહારાજ, ભગવાન શ્રી તીર્થંકર દેવાધિદેવ જ્યારે શાસનની સ્થાપના કરે છે, અને ત્યારે ભવ્યાત્માઓના હિતાર્થે, શાસનની પ્રવૃત્ત્યર્થે દ્વાદશાંગીની રચના ત્રિપદી પામીને કરે છે. તેના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ પરિણામનો અધિકાર આપી રહ્યો છે. આપણે વિચારી ગયા કે જીવાજીવાદિ તત્ત્વો જૈનો તથા ઇતરો માને છે, છતાં મન્તવ્ય

લેદ જૈનોની દૃષ્ટિએ સમ્યક્ યથાર્થ છે, માટે તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે. જીવથી માંડીને મોક્ષ પર્યંતના નવે તત્ત્વો શૈવો વેદાંતીઓ શબ્દ-લેદથી પણ માને છે. શબ્દના જીવપણાનો જૈન દર્શનને લેશ પણ વાંધો નથી, પરંતુ સ્વરૂપમાં લેદ છે એ જ મોટો વાંધો છે. જીવાદિ તત્ત્વોને તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં માનવા તે સમ્યક્ત્વ, અને તે તત્ત્વોને વાસ્તવિક સ્વરૂપે માને તે સમકિતી. નિગોદથી માંડીને સિદ્ધોના જીવો જીવસ્વરૂપે સમાન છે. લાખ તોલા સોનું હોય કે એકરતિ સોનું હોય, બંનેનો કસ સરખો છે. તોલને કસની સાથે સંબંધ નથી, કસને તોલની સાથે સંબંધ નથી.

જગતમાં જેની સ્થિતિ નિર્ભય હોય, કાંતો નાગાની કે કાંતો સ્વતંત્રની: જેની પાસે પહેરવાની લગોટી નથી તેની સ્થિતિ ઉતરવાની કઈ? જઘન્ય સ્થિતિવાળાને ઉતરવાનું નથી, એટલે એને ભય નથી. ચક્રવર્તી પણ નિર્ભય છે. તેનો વિરોધ કોણ કરે? મધ્યમ સ્થિતિવાળાને ચઢવા ઉતરવાનું હોય છે. જીવને અંગે જે સ્થિતિ નિત્ય, કાં તો નાગાઈની અર્થાત્ નગ્ન પણાની, કાંતો સંપૂર્ણ સાધનસંપન્નપણાની. નિગોદની સ્થિતિ હલકામાં હલકી છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં માત્ર આઠ પ્રદેશો જીવને કાયમ ખુલ્લા રહે છે. જો એ આઠ પ્રદેશો અવરોધ જાય તો તે જીવ અજીવ થઈ જાય. ગમે તેટલાં વાહણાં આવે તો પણ રાત્રિ દિવસનો લેદ તો સ્પષ્ટ રહેજ છે, તે જ રીતિએ ગમે તે હાલતમાં નિગોદમાં પણ આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશો તો ખુલ્લાજ રહે છે.

મોક્ષમાં શું છે ?

કેટલાકો કહે છે કે ‘સિદ્ધપણામાં શું છે? મોક્ષમાં છે શું? મોક્ષમાં ખાવાનું નથી પીવાનું નથી, સ્ત્રીઓ નથી, નાટકો નથી, ભોગો નથી; ત્યાં જઈને શું કરવું? આ શબ્દો ખાલચેષ્ટા જેવા છે. ન્હાનો છોકરો કહી દે કે આખરૂમાં શું છે? આખરૂ ખાવા પીવા પહેરવા કે એઠવાના કશા કામમાં આવતી નથી. એ ખાલકને આખરૂનું સ્વરૂપ શું તે ખબર નથી, માટે તે તેમ બોલે છે. ભવ અને મોક્ષ એ ભૂમિકાની દૃષ્ટિએ પણ સ્વરૂપ ન સમજનારાં ખાલક જ ગણાય. મોક્ષમાં ખાવાનું નહિ, પીવાનું નહિ, પહેરવા કે એઠવાનું નહિ, ત્યાં જઈને કરવું શું? અજ્ઞાન હોવાથી આવું બોલાય છે. વિવેકી જરાક વિચારે તો સમજાય કે આખરૂ એ શી ચીજ છે?, તેમ અહીં પણ જરાક વિચારે તો સમજાય કે મોક્ષ એ શી ચીજ છે?; આત્માના સ્વરૂપનો ગુણનો લેશ પણ વિચાર ન કરીએ, અને માત્ર ખાનપાનનો જ વિચાર કરીએ તો આપણે પણ ખાલક જેવા નાદાન જ છીએ. આત્માના કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણ અખંડિત રહેતા હોય તો તે સિદ્ધદશામાંજ રહે છે. સિદ્ધદશા જ આત્મા માટે નિર્ભય છે, નિર્ભય સ્થાન એ એક જ છે. મોક્ષમાં-મુક્તિમાં-સિદ્ધદશામાં કર્મબંધના કારણભૂત મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય કે યોગ નહિ હોવાથી જીવને કર્મ લાગતું નથી. મોક્ષમાં આત્માના ગુણોને ઘાત થવાનું, અને ગુણોમાં સ્ખલના થવાનું હોતું નથી. અનંતી સ્થિતિ માત્ર બે દશામાં છે. સૂક્ષ્મ નિગોદમાં, તથા સિદ્ધિમાં. એ જેની અનંતી સ્થિતિમાં ફરક છે. સિદ્ધની સ્થિતિ શાશ્વતી, અને નિગોદની અનંતી, આ બે સ્થિતિ વિના બીજે કયાંય અનંત કાલની સ્થિતિ નથી.

ફરક આકારમાં છે સ્વરૂપમાં નથી.

નિગોદની સ્થિતિએ રહેલા જીવો તથા મોક્ષમાં રહેલા જીવો બન્ને સ્વરૂપે સરખા જ છે. સ્વરૂપમાં લેશ પણ ફરક નથી. ફરક પુદ્ગલ સંયોગોમાં છે. કર્મ વર્ગણાથી ક્ષિપ્ત તે સંસારી-જીવો, અલિપ્ત તે મોક્ષના જીવો; બન્નેમાં આ જ ફરક. એકેન્દ્રિયમાં રહેલા જીવોએ લીધેલા પુદ્ગલો શરીરપણે પરિણુમાવ્યાં છે, બેઘન્દ્રિયના જીવે પણ તેવાં પુદ્ગલો શરીરપણે પરિણુમાવ્યાં છે, એમ પંચેન્દ્રિય પર્યાંત સમજી લેવું. જે ધાન્ય તથા જલ તમે લ્યો છો, તેજ જનાવર લે છે, છતાં આકારમાં તફાવત છે. કારણ કે જનાવરને બિચારાને તિર્યાચ નામકર્મનો ઉદય છે, તેથી તે આહાર પાણીનાં પુદ્ગલો ત્યાં તે રૂપે પરિણુમાવે છે, આપણે મનુષ્યનામકર્મના ઉદયે મનુષ્યપણુને યોગ્ય પુદ્ગલ પરિણુમાવીએ છીએ.

વનસ્પતિકાયનું વિવેચન.

જીવોની પાંચ જાતિ કહેવામાં આવી. એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉવાય, વાયુકાય ને વનસ્પતિકાય, એ પાંચ પ્રકાર એકેન્દ્રિયના છે. આપણી દૃષ્ટિથી દેખાયેલા આ પ્રકારોનું વિવેચન કર્યું. વનસ્પતિકાયમાં બે ભેદ છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય તથા સાધારણ વનસ્પતિકાય. પ્રશ્ન થશે કે પૃથ્વીકાયાદિમાં તેવા ભેદો કેમ નહિ? એકનું અનેક કરવાની, ઉછેરવાની, સૂકાઈ જઈને લીલા થવાની જે શક્તિ વનસ્પતિમાં રહેલી છે, તે શક્તિ પૃથ્વીકાયાદિ ચારમાં નથી. વનસ્પતિકાય ક્ષીણ થઈને ઉદ્ભવ પામી શકતા નથી. લીલી-લીલકુગ આસો મહિને કાળી થઈ જાય છે, જ્યાં વરસાદ આવ્યો કે પાછી લીલીછમ ! એવું લીલાપણું એનું એ લીલાપણું બીજી કોઈ ચીજમાં દેખાતું નથી. લીલપુગ એવી ચીજ છે કે અહીંથી ઊતરી જ્યાં ગઈ ત્યાં જશ્થો જામે. અન્યોઅન્ય ઉત્પાદનશક્તિ, શુષ્ક થયા બાદ આર્દ્ર થવાની શક્તિ વનસ્પતિકાયમાં છે, તે પૃથ્વીકાયાદિમાં નથી. લીલકૂલ પાણી નથી, પણ વનસ્પતિ છે. પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેય જાતિ સ્વતંત્ર છે. વનસ્પતિકાયની સ્થિતિ એવી છે કે નિગોદ વનસ્પતિકાય જ માની શકાય. ત્યાં ખોરાક અનંતા સાથે લે છે. શરીર ન દેખાય તેવું અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગે બધા જીવો સાથે જ ખનાવે છે.

દ્રવ્યલુક, ત્ર્યલુક પરમાણુ જીવ ગ્રહણ ન કરી શકે. અનંતાનંત પુદ્ગલ પરમાણુ એકઠાં થાય, ગ્રહણ લાયક ઔદારિક વર્ગણા બને, ત્યારે જ તેવા સંકંધો જીવ ગ્રહણ કરી શકે. અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગે પુદ્ગલો એકઠા ન થાય, ત્યાં સુધી આહારપણે લેવાને લાયક ન બને.

નિગોદ વિચાર.

બાહર નિગોદમાં એક શરીરમાં અનંતા જીવો છે. અનેક જીવનું એક શરીર. બારીક અદૃશ્ય એક શરીર અનંતા જીવો એકઠા મળી ખનાવે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મનિગોદ. દેખીશકાય તેવું

શરીર અને ત્યારે તે બાહર નિગોદ. આ રીતે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, બાહર પૃથ્વીકાય, સૂક્ષ્મ અપ્કાય, બાહર અપ્કાય, વગેરે સમજી લેવા.

શ્રીગૌતમસ્વામીજીનો પ્રશ્ન છે કે “પૃથ્વીકાયપણે એકેન્દ્રિયનો પેટાભેદ તે પુદ્ગલનો વિભાગ છે કે નિર્વિભાગ ?

ભગવાન ઉત્તર આપે છે:-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિયપણે પરિણુમેલાં પુદ્ગલો સૂક્ષ્મ, બાહર એમ બે પ્રકારે છે. અહીં સૂક્ષ્મ શબ્દ આપેક્ષિક છે. ત્રણ આંગળી જાળી કરીએ, તેમાં વચ્ચેની નાની પણ છે, મોટી પણ છે, પોતાથી મોટી આંગળીની અપેક્ષાએ નાની છે, અને પોતાથી નાની આંગળીની અપેક્ષાએ મોટી છે. આ મોટાપણું, નાનાપણું, બીજા પદાર્થની અપેક્ષાએ છે. એક વકીલે પોતાના કલાર્કની અછલ જોવા માટે એક પ્રયોગ કર્યો. સ્લેટમાં એક લીટી દોરી પછી કહ્યું. આ લીટીને અડયા વિના, તેમાં કશો ફેરફાર કર્યા વિના નાની બનાવી દે. કલાર્ક અછલબાજ હોતો, તેથી તરત તેણે તે લીટીની બાજુમાં બીજી મોટી લીટી દોરી પેલી લીટીને નાની સાબિત કરી દીધી કે ‘આ મોટી લીટીથી આ લીટી નાની છે!’ તાત્પર્ય કે મોટા-નાનાપણું અપેક્ષાએ છે. પથ્થર કરતાં ચાંદીના પુદ્ગલો ખારીક, છે, તે કરતાં સોનાના પુદ્ગલો ખારીક છે. સૂક્ષ્મપણું અપેક્ષાવાળું નથી, કેમકે તે અદૃશ્ય છે, સૂક્ષ્મ શરીર દેખી શકાતું નથી. અસંખ્યાતા જીવોના અસંખ્યાતા શરીરો એકઠાં કરીએ તો પણ દેખાય નહિ એવી સ્થિતિ છે. દેખી શકાય ત્યાં બાહરપણું. અહીં સૂક્ષ્મ આપેક્ષિક નહિ પણ પારિભાષિક. શાસ્ત્રે જે દૃષ્ટિએ ‘સૂક્ષ્મ’ શબ્દ વાપર્યો તે દૃષ્ટિએ લેવો. સૂક્ષ્મ પ્રયોગે પુદ્ગલ પરિણુમન થાય, ત્યાં સૂક્ષ્મ. બાહર પ્રયોગપણે પુદ્ગલ પરિણુમન થાય, ત્યાં બાહર. બાહરને છદ્મસ્થો જોઈ શકે. છદ્મસ્થો જોઈ શકે તે બાહર. પૃથ્વીકાયમાં જેમ સૂક્ષ્મ બાહર બે ભેદ, તેમ અપ્કાયમાં પણ સમજવા તેમ દરેક જાતિમાં સમજી લેવું. તેવી રીતે જે ઇન્દ્રિયાદિમાં તેવા ભેદો છે કે નહિ?, ત્યાં કેવા ભેદો છે વગેરે અત્રે વર્તમાન.

• ૐ~~~~~ૐ~~~~~ૐ~~~~~
 { દેશના-૧૫. }
 ૐ~~~~~ૐ~~~~~ૐ~~~~~

દેવલોક તથા નારકી ગતિ માત્ર શ્રદ્ધાગમ્ય જ છે એમ નથી, પણ બુદ્ધિગમ્ય છે જ.
 કુદરતને માનનારે એ બેય ગતિ માન્યેજ છૂટકો.

बेइंदियपओगपरिणया णं पुच्छा, गोयमा ! अणेगविहा पन्नत्ता, तं जहा,
 एवं तेइंदिय चउरिंदिय पओगपरिणयावि ।

આકાર રૂપે એકેન્દ્રિયના પાંચ, વિકલેન્દ્રિયના અનેક, પંચેન્દ્રિયના ચાર લેદ.

લગવાન શ્રી તીર્થંકર દેવે સ્થાપેલ શાસનના વ્યવહાર માટે, લવ્યાત્માઓના કલ્યાણુથે શ્રી ગણધર મહારાજને રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ શ્રીભગવતીજ સૂત્રના અષ્ટમ શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશો, તેમાં પુદ્ગલ પરિણામનો અધિકાર ચાલુ છે. જગતનું વિચિત્ર દૃશ્ય કહો કે જગતના દૃશ્યની જે જે વિચિત્રતા છે, તે ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલોને આભારી છે. ઔદારિક વૈકલિય તૈજસ્યની યાવત્ પ્રત્યેક વર્ગણુ શૂન્ય વર્ગણુ બધી વર્ગણુઓમાં ચક્ષુવિષય પદાર્થોનો વ્યવહાર કરનારાને ઔદારિકની પહેલાંનાં પુદ્ગલો તેમજ તૈજસ્ય વર્ગણુની આગળના પુદ્ગલો દેખી શકાય તેવા નથી. વ્યવહારે દેખી શકાય તે પ્રયોગ-પરિણત પુદ્ગલના કારણે છે. પ્રયોગ પરિણામે પરિણમેલા પુદ્ગલોના પાંચ લેદો છે. એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય જાતિનામકર્મના ઉદ્યાનુસાર તે તે પ્રકારે તે તે જીવો પુદ્ગલો પરિણમાવે છે.

હવે વિષય આગળ વધે છે. જેમ એકેન્દ્રિયમાં પાંચ લેદો જણાવ્યા, પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેડકાય વાઉકાય ને વનસ્પતિકાય. તેમાં પણ દરેકના બળે પ્રકાર, સૂક્ષ્મ તથા બાદર. તેમ બેઘન્દ્રિય તેઘન્દ્રિય ચૌરેન્દ્રિયના લેદો છે કે નહિ? એકેન્દ્રિયના અંગે આટલું વિવેચન ચાલ્યા બાદ આ નવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. શાસ્ત્રકાર મહારાજ જણાવે છે કે મહાનુભાવ! પૃથ્વીકાયાદિના દશ જ આકાર નિયમિત છે. બેઘન્દ્રિયાદિ માટે અનેકવિદા પન્નતા કહ્યું. બેઘન્દ્રિયના ઘણા આકારો છે, તેથી ત્યાં એકેન્દ્રિયની જેમ કહી શકાય તેમ નથી. બેઘન્દ્રિયથી ચૌરેન્દ્રિય સુધી વિકલેન્દ્રિય કહેવાય તેના ઘણા પ્રકારો છે.

પંચિદિયપઓગપરિણયાણં પુચ્છા ।

શ્રીગૌતમસ્વામીજી મહારાજનો પ્રશ્ન છે કે લગવાન! પંચેન્દ્રિય જીવ જે પુદ્ગલ પરિણમાવે છે, તેના કેટલા લેદ છે? ગોયમા, ચડવિદા પન્નતા, તં જહા-एवं નેરહ્યપંચિ-દિયપઓગપરિણયા તીરિક્ત્વં एवं મણુસ્સં દેવપંચિદિયં હે ગૌતમ! તેના ચાર લેદ છે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ, નારકી, એકેન્દ્રિયમાં દશ લેદ, વિકલેન્દ્રિયમાં બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયમાં ચાર લેદ.

પ્રત્યક્ષમાં શંકાને સ્થાન નથી. શંકા પરોક્ષની જ હોય.

એકેન્દ્રિય વર્ગમાં પૃથ્વીકાયનું સામાન્ય શરીર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું છે. અપ્કાયનું શરીર તેટલું ખડું, પણ પૃથ્વીકાયથી ચડિયાતું, તેડકાયનું તેથી ચડિયાતું, વાઉકાયનું તેથી ચડિયાતું, વનસ્પતિકાયનું તેથી ચડિયાતું. આ મુજબ જઘન્ય શરીર બેઘન્દ્રિયના તમામ જીવો સરખું પરિણમાવે. જઘન્યપણના પુલેદ માટે લેદ પાડવામાં

આવ્યા. સ્થિત્યંતરને લીધે, સ્થિતિ ક્ષયોપશમના કારણે, ચારેગતિ, પાંચે જાતિમાં ભેદોની ભિન્નતા છે. મનુષ્ય ગતિ તથા તિર્યંચ ગતિ તો પ્રત્યક્ષ છે, દૃશ્ય છે. તેઓએ પ્રયોગથી પરિણામો લેવા પુરુષો માની શકાય. દેવતા તથા નારકી પરોક્ષ છે. એ બે માનવાનું સાધન શું? અનુભવગત વસ્તુ માટે પ્રશ્ન હોય નહિ. ‘હું પોતે છું’ કે નહિ’ એવો પ્રશ્ન કોઈને થતો નથી. મનુષ્યો કે તિર્યંચો તો નજરે નજર નિહાળાય છે, ત્યાં તેઓ છે કે નહિ એ પ્રશ્ન હોય જ શાનો? પ્રત્યક્ષને અંગે પ્રશ્ન નથી. પ્રશ્ન પરોક્ષને અંગે છે. શ્રીમહાવીર મહારાજએ અગીયારે ગણધરોની શંકાઓનું સમાધાન કર્યું. એ શંકાઓમાં એક ગણધરને ‘દેવતા છે કે નહિ’ એવી શંકા હતી. એક ગણધરને ‘નારકી છે કે નહિ’ એવી શંકા હતી, પણ ‘મનુષ્ય છે કે નહિ, તિર્યંચ છે કે નહિ’ એવી શંકા કોઈને હતી? હોઈ શકે જ શાની? એ સંશય થાય તો તો પોતાને પોતામાં સંશય થાય તેવું છે. ‘હું છું કે નહિ’ એવા સંશયને સ્થાન નથી. ‘હું મૂગો છું’ એમ કોઈ બોલે તો કોઈ માને?

દેવલોક તથા નારકી છે કે નહિ?

મનુષ્ય છે કે નહિ એ પ્રશ્નને અવકાશ નથી. ગણધરોમાં દેવતા તથા નારકીની શંકાવાળા ગણધરો છે, પણ મનુષ્ય તથા તિર્યંચની શંકા કોઈને થતી નથી. કેમકે પ્રત્યક્ષ પદાર્થમાં શંકાનો અવકાશ ન હોય, અર્થાત્ શંકાને સ્થાન જ ન હોય. પ્રશ્ન થાય કે દેવતાને માનવામાં આપણી પાસે શું સાધન છે? ગ્રહ નક્ષત્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા તો દેખાય છે ને? દેવતા તથા નારકીની શંકાવાળા ગણધરો છે, પણ મનુષ્ય તથા તિર્યંચની શંકા કોઈને થતી નથી. દેવતાને માનવામાં આપણી પાસે શું સાધન છે? ગ્રહ નક્ષત્ર સૂર્ય ચંદ્ર તારા તો દેખાય છે. દેવતા માનવાને જ્યોતિષક સાધન રૂપ છે, પરંતુ નારકી માનવા માટે કોઈ સાધન છે? ઇન્દ્રિયગમ્ય નારકી નથી, એ વાત ખરી પણ જરા બુદ્ધિ દોડાવાય તો તે પણ સમજી શકાય, અર્થાત્ નારકી પણ માની શકાય. રાજ્યમાં ગુનાની સજા થાય છે. ગુનાની સજા ઓછી હોય તો તે ગુનાને આમંત્રણ સમાન છે. સજા ગુનાના પ્રમાણમાં જોઈએ. ઓછી ન હોવી જોઈએ. આ વાત સાદી સમજણથી સમજી શકાય તેમ છે. હવે વિચારો કે લાખો વર્ષના આયુષ્યવાળો કેડ પૂર્વ જેટલા કાલની જિંદગીવાળો કસાઈ અબજો જીવેને ઘાતકીપણે મારે, તેને શિક્ષા લોગવવાનું સ્થલ કયું? વળી કોર્ટમાં કાંઈ બધાય ગુનેગાર થોડા પકડાય છે? કેટલાય ગુનેગારો તો પોલીસના સાણસામાં સપડાતા જ નથી. પકડાયલાઓમાંથી કેટલાય પૂરાવાના અભાવે કે લૂલા પૂરાવાથી, કે ખીન્ન કારણે છૂટી જાય છે. કેમકે કાનૂનનું બંધારણ એવું છે, કે સેકંડો ગુનેગારો છૂટી જાય, એક નિર્દોષ માર્યો ન જવો જોઈએ. આથી આ જગતમાં આવાઓ ફાવી જાય છે, પણ તેવાઓ માટે કુદરતે ખીન્ન જગત નિર્મેલું જ છે. સત્તા (રાજ્યની સત્તા) કાંઈ જીવ માત્રને તમામ ગુનેગારને જોઈ શકતી નથી. રાજ્ય રક્ષણના હેતુથી તેના કાયદાઓ છે. સ્વાર્થને અંગે નિયત થએલા કાયદા માટે કુદરત અનુકૂલ ન હોય. ભયંકર પાપીઓ કે

જેઓ આ દુન્યવી સત્તામાંથી છટકી ગયા છે, તેઓને માટે એવું સ્થાન માનવું જ પડશે, કે જ્યાં તે પાપીઓ લોગવવા પડતા દુઃખમાંથી નાસી પણ ન શકે અને છટકી પણ ન શકે. ‘નારકી’ શબ્દની સાથે સંબંધ નથી. નામ ગમે તે કહો પણ એવી એક સૃષ્ટિ છે, કે જ્યાં આવા જીવો જાય છે અને વારંવાર કપાય, બળે, છેદાય, ભેદાય. ક્ષેત્રકૃતવેદના અન્યેન્યકૃતવેદના, પરમાધામીકૃતવેદના વગેરે વેદનાએ ખૂમાખૂમ કરીને લોગવે છે. નારકીમાં મરણનું દુઃખ છતાં મરી શકાય નહિ. અસંખ્યાતી વખત કપાય, છેદાય, ભેદાય પણ મરે નહિ. સખત ગરમી, ઠંડી સહન કરવી પડે, મરવા ઈચ્છે પણ મરણ ન થાય. નામ ગમે તે આપો, પણ આવું એક સ્થાન છે જેને નારકી કહેવામાં આવે છે.

ખીજો મુદ્દો સમજી લ્યો! સમજણમાં થયેલા ગુનાની સજા સમજણમાં લોગવવી પડે. ખૂનના ગુનેગારને ફાંસીની સજા થાય છે. તેને ફાંસી દેતી વખતે જો ચકરી આવે, તો ફાંસી અટકે, ડૉક્ટરને ખોલાવાય, દવા થાય, પાછો તેને શુદ્ધિમાં લાવીને પછી સજા કરાય, તાત્પર્ય કે ગુનો સમજણમાં થયો હોય તો સજા પણ સમજણમાં જ કરાય. સમજણમાં કરેલા ગુનાની સજાનો લોગવટો અણસમજણમાં કરાય નહિ. આથી તો નારકીને અવધિજ્ઞાન માનવામાં આવ્યું છે નારકીજીવો ત્રણ જ્ઞાનવાળા જ હોય. મનઃપર્યવજ્ઞાન અપ્રમત્ત લઙ્ઘિધારી સાધુને હોય. કેવલજ્ઞાનવાળાને તો પાપનો અંધજ નથી. પાંચ જ્ઞાન (મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ, કેવલ)માં બે જ્ઞાન પાપથી પર છે. પાપીને, જેને ભવની રખડપટ્ટી કરવાની હોય તેને મનઃપર્યવજ્ઞાન તથા કેવલજ્ઞાન ઉત્તમ થાય જ નહિ. હવે બાકી રહ્યાં ત્રણ જ્ઞાન. આ ત્રણ જ્ઞાન હોય તો જ તે પાપ કરી શકે. મુદ્દો એ છે કે સમજણમાં કરેલા ગુનાની સજા સમજણમાં જ થાય, માટે નારકીને અવધિજ્ઞાન છે. નારકીનું શરીર જ એવું કે અનેક વખત છેદાય ભેદાય કપાય તજાય બધું થાય, અરે! કરવતથી વહેરાય, કેઈ કેઈ કદર્થનાઓ થાય, છતાંય જીવ જઈ શકે નહિ, અર્થાત્ મરે નહિ.

કુદરતને માનનારે નારકી માનવી જ પડે.

નારકીમાં અહીં કરતાં અસંખ્યાત ગુણી ભૂખ, તૃષ્ણા, ટાઢ, ગરમી, તાપ છે. આ તમામ સહન કર્યેજ છટકો, છટકારાનો દમ પણ ખીંચાય નહિ. એવી દશા! નારકીનું આયુષ્ય પણ લાંબુ, અને તોજ વર્ણવી ગયા તે મુજબ કરાયેલાં પાપોનું ફલ લોગવાયને! કુદરતને માનતા હો તો નારકી ગતિને માન્યા વિના છટકો નથી. સત્તાના સાણસામાંથી છટી શકાય, પરંતુ કુદરતના કોપમાંથી છટી શકાય તેમ નથી. સત્તાના તાળામાં રહેલાઓને તો માનો કે ગુનાની સજા થાય, પરંતુ સજા દેનારા અમલદારો લાંચ રૂશવતથી અન્યાય કરે, કોઈનો ગુનો જતો કરે, અને કોઈકને ફસાવીને મારે. આની સજા કયાં? સત્તાધીશોએ કરેલી ઘાતકી સજાનું ફલ મળવાનું રથલ માન્યા વિના ચાલશે? પાપનું ફલ ઓછામાં ઓછું દશ ગુણું તો લોગવવું પડવાનું જ. કોડાકોડ ગુણું ફલ સમજીશું ત્યારે અંધક મુનિની ખાલ ઉતાર્યાની પરિસ્થિતિ બરાબર સમજાશે.

પૂર્વ ભવમાં કોઈંબડુ છોલવામાં રાચ્યા તેનું ફલ ખંધક મુનિના ભવમાં ઉદય આવ્યું. તમે કેરી આરીઆંને છોલવામાં રાચતા હો તો સાવચેત રહેજો. પાપની ક્રિયામાં જેટલા રાચ્યા માર્યા તેટલાં ચીકણાં કર્મ ખંધાવાનાં. ખંધક મુનિ કાંઈ જેવા તેવા નહોતા. તે ભવમાં તો મનુષ્ય મુનિ, ઉત્તમ તપસ્વી સુદૃઢ ક્ષમાશીલ છતાં પેલું રાચવામાચવા પૂર્વક કોઈંબડાની છાલ છોડ્યાનું ખાંધેલું કર્મ ત્યાં આવીને ભેટયું અર્થાત્ ઉદયમાં આવ્યું. તેના વિપાક-પ્રજાપે એમની જીવતી ખાલ (ચામડી) ઊતારી. કેવી ભયંકર વેદના છે. ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દેવને કાનમાં ખીલા ઠોકાણા! એ ભવમાં પોતે સાક્ષાત્ પ્રભુ છે. તે વખતે મુનિપણમાં છે, ધ્યાનસ્થ છે અડગ છે કેવલ ક્ષમામૂર્તિ છે, પરંતુ વાસુદેવના ભવમાં પેલા શર્યાપાલકના કાનમાં ગરમ (તપાવેલું) શીસું રેડયું હતું, તે કર્મનો વિપાક ઉદયરૂપે અહીં હાજર થયો. “કર્મ ન છુટેરે પ્રાણીયા” ગાયો છોને! હવે જે કર્મનું ફલ દશ ગુણું સો ગુણું અનેક ગુણું કોડાકોડ ગુણું ભોગવવાનું હોય ત્યાં શરીર એવું હોવું જોઈએ કે જે વેદનાથી છુટી શકે નહિ, મરી શકે નહિ. એવું શરીર નારકીમાં છે.

ખીજને ત્રાસ, દુઃખ, સંતાપ મૃત્યું આપ્યા કરવાથી તેના ફલરૂપ ભોગવવાનું ભવાંતરરૂપ સ્થાન જેમ માનવું પડે. એ સ્થાન જ નરક, તેમ ખીજને સુખ શાંતિ આરામ આપવાથી ભવાંતરમાં સેંકડો, હજારો વર્ષો સુધી શાંતિ આપનાર સ્થાન પણ માનવું જોઈએ જ, અને તે સ્વર્ગ એટલે દેવલોક. લાખો ગુણા સમય સુધી સાતા ભોગવવામાં અડચણ ન આવે તેવું સ્થાન સ્વર્ગ છે. દેવલોક તથા નારકી ગતિ, બન્ને બુદ્ધિગમ્ય છે જ, માનવાં જ પડે તેમ છે. તીવ્રપાપ પણ મનુષ્ય કરે છે. દેવલોકને લાયક પુણ્ય પણ મનુષ્ય કરે છે. એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય આચાર જાતિમાંથી એક પણ જાતિ એટલે કે ચારેય જાતિ દેવલોકે કે નરકે જતી નથી, એટલે કે એ જાતિમાં એવાં પાપ-પુણ્ય થઈ શકતાં નથી, થતાં નથી નરકે કે દેવલોકે પચેન્દ્રિય જ જાય, મનુષ્ય કે તિર્યંચ પચેન્દ્રિય જ તેવાં પુણ્ય કે પાપ કરી શકે અને દેવલોક મેળવી શકે અગર નરકે જવું પડે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નારકીએ પરિણુમાવેલા પુદ્ગલોમાં પેટાભેદો છે કે નહિ. તેને અંગે પરિણુમની વિચિત્રતા છે કે નહિ. તે સંબંધિ અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૧૬

બુદ્ધિશાળી પુરૂષોની દષ્ટિ ફલ તરફ હોય છે.

જીવ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી શકતો નથી.

શાસનની સ્થાપના પ્રસંગે, લવ્યાત્માઓના હિતાર્થે શ્રી ગણધર મહારાજએ રચેલી

દ્વાદશાંગીમાંના પાંચમાંગમાં શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના અષ્ટમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશાનો અધિકાર ચાલુ છે, આપણે પ્રથમજ એ વિચારી ગયા કે પુદ્ગલ વિચાર એ જૈન શાસનની જડ છે. પુદ્ગલો મુખ્ય ત્રણ પ્રકારે છે, જેમાં જગતનો વ્યવહાર પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલને આભારી છે. મૂળથી તેનું ઉત્થાન જીવે કરેલું નથી. પૃથ્વીકાયના જીવે ઔદારિક શરીર બનાવ્યું. વિકલેન્દ્રિયે પણ પુદ્ગલો અહુણ કરી શરીર બનાવ્યું. પુદ્ગલોની ઉત્પત્તિ જીવને ઉદ્દેશીને નથી. જીવની ક્રિયા એ પરમાણુમાં ચાલતી નથી, એ ત્રણ ચાર પાંચ યાવત્ અનંત પરમાણુ સૂક્ષ્મ પરિણામે પરિણમ્યા હોય, તેમાં પણ જીવની ક્રિયા ચાલતી નથી. ઓછામાં ઓછા અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશો જીવે રોકેલાજ હોય છે. એકેન્દ્રિયથી સિદ્ધ સુધીના જીવો લઈએ તો પણ, અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશથી ઓછી એક જીવની અવગાહના હોતી નથી. ચૌદ રાજલોકના પ્રદેશો તે પણ અસંખ્યાત, અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહનામાં પણ અસંખ્યાતા જ પ્રદેશો. આ વાત બાલજીવોને-સ્થૂલ બુદ્ધિધારીઓને સમજાવવા લાખ ઔષધિવાળા કાઢાના ચૂર્ણનો દાખલો આપે છે. લાખ ઔષધિ લેગી કરી તેનો ઉકાળો કરીએ, પછી જમાવીએ, તેમાંથી રતિભાર આપીએ. હવે વિચારો! એ ચૌદ મણના કાઢામાં જેમ લાખો ય ઔષધિ છે, તેમ રતિભારકાઢામાં એ છે. તે જ રીતિએ પ્રદેશોનું પણ સમજી લેવું. કાચ કરતાં અજવાળાનાં પુદ્ગલો ખારીક છે. અજવાળાનાં પુદ્ગલો કાચમાંથી અવર નવર જાય છે. કાચ તેને રોકી શકે નહિ. અસંખ્યાત પ્રદેશઅવગાહનાવાળા શરીરમાં ઔદારિક પુદ્ગલો જ અહુણ થયેલાં હોય. શરીર ઔદારિક પુદ્ગલોનું જ બનેલું હોય. સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો જીવ અહુણ નજ કરે. સૂક્ષ્મ પરિણામે પુદ્ગલો આરપાર ભલે જાય, પણ જેમ અજવાળાનાં પુદ્ગલોને કાચ રોકી શકતો નથી, તેમ જીવ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને અહુણ કરી શકતો નથી. ઔદારિક વર્ગણાનું સ્વરૂપ પામેલા પુદ્ગલોને જ જીવ અહુણ કરી શકે. સ્વભાવે પરિણમ્યા પછી જીવનો પ્રયોગ તે મિશ્ર પરિણામ. પુદ્ગલોનું પરિણમન માનીએ છીએ. લૂગડું જર્જરિત થાય છે તેમાં ઉદ્ધમની જરૂર નથી. એ જર્જરિતપણું કરવા કોઈ ખેસતું નથી.

પલટો એ પુદ્ગલનો સ્વભાવ.

પુદ્ગલોનો સ્વભાવ છે કે અમુક વખત પછી પુદ્ગલોનું પરિણામ પલટાવું જોઈએ નળિયાં-ભીંતો વગેરે આપોઆપ જૂનાં થાય છે. પદાર્થો રસકસ વગરના તથા સડવા પડવા જેવા થાય છે. આ બધું કોઈ કરતું નથી. આપોઆપ થાય છે. સ્વાભાવિક ફેરફારીને વિસ્ત્રસા પરિણામ કહેવાય છે. જેમાં જીવનો પ્રયત્ન જ નથી, તેથી ત્યાં નથી તો પ્રયોગ પરિણામ, નથી તો મિશ્ર પરિણામ, પણ વિસ્ત્રસા પરિણામ છે. અપૂકાયના જીવો વાદળાંમાં ઉત્પન્ન થાય, વાદળાં એટલે જેમાંથી જળ વરસે. પહેલ વહેલાં એ પુદ્ગલો જીવના પ્રયોગથી નથી થયા. ઈંદ્રધનુષ્ય તે પણ સ્વાભાવિક પરિણામથી થવાવાળું સમજવું.

એકેન્દ્રિયથી પાંચેન્દ્રિયપણાનો ક્રમ પુણ્યાધને અંગે છે

પ્રયોગ પરિણામને અંગે જીવ જે પુદ્ગલો પરિણામે છે, તેના પાંચ પ્રકાર છે.

એકેન્દ્રિયથી યાવત્ પંચેન્દ્રિય સુધી, એમ આપણે આજ સુધી વિચારણા થઈ ગઈ છે. છઠ્ઠો કોઈ પ્રકાર નથી. ગ્રહણ કરનારા જીવો પાંચ પ્રકારના છે. સ્થુલ પાંચ પ્રકાર કદા તેમાં એકેન્દ્રિયમાં પણ પાંચ પ્રકારો છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડિકાય, વાઉકાય વનસ્પતિકાય. એકેન્દ્રિયમાં માત્ર સ્પર્શનધન્દ્રિય છતાં પણ ત્યાં પાંચ પ્રકાર છે. વિકલેન્દ્રિયમાં પણ પરિણમન છે. પંચેન્દ્રિયમાં દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ ને નારકી એમ ચાર ભેદો છે. વિદ્યાર્થી વર્ગમાં પહેલું ધોરણ, તેનાથી ચઢિયાતું બીજું ધોરણ, પછી ત્રીજું, ચોથું વગેરે છે, તેમ અહીં પણ એકેન્દ્રિયપણું એાછી પુણ્યાઈથી મળે, તેથી અધિક પુણ્યાઈથી બેધન્દ્રિયપણું મળે, એમ અધિક અધિક પુણ્યાઈ પંચેન્દ્રિયપણા પર્યંત સમજવી. જીવહિંસાના પાપમાં પણ આજ ક્રમે અધિક અધિક પાપ માનેલ છે. યદ્યપિ પ્રાણના વિયોગ રૂપ હિંસા તો એકેન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિયની સમાન છે, પણ હિંસામાં પાપ ન્યૂનાધિક એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, યાવત્ પંચેન્દ્રિયના ક્રમે મનાયેલ છે.

શ્રાવકની દયા સવા વસો આથી જ કહેવામાં આવી. સંસારી જીવોના મુખ્ય બે ભેદ. ત્રસ, અને સ્થાવર, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડિકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય, આ જીવો સ્થાવર. બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, આ જીવો ત્રસ. યદ્યપિ સર્વહિંસામાં દરેક દરેક જીવની હિંસામાં પાપ માને છે, છતાં શ્રાવક કોની હિંસા ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી શકે? અઢાર પાપ સ્થાનકમાં પહેલે પ્રાણાતિપાત માને છે, કહે છે, પ્રાણ-જીવ માને છે છતાં પ્રતિજ્ઞા કેટલી? કેટલાકો માત્ર મનુષ્યમાં જ જીવ માને છે, જનાવરમાં તે હાલે ચાલે છે એ પ્રત્યક્ષ છતાં જીવ માનતા નથી. ‘ગાયમાં આત્મા નથી’ એમ પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ શીખવે છે. જેઓ આ સીતિએ માત્ર મનુષ્યમાં જ જીવ માને તેઓ બીજાની દયા આગળ કરી ન શકે. વૈષ્ણવો ત્રસમાં જીવ માને છે, તેથી જનાવરની હિંસામાં પાપ માને મનાવે છે, પણ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડિકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાયમાં જીવ માનનાર, એમાં જીવનું પ્રતિપાદન કરનાર તેની હિંસા ટાળનાર કેવલ જૈનો જ છે.

સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યામાં છએ કાયમાં જીવનું મન્તવ્ય.

શુદ્ધદેવાદિને માનવા એને આપણે સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા સામાન્યથી આપણી એ છે. પરન્તુ શ્રીસિદ્ધસેનજી મહારાજ કરમાવે છે કે-છએ કાયના જીવોને માને તો જ સમ્યક્ત્વ. એમની વ્યાખ્યા આ છે. સામાન્યતઃ વ્યાખ્યામાં તેઓ આગળ વધીને આ વ્યાખ્યા બાંધે છે-કહે છે વસ્તુતઃ આ વ્યાખ્યા વાસ્તવિક છે. કેમકે પૃથ્વીકાયાદિ જીવ મનાય કયારે? શ્રી સર્વજ્ઞદેવનાં વચનોમાં ભરૂસો આવે તો જ એ છએ કાયમાં જીવો મનાય. માટે છ કાયમાં જીવ માને તે સમકિતી. ન માને તે સમકિતી નહિ.

શ્રાવકની દયા શક્ય કેટલી ? સવા વસો !

શ્રાવક છએ કાયમાં જીવ માને છે, દરેકની હિંસામાં પાપ માને છે, પાપનો વિપાક કટુ ભયંકર માને છે, પણ પ્રતિજ્ઞામાં પોતાની શારીરિક વ્યાવહારિક કૌટુંબિક સ્થિતિ આડે આવે છે. વાડે બંધાયેલી ગાય વાડો સળગે ત્યારે છૂટવા માટે દોડવા તો ઘણું એ કરે છે, પણ દોરડીએ બાંધેલી છે, બિચારી શું કરે ? દોરડી છોડવા-તોડવાની તાકાત નથી, એટલે એ પછાડા મારે પણ પાછી પડે, તેમ તમારામાં મોટી વયનાને કર્મની પરિણતિ જોઈને વૈરાગ્ય થાય, ત્યાગના પરિણામ થાય પણ કુટુંબીના રનેડુના બંધનો નડે. બાયડી છોકરાં દુકાન આ બધાં આડાં આવે. વાડામાં ગાય બંધાયેલી હોય છે, વાછરડાં છુટાં હોય છે. તેઓ કૂદીને નીકળી જઈ શકે છે, અને સળગેલા વાડામાંથી બચી શકે છે. તેમ અહીં પણ સ્ત્રી આદિના બંધન વગરનાં છોકરાઓ, નાની ઉંમરવાળાઓ, બંધન વિનાના હોય તેઓ, વૈરાગ્ય થતાં સંસારમાંથી છૂટી શકે છે.

હવે મૂળ વાત પર આવીએ. શ્રાવકની દયા સવા વસાની શી રીતે ? શ્રાવકના પરિણામ તો ‘કોઈ પણ જીવની વિરાધના કરનાર હું ન થાઉં’ એ જ હોય, પણ પરિસ્થિતિના કારણે પ્રતિજ્ઞા કયા પ્રમાણમાં કરી શકે ? પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેઉકાય વાયુકાય વનસ્પતિકાય આ પાંચેય સ્થાવરની હિંસા વર્જવા યોગ્ય ગણે છે, છતાં તે વર્જી શકતો નથી. તે માત્ર ત્રસકાયની હિંસાનો ત્યાગ કરી શકે છે. ત્રસ અને સ્થાવર એ બેની દયા વીશ વસાની ગણી છે, તેમાંથી સ્થાવરની દયા જતાં દશ વસા બાકી રહ્યા. હવે ત્રસ જીવની હિંસા પણ સર્વથા વર્જી શકતો નથી તે વિચારો. ખેતીમાં હિંસા ત્રસની થાય છે, ઘર ચણાવવામાં હિંસા થાય છે, પણ એ હિંસામય પ્રવૃત્તિ બંધ કરવાની તૈયારી નથી. અલબત્ત ત્યાં મરાતા જીવોને મારવાની બુદ્ધિ નથી, પણ તે તે ક્રિયામાં જીવ મરી જાય ત્યાં એનો ઉપાય નથી. વળી પોતાનો કોઈ અપરાધ કરે એ અપરાધ અર્થ સંબંધી, શરીર સંબંધી ગમે તેવો હોય તો તેની શિક્ષા કર્યા વિના રહી શકે તેમ નથી, એટલે ત્યાંય પ્રતિજ્ઞા ઢીલી થઈ. નિરપરાધીને નહિ માફ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી શકે.

અપરાધી છે કે નહિ તે નક્કી કરવું જોઈએ. નાગનતુ નામનો એક શ્રાવક હતો. વ્રતધારી હતો છતાં યુદ્ધમાં જવાનો રાજ્યનો હુકમ થયો. ધનુષ્ય બાણ, તરવાર આદિ લઈને યુદ્ધમાં ગયો. સામે શત્રુ પક્ષનો સૈનિક આવીને ઉભો રહ્યો. પરંતુ નાગનતુ બાણ છોડતો નથી, તરવાર ઉગામતો નથી, ઘા કરતો નથી. કેમ ? પેલો શત્રુ સૈનિક પણ સ્તબ્ધ થાય છે. તે કહે છે તારી તરવાર છે કે ખીલો ? નાગનતુ કહે છે:-હે સૈનિક ! હું નિરપરાધીને મારતો નથી. તું અપરાધી થાય નહિ ત્યાં સુધી હું કેમ ઘા કરું ? તું પ્રથમ ઘા કરે તો તો પછી ઘા કર્યા વિના મારો છૂટકો નથી. સમરાંગણમાં આ સ્થિતિ ટકવી કેટલી મુશ્કેલ ? નાગનતુ જેવા બધા વિરલા ! ત્યારે હવે પ્રતિજ્ઞા કેવી થઈ ? હાલતા ચાલતા જીવને તેમાંય નિરપરાધીને, નિરપેક્ષપણે, બાણી જોઈને માફ નહિ. શ્રાવક આવી પ્રતિજ્ઞા કરી શકે. આ રીતે શ્રાવકની દયા માત્ર સવા વસાની છે.

મુઠ્ઠીભર જીવોની હિંસાનો ત્યાગી વ્રતધારી શી રીતે ?

આ વાત શાસ્ત્રીય રીતે જણાવાઈ. હવે તર્કવાદી તર્ક કરે છે. “સ્થાવરની હિંસાની છૂટ અને ત્રસની હિંસામાં પણ મર્યાદિત રીતિએ પ્રતિજ્ઞા આનો અર્થ શો ? અનંતાનંત જીવોની હિંસાની છૂટ, આ ઉચિત છે ? અનંતાનંત જીવોની અપેક્ષાએ તો પંચેન્દ્રિયની હિંસા તથા એકેન્દ્રિયની હિંસા સરખી હોવી જોઈએ” શાસ્ત્રમાં નરકના કારણોમાં પંચેન્દ્રિયની હિંસા ગણાવી છે. જીવ હિંસાથી નરકનું આયુષ્ય બંધાય એમ નથી કહ્યું, પરંતુ ‘પંચેન્દ્રિય જીવની હિંસાથી નરકનું આયુષ્ય બંધાય’ એમ કહ્યું છે. તર્કવાદી કહે છે. શાસ્ત્રની આ વાત સદંતર અનુચિત છે, જરાય સમુચિત નથી. રત્નની ગાંઠડીના ચોરની આગળ સોયની શાહુકારીની કિંમત શી ? અનંતા જીવોની હિંસાની છુટી રાખી, મુઠ્ઠીભર જીવોનો હિંસાનો ત્યાગ કરનાર વ્રતધારી શી રીતે જણાય ? આવો શુષ્ક તર્ક કરનારને શાસ્ત્રકાર જણાવે છે, સમજાવે છે કે એકેન્દ્રિય જીવને, એકેન્દ્રિયપણાને યોગ્ય શરીર જેટલા પુણ્યથી મળે છે, તેના કરતાં અનંત-ગુણી પુણ્યાઈ વધે ત્યારે એકેન્દ્રિયપણું મળે છે. તે રીતિએ પંચેન્દ્રિયપણા પર્યંત સમજવું. તણખલાની તથા તિજેરીની ચોરીને સરખી ગણાય નહિ. અનંતપુણ્યની રાશિવાળા પંચેન્દ્રિય નો નાશ અને એકેન્દ્રિયનો નાશ સરખો ગણી શકાય નહિ. વિરાધનાનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પણ એકેન્દ્રિયથી લઈને અનુક્રમે ચડતા ચડતા રાખ્યા છે. એક બે ત્રણ ચાર પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા જીવોની વિરાધના છોડનારને એક બે ત્રણ ચાર પાંચ સંયમ કહ્યા છે, પુણ્યાઈના ભેદને લીધે તેની હાનિની દૃષ્ટિએ પાપના પ્રમાણમાં પણ પ્રરક છે. ‘બધા એક’ એમ માની ‘સરખું પાપ છે’ એમ નથી. બચાવની દયામાં વિષમતા છે.

નિગોદમાંથી અનાદિ વનસ્પતિમાંથી નીકળીને બાહરમાં આવવાનું થયું, પછી થયું પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયપણું. તેથી પુણ્યાઈ અનંતગુણી થાય ત્યારે એકેન્દ્રિયપણું સાંપડે. તેથી અનંત-ગુણી પુણ્યાઈ થાય ત્યારે તેકેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત થાય. એમ યાવત્ પંચેન્દ્રિયપણા પર્યંત સમજવું. આમ પુણ્યાઈની અધિકતાને લીધે ઉચ્ચ ઉચ્ચ જાતિ મળે છે, માટે એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય પર્યંતનો ક્રમ રાખ્યો. તર્કવાદી તર્ક કરી પૂછે છે, આક્રમ મુજબ શું હવે એ સમજવું કે ચૌરિન્દ્રિયમાંથી નીકળેલો જીવ પ્રથમ નરકે જ જાય, પછી તિર્યંચ, પછી મનુષ્ય, પછી દેવ થાય ? આવો ક્રમ સમજવો ? શાસ્ત્રકાર કહે છે ત્યાં આવો ક્રમ નથી. નારકી આદિ પંચેન્દ્રિયનો અનુક્રમ કહ્યો, તે આગળ વધવાપણાની દૃષ્ટિએ નથી. તર્કવાદી ફરી તર્કને લાંબાવે છે. દુનિયામાં પ્રથમ ઊંચી ચીજ બોલાય છે. ‘રાજાને પ્રજા’ એમ બોલાય છે. ગતિના ક્રમમાં પ્રથમ દેવગતિ ન કહેતાં પ્રથમ નરકગતિ કેમ ગણાવી ? શાસ્ત્રકાર કહે છે પાપનો ત્યાગ કરવો, પુણ્ય આહરવું, આશ્રવ છોડવો, સંવર આહરવો એ કબૂલ, પણ પાપને છોડ્યા વિના પુણ્યને આહર તે આહર જ નથી. આશ્રવને પ્રથમ વર્જો તો જ સંવરનો આહર થઈ શકે. બુદ્ધિશાળી પુરૂષો ફક્ત તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે. હવે તે અધિકાર કેવી રીતે તે અંગે વર્તમાન.

દેશના-૧૭.

સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણો. શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્તિક્ય.

અધોલોક, મધ્યમલોક, ઉર્ધ્વલોક એ ક્રમ સકારણ છે.

શ્રી તીર્થંકરપ્રભુ સમર્પિત ત્રિપદીના આધારે શ્રીગણધરદેવોએ લગ્યાત્માઓના ઉપકારાર્થે શાસનની પ્રવૃત્તિ સતત ચાલુ રાખવા માટે, રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પાંચમા અંગ શ્રીભગવતીજી સૂત્રના અષ્ટમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશાનો પુદ્ગલ-વિષયક અધિકાર ચાલુ છે. છેલ્લા વ્યાખ્યાનમાં છેલ્લે એ વાત હુતી કે તર્કવાદી એ પૂછ્યું. પ્રથમ દેવગતિ ન કહેતાં નારકી ગતિ કેમ કહી ? કથનમાં આવો ક્રમ શા માટે ? શાસ્ત્રકારે આપેલું સમાધાન પણ જોઈ ગયા, કે પુષ્પિશાળી આત્માઓ ફલ તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે. પાપનો ત્યાગ કર્યા વિના પુણ્ય થઈ શકવાનું નથી, આશ્રય મૂક્યા વિના સંવર આવરી શકાય તેમ નથી.

પંચેન્દ્રિયના ચાર પ્રકારમાં ઓછામાં ઓછા પુણ્યવાલો પ્રકાર નારકી છે, માટે પંચેન્દ્રિય જીવોએ પરિણમાવેલા પુદ્ગલોના અધિકારમાં અત્ર પ્રથમ નારકીને જણાવ્યા. ઇન્દ્રિયની ઉત્ક્રાન્તિની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય બેઈન્દ્રિય યાવત્ પંચેન્દ્રિય પર્યંત ક્રમ જણાવ્યો. પહેલાં અધોલોક પછી મધ્યમ સ્થિતિનો તિર્છાલોક અને પછી ઉત્તમલોક છેલ્લે જણાવ્યો. પ્રાયઃ પુદ્ગલનું પરિણામ અશુભ હોય તેવા ક્ષેત્રને તિર્છાલોક કહેવાય છે. તદ્દન અશુભ નહિ, તદ્દન ઉત્તમ નહિ તે તિર્છાક્ષેત્ર. પુદ્ગલનું પરિણામ શુભ હોય તે ઉર્ધ્વલોક. પરિણામના અધમપણા મધ્યમપણા ઉત્તમપણાની દૃષ્ટિએ અધોલોક વગેરે નામ આપ્યાં. ક્ષેત્રની ઉન્નતિ-ઉત્ક્રાન્તિની અપેક્ષાએ નારકી તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવતા એવો ક્રમ કહેવાયો. અધોલોકથી મધ્યમ લોકમાં વધારે શુભ પરિણામ, અધોલોકમાં શુભ પરિણામ ઓછા, અધમ પરિણામ વધારે, ઉર્ધ્વલોકમાં મધ્યમ લોકથી વધારે શુભ પરિણામ, તેથી એ ચરિયાતા ક્રમે અધોલોક મધ્યમલોક ઉર્ધ્વલોક એ રીતે કહ્યો.

નરકનું કંપાવનારું સામાન્ય વર્ણન.

નરકના જીવોને જે જાતના પુદ્ગલનો આહાર મળે છે, તે એવો ખરાબ હોય છે કે અનંતો આહાર કરે તો પણ ક્ષુધા શમે નહિ. આહાર નિરસ ક્ષુધા તીવ્ર. નારકીજીવની ક્ષુધા તૃપાની શાંતિ થાય જ નહિ. ત્યાંની અશાતાવેદનીયની ઝાંખી કલ્પનામાં પણ ન લાવી શકાય. જો કે તે બને તેમ નથી. છતાં અસત્કલ્પના કરો કે ઝોઈક દેવ નારકીજીવને નરકમાંથી

ઉચ્ચક્રીને અહીં લાવે, અને ભર ઉનાળામાં ઈંટના સળગતા નીલાડામાં સુવાડે, તો તેને છ માસની ઊંઘ આવી જાય. ત્યાંનાં પુદ્ગલો એટલાં ગરમ કે ત્યાંથી આવેલા નારકીને અહીં સળગતા નીલાડામાં તો ઘસઘસાટ લાંબી ઊંઘ આવી જાય. દેવતા જેનો સ્પર્શ ન કરી શકે એવો એક હજાર ભારનો ગોળો નારકીમાં નાંખો, તો એ ગોળો કયાં વીખરાઈ ગયો એનો પત્તો નહિ. નરકનું શીતપણું એવું કે ત્યાંનો નારકી જીવ અહીં હિમ પડતું હોય, ત્યારે પણ હિમાલય જેવા સ્થાનમાં ઘેનથી અને ચેનથી સૂઈ જાય. આટલી શીતતા, આટલી ઉષ્ણતા, આવી ભૂખ અને તૃષ્ણા અઘોલોકમાં નારકીમાં છે. આ વેદનાઓ પહેલી નરક કરતાં ખીજમાં વધારે, તેનાથી ત્રીજીમાં વધારે, તેનાથી ચોથીમાં વધારે, તેનાથી પાંચમીમાં વધારે, તેનાથી છઠ્ઠીમાં વધારે, તેનાથી સાતમીમાં વધારે સમજવી. નરકમાં વેદનાના પ્રકારોમાં ક્ષેત્રકૃતવેદના અન્યોન્યકૃતવેદના, પરમાધામીકૃત વેદના છે, તેમાં પરમાધામીકૃત વેદના ત્રીજી નરક સુધી છે. પરમાધામીએ કરેલી પીડા તેનાથી આગળની નરકોની ક્ષેત્રવેદના આગળ કશા હિસાબમાં નથી. જેમ નીચે તેમ પુદ્ગલો ખરાબ. અઘોલોક નામ જ એટલા માટે છે. અહીં તો વાયુથી તમને શાતા ઉપજે છે. ત્યાં તો વાયરો પણ અશાતા ઉપજાવે. અહીં પણ સામાન્ય અશાતા ઉપજાવનાર વાયુને ‘લૂ’ કહે છે. નરકમાં ભયંકર ‘લૂ’ વાય. લાહ્ય લાહ્ય કરી મૂકે. નારકીનો નજીકનો વર્ગ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો છે. પાતાલકલશ નજીક તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો ખડાર નારકી. તિર્યંચની નજીકનો વર્ગ મનુષ્યનો. પુણ્યમાં સૌથી ચડિયાતો વર્ગ દેવતાનો છે. પ્રયોગ પરિણતના પુદ્ગલો આ રીતે ચાર પ્રકારના જણાવ્યા. પુણ્યના અધિકપણાની દૃષ્ટિએ ક્ષેત્રનું ઉત્તમપણું જણાવ્યું.

મૂલં નારિન કુતઃ શાસ્ત્રા ?

સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચનથી કલ્યાણ જ થાય, પણ કોને? સૂર્ય અજવાળું આપે છે, પ્રકાશ ઉદ્યોત જ કરે છે, પણ નેત્રો જ બંધ રાખે એને એનો શું ઉપયોગ? આંખો મીંચી રાખનારને સૂર્ય પણ અજવાળું આપી શકતો નથી. શ્રીજિનેશ્વરદેવ તારક જરૂર, પણ જેની દૃષ્ટિ જ તરવાની ન હોય, તેને તેઓ એકાંતે તારક છતાંય તારક બને શી રીતે? જૈનેતર દર્શનવાળાઓએ જગતને જગતરૂપે માન્યું નથી. પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેઉકાય, વાઉકાય વનસ્પતિકાયને તેઓએ જીવો જ માન્યા નથી. હવે જ્યાં જીવ હોવાનું જ્ઞાન જ નથી, મન્તવ્ય જ તેવું નથી, દૃષ્ટિક્ષેત્રમાં જીવના મન્તવ્યનેજ સ્થાન નથી, ત્યાં જીવ-રક્ષાના વિચારની-કલ્પનાની કલ્પના એ કયાં છે? માલ હોય તો તેના બચાવની બુદ્ધિ થાય, પણ માલ વિના બચાવ કોનો? જીવ માન્યા હોય, પૃથ્વીકાયાદિમાં જીવની બુદ્ધિ હોય તો તો રક્ષાના વિચારનો ઉલ્ભવ થાય, પરંતુ જીવજ માન્યા વિના રક્ષાની બુદ્ધિ થઈ શકે નહિ. ઇતરો પોતાના પરમેશ્વરને માત્ર ત્રસ જીવો પૂરતા ઉદ્યોતક માને છે. જગતમાં તો ત્રસ અને સ્થાવર ઉભય પ્રકારના જીવો છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાની તે જ કહેવાય, સર્વજ્ઞ તે જ કહેવાય કે જે ઉભયના ઉદ્યોતક-પ્રકાશક

જ્ઞાતા દર્શક હોય. શ્રી તીર્થંકરદેવો સ્થાવર તથા ત્રસ બન્ને જીવોને જાણે છે, જુએ છે, બચાવે છે. સ્થાવર જીવોની રક્ષાની વાતનું ઇતરમાં સ્વપ્નુંય નથી, તો પછી ઉદ્ધારની વાત હોય જ ક્યાંથી?, ‘મૂલં’ નાસ્તિ કુતઃ શાખા?’ જીવપાણુંજ ન માને ત્યાં રક્ષા બચાવ વિગેરે ક્યાંથી હોય.

ચારે ગતિના જીવોનો કાર્યક્રમ કેવો છે?

જૈન દૃષ્ટિએ આસ્તિક્ય ક્યારે મનાય? છ વસ્તુ આસ્તિકના લક્ષ્યમાં હોવી જ જોઈએ. ૧ જીવ છે. ૨ જીવ નિત્ય છે. ૩ જીવ કર્મનો કર્તા છે, ૪ જીવ કર્મનો લોકતા છે, ૫ મોક્ષ છે. ૬ મોક્ષના ઉપાય છે. (સમ્યં સં) આસ્તિકને અનુકંપા થયા વિના રહે જ નહિ. વ્રતોને અંગે વિકલ્પ ખરો, પણ સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણને અંગે વિકલ્પ નથી. જેને અનુકંપા થાય, જેનામાં અનુકંપા હોય તે જીવોની ચારે ગતિની હેરાનગતિ જાણી શકે.

નાનાં છોકરાંઓ રેતીમાં મકાન બાંધે છે, અને તેમાંથી કોઈ જરા ધુળ લે તો લડી મરે, રમતને અંતે તો ધુળ વેર વિખેર કરીને જવાનું જ છે, છતાં બે ત્રણ કલાકમાં કેઈ કળ્યા કરે. ધુળથી કપડાં મેલાં કરે. પરિણામે નિશાળમાં શિક્ષકની સજા, ઘેર માળાપની સજા લોગવવી પડે. ચારે ગતિમાં રખડી રહેલા જીવોની દશા આ રમતીયાળ બચ્ચાંઓ જેવી છે.

શરીરનાં રક્ષણમાં જતનમાં, રાત દિવસ લીન રહેવામાં આવે છે. શરીર લલે વેંતનું હોય કે પાંચસે ધનુષ્ પ્રમાણ હોય, પણ તે ય મૂકીને જવાનું તો નક્કી જ છે. કચ્ચન, કુટુંબ, કામિની કે કાયા એ ચારમાંથી એક પણ માટે નિકાસની છૂટ નથી. આ ચારમાંથી એક પણ વસ્તુ ભવાંતરમાં સાથે આવવાની નથી. સાથે આવનાર બે જ ચીજ છે. પુણ્ય અને પાપ. એ ચાર માટે ગમે તેટલી મહેનત કરે પણ એ સૌ પરને કાજ છે. જ્યાં સંસારનાટકની ઘડી પૂરી થઈ એટલે રંગમાં ભંગ! કોઈ ચીજ સંગ કરવાની નથી. જનાવરમાં પણ એજ દશા છે. ચરવું, માલીકને દૂધ આપવું, સંતાનને જન્મ આપવો અને છેવટે મરવું. જનાવર કેવલ જીવન પૂરું કરવા આવે છે. અરે આપણાં જીવનમાં પણ છોકરો સામે થઈને મિલકત પડાવી લેવા તોફાન કરે, કોર્ટે ચઢે. પશુની માફક મનુષ્યજીવનમાં પણ જન્મવું, માત્ર ખાવું, કમાવું, પરણવું પારકા માટે ધમાલ કરવી, અને છેવટે પાપમય જીંદગી પુરી કરી ભવાંતરમાં ચાલ્યા જવું.

સમકિતીને જીવની વાસ્તવિક દશાનો ખ્યાલ આવ્યા વિના રહે જ નહિ.

આ દશા માત્ર મનુષ્ય જીવનમાં અને તિર્યંચમાં જ છે એમ નથી. દેવગતિમાં પણ એ જ દશા છે. ગરીબને મરતાં વલોપાત ન હોય. શેડીયાને વધારે વલોપાત હોય. અહીંના શ્રીમંતના વલોપાત ઉપરથી જ સમજી શકાય કે દેવતાને એ વૈભવ છોડી ચલાયમાન થતાં કેટલું દુઃખ થતું હશે? અહીં તો મરણની અગાઉથી ખબરે ચ નથી. દેવતામાં મરણ વખતે બહુ દુઃખ પીડા થાય. તેમને તો છ માસ અગાઉથી વ્યવનની ખબર પડે. દેવતાને

ખગર પડે, કે 'હુવે અહીંથી છ માસ પછી નીકળવાનું છે, નવ માસ ગર્ભવાસમાં ગંધાતી ગટરમાં રહેવાનું છે.' ત્યારે એની કઈ હાલત થાય? એ તો વૈક્રિય દેહ છે, વજ્રમય છાતી છે, જેથી તેના સેંકડો ટૂકડા થતા નથી. આ હાલતમાં જો દેહ ઔદારિક હોય તો છાતી ફાટી જ જાય. આસ્તિક હોય, સમક્રિતી હોય તેને આ ઉપરથી જીવની વાસ્તવિક દશાને જ્યાંલ આંખ્યા વિના રહે નહિ. કેટલાકો માત્ર પારકી વાતો કરે છે, હુ ગરને ખગતો દેખે છે, પણ પગ તળે ખગતું જોતા નથી, એ કેવું ખેદજનક! દેવગતિમાં તો સુખ સાહ્યમી છે. વૈભવ છે, છતાં સમક્રિતી તો તે ગતિથી ડરે છે. સમક્રિતીને ઇચ્છા હોય મોક્ષની અને દેવગતિમાં મોક્ષ મારેનાં દ્વાર તો ખંધ છે. દેવગતિ એટલે એટલા લાંબા આયુષ્ય સુધી મોક્ષમાર્ગ નહિ જ. કહોને કે મોક્ષ ગીરવી મૂકાઈ ગયો છે. આથી સમક્રિતીને દેવગતિ પણ કંટાળા ભરેલી લાગે. એ કંટાળાનું નામ નિર્વેદ. કર્મની આધીનતા વિનાનું ચૌદ રાજસોકમાં મોક્ષ સિવાય એ કે સ્થાન જ નથી. જ્યાં જન્મ નથી, મરણ નથી, જરા-વૃદ્ધાવસ્થા નથી, કેવલ સ્વજ્ઞાનાદિ ગુણમાં રમણતા છે, કર્મનું બીજ ભસ્મીભૂત થઈ ગયું છે, આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ કશું જ દુઃખ નથી, એવું સ્થાન એક મોક્ષ જ છે. મોક્ષ વિના બીજી ઇચ્છા ન કરવી તે સંવેગ. કર્મના કારણેથી ઉદ્વેગ તે નિર્વેદ. શમ એ કે આહે તેવા પ્રસંગમાં આત્મા ને ક્રોધ કષાય ન થાય. નરક ગતિના દુઃખોની વિચારણા તે નિર્વેદનું સુખ્ય સ્થાન. આથી પ્રથમ નરક કહી, નારકી કહ્યા. હુવે ખાકીની ગતિનો ક્રમ અંગે વર્તમાન.

દેશના-૧૮

આજ્ઞાસિદ્ધ પદાર્થોમાં યુક્તિનો આગ્રહ અયુક્ત છે.

નેરઙ્યપંચિદિયપ્રભોગ૭ પુચ્છા, ગોયમા ! સત્તવિહા પત્રતા, તં જહા-રયણપ્પમા-
પુઢવિનેરઙ્યપયોગપરિણયાવિ જાવ અહેસત્તમપુઢવિનેરઙ્યપંચિદિયપયોગપરિણયાવિ,

સ્વરૂપે સર્વ આત્મા સમાન છે.

શ્રી તીર્થંકરદેવ સ્થાપિત શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે, ભવ્યાત્માઓના કલ્યાણાર્થે, શ્રીગણધર મહારાજએ શ્રીદ્વાદશાંગી રચી. દ્વાદશાંગીમાં પાંચમા અંગનું નામ શ્રીભગવતીજ સૂત્ર છે. છત્રીશ હજાર પ્રશ્નોત્તરોના સંગ્રહરૂપ આ મહાન્ ગ્રંથ છે. એ પ્રશ્નના પ્રણેતા શ્રીગૌતમસ્વામીજી ઉત્તરદાતા ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવ. અહીં શ્રીભગવતી સૂત્રના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશાનો અધિકાર ચાત્રી રહ્યો છે. એમાં પુદ્ગલ પરિણામનો વિચાર ચાલે છે.

જે સ્વરૂપથી વિચારવામાં આવે તો નિગોદથી માંડીને સિદ્ધના જીવો જીવત્વથી સમાન છે. અસંખ્યાત પ્રદેશો વિનાનો તેમજ કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શનવાળી સ્થિતિ વગરનો સ્વરૂપે કોઈ પણ જીવ નથી. બધાજીવો સ્વરૂપે સરખા છે. આવરણ-વાહણ ખસે એટલે દિવસે જરૂર સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રગટ થાય. જ્યાં કમાડ ઉઘાડવાથી પ્રકાશ પડતો હોય ત્યાં કમાડે દીવાને રોક્યો એમ કહી શકાય. જે આત્માઓ લભ્ય છે, જે આત્માઓ આવરણ તોડીને કોઈ પણ કાળે કેવળજ્ઞાન પામવાના છે ત્યાં તો કેવલજ્ઞાન છે. આવરણે કેવળજ્ઞાન રોક્યું છે એ સ્પષ્ટ છે. પણ અલભ્યો માટે પ્રશ્ન થાય કે એને તો કદી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાનું જ નથી. ત્યાં કેવળજ્ઞાન કયા આધારે મનાય ? અને છે, તો રોકાયું કેમ ? કોઈ સમુદ્રના તળીએ સોનાની ખાણ છે. હવે એ સોનું બહાર નીકળવાનું નથી, એ સોનાનો ઘાટ કદી ઘડાવાનો નથી. છતાં શું એ સોનું સોનું ન કહેવાય ? ગમે ત્યાં રહેલા સોનાને સોનું કહેવું તો પડે જ. શાસ્ત્રદષ્ટિએ અલભ્યને પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પાંચેય પ્રકારે છે. કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મ તો છે જ આત્મ-સ્થિતિની અપેક્ષાએ. અલભ્ય જીવ પણ કેવળદર્શનમય જ છે. સૂક્ષ્મલઘ્નિ અપર્યાપ્ત અવસ્થાનો પ્રથમ સમયનો આત્મા તથા સિદ્ધ અવસ્થાનો આત્મા બંને સ્વરૂપે સરખા છે.

એકેન્દ્રિયપણું બેઠન્દ્રિયપણું તેઠન્દ્રિયપણું ચૌરિન્દ્રિયપણું પંચેન્દ્રિયપણું તેમાં દેવપણું મનુષ્યપણું, તિર્યચપણું નારકીપણું આ તમામમાં પુદ્ગલ પરિણામને અંગે જ ફરક છે.

સંજ્ઞા હોય ત્યાંજ અસર થાય.

સૌથી પ્રથમ સ્વાભાવિક પુદ્ગલ પરિણમન છે. અનાજની ઉત્પત્તિમાં સીધો પ્રયત્ન હોતો નથી. પાછળથી લણાય, દળાય, રોટલો થાય, પરન્તુ ઉત્પત્તિ સ્વાભાવિક. એકેન્દ્રિયથી યાવત્ પંચેન્દ્રિય પર્યાંત જીવ આહારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તે સ્વાભાવિક. દાણા મનુષ્ય પણ ખાય, પશુ પંખી પણ ખાય, ખવાતા દાણા એક સરખા, પણ પરિણમન ખાનારના શરીર મુજબ થાય. જે જાતિ હોય તે જાતિના દેહને યોગ્ય પરિણમન થાય. એકેન્દ્રિયમાં કાયાની અપેક્ષાએ પાંચ પ્રકારો છે. એકેન્દ્રિમાં જે નામો પાડ્યાં ત્યાં પાછલ 'કાય' સજ્જ સૂચવે છે, કે તેના શરીર જ તે રૂપ છે ? પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ જેનું શરીર છે તે. અપ્કાય એટલે પાણી રૂપ કાયા ધરાવનાર. તેઉકાય એટલે અગ્નિરૂપ જેનું શરીર છે તે. વાઉકાય એટલે જેનું શરીર જ વાયુરૂપ છે. વનસ્પતિકાય એટલે વનસ્પતિ જ જેનું શરીર છે તે.

પંચેન્દ્રિયમાં ચાર ભેદો. એ ચાર સ્થાનોમાં બે પ્રકાર. ઉત્કૃષ્ટ પાપવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન. જેમ ઉત્કૃષ્ટ તેમ ઉત્કૃષ્ટથી ઓછું પણ અધિક પાપ વિપાક ભોગવવાનું સ્થાન, તથા અધિક પુણ્યવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન. ઉત્કૃષ્ટ પાપવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન સ્વર્ગ છે. અધિક પાપવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન તિર્યચપણું છે, અધિક પુણ્યવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન મનુષ્યપણું છે.

નારદી, તિર્યચ, મનુષ્ય ને દેવ, આ ચાર લેહ આ રીતિએ છે. એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિયમાં આ ચાર લેહો કેમ નહિ? આ શંકાનું સમાધાન એ છે કે સંજીવણા વિના ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યવિપાક ઉત્કૃષ્ટ પાપવિપાક અધિક પુણ્યવિપાક અધિક પાપવિપાક ભોગવવાના પ્રસંગ આવે નહિ, અને પંચેન્દ્રિયપણા વિના સંજીવણું હોય નહિ. સંજ્ઞા વિના સુખદુઃખનો અનુભવ થાય નહિ. આ વાત દુન્યવી દૃષ્ટાંતથી સમજી શકશો. નાનું બાલક શ્રીમંતનું હોય કે નિર્ધનનું હોય, તે ઉછેરે છે, પણ પોતપોતાની સ્થિતિનો તેઓને ખ્યાલ નથી. સાધનની તીવ્રતા મંદતા એના હૃદયને અસર કરતાં નથી. ખાપે કરોડ ખોયા કે કરોડની કમાણી કરી હોય, એકેય ની અસર બાલકના મન પર કે શરીર પર થતી નથી, કેમકે તેને તેનો ખ્યાલ નથી. બાલકને સંગ્રહણી વ્યાધિ થયો હોય, વૈદ્યે ‘સંગ્રહણી’ થયાનું કહ્યું-જણાવ્યું પણ હોય, વ્યાધિના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તેને ન હોવાથી પોતે બોલે કે મને સંગ્રહણી થઈ છે, પણ રોગને અંગે બાળકને ચિંતા હોય નહિ. ચિંતા માખાપને હોય. વ્યાધિની ભયંકરતાનું એ બાલકને જ્ઞાન નથી માટે તેને ચિંતાની અસર નથી.

જીવલમીને ધિક્કાર છે !

ભયંકર પાપીઓનું વિપાકોદયે સાંપડેલું કુદરતનું કારગ્રહ નરક છે. કરેલા કર્મોનાં ફળથી ગુનાની સજામાંથી કદાચ દુનિયાદારીમાં છટકી શકાય, પણ કુદરતના સામ્રાજ્યમાં તેવી પોલ નથી. દુન્યવી વ્યવહારમાં તો પોલ શું બખોલ પણ નભે. કેઈ ગુનેગારો કેટલીએ વખત છટી જાય છે. પૂરવાના અભાવે છટી જાય, લાંચ રૂશવત આપીને છટી જાય. બધા ગુનેગારો પકડાય છે એવું પણ નથી. કુદરતના રાજ્યમાં તો ગુનો કર્યો કે નોંધ થાય જ, કર્મનો બંધ થાય જ, અને જેવો કર્મનો બંધ તેવો ભોગવટો વિપાક સમયે ભોગવવો પડે.

નાનાનો ન્યાય મોટાઓ કરે, મોટાનો ન્યાય અધિકારી કરે, અધિકારીનો ન્યાય રાજા કરે, પણ રાજાના અન્યાયનો ચુકાદો કોણ આપે? નરકાદિ ગતિનું મન્તવ્ય જ સત્તાની શયતાનીયત ઉપર અંકુશરૂપ છે. જો દુર્ગતિ જેવી ચીજ મનાય જ નહિ, પછી તો સત્તાની શયતાનીયત સાવ નિરંકુશ થાય. સત્તાનો દુરૂપયોગ કરતાં વિચાર ન કરે એને માટે દુર્ગતિ તૈયાર જ છે. તમે પંચેન્દ્રિય એટલે વધારે સામર્થ્યવાળા, વધારે સત્તાવાળા, એટલે તમે જો એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિયને કચરો છંદો પીલો દાખો એવું કરો તો તમે પણ સત્તાનો દુરૂપયોગ કર્યો કહેવાય. દુરૂપયોગ કરનાર માટે દુર્ગતિ છે જ. થોડા સમયના મળેલા અધિકારમાં ઉપકાર ન કરે તે અધિકારીના અધિકારમાંથી આઘ ‘અ’ નો લોપ થાય છે અને એ અધિકારીના લલાટમાં ‘ધિકાર’ રહે છે, અર્થાત્ તે ધિક્કારને પાત્ર બને છે. રાજા પ્રજાને લૂંટે તેને જીવલમી કહીએ તો પછી પંચેન્દ્રિય જીવો પોતાથી ઓછી ઈન્દ્રિયવાળા જીવો ઉપર જીવલમ ગુજારે, સોટો ચલાવે શારીરિક કૌટુંબિક આર્થિક વ્યાવહારિક લાભ માટે તેનો કચર ધાણ કાઢે તે કેમ જીવલમી નહિ? પોતાથી હલકી પાયરીએ રહેલા જીવો ઉપર જીવલમ વર્તાવનારને ખરેખર ધિક્કાર છે.

કુદરતના ઇન્સાફમાં સુકા ભેગું લીધું બળતું નથી.

કુદરતનો ઇન્સાફ ચોખ્ખો છે. ત્યાં સુક્ષ્મ ભેગું લીધું બળતું નથી. નરક એ તીવ્રતમ પાપવિપાક ભોગવવાનું સ્થાન છે. એ વિચારી ગયા. નરકો સાત છે. ત્યાં અત્યંત ઠંડી અત્યંત ગરમી છે. એ ઠંડી, એ ગરમી, શરીર ઉપર જેવી અસર કરે તેવી અસર બીજા સ્પર્શથી નથી થતી. હલકાપદાર્થ તથા ભારેપદાર્થની અસર તો અડ્યા પછી થાય, પણ અડ્યા બિના અસર કરનાર ઠંડી તથા ગરમી છે. ટાઢ તથા ગરમીને કોઈ લેવા બોલાવવા જતું નથી, એ તો આપોઆપ આવીને અસર કરે છે. ત્યાંનું ક્ષેત્ર જ એટું શીત અને ઉષ્ણ છે, કે જેથી ત્યાંનાં તાપ તથા ઠંડીનો સંતાપ સહન કરવો જ પડે, એ વેદના ભોગવવી જ પડે. ત્યાં ક્ષુધા તથા તૃષ્ણાનું પણ દુઃખ તો છે. ભૂખ તરસ કંમે લાગે છે, પરંતુ ટાઢ તથા તાપ તો પ્રતિક્ષણે ભોગવવાં જ પડે છે.

આજ્ઞાસિદ્ધ તથા હેતુ સિદ્ધ પદાર્થો.

શાસ્ત્રોમાં બે પ્રકારના પદાર્થો છે, કેટલાક પદાર્થો એવા છે, કે જે માત્ર શ્રદ્ધાથી જ મનાય, આજ્ઞાથી જ માનવા પડે. અલબ્ધો કદી ઝંઘા આવવાના જ નહિ, અને લબ્ધો ઝંઘા આવવાના. આ ભેદો અનાદિના છે. જીવોની લાયકાત-સ્વભાવ ફરતા નથી. નાલાયકપણું હોય તો તે તેવું જ રહે છે. અલબ્ધોમાં મોક્ષે જવાની લાયકાત નથી તે નથી જ. લબ્ધ અલબ્ધનો વિભાગ જ્ઞાનીના વચનથી બાણી શકાય. જે પદાર્થો આજ્ઞા કે શ્રદ્ધાગ્રાહ્ય છે, તેવા પદાર્થની યુક્તિમાં ઉતરવું નહિ. યુક્તિમાં ઉતરતાં યુક્તિ રોકાય, સ્ખલિત થાય, તો સામાના હૃદયમાં અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય. પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેઉકાય વાયુકાય સુધીમાં નિગોદ ન માની, પણ વનસ્પતિકાયમાં માની. અહીં યુક્તિ કામ લાગે નહિ. પાણી પરિણામાન્તર પામે. પાણીનાં પુદ્ગલોએ લાકડું બનાવ્યું, પણ પાણી સ્વતંત્ર લાંબી મુદત ન ટકે. પરિણામાન્તર થાય તો તે ટકે. આમ યુક્તિ લગાડતાં પૃથ્વીકાયમાં વાંધો આવે. કેમકે પૃથ્વી સ્વાભાવિક લાંબી મુદત ટકનારી છે. લબ્ધ અલબ્ધ જીવોના ભેદો આજ્ઞાએ સિદ્ધ છે, એમ સમજવાય. બધું આજ્ઞાસિદ્ધ પણ નથી. જે પદાર્થો હેતુ તથા દૃષ્ટાંતથી સાબિત થાય તે તે રીતિએ સમજવા.

સાત નરકપૃથ્વીનાં રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, મહાતમઃપ્રભા, વગેરે નામો તે પૃથ્વીના પુદ્ગલોને અનુલક્ષીને છે. તેને અંગે આગલનું વર્ણન અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૧૯

સમૂચ્છમ તથા ગર્ભજ કયાં કયાં છે ?

પુણ્યાઈ વધે તેમ આગળ વધાય.

શાસનની સ્થાપના પ્રસંગે, શ્રી ગણધર મહારાજએ, લગ્યાત્માઓના ભદ્રાર્થે, શાસન પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવા માટે જે દ્વાદશાંગી રચી, તેમાંના પાંચમા અંગના અષ્ટમ શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો અધિકાર ચાલુ છે. તેમાં પુદ્ગલ પરિણામનો વિષય ચાલુ છે. પ્રયોગપરિણામે પરિણત થયેલા ભેદોને અંગે એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય પર્યંત મુખ્ય તથા પાંચ પ્રકાર જણાવ્યા. એકેન્દ્રિયજાતિમાં પણ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ પ્રકારોની વિચારણા કરવામાં આવી. વિકલેન્દ્રિય એટલે બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય તે સંબંધી કહેવાયું. એકેન્દ્રિયમાં જેમ સૂક્ષ્મ તથા બાહર એ ભેદ છે, તેવો ભેદ વિકલેન્દ્રિયમાં કેમ નહિ? જીવ બેઘન્દ્રિયમાં આવે ક્યારે! એ પ્રશ્નજ પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. પુણ્યની અધિકતા થાય, ત્યારે જ બાહર એકેન્દ્રિયમાંથી જીવ બેઘન્દ્રિયમાં આવી શકે. એકેન્દ્રિયમાં સ્પર્શમાત્રનું જ જ્ઞાન હતું. હવે બેઘન્દ્રિયમાં સ્પર્શ તથા રસનું એમ બે ઈન્દ્રિયનું જ્ઞાન થયું. એટલી આત્મશુદ્ધિ અધિક થઈ. અનંતગુણા ક્ષયોપશમને અંગે જ એકેન્દ્રિયપણામાંથી બેઘન્દ્રિયપણામાં અવાય. એ રીતિએ આગળ આગળ સમજી લેવું. આકાર દૃષ્ટિએ બેઘન્દ્રિય તેઘન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયના અનેક પ્રકારો છે. પંચેન્દ્રિયના ચાર પ્રકાર. નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય ને દેવતા. નારકી જીવોને દુઃખો ભોગવવાનાં સ્થાનો જુદા જુદા હોવાથી ત્યાંના સાત ભેદો જણાવ્યા. નરક સાત છે. નારકી પછી તિર્યચના ભેદો જણાવ્યા.

પંચેન્દ્રિયમાં તિર્યચનો એક ભેદ છે.

તિરિક્ષજોણીયપંચિદિયપઓગપરિણયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! તિવિહા પન્નત્તા, તં જહા-
જલચરપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયં થલચરતિરિક્ષં પંચિદિયં સ્વહચરતિરિક્ષપંચિદિયં
.....એવં સ્વહચરાવિ ।

મધ્યમસર પુણ્ય પાપનાં ૫૯ ભોગવવાની ગતિ તિર્યચગતિ છે. એકેન્દ્રિયથી ચૌરેન્દ્રિય પર્યંતની ગતિ પણ તિર્યચગતિ કહેવાય, પરંતુ અહીં પંચેન્દ્રિય તિર્યચની વાત છે. જેવી પાંચ ઈન્દ્રિયો મનુષ્યને છે, તેવી જ પંચેન્દ્રિય તિર્યચને છે. તિર્યચના અનેક ભેદો પ્રત્યક્ષ છે. 'તિવિહા પન્નત્તા' એમ કહ્યું છે.

તિર્યચોના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર. ૧ જલચર ૨ સ્થલચર ૩ અને ખેચર. જલમાંજ ઉપજે

વધે જીવે તે જલચર, જમીન ઉપર ચાલનારા સ્થલચર, આકાશમાં ઉડનારા ખેચર. જીવનના અંતે 'યા મતિ: સા ગતિ:' જેવી મતિ તેવી ગતિ થાય છે. જેવી લેશ્યામાં મરણ થાય તેવી લેશ્યા-વાળા ખીજા ભવમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. એક વખત કેવલજ્ઞાની ભગવાન પાસે, બે શ્રાવકો પોતાના ભવ સંબંધી પ્રશ્ન પૂછવા ગયા. દવાખાનાનું જ્યાં પાટીઉં હોય ત્યાં પ્રશ્ન દવાને લગતો કે વ્યાધિને લગતો હોય? વકીલને ત્યાં પ્રશ્ન કાનૂની હોય. જ્ઞાની પાસે તો ધર્મ સંબંધ જ પ્રશ્ન હોય કે 'મારો ઉદ્ધાર કયારે' એને મોક્ષ વિના અન્ય પ્રશ્ન હોય જ નહિ. સુલસા પર પ્રસન્ન થયેલ દેવે વરદાન માગવા કહ્યું. સુલસાએ શું માંગ્યું હતું? માગવામાં પણ બુદ્ધિ જોઈએ. કાછીઆને ત્યાં તુરીયાં, ભીડાં મળે, ઝવેરી પાસે ઝવેરાત મળે. માગનારાઓએ સ્થાન જોઈને માગણી કરવી જોઈએ. સુલસાએ તો કહી દીધું, કે 'મારે જે જોઈએ છે તે તારાથી અપાય તેમ નથી.' શ્રાવક શ્રાવિકાને જોઈએ શું? મોક્ષ. મોક્ષ આપવાનું સામર્થ્ય દેવતામાં નથી, તે નથી જ. એ પોતે જ રખડપટ્ટીમાં છે. એ બિચારો ખીજાને મોક્ષ ક્યાંથી આપે?

પેલા બે શ્રાવકોએ કેવલી મહારાજને પૂછ્યું. ભગવાન! અમારો મોક્ષ કયારે થશે? કેવલી મહારાજએ એકને સાત ભવે મોક્ષ પ્રાપ્તિ, તથા ખીજાને અસંખ્યાતા ભવે મોક્ષ પ્રાપ્તિ કહી. બન્ને શ્રાવકોએ શ્રવણ કરી અને આનંદ પામી ત્યાંથી નીકળ્યા. પોતાનો મોક્ષ છે, એટલું નક્કી થયું એટલે ભવ્યાત્માને આનંદનો પાર નહિ.

જીવોની પરિણતિમાં પલટો આવે છે.

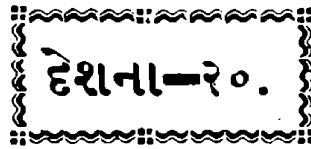
જેને સાતભવે મોક્ષ કહ્યો, તેણે તે વચનને અવળા રૂપે પરિણિમાવ્યું. એણે એવું વિચાર્યું, કે કેવલજ્ઞાનના વચનમાં કદી ફરક પડતો નથી. હું ગમે તેવાં પાપો કરું તો પણ સાતના આઠ ભવ થવાના નથી. અને ગમે તેટલો ધર્મ કરું તો પણ સાતના છ ભવ થવાના નથી. આતું વિચારી, એ તો ધર્મ કરતો બંધ થયો, અને ધર્મથી પડવા માંડ્યો. પછી પૂછવું શું? પરિણામે એવો પતિત થયો, કે મરીને સાતમી નરકે તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો નારકીપણે ઉત્પન્ન થયો. ખીજે શ્રાવક કે જેને અસંખ્યાત ભવો કર્યા પછી મોક્ષ કહેવામાં આવ્યો છે, તેણે વિચાર્યું કે, કેવળીનું વચન તો અન્યથા થતું નથી, માટે અસંખ્યાતા ભવો તો થવાના જ, પણ ઉદ્ધાર તો નક્કી જ છે, તેમ તેટલો સમય સુખશાંતિનો મેળવવાનો, અગર અસંખ્યાત ભવનો ઉકેલ જલદી લાવવાનો ઉપાય પણ ધર્મજ છે ને! ધર્મથી કલ્યાણ છે, એ પણ કેવલજ્ઞાનીનું જ વચન છે. આ રીતે એ ખીજાએ કેવલજ્ઞાનીના વચનનો સીધો અર્થ કર્યો, અને પોતે અસંખ્યાત ભવ સાંભળ્યા, માટે અધિક ધર્મ કરવા લાગ્યો. તેણે નિરતિચારપણે ખારેય વ્રતનું પાલન કર્યું. દાનાદિ ધર્મની આરાધના કરી. છેલ્લે સમયે તેણે અનશન કર્યું. દુનિયામાં કહેવત છે કે 'આંગણે બોરડી ન રાખવી.' એમાં દુન્યવી હાનિ પ્રત્યક્ષ છે. અહીં આ અનશન કરનારને પણ બોરડી નહી. બોરડીમાં એક પાકેલું બોર હતું, તે બોરમાં મરતી વખતની ક્ષણે તેનો જીવ ગયો. એજ અવસ્થામાં અવસાન થયું, અને તે શ્રાવક મરીને બોરડીમાં ફીડો થયો. ભવિતવ્યતા

મુજળ ખને જાય છે. પછી તો તેનો જીવ એકેન્દ્રિયાદિમાં ખૂબ રવડયો, અને અસંખ્યાત ભવો પૂરા કર્યા. જ્યારે પેલા ભાઈસાહેબને તો તે વખતે પહેલા ભવના પહેલા સાગરોપમના આયુષ્યમાં પહેલું પડ્યોપમ હજી પૂરું થયું નથી. આ દૃષ્ટાંત તો પ્રાસંગિક જણાવ્યું અહીં આપણો મુદ્દો ખીજો છે. જે જે ગતિમાં રાગ થાય, તેવી લેશ્યા જ્યાં હોય ત્યાં, તેવી ગતિમાં રખડયા વિના ફટકો નહિ. જલચર, સ્થલચર, ખેચરને અંગે વિચારણા ચાલી રહી છે.

જલચરાદિનું વર્ણન.

જળચર, સ્થલચર, ખેચર જીવો સંમૂર્ચિમ અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારે છે. માતા પિતાના સંયોગ વિના આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય તે સંમૂર્ચિમ, અને માતાપિતાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય તે ગર્ભજ. એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય તેઘન્દ્રિય, ચતુર્વિન્દ્રિય તિર્યચો સંમૂર્ચિમ જ હોય છે. ગર્ભજ તિર્યચો પંચેન્દ્રિય જ હોય છે. મત્સ્યાદિ જલચર સંમૂર્ચિમ તથા ગર્ભજ બંને પ્રકારના હોય છે. સ્થલચરના ત્રણ લેહ, ભુજપરિસર્પ તથા ઉરપરિસર્પ તથા ચતુષ્પદ ચાર પગવાળા ગાય લેંસ ધાનાદિ તે ચતુષ્પદ. સર્પને પગ નથી, તે પેટે ચાલે છે. તે ઉરપરિસર્પ, તથા હાથથી ચાલે તે ભુજપરિસર્પ, જેમકે નોળીઓ ઉદર ખીસકોલી કાકીડો વગેરે. જેમ જલચર સંમૂર્ચિમ તથા ગર્ભજ છે, તેમ ઉરપરિસર્પ તથા ભુજપરિસર્પ તથા ચતુષ્પદ તેમાં પણ તે બે પ્રકાર ખરા. ખેચર આકાશે ઉડનારા પંખીઓમાં પણ તે બે પ્રકારે છે. તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને અંગે આટલું જણાવ્યા બાદ વિશેષ અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

મણુસપંચિદિયપયોગપુચ્છા, ગોયમા ! દુવિહા પત્તતા, તં જહા-સમુચ્છિમમણુસસં ગઠ્ઠમવકંતિયમણુસસં ।

જયણાની જરૂરિયાત

ઇન્દ્રિયોની સાથે મનને ગણનામાં કેમ ન ગણ્યું ?

શાસનસ્થાપના પ્રસંગે ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે શાસનની પ્રવૃત્તિ ચલાવવા શ્રી તીર્થંકર દેવના મુખકમલથી ત્રિપદી પામેલા શ્રી ગણધર મહારાજએ રચેલી શ્રી દ્વાદશાંગીમાં શ્રીભગવતીજી પાંચમું અંગ છે. તેના આઠમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશનો અધિકાર ચાલે છે. પુદ્ગલ પરિણામનો વિષય ચાલી રહ્યો છે. શબ્દાદિ વિષયો પાંચ હોવાથી તેને જાણનાર, તેને ગ્રહણકરનાર ઇન્દ્રિયો પણ પાંચ છે. તેથી જીવોના પણ પાંચ પ્રકાર. કેટલાક જીવો માત્ર સ્પર્શનેન્દ્રિયવાળા તે એકેન્દ્રિય, કેટલાક જીવો સ્પર્શનેન્દ્રિય તથા રસેન્દ્રિય ધરાવે

તે બેઈન્દ્રિય, એ રીતિએ પંચેન્દ્રિય પર્યંત જીવેના પાંચ પ્રકાર જણાવ્યા. અહીં કોઈને એમ શંકા થાય, કે પાંચ ઇન્દ્રિયને અનુલક્ષીને પાંચ પ્રકાર જણાવ્યા, તો મનને ઉદેશીને છઠ્ઠો પ્રકાર કેમ ન જણાવ્યો? કેટલાકને મન હોય છે, કેટલાકને નથી હોતું, છતાં છઠ્ઠો ભેદ કેમ નહિ? મન એ પણ જ્ઞાનનું સાધન તો ખરું ને! રસનાથી ખાટા મીઠા વગેરે રસનું, ઘ્રાણેન્દ્રિયથી સુગંધ દુર્ગંધનું, ચક્ષુથી આકાર, વર્ણનું, શ્રોત્રથી શબ્દનું, સ્પર્શથી ગરમ, ઠંડો વગેરે વિષયનું જ્ઞાન થાય છે, તેમ મનથી પણ જ્ઞાન થાય છે. મનુષ્ય ભલે અહીં બેઠો હોય, પણ મુંબઈ, અમદાવાદ પાલીતાણાની મનથી કલ્પના કરે છે, અરે ત્યાંની શેરીઓને પણ કલ્પે છે. ગામ નગર પદાર્થ વિષયાદિની હાજરી ન હોય, અને સંકલ્પ કરવો, કલ્પના કરવી, તે પ્રભાવ મનનો છે. સ્વપ્ન શાના આધારે છે? સ્વપ્નમાં વિષયો બધા દૃશ્યમાન થાય છે, ઇન્દ્રિયો તો નિર્દ્રિત છે, પણ તે વખતે વ્યાપાર મનનો જ છે.

શ્રુતજ્ઞાનની વિશિષ્ટતા.

શાસ્ત્રકાર મહારાજ કહે છે કે, જ્ઞાન પાંચ પ્રકારના છે. ૧ મતિજ્ઞાન ૨ શ્રુતજ્ઞાન ૩ અવધિજ્ઞાન ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ૫ કેવલજ્ઞાન. આ પાંચ જ્ઞાનમાં દીપતું તો માત્ર શ્રુતજ્ઞાન છે. જ્ઞાનના સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ કેવલજ્ઞાન મોટું ખરું, પરંતુ દુનિયાના હિતની અપેક્ષાએ મોટામાં મોટું સ્વપર પ્રકાશક માત્ર શ્રુતજ્ઞાન છે. કેવલજ્ઞાન પણ શ્રુતજ્ઞાન પછી! આત્મીય દૃષ્ટિએ કેવલજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ, દુનિયાની દૃષ્ટિએ શ્રુતજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ. ખીજા કેવળીઓ વખતે ઇંદ્રોની હાજરીનો નિયમ નથી, પરંતુ શ્રી ગણધરો દ્વાદશાંગી રહે, તે વખતે ઇંદ્રોની હાજરી હોય જ. શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિરૂપ શાસ્ત્રોની રચના ગણધરો કરે છે. તે વખતે વાસુદેવથી ભરેલો વ્રજમયથાલ લઈને ઇંદ્રો ઉભા રહે છે. શ્રુતજ્ઞાનનો આવો મહિમા છે. આવું મહિમાવાળું શ્રુતજ્ઞાન મનનાજ આધારે રહે છે. શાસ્ત્રકારોએ પણ શ્રુતજ્ઞાનને ‘સુચનાર્ણ મહાદિયં’ મહાદ્વિક કહ્યું છે. શ્રુતજ્ઞાન મેળવ્યા વિના કેવળ જ્ઞાન છે ક્યાં? નજ સાંપડે. કેવલજ્ઞાન એ મૂંગાએ ગોળ ખાધા જેવું છે. કેવલજ્ઞાની લોકાલોક કેવલજ્ઞાનના આધારે જાણે, પણ તેનો પ્રકાશ શ્રુતજ્ઞાનદ્વારા છે. સ્વ-પર પ્રકાશક શ્રુતજ્ઞાન છે. આવું શ્રુતજ્ઞાન મનના આધારે જ છે. શબ્દ ઉપરથી અર્થો સમજવા એ મનનું કામ છે. પ્રશ્નકારનો પ્રશ્ન કહો કે શંકાકારની શંકા કહો, કે આ મનને અંગે જીવેનો છઠ્ઠો ભેદ કેમ ન કહ્યો? ઉત્તર એજ કે મનની બાહ્ય રચના નથી. ઇન્દ્રિયોની બાહ્ય રચના છે. આથી મનને ઇન્દ્રિયોની હરોળમાં શી રીતે ગણાય? ઇન્દ્રિયોને અંગે તો આત્મા તે તે ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગવાળો થાય, ત્યારે તેનો તેનો ક્ષયોપશમ થાય, પણ મનને અંગે બાહ્ય રચના જ નથી, તો ઉપકરણ પણ શી રીતે મનાય? મનની બાહ્ય રચના નથી, માટે તેને અનિન્દ્રિય કહેવાય છે. મનને ઇન્દ્રિય તરીકે ગણવામાં આવ્યું જ નથી. આથી જીવેનો છઠ્ઠો ભેદ કે જીવની છઠ્ઠી જાત કહેલ નથી. પંચેન્દ્રિય સિવાયના વર્ગના જીવોને મન નથી. કેટલાક મનવાળા, કેટલાક મન વગરના એ ભેદ પંચેન્દ્રિયમાં છે.

જયણા વગર થતી કાતીક હિંસા.

તિર્યચના ભેદોમાં જલચરાદિ ભેદો તથા તેમાં ય સંમૂર્ચિમ અને ગર્ભ જ એવા બે પ્રકારો જણાવી ગયા. મનુષ્ય ગર્ભજ કે સંમૂર્ચિમ જે હોય, તે પણ પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા જ હોય. જયણાની કેટલી જરૂર છે તે વિચારો ! જયણા વગર કેવી હિંસા લાગે છે તેની કલ્પના કરો ! કોઈએ પીશાબ કર્યો હોય તેના ઉપર પીશાબ કરો છો, પરંતુ પેશાબ, ઝાડો, થુંક, બળખા, સ્લેષ્મ, પિત્ત, કફ વગેરે માર્ગમાં જેમ તેમ, જ્યાં ત્યાં નાંખો, તેમાં બે ઘડીમાં અસંખ્યાતા સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો ઉપજે છે, તેનું જ્ઞાન છે ? આમાં જયણા ન સચવાવાનું કયું કારણ છે ? પીશાબ થુંક સ્લેષ્મોદિ સૂકી જમીનમાં નાખી, તેના ઉપર ધૂળ ન નાખી શકો ? પેશાબ, સ્થંડીલ ઉપરા ઉપરી ન કરો તો એમાં કયું કષ્ટ છે ? કહો કે માત્ર ઉપયોગની જ ખામી છે. જયણા ન પાળવાની બેદરકારીથી અસંખ્યાતા સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ અને ઘાત આપણા લીધે જ થાય છે. માખી વગેરે મરે તેની આલોચણ લઈએ, અને સંમૂર્ચિમ પંચેન્દ્રિય મનુષ્યોનો કચ્ચરઘાણ નીકળે, તેની ફીકર નહિ એમને ? એઠી ભોજનની થાળી, પીધેલા પાણીના એઠા પ્યાલા જે કેરા ન કર્યા હોય, ઊલટી, પેશાબ, થુંક વગેરે વગેરેમાં અસંખ્યાત સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ છે, માટે એવી વિરાધનાથી ડરવાનું છે. શું તેમાં જીવોત્પત્તિ નથી માનતા ? તમારી બેદરકારીથી પ્રથમ તો એ જ પ્રશ્ન થાય ને ! જો જીવોત્પત્તિ માનો છો, તો જયણા માટે દરકાર કેમ નહિ ? બીજી તરફ તમારી કાળજી એછી નથી. દરદથી પીડાતાં છતાં કંદમૂળ, મધ વગેરે નથી ખાતા, પણ લીલકુલની ફીકર છે ? ચીકણી જગ્યાએ ચૂનો લગાડ્યો ? લીલકુલની વિરાધના તો કહો કે ઉપયોગની ખામીને લીધે જ છે. આપણાં પેશાબ વગેરેમાં અન્તતર્મુહૂર્તમાં ૪૮ મીનીટની અંદર પંચેન્દ્રિય સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો પેદા થાય છે.

કેટલીક વખત રૂઝાવટ, એ ઘાતક થાય છે.

માતાપિતાના સંયોગ વગર ઉત્પન્ન થનારા જીવો સંમૂર્ચિમ છે. આ જીવો, એલાદની પરંપરા વિનાના છે. તેઓ આપોઆપ શરીર ખાંધી શકે છે. સંમૂર્ચિમ જીવોને ગર્ભસ્થાનની જરૂર નથી. આવા સંમૂર્ચિમને અંગે વિચારીશું તો, ધ્યાનમાં આવશે, કે કેટલીક વખત રૂઝાવટ, એ ઘાતક થાય છે. એક ઘોડાને ચાંદુ પડ્યું. ઊંટવૈદ્યે સલાહ આપી કે દેડકાં ઉત્પન્ન થાય તેવી જગ્યાની માટી ત્યાં લગાડવી. ત્યારે સારા વૈદ્યે કહ્યું, ‘રૂઝ આવશે રૂઝ આવશે’ એમ ધારીને જો એ માટી લગાડયા કરીશ, તો એ ઘોડો મરવાનોજ. કેમકે એ માટી એવી છે, કે માટી જ્યાં ચોપડવામાં આવશે, ત્યાં વરસાદ આવશે ત્યારે પાણી પડવાથી કોહવાટ થશે, અને એ લાગમાં દેડકા ઉત્પન્ન થશે. તાત્પર્ય એ કે જેમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો સંમૂર્ચિમ હોય છે, તેમ પંચેન્દ્રિય મનુષ્યો પણ સંમૂર્ચિમ હોય છે. મનુષ્યના અશુચિ પદાર્થો પેશાબ, ઝાડો, થુંક, સ્લેષ્મ, બળખો, વીર્ય રૂધિર ને પર આદિમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે.

‘મનુ’ના સંતાનો તે મનુષ્યો એવી ‘મનુષ્ય’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. ‘મનુ’ નામની વ્યક્તિનાં સંતાનો, તે મનુષ્યો થયા એમ કહેવામાં આવે છે, પણ તે વાત ખરી નથી. ગર્ભજની ઉત્પત્તિ માત્ર ગર્ભજથી જ છે, જ્યારે સંમૂર્ચિમની ઉત્પત્તિ ગર્ભજ તથા સંમૂર્ચિમ બંને દ્વારા છે.

ગર્ભમાંથી ઉપજે છે, માટે સમન એટલે મનવાળા એવું નામ ન રાખતાં, ગર્ભજ નામ રાખ્યું. આપણે મુદ્દો પુદ્ગલ પરિણમનનો છે. આ બધે ય મુદ્દો એ છે કે, જેવા પુદ્ગલો પરિણમાવાય તેવા તેવા આકારની પ્રાપ્તિ થાય. ‘દેવ’ એવો શબ્દ શા માટે રાખ્યો? સ્તવવા યોગ્ય, અધિક પુણ્યવાળા, તેવી સાદ્યખીવાળા જે હોય, તે દેવ. અધિક પુણ્યથી દેવલોકમાં જે ઉત્પન્ન થાય, તેવી જાતની સુખસામગ્રી જ્યાં છે, ત્યાં ઉત્પન્ન થાય તે દેવ. દેવતામાં એકલા પચેન્દ્રિયો છે. તે સંબંધી વિશેષ અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૨૧

દેવપંચિદિયપઞ્જોગપુચ્છા, ગોયમા ! ચતુર્વિહા પન્નત્તા, તં
જહા-મન્નવાસિદેવપંચિદિયપયોગઃ એવં જાવ વેમાણિયા ।

નરક સાત શાથી ?

શ્રીશાસન સ્થાપના સમયે, લગ્ન્યાત્માઓના હિતાર્થે, ત્રિપદી પામીને શ્રીગણધરદેવોએ રહેલી દ્વાદશાંગીમાંના પાંચમા અંગ શ્રીભગવતીજ સૂત્રના આઠમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો ચાલુ છે. તેમાં પુદ્ગલનો અધિકાર છે. દુઃખ ભોગવવાને અંગે આપણે જોઈ ગયા, કે ઉત્કૃષ્ટ પાપનો વિપાક ભોગવવાનું સ્થલ નરક છે. નરક પણ સાત છે, અને તેમાં પણ અધિક અધિક વેદના. એકથી ખીજીમાં અધિક, ખીજીથી ત્રીજીમાં અધિક, એમ સાત નરક સુધી અધિક વેદનાઓ રહેલી છે. જેમ પાપના પ્રકારોમાં ફેર, પાપ વખતના સંયોગ, લેશ્યા ભાવનામાં જેવી તીવ્રતા મંદતા, તે રીતે તેના વિપાકમાં (ફળમાં) પણ ફરક સમજવો. ગર્ભહુત્યા એ ભયંકર પાપ છે. એ પાપ કરનારને નરક મળે એ વાત ખરી, પણ અહીં તો વિપાક ઓછાવત્તાનો આધાર, કઈ નરક મળે એનો આધાર પાપ કરતી વખતના પરિણામની તીવ્રતા તથા મંદતા પર છે. કોઈ લાલચથી ગર્ભહુત્યા કરે, કોઈ ભેવકુપ્રાપ્તથી ગર્ભહુત્યા કરે. તેમાં ક્રિયા સરખી છતાં પાપમાં, પાપના ફલમાં ફરક પડવાનો. રાજાની પટરાણીનો ગર્ભ ગાળી નાખવા અન્ય શોક્ય

રાણીઓ પ્રયત્નો કરે, અન્નાણુપણે પણ ગર્ભાદુત્યા થાય. આ રીતિએ ક્રિયા સરખી; છતાં પાપ બંધમાં તથા પરિણામમાં ફરક જરૂર પડશે. હિંસાદિ બધા દોષો માટે તેમજ સમજી લેવું. આથી નરક સાત માનવી પડી. નરક સંબંધી આપણે વિચારણા કરી ગયા છીએ.

પંચેન્દ્રિયમાં નરકની વિચારણા પછી હવે તિર્યંચની વિચારણા લઈએ. સાપ, ઘો, કખૂતર, સમડી, ગાય, ઘોડા આ બધા તિર્યંચોજ ગણાય. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના ત્રણ લેદ. જલચર, સ્થલચર, ખેચર મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના બે લેદ. ૧ સંમૂર્ચિમ અને ગર્ભજ. સંમૂર્ચિમ મનુષ્યનું જઘન્યશરીર અંગુલના અખ્યાતમા લાગતું છે, એનું જઘન્ય આયુષ્ય અંતમુહૂર્ત માત્ર, સંમૂર્ચિમ પાંચ ઈન્દ્રિય હોય, પરંતુ મન નથી.

દેવલોકના લેદો શાથી?

જેમ પાપના પ્રમાણમાં ફરક તેમ પુણ્યના પ્રમાણમાં ફરક હોય, તેથી તેના ફલના પ્રમાણમાં પણ ફરક હોય. ઉત્કૃષ્ટપુણ્ય ભોગવવાનું સ્થાન દેવલોક છે. ઉત્કૃષ્ટપુણ્ય પણ એક-સરખું હોતું નથી. એક મનુષ્ય બારેય વ્રત અંગીકાર કરે છે, કે જેમાં પ્રલ્લચર્ય પાલન આવી જાય છે. એક મનુષ્ય માત્ર પ્રલ્લચર્યનું પાલન કરે છે, અન્યવ્રતો અંગીકાર કરતો નથી. ઈતર સંપ્રદાયમાં કેઈ પંચાગ્નિતપ કરી, તેઓના મત મુજબ ઉપવાસોની તપશ્ચર્યા કરી, અકામ નિર્જરા કરે છે. ઉત્કૃષ્ટપુણ્યમાં પણ એછું વસ્તુ પ્રમાણ હોય, તેથી તેના ફલને ભોગવવાનાં સ્થાનો પણ તે મુજબના ક્રમે માનવા જોઈએ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈમાનિક વિના બીજું આયુષ્ય ન બાંધે એવું કહેલું છે. બીજા કર્મબંધના વિષયોમાં નિયમ નિયત, એમ શાસ્ત્રોમાં વિહિત છે. પણ શાસ્ત્ર જણાવે છે કે આયુષ્યનો બંધ કયા વખતે થાય એનો નિયમ નથી, તેમજ મરણ કયારે થાય તેની કોને ખબર છે? આયુષ્ય તથા મરણ માટે નિયમ નથી. પૌષ્ઠો કરનારાઓ 'જહ મે હુજ્જ પમાઓ' વિં સંધારા પોરસીની ગાથા વિચારી લે.

સમકિતીને વૈમાનિક વિના આયુષ્યનો બંધ હોય નહિ.

જેને સવયકત્વની પ્રાપ્તિ થઈ, જે જીવાદિ તત્ત્વોને યથાર્થ સમજતો થયો, તેને બે વાત તો લક્ષ્યમાં હોય જ. ૧ મેળવવા લાયક માત્ર મોક્ષ જ છે. શાશ્વત્સ્થિતિ શાંતિ સુખ માત્ર મોક્ષમાં જ છે. મોક્ષ માટે જ મોક્ષના ઉપાયો જે જે હોય તે આચરવાના છે.

૨ યદિ મોક્ષ ન મેળવી શકું, તથાવિધ સાધનસામગ્રી સંયોગ સામર્થ્યના અભાવે સમયના અભાવે તત્કાલ મોક્ષ ન મેળવી શકું, તો પણ દુર્ગતિમાં તો ન જ જઈ, જાઉં તો સદ્ગતિમાં જઉં.

મોક્ષ જવાની ઇચ્છાવાળા માટે, મોક્ષ માટે સતત પ્રયત્ન કરનારા આત્મા માટે, સ્વર્ગ-દેવલોક એ વિશ્વામા રૂપ છે. મહાન્ પુણ્યોદયે મનુષ્યજીવન સદ્ધર્મપ્રાપ્તિ આનુકૂલ સદ્ગતિના કારણરૂપ સઘળા સંયોગ સંપ્રાપ્ત કર્યા, પછી ય પ્રમાદવશાત્ સાધ્ય ન સધાય, સદ્ગતિ ન સાંપડે, મોક્ષગમનનું પ્રસ્થાન ન થાય, અને દુર્ગતિના સાધન ઉભા કરી દુર્ગતિએ જવાય, તો પછી માનો કે ધમ્યુંસોનું ધૂળમાં જવાનું. ગતિની કંઈ મોનોપોલી નથી. ઔદ્યૂર્વી પણ ચૂકે તો મેળવેલું બધું ય મૂકે, અને એ પણ દુર્ગતિ પામે. અમુક પુણ્યસંચય યોગે પાછળથી ચૂકેલો આત્મા માનો કે રાજાને ઘેર હાથી થાય, કે શહેનશાહને ઘેર શ્વાન થાય, ભલે એ શ્વાનને રાણીના ખોળામાં ખેસવા મળે, એ હાથીને સારા શણગારો સાંપડે, પણ એ આખા ઘરમાં વળ્યું શું? મુદ્દો એ છે કે રખેને મારી દુર્ગતિ ન થાય એ વાત લક્ષ્યમાં હોવી જોઈએ.

શ્રીમતીનું દષ્ટાંત.

શ્રીમતી શ્રાવિકાના હૃદયની સ્થિતિ વિચારો. ડગલે ને પગલે કાર્યમાત્રમાં નવકાર ગણવા એ એનું વ્યસન છે. એમાં તેણી તન્મય છે. એનો ભર્તાર વિચિત્રધર્મસંયોગને લીધે તેણીને મારી નાંખવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. એક ઘડામાં સર્પ મૂકી ઘડો બંધ કર્યો, અને પ્રકાશ જ્યાં ન પહોંચે તેવા ઓરડામાં તે ઘડો રાખવામાં આવે છે. સ્ત્રીનો સંહાર કરવા સજ્જથયેલો સ્વામી શ્રીમતીને આજ્ઞા કરે છે, “ઓરડામાં રહેલા ઘડામાંથી ફૂલની માળા લાવ જો.” સતી પ્રતિવ્રતા શ્રીમતીના હૃદયમાં લેશ પણ શંકા નથી. સ્વામીની પુષ્પમાલા લાવવાની આજ્ઞા પોતાના જ ઘરમાંથી અંધારા ઓરડામાંથી પુષ્પમાલા લાવવી તેમાં ભયને અવકાશ નથી. શ્રીમતી નિઃશંકપણે તરત તે ઓરડામાં જાય છે. અંધારામાં દોડી જાય છે, ત્યાં તેણીને ‘રખે મરી જઈ’ એ ફીકર નથી. દુર્ગતિને ડર ચાલુ હોવાથી નવકાર તો ચાલુ ગણે જ છે. નવકાર ગણતી ગણતી તેણી ઓરડામાં જાય છે, ઘડો ઉઘાડે છે, સાચે જ સર્પ ફૂલની માલા બની જાય છે, અને આવા બનાવના યોગે સ્વામી પણ સમકિતી બને છે. તાત્પર્ય એ કે શુદ્ધ દેવાદિને માનનાર, જીવાદિ તત્ત્વોને માનનાર આત્મા ઇચ્છે મોક્ષને, અને દુર્ગતિથી તો ખાસ ડરે. સમકિતી માટે વૈમાનિક વિના આયુષ્યનો બંધ નહિ, એવો નિયમ શાથી એ આથી સમજાશે.

દેવતાના ભેદો.

દેવતાના ચાર ભેદ છે.

૧. ભવનપતિ. ૨. વ્યંતર. ૩. જ્યોતિષી અને ૪. વૈમાનિક. ભવનપતિના દશ ભેદ છે.

૧. અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ સુવર્ણકુમાર, ૪ વિદ્યુત્કુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ ક્ષીપકુમાર, ૭ ઉદધિકુમાર, ૮ દિશિકુમાર, ૯ પવનકુમાર; અને ૧૦ સ્તનિત (મેઘ) કુમાર.

વ્યંતરના બે લેહ છે. ૧. વ્યંતર, ૨. વાણવ્યંતર,

વ્યંતરના આઠ લેહ છે. ૧. પિશાચ, ૨ ભૂત ૩ યક્ષ, ૪ રાક્ષસ, ૫ કિન્નર, ૬ કિંપુરુષ, ૭ મહોરગ; અને ૮ ગંધર્વ.

વાણવ્યંતરના આઠ લેહ છે. ૧ અણુપત્ની, ૨ પણુપત્ની, ૩ ઇન્દ્રીવાદી, ૪ ભૂતવાદી, ૫ કંદિત, ૬ મહાકંદિત ૭ કોહડંડ; અને ૮ પંતગ.

જ્યોતિષીના પાંચ લેહ. ૧ ચંદ્ર, ૨ સૂર્ય, ૩ ગ્રહ, ૪ નક્ષત્ર; અને ૫ તારા.

વૈમાનિક દેવતાના બે લેહ. ૧ કલ્પોપપન્ન; અને ૨ કલ્પાતીત.

કલ્પોપપન્ન-દેવલોકના ૧૨ લેહ છે. ૧ સૌધર્મ ૨ ઇશાન ૩ સનત્કુમાર ૪ આર્દ્રેન્દ્ર ૫ બ્રહ્મલોક ૬ લાંતક ૭ મહાશુક ૮ સહસ્ત્રાર ૯ આનત ૧૦ પ્રાણુત ૧૧ આરણ્ય; અને ૧૨ અચ્યુત.

કલ્પાતીતના બે લેહ. ૧ નવ ઐવેયક; અને ૨ પાંચ અનુત્તર.

નવઐવેયકનાં નામો.

૧ સુદર્શન ૨ સુપ્રતિબુદ્ધ ૩ મનોરમ ૪ સર્વલદ્ર ૫ સુવિશાલ ૬ સુમનસ ૭ સૌમનસ ૮ પ્રિયંકર; અને ૯ નંદીકર.

પાંચ અનુત્તર વિમાનનાં નામો.

૧ વિજય ૨ વિજયંત ૩ જયંત ૪ અપરાજિત; અને ૫ સર્વાર્થસિદ્ધ. દેવોના આંટલા લેહોમાં સમકિતી વૈમાનિક-દેવલોકમાં જ જાય. પ્રથમ ભવનપતિના દશ લેહ, વ્યંતરના ૮ લેહ, અને જ્યોતિષીના પાંચ લેહ, એ ત્રેવીશ લેહમાં, ત્યાં સમકિત ન જાય, પણ એવું આયુષ્ય ખાંધે કે એથી આગળ વધીને વૈમાનિક દેવલોકે જ જાય.

સમકિતીની લેશ્યા કંઈ હોય ?

લેશ્યા છ છે. ૧. કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપેતલેશ્યા, ૪ તેજલેશ્યા ૫ પદ્મલેશ્યા; અને ૬ શુક્લલેશ્યા. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા તેજલેશ્યાથી હલકીલેશ્યામાં ન હોય. સમકિતીને તેજલેશ્યા કાયમ ન હોય સમ્યગ્દૃષ્ટિ માટે તો શાખ-છાપ રૂપ કહેવત છે કે “સમકિત દૃષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુંબ પ્રતિપાળ; પણ અંતરથી ન્યારો રહે, જેમ ધાવ ખેલાવત બાળ”. શેઠાણી પોતાના પુત્રની જે માવજત કરે છે, તેનાથી દેખીતી રીતે કેઈ ગુણી અધિક માવજત ધાવમાતા કરે છે, પણ તેનો હેતુ લિન્ન છે. જો એ ધાવમાતા એમ કરે તો પરિણામે પોતાનાં સંતાનોનું શું થાય ? આજીવિકા અટકે એટલે પોતાનાં સંતાનો પણ રખડે જ ને ધાવમાતાની હાર્દિકપ્રીતિ તો પોતાનાં જ સંતાન પરત્વે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની પરિસ્થિતિ

પણ ધાવમાતા જેવી છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનું હાર્દિક આકર્ષણ તો ધર્મકાર્યો પરત્વે જ હોય છે, પણ સાંસારિકકાર્યો પણ એને સંયોગવશાત્ કરવાં તો પડે જ છે. એ કાર્યોમાં એને લેશ પણ રસ હોતો નથી. સાંસારિક કાર્યો કહો કે એ કરતો નથી, પણ એને એ કરવાં પડે છે. એનું મન્તવ્ય ભિન્ન છે. સાંસારિક કાર્યો કરે છે ખરે, પણ ત્યાં માને છે એમ કે, ‘શું કરું? લાચાર છું છૂટકો નથી, કરવું પડે છે!’ વગેરે ધાર્મિકકાર્યો તો ખાસ કરવાં જ જોઈએ’ એવું એનું સુદૃઢ મન્તવ્ય હોય છે, અને જ્યારે જ્યારે તક મળે ત્યારે ત્યારે તે તેમાં જોડાય છે. આવો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા વૈમાનિક વિના બીજું આયુષ્ય ન બાંધે. તેની તેજોલેશ્યા જ્યોતિષની તેજોલેશ્યા કરતાં ચઢિયાતી હોય. સમ્યક્ત્વ વિના પુણ્ય બાંધનારા જીવો જગતમાં નથી, એમ ન કહી શકાય; કારણ કે અકામનિર્જરાથી પણ પુણ્ય બાંધાય છે.

અકામનિર્જરાનું પણ સામર્થ્ય તે પ્રમાણમાં માનવું પડશે.

તિર્થંચગતિમાં વિના ઇચ્છાએ પણ દુઃખ ભોગવ્યું, તેથી પાપનો કર્મસંચય તૂટ્યો ઘણો, કર્મબંધ થયો ઓછો, તેથી થઈ કર્મનિર્જરા, અને તેથી જ બાહરમાં ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાય તેવા શરીરમાં આવવાપણું થયું. અકામનિર્જરા ખુબ વેદાય તો વ્યંતરપણું મળે. અકામનિર્જરાની કિંમત કેટલી બધી અલ્પ છે, તે વિચારી લ્યો. અકામ નિર્જરાથી મોહનીયની સીત્તેર કોડાકોડીની સ્થિતિમાંથી ઓગણોત્તેર કોડાકોડીની સ્થિતિ તૂટે છે. અકામ નિર્જરાનું સામર્થ્ય ન માનીએ તો ઓગણોત્તેર તૂટવાની વાત અસંગત ગણાય. મનુષ્યગતિની અપેક્ષાએ અકામનિર્જરાનું પ્રલ ઓછું નથી. મનુષ્યપણાની અકામનિર્જરાના ફલરૂપે દેવલોકનાં ત્રેવીશ સ્થાનો છે. દશ ભવનપતિ, આઠ વ્યંતર અને પાંચ જ્યોતિષક, એ રીતે ત્રેવીશ સ્થાનો છે. મનુષ્યપણાની સકામનિર્જરાના ફલ રૂપે બાર દેવલોક મળે. નવ ઐવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાનો, એ રીતે છવીશ સ્થાનો છે. કેટલીક વખત જીવો અમુક પ્રકારે મરે છે, તેથી પણ અકામનિર્જરા થાય છે, અને વ્યંતરપણું તો મળી જાય છે.

સકામ નિર્જરા કરનાર સમ્યગ્દષ્ટિ તો વૈમાનિકમાં જ જાય છે. દેવતાના મુખ્યલેહો જણાવવામાં આવ્યા. પેટાલેહો સંબંધી અધિકાર અત્રે વર્તમાન.

દેશના-૨૨.

મવળવાસિદેવપંચિદિય પુચ્છા. ગોયમા ! દસવિહા પત્રતા, તંજહા-અસુરકુમારા જાવ થળિયકુમારા

આયુષ્ય કર્મનું કામ જીવને જકડી રાખવાનું છે.

ત્રૈલોક્યનાથ શ્રીતીર્થકર-દેવોએ તીર્થની સ્થાપના કરી, ત્યારે એ તીર્થ એ શાપનની પ્રવૃત્તિ, ભવ્યાત્માઓના લાભાર્થે ચાલુ રાખવા શ્રી ગણધર મહારાજાએ શ્રી દ્વાદશાંગીની

રચના કરી. એ પરમ-તારક-શ્રીદ્રાહશાંગીમાં શ્રીભગવતીજી સૂત્ર પાંચમું અંગ છે. જે શ્રીમહાવીર-માહારાજના હસ્ત-દીક્ષિત એકને કેવલજ્ઞાન થયું છે, તે શ્રીગૌતમ-સ્વામીજીએ પૂછેલા પ્રશ્નો તેના શ્રીમહાવીર દેવે આપેલા ઉત્તરો એવા છત્રીશ હજાર પ્રશ્નોત્તરોનો મહાન્ અંથ તે પંચમાંગ શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર એ સૂત્રના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-વિષયક અધિકાર ચાલી રહ્યો છે.

પુદ્ગલના મુખ્ય પ્રકાર ત્રણ છે. સ્વભાવ-પરિણત, પ્રયોગ-પરિણત; અને મિશ્ર-પરિણત. જીવોના ભેદ જાતિની અપેક્ષાએ પાંચ છે. એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જાતિ છે. કાયાની અપેક્ષાએ છ પ્રકાર પૃથ્વીકાયાદિ સ્થાવરના પાંચ ભેદ અને બાકીના બધા ત્રસકાયમાં સમાય. એ રીતે ત્રસકાયનો એક ભેદ એમ કાયાની દૃષ્ટિએ છકાય જીવો યાને જીવોના છ પ્રકાર પણ ગણાય. કાયાનો વિભાગ જાતિનો વિભાગ કર્યા પછી જ કરવો વાજબી ગણાય. જાતિની અપેક્ષાએ જીવોના પાંચ પ્રકાર છે. જાતિ પાંચ છે. જેને ઈન્દ્રિયો પાંચ હોય તેને પંચેન્દ્રિય કહેવાય. આંધળાંને કે બહેરાને ચૌરિન્દ્રિય નહિ કહેવાય, કેમકે ઈન્દ્રિયના સ્થાને ઉપયોગ વગરની પણ ઈન્દ્રિય આકારરૂપે તો છે ને? નિર્માણ નામ કર્મ ચક્ષુ, શ્રોત્રાદિની રચના કરે છે. નિર્માણ કર્મ તો ગુલામ છે. ઈન્દ્રિયોના આદેશ અનુસાર કરવાનું કામ નિર્માણ કર્મનું છે. ચક્ષુ તથા શ્રોત્રનો ક્ષયોપશમ (પાપ કર્મનું ઓછાપણું) થયો ન હોય તો તેનો ઉપયોગ ભલે ન હોય પણ નિર્માણ નામકર્મના કારણે રચના તો થાય જ. ગતિ નામકર્મની આખી વ્યવસ્થા અહીં માનવી પડશે. આયુષ્યનો બંધ જખ્ખર ચીજ છે. કેવલજ્ઞાનીને મોક્ષ નિયત થયો, શાશ્વત્ સુખ મોક્ષમાં જ છે, પરંતુ આયુષ્ય પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી કેવલજ્ઞાનીને ય મોક્ષ મળી શકે નહિ. નિર્મલ કે મલિન અવસ્થામાં પૂરાયેલા જીવને ધરી કે પકડી રાખવા તે કામ આયુષ્ય કર્મનું છે. નારકીને નારકીને નરકમાં દુઃખની પરાકાષ્ઠા છે, લાહ્ય લાહ્ય સળગે છે, ત્રાહી ત્રાહી પોકારાય છે, પણ ત્યાંથી છૂટકારો નથી. નરકાયુનું કામ નારકીના જીવને, આયુષ્યના છેલ્લાં સમય સુધી જકડી રાખવાનું છે. ગતિ નામ કર્મને લીધે જીવ તે તે ગતિમાં જાય છે.

સજ્જન અપકારી પ્રત્યે ઉપકાર કરે તો ઈશ્વરનું વલણ કેવું હોય?

અશાતાનો ઉદ્ધય હોય ત્યારે આપોઆપ તેવો સંયોગ ભિલો થાય પેશાબ કરવાની શંકા કાચી હોય તો પણ તે સમયની તેવા પ્રકારની પરિપક્વતાએ મનુષ્ય પેશાબ કરવા જાય, ખેસે ત્યાં છાપરા ઉપરથી ખીસકોલી નળીઉં પાડે છે, પેલાને તે નળીઉં વાગે, તે ધવાય અને આયુષ્ય પૂર્ણ થયું હોય તો મરી પણ જાય. નળીઉં પાડનાર ખીસકોલી કે પક્ષીને કાણ ખેલાવવા ગયું હતું?, અશાતાના ઉદ્ધયે જ બધું આવી મળ્યું, કહો કે કર્મ ફળ્યું એક યાચકને આખો રોટલો મળે, અને એક રડતો પાછો જાય, તેમાં કંઈ કારણ ખરું કે નહિ?, બે યાચકમાં દાતારને એકે ય સંબંધી નથી કે દુશ્મન નથી. સામાના અંતરાયનો ક્ષયોપશમ

અને ઉદય એજ ત્યાં કારણ છે. ઇતરો ત્યાં ઇશ્વરને આગળ કરે છે. જો એમ માનીએ તો કર્મ જેવી ચીજ મનાય નહિ. બકરીને કસાઈ મારે છે, મનુષ્યને કોઈ ખુની મનુષ્ય મારે છે; એ બકરી અને મનુષ્ય બન્ને પાપનાં ઉદયે જ મરે છે. કારણબૂત કર્મ છે તેમાં ઇશ્વરને વચ્ચે લાવવાનું કાંઈ કારણ નથી. કર્તા, હુર્તા ઇશ્વરને માનીએ તો, તો પછી કસાઈ કે ખુની બિન ગુનેગાર જ ગણાશે, કેમકે ત્યાં પ્રેરણા ઇશ્વરની જ ને! જદલાદ ફાંસી દે છે તે ન્યાયાધીશના હુકમથી દે છે, એમાં જદલાદ પોતે વધ કરનાર નથી. વધના હુકમનો અમલ તે કરે છે. પ્રશ્ન આગળ વધી શકે છે. સજા કરનાર ન્યાયાધીશને કર્મ બંધન ખડું કે નહિ? દૃષ્ટાંત એકદેશી ય ન હોય. ચંદ્ર નાનો મોટો થાય છે, તેમ ચંદ્રમુખીમાં થતું નથી, પણ સૌમ્યતાની દૃષ્ટિએ ‘ચંદ્રમુખી’ કહેવાયેલ છે. ન્યાયાધીશ ન્યાય ચૂકવવાનું કાર્ય પણ દુન્યવી-વ્યવહારથી જ કરે છે ને! શહેનશાહતને વફાદાર રહીને, ન્યાયના દેખાવ પૂર્વક તે નોકરી કરે છે. ન્યાયાધીશ વફાદારીના સોગન લે છે ખરો, પણ વફાદારી કોની?, શહેનશાહની, અને શહેનશાહની; નહિ કે પ્રજાની. અરે પ્રજાની વફાદારીમાં પણ મુખ્યતા સ્વદેશની, અને પરદેશને અંગે બધી છૂટ. આ તો રાજદ્રોષની બાજી છે. બીજો શ્વાન ન પેસે એની કાળજી શેરીનો શ્વાન કાયમ રાખે છે. અહીં પણ એવી જ લડાલડી ચાલુ છે. રાજ્યના રક્ષણ માટે બધી ય વ્યવસ્થા છે. જો ઇશ્વરને કર્તા માનીએ તો તેને કર્મ લાગે કે નહિ? જો એમ કર્મ લાગ્યાનું ન માનીએ તો પછી કર્મ વસ્તુ જ ઊડી જશે, કર્મ તો છે જ. પ્રત્યક્ષમાં કોઈ વસ્તુ અંગે પ્રશ્ન નથી, અર્થાત્ પ્રત્યક્ષમાં પ્રશ્ન હોય નહિ. પાણી ઠારનાર શાથી?, અગ્નિ બાળનાર શાથી, એ પ્રશ્ન જ ન હોય, કેમકે પ્રત્યક્ષ છે. જગતમાં સુખ દુઃખ તો પ્રત્યક્ષ જ છે. સુખ દુઃખ કર્મદત્ત કે ઇશ્વરદત્ત એ પ્રશ્ન પછીનો છે, પણ સુખ દુઃખ તો પ્રત્યક્ષ છે જ ને! દુનિયામાં પણ વ્યવહાર છે કે સંતાન બધાં સરખાં ગણવાં જોઈએ એમાં એકને બધું અપાય, એક તરફ આંખમીંચામણાં થાય તો ત્યાં તરત લેદનો આરોપ થાય છે. આ વહાલો, આ અળખામણો એમ કહેવાય છે. દુનિયા મોંપર કહે છે કે, તમે એકને વહાલો ગણો છો, એકને અળખામણો ગણો છો. ગરાસિયાને મોટો પુત્ર વહાલો લાગે છે, વાણિયાને નાનો પુત્ર વહાલો લાગે છે. ઇશ્વર માટે પણ જો તે એકને સુખ આપે, એકને દુઃખ આપે તો એ પણ એવો લેદ રાખે છે એમને? જો ‘કર્માનુસાર’ કહીએ તો ય પ્રશ્ન પરંપરા ઊભી જ છે. તેવા તેવા કર્મોની પ્રેરણાનો પ્રેરક જો ઇશ્વર, તો ફલ જીવને શા માટે? વળી કર્મ જેવી ચીજનું અસ્તિત્વ થયું તો ઇશ્વરને કર્મ લાગે કે નહિ? વિધવિધ પ્રેરણા કર્યે જાય છતાં કર્મ ન વળગે? દુનિયામાં કોઈ સજ્જન ઉપર ‘તમે પણ મારા તારાનો લેદ રાખો છો’ એવો આક્ષેપ કરે તો તે સજ્જન મરવા જેવું થાય, તો પછી ઇશ્વરને તે વહાલા, અળખામણાનો લેદ હોય? સજ્જનો તો અપકારી પરત્વે પણ ઉપકારી હોય છે, કારણકે એમનો સ્વભાવ જ એ છે.

એક વખત એક લશ્કરી અધિકારી ચાલ્યો જાય છે. રસ્તામાં કોઈક મનુષ્યને જોતાં એને કાંઈક ંહેમ ગયો એટલે એ તેને સજા કરા ચાલ્યો ગયો. પાછલથી કોઈ સારા મનુષ્યે

સજ્જના મારથી ઘવાયેલ પેલા મનુષ્યને સાંજે કર્યો. ફરી એવો પ્રસંગ બન્યો કે પેલા લશ્કરી અમલદાર પોતે ઘોડેસ્વારીમાં છે તે વખતે તેનો પગ પેંગડામાં કઢાવો ભરાઈ ગયો છે. ઘોડો ચાલતો નથી, દોડયે જ નાંચ છે. એની તાકાત નથી કે પગ કાઢી શકે. જેને સજ્જ કરી હતી એ જ મનુષ્ય અનાયાસે આવી પહોંચે છે, અને જેણે સજ્જ કરી હતી, જેણે અપકાર કર્યો હતો, તેનો પગ તે સજ્જન પેંગડામાંથી કાઢે છે. પેલા લશ્કરી અમલદારને તો પોતાનો સ્વભાવ મુજબ ઊલટું માડું લાગ્યું કે જેના પ્રત્યે પોતે અપકાર કર્યો છે, તેનાથી બચાયું તેના કરતાં મૃત્યુ સાડું! સજ્જનો અપકારીને ઉપકારનો માર મારે છે. ઈશ્વરમાં તો આવો ગુણ, અપકારી ઉપર પણ ઉપકાર કરવાનો ગુણ ઉત્કૃષ્ટ હોવો જોઈએ. જંગલી રાજ્યો પણ ધાવણાં કે નાનાં બાલકોને ફાંસીની સજ્જ કરતા નથી, ત્યારે ઈશ્વર તો ધાવણા બાલકોને તો શું, પણ ગર્ભમાં રહેલાને ય મારી નાંખે છે, આ કઈ હાલત! તાત્પર્ય કે ઈશ્વર બતાવનાર નથી પણ બતાવનાર જરૂર છે. જીવાદિ તત્ત્વો, પાપ પુણ્ય મોક્ષ, મોક્ષના ઉપાયો બતાવનાર ઈશ્વર જ છે. ઈશ્વર તો નિરંજન, નિરાકાર છે; પણ દેરાસર, પૂજા પ્રતિષ્ઠા આદિનું સ્થાન ત્યારે જ છે કે જો ઈશ્વરને બતાવનાર માનવામાં આવે તો.

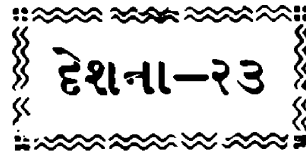
કર્મ ઉદ્યાનુસાર જીવ તે તે ગતિમાં ગમન કરે છે. ધાગાપથીઓ (બ્રાહ્મણો) પોતાનું પેટ ભરવા માટે ઈશ્વરને આગળ કરે છે. તેઓ કુદરતમાં જ્યાં ત્યાં પોતાના લાગા ઈશ્વરને નામે લાગુ કરે છે, જ્યાં ત્યાં સીમંત, જન્મ, લગ્ન, મરણના તમામ સમયે, અને મરણ પછી પણ કાયમ શ્રદ્ધાના નામે તેઓ પ્રજ્ઞને ચૂસે છે. આ ક્યારે બને? જો ઈશ્વરને આગળ ન કરે તો તેમને કોણ આપે. મનુષ્ય દાડ પીએ, અને મજા ગાંડું થાય એ દોષ ઈશ્વરનો?, સાકર ખાવાથી ઠંડક થાય, મરતું ખાવાથી બળતરા થાય એમાં ઈશ્વરને શું લાગે વળગે?; વાડ! જગતનો કયો ઈશ્વર? કૃષ્ણ, રામ, ઇસુ, અલ્લા કે જરથોસ્ત? ચિઠ્ઠી કોણ નથી લખતું? પોપ પણ ચિઠ્ઠી હુંડી લખે છે ઈશ્વરના નામે ધૂતવાના ધંધા બધાને ત્યાં ચાલુ છે.

ઈશ્વરના નામે ધાગાપથીઓના ધંધા.

વડોદરામાં એક દક્ષિણી મરાઠા જ્ઞાતિનો હતો. તેનો બાપ મરી ગયો. પ્રથમ પોતે શ્રીમંત હતો, પણ આ વખતે સ્થિતિ ઘસાયેલી હતી. હવે બાપની સે'જ (શય્યા) પૂરવા નાંચ તો ખરેખર બે હજાર રૂપિયા જોઈએ. જ્યારે શય્યા પૂરવાની વિધિ કરે તો પોતાની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે કરવું જ પડે. ગોર લાગો છોડે તેમ નહોતું, આને તો પારાવાર ચિંતા થઈ; પણ તે વખતે એક મિત્ર મળ્યો. તેણે યુક્તિ બતાવી, અને કહ્યું કે કામ થવા સાથે આખરૂં પણ રહેશે; તેવી યુક્તિ-આવી બતાવી દીધી. એ દક્ષિણી તો ગોરને ત્યાં ગયો અને તેણે કહ્યું ગોર મહારાજ! મારો બાપ પક્કો અફીણી હતો, માટે આ ચાર તોલા અફીણ તરત ખાઈ નાંચો, જેથી જલદી મારા બાપને પહોંચે. તે સ્વર્ગમાં અફીણ વિના ટાંટીઆ ઘસતો હશે. ગોરે કહ્યું 'એમ કાંઈ

અફીણ પહોંચે? દક્ષિણીએ કહ્યું: ‘તો પછી શય્યા ક્યાંથી પહોંચે? તાત્પર્ય કે બેય પોત પોતાની સ્થિતિ રજૂ કરે છે. પરિણામે ગોરને ત્યાં આવેલી કોઈ બાળની શય્યા પેલો દક્ષિણી પોતાને ઘેર લાવીને તેજ રજૂ કરે છે, આપે છે, આગરૂ જાળવે છે, અને ગોર પણ અફીણ ખાવાની આવી પડેલી આકૃતથી પોતાને ઉગારે છે. તાત્પર્ય કે નો ધાગાપંથીઓ (બ્રાહ્મણો) ઈશ્વરને કર્તા ન મનાવે તો હુંડી ક્યાંથી લખે? હુંડી વિના આ બધું મળે ક્યાંથી?’

ગતિનામ કર્મના ઉદયે પુદ્ગલોનું પરિણમન થાય છે, અને ગતિ એ આધારે થાય છે. આંધળો પણ ખોરાક તો દેખતાની જેવો જ ખાય છે, પણ પુદ્ગલ પરિણમનમાં આંખને અંગે ભેદ પડે છે. આંધને ચક્ષુને ચોગ્ય પુદ્ગલ પરિણમન નથી. આંખોનો આકાર તો હોય છે. જેમ મનુષ્યમાં તેમ તિર્યચ પચેન્દ્રિયમાં પણ બળદ વગેરે માટે, અંધપણ વગેરેને માટે સમજી લેવું અંધ બળદને પણ આંખનો આકાર તો હોય દેવતામાં પણ પુદ્ગલ પરિણમનને અંગે ભેદો કહેલા છે તે સંબંધી વર્ણન અગ્રે વર્તમાન.

પરિણામના ભેદો, ક્રિયાના ભેદોને આભારી છે.

મનુષ્ય થાય પણ સંમૂર્ચિમ થાય તો સાર્થક શું?

અખિલ વિશ્વને એકાંત કડ્યાણુપ્રદ શાસનની સ્થાપના સમયે શ્રીતીર્થકરે પાસેથી ત્રિપદી મેળવીને તે આધારે લબ્યવૃંદ માટે હિતબુદ્ધિએ શાસનને વહેતું રાખવા શ્રી ગણધર ભગવાને જે મહાન્ દ્વાદશાંગીની રચના કરી, તેમાંના પાંચમા અંગ શ્રીભગવતીજના આઠમા શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશ ચાલુ છે, જેમાં પુદ્ગલ પરિણામનો અધિકાર ચાલી રહેલ છે.

પચેન્દ્રિય જીવોના ચાર પ્રકાર છે. ૧ નારકી ૨ તિર્યચ ૩ મનુષ્ય અને ૪ દેવતા અત્યંત પાપનાં ફલો ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે. પાપની તીવ્રતા તથા પુણ્યની મંદતા યોગે બંધાયેલ કર્મોનું ફલ ભોગવવાનું સ્થાન તિર્યચગતિ છે. પાપની મંદતા તથા પુણ્યની તીવ્રતાના યોગે બંધાયેલ કર્મોનું ફલ ભોગવવાનું સ્થાન મનુષ્ય ગતિ છે. અત્યંત પુણ્યના ફલો ભોગવવાનું સ્થાન દેવલોક છે. કર્મ જેવી ચીજ માનીએ, તેની તરતમતા માનીએ તો ફલનાં સ્થાનો પણ તેવા ભિન્ન ભિન્ન માનવાં પડે. પાપ અને પુણ્યમાં તીવ્ર તથા મંદ એવા પ્રકાર હોય છે, ફલમાં પણ તે પ્રમાણે જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. ગર્ભમાં હુત્યા આપત્તિ નિવારવા પણ થાય, લોભથી પણ થાય, જે કારણથી થાય તે કારણ મુજબ રસના પ્રમાણ મુજબ

નરક પણ નીચી ઉંચી મળે. પાપનું ફળ ભોગવવાનું નરકથી ઓછા ત્રાસવાળું સ્થાન તિર્યચ-ગતિ છે. તમે ઢોરને દશ વાગે પાણી પાઓ, અમુક વખતે જ ચારો ચરાવો, તે વિનાના સમયમાં એને ભૂખ તરસ ન લાગે? પશુને આખી જિંદગી ભાર વહેવાનો, માર સહેવાનો હોય છે. તિર્યચગતિ મળે તેમાં કાંઈક પુણ્ય હોય તેને યોગે સારે ઘેર તિર્યચોને સારો ખોરાક, ચોખ્ખું પાણી રહેવાને સાડું સ્થલ સારી માવજત મળે છે. મનુષ્ય ભવ તે અધિક પુણ્ય તથા ઓછા પાપના ફલ રૂપે એ જોઈ ગયા. પાપનાં ફલ રૂપે મનુષ્ય ભવમાં પણ કેઈ પ્રકારે વ્યાધિ ઉપાધિ આધિ સહન કરવાં પડે છે ને? ગત ભવમાં પુણ્ય તો કર્યું પણ ઉદ્ધાસથી ન કર્યું હોય, રોતાં રોતાં કર્યું હોય, ‘કરવું પડે છે’ એમ ધારી વેઠ રૂપે કર્યું હોય તો તેનું ફલ પણ તેજ પ્રકારે મળે ને મનુષ્ય થયો પણ સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય થયો ત્યાં આયુષ્ય માત્ર અંતર્મૂર્તિનું, શરીર અંગુલના અસંખ્યતમા ભાગનું કોઈ આંખથી ન દેખી શકે તેવું અને ઉપજવાનું મલ, મૂત્ર, બળખા વગેરેમાં આવું મનુષ્યપણું મળ્યું એમાં સાર્થક શું? રોઈને રોઈને કરેલાં પુણ્યનાં ફલમાં ખીણું શું હોય ?

રડતાં કરેલું ઉદ્ધાસથી શી રીતે ભોગવાય ?

મમ્મણુ શેઠને ઘેર ઋદ્ધિ કેટલી હતી ! શ્રેણિક મહારાજ પોતાના આખા મગધ દેશનું રાજ્ય વેચીને રત્નો ખરીદે તો પણ મમ્મણુ શેઠના ભોંયરામાંના રતનના બળદોનું એક શીંગડું ન થાય ઋદ્ધિ આટલી પણ અંતરાય કર્મનો ઉદય એવો કે ખીચારો સાડું તેલ ખાય કે સડયા વગરનું અનાજ ખાય તો તરત માંદો પડે. એને પચે શું?, ખોડું તેલ અને સડેલું અનાજ જ. એને આવું પચે એવી એની હાલત હતી, અને અંતરાયનો ઉદય હતો. ભોગાંતરાયનો ક્ષયોપશમ ન હતો. પૂર્વભવે દાન દીધા પછી પશ્ચાતાપ કર્યો તેનું પરિણામ આ આવ્યું. આપણે આજે પણ જોઈએ છીએ કે ધર્મ કરનારા પહેલાં કરે તો છે, પણ પાછળથી રડયા કરે છે. આવા આવા કારણે મનુષ્ય તો થાય, પણ સંમૂર્ચિમ થાય, અંતમુહૂર્તમાં મરી જાય અરે ! ચક્રવર્તીને ઘેર જન્મે, પણ જન્મીને થોડા વખતમાં મરી જાય, સાર્થક શું કહો કે આયુષ્ય બંધ વખતે પરિણામની ખરાબી થયેલી મનુષ્ય ગતિનું આયુષ્ય એવી જાતના પુણ્યથી બાંધ્યું હોય કે જેનાથી મનજ ન મળે, એટલે સંમૂર્ચિમ થાય, ઉપજે અને અંતમુહૂર્તમાં મરે. ભવ મનુષ્યનો ગણાય પણ એનું મૂલ્ય શું?, એનું ફલ શું?; સંમૂર્ચિમ મનુષ્યને પણ વિષ્ટા, મૂત્ર, પિત્ત, કફ યૂંક, લાળ, પડ, રૂધિર બળખો, સ્લેષ્મ, નાક, કાન વગેરેના મેલ અને વીર્ય-વગેરેમાં ઉપજવાનું હોય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો માતા પિતાના સંયોગથી ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થઈ યોનિદ્વારા જન્મે છે. ગર્ભજ મનુષ્યોમાં પણ સુખી દુઃખી વગેરે જોઈએ છીએ. ત્યાં પ્રથમ કરાયેલાં પુણ્યમાં ફરક માનવો જ પડશે. પૂર્વ ભવમાં માનો કે કોઈએ સુપાત્રે ઉદ્ધાસભર દાન દીધું, કોઈએ ન

છૂટકે દાન દીધું, કોઈએ દેતાં તો આનંદથી આપ્યું, પણ પાછલથી પસ્તાયો હોય. આ રીતે મનની ભાવનાના ભેદ મુજબ પ્રલમાં ભેદ પડી જાય એ સ્પષ્ટ છે. લક્ષ્યાધિપતિ દાન દેવા સાધુને નિમંત્રે, અને દરિદ્રિ નિમંત્રે એમાં પણ થનારાં પુણ્ય તથા નિર્જરા લક્ષ્મી કે દરિદ્રયના આધારે થતાં નથી. પાત્રમાં પડતાં કિંમતી કે સામાન્ય દ્રવ્યના આધારે થતાં નથી, પણ સાથે સાથે ખાસ આધાર માનસિક-ભાવનાની શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિ ઉપર છે, તેમાં તીવ્રતા મંદતા પર આધાર રહેલો છે. દ્રવ્ય, પાત્ર; તથા ચિત્ત, એ ત્રણેયના તથાવિધ સંયોગે પુણ્યનો બંધ થાય છે.

ચંદનાનાં આંસુનું મૂલ્ય.

અડદના ઠોઠા ગોતુ કરીને રાજ ઢારને નાંખાય છે, પરંતુ તે દ્વારા ફલ તો ચંદન ખાલાને જ થયું. જેણે અડદના બાકુલાને તેવી અવસ્થામાં લગવાનું મહાવીર દેવને વહોરાવ્યા, કે ત્યાં કિંમત વહોરાવાયેલા પદાર્થની નથી, કારણકે પદાર્થમાં તો અડદના બાકુલા હતા. તેણીની સ્થિતિ કઈ હતી?, હતી તો પોતે રાજકુમારી, પણ કઈ હાલતે પહોંચેલી?, પિતાનું રાજ્ય ગયું પિતા મરાયો, માતા પુત્રી નાઠાં, કોઈ સૈનિકના સપાટામાં સપડાયાં, શીયળ રક્ષણાર્થે માતાએ આત્મ-બલિદાન દીધું. આ બેઠ સૈનિકે ચંદનને (વસ્તુમતિને) આપવાસન આપ્યું. પછી તે સૈનિક દ્વારા ચોટે વસ્તુમતિ વેચાણી, શેઠથી ખરીદાણી, નામ ચંદના અપાણું. ત્યાં વિચિત્ર કમંવશાત્ મૂલા શેઠાણીની મહેરબાનીના અભાવે ભોંયરાના કારાગૃહમાં પૂરાણી. મસ્તક મૂંડિત, હાથપગમાં બેડી, એક પગ ઉમરની બહાર, એક પગ અંદર, ત્રણ દિવસની ભૂખી ભૂખમય સંયોગોમાં ઉપયોગપૂર્વક અદૃમ તપવાળી થઈ શેઠની તપાસમાં વ્યતિકર માલૂમ પડવાથી બેડી તોડાવતા માટે શેઠ હુહારને બોલાવવા ગયા, પણ તે પહેલાં સૂપડામાં અડદના બાકુલા મૂકતા ગયા. આ બાકુલા આ સંયોગોમાં તેણીએ છ માસના તપસ્વી મહાઅભિગ્રહવાળા સાક્ષાત્ શ્રીમહાવીરદેવને વહોરાવ્યા. આવી હાલતમાં તેણીને 'કોઈ પાત્ર આવે તો વહોરાવું' આ ભાવના થઈ એ જ મહામૂલ્યની વસ્તુ છે. લગવાનું આવ્યા, અભિગ્રહમાં ખામી હોવાને લીધે પાછા ફર્યા, તેથી ચંદનને આંસુ આવ્યા, અને લગવાને અભિગ્રહ પૂર્ણ થવાથી પાછા વળ્યા અને વહોર્યું, ચંદનને કૃતાર્થ કરી; અને ચંદના ધન્ય ભાગ્ય બની. આ ચંદનાના આંસુનું મૂલ્ય છે. આંસુ તો જગત્માં કયાં થોડાં વહે છે?, જગત્માં કેંક રહે છે ને?; આતો ચંદના કર્મ રાજને રડાવે છે.

ક્રિયાની તરતમતા મુજબ ફલમાં તરતમતા સમવીજ.

છતી સામગ્રીએ દાન દેવાનું, અને પુણ્ય કરવાનું ન સૂઝે તેની દશા શી થાય?, જે આદર્શ પ્રત્યે લક્ષ્ય ન આપે એના જીવનમાં ભટ્ટીવાર આવે કયાંથી?, જે છોકરો મૂલ નકશા ઉપર ધ્યાન ન આપે તે ચિતરે શી રીતે?, શ્રી જિનેશ્વરદેવનું દેરાસર પાસે હોય છે છતાં ય પૂજા કરવામાં આજસ કરે ત્યાં શું થાય? સંયોગો સાનુકુલ છતાં પ્રમાદી બને એને પ્રલ મળે કયાંથી?;

આ બધું વિચારણીય છે. એક માણસ દર્શન, પૂજા કરે ખરો, પણ 'ક્યાં વિના છૂટકો નથી, કોઈક ઉપાલંબ આપે માટે કરવું જોઈએ' એમ ધારીને કરે અને એક માણસ આવશ્યક ધારીને હૃદયોદ્ધાસથી કરે તેના ફલમાં મહાન્ ફરક હોય જ. જેને હૃદયમાં એવી ભાવના હોય 'ધન્ય ભાગ્ય હું કે આવા સંયોગો મળ્યા ! ત્રણ લોકના શ્રૃંગારરૂપ શ્રીજિનેશ્વર દેવનાં દર્શન થાય એવાં ઉત્કૃષ્ટ ભાગ્ય ક્યાંથી ?'; એને એવું ઉંચું પુણ્ય થાય એ સહુ જ છે. કોઈ વળી દેરાસરમાં જવા ઘેરથી નીકળે પણ માર્ગમાં મિત્રો મળે, કાંઈ મોજમજાહુ મળે કે માંડી વાળે ! એ ધર્મ કૃત્યને માંડી વાળે એટલે લલાટમાં પુણ્ય પણ પોતાનું આગમન માંડી જ વાળે ને ! આપણો મુદ્દો પુણ્ય-ફલના તારતમ્યને અંગે ફલનું તારતમ્ય છે. પૂજા કરવા જતાં, અને આખા દિવસ દરમ્યાન એક માણસ આંખો મીચીને ચાલે, કીડી મકોડી પણ ન જુએ; અને એક માણસ લીલ ફૂલની પણ જ્યણા સાચવીને ચાલે છે. હવે ચાલે તો બેય છે, પણ ચાલવા ચાલવામાં ય ફેર એટલે સામાન્ય ક્રિયા દ્વારા પુણ્ય પાપના બંધમાંય ફરક પડે છે. બંધાતા પુણ્યમાં પણ તીવ્ર ભાવ મંદ ભાવના હિસાબે પરિણામ પણ તેવું માનવું પડે.

અકામ-નિર્જરા.

દેવલોક-સ્વર્ગ પુણ્યથી મળે છે, પણ પુન્યાઈમાં તારતમ્ય છે. બંધાતા ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યમાં પણ તેવી તારતમ્યતા છે. બંધાતાં ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યમાં પણ જેવી તરતમતા તેવું પ્રલ સમજી લેવું. દેવલોકમાંના જણાવેલા ભેદોમાંથી કયો ભેદ પ્રાપ્ત થાય, તેનો આધાર પુણ્યના તારતમ્ય ઉપર છે. દેવલોકના મુખ્ય ચાર ભેદ-૧ ભવનપતિ, ૨ વ્યંતર, ૩ જ્યોતિષી; અને ૪ વૈમાનિક. સકામ નિર્જરાનો દાવો સમકિતી રાખી શકે, પણ અકામ નિર્જરાનો દાવો કે ઇન્દ્રો કોઈથી રખાય તેમ નથી. જીવાદિ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા ધરાવનાર સમકિતીના જણવા માનવામાં જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણો છે, અને તે ગુણો કર્મથી અવરાયેલા છે, એમ તે સમકિતી સારી રીતે જાણે છે. આવો સમકિતી જે તપ કરે, જે ધર્મ ક્રિયા કરે તે કર્મના આવરણોના ક્ષયની દૃષ્ટિએ, આત્માના ગુણોત્પત્તિની દૃષ્ટિએ કરે. જેને આવું જ્ઞાન ભાન નથી તે જીવ પણ દુઃખો ભોગવે તેનાથી જે કર્મનું તૂટવું થાય તે અકામ નિર્જરા કહેવાય. ગમે તે રીતે જેલ ભોગવનારના જેટલા દિવસો જાય તેટલા દિવસો તેની સજામાંથી ઓછા તો થાય જ છે. કર્મ ક્ષયની બુદ્ધિ વિના ઉદય આવેલાં પાપની વેદના ભોગવવાથી કર્મનું તૂટવું તે અકામ નિર્જરા.

ભૂખ્યો-તરસ્યો-મરેલો બળદ દેવ થાય છે.

પાંચસેં ગાડાં ઉતારનારા બળદની વાત તો જાણો છો ને ? આખા માર્ગે તેણે કાઢવમાં પાંચસેં ગાડાં ખેંચ્યા, કાંઠે લાવ્યો, પણ પછી નસના સાંધે સાંધા તૂટી ગયા. ચાલવા સમર્થ રહ્યો નહિ, એટલે તેનો માલીક તે ગામના મુખીને તે બળદ સોંપી બીજા છે, અને તેની સારવાર માટે ધન પણ આપે છે. એ માલીક તો પોતાના પંથે વળે છે, અને અહિં પેલો મુખી હરામ-

ખોર બને છે. એટલું જ નહિ પણ ધન હજમ કરીને પણ પેલા બળદની સંભાળ લેતો નથી. માર્ગથી ચારો લઈ જનારામાંથી કોઈ ચારો પણ આપતું નથી, પાણી ભરીને જતી નારીઓમાંથી કોઈ પાણી પણ પાતી નથી, કોઈ દયા સરખી કરતું નથી, અને બળદ ભૂખે અને તરસે મરે છે, છતાં તે મરનારો બળદ મરીને દેવતા થાય છે. કહો એણે કયું સાડું કાર્ય કર્યું?, છતાં વગર ઇચ્છાએ ભૂખ તરસની વેદના સહન કરી તે રૂપ અકામ નિર્જરાના યોગે તે મરીને દેવ થયો. જ્ઞાનીએ કહેલા માર્ગે ચાલતાં જે કષ્ટ સમભાવે સહન કરાય, ઉપસર્ગ પરિષદ વેઠાય, તે સકામ નિર્જરાના પરિણામમાં તથા અકામ નિર્જરાના પરિણામમાં અંતર જરૂર પડશે. આ રીતે જ દેવતાની ગતિમાં મુખ્ય ચાર પ્રકારો લવનપતિ વગેરેના છે.

નટનો નિષેધ કે નટીનો ?

એક માણસ સામાયિક કરે છે. સામાયિક છે તો કેવળ અપ્રતિમ-સકામ-નિર્જરાનું કારણ, ઉચ્ચ પુણ્ય પણ બંધાય, પણ કરણીની તીવ્ર-શુદ્ધિના કે મંદ શુદ્ધિના આધારે ફળ થાય. સામાયિકમાં પણ પ્રમાદ કરે, અને ઝોકાં ખાય તો શુ થાય?, સાધુઓ સકામનિર્જરાના માર્ગે ચઢેલા છે, તેમાં પણ તીવ્રતા મંદતા તો હોય જ. શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાનના સાધુઓ સ્થંડિલ જઈને વળતાં માર્ગમાં નાટકીઓ જોવા ઉભા રહ્યા. મોડું થવાના કારણમાં તેઓએ ઋજુપણે સરળતાથી સત્ય કહ્યું. નાટક ન જોવાય એમ તેમને કહેવામાં આવ્યું. ફરી વળી વાર લાગી ત્યારે કારણમાં તેમણે જણાવ્યું કે 'નાટકડિ જોવા ઉભા રહ્યા.' આ આપણે તેમણે સાચે સાચું કહ્યું. નાટકના નિષેધમાં નાટકડીનો નિષેધ આવી ગયો, તેમ જણાવવામાં આવ્યું તે તેમણે સ્વીકાર્યું. તાત્પર્ય કે ઋજુ સ્વભાવનું આવા સાધુપણના ફલમાં અને વક્રસ્વભાવના સાધુપણના ફલમાં ફરક પડેજ. આ દૃષ્ટાંત તો પર્યુષણમાં કાયમ સાંભળો છો ને? ભગવાન શ્રીઋષભદેવજીના સાધુઓ ઋજુ અને જડ હતા, જ્યારે ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવના સાધુઓ જડ તથા વક્ર હોવાથી એ જ દૃષ્ટાંતમાં તેમણે એ જ જવાબો પણ વક્રપણે આપ્યા. પેલા સાધુઓ નટના નિષેધમાં નટી નહોતા સમજ્યા, જ્યારે મહાવીરદેવના સાધુઓ તો સમજ્યા હતા. શ્રી મહાવીરદેવના સાધુઓ એકવાર નટ જોવા ઉભા રહ્યા, તેમને નિષેધ કરવામાં આવ્યો. ફરી તેઓ નાટકડી જોવા ઉભા રહ્યા, અને મોડું થવાનું કારણ પૂછતાં પ્રથમ તો આડી અવળી વાતો કરી, અને જ્યારે નટીનું કહેવું પડ્યું ત્યારે ઉલટું બોલ્યા કે 'નટીનો નિષેધ કેમ નહોતો કર્યો?', તાત્પર્ય કે બન્નેના સાધુપણના પાલનમાં આ રીતિએ જે ફરક હોય તે પ્રમાણે તેના ફલમાં ફરક પડેજ એ સ્પષ્ટ છે.

આપણે જોઈ ગયા કે અકામ નિર્જરાથી પણ દેવપણું મળે છે. પંચાગ્નિ તપ, સ્નાનાદિ ત્યાગ, બ્રહ્મચર્યપાલન, દેહદમન વગેરેથી દેવપણું મળે છે. પુણ્યમાં અધિક, અધિકતર, અધિકતમ ભેદો પડે. પરિણામમાં પણ તેવા ભેદો પડે છે, અને અધિક-અધિકતરઅધિકતમમાં પણ તરતમતા તો હોય જ.

લવનપતિના દેવો 'કુમાર' શાથી કહેવાય છે ?

જેમ બાલકો ઘર, હાટ, વેપાર વગેરેની કિંમત સમજતા નથી, એ તો કેવલ મોજમાં મજામાં સમજે, શણગાર સજવામાં આનંદ માને તેમાંય કેટલાક બાલકો ચાલી જતી ગાયને વિના વાંકે પથર મારે, છે, કુતરાનો કાન ચીમડે છે વગેરે કાર્ય કરે છે. તે રીતે લવનપતિમાં પણ અસુરકુમારદિ દેવો બસ શૂંગાર સજે, અને નારકી જીવોને મારવા જીકવાનું કાર્ય કર્યાં કરે છે. તેમને તેમાંજ રસ ઉપજે છે. અહિંના અટકચાલાનો સંસ્કાર દેવગતિમાં પણ સાથેજ આવે. રાજાનો શ્વાન કદાચ હલકા પદાર્થ નહિ ખાય, પણ જાત શ્વાનની એટલે મોજડી તો કરડે છે તે રીતે આ અસુર કુમાર ભલે દેવગતિમાં છે, છતાંય નરકના નિર્બલ નિરાધાર પારાવાર દુઃખી જીવો ઉપર પોતાની સત્તાનો સોટો કીડા કુતુહલ તરીકે ચલાવે છે. લવનપતિના દશે ભેદને 'કુમાર' તરીકે ઓળખાવાય છે. બાલકના જેવા સ્વભાવવાળા કેવળ મોજ શોખમાં મહાલનારા અટકચાળમાં આનંદ માનનારા માટે 'કુમાર' કહેવામાં આવ્યા છે.

વ્યંતરાદિ-દેવો-સંબંધિ

બાલક મોટું થાય એટલે નદી તળાવે ભટકતું થાય. જ્યાં સાડ લાગ્યું કે ત્યાં 'માડું' કરી બેસી જાય. ભટકતી જાત પણ જ્યાં સાડું દેખે ત્યાં ટકી જાય. દેવતાની જાતમાં પણ સાડું મળે ત્યાં 'માડું' કરી બેસે તેવા વ્યંતરો છે. તિર્થલોકમાં સારા સ્થાન પહાડ, પર્વત, વૃક્ષબગીચા મકાનમાં તે વ્યંતરો અધિષ્ઠાતા થઈ જાય, કારણ કે તેઓને મનુષ્ય સાથે અંતર ભેદ નથી. મનુષ્યની વસતીમાં, અને જંગલમાં પણ સાડું સ્થાન વ્યંતરો પકડી લે છે. અધિષ્ઠાયક દેવનું દુર્લક્ષ્ય કરી મારી વસ્તુ મેળવી શકાય નહિ. દેવોના કાઉસગ્ગનું કારણ આથી સમજાશે. રખડતી જાતિના દેવોનું નામ વ્યંતરો છે. દુનિયામાં કેટલાકે ધર્મ ન સમજે પણ પરોપકાર કરી છૂટે. દુનિયાના લાભમાં પોતાનો લાભ માને તેવા છે. તેમ જ્યોતિષી દેવો પણ જગતનો ઉદ્યોત કરે છે. દેવભક્તિના પ્રસંગે તેઓ મહોત્સવનો મુખ્ય પાઠ ભજવનારા છે.

શ્રીતીર્થંકર દેવોના જન્માભિષેકના મહોત્સવની જાહેરાત જ્યોતિષિઓ નથી કરતા, પણ તેની જાહેરાત સૌધર્મેન્દ્ર કરે છે. આત્માની શુભ કરણીમાં તત્પર રહેવું, અને દેવપણું ભોગવવું આ અવસ્થા વૈમાનિક દેવોની છે.

દેશના-૨૪.

મિથ્યાત્વીની પણ ધર્મકરણી નકામી જતી નથી.

एवं एएणं अभिलावेणं अट्टविहा वाणमंतरा पिसासा जाव गंधवा ।

નરક જેવી ગતિ માન્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

જગત્તું ભલું થાય તેવી ભદ્ર-ભાવનાના પ્રયોગથી સિદ્ધ-તીર્થ કરપાણું પ્રાપ્ત થવાથી શ્રીતીર્થ-કરદેવ-સ્થાપિત-શાસન ચાલુ રાખવા શ્રીગણધરમહારાજએ રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ શ્રીભગવતીજના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશનો અધિકાર ચાલુ છે. આ શતકના દશ ઉદ્દેશ છે, તેમાં પ્રથમ ઉદ્દેશો ચાલે છે, જેમાં પુદ્ગલ પરિણામનો અધિકાર છે. પુદ્ગલ પરિણામને અંગેના વિવેચનમાં દેવતાના ભેદોનો અધિકાર ચાલુ છે. જેવી વૃત્તિ તેવી પ્રવૃત્તિ, અને જેવું પુદ્ગલનું ગ્રહણ તેવું જ દેહનું-શરીરનું અવધારણું. ઉત્કૃષ્ટ પાપના ફલને ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે, તેમજ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય-ફલને ભોગવવાનું સ્થાન દેવલોક છે.

નરકમાં ક્ષુધા, તૃષ્ણા, ગરમી, ઠંડી અસહ્ય છે, અને તે ત્રાહ્ય પોકરાવનાર છે. મનુષ્ય તથા તિર્થંચો પણ ગરમી કે ઠંડી અમુક પ્રમાણમાં સહન કરે છે, પણ હદ બહાર થાય છે, ત્યારે કઈ હાલત થાય છે?; સહન કર્યા વિના તો છુટકોજ ક્યાં છે?, એ વાત જૂદી, મુદ્દો એ છે કે નરકમાં વેદનાની પરાકાષ્ઠા છે. જીવેની કાયમ હુલ્લા કરનારાઓ એ પાપનાં ફલ ક્યાં ભોગવે?. નરકમાં. નરકગતિ આ રીતે બુદ્ધિગમ્ય પણ છે. ત્યાં શરીર પણ એવું મળે છે કે બધી વેદના સહન કરવા છતાં, છેદન ભેદન છતાં, કાપે-મારે-ખાળે-બહેરે છતાં એ શરીર નાશ થાય નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે જીવ છુટવા માંગે, મરણ ઇચ્છે, તો પણ છૂટી શકે જ નહિ; અને મોંત પણ મલે નહિ. એટલે નિકાચિત આયુષ્ય તૂટે જ નહિ. જેને 'નરક' શબ્દથી વાધો હોય તે નામ ગમે તે આપે પણ એવી ગતિ છે, એ માન્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

સમ્યક્ત્વના અભાવે દેવગતિ રોકાતી નથી.

એજ રીતે દેવલોક પણ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યના પરિણામ રૂપ છે. આપણે એ જોઈ ગયા કે તરતમતાનુસાર પૂલમાં પણ તરતમતા છે. નિર્ધનને મલેલું નિધન તેને ગાંડો બનાવી દે છે, માટે દેવલોકની ઋદ્ધિ જીરવાવાના સામર્થ્યવાળો દેહ વગેરે જ્યાં હોય એવું સ્થાન તે જ દેવલોક.

પુણ્ય બાંધ સમ્યક્ત્વમાં જ થાય, અને મિથ્યાત્વમાં સારી ક્રિયાના યોગે ન થાય એમ નથી. દયા, અનુકંપા, સત્ય, પ્રમાણિકપણું, બ્રહ્મચર્ય, પાલન, અનેકષાયો પર કાબુ રાખવો વિગેરે ગુણોના પરિણામે મિથ્યાત્વમાં રહેલા આત્માને પણ પુણ્ય બાંધાય છે. જેને યોગે દેવલોક મળી શકે છે. ધર્મક્રિયાદિ શુભક્રિયાઓ નિષ્ફળ જતી નથી. અને તેથી ક્રિયા ફલવતી છે, તેથી શુભક્રિયા શુભ ફલ આપે છે; અને અશુભ ક્રિયા અશુભ આપે છે. અભવ્ય મોક્ષ માનતો નથી, એથી એની ક્રિયા મોક્ષ માટે થતી નથી. મોક્ષ માને નહિ એટલે તે માટે હોય ક્યાંથી?, તેથી તેને મોક્ષ મળતો નથી, પણ ચારિત્ર પાળે છે તેના યોગે નવચૈવેયક દેવલોક સુધી તે જઈ શકે છે, એવું આપણે માનીએ છીએ. જેવી કરણી તેવું ફલ એમ જૈનશાસન જણાવે છે. ગોશાળો કેવો?, ગુરૂ દ્રોહી. એણે ભગવાન મહાવીરદેવ પર છેવટે તેજોલેશ્યા પણ મૂકી. માણસને બાળી મૂકવાનું કાર્ય કેવું ઘાતકી? શ્રી તીર્થંકરને ભસ્મીભૂત કરવા તૈયાર થયેલો ભલે તેમ થયું નહિ, કારણ કે તીર્થંકરનાં ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય રક્ષક છે. ભયંકર જીવમી ગોશાળો પણ દ્રવ્ય ચારિત્રથી દેવલોકે ગયો. એના ગુરૂદ્રોહના પાપનાં ફલો ભોગવવાં પડશે, એના માટે કેઈ ભવો થશે એ ખરું, પણ દ્રવ્યચારિત્રે એને દેવલોક આપ્યો એ મુદ્દો છે. આપણામાં એમ કહેવવાય છે કે ‘સમકિત વગરનું બધું નકામું’ એનો અર્થ ‘વ્યર્થજ’ એમ નથી. મોક્ષ માર્ગના ધ્યેયની અપેક્ષાએ તે કાંઈ હિસાબ નથી, માટે વ્યર્થ જેવું ગણાય, એવા અર્થમાં ‘વ્યર્થ’ શબ્દ છે; છતાંસમકિતના અભાવથી મુણ્ય-પ્રકૃતિ રોકાતી નથી, એટલે દેવગતિ આદિ રોકાતી નથી.

સમ્યક્ત્વ પામવાનો વખત કયો?

અરે! સમ્યક્ત્વ પામવાનો વખત પણ સારી ક્રિયાના યોગે જ પ્રાપ્ત થવાનો છે? મિથ્યાત્વની દશામાં પણ દાન, સત્સંગ, ધર્મશ્રવણ, દયા, ગુરૂભક્તિ આદિ શુભ ક્રિયાઓની પરંપરા ચાલુ છે, એજ સમ્યક્ત્વનો સંયોગ પણ કરાવી આપે છે. આગ્રહવાળું મિથ્યાત્વ આત્માને આગળ વધવા દેતું નથી એ વાત મુદ્દાની છે. હવે જેઓ સમ્યક્ત્વ પામ્યા તે બધા પ્રથમ તો મિથ્યાત્વી જ હતાને! જો તે દશામાં દાન દયાદિ વ્યર્થ હોય તો તો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે જ ક્યાંથી? મિથ્યાત્વ પણ બે પ્રકારે છે. ૧. કદાગ્રહવાળું મિથ્યાત્વ ૨. ચથાભદ્રિકતાવાળું મિથ્યાત્વ. કદાગ્રહી મિથ્યાત્વી પુણ્ય બાંધ કરી શકે, દેવગતિ વગેરે મેળવી શકે; પણ મોક્ષનાં સાધનો પામી શકે નહિ. ભદ્રિક મિથ્યાત્વીને પુણ્ય સાથે મોક્ષનાં સાધનો મળી શકે છે. અભવ્ય આત્મા પણ પુણ્ય-પ્રકૃતિ તો બાંધી શકે છે. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પણ પુણ્ય બાંધ કરે. જો તેમ ન માને તો તે બાહરપણામાં આવે શી રીતે?, એકેન્દ્રિયમાંથી બેઈન્દ્રિયમાં તો આગળ વધે શી રીતે? નિર્જરાના બે ભેદ, ૧ સકામ નિર્જરા, ૨ અકામ-નિર્જરા. સકામ નહિં તો અકામ પણ નિર્જરા તો સર્વત્ર હોય છે. મિથ્યાત્વીને નિર્જરા ન થાય એમ નહિ, નહિંતર ગ્રંથી સુધી આવે શી રીતે?

નવકારનો નકાર, કરેમિલતેનો કકાર ક્યારે બોલે ?

શાસ્ત્રકાર ત્યાંસુધી કહે છે કે લોભ-લાલચથી, લયથીથી, દેખાવથી, લજ્જાથી, પૌદ્ગલિક ઇચ્છાથી પણ નમો અરિહંતાણં પદનો નકાર બોલનાર આત્મા પણ અગણોતેર કોડાકોડી સાગરોપમથી કંઈક વધારે સ્થિતિ તોડેલ હોય કે તોડવા તૈયાર થયેલો હોય તોજ તે બોલી શકે છે. યશઃ માટે, કીર્તિ માટે પૂજવાના પ્રલોભને, ધર્મ કરવા તૈયાર થયેલો જો કરેમિલતે નો કકાર બોલે તો તે પણ ઉપરની જેમ અગણોતેર કોડાકોડી સાગરોપમથી કંઈક વધારે સ્થિતિ તોડવા કે તોડીને તૈયાર થયેલો આત્મા હોવોજ જોઈએ. શ્રદ્ધાની વાત તો અલગ છે, પણ આ તો શ્રદ્ધા વગરના લોભથી, પ્રલોભનથી, શરમથી, લજ્જાથી; અને પૌદ્ગલિક સુખની ઇચ્છાથી પ્રવૃત્તિ કરનારાઓની વાત છે. અલબ્ધો અંધી આગળ અનંતી વખત આવી ગયા અને તેથી ત્યાં શાસ્ત્રો લખવાનાં મળ્યાં તે ક્યારે ? અગણોતેર કોડાકોડ સાગરોપમથી કંઈક વધારે સ્થિતિ તોડાઈ હોય, અગર તૂટી હોય ત્યારે પ્રલોભનથી જશઃ-કીર્તિ માન મરતબાની ઇચ્છાથી દોરાએલા માત્ર દ્રવ્યથી નવકાર કરેમિલતે ગણનારા માટે પણ એમ જ માનવું કે તેઓની તેટલી સ્થિતિ તૂટી છે. એટલી સ્થિતિએ પહોંચે તેજ નમો અરિહંતાણં નો નકાર, તથા કરેમિલતે નો કકાર બોલી શકે. મોક્ષની ઇચ્છા વિના શ્રદ્ધા વિના નવકાર ગણે છે, તેણે પણ અગણોતેર કોડાકોડી સાગરોપમથી કંઈક વધારે સ્થિતિ તોડેલી જ હોય એમ સમજવું.

કાંઠે જ વહાણુને તોફાન નડે છે.

એટીના પાદશાહને જરા બહાનું મળવું જોઈએ, તરત તેને વળગી પડે. એથી કોઈક એમ કહે કે જેમ અગણોતેર કોડાકોડી સાગરોપમથી કંઈક વધારે સમયની સ્થિતિ તૂટી, તો બાકીની એક કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ પણ એજ રીતે તુટવાની; એવી ભ્રમણા ભટકાવનારી છે. દશ ગાઉ દૂર ગામ છે તેમાં નવ ગાઉ પહેંચ્યા, એટલે શું ગામ આવી જાય ? ના; બાકીનો એક ગાઉ પણ ચાલનારને ચાલવું તો પડેજને ? અગણોતેરની સ્થિતિ તોડવી મુશ્કેલ નથી, પણ એકની સ્થિતિ તોડવી મહામુશ્કેલ છે. સૌને માલુમ હશે કે દરિયામાં વહાણુને તોફાન કાંઠે નડે છે. જે સ્થિતિ તોડવામાં મુશ્કેલી છે, ત્યાં ગાંઠ કહેવામાં આવી છે. પ્રથમની અગણોતેરની સ્થિતિમાં ગાંઠ મનાઈ નથી, પણ આ એકની સ્થિતિમાં ગાંઠ માનવામાં આવી છે. આ એકની સ્થિતિમાં જેમ જેમ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તેમ તેમ સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ સર્વવિરતિ ઉપશમ શ્રેણિ વગેરે સાંપડે, માટે આ સ્થિતિમાં પ્રયત્ન, અને પુરૂષાર્થની જરૂરી છે.

સંસ્કારો ઉઘટાવવા મુશ્કેલ છે

પ્રથમની સ્થિતિમાં પુદ્ગલાનંદીપણું કામ લાગે છે, પણ આ પાછલી પરિસ્થિતિમાં આખી દૃષ્ટિ પલટાવવી પડે છે. પ્રથમ વિષયોને સુખનું કારણ મનાતું હતું, તે હવે દુઃખનું કારણ

માનવું પડે છે. આખી માન્યતાને બદલીને એમજ માનવું રહ્યું કે-ઈષ્ટ સ્પર્શ, ગંધ, રૂપ શબ્દ એજ આત્માને ફસાવનાર છે; અને ચારે ગતિમાં ચકાવે ચઢાવનાર છે. હવે વિચારો કે અનાદિની બુદ્ધિને આખી પલટાવવી એ કેટલું મુશ્કેલ? પ્રથમ તો ભોગોને સારા માનેલા, અનાદિથી એ સંસ્કારો રૂઢ થયેલા, હવે એ સંસ્કારોને સદંતર ઉલટાવવા એ સહેલું નથી; અને આ બુદ્ધિ ગ્રંથીલેદ પછી જ થાય. ગાંઠ ભેદાય નહિ ત્યાં સુધી આ બુદ્ધિ થાય નહિ. વિષયોમાં પણ ઈષ્ટ અનિષ્ટનો લેદ છે. અનાદિથી ઇષ્ટની ઇચ્છા હોય છે, અને અનિષ્ટથી સર્વ ત્રાસી ગયા છે. જનાવરના ભવમાં પણ ઇષ્ટ તરફ દોડતા હતા, અને અનિષ્ટથી તો ભાગતા જ હતા. નજરે જોઈ શકો છો કે જનાવર પણ તડકે ઉભું રહે છે? નહિજ, તરતજ છાંયે ચાલ્યું જાય છે. ગમે જેવી તરસ લાગી હોય છતાં જનાવર પણ મૂતરના કુંડામાં તો મોં નહિજ ઘાલે. આ જીવને અનાદિ-કાલથી શુભ વિષયોજ સુખના કારણ રૂપ લાગ્યા છે, અને સંસ્કારજ એ છે. આથીજ કહેનારને દુન્યવી પદાર્થોને અંગે કહેવું 'પડયું' કે દુનિયાના કિંમતી પદાર્થોની તે કિંમત દુનિયાની બહે-કાવટના આધારે છે. સોનું રૂપું હીરા મોતી માણી માણેક પત્તા આ બધાને મૂંઝવવાન કોણે મન્યા? દુનિયાએજને! તાત્પર્ય કે આ સ્થિતિ દુનિયાએ ઉભી કરેલી છે, પણ ઇષ્ટમાં સુખ અનિષ્ટમાં દુઃખ તે દરેક જીવને સ્વાભાવિક છે.

એક ગર્ભવંતી બાઇને આઠમે મહિને એવું થયું કે ગર્ભનો હાથ બહાર નીકળ્યો. દોડાદોડ થઈ, ડાકટરો ગભરાય અને વાઢકાપ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. કોઈ અનુભવી વૃદ્ધ વૈદ્યે કરામત કરી. દીવાસળી સળગાવી પેલા ગર્ભના બહાર નિકળેલા હાથ ઉપર આંખી, એટલે તે ગર્ભે હાથ પાછો ખેંચી લીધો. ગર્ભમાં પણ સુખ દુઃખનું ભાન તો છે ને!

ઇષ્ટ વિષયથી સુખ, અને અનિષ્ટથી દુઃખ માનવું એ કૃત્રિમ નથી, પણ સ્વાભાવિક છે. આનું જ નામ ગ્રંથીલેદ છે. જગતમાં દેખાય છે કે લુચ્ચાઓ ખરફી આપીને કલ્લી કાઢી લે છે. ખરફી આખ્યા વિના કલ્લી કાઢી લેવાતી નથી. સંસારમાં પણ મોહરાજાએ જીવોને ફસાવવા ઈષ્ટ વિષયો રાખ્યા છે, અને ઇષ્ટ વિષયોમાં સર્વ ફસાય છે. ઇષ્ટ વિષયોમાં જીવને લલચાવવાનું સાધન મોહરાજા પાસે જો ન હોત તો આ જીવને ભટકવાનું હોત જ નહિ. જીવનું સત્યાનાશ વાળનાર જ ઇષ્ટ વિષયો છે. જેમ સમજી માણસ પેલી ખરફીને ઝેર ગણે છે, તેમ સમજીત પણ ઈષ્ટ વિષયોને ઝેર ગણે છે. સમજીતીની માન્યતા જ અલગ હોય છે. એ શું માને છે?, ઇષ્ટ વિષયો આત્માને રખડાવનાર છે અને અનિષ્ટ વિષયો જ મોક્ષ માર્ગમાં મદદગાર છે, નિર્જરાના સાધનભૂત છે. આવી બુદ્ધિ થવી, બુદ્ધિનું આવું પરાવર્તન એનું જ નામ ગ્રંથીલેદ છે. પ્રથમ ઇષ્ટ વિષયો તરફ પ્રીતિ હતી, અનિષ્ટ વિષયો તરફ અપ્રીતિ હતી, તે ગ્રંથીલેદ થતાં વિપરીત રૂપ ધારણ કરે છે. એટલે કે ઇષ્ટ વિષયો તરફ અપ્રીતિ, અનિષ્ટ વિષયો તરફ પ્રીતિ જાગે છે.

અંતીભેદ મનાય ક્યારે ?

હિંસા, જૂઠ, ચૌર્યાદિના ત્યાગ, સાથે સ્ત્રી સમાગમનો પણ ત્યાગ; આ શા માટે ?, તાપ વેઠવો, સંતાપ સહેવો, ટાઢ, ગરમી સહેવો; આ તમામને નિર્જરા ગણવામાં આવે છે. ઇષ્ટ વિષયો પ્રસાવનાર છે, માટે પરચખખાણ તેનાં છે. ઉપવાસ એટલે છત્રીસ કલાક ન ખાવું એવું પરચખખાણ. ખા ખા એટલે ખાધા જ કરવું એવો નિયમ લે તો શું મત નહિ ?, ના. કારણ કે વિષયોની પ્રવૃત્તિ ધર્મ માર્ગમાં નથી, પણ ધર્મ માર્ગમાં વિષયોની નિવૃત્તિ છે. ભોગ એ દુઃખનું કારણ મનાય, અને તેની નિવૃત્તિ-ત્યાગ એ સુખનું કારણ મનાય; ત્યારે અંતીભેદ થયો ગણાય. કર્મ, આશ્રવ, સંવર; જીવ વગેરેની શ્રદ્ધા વિના ઉપવાસ કરાય તેથી અકામનિર્જરા થાય, અને આથી પણ આત્મા ઉચે આવે છે. આથી યથાપ્રવૃત્તિ-કરણમાં ઉપયોગપૂર્વકનો પ્રયત્ન નથી.

સ્ત્રીધો મુદ્દો એજે કે સમ્યક્ત્વ વિના સકામનિર્જરા મનાતી નથી. કેટલાક સકામનિર્જરાને સમ્યક્ત્વની પહેલાં માને છે, પણ કહે છે કે તેની અદ્યવક્રતવ્યના કારણે ગણના ગણાતી નથી. કેટલાકો વળી મિથ્યાત્વને સકામનિર્જરામાં લાગુ કરે છે, છતાં સમ્યક્ત્વના પહેલા યથાપ્રવૃત્તિ કરણમાં કર્મક્ષયની ખુદ્ધિ હોય નહિ એમ માને છે. આપણે મૂળ મુદ્દામાં આવીએ. આ જીવને અનાદિથી ભોગમાં સુખ અને ત્યાગમાં દુઃખ લાગે છે. ડુંગર ઉતરતાં જેમ હસતાં હસતાં ઉતરીએ એવું ભોગમાં લાગે છે, અને એજ ડુંગર ચડતાં ફેં ફેં થાય છે તેવું ત્યાગમાં દુઃખ લાગે છે. આ જીવને ઇષ્ટ વિષયો તરફ ધસવું એ ઢાળ ઉતરવા જેવું લાગે છે, અને અનિષ્ટ વિષયો તરફ જવું એ ડુંગર ચઢવા જેવા વિષમતાવાળા દેખાય છે.

સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ આદિનો ઉત્પત્તિક્રમ.

ગુરૂમહારાજ ખાધા આપે છે ત્યારે કોઈ લે છે, પણ મનમાં થાય છે કે ‘મહારાજે મહુને ખાંધ્યો.’ આ શાથી ?, સંવરની ઉપાદેયતા હજી મગજમાં ઉતરી નથી; માટે એ લાવના થાય છે. સંવરની ઉપાદેયતા જેના હૃદયમાં ઠસી હોય તેને તો આગારની છટી રાખવામાં પણ કમનશીબી લાગે. ઉપયોગની ખામી હોવાના કારણે અનત્યજામોગેજ આદિ આગારો રાખવા પડે છે. ઇષ્ટ વિષયોને ખંધન ફાંસો મનાય, અને અનિષ્ટ વિષયોને નિર્જરાનું સાધન મનાય; ત્યારે માનો કે અંતીભેદ ! આ અંતીભેદ થાય તો જ સમક્ષિત પમાય. આ પલટો સમક્ષિત પમાયાથી થાય. તેવી રીતે ગાંઠને ભેદે ત્યારે સમક્ષિત. અંતી ભેદ પહેલાં પારાવાર સંકટ વેઠવાથી જ નિર્જરા થાય, સાતમી નરકના દુઃખો વેઠવાથી જ નિર્જરા થાય; તેના કરતાં સમક્ષિતી અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા કરે છે. એક કોડાકોડીની મોહનીયની સ્થિતિ ખપે ત્યારે આવો પલટો થાય. નવપલ્લવોપમ જેટલો આગળ વધે ત્યારે તે કૌટુંબિક, આર્થિક, શારીરિક સિવાયના પાપના સાધનોના પરચખખાણ કરનારો જ થાય. તેથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ તોડી આગળ વધે ત્યારે તેને એવું થાય કે ‘શારીરિક સંયોગો ગમે તેવા હોય, કુટુંબ વ્યવહારનું જે થવાનું હોય તે થાય, તો પણ

પાપ ન કરવું તે ન જ કરવું, આવી બુદ્ધિમાં આવ્યા પછી 'મારા શરીરનું' ગમે તે થાઓ પણ મારા પરિણામમાં પલટો ન આવવો જોઈએ' આવી મક્કમ લાવના થાય. આ સ્થિતિ પણ દુધના ઉભરા જેવી જાણવી પણ. એ અંતર્મુહૂર્તમાં શમી જાય. આજે જેવા ઈષ્ટ વિષયોમાં ખુશી નહિ, ગમે તેવા અનિષ્ટ વિષયોમાં નાખુશી નહિ. પરિણામની આવી ઉત્કૃષ્ટ અસર સખ્યાતા સાગરોપમે થાય. બાકી રહેલ એક કોડાકોડી સાગરોપમ જેટલો સમય રહે ત્યારે જ અંતી-લેદ થાય. એ શાસ્ત્રસિદ્ધ નિયમ છે કે છેલ્લે એક કોડાકોડ સાગરોપમ જેટલો સમય બાકી રહે ત્યારે તે અંતીનું સ્થાન લેદ છે, માટે અંતીલેદ પછી સમ્યક્ત્વ, પછી દેશવિરતિ, પછી સર્વવિરતિ, પછી ઉપશમશ્રેણિ અને પછી ક્ષપકશ્રેણિ. સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિનાના સમયની-મિથ્યાત્વ હોય તે વખતની કરણી જો સર્વથા નિષ્ફલ મનાય, તો તો અંતી પ્રદેશ સુધી આવવાનું બને જ નહિ. મિથ્યાત્વી સમકિતી બને જ નહીં. મિથ્યાત્વીઓને પણ દેવલોક ન મળે તેમ નથી. દયાથી, કોષાદિની મંદતાથી, બ્રહ્મચર્ય-પાલનથી દેવ લોકાદિ મળે છે. એ કરણી નકામી નથી જતી. શું વ્રતની કરણી નકામી જાય ?, ના. મિથ્યાત્વી જીવોની ધર્મ કરણી નકામી જતી જ નથી. કદાચહુ યુક્ત કરણી પુણ્ય પાંધાવે, પણ મોક્ષ માર્ગમાં આગળ ન વધવા દે. પુણ્ય ભોગવવાનાં સ્થાનો ભવનપતિ આદિ દેવલોકનાં દેવોને માનવાં જ પડશે. જેમનું રહેઠાણ વિમાનમાં છે, જેમને વિમાનોની શ્રેણિઓ ની માલીક છે, એવા દેવતાઓનું નામ વૈમાનિક દેવો છે. હવે તેના કયા લેદો વગેરે છે તે અધિકાર અંગે વર્તમાન.

દેશના-રપ

ભિન્ન ભિન્ન દેવલોકે જવાનાં કારણો.

જોડસીઆ પંચવિહા પન્નત્તા, તં જહા-ચંદવિમાણજોતિસિય, જાવ તારાવિમાણજોતિસિયદેવ૦,

પુદ્ગલ્લાનંદીને આત્મીય-સુખની છાયા પણ સમજવી કઠીન છે.

શ્રીતીર્થંકરદેવો જગતના પ્રાણીને તારવાની બુદ્ધિ અનેક ભવથી કેળવે છે, અને કેળવતાં કેળવતાં તથાવિધ ઉકૃષ્ટ સામગ્રી આદિ મેળવે છે. તીર્થંકરપણું એ અનેક ભવની કમાઈ છે. માવિતમાવો ભવેષ્વનેકેષુ કમમાં કમ વ્રણ ભવ તો ખરાજ. શાસ્ત્રકાર-મહારાજ કહે છે કે શ્રી શ્રીતીર્થંકરદેવની દરેક પ્રવૃત્તિ જીવના કલ્યાણ માટે છે. તીર્થંકરના ભવમાં તેઓ ગૃહ તજે, સંયમ લે, ઉપસર્ગાદિ સહે, યાવત્ દેશના દે; એ તમામ પ્રવૃત્તિઓ જગતના ઉપકાર માટે જ છે. એમ શાસ્ત્રો સ્પષ્ટતથા જણાવે છે. કેવલજ્ઞાન થાય કે તરત જ શ્રી તીર્થંકરો, તીર્થની સ્થાપના કરે

છે. તારે તે તીર્થ, તીર્થ વિના પ્રાણીઓ તરે ક્યાંથી ? શ્રી તીર્થની, શ્રીશાસનની સ્થાપના સમયે ભવ્યાત્માઓના હિતાર્થે એ શાસનના પ્રવાહને વહેતો રાખવા બીજામાંથી વૃક્ષ-વિસ્તારની જેમ ત્રિપદી રૂપ બીજ પામીને શ્રી ગણધર મહારાજાઓ મહાન્ વિસ્તારવાળી દ્વાદશાંગીની ગુંથણી કરે છે. એ દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગનું નામ શ્રીભગવતીજી સૂત્ર છે, જેમાં છત્રીશ હજાર પ્રશ્નો છે. છત્રીશ હજાર પ્રશ્નોત્તરોના મહાસાગરરૂપ પંચમાંગ શ્રીભગવતીજીના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશાનો અધિકાર ચાલુ છે. એટલે પુદ્ગલ-પરિણામ-વિષયક-અધિકાર અત્ર ચાલુ છે.

સંસારી જીવોમાં વિધવિધ વિચિત્રતા ગુણદોષોનું તારતમ્ય તે પુદ્ગલોની વિવિધતાને આભારી છે. જીવોના મુખ્ય બે પ્રકાર છે, એ તો જાણો છો ને?, ૧ મોક્ષના, ૨ સંસારીના. કર્મથી સદંતર રહિત, કાયમને માટે કર્મથી મુક્ત, તે મોક્ષના જીવો, અર્થાત્ સિદ્ધો, અને કર્મ સહિત તે સંસારી જીવો. કર્મનો ઉદય, ઉદીરણ સત્તા વેદન આમાંથી કર્મનો કોઈ પણ પ્રકાર જેને ન હોય તે જીવો સદંતર કર્મથી રહિત, એટલે મોક્ષના જીવો છે. દુન્યવી દૃષ્ટિએ આ જીવોનો ખ્યાલ આવવો કઠીન છે.

કોઈ પ્રસંગે, માર્ગમાં જતાં બે ઝવેરીઓ એક રખારીને ત્યાં ઉતર્યા. ત્યાં હાથમાં મોતી વગેરે નંગોને જોતાં, તેઓ પરસ્પર વાતો કરે છે કે, “આતો પાણીનો દરિયો છે.” પેલો ખૂટો રખારી તો પાણી શબ્દ સાંભળી મોતીમાં ચમત્કાર જાણી, લુગડાનો છેડો પકડી ભીનો કરવા જાય છે, અને અડાડે છે. આ જોઈ ઝવેરીઓ તેની એ દશા પર સ્મિત કરે છે. છેડો તો શું, પણ તાંતણો ય ભીનો ન થતો હોવાથી તે રખારી પેલા બંન્ને ઝવેરીઓને જૂઠા ગણે છે. એ બીચારો મોતીના પાણીની, અને દરિયાના પાણીની વાતનો ખ્યાલ ક્યાંથી કરે?, આથી એને તો એ ગપ્પું જ લાગે છે. આ રીતેએ આ જીવ પણ અનાદિથી પુદ્ગલનાં સુખોથી એવે! ટેવાઈ ગયો છે કે આત્માના સુખની છાયા ઝાંખી પણ મગજમાં આવતી કે ઉતરતી નથી. પેલા રખારીને નદી, કુવા, તળાવ; અને દરિયામાં પાણીની શ્રદ્ધા છે, કેમકે તે નજરે નજર નિહાળાય છે, પરંતુ ‘મોતીમાં પાણી’ હેં! એ શું!’ એમ મોતીમાં પાણી હોવાની વાતને તે જેમ હસી કાઢે છે, તેજ રીતે સંસારી જીવોને, પૌદ્ગલિક સુખની અનાદિની ગાઢ આદતને લીધે આત્મીય સુખની છાયા પણ સમજમાં આવવી કઠીન છે.

સિદ્ધોનું સુખ શું?

સિદ્ધોને સુખ કયું?, કર્મોનું બંધન નહિ એ જ મહાન્ સત્ય શાશ્વત્ સુખ. રાજાને કેદ કરવામાં આવે તો તેને કાંઈ ત્યાં રોટલા અને ભરત્યાં ન અપાય, તેને તો કેદમાં પણ તેની યોગ્યતા હોવાથી માલપાણી મળ્યા કરે, છતાંય સામાન્ય કેદી કરતાં કેઈ ગુણી બળતરા રાજાને હોય છે. કેમકે કેદ બંધન એજ પરમ દુઃખ છે. રાજાને તે નજર કેદમાં બધી સગવડ સન્માનથી સચવાય છે, તો પણ ‘બંધન’ એ વિચારજ એને વીંધી નાંખે છે. ચક્રવર્તીને ભાજી લેવા

પાઈ માટે કોઈની પગશી કરવી પડે એ કઈ હાલત ?, જગતમાં કોઈપણ એવું રાજ્ય નથી કે પોતાના દેશની ઉત્પત્તિ પરાધીનપણામાં હોય. આ આત્માને તો પોતે ઉપાર્જેલી મીલકત પરાધીન છે. જ્ઞાન તો આત્મીય જ ચીજ ને ! પણ સ્પર્શ, રસ વગેરેનું જ્ઞાન તેને ઈંદ્રિયો દ્વારા જ થાય છે. કેવલજ્ઞાનની અને કેવલદર્શનની અપેક્ષાએ તો ઈંદ્રિયોના વિષયોનું જ્ઞાન તો તુચ્છ છે, તો પણ તેવું જ્ઞાન તુચ્છ જ્ઞાન માટે પણ આત્મા ઈંદ્રિયોને વશ છે. પુદ્ગલો કર્માધીન છે, જેવાં પુદ્ગલો જીવને પ્રાપ્ત થાય, તેવી સંસારી જીવોની આ હાલત છે. પુદ્ગલોની પરવશતા વિનાના જીવો સિદ્ધના છે. સિદ્ધના જીવોને કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણો જવાના નહિ, ખસવાના નહિ, ધસાવાના નહિ, પલટાવાના નહિ. સંસારી જીવોની પરાધીન હાલત છે. રમપટ્ટીનું કારણ જ પુદ્ગલની પરાધીનતા છે. આપણે વિચારી ગયા કે પુદ્ગલ પરિણમનનો વિચાર, એનું જ્ઞાન અને એનું મન્તવ્ય એ જૈન શાસનની જડ છે. પુદ્ગલના મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકાર છે. ૧ સ્વભાવપરિણત, ૨ પ્રયોગપરિણત; ૩ મિશ્રપરિણત. આમાં સંસારી જીવો માટેનો ભાગ પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલો ભજવે છે. સિદ્ધ શિલા પર જ્યાં સિદ્ધ મહારાજ ખીરાજ્યા છે, ત્યાં પણ તમામ પુદ્ગલો છે, અનંતી કર્મ વર્ગણાઓ છે પણ સિદ્ધાત્માઓ તે કર્મો કે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતા નથી, તે પરમાણુઓ ને પરિણમાવતા નથી; કારણ કે પાણીમાં ધાતુ, અનાજ, કપડું લુગડું તમામ ડૂબે, પરંતુ ધાતુ અન્દર રહેવા છતાં પાણી ગ્રહણ કરે નહિ. એક ટીપાં પાણીને પણ ધાતુ ચુસતી નથી, અનાજ થોડું પણ પાણી ગ્રહણ કરે છે, અને લુગડું પોતાથી દોડું પાણી ચૂસે છે. સૂકા કરતાં ભીના કપડાનું તોલ દોડું ખમણું થાય છે. ધાતુ તો પાણીમાં ડૂબ્યા છતાં પણ, પાણીમાં રહ્યા છતાં એક ટીપાંને પણ ગ્રહણ કરતી નથી. જ્યાં સિદ્ધ મહારાજ ખીરાજે છે ત્યાં તમામ પ્રકારનાં પુદ્ગલો છે, અર્થાત્ ઔદારિકાદિ તમામ પુદ્ગલો છે, પરંતુ સિદ્ધાત્માઓ તેમાંથી એક પણ પુદ્ગલને ગ્રહણ કરતા નથી, પરિણમાવતા નથી.

મોક્ષમાં સંકડામણ કેમ થતી નથી ?

કેટલાકોનો એવો તર્ક છે કે ‘સંસાર અનાદિથી ચાલુ છે, અનંતા પુદ્ગલ પરાવર્તો ગયા; પણ કોઈ એવો કાલ નથી કે જે છ મહીનામાં કોઈ મોક્ષે ન જાય. આજે ભરતમાં મોક્ષ નથી, પણ મહાવિદેહમાં તો છે ને !, હવે આમ અનાદિથી જીવો પણ અનંતા મોક્ષે જાય છે. તો પછી ૪૫ લાખ યોજનની સિદ્ધ શિલા સાંકડી કેમ થતી નથી ? જ્યાં મનુષ્યોની મેદિની જખ્ખર થાય છે, ત્યાં જ સ્થલ સંકોચને કારણે નવાને આવવું મુશ્કેલ પડે છે; તો સિદ્ધશિલામાં સંકડામણ કેમ થતી નથી ?

સ્થલે સ્થલે દીવા કરીએ તેથી જ્યોતનો ઉલરો હોય ? જ્યોતમાં જ્યોત સમાઈ જાય. જગતમાં એવી પણ ચીજો છે કે જેનો અન્યોન્યમાં સમાવેશ થાય. પાણીમાં સાકર તથા નીમક ખન્ને સમાય છે ? પાણીમાં સાકર તથા ખીજ પદાર્થો સમાય પણ સ્થાનની વૃદ્ધિ જરૂર, પરંતુ જ્યોત વસ્તુ એવી છે કે સમાય છતાં અવગાડુના વધારે નહિ, પરસ્પર સમાવેશ

શક્ય છે. બોલો છે ને કે જ્યોતસે જ્યોત મિત્રાઈ! ‘સ્પર્શાદિકવાળા પદાર્થોનો સમાવેશ બે માંડોમાંડે કરી શકાય તો પછી આત્મા જેવા અરૂપી પદાર્થના સમાવેશમાં હરકત શી?’,

પરિણામ ક્ષેત્રાનુસાર થાય.

સિધ્ધિના સ્થલમાં, સિધ્ધાત્માઓના આગમનથી ઉલરે આવતો નથી. સિધ્ધો રૂપી નથી. જે સ્થલે પુદ્ગલો છે, જ્યાં એકેન્દ્રિયો-નિગોદના અનંતાનંત જીવો છે ત્યાંજ અનંતા સિધ્ધો પણ વિરાજમાન છે. જ્યાં સિધ્ધ લગવાનો બિરાજે છે, ત્યાં પુદ્ગલો ચૌદ રાજલોકમાં જેમ છે તેમજ ભરેલાં જ છે. અહિં સંસારી જીવોમાં તથા સિદ્ધ જીવોમાં પ્રક કયો? તે સમજ લ્યો. સંસારી જીવો પુદ્ગલોને પકડે છે, ખીંચે છે, ગ્રહણ કરે છે; અને પોતામાં પોતાપણે પરિણામ લે છે. ઘઉંના ખીજમાં પડેલું પાણી, ખીજમાં ભળેલું પાણી, એનું પરિણામ શું? ખીજમાં પડેલું પાણી તેમાં ભળી ગયું, મળી ગયું, એક થઈ ગયું; અને ઘઉંના છોડવાના રૂપે બની ગયું. કર્મોદયાનુસાર જીવો પુદ્ગલોને પરિણામ લે છે એકેન્દ્રિયો, બેઘન્દ્રિયો, તેઘન્દ્રિયો, ચૌરેન્દ્રિયો; અને પંચેન્દ્રિયો તમામ જીવો આ રીતે પાંચેય પ્રકારના સંસારી જીવો પુદ્ગલોને લઈને પોતાપણે પરિણામ લે છે. વરસાદ આકાશમાંથી તો એક સરખો પડે છે, વરસાદના પાણીના બિંદુઓ તમામ એક સરખાં છે, પાણી રૂપે સમાન છે; પરંતુ જમીન ઉપર પડ્યા પછી પરિણામ ક્ષેત્રાનુસાર થાય છે. જેવું વાવેતર તેવું અનાજ ઉત્પન્ન થાય છે. એકેન્દ્રિય જીવો ઔદારિક-પુદ્ગલોને એકેન્દ્રિય રૂપે પરિણામ લે છે. બેઘન્દ્રિય જીવો બેઘન્દ્રિયરૂપે પરિણામ લે છે, તેમજ બધે સમજ લેવું. વરસાદ એનો એ પણ વૃક્ષોમાં એજ વૃષ્ટિયોગે કયાંક આંખો, કયાંક કેળ, કયાંક દ્રાક્ષ; કયાંક ખજૂર તરીકે પરિણમે છે.

ઉત્કૃષ્ટ-પાપના પરિણામે નરક.

સંસારી જીવોમાં વિચિત્રતા ઘણી છે. કુતરા ખીલાડા ઘરમાં વિદ્યા કરી જાય એને સજા કરવા માટે કાયદો નથી, અને મનુષ્ય તેમ કરે તો ફરીયાદ થાય, અર્થાત્ દંડ વગેરેની તેને સજા પણ થાય. એકેન્દ્રિયાદિ કરતાં પંચેન્દ્રિયનો ગુન્ડો વધારે સમજણને આશ્રીને છે. વધારે પુણ્ય, વધારે પાપનાં ફક્તો ભોગવવાનાં સ્થાનો માનવાં પડશે. પંચેન્દ્રિયના ભેદ કેટલા?, ચાર એટલે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને દેવતા. આપણે જોઈ ગયા કે ઉત્કૃષ્ટ પાપ-પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન નરક, અને ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યપરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન દેવલોક છે. ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યના ભોગવટમાં સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયો હોવી જ જોઈએ. પાપનાં પરિણામ ભોગવવા ટાઢ, ગરમીની પરાકાષ્ટાવાળી વેદના જ્યાં છે, તેવી નરક એક નથી, પણ સાત છે. પાપનાં પરિણામમાં વેદવાનું શું? દુઃખ ભૂખ, તૃષ્ણા ટાઢ, ગરમી, છેદન, ભેદન, દહનાદિ; અને મરવાની ઇચ્છા છતાં મરાય નહિ, છટાય નહિ. સમયના ય અંતર વિના કેવળ વેદ જ જવાનું, કેવળ ત્રાસ ભોગવ્યેજ જવાનો એ સ્થિતિ નરકની.

ઉત્કૃષ્ટ-પુણ્યના પરિણામે દેવલોક.

પુણ્યના પરિણામમાં લોગવવાનું શું ?, વૈભવ, સાહ્યખી, સત્તા, સંપત્તિ, ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ, દીર્ઘાયુષ્ય વગેરે. ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિની પરાકાષ્ટાવાળાં સ્થાનો દેવલોક તે પણ એક નથી, અનેક છે. ભવનપતિ આદિ પ્રકારો આપણે વિચારી ગયા છીએ. દેવલોકમાં ય અધમ હોય. આ શાથી ?, આવાઓ કયાંથી આવ્યા ? શી રીતે આવ્યા ? કર્મની વિચિત્રતા વિચારવા યોગ્ય છે. કેટલાક જીવો દેખીતો ધર્મ કરતા હોય પણ વાસ્તવિક રીતિએ હોય અધર્મીના ભાઈ, જાણે માને ખરા પણ પાછા પ્રકૃતિએ તુચ્છ. કેટલાક જીવો મોક્ષને જાણે માને નહિ. દેખીતાં કાર્યો ધર્મનાં કરે પણ પ્રકૃતિ (સ્વભાવ) તુચ્છ. કેટલાકો તપ કરે પણ તે કેવું ?, અજ્ઞાન તપ. જનાવરોની હુત્યા તરફ દરકાર જ ન હોય એ તપ જ્ઞાનમય કે અજ્ઞાનમય ? કમઠ પંચાગ્નિ તપ કરતો હોતો, અને કાષ્ઠમાં નાગ બળતો હોતો. આવાઓ માટે તેવા તપના યોગે, તેવા પુણ્યના ભોગવટા માટે દેવતાઓનો તેવો પ્રકાર માનવો જ પડે. નીલ, કાષોત; કૃષ્ણ આ ત્રણ નરકની લેશ્યા છે, અને નારકીઓને તે માની. ભવનપતિ વ્યંતરમાં ચોથી લેશ્યા તેજે લેશ્યા. કેટલાક જીવો ધર્મ કરે ખરા, પણ તેમાં કોઈ કહે તો આંખ ચાર થાય, ધર્મના માર્ગે સ્વેચ્છાએ વર્તે. કોઈ શીખામણ દેવા આવે તો કરડવા જાય. આવા જીવો તેવા પુણ્ય યોગે ભવનપતિ વગેરેમાં જાય, કારણ કે ત્યાં તેજે લેશ્યા હોય. આ જીવો કેવા ?, ગાય હજારી પણ હોડવા જતાં પાટુ લાત મારે તેવા અવળચંડી રાંડ જેવા હોય.

હવે આગળ વધો ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં શું કરવું જોઈએ એ સમજે ખરો, ભૂલે ત્યાં મિચ્છામિ દુષ્કંડ દે, પણ છતાં ખીજે દિવસે એના એ આત્માને ધર્મની પરિણતિ ખરી પણ ત્યાં ઉપયોગની સ્થિતિ અસ્તવ્યસ્ત છે. જેમ પરિણતિમાં ભેદોનો પાર નથી, તેમ પ્રલ ભોગવવાના સ્થાનોમાં ભેદોનો પાર નથી. આવા જીવોને તેમની યોગ્યતાનુસાર દેવલોક મળે છે. જેઓએ ધર્મ તો કર્યો, સંચમ તો લીધું, પણ ગુરૂનો ઉપાલંભ સહન ન થવાથી સ્વેચ્છાદે જૂદા થયા. એમને એ મુજબ દેવલોક મળવો જોઈએ. રાજા, મહારાજા; અને શેઠીઆઓના કુલના દીક્ષિતોના મગજમાં પ્રાંકો હોય કે, ‘મારે ધરમ સાંધનામાં કોઈની રોકટોક ન જોઈએ’ એટલે તેઓ ગુરૂથી છુટા પડે છે. વાડમાં રહેલી જમીન ખેડાય, પણ ખીડમાં રહેલી જમીન ખેડાતી નથી. એ રીતે સ્વેચ્છાદે ફરનારને કોણ કહે ? ચંચ આચાર્યાદિની આમનાવમાં રહેનારને રોકટોક હોય. હવે આવી રોકટોક સહન ન થવાથી જૂદા પડી સંચમ પાલનારાઓ ભવનપતિ વ્યંતર તથા જ્યોતિષિઓમાં ગયા છે, એમ શ્રીજ્ઞાતા, અને શ્રીનિર્યાવલી સૂત્રથી સમજાય છે. તાત્પર્ય કે સાધુપણું તો પાળ્યું પણ સામાન્ય-વાતાવરણું જૂદા પડી ગયા, એવા સાધુ-સાધ્વીઓ ભવનપતિ વ્યંતર તથા જ્યોતિષી નામના દેવલોકે ગયા છે. ઉપકારી ગુરૂ આદિ સાથે માર્ગ બતાવે ત્યાં ઉચી આંખ થાય, એવા સાધુઓ માટે વૈમાનિક સ્થાન નથી. જે સાધુ સાધ્વી ખપી છે, હિત શિક્ષા ગ્રહણ કરનાર છે, વિનય તથા વૈયાવચ્ચ સાથે

ગચ્છના ઉપરીના વાક્યો ઉપર ધ્યાન આપે છે, સારણાદિક સહુ કરે છે, પરંતુ વિરાધના કરે છે, તેવાઓ સૌધર્મ દેવલોકે જાય છે, એથી આગલના દેવલોકે નથી જઈ શકતા. મહાવ્રતધારી ખાર વ્રતધારી કે સમ્યક્ત્વધારી વિરાધના વગરના જેઓ હોય તેઓ સૌધર્મ દેવલોકથી આગળના દેવલોકે ઉપજે છે. હવે આરાધનામાં પણ પરિણતિની ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર, ઉચ્ચતમ સ્થિતિ હોય છે, તે રીતિએ ભોગવવામાં પણ ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર, ઉચ્ચતમ સ્થાનો માનવાં પડે.

વૈમાનિક દેવલોકના બે લેહ ૧ કલ્પોપન્ન, અને ૨ કલ્પાતીત. પુદ્ગલ પરિણમના ત્યાં પણ આવા બે પ્રકારો છે. કલ્પસૂત્રમાં શ્રવણ કરેલું સ્મરણમાં હશે તો ‘કલ્પ’ શબ્દનો આચાર અર્થ જ્યાંલામાં આવશે. એ દેવલોકને અંગે સાધુનો કલ્પ શબ્દ ત્યાંના આચારોનો સૂચક છે. દેવતાના આચારો પોતપોતાના લેહોને આલારી છે. ત્યાં કેટલાક ઇન્દ્રો છે તે તે દેવલોકના કુલ સત્તાધીશ સ્વામી છે, અને ત્યાંના ઇન્દ્ર જેવા કેટલાક સામાનિક હોય છે. સામાનિક એટલે ઇન્દ્ર સમાન વૈભવ ઇન્દ્ર જેવો અને જેટલો, તમામ સ્થિતિ ઇન્દ્ર સરખી માત્ર તેને સત્તા નહિ. ઇન્દ્રપણનો અભિષેક નહિ. રાજના લાયાતો સામંતો તે ગાદીના ભાગીદાર માત્ર, તેઓ રાજ નહિ તે રીતિએ ઇન્દ્ર જેવા પણ ઇન્દ્ર નહિ. જેમ સામાન્ય રાજકુટુંબીને લોર્ડ કહેવામાં આવે છે તેમ અર્ધ લોકનું તેમને રાજ્ય કરવાનું. ઇશાનેન્દ્રને ઉત્તર તરફના અર્ધ લોકનું રાજ્ય કરવાનું. અસંખ્યતા જોજન લાંબા પ્રદેશના લાખો વિમાનો સંભાળવા, મંડલના દેવતાનું નામ ત્રાયસિંશત્ છે, ત્રીજા પ્રકરમાં મંત્રણા માટેના દેવતાઓ છે. આથી દેવલોકમાં ઝઘડા નથી એમ માનતા ના. જ્યાં જર, જોડ, જમીન; છે ત્યાંથી અન્યાય, ઇર્ષ્યા, ઝઘડાનો દેશનિકાલ ન જ હોય. દેવલોકમાં પણ રગડા ઝઘડાઓ બને છે. ક્યાં સુધી બને છે?, સલામાં સિંહાસનારૂઢ ઇન્દ્રનો મુગટ ખશી જાય, સલા વચ્ચેથી તે મુગટ લઈને દેવતા કૃષ્ણરાજમાં ભરાઈ જાય. જ્યાં દેવતાઓ શોધી ન શકે તેવા સ્થલે સંતાઈ જાય, પછી જ્યારે ઇન્દ્ર કોપાયમાન થઈને વજ્ર મૂકે ત્યારે એ મુગટ પાછો આવે. વજ્રથી તેમ બને તે વાત જૂદી, પણ ત્યાં એ રીતે મુગટ જવાનો બનાવ બને છે. વોરંટ છુટે પછી તો ગુન્હેગારને હાજર થવુંજ પડે, તેમ વજ્ર મૂક્યા પછી તો દેવતા જાય ક્યાં? દેવલોકમાં પણ આવું બને છે. દરેક ઇન્દ્રને લોકપાલ હોય છે તે આથી સમજશે. લોકપાલ દેવતા પણ આથી માનવા પડશે. દેવતાઓ ચોરી વગેરે દોષથી મુક્ત છે એમ ન માનતા. અરે! ઇન્દ્ર ઇન્દ્રને પરસ્પર ઝઘડો થાય છે, વિમાનને અંગે પણ માલીકીને અંગે ઝઘડો થાય છે. સૌધર્મેન્દ્ર તથા ઇશાનેન્દ્રને ઝઘડો થાય પણ તેઓ મનુષ્યની જેમ કપાઈ કપાઈ મરતા નથી. ત્યાં મર્યાદા છે કે તેઓ સનત્કુમારને યાદ કરે, અને તે આવીને ઝઘડાનો છંડો કેવી રીતે લાવે છે?, તે અત્રે વર્તમાન

દેશના-૨૬.

વેમાણિયા દુવિહા પન્નતા, તં જહા-કપ્પોવદન્નગં કપ્પાતીતગવેમાણિયં કપ્પોવગા
દુવાલસવિહા પન્નતા, તં જહા-સોહમ્મકપ્પોવગં જાવ અચ્ચુદકપ્પોવગવેમાણિયા ।

નારકી અને દેવો પરચ્છખાણુ ન કરી શકે.

શાસનની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવા માટે, શ્રી ગણધર મહારાજએ રચેલ પંચમાંગ શ્રી ભગવતીજીના આઠમા શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશ છે, જેમાં પુદ્ગલ-પરિણામનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. નાનામાં નાના સુવર્ણના ટુકડામાં, તથા લગડીમાંના સુવર્ણમાં જેમ જરા પણ ફરક નથી, તેમ સ્વરૂપે જીવ માત્રમાં લગીર ફરક નથી. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જીવ તથા શ્રીસિધ્ધ-મહારાજનો જીવ ઉભય જીવો સ્વરૂપે સરખા છે, પણ ફરક પુદ્ગલને અંગે છે. પુદ્ગલ સહિત જીવો તે સંસારી, અને પુદ્ગલ રહિત જીવો તે સિધ્ધો. જીવમાં મુખ્યતથા આ બે ભેદ છે, તેમ પુદ્ગલ સહિત જીવોમાં પણ અનેક ભેદો છે. ગતિના હિસાબે ચાર ભેદ, નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને દેવતા. જાતિના હિસાબે પાંચ ભેદ. એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય; અને પંચેન્દ્રિય. કાયના હિસાબે છ ભેદ, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય; અને ત્રસકાય. એકેન્દ્રિયના આ પાંચ ભેદો છે, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય અને વનસ્પતિકાય. ત્રસકાય એટલે હાલતા ચાલતા તમામ જીવો. એકેન્દ્રિયના જીવોને એટલે પૃથ્વીકાયથી યાવત્ વનસ્પતિ કાયના જીવોને સ્થાવર જીવો કહેવામાં આવે છે. ત્રસકાયમાં બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય; તથા પંચેન્દ્રિય જીવો. બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, જીવોને વિકેલેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે. પંચેન્દ્રિય જીવોના ચાર ભેદ છે. નારકી તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવતા. નારકી, મનુષ્ય, તિર્યંચ તથા દેવતા માત્ર પંચેન્દ્રિયજ છે. તિર્યંચમાં પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય તથા બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય પણ ખરા ઉપરાંત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પણ સમજવા. પુદ્ગલ સહિત જીવોના આ બધા ભેદો પુદ્ગલની વિચિત્રતાને આભારી છે. એકેન્દ્રિય નામકર્મવાળા જીવો તેવા શરીરપણે પુદ્ગલો પરિણમાવે છે. બેઘન્દ્રિય નામ કર્મવાળા જીવો તેવા શરીરપણે પુદ્ગલો પરિણમાવે છે, એમ સર્વ જીવો માટે નામકર્માનુસાર તેવા શરીર મુજબનું પુદ્ગલ-પરિણમન સમજી લેવું. સ્પર્શાદિ પાંચ ધન્દ્રિય-પણે પુદ્ગલો પરિણમાવાય છે, તેથી એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય; અને પંચેન્દ્રિય એમ જીવો પાંચ પ્રકારના હોવાથી પુદ્ગલ-પરિણમન પાંચ પ્રકારે છે એમ સમજવું. ઉત્કૃષ્ટ પાપનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે. નરક સાત છે. પાપના પ્રમાણની અને રસની ન્યૂના-ધિકતાના પ્રમાણમાં પરિણામમાં પણ તથાવિધ ફરક રહે છે જ, અને તે મુજબ નરકનાં સ્થાનો

પણ અનેક, અને તેમાં પણ દરેકમાં તારતમ્યતા અનુસારે એમ માનવું જ પડે છે. નરકના જીવો તે નારકી-ખીચારાઓ કેવલ ત્રાસના લોગવટામાં જ જિંદગી પૂરી કરનારા ! ઉત્કૃષ્ટપુણ્યનું પરિણામ લોગવવાનું સ્થાન દેવલોક છે. દેવલોકમાં રહે છે તે દેવતા, અને તેઓ પુણ્યના ફલના લોગવટામાં આખી જિંદગી ગુજરે છે. ખીચારાઓ નારકીના જીવોને તો દુઃખની પરાકાષ્ટા છે, અને સમય પણ દુઃખ વગરનો નથી. એ દુઃખની કલ્પના પણ હાંજ ગગડાવનારી છે, ભયંકર કંપાવનારી છે, એટલે એ ખીચારા વ્રત પરચખખાણ પણ ક્યાંથી કરી શકે ? સ્વર્ગમાં પણ વ્રત પરચખખાણ નથી, અને નારકીને તો ત્રાસમાં એ સૂઝે નહિ; તેમજ એ શક્ય પણ નહિ. પરંતુ દેવલોકમાં તો દુઃખ નથીને ?, હા, દુઃખ નથી, પણ માત્ર સુખ જ લોગવવાનું છે એવી એ ગતિ છે. એમાં સુખના લોગવટામાં લેશભર કાપ ન પડે. વ્રત પરચખખાણ કરે તેણે તો પૌદ્ગલિક સુખમાં અને તેનાં સાધનો ઉપર કાપ મૂકવો જ પડે છે. દેવતાઓ તો આખો ય જન્મ પાંચે ઈન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ લોગોમાં જ રાચી માચી રહેલા હોય છે, તેથી તેને ત્યાં કાપ મેલવાનો વિચાર જ કેમ આવે ?, આખી જિંદગી ઉત્કૃષ્ટ-પુણ્યોનાં ફલો લોગવવાનું જ દેવલોકમાં નિયત છે.

નિયાણાનું પરિણામ.

નિયાણા કરીને ઋષિ સમૃષ્ઠિ રાજ્ય બલ વગેરે મેળવ્યું હોય, તેને પણ આ સુખથી ખસવાનો વખત આવે નહિ, એટલે કે એવાઓને મનુષ્યલોકમાં કે જ્યાં વ્રત પરચખખાણ કરવા અશક્ય છે; ત્યાં પણ સંયોગેને લીધે તેઓ કરી શકે નહિ. જેમકે વાસુદેવ નિયાણાના યોગે એમણે મેળવ્યું બધું સુખ, પણ પરિણામ શું ?, બલદેવ વાસુદેવ બન્ને ભાઈઓજ છે ને ?, એક પિતાનાં પુત્રો ઔરમાન ભાઈઓ, માતા જૂદી પણ ભાઈઓ વચ્ચે સ્નેહ ઔરમાન નહિ. બ્રાતૃસ્નેહમાં તો બલદેવ અને વાસુદેવ વિશ્વમાં દૃષ્ટાંતરૂપ છે. બલદેવ સદ્ગતિ મેળવે અને વાસુદેવ નરકે જ જાય, એ નિયમ નિયત છે; એનું શું કારણ ?, નિયાણું કરીને જ આવેલા છે એ જ કારણ. નિયાણું કરનારા જીવોને આખી જિંદગી લોગોની આસક્તિ રહેવાની. તેઓ ત્રણ ખંડની ઋષિ આસક્તિથી ભોગવે છે, અને સુખનો લોગવટો લૂખાપણાથી કે અનાસક્તિથી નથી. શેઠને ત્યાં તથા ગરીબને ત્યાં નોતરું આવે, અને નાતીલા તરીકે શ્રીમંત તથા ગરીબ બન્ને માટે જમણ છે. ગરીબની ગણતરી થવાની નથી, એને માનપાન મળવાનું નથી, છતાં આસક્તિ છે. શ્રીમંતને માનપાન મળવાનું, છતાં 'જવું પડશે' માનીને જાય છે, એટલે આસક્તિ નથી. તાત્પર્ય એ છે કે આસક્તિ એજ દોષ. નિયાણાયોગે જેઓએ ઋષિ મેળવી છે, તેઓ આખી જિંદગી આસક્ત જ રહેવાના. દેવતાઓએ ઋષિ નિયાણાથી મેળવી છે એમ નહિ; પરંતુ ત્યાં સંયોગથી આસક્તિ ઇટતી નથી. નાટકીઓએ તેવી જિંદગી ભોગવે જ રાખે, તેમાંથી છટી શકે નહિ, એ નાચ નાચ્યા જ કરે, લીધેલા વેષ ભજવ્યા જ કરે; તેમ સંસારની રંગભૂમિ ઉપર દરેક જીવો જુદા જુદા નાટક કરે છે. તેમ દેવતા પણ પુણ્યના લોગવટાના તંત્રથી છટી શકતા નથી. ઉત્કૃષ્ટપુણ્યનું પરિણામ લોગવવાનું સ્થાન દેવલોક છે, અને આ વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે.

મરણ સમયે સંસ્કારની હાજરી.

પાપ ઓછું અને પુણ્ય વધારે હોય એવા કારણે મળેલું જીવન તે મનુષ્ય ગતિ, અને પુણ્ય ઓછું પાપ વધારે, એનો ખદલો લોગવવા મળેલું જીવન તે તિર્યચગતિ. તિર્યચ ગતિ નામ કર્મની ગણના પાપ પ્રકૃતિમાં છે, પણ તિર્યચનું આયુષ્ય બંધ પુણ્ય પ્રકૃતિમાં ગણ્યો છે. તિર્યચને લોગવટામાં પણ પાપના પરિણામનો ભાગ અધિક છે, પુણ્યના પરિણામનો ભાગ જૂજ છે. પુણ્ય અધિક હોય, અને પાપ ઓછાના યોગે મનુષ્યગતિ મેળવાય. ત્યાંય પાપના યોગે નીચગોત્રાદિ મળે પંચેન્દ્રિયના ચાર ભેદોમાં દેવતાના વિધવિધ ભેદોનું, તેના કારણેનું નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે. ધર્મમાર્ગે વળેલા જીવોમાંના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર પડે છે, તે પ્રમાણે લોગવટાને અંગે વર્ગો પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય જ. કાયમ ત્રિકાલ પૂજન કરતાં હોય, અને તીર્થ યાત્રા કરતા હોય, પણ યાદ રાખવાનું છે, કે આપણે જુગલ્લીયા કે અકર્મભૂમિના મનુષ્ય નથી; કે જેથી ખગાસું આવ્યું કે ટપ મૂઆ! આપણા માંટે તો ટાંટીઆ ઘસીને મરવાનું છે. આપણે વ્યાધિમય વિષમ હાલતમાં, વેદનાની પરાકાષ્ઠા લોગવતાં મરવાનું છે. આ વખતે ધર્મની શુભ ધ્યાનની વિચારણા શી રીતે યાદ આવે? અંત વખતે માનસિક-વાચિક-કાયિક-શક્તિ તો ખૂટી થઈ ગઈ હોય, ધર્મ કરણી થાય શી રીતે? ત્યારે શું આખી જિંદગી ધર્મક્રિયા કરી તે શૂન્ય? ચમકશે નહિં! એજ વસ્તુ વિચારાય છે. એમ થાય ખરું કે આખું જીવન તીર્થ-યાત્રા, પૂજા, તપોધર્મ, સુપાત્ર-દાન, સાધુભક્તિ કરવા છતાં મરણ વખતે નવકાર ખોલવાની તાકાતના અભાવે, જિંદગીભરની પવિત્ર આચાર, વિચાર, વાણીની શૂન્યતા થાય તો શું કરવું?, આ સ્થળે જરા વિચારણાને લક્ષ્યમાં લેવી પડશે. કુંભાર ઘડો બનાવે છે, તેને અંગે ક્રિયા જાણો છો? કુંભાર ચક્ર શી રીતે કેવા વેગે ફરવે છે? ઘડો બને છે તે વખતે કુંભારનો હાથ કે દાંડો ફરતો નથી. ચોતરફ કુંભાર ચક્કર ઘુમાવતો નથી. ત્યારે ઘડો બને છે શાથી?, ઘડો બને છે વેગથી. વેગ થયો દંડથી અને ઘુમાવટથી. આખી જિંદગી સુધી જીવ કાયાદિ-વાચિક-માનસિક ક્રિયાની જે વાસના સેવે છે, તે જ વાસના અંત અવસ્થાએ આવીને ખડી થાય છે, તેજ ભાવના કામ કરે છે. જિંદગીના વ્યવસાયનુસાર લેશ્યા-ભાવના છેલ્લે હાજર થઈ જાય છે. નવી વહુ કયા વર્ણની કઈ જાતિની છે, તે ઓળખાય શી રીતે?; રંગદંડથી, રહેણીકરણીથી, કે ભાષાના પ્રયોગથી; અથવા વાણી આદિના વ્યવહારથી ‘પાણીઆરામાં કે માટલામાં પાણી કેટલું છે?’ એ પ્રશ્ન સાથે ‘જેડું કે લોટો પાણી છે’ એવો ઉત્તર મળે તો એ વહુ સારી વાણીનાં વ્યવહારથી ટેવાયેલાં ઉચા વર્ણની વહુ છે, એમ સમજવી, પણ ‘શીંગડાં જેટલું પાણી છે, આર જેટલું પાણી છે’ એમ જો તે બતાવે, અગર ખોલે તો મોચણ વગેરે હલકાવર્ણની વહુ છે એમ સમજી શકાય છે. તે જ રીતિએ આખા જીવનનો વ્યવસાય તે સંસ્કાર બને છે. છેલ્લી વખતે સંસ્કાર હાજર થાય છે, કે જેને લીધે જીવનો ભાવિ આકાર અને દેહ-ગતિ વિગેરે નક્કી થાય છે.

લેશ્યાના આધારે ભાવિગતિ.

અંતકાલે હાજર થયેલી લેશ્યાના આધારે ભાવિગતિ સમજી શકાય છે, અને દેવતાના ભેદો માટે પણ એજ નિયમ. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યાના યોગે નરક અર્થાત્ એ ત્રણ લેશ્યા નરકમાં લઈ જાય છે. દેવતાપણું ફક્ત તેજોલેશ્યાએ આપ્યું. નરક આપનારી લેશ્યા ન જ ધરાવે, નરકની લેશ્યાની છાયા ન હોય, તેવી લેશ્યા એટલે શુભલેશ્યાની શરૂઆત; અને એનું નામ ચોથી તેજોલેશ્યા. તેજોલેશ્યામાં ધર્મનો પ્રયત્ન હોય, પણ પરિણતિ ઉત્તમ ન હોય. ત્યાગ વૈરાગ્ય છતાં ધ્યેયની ઉત્તમતાનો અભાવ. ધર્મમાર્ગે પ્રવર્તનારા જીવો જૂદા જૂદા ધર્મમાં હોય છે, અને ધર્મના વાવટા પણ જૂદા જૂદા હોય છે. કોઈ ઇશ્વરને જગત્કર્તા માની મતાનુસાર ધર્મ આચરે છે, અને કોઈ શ્રીજિનેશ્વરદેવ કથિત ધર્મ આચારે છે. ધર્મની લેશ્યા તો સામાન્યતઃ બધામાં હોય છે, પણ ‘ઇશ્વર કર્તા છે’ એવા વાવટા નીચે જનારા વર્ગ માટે આત્મ-દૃષ્ટિ તરફ વળવું મુશ્કેલ પડે છે. એવા વર્ગના જીવો તેવા ધર્મના યોગે જ્યોતિષિ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યોતિષીઓનું કામ લોકોપકારનું છે. જ્યોતિષી વર્ગમાં ચંદ્ર, સૂર્ય ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા છે. અહીં એક વાત સમજવાની છે.

સૂર્ય અને ચંદ્ર એ બેમાં મહાન્ કોણ ?

ઈતરે સૂર્યને મહાન્ અને પ્રથમ ગણે છે. જૈન શાસનમાં ચંદ્રમાની પ્રથમ ગણના છે. સૂર્ય કરતાં ચંદ્રને જૈનોએ વધારે મહદ્દિક માન્યો છે. પૃથ્વીથી સૂર્ય કરતાં ચંદ્ર વધારે ઉંચે છે ચંદ્રમાનું આયુષ્ય પણ સૂર્યથી વધારે છે. ચંદ્રમાનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષનું છે, આ હિસાબે પણ ચંદ્ર મહદ્દિક છે. જ્યારે સૂર્યનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમ અને એક હજાર વર્ષનું છે. ગ્રહનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું છે, નક્ષત્રનું આયુષ્ય અર્ધ-પદ્યોપમનું છે, તારાનું આયુષ્ય પદ્યોપમના ચોથા ભાગનું છે; આ રીતિએ જ્યોતિષીના પાંચ પ્રકાર. લેશ્યાના આધારે જેવા કર્મ પુદ્ગલોનું પરિણમન થાય છે, તે તે પ્રમાણે જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય.

દેવોના ભેદો અને વ્યવસ્થા.

ઉર્ધ્વલોકમાં રહેલા વૈમાનિક દેવોના બે ભેદો છે. એક મોટા, અને એક નાના. કલ્પાતીત કહેવાતા દેવલોકમાં વ્યવસ્થાની જરૂર નથી, કારણ કે તેઓ સ્વતંત્ર છે. કલ્પોપપન્નમાં બધી વ્યવસ્થા છે. દશ પ્રકારે વ્યવસ્થાવાળા તે કલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવો કહેવાય છે. કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવલોકમાં દશ પ્રકારની વ્યવસ્થા નથી. જેમ દુનિયામાં રાજા કે પ્રજાએ નીમેલો પ્રમુખ, તેમ આખા દેવલોકના સ્વામી તે ઇંદ્ર. દેવતા ઉત્પન્ન થાય ત્યારથી તેને ત્રણ જ્ઞાન હોય, છતાં તે શ્રુતનો પારગામી હોય અને અક્ષલમાં અગ્રગણ્ય હોય તેવો નિયમ નથી. નાનાં

બાલકો ફર સુધી ભલે જોઈ શકે, પણ વિચાર કરવાની તેટલી શક્તિ હોતી નથી. મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાનની શક્તિથી અવધિજ્ઞાનની શક્તિ જૂદી છે. આજ કારણથી સલાહને, મંત્રણાને અવકાશ છે. ઈંદ્રની સમાન ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ તથા આયુષ્યવાળા દેવો તે સામાનિકદેવો કહેવાય છે. ઈંદ્ર તથા સામાનિક દેવતા તો મોટા સ્થાને હોય, પરંતુ વિચારક મંડલને અંગે તેત્રીશ દેવતાનો એક વર્ગ છે, તેને ત્રાયશ્ચિંશત્ વર્ગ કહેવામાં આવે છે. મતમાં ફારફેર થાય ત્યારે મત મળવા જોઈએ. મતને અંગે વિષમ (એકી) સંખ્યા જોઈએ, માટે સંખ્યા તેત્રીશની રખાઈ છે. જો દેશનું રક્ષણ કરનાર વર્ગ ન હોય તો, સખુરીબાઈની સખુરી જેવું થાય. ભરૂચમાં સખુરીબાઈનું રાજ્ય હતું. ચરપુરૂષોએ ખળર આપ્યા, કે શત્રુનું સૈન્ય સીમાડા પર આવે છે, મધ્યમાં આવ્યું, હદ ભેદી નજીક આવ્યું; વગેરે જણાવ્યું પણ સખુરી બાઈ તો નીરાંતે આનંદ કરે છે, અને કહે છે કે ‘સખુર કરો, સખુર કરો, એમ કરતાં રહ્યાં ને રાજ્ય ગુમાવ્યું’. કિલ્લા ભલેને બહોતેર હોય, પણ લશ્કર ન હોય તો રક્ષા થાય શી રીતે? રક્ષણ કરનાર વર્ગ હોય, તોજ વિચાર સપ્પલ થાય. આ રીતે દેવલોકમાં પણ રક્ષકવર્ગ તરીકે લોકપાલ નામના દેવતાનો વર્ગ છે. માલીક, ઉમરાવો, વિચારકમંડલ છતાં પ્રજા, ચાકર, લશ્કર આ તમામ હોવું જોઈએ. પરચુરણ લશ્કરને સ્થાને પર્ષદાવાળા દેવો ગણાય. હુકમ બજાવનારા દેવો તે આલિયોગિક દેવો. બીજા બધાની હુડતાલને સરકાર કે મ્યુનિસિપાલીટી પહોંચી શકે, પરંતુ કચરાપટીવાળાઓની હુડતાલને તેઓ પહોંચી શકે નહિ. કચરાપટીવાલાના સ્થાને દેવલોકમાં પણ કિલ્લિબિઆ દેવો છે. આ રીતે દેવતાના ભેદોની જ્યાં વ્યવસ્થા છે, તે કલ્પોપન્ન દેવલોક કહેવાય.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ભવનપતિમાં પણ દશ ભેદો છે, છતાં વ્યંતર જ્યોતિષીમાં વિચારક વર્ગ તથા લોકપાલ નથી, પરંતુ બાકીના આઠ તો છે ને?; વૈમાનિકમાં કલ્પોપપન્ન, કલ્પાતીત બે ભેદ છે તો પછી ભવનપતિમાં વ્યંતરમાં તે બે ભેદો કેમ નહિ?” વ્યવહારમાં ‘પીળું સોનું લાવજે, ધોળી ચાંદી લાવજે, એમ કોઈ બોલતું નથી, કેમકે સોનામાં એકલો પીળો જ રંગ છે, ચાંદીમાં એકલો ધોળો જ રંગ છે; માટે જ્યાં વિભાગ નથી ત્યાં તેમ ભેદ પાડી બોલવાની જરૂર જ નથી. ભવનપતિ વગેરેમાં વ્યવસ્થા રહિતપણું હોવાથી, ત્યાં કલ્પોપન્ન તથા કલ્પાતીત એવા ભેદો પાડવા પડ્યા. તે સંબંધી વિશેષાધિકાર અગ્રે વર્તમાન

દેશના-૨૭.

પુદ્ગલોની અસર

પૂ. શ્રીગણધર-મહારાજાએ, જૈનશાસનની સ્થાપના સમયે, રચેલ શ્રી ભગવતીજના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણામ નામનો અધિકાર ચાલુ છે. સંસારની વિચિત્રતા, જીવોની વિવિધ વિચિત્રતાને આભારી છે. જીવોના જે ભેદો છે, ૧ મોક્ષના તે કર્મથી સહિત, અને ૨ સંસારી તે કર્મથી સહિત. પુદ્ગલોની વિચિત્રતા જ અત્ર કારણભૂત છે, અને જીવો જેવાં કર્મ બાંધે છે, તેવાં જ અનુભવે છે. એકેન્દ્રિયનામ-કર્મના ઉદયે જીવ એકેન્દ્રિયપણે ઉપજે છે. એક જ જાતનો જોરાક લેવા છતાં તે જોરાકનાં પુદ્ગલો શરીરમાં મનુષ્યને મનુષ્યરૂપે, જનાવરને જનાવરરૂપે પરિણમે છે. જે પરમાણુઓ ગાયમાં દુધ રૂપે પરિણમે છે, તેજ પરમાણુઓ સાપમાં ઝેરરૂપે પરિણમે છે. ગ્રહણ કરેલાં અને કરાયેલાં પુદ્ગલોમાંથી જીભ, નાક, કાન, ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોમાં તે તે સ્થળમાં યોગ્યરૂપે પરિણમે છે. જોરાકમાંથીજ સાધળ, પગ, હાથ બધામાં તે તે પરિણમે છે. જોરાક એકજ પણ ભિન્ન ભિન્ન અંગોમાં ભિન્ન ભિન્ન રંગે અને ભિન્ન ભિન્ન ઢંગે તે પરિણમે છે. ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જે જાતિનો જીવ હોય, તે જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે, તે તે જાતિપણે જ પરિણમાવે છે. આથી પુદ્ગલોની અસર સમજી શકાય છે.

વિશેષણની જરૂર કયાં?

બાંધેલાં ઉત્કૃષ્ટ પાપનાં પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે, એજ રીતિએ બાંધેલું ઉત્કૃષ્ટપુણ્ય ભોગવવાનું સ્થાન દેવલોક છે, અને તે દેવગતિના પણ ચાર ભેદો છે. એક મનુષ્ય એક સાડું કાર્યકરે, એક મનુષ્ય જે સારાં કાર્યો કરે, એક મનુષ્ય જે, ત્રણ, ચાર કે વધારે સારાં કાર્યો કરે, તે તેના ફલમાં પણ તે મુજબ પ્રકારો માનવા પડશે. ઉત્કૃષ્ટપુણ્ય-પરિણામ ભોગવવાનાં સ્થાન ઘણા માનવા પડશે. ગઈ કાલે દેવલોકમાં વ્યવસ્થાની વિચારણા વિચારી ગયા. ભવનપતિમાં દશ ભેદો છે, એજ અંક વ્યવસ્થાનો સૂચક છે. ભવનપતિમાં વ્યવસ્થા છતાં વૈમાનિકને અંગે વપરાયેલો 'કલ્પ' શબ્દ અહિં કેમ ન વાપરવામાં આવ્યો?, વિશેષણસફલ ત્યારેજ કહેવાય કે જે સંભવ કે વ્યભિચાર હોય. લાલ વસ્ત્ર ત્યારેજ બોલાવું પડે છે, કે જ્યારે વસ્ત્રમાં અન્ય રંગ હોવાનો સંભવ હોય છે. પીળું સોનું કે ઘોળું એમ બોલાવું નથી, કેમકે સોનામાં પીળા વિના બીજો રંગ છે જ નહિ. તેવી રીતે રૂપમાં ઘોળા વિના બીજો રંગ છે જ નહિ. બીજા રંગનો સંભવ ન હોવાથી સોના, રૂપમાં વિશેષણ વાપરવાની જરૂર નથી. ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષીમાં, જે ભેદ છે, તેમાં બધા સમાતાં હોવાથી, અને બધા જ વ્યવસ્થા-

નિવત્ત હોવાથી ત્યાં ‘કલ્પ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાની જરૂર નથી, અને એવું વિશેષણ લગાડવું તે ન્યાય દૃષ્ટિએ પણ અયુક્ત છે.

ઉલ્લાસની તરતમતા મુજબ ફક્તની પણ તરતમતા.

વૈમાનિક દેવલોકના જે ભેદ છે. કેટલાક વૈમાનિકો દશ પ્રકારની વ્યવસ્થાવાળા છે, જ્યારે કેટલાક વૈમાનિકો તેવી વ્યવસ્થા વગરના છે. કેટલાક વૈમાનિકોમાં ખીલકુલ ભેદ નથી, અર્થાત્ ત્યાં બધાજ સમાન છે જ્યાં જે ભેદજ નથી પડતા, ત્યાં વિશેષણની જરૂર રહેતી નથી. શુદ્ધ લેશ્યાવાળા જીવો દશ પ્રકારની વ્યવસ્થાવાળા વૈમાનિક દેવો થાય છે. ભલે શુદ્ધ-લેશ્યાવાળા જીવો માન્યા, પણ તેમાંય પરિણતિ બધામાં એક સરખી હોય એમ માની શકાય નહિ. અનુભવથી જોઈએ છીએ કે ધર્મ ક્રિયામાં પણ ઉલ્લાસની મંદતા તીવ્રતા દેખાય છે. ધર્મ કાર્યમાં પરિણતિ કાયમ સરખી રહેતી નથી. શારીરિક, કૌટુંબિક, વ્યવહારિક કારણોને ધક્કો મારીને પણ ધર્મ કર્ત્તવ્ય ગણે છે, છતાં તેવે વખતે પરિણામની ધારા કેવી બને છે? એક મનુષ્ય જીવનના ભોગે ધર્મ ટકાવે યાને ધર્માનુષ્ઠાનમાં અડગ રહે છે. એક મનુષ્ય તેવો અડગ ન હોય, એક મનુષ્ય સાહુજિકપણે ધર્મ ટકાવે, એક મનુષ્ય શારીરિક, વ્યવહારિક-અડચણોને વેઠીને પણ ધર્મમાં ટકી રહે; અને એક તેમ ન ટકે, એ પ્રમાણે તેઓને મળનારા ફલમાં પણ ફરક પડવાનો, અને ઉલ્લાસની તરતમતા મુજબ ફલ પણ તરતમતાવાળાજ મળવાનાં.

હરિબળ-માછીમારની દૃઢતા !

નિયમમાં દૃઢતા માટે, ખીજા કોઈનું નહિ, માછી હરિબળનું ઉદાહરણ વિચારીએ. ‘જાળમાં જે માછલું પહેલું આવે તેને છોડી મૂકવું,’ આટલો જ નિયમ એણે ગુરૂમહારાજ પાસે લીધો હતો. માછીમાર હતો, કાંઈ ભણ્યો ન હતો, પણ નિયમ લીધા પછી નિયમનો ભંગ ન થાય, તે માટે એની કાળજી કેટલી?, તેણે પણ એક રસ્તો શોધ્યો. જાળમાં આવનાર પ્રથમ માછલાને નિશાની કરતો, કે જેથી તે મત્સ્ય ફરી ખીજા વારની જાળમાં આવે તો ઓળખાય. જે એમ ન કરવામાં આવે તો જે અંભયદાન જેને દેવાનું છે, તે ખીજાવાર આવવાથી માર્યો જાય તે હેતુ છે. હરિબળની આ યુક્તિ નિયમપાલનની તીવ્ર મનોવૃત્તિને અંગે છે. આજના નિયમ લેનારાઓ છૂટવાનાં ખારી ખારણાં શોધે છે. પહેલેથી શોધે તે તો જૂદી વાત, પરંતુ નિયમ લીધા પછી પણ છટક-ખારી શોધે છે. જ્યારે આ માછીમાર તો નિયમ વાસ્તવિક-રીતિએ પાલન કરવા માટે પેલા મત્સ્યને નિશાની કરે છે. માછીમારની દૃઢતાની પરીક્ષા કરવાનું દેવતાને મન થાય છે. કોઈ મોટા સંત-સાધુ વગેરેને તપાસવાનું તો મન થાય, પણ દેવતાને માછીમારને કસી જોવાનું મન ક્યારે થાય?, એની દૃઢતાએ તે દેવતાને પણ કેવો વિસ્મય કર્યો હશે?; દેવતા મત્સ્ય થાય છે, કારણ કે દેવો વૈક્રિયરૂપ કરી શકે છે. હરિબલે તો પોતાના નિયમાનુસાર તે મત્સ્યને ઓળખાણ માટે નિશાની કરી. ખીજા વખત

જાળ નાંખી, પેલો જ મત્સ્ય એમાં આવે છે, કેમકે દેવ માયા છે. દેવ ધરાદાપૂર્વક મત્સ્યરૂપે આવે છે, પરંતુ માછીમાર અડગ છે, તેને છોડી મૂકે છે. ફરી જાળ નાંખે છે, ફરી એજ મત્સ્ય આવે છે. માછીમારની દૃઢતા જોવાનો દેવે દાવ માંડ્યો છે. દેવે ગોઠવેલી જાળમાં દેવ હારે છે, માછીમારનો વિજય થાય છે. દેવ દરેક જાળમાં મત્સ્યરૂપે પોતે જ આવે છે, એટલું જ નહિ, પણ ખીજા મત્સ્યને તેમાં આવવા દેતો જ નથી. છતાં માછીમાર લેશ પણ ડગતો નથી, કે ખિન્ન મનવાળો થતો નથી. આજના કાયદાખાજ મનુષ્યો તો કહી દે કે “કરી દ્યોને હવે, પછી આલોયણુ લેઈ લઈશું” પણ મહાનુભાવ! એમ ધરાદાપૂર્વક ભંગ કરવાની આલોયણુ હોય? આલોયણુ તો અકસ્માતાદિ કારણોને અંગે વિહિત કરેલી છે. અન્નભૂતાં માખી મરી જાય, એની આલોયણુ, પણ જાણી ખૂઝીને માખી મારો; અને કહો કે ‘પછી આલોયણુ લઈશું’ એમ ધારીને માખી મરાય?, એવી ધારણાથી હિંસા થાય?; જરા પ્રસંગને સમજજો.

જીખાન ફર્યા પછી જીવન રહે તો શા કામનું?

જીવનની માત્રા કરતાં જીખાનમાં માત્રા વધારે છે. ‘જીવન’ શબ્દમાં ચાર માત્રા છે, અને જીખાન શબ્દમાં પાંચ માત્રા છે. આજના યુગમાં વાતોના તડાકા દેવાય છે. જીખાન ફર્યા પછી જીવન રહે તે શા કામનું? પરીક્ષા કરવા આવેલ દેવ દાવ ખેલે જ ગયો; માછીમારની જાળમાં ખીજા મત્સ્યને ન આવવા દઈને પોતેજ આવતો ગયો. માછીમાર પણ તેને છોડતો જ ગયો. આખો દિવસ આમ જ ચાલ્યું, હવે વિચારો કે માછીમારની પરિણતિ કેટલી દૃઢ?, હરિખલની વ્યવહારુ સ્થિતિ કેવી છે?, ઘેરે સાંજનું અનાજ પણ નથી, જાળમાં માછલાં આવે, તે વેચે, તે દ્રવ્યથી અનાજ લાવે, ત્યારે હાંદલીમાં ઓરાય તેમ છે. ખાયડી પણ કુભારજી હતી. માછીમારે કુભારજી સ્ત્રીના ડરે ઘેર જવાનુંજ માંડી વાળ્યું. ઘેર ન જવું કખૂલ, ભૂખ્યા પડી રહેવું એ કખૂલ, પણ નિયમ તે નિયમ!, અને નિયમનું પાલન કરવું તેજ જીવન.

હરિખલ જંગલમાં જાય છે, અને રાત્રે ત્યાં કોઈ મંદિરમાં સૂઈ જાય છે. હવે વિચારો કે ભાગ્ય-પુણ્ય શું કામ કરે છે! એકજ માછલાને અભયદાન આપવાના નિયમમાં અડગ રહેવાના થોગે ભાગ્યનો પલટો કેવો તત્કાલ થાય છે તે જુઓ. રાજકુંવરીને એજ નગરના ‘હરિખલ’ નામના શ્રેષ્ઠ પુત્ર સાથે એજ જંગલમાં, એજ સ્થલે, એજ મંદિરમાં મળવાનો સંકેત થયેલો છે, તે સંકેતાનુસાર, રાજકુંવરી સ્થમાં ત્યાં આવે છે, અને ‘હરિખલ, હરિખલ!’, કહીને એમ ખૂમ મારે છે. હવે જે હરિખલ આવવાનો હતો, તે ન આવ્યો; શાથી ન આવ્યો? તેણે (આવનાર વણિક પુત્રે) વિચાર્યું, કે ‘રાજકુંવરી સાથે નહાસવાનો વિચાર તો કર્યો પણ એમાં મારી સલામતી નથી. રાજના હાથમાં આવ્યા તો ખાયડી લેતાં ખાર વાગશે.’ એટલે વણિકપુત્ર તો નજ આવ્યો. રાજકુંવરીએ ‘હરિખલ’ એવી ખૂમ મારી કે પેલો હરિખલ ખહાર આવ્યો. રાત્રિના અંધારામાં રાજકુંવરીએ કાંઈ જોયું નહિ, જોવાની કલ્પના પણ ન જ હોય એટલે તેણે તો કહ્યું કે-એસો!

જશ્વદી રથમાં બેસો ! પેલો તો આશ્ચર્ય સાથે રથમાં બેઠો, અને કુંવરીએ રથને મારી મૂક્યો. માછીમાર રથમાં હતો, અને કુંવરી હતી રથ હાંકનાર. વહાણવાયું, અજવાળું થયું, કુંવરીએ શું બેયું ?, પિતાને ઠગીને, રાજકુટુંબને તણને જે ઘણી માટે નીકળી હતી, તેના બદલે આતો બીજો જ નીકળ્યો ! કુંવરી તો આભી બની ગઈ. તેણી કાંઈ વિચાર કરે ત્યાં તો આકાશમાંથી પેલો પરીક્ષકદેવ આવીને કહે છે, અને કુંવરીને સલાહ આપે છે. ‘હે સુમતે ! તારા ભાગ્ય યોગે જ આ સંયોગ સાંપડ્યો છે, અને સુખી થવું હોય તો આને જ વરી લે !’ કુંવરીએ એ જ વરનો સ્વીકાર કરી લીધો. હરિબલની કથા તમને ગમે છે ?, હા, તે રાજની કુંવરી પામ્યો, રાજ્ય પામ્યો; વગેરે બધું તો તમને ગમે છે, પણ શાથી પામ્યો ત્યાં ધ્યાન નય છે ?, એક જીવના અભયદાનમાં, કટોકટીના સંયોગોમાં કેવી અને કેટલી અડગતા રાખી એ વિચાર્યું ?, દુકાને આવનારા ગ્રાહકોમાં પહેલા ગ્રાહક સાથે પ્રમાણિકપણે જ વર્તવાનો નિયમ રાખ્યો છે ?, હરિબલના આખા દૃષ્ટાંતનું અહિં કામ નથી. એ કથાનક પ્રસિદ્ધ છે. અભયદાનનું પુણ્ય એને અધિક અધિક સાદ્યબી, રાજ્યાદિ આપે છે, અને એ સદ્ગતિનું ભાજન થાય છે. આપણો મુદ્દો તો નિયમની અડગતાનો છે. પરિણામની વિશુદ્ધિની તીવ્રતાનો ખાસ મુદ્દો છે. આ તો એક જીવદયાનું દૃષ્ટાંત દીધું, તે રીતે બીજાં દૃષ્ટાંતો સમજી લેવાં.

ભિન્ન પરિણતિથી ભિન્ન ફલ ભોગવાય છે.

ધર્મકાર્યોને અંગે પરિણામની ધારા મંદ, મંદતર, મંદતમ; તથા મધ્યમમાં પણ તારતમ્ય, તેમજ તીવ્રતર, તીવ્રતમ માનીએ, તો પ્રલમાં, ઉદયમાં, પરિણામમાં, ભોગવટામાં પણ મંદ, મંદતમ, તારતમ્યયુક્ત મધ્યમ; તથા તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ વગેરેપણું માનવુંજ પડે. અહિં પ્રશ્ન થશે કે કરણીના ભેદો ન રાખતા લેશ્યાના ભેદો કેમ રાખ્યા ?, કર્મનાં રસ, સ્થિતિને અંગે, કષાય સહચરિત લેશ્યા કારણ તરીકે લેવાંય છે. શુભ લેશ્યાનુસાર, તેમાં પણ તારતમ્ય અનુસાર પુણ્ય કળના ભોગવટા સ્થાનોં પણ તે રીતે ભોગોની તરતમતાવાળા માનવા પડે. સમકિતી, ખારત્રતધારી, અને મહાત્રતધારીને અંગે ભિન્ન ભિન્ન ફલ મુજબ, દેવલોકના ભેદો પણ માનવાં જ પડે છે.

પાડા લડે એટલે ઝાડોનો ખોડો નીકળે

વૈમાનિક દેવલોકના બે ભેદ. ૧ કલ્પોપન્ન, અને ૨ કલ્પાતીત. પ્રથમનો ભેદ કલ્પોપન્ન, એટલે જ્યાં આચારવાળા. મોટા નાનાની મર્યાદાવાળા દેવલોકો છે. તે દેવલોક-કલ્પોપન્ન દેવલોકમાં, દશ પ્રકારની વ્યવસ્થા છે. એ વ્યવસ્થાવાળા દેવલોકના ખાર પ્રકાર છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે. ૧ સુધર્મ-દેવલોક, ૨ ઇશાન-દેવલોક ૩ સનત્કુમાર-દેવલોક, ૪ માહેન્દ્ર-દેવલોક, ૫ બ્રહ્મા-દેવલોક, ૬ લાંતક-દેવલોક, ૭ મહાશુક-દેવલોક, ૮ સહસાર-દેવલોક, ૯ આનત-દેવલોક, ૧૦ પ્રાણત-દેવલોક, ૧૧ આરણ-દેવલોક; અને ૧૨ અચ્યુત-દેવલોક.

પહેલા દેવલોકનું નામ ‘સુધર્મ’ દેવલોક છે. દેવતાઓની સુધર્મ નામની સભા છે, તેથી તેને સુધર્મ દેવલોક કહે છે. ‘સુધર્મ’ નામ શાશ્વતું છે. અહિં ગુણ-ક્રિયાને ઉદ્દેશીને સ્થાનનું નામ છે. સુધર્મ નામની સભાથી ઉપલક્ષિત આખો દેવલોક છે. તે નામનો સુધર્મ દેવલોક એકરાજ લાંગો પહોળો છે. તેનો ઈંદ્ર સુધર્મ છે, એ દેવલોક સૌધર્મ દેવલોકને કહેવાય છે, અને સુધર્મ-ઈંદ્રનું સૌધર્મ-દેવલોક પર આધિપત્ય છે.

પાડા ન લડે, એ ઝાડોનું નશીળ સમજવું. ‘પાડે પાડા લડે અને ઝાડોનો ખોડો નીકળે’ એ કહેવત પ્રચલિત છે. પાડા લડે એટલે ઝાડો પડે, અને ઝાડોનું નશીળ વાંકું હોય ત્યારેજ ત્યાં પાડાઓ લડે છે. પ્રજાનું પણ નશીળ પાતળું હોય ત્યારેજ અધિકારીઓ અને રાજાઓ પરસ્પર લડે છે. સામાન્ય દેવતાઓના કલેશને ઇંદ્રો દાખી દે છે, પણ ઇંદ્રોના પરસ્પરના ઝઘડાનું શું?, વાઘે માણસ માર્યો તેની ક્રિયાદ ક્યાં કરાય?, સત્તાના લોભ ખાતર સત્તાધીશો લાખો કરોડો મનુષ્યોનો કચ્ચરઘાણ કાઢે છે, તેનો ઇન્સાફ ક્યાં?; ખરેખર સત્તાનો પ્રભાવ દેખાડવા જે સેનાપતિ વધારે સંખ્યામાં મારે તેને સત્તાધીશો શાબાશી આપે છે.

ઈચ્છાનો છેડો ક્યાં?

ઈંદ્રો પણ દેવલોકના સત્તાધીશજ છે ને!, ઇંદ્ર એટલે તે તે સ્વર્ગના સ્વામી. રાજાઓ વચ્ચે સરહદની તકરાર હોય છે, અગર નવી તકરાર થાય છે, તેવી રીતે સૌધર્મેન્દ્ર દક્ષિણના અર્ધ વિભાગનો માલીક છે, ઇશાનેન્દ્ર પશ્ચિમના અર્ધ વિભાગનો માલીક છે. ઇંદ્રોને લોભનો થોભ નથી. સરહદ પરના વિમાનો પચાવવાંની, અને પોતાની સત્તાની સરહદમાં લેવાની લોભવૃત્તિ થાય છે, એટલે એ કલેશ શરૂ થાય છે. ઇચ્છા-તૃણાને છેડો છે ક્યાં?, છ ખંડનો માલીક દેવપણું ઇચ્છે, અને દેવ દેવતાનું સ્વામીત્વ-ઈંદ્રપણું ઇચ્છે છે. ઇંદ્રને ગામનું, નગરનું; અને દેશનું ખંડનું નહિં. પણ અર્ધ દેવલોકનું રાજ્ય મળ્યા છતાં, એટલા વિભાગનું સામ્રાજ્ય સંપાદન થયા છતાં, ઇંદ્રપણું મળ્યા છતાંય, તેઓની ઇચ્છા રોકાતી જ નથી, અને લોભને લાત મરાતી જ નથી. ઇચ્છા એ વૃદ્ધિ પામનારી વસ્તુ છે. નાનાં બાલકો તલાવમાં કાંકરી નાંખે, ત્યારે તરત કુંડાળું થાય. એ પ્રથમ સંપૂર્ણ કુંડાળું નાનું હોય, તેની પાછળ મોટું લગોલગ ખીજું કુંડાળું ઉભુજ હોય છે. તે મોટું થવા જાય ત્યાં ત્રીજું ઉભું જ હોય, એ કુંડાળાઓનો છેડો છેક જલાશયને છેડે-કાઠે આવે છે. દરિદ્રીને સો મળે એટલે ‘ગંગા નાહ્યા’ માને. સો મળ્યા પછી હજાર ઇચ્છે, હજાર ન મળે ત્યાં સુધી ઇચ્છા હજારની, પણ હજાર મળ્યા એટલે ઇચ્છા લાખની થાય છે. લાખ ન મળે ત્યાં સુધી એમ બોલાય છે કે-‘લાખ તો ઘણા છે, ખાધાય ન ખૂટે, લખેસરી થઈએ એ થોડું છે!’ પણ લાખ મળ્યા એટલે ઇચ્છા કરોડને વળગે છે. કરોડ ઉપરના કેન્દ્રને ઇચ્છા ક્યાં સુધી વળગે છે?, કરોડ નથી મળ્યા ત્યાં સુધી. હજારનું ઠેકાણું નથી, અને લાખનો નિયમ કરે, તે જોળરાખર પળાય તો જ ભાગ્યશાળી. હજાર નથી મળ્યા ત્યાં સુધી લહે સંતોષ રહે, પણ હજાર મળ્યા એટલે વધ્યા, અને

લાખ મળ્યા પછી સંતોષ રાખે તો પણ રહેતો નથી. લાખ પછી કોડની, કોડ પછી અળજની ઈચ્છા, અળજ રીતિએ વધે છે. તે પછી ચક્રવર્તીપણાની, દેવતાઈ સાહ્યગ્રીની યાને દેવત્વની, ઈંદ્રપણાની એમ ઈચ્છા ઉત્તરોત્તર પેલા પાણીમાંના કુંડાળાની જેમ ફેલાતી વધતી જ જાય છે. ઈંદ્રપણું મળ્યું ત્યાં પણ કંઈ દશા ?, સરહદનો, સરહદ ઉપર સત્તાનો લોભ !; સરહદમાંના વિમાનો મેળવવા માટે તેજ ઈંદ્રો વચ્ચે ઝઘડાનું કારણ ઊભું થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં યુદ્ધ ન થાય, તે માટેની વ્યવસ્થા સાડૂ લોકપાલ તથા ત્રયાશ્ચિંશત્ વર્ગ છે. ઝઘડો વધ્યો તો તે ઈંદ્રો, ઉપરના ઈંદ્રોને સ્મરણ કરીને બોલાવે, અને તે કહે છે તે જ ચૂકાદો બેચ ઈંદ્રો માન્ય રાખે છે. પહેલા દેવલોકના ઈંદ્ર તથા બીજા દેવલોકના ઈંદ્ર વચ્ચેના ઝઘડાનો નિકાલ ત્રીજા દેવલોકનો ઈંદ્ર કરે છે. ત્રીજા દેવલોકના ઈંદ્ર તથા ચોથા દેવલોકના ઈંદ્ર વચ્ચેના કલહનું નિરાકરણ પાંચમા દેવલોકનો ઈંદ્ર કરે છે. પાંચમા વિગેરે દેવલોકમાં પોતાનો ચૂકાદો પોતે જ કરે, એ રીતે વ્યવસ્થા સમજવી. આ રીતે બાર દેવલોકો ઈંદ્રાદિકની વ્યવસ્થા સુહિત છે. સુધર્મથી યાવત્ અચ્યુત દેવલોક સુધી સમજવું. જે જીવોએ જેવા કર્મ-પુદ્ગલો પરિણમ્યા હોય, તેવા તેવા સ્થાને તે તે ઉપજે છે. વ્યવસ્થાવાળા વૈમાનિક-દેવલોકનું નામ ‘કલ્પોપન’ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

કલ્પાતીત દેવલોકો કયા ?

વૈમાનિક-દેવલોકના બીજા પ્રકારનું નામ કલ્પાતીત છે. જ્યાં ‘કલ્પ’ એટલે આચાર નથી, વ્યવસ્થા નથી, તે દેવલોકનું નામ ‘કલ્પાતીત’ છે; અને આ દેવલોકને ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ કહેલા છે. અહિં શંકા થશે કે જ્યાં વ્યવસ્થા જ ન હોય, ત્યાં શ્રેષ્ઠતા કંઈ રીતે માનવી ?, દુનિયામાં દેખીએ છીએ કે જ્યાં વસતી છે, ત્યાં વ્યવસ્થા હોય છે; પણ જંગલીઓમાં વ્યવસ્થા હોય જ નહિ. જેમ કલ્પાતીત દેવોને વ્યવસ્થા વગરના છતાં ઉત્તમ કહ્યા-શ્રેષ્ઠ કહ્યા તેમ વ્યવસ્થા વગરના છતાં પાંચ અનુત્તરના દેવોને પણ શ્રેષ્ઠ કહ્યા છે. નવ ઐવેયકનું સ્વરૂપ વિચાર્યા પછી ત્યાં વ્યવસ્થાની જરૂર છે કે નહિ તે ખ્યાલમાં આવશે. મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યોનો સમુદાય એકઠો થઈને રાજા નિયત કરે છે, પણ સિંહની જાતિમાં કયો રાજા ?, અને કયો નોકર ?; જ્યાં બલમાં, સયોગો-વગેરેમાં તીવ્રતા, મંદતા છે ત્યાંજ વ્યવસ્થાની જરૂર છે. જ્યાં સરખાપણું છે ત્યાં સ્વામીપણું કે સેવકપણું હોતું જ નથી. આને અંગે વિશેષ અધિકાર અગ્રેવર્તમાન.

દેશના-૨૮.

કપ્પાતીત૦, ગોયમા ! દુવિહા પળતા, તંજહા-ગેવેજ્ઞ કપ્પાતીત
વેમાણિયા, અણત્તરોવવાઈયકપ્પાતીતવેમાણિયા,

દેવતાઓના ભેદોમાં પરિણતિની અસર કારણરૂપ છે.

નાનો સરખો ધર્મ પણ તીવ્રતાથી મહાન ફેલને, ચાવત્ મોક્ષને તત્કાલ આપે છે.

શ્રી ગણધર મહારાજ, શ્રી શાસનની સ્થાપના પ્રસંગે, ભવ્યોના મંગલાર્થે, મંગલમય-શાસનની મર્યાદા ચાલુ રાખવા માટે, શ્રી દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે. એ દ્વાદશાંગીમાં પાંચમું શ્રી ભગવતીજ સૂત્ર છે, અને તેના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણામ અધિકાર ચાલુ છે.

જીવોના મુખ્ય ભેદ બે છે. કર્મ-પુદ્ગલના સંસર્ગવાળા જીવો સંસારી, અને કર્મ રહિત જીવો મુક્તિના. 'સંસારી જીવોના પાંચ પ્રકાર. એકેન્દ્રિય, બેન્દ્રિય, ત્રેન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય તથા પાંચેન્દ્રિય. પાંચેન્દ્રિયના ચાર ભેદ-નારકી, તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવતા. બાંધેલાં ઉત્કૃષ્ટ-પાપનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે. બાંધેલાં ઉત્કૃષ્ટ પૂણ્યનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન સ્વર્ગ છે. ધર્માનુબંધન કરનારાઓ, અને પુણ્યોપાર્જન-ક્રિયા કરનારાઓ સમાન પરિણામના ન હોય, એ સમજી શકાય તેમ છે; અને તે વાત વિચારી ગયા છીએ. આચાર પ્રવૃત્તિ વ્યવહારથી સમાન દેખાય, પણ પરિણામ ભિન્ન હોઈ શકે છે, એટલે પરિણામમાં તારતમ્ય હોઈ શકે છે.

શ્રાવક-કુટુંબોમાં વાતો કઈ હોય ?

નાગકેતુએ જન્મતાંજ અઠ્ઠમ કર્યો એ શી રીતે બન્યું ?, પર્યુષણપર્વ આવે એટલે તમે તો સોની હરજી ધોખીને યાદ કરો છો, પણ નાગકેતુએ અઠ્ઠમ કર્યો એ શી રીતે બન્યું ?, તે વિચારો ! પૂર્વ ભવના સંબંધનો અહિં મુદ્દો નથી. ભલે એ બાળકે પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી-જ્ઞાનથી અઠ્ઠમ કર્યો, પણ એ બધું બનવામાં નિમિત્ત રૂપ વાતાવરણનો અહિં મુદ્દો છે. પ્રથમના વખતમાં પર્યુષણ આવે, ત્યારે શ્રાવકના કુટુંબોમાં 'તપશ્ચર્યા કેટલી કરવી' એ વિચારાતું હતું, અને પૂછપરછ પણ એની થતી હતી. તે નગરમાં શ્રીકાન્ત નામનો શેઠ છે, તેને ત્યાં 'નાગકેતુ નામનો બાલક જન્મ્યો

(નામ તો પછી પડ્યું) છે, એટલે એ શેઠ શ્રીમંત હોઈ, ત્યાં અન્ય સ્નેહી, સંબંધી શ્રાવકો આવ્યા છે. એ પ્રસંગ કયો?, શેઠની સ્ત્રીને સુવાવડનો પ્રસંગ કે છે બીજું કંઈ? એ આવનારા કંઈ દેરાસર કે ઉપાશ્રયે નથી આવ્યા, કે ત્યાં સામાયિક પ્રતિક્રમણ કરવા નથી આવ્યા, છતાં આવનારા વાતો કઈ કરે છે? એ જોવા આવનારામાં સામાયિકાદિ કરનારો વર્ગ ઘણો ન હોય, એ પણ દેખીતું છે, છતાં ત્યાં વાતો કઈ ચાલે છે?, સુવાવડી શેઠાણીને જોવા ગયા, યાને સંબંધને અંગે શેઠાણીની ખબર પૂછવા ગયા છે, ત્યાં પણ વાતો તો ખધા સંબંધીઓ નજીક આવનારા પશુસણને અંગે તપશ્ચર્યાની જ કરી રહ્યા છે. એ કુલમાં કેવો સંસ્કાર હશે?, કે જેથી સુવાવડ જોવા પ્રસંગે પણ નજીક આવનારા પર્યુષણ પર્વ અંગે, તે કુલમાં તપશ્ચર્યાની વાતો ચાલે છે. આ વાત કયા સ્વરૂપે, કયા પ્રમાણે, કઈ ઢંગે થયેલ હશે, કે જેથી જન્મેલા બાલકનું ધ્યાન ત્યાંજ દોરાય! કહો કે એક જ એ વાત ચાલતી હોય, બીજી કોઈપણ વાત ચાલતી નજ હોય; તો જ બાલકનું ધ્યાન દોરાય. બાલકના કાનમાં ‘અર્દુમ તપ’ નો શબ્દ પડ્યો, પછી જાતિ-સ્મરણ જ્ઞાન થયું, પૂર્વ ભવ જોયો અને ત્યાંનો અપૂર્ણ તપ અહિં પૂરો કર્યો.

આપણો મુદ્દો શ્રાવકના કુટુંબોના વાતાવરણનો છે. દુનિયામાં કહેવત છે કે ‘સૂતારનું મન બાવળીએ!’ સૂતાર રસ્તે ચાલ્યો જતો હોય તો શું વિચારે?, આ ખેતર કોનું? આ બાવલનું વૃક્ષ કોનું?; આનો ‘પાટડો તથા થાંભલો સારા થાય’ વગેરે. એનું મનજ ત્યાં! એજ રીતે જેના મનમાં ધર્મ રમી રહ્યો હોય તે બીજા પ્રસંગે પણ વિચારે તો ધર્મનાજ કરે ને! છોકરો ફેર ફૂંદડી કરે, પછી ભલે જેસી જાય, તો પણ તેના ચક્કર તો ચાલુ જ હોય છે. જેના મનમાં ધર્મ એતપ્રેત થયો હોય, ધર્મ જેને વસ્ત્રો કે ઠસ્યો હોય તે પછી દુનિયાદારીના ગમે તેવા કામમાં રોકાયો હોય, તો પણ સંસ્કારથી ધર્મના જ વિચારો ચાલતા હોય. વિચારો કે કેવા વાતાવરણે પેલા બાળકને અર્દુમ કરવાનું મન થયું હશે!

પર્વ આવે ત્યારે આજે શાનો વિચાર કરાય છે?

તમારે ત્યાં પર્યુષણમાં વસ્ત્રો, અલંકારો માટે ધમાધમ અને ઝઘડા! ઘરના જેઠાણી, નણંદ, ભાભી, સાસુ અને વહુ વચ્ચે પર્વ દિવસોમાં ઝઘડા શાના?, ‘એમણે આ પહેર્યું અને મારે નહિ, અગર મારે માટે આવું’, આજ વાત કે બીજી કંઈ?; પર્વ દિવસોમાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરવાનો પ્રતિબંધ નથી, છૂટ છે, પણ ઝઘડા હોય?, આ તો સ્થિતિ એવી કે પર્યુષણ પહેલાં તો દાગીના દાખડામાં પડી રહેતા હોય, પર્યુષણ આવે ત્યારે દાખડો ઉઘડે, દાગીના નીકળે, અને એના માટે હોંસાતોંસી, ઇર્ષા કલેશ વગેરે થાય. શ્રીયાત્રા-પંચાશકમાં વસ્ત્રાભૂષણની છૂટ આપી છે, તે શાસન શોભાની દૃષ્ટિએ સમજવી. વિશેષમાં બીજાને ધર્મનાં ફલનું ભાન થાય, તથા વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરનારના ધર્મ પ્રેમનો દેખનારને ખ્યાલ થાય. આ તો ઘરની વ્યક્તિઓમાંજ વિગ્રહ થાય એ શું યોગ્ય છે?, કહેવું પડશે કે નહિ.

તરતના જન્મેલા બાલકનો પુણ્યોદય ધરણેંદ્રને આકર્ષે છે.

પેલા ઘોડીઆમાં સૂતેલો બાળક જન્મતાંજ અર્દુમ કરે છે. બાલકનો અર્દુમ એટલે સ્તનપાનનો ત્યાગ!, આજ કાલ તપ વગેરે ન કરવાના બચાવમાં ‘શરીરમાદ્યં સ્વલ્લ ધર્મસાધનમ્!’ એ સૂત્ર આગળ કરે છે, પણ આ બાળકે તો તપોધર્મની સેવનામાં ઝુકાવી દીધું શરીર ધર્મનું સાધન ખરું, શરીર સાચવવાનું ખરું, પણ ધ્યેય તો ધર્મનું ને!, પ્રથમ સાચવવાનો ધર્મ, પછી સાચવવાનું શરીર. પ્રથમ રક્ષણીય ધર્મ કે ધર્મના સાધન રૂપ શરીર?, મોક્ષના સાધનો સમ્યગદર્શનાદિ છે, તેનું કારણ જણાવતાં થકાં કહે છે કે ‘સાધન’ અને ‘હેતુ’ બે શબ્દો જણાવ્યા છે. સાધુના શરીરને મોક્ષનું સાધન ગણવામાં આવ્યું નથી, પણ મોક્ષના સાધનના હેતુ તરીકે તેને ધારણ કરવાનું રહે છે. જ્ઞાન એ સાધુનું શરીર, દર્શન એ સાધુનું શરીર, ચારિત્ર એ સાધુનું શરીર. જડ શરીર જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ બને કેમ?, આ પ્રશ્ન થાય છે, અગર થઈ શકે છે. શ્રી હેમચન્દ્રચાર્યજીને શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે. લલલલા આત્મામાં જ્ઞાનાદિ આવવા મુશ્કેલ પડે છે, તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ સાધુનું શરીર શી રીતે?, સમ્યગજ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-સ્વરૂપ આત્મા કયાં રહે છે?, સમાધાન આપવામાં આવે છે, કે જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ-આત્મા શરીરમાં અધિષ્ઠાન કરી રહ્યો છે, માટે જ્ઞાનાદિ ગુણોનું કારણ શરીર, તે પણ મોક્ષ સાધનના મુદ્દા એજ છે.

નમો અરિહંતાણ એટલે?, શત્રુઓને હણનારને નમસ્કાર થાયો?, વાઘે શત્રુને હણ્યો, માટે વાઘને નમસ્કાર એમ?, વસ્તુ સ્વરૂપને સમજ્યા વિના જેઓ મનઃ કલ્પિત અર્થો લાગુ કરીને અનર્થ કરે તેમને કેવા ગણવા?, કર્મરૂપી શત્રુને હણનારને નમસ્કાર છે, નહિ કે અન્ય મનુષ્યાદિ-દુશ્મનને. એજ રીતે અમદ્યનું ભક્ષણકરવાના અને અપેયનું પાન કરવાના લોહુપીઓ, લોહુખ્યવશાત્ ‘શરીરમાદ્યં સ્વલ્લ ધર્મસાધનમ્.’ કહેવા તૈયાર થાય છે.

તત્કાલ જન્મેલો બાલક અર્દુમ કરે છે. બાલકના શરીરનું સામર્થ્ય કેટલું? શરીર લીધું તો પડેજને! શ્રીમંતનો એકનો એક પુત્ર!, તરતનો જન્મેલો બાલક સ્તનપાન ન કરે, ત્યાં માઆપ શું ન કરે?, સ્તનપાન તો શું, પણ પાણી કે દવા ગળે ઉતારતો નથી, અને છેવટે મૂર્છિત થાય છે. તરતના જન્મેલા બાલકનો દેહ સહે કેટલું? ખલાસ! કુટુંબીઓએ તો મરેલો ધારી લીધો, શ્મશાને લઈ ગયા, અને દાટ્યો. તપનો અદ્ભુત પ્રભાવ! દેખીને ધરણેંદ્ર ત્યાં આવીને હાજર થાય છે. આપણને દેવતા આવ્યાની વાત ગમે છે, એ વાત ઉપર લક્ષ જાય છે, પણ અર્દુમ કર્યા ઉપર લક્ષ ગયું?, સામાન્ય લોકો પ્રભાવ તરફ જાય છે, પરિણતિ તરફ નથી જોતા. બાલકની અર્દુમ તપમાં અડગતા કેટલી કે જેથી ધરણેંદ્ર સરખા હાજર થાય છે.

મિત્ર કેવી સલાહ આપે?

જન્મ પામેલાને રમાડવાની રમુજ માટે સૌ દોડે છે. જન્મેલાને રમાડવામાં સૌને રમુજ આવે છે, પણ જણનારીને જન્મ આપવામાં રહેલા જોરનો ખ્યાલ કોઈને નથી. તેમ કથાનો, કથાના પુણ્યના પરિણામ દેખાડનાર સુંદર ભાગનો રસ સૌને છે, પણ એવી સુંદર સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે શાથી?, એવી કથા રચાઈ શાથી, એનો ખ્યાલ થાય છે?, નાગકેતુના પૂર્વભવ તરફ દ્રષ્ટિ કરો! એરમાન માતાને વશ પડેલો એ ત્યાં બાલક હતો. શત્રુ યુદ્ધમાં શેકે એતો દુનિયાને દેખાડી શકાય, અર્થાત્ દુનિયા દેખી શકે પણ એરમાન માતાના શેકાવાથી પડેલા ડાઘ, ડામ, થતી બળતરાનો ખ્યાલ કઈ રીતે લોકોને કરાવાય? એ ભવમાં એ બાલક એરમાન માતાથી શેકાયા જ કર્યો છે, કંઈ પણ ધર્મ કર્યો નથી. સુખ દુઃખનું કારણ શું છે, એની બાલકને ગતાગમ ક્યાંથી હોય? આ બાલકે પોતાના એક જરા મોટી વયના દોસ્તને પોતાની રોજની આફતની કથની કહી સંભળાવી. પેલો પણ હતો તો નાની વયનો, પણ આનાથી જરા મોટો, એટલે એણે સામાન્યતઃ પોતાના કુટુંબમાં સાંભળેલું યાદ રહેલું, તે આધારે આણે તેણે સલાહ આપી. કુટુંબોમાં થતી સારી કે નરસી વાતચીતના લાભ અને હાનિ પરંપરાએ પણ કામ કરે છે. મિત્રનું કામ સલાહ આપવાનું છે. વિવેકી મિત્ર સારી સલાહ આપે છે, અને હિતકર માર્ગ બતાવે છે. અવિવેકી મિત્ર અહિતકર માર્ગ બતાવે છે, માટે વિવેકી મિત્ર મળવો, સારો સલાહકાર મળવો એ પણ પુણ્યોદયે જ બને છે, પોતાના મિત્રની વાત સાંભળતાં જ તે મિત્રે, કહ્યું કે “જો ભાઈ! એરમાન માતા દુઃખ દે છે, એ વાત ખરી પણ પૂર્વ ભવમાં તેં ધર્મ નથી કર્યો, પાપ કર્યું છે, જેનું આ પરિણામ છે.” બાલકની સલાહ સામાન્ય લાખામાં, વયને અનુસાર હોય. મિત્રે કહ્યું, કે “હવે ધર્મ કર જેથી ભવિષ્યમાં દુઃખ ન થાય.” વર્તમાનને અંગે વિચારીએ તો કાંટાથી દૂર રહેવાનું બને, અને કાંટો વાગ્યો હોય તો કાઢી નાંખવો, કે કાં તો સહન કરવું એ જ બને. કાંટો કાઢવાથી પણ ભવિષ્યમાં કાંટો નહિ જ વાગે એમ નથી. વર્તમાનમાં ઉપસ્થિત થયેલો વ્યાધિ દવાથી મટે છે, પરંતુ તેથી ભવિષ્યમાં વ્યાધિ ન જ થાય એમ નથી. ભવિષ્યમાં ન થાય માટે પણ ઉપાયો કરવાની આવશ્યકતા છે.

ધર્મના વિચારે ભવાંતરે અમલ કરાવ્યો.

પેલા મિત્રે એને ભવિષ્યના નિરૂપદ્રવપણા માટે તપશ્ચર્યા કરવાની સલાહ આપી. બાલકોમાં પણ તપનું મહત્વ કેટલું વ્યાપેલું હશે કે! મિત્રના મુખથી આ વાત સાંભળીને પેલા બાલકે હૃદયમાં સંકલ્પ કર્યો કે ‘પર્યુષણમાં હું અર્દુમ કરીશ’ આ વિચારમાં તે બાળક તે દિવસે કંઈ કારણવશાત્, બાબુની એક ઝુંપડીમાં સૂતો. એરમાન માતા આ બાલકનો નાશ કરવા લાગે જોયા કરતી હતી, તે તેણીને મળ્યો. તેણીએ શું કર્યું?, અગ્નિ નાંખ્યો અને ઝુંપડી સળગાવી!,

અર્દુમ હજી કર્યો નથી, પણ ‘અર્દુમ કરવો છે’ એ ભાવનામાં બળી મુઓ, અને શેઠને ત્યાં નાગકેતુ રૂપે જન્મ્યો. પૂર્વ જન્મમાં નથી થયો મહાત્માનો સંસર્ગ, નથી કર્યાં કોઈ સંતના દર્શન, નથી સાંભળ્યો કોઈ વ્યાખ્યાતા-મહર્ષિનો ઉપદેશ, એવો કોઈ જોગ જ એને બાલ્ય-કાલ-જીવનમાં મળ્યો જ નથી. ફક્ત મિત્રની સલાહ અનુસાર ધર્મ કૃત્ય (અર્દુમ-તપ)નો વિચાર માત્ર કર્યો છે, તેનું આ ફલ!, બીજા જ ભવે કેવળજ્ઞાન અપાવી મોક્ષ મેળવાવે છે. એવું ઉત્કૃષ્ટ ફલ, માત્ર જે વિચારથી થાય તે વિચારની તીવ્રતા જ ખ્યાલમાં લેવા જેવી છે. નાનો સરખો ધર્મ પણ પરિણામની તીવ્રતાએ મહાન્ ફલ આપે છે. કેટલીક વખત ધર્મના મહાન્ કાર્યોમાં, અલ્પ પ્રજા મળે એવું દેખાય છે, ત્યાં કારણ પરિણામની મંદતાનું છે. નાગકેતુને દેવતા બહાર કાઢે છે, મહિમા તેનો વધારે છે, એજ ભવમાં તે કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષે જાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે. આપણે તો મુદ્દા પુરતું દૃષ્ટાંત વિચાર્યું છે.

આ બધું ધ્યાનમાં લેશો ત્યારે જ દેવલોકમાં પણ જીવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, વૈમાનિક, તેમાં પણ, કલ્પોપપન્ન, કલ્પાતીત એવા ભેદો શાથી છે?, તે સમજશે. ધર્મની પરિણતિમાં, પ્રવૃત્તિમાં રસની ઉલ્લાસની વિચિત્રતાને અંગેજ આ ભેદો છે.

“ત્યાગમય જ્ઞેનશાસન એજ અર્થ, પરમાર્થ અને એના વિનાના તમામ પદાર્થો અનર્થરૂપ (જીલમગાર) છે.” આવું મન્તવ્ય તે જ સમ્યક્ત્વ, સમકિતીની ધારણા શ્રીજિનેશ્વર-દેવના પ્રવચન અંગે આવી હોય.

સમકિતી અવશ્ય વૈમાનિક થાય. ‘આર્થિક, કૌટુંબિક, વ્યવહારિક, સાંયોગિક કારણો વિના પાપ ન કરું, અને તે કારણોમાં પણ બને તેટલું પાપ ઓછું કરું’ આવી ભાવનાથી ત્યાગની દિશાએ વળનારા દેશવિરતિ જીવો ખારમા દેવલોક સુધી જઈ શકે છે. નવઐવેયક તથા પાંચ અનુત્તર એ ચૌદ સ્થલ કેના માટે નિયત છે? શારીરિક સંયોગથી નિરપેક્ષ થઈ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારનાર માટે એ ચૌદ સ્થાનો નિયત છે. કાયદો સીવીલ હેથ એટલે લેણદેણની બાબતમાં મરેલો ગણે, પણ આ પોતે તો પોતાને તમામથી અલગ ગણે છે, યાને પોતે તમામને વોસિરાવે છે. આવા જીવો કલ્પાતીત દેવલોકના આ ચૌદ સ્થાનને લાયક ગણાય છે. સંયતપણામાં પણ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત એવા બે ભાગ છે. એથી ફલમાં પણ ફરક પડવાનો. હવે નવઐવેયક તથા અનુત્તર વિમાનને અંગે ભેદ કેવી રીતે પડે તે અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૨૯.

ગેવેજ્ઞ કળ્પાતીતતગા નવવિહા પળ્ળતા, તં જહા-હેદ્દિમરગેવેજ્ઞકળ્પાતીતગ વેમાણિયા
જાવ ઉવરિમર ગેવેજ્ઞકળ્પાતીય વેમાણિયા૦ ।

નવગ્રૈવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં વ્યવસ્થા શા માટે નથી ?

શ્રી શાસન-સ્થાપના માટે શ્રી તીર્થંકર દેવે સમર્પેલી ત્રિપદી માત્રથી શ્રી દ્વાદશાંગીની રચના કરતાં પાંચમાંગ શ્રી ભગવતીજીના અષ્ટમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં જે પુદ્ગલ-પરિણામનો વિષય છે તેનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. પુદ્ગલના પરિણામના પ્રકારથી માંડીને, જાતિ, ગતિ વગેરે સંબંધમાં, પુદ્ગલ-પરિણામની દૃષ્ટિએ વિચાર કરી ગયા. દેવતાઓના ભેદોનો વિચાર ચાલી રહ્યો છે. સત્તામાં રહેલા શુભાશુભ કર્મનું ફલ જીવને મળે જ છે. દેવલોક એ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન છે, અને પુણ્યકાર્યોમાં, પૂર્વે પરિણતિમાં ઉલ્લાસમાં જેવું તારતમ્ય હોય તેજ પ્રમાણે દેવલોકના સ્થાન વૈભવાદિની પ્રાપ્તિમાં તારતમ્યતા હોયજ એ સ્પષ્ટ છે.

હવે વૈમાનિક દેવલોકના બે ભેદ છે, તે ૧ કલ્પોપન્ન, અને ૨ કલ્પાતીત. કલ્પોપન્ન દેવલોકમાં દશ પ્રકારની વ્યવસ્થા રહેલી હોય છે, અને કલ્પાતીત દેવલોકમાં તે નથી. વૈમાનિક-દેવલોકમાં વ્યવસ્થાવાળા દેવ અને વ્યવસ્થા વિનાના દેવ હોવાથી જ કલ્પ શબ્દના પ્રયોગ વડે બે ભેદ કહેવા પડ્યા. જો તમામ તે દેવો એક સરખા, કાં તો વ્યવસ્થાવાળા, કાં તો વ્યવસ્થા વગરના હોત તો કાંઈ કહેવાની કે ભેદ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નહતી. ત્યાં દેવોનો એક પ્રકાર એવો છે, એક સ્થાન એવું છે કે જ્યાંના તમામ દેવો સમાન છે. સર્વેઽપિ યત્ર નૈતારઃ । વ્યવસ્થાની અહિં જરૂરજ નથી. જ્યાં પરસ્પર સંઘર્ષણાદિની સંભવના હોય ત્યાં વ્યવસ્થાની જરૂરી છે, પરંતુ જ્યાં તેવું કશું છે જ નહિ ત્યાં વ્યવસ્થાની આવશ્યકતા જ નથી. સમાગમ, સંબંધ, સંઘર્ષણ આખું કશુંજ જ્યાં નથી, ત્યાં વ્યવસ્થાની જરૂર નથી. જે દેવલોકમાં પરસ્પર જવા આવવાનું છે, પરસ્પર સમાગમ છે, ત્યાં સંઘર્ષણની સંભવના છે, અને સંઘર્ષણને અંગે વ્યવસ્થા જોઈએ.

નવગ્રૈવેયક દેવોની સ્થિતિ.

નવગ્રૈવેયક દેવલોકના દેવતાઓ પોતાના વિમાનમાંજ સમસ્ત જીવન વ્યતીત કરે છે. વિમાનમાંથી બહાર નીકળતાજ નથી. પોતાના વિમાનમાંથી બહારજ ન નીકળે, એટલે

કોઈનો પણ સમાગમ નથી, સમાગમ નથી, માટે સંઘર્ષણ નથી અને સંઘર્ષણ નથી; માટે જ વ્યવસ્થા નથી. શ્રીજિનેશ્વર-દેવોના પાંચ કલ્યાણક્રમાંથી એક પણ કલ્યાણક્રમાં આ દેવોમાંથી એક પણ દેવ ત્યાં આવતો નથી. ગમે તેવા મહાન પ્રસંગે પણ એ તો ત્યાંજ ! માત્ર શય્યામાં જ રહ્યા રહ્યા હાથ ઉંચો કરી નમસ્કાર કરે છે. સાગરોપમો સુધી પોતાની શય્યામાંથી તેઓને ઉતરવાનું પણ નથી, આવી તેમની સ્થિતિ છે. અસંખ્યાતા વર્ષે એક પદ્યોપમ થાય છે, ૬૨ કોડાકોડ પદ્યોપમે એક સાગરોપમ થાય છે; અને તેવા સાગરોપમના આયુષ્યવાળા તે ઐવેયક દેવતાઓ છે. નવ ઐવેયક દેવતાઓનું આયુષ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

પહેલી ઐવેયકે ૨૩ સાગરોપમનું, બીજીએ ૨૪, ત્રીજીએ ૨૫, ચોથીએ ૨૬, પાંચમીએ ૨૭, છઠ્ઠી એ ૨૮, સાતમીએ ૨૯, આઠમીએ ૩૦; અને નવમી-ઐવેયકે ૩૧ સાગરોપમનું આયુષ્ય છે.

પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં પહેલા ચારેમાં ૩૧ થી ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય છે, અને પાંચમા સર્વાર્થ-સિદ્ધ વિમાનમાં ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય છે.

નવ-ઐવેયકે તથા પાંચ-અનુત્તર વિમાનોના દેવોને વિમાનમાંથીજ નીચે ઉતરવાનું નથી. આ દેવો એવી ઉત્તમ કોટિમાં છે કે જ્યાં વ્યવસ્થાની પણ જરૂરી નથી. વ્યવસ્થાની જરૂર ત્યાંજ છે, કે જ્યાં ધમાધમ હોય, અને મારામાર હોય. શ્રીજિનેશ્વર દેવના કલ્યાણક્ર પ્રસંગે, નવ ઐવેયકના દેવો તો નમસ્કાર કરવા માટે હાથ પણ ઉંચો કરે છે, પરંતુ અનુત્તર વિમાનના દેવો તો હાથ પણ ઉંચો કરે નહિ; એટલે માત્ર મનથી જ નમસ્કાર કરે છે. ત્યાં પરસ્પર સમાગમ, સંબંધ, સંઘર્ષણજ નથી, માટે ત્યાં વ્યવસ્થાની જરૂર નથી, અને વ્યવસ્થા નથી, છતાં ત્યાં સર્વ સ્વતંત્ર છે. કેટલાક જ્ઞાનચિંતનાદિમાં જ રમણ કરે છે. આ દેવો પોતે પણ કોઈના સ્વામી નથી, તેમ તેમના શિરે પણ કોઈ સ્વામી નથી. એ દેવોની સ્થિતિ એવી છે કે ન તો પોતે કોઈના સ્વામી થવાનું ઇચ્છે, ન તો પોતાનો કોઈ સ્વામી હોય તે ચાહે. સાધુને સર્વવિરતિ છે, પણ તે અપવાદવાળી છે. વિહારમાં નદી ઉતરતાં, પાણીના વેગમાં પડી જવાનું હોય, અથવા પડી જવાનો પ્રસંગ આવે તો સંયમાર્થે વૃક્ષાદિની વેલડી પણ પકડી લે. નદી ઉતરતાં પાણી તથા વનસ્પતિના સ્પર્શનની છૂટી રાખી, પણ એજ સાધુ શું પૂજા કરી શકે ?, ના. અનુત્તર વિમાનમાં દેવતાઓનો પૂજા કરવાનો સ્વભાવજ નથી. નવઐવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં દેવોને, સમાગમ સંઘર્ષણાદિનો સંયોગ જ નથી, તેથી ત્યાં સ્વામીપણું, સેવકપણું પણ નથી, એટલે ત્યાં વ્યવસ્થા નથી, માટે તેઓને (તે દેવોને) કલ્યાણક્ર તરીકે ગણવામાં આવ્યાં છે.

ખાળે દુઆ, દરવાજા મોકળા !

નિરતિચાર ખારતપધારી પણ આ દેવલોકે જઈ શકતો નથી; ભલેને અગીયાર પ્રતિમા

વહી હોય, તો પણ ઉંચામાં ઉંચે તે બારમા દેવલોક સુધી જઈ શકે છે. બાર દેવલોક ઉપર સંયમી સાધુ, જઈ શકે છે. પૂજા ભણાવો છો તેમાં તમે વાંચ્યું હશે કે જીરણ શેઠના પ્રસંગમાં કથન કરતાં, શ્રાવક દેશવિરતિની ઉંચામાં ઉંચી ગતિ બારમા દેવલોક સુધીની પ્રાપ્ત કરી શકે છે. 'સાધુ શબ્દ તમને અતિપરિચયથી વાચડો થઈ પડ્યો છે સાધુ મહાત્માએ શારીરિક, આર્થિક, અને કૌટુંબિક તમામ વ્યવહાર વેસિરાવ્યા છે. તેઓ શરીર પરત્વે પણ નિરપૃહ છે, અને ત્રસ કે સ્થાવર, સૂક્ષ્મ કે બાહર કોઈ પણ જીવને ત્રિકરણ યોગે વિરાધવો નહિ' આવી પ્રતિજ્ઞા, સાધુ મહર્ષિઓની હોય છે, અને તે મર્યાદિત મુદત માટે નહિ, પણ યાવજીવ સમય સુધી! આ પ્રથમ વ્રતની વાત (પાંચ મહાવ્રતને અંગે) જણાવી ને શ્રાવકના વ્રતની કિંમત અમે ઘટાડવા નથી માંગતા પણ અણુવ્રત તથા મહાવ્રતનો તફાવત સમજાવીએ છીએ. વ્રતધારી શ્રાવક ઉંચામાં ઉંચો છે, પણ સ્થિતિ કેવી છે?, બાળે ડૂબા અને દરવાજા મોકળા જેવી છે. વ્રતધારી શ્રાવક કબૂલે છે કે એક કીડીની પણ વિરાધના કરે નહિ, યદિ થઈ જાય તો તેની આલોચણા લે છે, પણ પોતાના જ પુત્રે, શસ્ત્રથી કોઈનું ખૂન કર્યું હોય, પોતે તે નજરે નજર જોયું હોય, અને જો તે પોતાનો પુત્ર પકડાય, અને કોરટમાં કેસ ચાલે તો નાણાંની કોથળી લઈને છોડવવા જવાનો કે નહિ?, ખૂનનો, અને ખૂનીના કાર્યનો બચાવ કરવા જવાનો કે નહિ?, અહિં પુત્રની વાત કરી, પણ કોઈ પણ સગાંસંબંધી માટે તેમજ સમજી લેવું. કીડીની વિરાધના નહિં કરનાર પણ બીજી બધી હિંસા ચલાવી લેવા આવા પ્રસંગે તૈયાર છે. પુત્ર-વગેરે સંબંધિને હિંસાના વર્તમાન પ્રલથી પણ બચાવવા કટિબદ્ધ થાય છે ને! એક તરફ કીડીની જયણા કરનારો, બીજી તરફ ઘાતકી કાર્યનો બચાવ કરવા કમર કસે છે! લેણુ દેણુના દાવામાં શું થાય છે? કોરટમાં ચુકાદાનો આધાર સાક્ષી પુરાવા ઉપર છે. કોર્ટમાં એમ નથી જોવાતું કે સાચું છે ત્યાં જુગતું એટલે કાયદાને બંધ બેસતું (પછી બલે તે જુદું પણ હોય) તે જોવાય છે. હજાર રૂપિયા લેણુ હોય, અને દાવો માંડ્યો, કોર્ટ સાક્ષી માંગે, ભરૂંસે ધીર્યાં હોય, સાક્ષી ક્યાંથી લાવવા?, છેવટે સાક્ષીના અભાવે ગુન્હેગાર છટી જાય. અરે કેટલીક વખત ગુન્હેગાર ગુન્હે કબૂલે, છતાં આવેલ સાક્ષી સાક્ષી ન પૂરવા માત્રથી તે ગુન્હેગાર છટી જાય છે. સાક્ષી પુરાવાની ચુંગાલમાં સપડાયેલા બીન ગુન્હેગારને પણ કેઈ વખત ભોગવવું પડે છે. આ તો કોર્ટની, અને ત્યાંના કામકાજની હાલત! આપણો મુદ્દો એ છે કે કીડીની જયણા કરનાર, બીજી તરફ ખૂની છોકરાને બચાવવા શું નથી કરતો! જૂઠ્ઠા દસ્તાવેજ કર્યાના આરોપથી પકડાયેલા પુત્રને બચાવવા પિતા પ્રયત્ન નથી કરતો?, કહેવું પડશે કે તમામ પ્રયત્નો કરે છે.

સાધુની પાંચ મહા-પ્રતિજ્ઞાઓ

સાધુની પ્રતિજ્ઞાઓ સર્વથા અને સર્વદા માટે છે. છ કાયમાંથી કોઈ પણ જીવની હિંસા મન, વચન, કાયાથી; ન કરવી, ન કરાવવી, કરતાં કરાવતાંની ન અનુમોદવી, તે પણ આખા જીવન સુધી. મનથી હિંસા ન કરવી. મનથી હિંસા ન કરાવવી, મનથી હિંસાને ન અનુમોદવી. તેમજ

વાણી તથા કાયાથી એ રીતે નવ પ્રકારે હિંસાથી સાધુને વિરતિ છે. પ્રથમ મહાવ્રત, ‘પ્રાણુતિપાત વિરમણુ’ નામનું છે. પ્રતિજ્ઞા ગમે તેવી હોય, પણ તેની કિંમત ત્યાં જૂઠું ન હોય તો જુઠુંને મહાવ્રતમાં અવકાશ નથી. કોધી, હોલી, ભયભીત વગેરે તમામને મહાવ્રતમાં અવકાશ છે, પણ જૂઠુંને અવકાશ નથી. આથી બીજું મહાવ્રત મૃષાવાદ વિરમણુ વ્રત છે કે જેમાં મન, વચન, કાયાથી કરવું નહિ, કરાવવું નહિ, અનુમોદવું નહિ, એવી રીતે પ્રથમ મહાવ્રતની માફક જ નવ પ્રકાર છે. બીજું મહાવ્રત હોય તો પહેલું મહાવ્રત ટકે. સચિત્ત કે અચિત્ત, થોડું કે ઘણું જંગલમાં કે શહેરમાં કંઈ પણ આખ્યા વિના લેવું નહિ, લેવરાવવું નહિ કે તેમાં અનુમોદન આપવું નહિ. ત્રીજું અદત્તાદાન વિરમણુ મહાવ્રત પાળવાવાળો ઉપર જણાવેલી ત્રણ પ્રતિજ્ઞાવાળો હોય, પણ જે પોતાની દૃષ્ટિ સ્થિર રાખી શકે, તેજ ટકી શકે, નહિ તો લપસી જાય. હિંસા જૂઠું, ચોરીથી વિરમણું એવી પ્રતિજ્ઞાવાળો પણ જો સંસર્ગમાં ડૂબ્યો તો માનો કે એ ડૂબ્યો! પર્યુષણ પર્વમાં, તમને શ્રીકલ્પસૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં સિંહ ગુપ્તાવાસિ મુનિની વાત સાંભળે છે?, તે પ્રસંગ યાદ છે ને! એમનામાં મહાવ્રતો ખરોખર હતાં, અને જેમની તપશ્ચર્યાથી સિંહ સરખા જનાવરો પણ શાંત થઈ જાય એવા તો એ જખરા તપસ્વી હતા. ચાતુર્માસ પણ સિંહની ગુફા પાસે રહીને એમણે ઉત્તર તપશ્ચર્યા કરી હતીને! આવા માહાત્મા પણ કોશાને ત્યાં ચાતુર્માસાર્થે ગયા; ગયા પણ શા માટે? પોતાના સામર્થ્યની પ્રતિતી કરાવવા ગયા, છતાં દૃષ્ટિ-ક્ષેત્રમાં સ્થૈર્ય ગુમાવ્યું, અને તેથી મહાવ્રતને અંગેનું ધૈર્ય, સ્થૈર્ય બંને ઉડી ગયુંને! સ્ત્રીનો સમાગમ તો દુર રહ્યો, પણ તેણીના સમાગમની ઇચ્છા, પણ બધાને પાયમાલ કરી નાંખે છે. ચાહ્ય દેવતા, ચાહ્ય મનુષ્ય; અને ચાહ્ય તિર્થચની સ્ત્રી સંબંધી વિષય ભોગનો સર્વથા ત્યાગ તે પણ ઉપર મુજબ નવ પ્રકારે એ ચતુર્થ મૈથુન વિરમણુ વ્રત. આ ચાર પ્રતિજ્ઞા હોય, પણ પરિશ્રુ વિરમણુ વ્રત ન હોય તો બાવાજીની ગીતાવાળું થાય!

બાવાજીની ગીતા !

એક બાવાજીને એક લકતે સુંદર દૃખાવની સારા પાનાની, સારી છપાઈની, મનોહર ગીતા આપી. બાવાજી ગીતાને સાચવવા લાગ્યા. જ્યારે ગીતા નહોતી, ત્યારે કાંઈ ચિંતા નહોતી, પણ ગીતા આવ્યા પછી ગતિ જ ફરી ગઈ. ‘વખતે ઉંદર કરડી જાય તો’ એમ વિચારી બાવાજી પુરા સુતા પણ નહોતા, ઘડી ઘડી ઉઠે, અને ગીતા તપાસે, ફેરવી ફેરવીને જુએ કે ગીતાને કરડી તો નથી ને! આથી બાવાજીની તબીયત ઉભંગરાથી બગડવા લાગી, અને લકતોએ અસ્વસ્થ પ્રકૃતિનું કારણ પૂછ્યું. બાવાજીએ જે હતું તે કારણ કહી બતાવ્યું. બધા અજ્ઞાની! લકતોએ ગીતા પાસે ઉંદર ન આવે માટે એક બીલાડી લાવી આપી. બીલાડીને લકતો બાવાજી પાસે રાખી ગયા. બિલાડી રાખવાથી હવે ઉંદર નહિ આવે, એ કબુલ, પણ બીલાડીને બાવા તો જોઈએને! ભૂખી બીલાડી તો આખી રાત મ્યાંઉં મ્યાંઉં ન કરે તો બીજું શું કરે! આથી બાવાજીને તો કરમે એની એ જ દશા રહી. લકતોએ બીલાડીના ખાનપાન માટેનો, તથા તેને

માટે રસોઈ કરવા, વ્યવસ્થા રાખવા માટેના માણસનો બંદોબસ્ત કર્યો. પછીતો રાજનું ખર્ચ એટલે આવકવાળું ખેતર બાવાજીને આપવામાં આવ્યું. એક નાનકડી ગીતામાંથી બાવાજીને તો ગામ જેટલો વહીવટ ઉભો થયો. ખેતરમાં બાવાજીનું બધું કુટુંબ ખેતરમાં રહેવા લાગ્યું. બાવાજીને પરિચય વધ્યો, અને પરિણામ જે આવતું જોઈએ તે જ આવે ને! તાત્પર્ય કે પાંચમું પરિચય વિરમણ મત પણ ઉપર મુજબ નવ પ્રકારે જોઈએ, નહિંતર બાવાજી જેવા હાલ થાય.

નવઐવેયકનો અધિકારી કોણ?

આવી પાંચ પ્રતિજ્ઞા સાધુઓ નવઐવેયકે જવાને યોગ્ય થાય. સમકિતી શ્રાવક, શ્રી જિનેશ્વર દેવની ભક્તિ તથા પૂજા કરનારો શાસનનો ઉદ્યોત કરનારો છતાં તે ઐવેયકમાં જઈ શકે જ નહિ. શ્રી જિનેશ્વરદેવનું કહેવું હાર્દિક રીતિએ નહિં માનનારો એટલું જ નહિં પણ ઉલટું માનનારો મિથ્યાદષ્ટ કે અલભ્ય નવઐવેયકે જઈ શકે છે. પાંચ મહાવ્રતોનો મહિમા કેટલો તે વિચારો! પુણ્ય તથા નિર્જરા એ બે અલગ વસ્તુ છે. મહાવ્રતની પાંચ પ્રતિજ્ઞાથી, અલભ્ય પણ નવઐવેયકે જઈ શકે છે, તે ઉપરથી દ્વિતિ થયું કે અલભ્ય આત્માઓની અપેક્ષાએ નિર્જરા કરવામાં અસંજ્યાત ગુણો યોગ્ય એવે! શ્રદ્ધાલુ શ્રાવક પણ પુણ્યબંધમાં, મહાવ્રતધારી અલભ્યને પણ પહોંચી શકતો નથી, કેમકે તે નવઐવેયકે જઈ શકતો નથી. શ્રદ્ધાવળો હોય કે શ્રદ્ધા રહિત હોય પણ પુણ્યનું ઉપાર્જન જે પાંચમહાવ્રતધારી કરી શકે છે, તેવો શ્રદ્ધાળુ-શ્રાવક કરી શકતો જ નથી. નવઐવેયકે તે જ જઈ શકે કે જેનું પંચમહાવ્રતનું પાલન મજબૂત હોય.

દીક્ષા ચૌદ રાજલોકને કહ્યાણુપ્રદ, માટે કોઈ પણ સંયોગમાં રોકાય જ નહિ.

દીક્ષા લેનાર વ્યક્તિ પોતાની પાછળનાં રાજ્ય, પ્રજા કે કુટુંબની પરવા કરતો નથી, એનો સિદ્ધાંત તો પાપથી છૂટા થવાનો જ હોય છે. અલયકુમારની દીક્ષાથી, પાછળ શ્રેણિક મહારાજની શી હાલત થઈ?, ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ તો કેવલજ્ઞાની હતા. ભવિષ્યમાં શું બનશે, તે જાણતા જ હતા, છતાં દીક્ષા આપી જ છે ને! અલયકુમાર જ્યારે દીક્ષા લે છે ત્યારે સાથે, માતા નંદા પણ દીક્ષા લે છે. દીક્ષા લેતી વખતે નંદા માતાએ પોતાની પાસે જે અઢાર શેરનો હાર તથા દિવ્ય કુંડલ છે, તે હણ વિહણને આપે છે. અલયકુમારની દીક્ષા થયાથી, પાછળ રાજ્યના ભાગ વહેંચાય છે, તેમાં હણ વિહણને સિંચાણો (સેચનક) નામે હાથી મળે છે. તેને રાજ્યનો ભાગ નહિ આપતાં હાથી આપવામાં આવે છે, અને વખત પસાર થાય છે. કોણિક રાજ્ય લેલે તથા પૂર્વ ભવના દ્વેષ યોગે શ્રેણિકને કારાગૃહે પૂરે છે. અને પોતે રાજા બને છે. એક વખત હણ વિહણની રાણીઓ સેચનક-હસ્તિ ઉપર આરૂઢ બનીને જલ કીડા કરવા બંધ છે, અને રમે છે. કોણિકની રાણી પન્નાવતીના મહેલની પાછલ જ આ કીડાનું સ્થલ હતું, કે જ્યાં હણ વિહણની રાણીઓ કીડા કરતી હતી. હાથી રાણીને ચડાવે,

ઉતારે છે, એમ કેઈ પ્રકારે રમતગમતમાં તે રાણીએને તે કોણીકની સ્ત્રીએ જોઈ. કોણીકની રાણીથી ઇર્ષ્યા યોગે આ જોયું ગયું નહિ. ઇર્ષ્યામાં આવેલી સ્ત્રી અને તેમાં રાણી શું ન કરે?, રાણીએ સેચાનક હાથીની માંગણી કોણીક પાસે કરી. કોણીકે કહ્યું કે એ તો એના ભાગ પેટે પિતાજીએ તે હાથી તો હલ્લ વિહલને આપ્યો છે, એટલે શીરીતે મંગાય!,' સ્ત્રીને જે વસ્તુની ઇચ્છા થઈ તેને અંગે સાચી દલીલ, અગર સાચા સમાધાનનો તેની પાસે અવકાશ રહેતો નથી. રાણીએ દલીલ જ કરી, કે 'હાથીની ગણુના તો રત્નમાં છે, અને રત્ન તો રાજ્યમાં જ રહે; અને તે રાજાને જ શોભે. વહેંચણી તો જગ્યાની હોય, આવાં રાજ્યરત્નની વહેંચણી હોય જ નહિ.' કોણીકે કહ્યું કે નવાં ઉત્પન્ન થતા રત્નાદિનો માલિક રાજા, પરંતુ જેના તાબામાં છે તે રત્નોને પડાવી લેવાં એ ન્યાય નથી. રાણીએ તે માન્યું નહિ, અને તેણે તો હવે આગળ વધીને કહ્યું કે "મારે એ હાથી, અને નંદાએ આપેલાં હાર, તથા દિવ્ય કુંડલ તો જોઈએજ" કોણીકે કામિનીના કદાચરુને વશ થઈને, પોતાના ભાઈએને હલ્લ-વિહલને કહેવરાવ્યું કે સેચાનક હાથી, હાર, કુંડલ તહારે મને કોઈ પણ પ્રકારે આપી દેવા, તેના બદલામાં હું તહને રાજ્યનો ખીજો ભાગ આપીશ.

હલ્લ-વિહલે વિચાર્યું કે રાજા તો એ છે, રાજા તરફ જ પ્રજા રાગવાળી હોય, એ સામાન્ય નિયમ છે, પ્રજા રાગવાળી હોય કે રાગ વગરની હોય પણ સત્તાધીશ તો રાજા જ ગણાય, આજે રાજ્ય આપીને કાલે એ પણ તે પડાવી લે તો એને કોણ રોકે?, ભાગમાં મળેલા હાથી, હાર તથા કુંડલ કે જે પિતાએ આપેલાં છે, તે માંગતાં જેને લજ્જા ન આવે, જેને ન્યાય અન્યાયનો વિચાર ન થાય, તે પોતે આપેલા રાજ્યને ખુચવી લેતાં શેનો લજ્જાનય?; રાજ્ય લેવામાં કાંઈ સાર નથી, તેમજ હાથી વગેરે લીધા વિના એ રહેવાનો નથી; માટે હવે કરવું શું?, નિરાધાર બાલકોનું શરણ મોસાળ છે. હલ્લ વિહલે બંને ભાઈઓ વચ્ચે ન્હાના હતા. રાતોરાત તેઓ પોતાની માતાના પિતાજી ચેડા મહારાજાને ત્યાં સીંચાણે હાથી વગેરે પોતાની ત્રણ વસ્તુ લેઈને ચાલ્યા ગયા. હલ્લ અને વિહલ એ બંને ચેડા મહારાજાના દોહિત્રા હતા, વળી શરણે આવ્યા, શરણાગત થયા, અને કોણીકની માગણી પણ અન્યાયી હતી, એટલે ચેડા મહારાજાએ સંપૂર્ણ આશ્વાસન પૂર્વક આશ્રય આપ્યો. કોણીકે ચેડા મહારાજાને કહેવરાવ્યું કે "જો દેશને વહાલો ગણુતા હો તો, હલ્લ વિહલને મને સત્વર સોંપી દો, અને તેમને આશ્રય ન આપો, નહિં તો યુદ્ધની ઉપસ્થિતિ થશે."

ચેડા મહારાજાએ પ્રત્યુત્તર સજ્જડ મોકલી આપ્યો કે "કાયદો તેનો જ સ્વીકારાય છે, સંદેશ તેનો જ સંભળાય છે; કે જે તટસ્થ હોય, અને ન્યાયી હોય. અમારા રાજ્યમાં કોને આવવા દેવો, કોને ન આવવા દેવો, કોને આશ્રય આપવો, કોને આશ્રય ન આપવો, એ અમારી મુખત્યારીની વાત છે". સ્વતંત્રપણામાં આગ્રહી ખીજના ફરમાનને સામાન્યરીતિએ પણ તાબે ન થાય, તો પછી અવિચારિ-ફરમાનને તાબે થવાનું તો હોયજ શાનું?, હલ્લ-વિહલને ભાગમાં

મળેલી, અને પિતાએ આપેલી ચીજને માંગવાનો તેને હુક શ્યો છે?, એ બંને હવે તો મહારા શરણાગત છે. શરણાગત માટે તો હું વજ્રપિંજર સમાન છું. શરણે આવે તે કાંઈ શીકાર છે?!, છેવટના પરિણામે યુદ્ધ થાય છે. એકા મહારાજ પણ એ યુદ્ધમાં બીજા અઢાર સળને એકઠા કરે છે. સામાન્ય વાતમાંથી કેવું મોટું યુદ્ધ! કેણિક પણ પોતાના દશ દશ ભાઈઓ સાથે તે યુદ્ધમાં અંપલાવે છે. એ યુદ્ધ કાંઈ જેવું તેવું નથી થયું, પણ એમાં કરોડોની કતલ થઈ છે. એ વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે કે કેણીકે શ્રેણિક મહારાજને પિંજરામાં પૂર્યા હતા, અને રોજ કોરડાથી માર મારતો હતો. કર્મની વિચિત્રતા કેવી ભયંકર છે! તે આ પ્રસંગથી સમજો.

આ બધું શાથી થયું?, હાથી વિગેરે ત્રણ ચીજ ન આપી, તેથી હલ્લ-વિહલના નિમિત્તે એકામહારાજ સાથે યુદ્ધ થયું. કરોડોનો સંહાર થયો, શ્રેણિક મહારાજનું કારાગૃહમાં પુરાવું, અને કેણીક દ્વારા કોરડાની કારમી યાતના કાયમ સહન કરવી; આ તમામ જો અભય-કુમારને દીક્ષા ન આપી હોત તો પણ ન થાત?, કારણ કે કેવલજ્ઞાની, સ્વયમ્-તીર્થંકરશ્રી-મહાવીરદેવે આ બનવાનું હતું તો આ દીક્ષા કેમ ન રોકી?, અહિં જ તત્ત્વ સમજવાનું છે. સકલ વિશ્વને કલ્યાણપ્રદ, ચૌદ રાજલોકને અભયદાનપ્રદ-એવી દીક્ષામાં આપણે વર્ણવી ગયા તે પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓ છે કે જે અભવિને પણ નવચૈવેયક અપાવે છે.

આપણે મુદ્દો નવચૈવેયકને મેળવે કોણ?, એ છે. પંચમહાવ્રતરૂપ પાંચ પરમપ્રતિજ્ઞાને જીવન પર્યાંત, નવ પ્રકારે બરાબર પાળે તેજ નવ ચૈવેયકે જઈ શકે છે. જૈન મંદિર બાંધનારા, બારવ્રત પાલનારા પણ આ પ્રતિજ્ઞાપાલનના પુણ્યની તુલના કરી શકતા નથી, અર્થાત્ તેઓ નવચૈવેયક મેળવી શકતા નથી. શ્રાવક નિર્જરા કરી શકે છે, પણ પુણ્ય તેટલું ન બાંધે કે જેટલું પાંચ પ્રતિજ્ઞાપાલનારા બાંધી શકે. હવે નવચૈવેયક સંબંધિ વધારે વર્ણન અગ્રેવર્તમાન.

દેશના-૩૦

અણુતરોવવાઈકપ્પાતીતગવેમાણિયદેવપંચિદિયપયોગપરિણયા ણં મંતે !, પોમ્મલા કઙ્કિવિહા પક્કતા ?;

ગોયમા !, પંચવિહા પળ્લતા, તં જહા-વિજયઅણુતરોવવાઈયં જાવ સંવવ્વસિદ્ધ-

અણુતરોવવાઈયદેવપંચિદિય જાવ પરિણયા ।

અહમિંદ્રપણું મેળવવાનો અધિકાર તેવી શક્તિ કેળવનારને જ હોય.

અનેક ભવોના પ્રયત્નોથી મેળવેલી તીર્થંકરપણાની અભૂતપૂર્વ લક્ષ્મીના સ્વામિ શ્રીતીર્થંકર-દેવાધિદેવના શાસનની સ્થાપના સમયે, ભગ્યાત્માઓના કલ્યાણાર્થે શાસનને પ્રચલિત રાખવા

માટે પરમોપકારિ-શ્રીગણધર-મહારાજ પંચમાંગ-શ્રીભગવતીજ સૂત્રના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાંનો પુદ્ગલ-પરિણામનો અધિકાર કથન કરી રહ્યા છે. સંસારી જીવો એકેન્દ્રિયાદિ વિગેરે પાંચ પ્રકારના છે, અને એ પ્રકારે પુદ્ગલના પણ પાંચ પ્રકાર થાય છે. પુદ્ગલના મુખ્ય તો ત્રણ પ્રકાર પ્રથમ જણાવવામાં આવ્યા છે, તે આ પ્રમાણે સ્વભાવ-પરિણત, પ્રયોગ-પરિણત, અને મિશ્ર-પરિણત. એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય (બેધન્દ્રિય; તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય) સંબંધમાં પુદ્ગલ-પરિણમન અંગે વિચારણા કરવામાં આવી ગઈ. નીચી સ્થિતિથી ઉચ્ચસ્થિતિ જણાવનારો ક્રમ હોય, તેમ ઉચ્ચસ્થિતિથી નીચીસ્થિતિ જણાવનારો ક્રમ પણ હોય છે. અને તેવો ક્રમ લઈએ તો ૧ દેવતા. ૨ મનુષ્ય. ૩ તિર્યંચ, નારકી. જીવો પોતે કરેલાં કર્માનુસાર દેવગતિમાં મનુષ્યગતિમાં, તિર્યંચગતિમાં કે નારકીગતિમાં ઉપજે છે, અર્થાત્ જીવને તેવાં તેવાં પુદ્ગલના પરિણામો પરિણમે છે, તેથી તે તે જીવોને તે તે ગતિમાં જવું પડે છે, અને ત્યાં ત્યાં જે જે રહેલાં મુખ્ય દુઃખ હોય તેનો તેણે અનુભવ કરવો પડે છે. મનુષ્યે અને તિર્યંચે કરેલાં ચાલુ તીવ્રપાપોનાં ફલ ભોગવવાનું સ્થાન નરકગતિ છે. નરકમાં ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તીવ્ર પાપ છે. નરકમાં ક્ષુધા, તૃષ્ણા, ઠંડી, તાપ વિગેરે અસહ્ય દુઃખો ચાલુ જ હોય છે. મનુષ્ય જે ક્ષુધા, તૃષ્ણા, ઠંડી, તાપ, છેદન; ભેદનથી મરી જાય, તે તમામ વેદનાઓ નારકીઓને ચાલુ ભોગવ્યા જ કરવાની હોય છે. નારકીથી છૂટાય નહિ, ઈચ્છે તોયે પણ મરાયજ નહિ. કરેલાં પાપના ફળ ભોગવવાનું આવી જાતનું એક સ્થાન માનવું જ પડે તેમ છે. જેવી રીતે ઉત્કૃષ્ટપાપનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે, અને તેમાં પણ તારતમ્યાનુસાર નરકની વેદનાઓમાં પણ તારતમ્ય હોવાથી નરક સાત છે. તેવી રીતે ઉત્કૃષ્ટપુણ્યનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન સ્વર્ગ યાને દેવગતિ છે, અને તારતમ્યતાનુસારે ઉત્કૃષ્ટપુણ્યાદિ પણ કાંઈ એક જ પ્રકારના નથી.

જીવદયા (અહિંસા), સત્ય, શાહુકારી, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, ક્ષમા, સરલતા, નમ્રતા, વિનય, વૈયાવચ્ચ; વિગેરે આ તમામ ગુણો એવાં છે, કે એમાંનો એક એક ગુણ પણ ઉત્કૃષ્ટપુણ્ય બંધાવે છે. એમાંનો એક ગુણ આવી જાય, અને ભલે બીજા ગુણો ન પણ હોય, તોયે પણ તે ગુણ ઉત્કૃષ્ટપુણ્યબંધનું જરૂર કારણ બને છે. શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા, શ્રી ગુરૂવંદન, સાધુસેવાદિ કોઈ પણ ગુણ દયો, અને કોઈ પણ ગુણની આરાધના કરો, તો ઉત્કૃષ્ટપુણ્ય લક્ષ્મી વર્ષા વિના રહેતી નથી. એક જ ગુણને અંગે જેનાં જીવન પુણ્યોદયે આગળ વધ્યાં હોય, તેનાં દૃષ્ટાંત અપાય છે, ધણા ગુણોના આદરથી પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્કૃષ્ટપુણ્યમાં (એ ઉત્કૃષ્ટપુણ્ય ઉત્કૃષ્ટપણ્યામાં પણ અધિક હોય,) કયા ગુણનું પ્રલં?, એ નિર્ણય ન થાય. એટલે જેનાં દૃષ્ટાંત હોય, તેમાં જેનું વિવરણ હોય, તેણે સેવેલા ગુણનું વર્ણન હોય. જીવદયામાં હરિજલ માછીમારનું દૃષ્ટાંત છે. બીજાએ શું જીવદયા નથી પાલી?, કહેવું પડશે કે કેઈ ગુણી અહિંસા કેઈ આત્માઓએ પાલી છે. ત્યારે હરિજલનું દૃષ્ટાંત શા માટે?, હરિજલના જીવનનો ઉદ્ધાર માત્ર એક જ જીવ દયાના ગુણથી થયો છે, માટે દૃષ્ટાંત-માલામાં એના દૃષ્ટાંતને પ્રથમ સ્થાન મળ્યું. શ્રીજિનેશ્વર દેવના એક જ વચનના પ્રભાવે રાહિણીયા ચોરનો ઉદ્ધાર, થયો, માટે શ્રી દેવાધિદેવનાં વચનના મહિમાને અંગે રાહિણીયાનું દૃષ્ટાંત રજુ

કરવામાં આવે છે. જેટલાંઓએ કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે, કરે છે, કરશે તેમાં કારણરૂપ તો શ્રી-જિનેશ્વર દેવનાં વચનો જ છે, છતાં રોડિણીઆ ચોરનું દૃષ્ટાંત જણાવવામાં આવ્યું છે. તેમ દૃષ્ટાંતો પણ એક જ ગુણથી ઉદ્ધારની દૃષ્ટિએ દેવાય છે. વિનય, વૈયાવચ્ચાદિ તમામ ગુણોનું સેવન શ્રીજિનેશ્વરદેવનાં વચનોના આધારે જ છે. કર્મક્ષયમાં, પુણ્યબંધમાં, અનુત્તર દેવ-લોકમાં જવામાં એટલે તમામમાં શ્રીજિનેશ્વરદેવનાં વચનોનું જ આલંબન છે, છતાં રોડિણીઆ ચોરનું દૃષ્ટાંત એટલા માટે, કે એનામાં ખીજે કોઈ ગુણ હોય કે ન પણ હોય, પણ માત્ર ભગવાનનું એક જ વચન એનું ઉદ્ધારક બન્યું, માટે એનું દૃષ્ટાંત તે ગુણને અંગે, તે ગુણની વિશિષ્ટતા વર્ણવવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે. ક્રોધના ભયંકર પરિણામને જણાવવામાં ચંડકોશીયાનું દૃષ્ટાંત શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ છે. શું ખીજઓએ ક્રોધ નથી કર્યો?, ક્રોધથી કેઈ નરકે ગયા છે, છતાં પંચમહાવ્રતધારી સાધુ એવા ચંડકૌશિકનું દૃષ્ટાંત કેમ આવ્યું?, એ સાધુમાં ખીજ ઘણા ગુણો હતા. શ્રી જિનેશ્વર દેવના વચનો સ્વીકારીને, એ ત્યાગી બન્યો હતો, એણે ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિનો સહંતર ત્યાગ કર્યો હતો, સંયમને જીવન પર્યંત સ્વીકાર્યું હતું, કાયાની દરકારને પણ તિલાંજલિ આપી હતી, તપશ્ચર્યા પણ જેવી તેવી નહિ, પણ ઉત્ત્રપણે ચાલુ હતી. તેવો સાધુ માત્ર ક્રોધના પરિણામે જ ચંડકોશીઓ નાગ, અને તે પણ દૃષ્ટિ વિષ સર્પ થયો. જે તીર્થંકરના વચનોથી સંયમી હતો, તેજ ક્રોધના કારણે શ્રીતીર્થંકર-ભગવંતને ખુદને મારી નાંખવા તૈયાર થનાર સર્પ થયો! ક્રોધે એની આ દશા કરી, માટે એનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે. ચંડકોશીઓ ત્રણ ત્રણ વખત વિષની જવાલા ભગવાનને પ્રબલિત કરવા ફેંકે છે. જે કે ભગવાનને તો તેની લેશ પણ અસર થતી નથી, પણ ચંડકોશીઆની ચાંડાલિયતમાં કંઈ કસર છે?, જેની દૃષ્ટિ માત્રથી સામે મરે, તેને દૃષ્ટિ વિષ સર્પ કહેવામાં આવે છે. ત્રણ ત્રણવાર એ ચંડકોશીઆ નાગે ભયંકર દૃષ્ટિ વિષની જવાળાઓ ભગવાનને ભસ્મીભૂત કરવાં ફેંકી, તેની જરા પણ અસર થઈ નહિ, ત્યારે તે ડાંખ મારવા તૈયાર થયો. આ જીવ માત્ર ક્રોધને અંગે કેટલું પતન પામ્યો! માત્ર ક્રોધનું જ આટલી હદે પતનની પરાકાષ્ટાવાળું પરિણામ આમાં છે, માટે એનું દૃષ્ટાંત દેવામાં આવે છે.

લિંગની પ્રધાનતા

નવગ્રૈવેયક તથા પાંચ અનુત્તર દેવલોક કોને મળે? પેટાંટ દવાનું રજીસ્ટ્રેશન કરાવો તો તે માર્કાવાળી દવા કેઈ વેચી શકેજ નહિ. એમ દુતિયાદારીમાં વ્યક્તિગત રજીસ્ટ્રેશન છે. અહિં નવગ્રૈવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનને અંગે રજીસ્ટ્રેશન વ્યક્તિગત નથી, પણ ગુણને અંગે છે. આ વિમાનો મેળવનારાઓ પૂર્વ-ભવમાં પંચમહાવ્રતધારી તો હોવાં જોઈએ.

પોતાને જેમ સુખ પ્રિય છે, સુખનાં સાધન પ્રિય છે, દુઃખ અપ્રિય છે તેમ તમામ પ્રાણિઓને સુખ પ્રિય હોય, દુઃખ અપ્રિય હોય, તેમ માનીને પ્રાણી માત્ર સાથે એવી માન્યતાનુસાર વર્તે. પોતે નિરોગી હોય માટે જગત્ પણ નિરોગી માની કોઈની દવા ન કરવી એમ નહિ.

એ તો અનર્થ કર્યો કહેવાય. સુખદુઃખે પ્રિયાપ્રિયે આ સૂત્રનો અર્થ એટલો કે જગતના જીવ માત્રને સુખમાં પ્રીતિ છે, દુઃખમાં અપ્રિતિ છે. તેથી કોઈ પણ જીવને દુઃખ ન થાય, સર્વ જીવને સુખ થાય તેમ વર્તવું. જેઓ અર્થ સમજ્યા વિના શબ્દોના સ્વૈચ્છિક-અર્થોનુસાર અમલ કરે છે, તેઓ બધા દુર્દશાને પાત્ર થાય છે.

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ

એક પણ્ડિતે પોતાના પુત્રને શીખવ્યું કે માતૃવત્ પરદારેષુ, પરદ્રવ્યેષુ લૌષ્ટવત્ પરસ્ત્રીમાં માતા જેવી બુદ્ધિ રાખવી, અને પર દ્રવ્યમાં પત્થર જેવી બુદ્ધિ રાખવી. પેલો પંડિતનો પુત્ર તો કાંઈ રહસ્ય સમજ્યો નહિ, પણ અમલ કરવાનું કબુલ્યું. હવે પાડોશમાં જ્યાં બીજી સ્ત્રીઓ બેઠી હતી, તેમના બોળામાં જઈને બેસી ગયો, સૂવા લાગ્યો; અને તે પછી તેણે માર બાધો! કોઈની દુકાને જઈને એના પૈસાને પત્થર ગણી ફેંકી દેવા લાગ્યો, ત્યાં પણ માર બાધો. મતલબ એ છે કે જેમ માતા તરફ નિર્વિકાર-દૃષ્ટિથી જોવાનું હોય, તેમજ બીજી તમામ સ્ત્રીઓ ગમે તેવા વસ્ત્રાલંકારથી સુસજ્જ હોય તથાપિ, તેમની સામે નિર્વિકાર દૃષ્ટિએ જ જોવું, અને પારકા પૈસા એ પારકા છે, તે લેવા લોભ ન કરવો એ હેતુ માટે એને પત્થર જેવા કહ્યા હતા.

એજ રીતે આત્મવત્ સર્વભૂતેષુનો અર્થ શો?, પોતે રોગી હોય કે નિરોગી હોય, પોતે મૂર્ખ હોય કે ડાહ્યો હોય, તેમ બધાને માનવા એવો અર્થ નથી. એનો અર્થ એટલોજ છે કે જેમ બધા જીવોને સુખ વંડાવું છે, અને દુઃખ અજાણ્યામણું છે, તેમ પોતાને સુખ વંડાવું છે, અને દુઃખ અજાણ્યામણું છે. આથીજ બધા જીવો માટે ઉપર પ્રમાણે સમજવું એનું જ નામ આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ ।

છાપ વગર નકામું.

શાસ્ત્રના મર્મ સમજીને જેઓ હિંસાનો ત્યાગ કરે, તેઓને લાભ ખરો, પણ અહિં નવ-ઐવેયકના વિમાનના અધિકારનો વિષય છે. તેને અંગે કહેવાનું કે તે વિમાન સહેજે મળે છે એમ નહિ. જો ત્યાગ માત્રથી નવઐવેયકમાં જવાતું હોત, તો તિર્યંચો ઐવેયકનું થાળું ભરી દેત. કેઈ તિર્યંચો જાતિ સ્મરણ પામીને ધર્મ પામે છે, અને મરતી વખતે અઢાર પાપસ્થાનક વોસિરાવે છે, પણ તેટલા માત્રથી તેમનામાં ચારિત્ર માનવામાં આવ્યું નથી. અઢાર પાપ સ્થાનક ન કરે તેટલા માત્રથી ચારિત્ર નથી. અઢાર પાપ ન કરવા એવી પ્રતિજ્ઞા કરે તો પણ ચારિત્ર નથી.

૧. ઇચ્છામિચ્છાતહક્કારો આવસ્સિઆ ય નિસીહિઆ। આપુચ્છા ય પડિપુચ્છા હંદના ય નિમંત્તણા॥ (અનુ૦ ગા૦ ૧૬) ૧ ઇચ્છા-મિચ્છાદિ દશવિધ સામાચારી તથા ઓઘ સમાચારીવાળો.

જ ચારિત્રવાન્ ગણાય. દશવિધ ચક્રવાલ સમાચારી, અને પડિલેહણુદ્વિરૂપ ઓઘ સમાચારીવાળો જ ચારિત્રી ગણાય. ઘરના વેચાણનો દસ્તાવેજ થયો, પૈસા અપાયા, લેવાયા, પરંતુ સરકાર તો તે વેચાણખત રજીસ્ટ્રેશન થયા પછી જ માને છે. દુનિયાદારીમાં લેવડદેવડના પ્રસંગો સરકારી છાપથી જ વ્યવસ્થિત ગણાય છે. તેજ રીતિએ પાપથી દૂર રહેનારમાં પણ સાધુવેષની છાપ ન હોય, તો તે નવગ્રંથેયકમાં કે અનુત્તરમાં જઈ શકે નહિ. જેઓએ આશ્રવોનો ત્યાગ કર્યો હોય, જેઓ જીન-કથિત સમાચારીમાં પ્રવર્તતા હોય, તેઓ જ નવગ્રંથેયકના અધિકારી છે.

મોક્ષનું સાધન સ્વલિંગજ !

માતાપિતાના સ્વર્ગવાસ પછી, ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવ પોતાને ઘેર બે વર્ષ સુધી કેવલ ભાવસાધુપણે રહ્યા છે. પ્રહ્લ્લચર્ય પાલન, સચિત્ત પરિહાર, પોતાના નિમિત્તે થયેલું ભોજન પણ ન લેવું, અને સ્નાનાદિનો ત્યાગ, આ રીતિએ રહ્યા છતાં; શાસ્ત્રકારે એ બે વર્ષને ગૃહસ્થપણાના જ ગણ્યા છે, પરંતુ સાધુપણાના ગણ્યા નથી. સ્વલિંગે સિધ્ધ, અન્યલિંગે સિધ્ધ, ગૃહિલિંગે સિધ્ધ વગેરે પન્નર પ્રકારે સિધ્ધના ભેદ માન્યા છે. સ્વલિંગ એ જ સિધ્ધનું લિંગ છે. અન્યલિંગને મોક્ષના ભેદમાં ગણ્યું છે, પણ અન્યલિંગ એ મોક્ષનું સાધન નથી. તે લિંગો ભવની રખડપટ્ટીના જ છે, છતાં કોઈ જીવને એ લિંગમાં આત્માની તથાવિધ પરિણુતિના યોગે, કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું, તો પણ જો આયુષ્યની સ્થિતિ બે ઘડીથી વધારે હોય, તો તે આત્મા સ્વલિંગ (સાધુવેષ) ગ્રહણ કરીજ લે છે. અહિં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે કેવલજ્ઞાનને, અને મોક્ષને લિંગ સાથે નિયમિત સંબંધ નથી, વળી અન્ય લિંગે કેવલજ્ઞાન પામે છે, અને મોક્ષે તો જાયજ છે, તો પછી નવગ્રંથેયક માટે ‘પંચમહા-મતધારી જ ત્યાં જાય’ એવો નિયમ શા માટે?, સિદ્ધપદને અંગે એટલે કે મોક્ષ પ્રાપ્તિને અંગે આત્માને અધ્યવસાયથી કામ છે. મોક્ષનો સંબંધ અધ્વસાયથી છે, એટલે પરિણુતિથી છે. જ્યારે અનુત્તર તથા નવગ્રંથેયકનો સંબંધ અધ્યવસાયથી નથી, પણ ચારિત્રથી છે, અર્થાત્ તેવા ઉચ્ચ પ્રકારના પુણ્ય બંધથી છે. સ્વલિંગમાં રહેનારજ પાંચ અનુત્તરમાં તથા નવગ્રંથેયકમાં જઈ શકે છે.

નવગ્રંથેયકમાં અસાધ્યો પણ જઈ શકે છે.

નવગ્રંથેયકમાં તે દેવોને માથે કોઈ સ્વામી નહિ, કોઈ નાયકની પરાધીનતા નહિ, આવા સ્થાનમાં કોણ જઈ શકે?, પહેલાના ભવમાં તેવી સ્થિતિ જેઓએ કેળવી હોય, તેઓ જ આ સ્થાન મેળવી શકે, છે. સ્વેચ્છાએ સાધુઓ પાપનો પરિહાર કરે છે, સમાચારીનું પાલન કરે છે, ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કરે છે, શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનથી મર્યાદાને સમજીને તે મુજબ પોતે માર્ગમાં ટકે છે, અને પોતે માર્ગને ટકાવે છે. તેઓ ખીજા ભવમાં એક સરખી સ્થિતિએ રહે તેમાં આશ્ચર્ય શું?, તેવા આત્માઓજ કલ્પાતીત થઈ શકે છે. કલ્પાતીત-દેવલોકમાં પણ બે પ્રકાર છે. ઈચ્છામિચ્છાદિક-સમાચારીયુક્ત-આવેલા નો એટલો બધો પ્રભાવ છે, કે એના પાલનથી શ્રીજિનેશ્વરના વચનને માનનાર, ન માનનાર; તથા ઉલટું માનનારા એ તમામ નવગ્રંથેયકમાં

જઈ શકે છે. અલબ્ય-જીવો પણ પંચમહાવ્રત પાલનથી નવઐવેયક મેળવે છે. વેષરૂપ મુદ્રાનો આટલી હદ સુધીનો પ્રભાવ અહિં પ્રત્યક્ષ છે. પુણ્ય-પ્રકૃતિ એ અલગ વસ્તુ છે, નિર્જરા એ અલગ વસ્તુ છે. નવઐવેયકમાં જવામાં જરૂરી નિર્જરા કરતાં સમ્યગ્દૃષ્ટિની નિર્જરા અસંખ્યાતગુણી છે. આનો એવો અર્થ કરવાનો નથી, કે નવઐવેયકમાં અલબ્યો જ ભર્યા છે, પરંતુ ત્યાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવાં ભવ્યાત્માઓ પણ ઘણાં છે.

પાંચ અનુત્તરના અધિકારી કોણ ?

પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં કોણ જઈ શકે ? સર્વથા જેઓએ પાપનો પરિહાર કર્યો હોય, અને પડિલેહુણાદિક સમાચારીમાં જેઓએ લેશ પણ પ્રમાદ ન કર્યો હોય; તેઓ જ અનુત્તર વિમાનના અધિકારી બને છે. પાંચ અનુત્તરમાં શ્રદ્ધાવાળા, અને ત્યાગવાળા જ જઈ શકે છે. ઐવેયકના નવ લેહો કેમ તે વિચારી સમજવા જેવું છે. પૂર્વ ભવના સંયમ પાલનમાં જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ લેહ પડાય, અને તેમાંય દરેકમાં જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ એવા લેહ પડાય તો $3 \times 3 = ૯$ લેહ થાય. જઘન્યમાં જઘન્ય, જઘન્યમાં મધ્યમ, જઘન્યમાં ઉત્કૃષ્ટ એમ જઘન્યના ત્રણ લેહ છે. મધ્યમમાં જઘન્ય, મધ્યમમાં મધ્યમ, તથા મધ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ એવા મધ્યમના ત્રણ લેહ છે. ઉત્કૃષ્ટમાં જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટમાં મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એવા ઉત્કૃષ્ટના પણ ત્રણ લેહ છે. આ રીતે સંયમ પાલનના નવ લેહોની જેમ ઐવેયકના નવ પ્રકારો છે. પાલન અનુસાર પુદ્ગલ પરિણમનના આધારે ફલનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. હવે અનુત્તર-વિમાનના દેવોને અંગે વિશેષાધિકારનું કથન અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૩૧.

જ્યોતિમાં જ્યોતિ સમાય તેમાં પુદ્ગલનો પ્રશ્ન જ નથી.

સ્થિતિનો ફરક એ પુણ્યના ફરકનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે.

શ્રીગણધર મહારાજને પંચમાંગ શ્રીભગવતીજ સૂત્રના અષ્ટમશતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણમનો અધિકાર ચાલુ કર્યો છે. જીવોના લેહોનું કારણ, પુદ્ગલોના જેવાં સંયોગ તેવા જીવોના પ્રકાર. જે જીવને એકેન્દ્રિય નામકર્મનો ઉદય હોય, તે જીવ તેવાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી, તેવા રૂપે, તેવા આકારે પરિણમી શકે છે, આવી રીતે પંચેન્દ્રિય પર્યાંતના જીવો માટે તે પ્રમાણે સમજ લેવું. પાણી વૃક્ષમાં, પણ સિંચાય છે, જનાવર પણ પાણી પીએ છે, તથા મનુષ્ય પણ પાણી પીએ

છે. એજ પાણી વૃક્ષમાં, જનાવરના તથા મનુષ્યના દેહમાં ભિન્ન પ્રકારે પરિણમે છે ને ! અના-જનું જનાવરને તથા મનુષ્યને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પરિણમન થાય છે. પુદ્ગલ-પરિણમનનો આધાર નામ-કર્મના ઉદયને આધીન છે. કીડી જે ખોરાક લે છે તે તેને તેના દેહ રૂપે પરિણમે છે, ખીજા જનાવરને તે રૂપે પરિણમે છે. પુદ્ગલના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર. ૧ સ્વભાવ-પરિણત. ૨ પ્રયોગ-પરિણત; ૩ મિશ્ર-પરિણત. તેમાં પ્રયોગ-પરિણત પુદ્ગલના એકેન્દ્રિયાદિ પ્રકારે પાંચ પ્રકાર છે. તેમાં પંચેન્દ્રિયમાં ચાર ભેદ છે. નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવતા. જીવે કરેલાં પુણ્ય તથા પાપ પ્રમાણે ફલ ભોગવવાનાં સ્થાનો માનવાં જ જોઈએ. દરેક સ્થાનમાં ફલ પણ તારતમ્યાનુસાર હોય. મધ્યમ કોટિના પુણ્ય પાપનાં ફલ ભોગવવાનું સ્થાન તિર્યચ ગતિ, તથા મનુષ્યગતિ છે. પાપ અધિક હોય અને પુણ્ય ઓછું હોય તો તેથી તિર્યચગતિ મળે, છે, અને પુણ્ય વધારે હોય, તથા પાપ ઓછું હોય તો તેથી મનુષ્યગતિ મળે છે. તિર્યચગતિમાં તથા મનુષ્યગતિમાં પણ પૂર્વના પુણ્ય-પાપનાં રસાદિના પ્રમાણમાં જે ફલ હોય, તે જ પ્રમાણે તિર્યચ તિર્યચ વચ્ચે, મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે ફલમાં પણ ફરક સમજી લેવો. અધિક પાપનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે. અધિક પુણ્યનું પરિણામ ભોગવવાનું સ્થાન સ્વર્ગ છે. હાલમાં દેવલોક સંબંધિ અધિકાર ચાલુ છે. પુણ્યના તથા વિધિ ભેદો મુજબ દેવલોકમાં પણ ભેદ પડે છે. પૂર્વે જેવું પુણ્ય બાંધ્યું હોય, પુણ્યનો જેવો બંધ કર્યો હોય, તેવું સ્થાન દેવ-લોકમાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે. દેવતાઓ કાંઈ પૂર્વના સરખા પુણ્યવાળા હોય એમ માનવાનું નથી. સ્થાન, સ્થિતિ વગેરેમાંનો ફરકજ પુણ્યના પ્રકરનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે.

અજ્ઞાન તપશ્ચર્યા કરનારા, પંચાગ્નિ તપ કરનારા, ડાહની આણી ઉપર રહે એટલો જ આહાર માત્ર લેનારા, માસખમણ વિગેરે તપસ્યા પોતાની માન્યતાનુસાર કરનારા; આ બધા જીવો તે અનુષ્ઠાનોમાં સમ્યગ્દર્શન વિવેકાદિ ભલે ન હોય છતાં અકામ-નિર્જરાના યોગે પુણ્ય બંધ તો કરે છે. તેમને પણ દેવલોકમાં યોગ્ય સ્થાન માનવું જ જોઈએ. એવા તપ કરનારાઓને સચિત્તાદિનો પણ ખ્યાલ યદ્યપિ નથી, તથાપિ જે કાંઈ તેઓ કરે છે, તેથી જે જાતનું પુણ્ય બંધાય છે, તે મુજબ સ્વર્ગમાં તેમને સ્થાન મળે છે. જે નિર્મલ-સમ્યક્ત્વ વખતે જ આયુષ્યનો બંધ થયો હોય, તો આ ઉપર જણાવેલા બધા જીવો વૈમાનિક જ થાય છે, માટે આયુષ્યના બંધ સમયે આનિષ્ઠ છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો શ્રીવીતરાગ પરમાત્માને પોતાના આદર્શ તરીકે દેવ માને છે. એક નકશા ઉપરથી વિદ્યાર્થી ખીજો નકશો ચિતરે છે. એ જ રીતે સમકિતીઓ શ્રીવીતરાગદેવને આત્માના આદર્શ તરીકે માને છે. શ્રીવીતરાગ પરમાત્માની સ્તુતિ શી રીતે થાય છે ?, પ્રશ્નમરસનિમગ્ન ગુરૂ મહારાજ પણ આદર્શ રૂપ છે, અને સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ પણ આદર્શરૂપ, એવી સમ્યગ્દષ્ટિની માન્યતા હોય છે. આવી સુંદર લેશ્યાવાળાઓ વૈમાનિક થઈ શકે છે, અને આ લેશ્યામાં વૈમાનિકનું જ આયુષ્ય બંધાય છે. સમકિતવાળો વૈમાનિક વિના ખીજું આયુષ્ય ન જ બાંધે.

ક્રિયા બીજની કામ લાગતી નથી.

આદર્શના નિર્ણય પછી, અને પરિણતિની શુદ્ધિ પછી, આચરણની શુદ્ધિ જોઈએ. પારકી ક્રિયા કામ લાગે, એવું જૈનદર્શન માનતું નથી. કથંચિત્ જ્ઞાન પારકું કામ લાગે. એક ગીતાર્થનું સાધુપણું કહ્યું છે, તેવું ગીતાર્થની નિશ્રાએ પણ સાધુપણું કહ્યું છે, પરંતુ ત્રીજો માર્ગ શ્રીજિનેશ્વરદેવે વિહિત કર્યો જ નથી. જ્ઞાનને અંગે જ્ઞાનીની નિશ્રાએ અજ્ઞાનીનું સાધુપણું માન્યું ભલે, પણ અવિરતિ એવા જીવનું સાધુપણું સાધુની નિશ્રાએ માન્યું જ નહિ. જ્ઞાન બીજને આલંબન આપે છે, પણ ક્રિયા અન્યને આલંબન રૂપ થતી નથી. કાયદો જાણનાર વકીલ સલાહ આપશે, પણ દ્રવ્ય આપશે નહિ. ઉંચા આદર્શને માનવા છતાં, વર્તાવ ઉંચો ન હોય તો નવગ્રૈવેયક મેળવી શકતા નથી; માટે નવગ્રૈવેયક મેળવવા વર્તાવ ઉંચો જોઈએ. પંચ મહાવ્રત પાલનારા, મહાવ્રતની આડે આવનારા કોઈ પણ કારણની દરકાર નહિં કરનારા, અને શારીરિક-સંયોગોની પણ ગ્રેહરકારી રાખીને સંયમ સાચવે, એવા આત્માઓ નવગ્રૈવેયકે જઈ શકે છે. દેવલોકમાં ગ્રૈવેયકના નવ ભેદ છે મનુષ્યાકારરૂપ-ચૌદ રાજલોકમાં ગ્રૈવેયકના વિમાન ગ્રીવાના સ્થાને છે. ગ્રીવા સ્થાને સ્થિત એવા તે તે ગ્રૈવેયકના જીવોની માન્યતામાં ભિન્ન ભિન્ન માન્યતા હોય છે. કેટલાક માત્ર મનુષ્યને જીવ માને છે, કેટલાક માત્ર હાલે ચાલે તેને જીવ માને છે; પરંતુ જૈનો તો છએ કાયને જીવ માને છે. એ છએ કાયના જીવની રક્ષામાં શરીરની પણ સ્પૃહા ન ધરાવાય, તેવી રીતિએ સંયમ પાલનારાઓ નવગ્રૈવેયક દેવલોકને હસ્તગત કરી શકે છે. ગર્હ કાલે જઘન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ; એ ત્રણેયમાં જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યબંધના ભાંગા એ નવ ભેદની વિચારણા કરી ગયા; અને તે જ આધારે પૂલ પ્રાપ્તિમાં ભિન્નભિન્ન સ્થાનોરૂપે પણ નવ ભેદ પાડ્યા.

‘અનુત્તર’ એવું નામ શાથી ?

શ્રદ્ધાશુદ્ધિ કર્યા પછી, અને વર્તનની શુદ્ધિ કર્યા પછી પણ કેટલાક જીવો પ્રમાદી હોય છે. છકાય રક્ષાને અંગે પંચમહાવ્રત પાલનમાં વાંધો નહિ, પણ જરા અનિષ્ટ ગંધ આવતાં ‘અરર!’ કરી દે આનું નામ પ્રમાદ, અને આવા પ્રમાદી જીવોને પ્રમત્ત સંયમ ગુણસ્થાનક હોય છે. હવે જે જીવો સંયમમાં પ્રમાદનો ત્યાગ કરે, વિષય-કષાય-પ્રમાદમાં ન પડે, અને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ સાથે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરતાં હોય, તેવા જીવો અનુત્તર વિમાનમાં ઉપજે છે. જેનાથી ઉત્તર એટલે શ્રેષ્ઠ ચઢીયાતું સ્થાન ચૌદ રાજલોકમાં બીજું નથી, માટે જ તેનું નામ અનુત્તર છે. ચૌદ રાજલોકમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્થિતિ અનુત્તર વિમાનની છે. ઉંચામાં ઉંચે એ દેવલોક છે, તેનાથી આગળ બીજો દેવલોક નથી; અને તે પછી આગળ સિદ્ધશિલા છે.

કેટલાકો એમ માને છે કે સિદ્ધશિલા ઉપર જીવો નથી, પણ નજીકમાં તે પદાર્થ હોવાથી તેનું નામ સિદ્ધશિલા કહ્યું છે. આકાશમાં પદાર્થને દેખાડવા જેમ દષ્ટિને ઝાડની ટોચે

પહોંચાડવી પડે છે, અને પછી તે પદાર્થ બતાવાય છે, તેમ અનુત્તરવિમાન આગળ સિદ્ધશિલા સિવાય કોઈચીજ નથી, અને તેથી કરીને તે સિદ્ધને ઓળખાવાય છે.

સિદ્ધો કયાં અને શી રીતે રહ્યા છે ?

અઢીદ્વીપ ૪૫ લાખ યોજન લાંબો પહોળો છે, અને તેમાં સિદ્ધ શિલા પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ ૪૫ લાખ યોજનની છે. સિદ્ધશિલા ઉપર એક યોજન આવે ત્યારે લોકનો છેડો આવે. આમાં પાંચ ભાગ નીચેના બાદ થાય, અને તે પછી છઠ્ઠા ભાગમાં તમામ સિદ્ધો રહેલા છે. લાકડાની કાચલીઓ પાણીમાં ડૂબાડ્યા પછી પાણીને જેમ લાકડાનો છેડો તથા કાચલીનો છેડો સરખા છે, તેમ સિદ્ધ લોકનો ઉંચામાં ઉંચો પ્રદેશ અને લોકના છેડાનો આકાશ-પ્રદેશ બંને સરખાં છે. શિલા અને જગ્યા સમાન હોવાથી અનાદિ કાલથી જીવો મોઢે ગયા તે ત્યાં રહ્યા છે, વર્તમાનમાં જાય છે, તે ત્યાં રહે છે અને ભવિષ્યકાલમાં જશે, તેઓ પણ ત્યાંજ રહેશે. ‘એમાં બધા સિદ્ધો સમાય ?’, એવો પ્રશ્ન ન થાય; કારણકે દીવાની જ્યોતમાં જ્યોત સમાય છે કે નહિ ?, જ્યોતિ એ સ્થલ રોકનારી વસ્તુ નથી. દીપક જગ્યા રોકે છે, પણ જ્યોતિ જગ્યા રોકેજ નહિ. આથી જ સિદ્ધના જીવો કર્મરહિત હોવાથી જ્યોતિની જેમ સિદ્ધમાં સમાય છે. દેવલોકમાં છેલ્લું સ્થાન હોવાથી તેનું નામ અનુત્તર વિમાન છે. ખીજે બધે લાઈન બંધ વિમાનો છે. પણ અનુત્તરમાં તો માત્ર પાંચ જ વિમાનો છે. એ પાંચ વિમાનનાં નામ ૧ વિજય, ૨ વિજયંત, ૩ જયંત, ૪ અપરાજિત; અને ૫ સર્વાર્થસિદ્ધ. જગત્માં તમામ ઇષ્ટ પદાર્થોનાં નામ, અને તેના તમામ સુખનો સંચય કરીએ, તો તે તમામ સુખો સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં રહેલા જીવોનાં સુખ પાસે કંઈ વીસાતમાં નથી. તે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના આ બધાં સ્થાનો, તે તે જીવોએ કરેલાં પુણ્યબંધાનુસાર, તેવા તેવા પુદ્ગલ-પરિણામને યોગે તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે; અને તે સંબંધિ વિશેષાધિકાર કથન કરાય છે તે અત્રે વર્તમાન.

દેશના-૩૨

પુદ્ગલ-પરિણામ.

જ્ઞાનાવરણીયની એ તાકાત નથી, કે જ્ઞાનને સદંતર ઢાંકી શકે.

શ્રીગણધર મહારાજએ, રચેલી શ્રીદ્વાદશાંગીના પાંચમા અંગમાં શ્રીભગવતીજીના આઠમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશનો પુદ્ગલ-પરિણામ નામનો અધિકાર અત્રે ચાલી રહ્યો છે. સોનાના

મૂલ્યનો આધાર તોલ ઉપર નથી, પરંતુ તેના સોનાપણા ઉપર છે, તેવીજ રીતે જીવના જીવત્વનો આધાર તેના સ્વરૂપ ઉપર છે. લલે કર્મનો સંયોગ છે, છતાં તે જીવો પણ સ્વરૂપે તો કર્મ રહિત જીવો સમાનજ છે. સૂક્ષ્મ કે બાદર કોઈ પણ જીવ હો, સ્વરૂપે ભિન્ન નથી. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જીવ તથા સિધ્ધ મહારાજનો જીવ સ્વરૂપે બંને સમાન છે. સ્વરૂપે કેવલજ્ઞાન વગરનો કોઈપણ જીવ નથી. આથી તો દરેકને કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મ માની શકાય છે. કમાડે અંધારું કર્યું, એ ક્યારે કહેવાય છે કે જ્યારે અંદર દીપક હોય તોજ બોલી શકાય છે. જો બધા જીવો કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ ન હોત તો કેવલજ્ઞાનાવરણી કર્મ બધાને નજ મનાય, અને માનીએ તો સર્વ જીવોને કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ માનવામાં આવે. જો કેવલ જ્ઞાન નજ હોય તો કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મ રોકશે કોને ? મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન; અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ બધાં તો કેવલજ્ઞાનનો એકવાડો છે. સૂર્યની ચોતરફ વાદલ હોય તો પણ વાદલમાંથી સૂર્યનો પ્રકાશ તો પડે છે, તેમ મતિ આદિ ચાર જ્ઞાનમાં પણ સમજવું. વાદલદ્વારા સૂર્યનો પ્રકાશ આવેલો છે, તો પણ બચેલો પ્રકાશ બારીમાંથી આવે છે. વાદલાંએ અવરાય તેટલો સૂર્યનો પ્રકાશ આવેલો, તો પણ બચેલો પ્રકાશ બારી વાટે મળ્યો. કેવલજ્ઞાન એ જીવનું સ્વરૂપ, તેને કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મો ઢાંક્યું, છતાં પણ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એ કર્મનું એવું સામાર્થ્ય નથી, કે કેવલજ્ઞાનને-એ સ્વરૂપે, સદંતર ઢાંકી શકે. ગમે તેવાં જગત્સંસ્થ વાદળાં હોય, છતાં ચંદ્રસૂર્યની પ્રભા કંઈક કંઈક તો પ્રકાશ આવે છે. ચંદ્ર-સૂર્યની પ્રભાનો નાશ કરવાની તાકાત વાદલામાં નથી. દિવસે ગમે તેટલાં વાદલાં સૂર્યને ઘેરે, છતાં રાત્રિ જેવી સ્થિતિ તો નજ થાય. તો પછી અમાવાસ્યાની મધ્યરાત્રિ જેવી સ્થિતિ તો થાયજ શાની ?, કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મ ગમે તેવું ગાઢ હોય, છતાં જીવની જ્ઞાનપ્રભાને સર્વથા આવરી શકતું જ નથી.

સંસારી જીવને શરીર તો હોયજ.

ઈન્દ્રિયથી અને મનથી થતા જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન કહ્યું છે. બીજાંએ જ્ઞાનના વિભાગ સમજાવવા પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, અને ઉપમાન એ શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે. આત્માની ક્ષયોપશમ શક્તિ ઉપર ધ્યાન રાખીને કર્મ પ્રકૃતિના વિચારમાં જૈનોએ જ્ઞાનના પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ, એવા બે ભેદ કહીને; પ્રત્યક્ષાવરણીય, પરોક્ષાવરણીય ભેદ ન રાખતાં મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય; તથા કેવલજ્ઞાનાવરણીય એવા ભેદો પાડ્યા છે. સંસારી જીવોની ઉત્કાંતિ કઈ રીતે ?, સર્વ સંસારી જીવો માટે સર્વ કાલે જે જ્ઞાન થાય છે, તે ઈન્દ્રિયદ્વારા થતું જ્ઞાન છે. એકેન્દ્રિયમાં સ્પર્શજ્ઞાન છે, અને તે સ્પર્શનેન્દ્રિયનું જ્ઞાન સર્વ વ્યાપક છે. બીજી ઈન્દ્રિયો વ્યાપ્ય છે, જ્યારે સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યાપક છે. વ્યાપક હોય તે ઘણું સ્થાન રોકે છે, પણ વ્યાપ્ય થોડું સ્થાન રોકે છે. શરીર કરતાં, કાન, ચક્ષુ, નાક, જીભ મોટાં છે ? ના. સ્પર્શનું જ્ઞાન બધે થાય. સંસારી જીવોના ભેદમાં શરીર વગરનો જીવ મળશે નહિ. એકેન્દ્રિયાદિથી યાવત્ પંચેન્દ્રિય સુધી ગમે તે જાતિમાં, ગમે તે ગતિમાં, જીવને શરીર તો હોયજ છે.

ઉત્કાન્તિ ક્રમ

કરવામાં આવેલાં કર્મોનો ભોગવટો એ પ્રકારે થાય છે. તેમાં સમજણ પૂર્વક નિર્જરા કરીને, દુઃખ ભોગવીને પણ પ્રથમનાં બાંધેલાં કર્મો ભોગવાય જ છે. જેલની સબ જેટલી ભોગવાય, તે થયેલી સબમાંથી તો કપાય જ છે, તેમજ બાંધાયેલું પાપ, ફલ રૂપે જે ભોગવાય તે તો તૂટેજ. આ રીતે જૂનાં કર્મો તૂટે, નવાં કર્મોનો ઓછો બાંધ થાય તેથી આગલ વધવાનું થાય, એટલે કે ઉત્કાન્તિ થાય. એકેન્દ્રિયમાંથી આ રીતે જીવને બેઈન્દ્રિય જાતિમાં જવાનું થાય. એકેન્દ્રિય જીવને માત્ર સ્પર્શનું જ જ્ઞાન હતું, તે હવે રસના (જીભ-વિષયક) જ્ઞાન પુરતો ક્ષયોપશમ વધ્યો. રસના (જીભ) વગરનું શરીર હોય, પણ શરીર વગર જીભ હોય નહિ. બેઈન્દ્રિયમાંથી ઉપર જણાવ્યા મુજબની અકામ નિર્જરાના યોગે જીવનું તેઈન્દ્રિયમાં ઉપજવું થાય. ત્યાં ગંધના જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વધ્યો. એકેન્દ્રિયથી બેઈન્દ્રિયમાં અનંતગુણો ક્ષયોપશમ તથા બેઈન્દ્રિયથી તેઈન્દ્રિયમાં અનંતગુણો ક્ષયોપશમ સમજવો. શરીર તથા જીભ હોય પણ નાસિકા ન હોય તે બને, પણ માત્ર નાસિકા હોય અને શરીર તથા જીભ ન હોય એવો જીવ ન મળે; આ રીતે પંચેન્દ્રિય પર્યંત સમજી લેવું.

‘પંચેન્દ્રિયજીવોના વધથી’ નરકમાં જવાય એમ શાથી ?

શાસ્ત્રકારે પંચેન્દ્રિય જીવોના વધના વિપાક ફલમાં નરકગતિ જણાવી. પ્રાણનો નાશ તો એકેન્દ્રિયમાં, વિક્ષેપેન્દ્રિયમાં તથા પંચેન્દ્રિયમાં સરખો જ છતાં, પંચેન્દ્રિયના વધથી નરકગતિ શાથી ?, એક જ હેતુ કે પંચેન્દ્રિયનો વધ એટલે કેટલા સામર્થ્યનો નાશ ?, સાધુની હત્યાથી દુર્લભપ્રોધિ થવાય છે. દશ પ્રાણ તો બીજા પંચેન્દ્રિયને પણ છે, સાધુની હત્યાથી પાપના પ્રમાણમાં, ફલના વિપાકમાં આટલી હદે વધારો કેમ ?, કારણ કે સાધુએ આત્મશક્તિ વધારે કેળવી છે. છ કાય જીવોની હિંસાનો સાધુએ કાયમ માટે ત્યાગ કર્યો છે. દુનિઆ છોડી, કુટુંબ કપીલો છોડ્યાં, સુખ સાદ્યબીનો ત્યાગ કર્યો, શરીરની સ્પૃહા નથી રાખી; આ બધું શા માટે ?, છ કાયની રક્ષા માટે. પાંચ મહાવ્રતની પ્રતિજ્ઞાઓ જીવનભરને માટે સ્વીકારવાનો હેતુ એજ છે. સાધુની દયા વીસ વસાની ગણાય છે. એની દયામાં સ્થાવર, ત્રસ, અપરાધી, નિરપરાધી, તમામ આવી ગયા. એવીરીતે ભક્તિને અંગે પણ ઉચ્ચ ઉચ્ચ શક્તિ પાત્રને હિંસાએ વધારે લાભદાયક છે.

શ્રાવકની પ્રતિજ્ઞા કેટલી ?

શ્રાવકની દયા સવા વસાની છે. એની પ્રતિજ્ઞા કેટલી ?, “ત્રસ જીવને, નિરપરાધીને, નિરપેક્ષપણે ન મારું.”

સાપ પણ મનુષ્ય કે જનાવરને શોધી શોધીને મરવાનું કામ કરતો નથી. કોઈ અથડામણમાં આવે તો તેને તે ડાંખે છે. શ્રાવકની પ્રતિજ્ઞામાં પણ એજ નિયમ કે પોતાના

કૌટુંબિક, વ્યવહારિક, આર્થિક, શારીરિક પ્રવૃત્તિમાં જે આડે ન આવે, આડે આવવાનો ગુન્હો ન કરે, તેને મારવો નહિ, અર્થાત્ તેવા ત્રસ જીવને મારવો નહિ. સ્થાવર તો આડે આવવાનો જ નથી, તેથી પ્રતિજ્ઞા માત્ર ત્રસને અંગે જ છે. સ્થાવરની પ્રતિજ્ઞા તો શ્રાવક માટે શક્ય જ ક્યાં છે?, હવે ત્રસ જીવ કદી અપરાધી બને, અને શ્રાવક ન મારે તે વાત જૂદી, પણ પ્રતિજ્ઞા તેવી નહિ. અરે! વર્તમાનમાં કોઈ જીવ અપરાધ ન કરતો હોય, એવા જીવના સંબંધમાં પણ ભૂતકાલનો અપરાધ માલુમ પડે, અગર ભવિષ્યમાં તે અપરાધ કરશે; એમ માલુમ પડે તો પણ પ્રતિજ્ઞા બંધનકર્તા નહિ. વળી પોતાનાં કામ કાળે ચાલુ હોય તેમાં ત્રસ જીવો મરે એની પણ પ્રતિજ્ઞા નહિ. ત્રિચારો! મૂઠીભર ત્રસ જીવોના અંગે પ્રતિજ્ઞામાં પણ કેટલી ફટછાટની પોલ?, એકેન્દ્રિય મારે તેના કરતાં બેઘન્દ્રિયની વિરાધનાનું ઘણું પાપ છે. એમ ઉત્તરોત્તર પાપ વધારે હોઈ, ત્રસ જીવોની વિરાધનાનો ત્યાગ પણ મોટો છે; અનંતા એકેન્દ્રિય જીવોની જ્ઞાનશક્તિ કરતાં એક બેઘન્દ્રિયની જ્ઞાનશક્તિ વધારે છે; એ રીતે પંચેન્દ્રિય પર્યંત સમજવાનું છે. ત્રસને ન મારવાની પ્રતિજ્ઞામાં પણ પ્રતિજ્ઞા કરનારે ઘણું કર્યું છે.

પ્રતિજ્ઞાની મર્યાદા.

સ્થાવર જીવોમાં પણ શ્રાવક નિર્ધારક હિંસા કરતો નથી. પ્રતિજ્ઞા માત્ર સવા વસાની દયા (વિરાધના ત્યાગ) પુરતી છે, પણ દયા તો સર્વ જીવો પ્રત્યે હૃદયમાં છે. પ્રતિજ્ઞા ત્રસ જીવો પુરતી છે, અને એકેન્દ્રિય જીવોની બંધી છૂટી છે, અને ત્રસની બાધા છે; એમ બને?, દિવસે ન ખાવું અને રાત્રે જમવું, અનાજ ન ખાવું અને માંસ જ ખાવું, પાણી ન પીવું અને દારૂ જ પીવો; આવી પ્રતિજ્ઞા હોય?, ન જ હોય. કર્મના ક્ષયોપશમની અપેક્ષાએ માંસ દારૂની વિરતિના પરિણામ વિના, ત્રસની વિરતિના પરિણામ થયા વિના, આહાર પાણીના પચ્ચખ્ખાણુ એ તો ધર્મને ધકકો મારવા જેવું છે. આથી શ્રાવકની દયા સવા વસાની કહેવામાં આવી છે.

અહિં કોઈ તર્ક કરે કે, સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ પ્રકારના જીવો કોઈથી હણાતા નથી, અગર તે કોઈને હણતા નથી, તેની વિરતિના પચ્ચખ્ખાણુમાં શ્રાવકને શું બાધ હતો? અજવાળું કોઈને ધકકો ખાતું નથી, અને તે કોઈને ધકકો મારતું નથી; તેવી રીતે ચૌદ રાજલોકમાં ભરેલા સૂક્ષ્મ જીવોથી, સ્થુલ જીવોને, બાહર જીવોના ઔદારિક શરીરાદિને પ્રતિઘાત, ઉપઘાત થતો નથી, તો પછી એની દયાનાં કારણે પચ્ચખ્ખાણુ કેમ નહિ. સમાધાન:- હિંસાળ પૂછવો સહેલો છે, ગણવો સહેલો નથી. જેને બાહરની હિંસાની વિરતિ પરિણમી નથી, તેવાને સૂક્ષ્મની હિંસાની વિરતિના પરિણામો થતાં જ નથી. કર્મની અપેક્ષાએ અપ્રત્યાખ્યાનીની ચોકડી ગયા વિના પ્રત્યાખ્યાનીની ચોકડીની વિરતિ થતી જ નથી. સંજવલનાદિ-ચોકડીઓરૂપ કષાયોના ચાર લેદો છે. ક્રોધ, મન, માયા, લોભ એમ કષાયો ચાર

હોવાથી એને ચોકડી કહેવામાં આવે છે. કોધ, માન, માયા, લોભને ચંડાળ ચોકડી કહેવામાં આવે છે. અનંતાનુબંધની ચોકડી જાય, પછી જ અપ્રત્યાખ્યાનની ચોકડી જાય. તેમ બાહરની વિરતિ થાય, પછી જ સૂક્ષ્મની વિરતિ થાય. માંસ, દાડ; અને રાત્રિભોજનના ત્યાગ પછી જ અનાજ પાણી વગેરે દિવસે ખાવાના પરચખાણુરૂપે ત્યાગ કરાવી શકાય. મૃષાવાદમાં ‘નાનાં જૂઠ્ઠાં નહિં બોલું, અને મોટાં જૂઠ્ઠાં બોલું’ એવી પ્રતિજ્ઞા હોઈ શકે નહિ. પ્રતિજ્ઞામાં મોટાં જૂઠ્ઠાં બોલવાનો ત્યાગ હોય, નાનાં જૂઠ્ઠાં બોલવાની કદી છૂટી ન હોય. ચોરીમાં પણ પહેલાં મોટી ચોરીના ત્યાગનાં પરચખાણુ હોય. છે, અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં સ્વસ્ત્રીના ત્યાગનું કહેવું એ કથન બનાવટી ગણાય.

પહેલાં સ્પર્શનર્થદ્રિયનો ક્ષયોપશમ, પછી જ રસેનેન્દ્રિયનો ક્ષયોપશમ, પછી ઘ્રાણેન્દ્રિયનો ક્ષયોપશમ, ચક્ષુરિન્દ્રિયનો ક્ષયોપશમ; અને તે પછી શ્રોત્રેન્દ્રિયનો ક્ષયોપશમ હોય છે. આથી તો એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જાતિ કહી છે. ઈન્દ્રિય અને મન દ્વારા થતું જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન, અને તેને રોકનાર તે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ.

જ્ઞાન તથા આવરણ સંબંધિ-વિવરણ

શબ્દના અર્થને વાચ્ય વાચક ભાવે જાણવાનું કામ ઇન્દ્રિયોનું નથી, પણ એ કામ મનનું છે. જે બરફી ખાવાથી એક જ્ઞાન તરફડીને મરી જાય, તે બરફીમાં બીજો જ્ઞાન મોં ઘાલશે નહિ; કારણ કે મન તો જનાવરને પણ છે. મતિજ્ઞાન થયા પછી, વાચ્ય વાચક ભાવનું જ્ઞાન થાય તે શ્રુતજ્ઞાન, સંકેત કે શબ્દાદિ વિના દૂર રહેલા રૂપી પદાર્થોનું જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન અને મનવાળા જીવોના મનના વિચારોનું જ્ઞાન તે મનઃપર્વજ્ઞાન છે.

જીવોનાં સ્વરૂપ, ક્ષયોપશમ, સ્થિતિ પરત્વે ધ્યાન રાખી, શાસ્ત્રકારે આવરણના ભેદ તે રીતે રાખ્યા છે, માટે પ્રત્યક્ષાવરણીય કે પરોક્ષાવરણીય એવા બે ભેદ નથી કહ્યા. જીવની ઉત્ક્રાંતિ એટલે ચઢવાનો આ ક્રમ છે. સૂર્યનું અજવાળું બારીના કાચથી અહિં પણ દેખાય છે. કેવલજ્ઞાનના સ્વરૂપે તમામ જીવો છે. આવરણની વાસ્તવિકતા મુજબ મતિ, અને શ્રુતાદિજ્ઞાન પણ અવશય, અને જેમ આવરણ ખસે તેમ તેમ તે જ્ઞાન તે તે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય. સર્વથા આવરણ ખસે ત્યારેજ કેવલજ્ઞાન થાય, જેથી સર્વ જીવોના સર્વકાલના સર્વ દ્રવ્યના રૂપી અરૂપીના સર્વ ભાવ જણાય. કેવલજ્ઞાન એટલે કંઈ પણ જાણવાનું બાકી રહે નહિ. એકેન્દ્રિયાદિની ભિન્ન ભિન્ન શક્તિ વિગેરે કેવી છે?, તે વધુ વર્ણન માટે વિશેષાધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૩૩.

મન, વચન, શ્વાસોશ્વાસ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે, વિસર્જન કરે પણ ધારણ કરે નહિ.

શ્રી ગણધર મહારાજએ, શાસનની સ્થાપના માટે ભવ્યત્માઓના ઉપકાર માટે રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ-શ્રીભગવતીજી-સૂત્રના આઠમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશનો પુદ્ગલ-પરિણામનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. હવે સંસારી જીવોમાં પણ એકેન્દ્રિયાદિ પંચેન્દ્રિય સુધીના પાંચ ભેદો છે, તેમાં ખરું કારણ પુદ્ગલોના પરિણમનનું છે. કલમ સારી હોય કે નરસી હોય, પણ નાનું બાલક શાહીનો તથા કલમનો ઉપયોગ લીટાં કરવામાં જ કરે, તેમ જ જીવોને એકેન્દ્રિયનામ કર્મનો ઉદય હોય, તે જીવો જ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે, તેને એકેન્દ્રિય શરીરપણે પરિણમાવે છે. જે જલ આપણે પીએ છીએ, તેજ પશુ પક્ષી પણ પીએ છે, તેજ જલથી વૃક્ષો, અને વેલડીઓ સિંચાય છે, જલ એક જ પણ પરિણમન ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. ધાન્યને અંગે, ખોરાકને અંગે મનુષ્ય, તિર્યંચ કે કીડી તમામ એજ ખોરાક લે છે, છતાં પરિણમન પોત પોતાની જાતિ, ગતિ અનુસાર થાય છે. પુદ્ગલનું પરિણમન જેમ પાંચ ઇન્દ્રિય ને અંગે જણાવ્યું છે, તેમ મન, વચન, શ્વાસોશ્વાસને અંગે પુદ્ગલ પરિણમન છતાં છ, સાત આઠ ઇન્દ્રિય એવા ભેદ કેમ નહિ?, ભાષા વર્ગજ્ઞાનાં પણ પુદ્ગલો તો છે, અને જનાવરો, આર્યો; અને અનાર્યો તમામ એજ પુદ્ગલો લઈને ભાષાપણે પરિણમાવે છે. તેજ રીતે જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્તમ-પરિણામવાળા પુદ્ગલો લઈને, મન રૂપે પણ પરિણામાવાય છે. તર્ક કરનાર તર્ક કરે છે કે મન, ભાષા તથા શ્વાસો-શ્વાસમાં પણ પુદ્ગલ-પરિણમન છતાં, તેને ઇન્દ્રિયોના ભેદની સંખ્યામાં કેમ ન ગણ્યાં?, ઇન્દ્રિયના પુદ્ગલો પરિણમાવ્યા પછી ઇન્દ્રિયોથી ધારણ કરાય છે, પણ તેને વિસર્જન નથી કરતા, ન્યારેમનમાં, ભાષામાં તથા શ્વાસોશ્વાસમાં પુદ્ગલો ગ્રહણ થાય છે, પરિણમવાય છે, પણ ધારણ કરવામાં આવતા નથી; અર્થાત્ વિસર્જન કરાય છે. ત્યાં પુદ્ગલનું સ્થાયીપણું ન હોવાથી, એને ઇન્દ્રિયોના પુદ્ગલ પરિણમનના ભેદની જેમ ભેદમાં ગણ્યાં નથી. પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરી ધારણ કરનારા એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જાતિની અપેક્ષાએ પ્રયોગ-પરિણત પુદ્ગલોના પાંચ પ્રકાર છે.

ગ્રહણ સૂર્ય-ચંદ્રનું થાય છે, તારા નક્ષત્રાદિનું થતું જ નહિ.

જગતનો સ્વભાવ જુઓ! તારા કે નક્ષત્રોનું ગ્રહણ સાંભળ્યું છે?, કહેવું પડશે કે ના. સૂર્ય તથા ચંદ્રનું જ ગ્રહણ હોય છે. મંગલનું, અને બુધનું ગ્રહણ જોયું?, નાં. તારા, નક્ષત્રાદિની ગણના

જ્યોતિષી તરીકેની ખરી, પણ મોટા તરીકે ગણના નથી. રાત્રિએ તારાઓ, ગ્રહો, નક્ષત્રો પણ ચળકે છે, અને ચંદ્ર પણ ચળકે છે, છતાં નિશાકર તો ચંદ્ર જ છે, અને દિનકર સૂર્ય જ છે. સંપત્તિ અગર વિપત્તિ મોટાને જ હોય છે. દેવતા તથા નારકીનો ભેદ પંચેન્દ્રિયમાં જ કેમ?, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યના વિપાકનો ભોગવટો, તથા ઉત્કૃષ્ટ પાપના વિપાકનો ભોગવટો સંપૂર્ણતયા પંચેન્દ્રિય-પણામાં જ થઈ શકે છે. ઉત્કૃષ્ટ પાપના વિપાકોને ભોગવવાનું સ્થાન નરક ગતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યના વિપાકોને ભોગવવાનું સ્થાન સ્વર્ગ ગતિ છે. દેવલોકને અંગે અત્રે વિવેચન ચાલુ છે. પુણ્યબંધથીજ દેવલોક મળે છે. ધર્મ કરનારા જ પુણ્યોપાર્જન કરે છે. ધર્મ કરનારા કાંઈ એક પ્રકારના હોતા નથી. ધર્માચરણ માટે કુટુંબાદિનો ત્યાગ કર્યા છતાં, ધર્મનું સ્વરૂપ ન સમજે, તેવાઓ ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વરૂપ સમજે પણ વર્તાવમાં ન હોય, તેને દેવગતિ મળે ખરી, પણ વર્તનમાં હોય તેને ચઢીચાલી દેવગતિ મળે છે. વર્તનમાં ડામાડોળ સ્થિતિ હોય, તેને તદ્દનુસાર દેવગતિ મળે.

લક્ષ્ય એકજ

કેટલાક એવા પણ છે કે જેઓ માન્યતામાં દૃઢ છે, વિચારોમાં વિશુદ્ધ છે, અને ચોવીશે કલાક ધ્યેયથી ચૂકતા નથી. પાણી ભરીને આવતી બાઈ વાતો કરે, હસે, બધું ખરું પણ દૃષ્ટિ માથા ઉપરના પાણીથી ભરેલા બેડા ઉપર છે; એજ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિનું લક્ષ્ય પણ ધર્મ ક્રિયામાં જ હોય છે. સંસારની ક્રિયા કરે ભલે, પણ એને એ ક્રિયા ગમતી નથી. આરંભ-સમારંભથી હુબાય, એનાં કટુ ફલ ભોગવવાં પડે એમ સમક્રિતી માને છે જરૂર એ આશુ-વ્રત નથી લેતો, છતાં એનું લક્ષ્ય ધર્મ તરફ જ હોય છે. એમના માટે પુણ્ય બંધાનુસાર દેવલોકમાં સ્થાન તો ખરૂંજને!

મહાજન મહારાં માખાપ છે, પણ ખીંટી મારી ખસે નહિં.

કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે જે, પેલા કણખીએ કહ્યું કે ‘મહાજન મારા માથા ઉપર, પણ મારી ખીલી ફરે નહિ’; આવું જેઓ માને છે, તેઓ ‘ધર્મ કલ્યાણકારી, છે, ધર્મ આચરવા લાયક ખરો, પણ મારા આર્થિક, વ્યવહારિક, કૌટુંબિક, શારીરિક સંયોગો પહેલાં તપાસવા પછી ધર્મની વાત. ધર્મ થાય કે ન થાય, પણ મારા ચાર ખીલા ફરે નહિ. આર્થિક, વ્યવહારિક, કૌટુંબિક, શારીરિક સંયોગો રૂપી ચાર ખીલા ન જ પડે. એવી રીતે ધર્મને શ્રેષ્ઠ પણ માનનારાઓને તે મુજબ ફળ મળે છે. એવી સ્થિતિમાં થતા પુણ્યબંધાનુસાર દેવલોકમાં તેને યોગ્ય સ્થાન મળે છે. કેટલાકો આ ચાર સંયોગોને વિઘ્નરૂપ માને છે, તેથી શારીરિક સંયોગને અંગે અશકલ માની, બાકીના ત્રણ સંયોગને વોસરાવે છે. કેટલાકો એવા છે કે ‘ધર્મના કાર્ય વિના આંખનો પલકારો પણ ન કરવો ત્યાં સુધી વર્તનવાળા એટલે કે શારીરિક સંયોગોની પણ સ્પૃહાને તજવાવાળા હોય છે.’

‘બહુવેલ સંદિસાહુ’ ઇત્યાદિનું રહસ્ય.

પૌષધ ઉચ્ચરતી વખતે ‘બહુવેલ સંદિસાહુ,’ તથા ‘બહુવેલ કરશું’ એવો આદેશ માંગો છો, તેનું રહસ્ય સમજશે. ત્યારે તમને આત્મ-અર્પણ સમર્પણ એ વસ્તુનું ખરું તત્ત્વ સમજાશે. ત્યાં પૌષધમાં પ્રવેશ કરનાર ગુરૂને એમ કહે છે, કે આ કાયા આપને અર્પણ કરું છું. તેથી તેના ઉપર હવે મારો કશો હુકમ નથી. આ કાયાથી થતી ક્રિયા પ્રત્યે તમારો હુકમ છે. આપની આજ્ઞા વિના એક પણ ક્રિયા હું કરી શકું નહિ. તેમાં આંખનો પલકારો થવો, શ્વાસ લેવો, અને નાડીનું સંચાલન થવું વિગેરે ક્રિયાઓમાં પણ યદ્યપિ આપશ્રીને પૂછવું જ જોઈએ, પણ એ ક્રિયાઓ એટલી બધી સૂક્ષ્મ છે, કે દરેક વખતે આપશ્રીને પૂછવું અશક્ય હોઈ પ્રથમથી આપની રજા માંગી લઉં છું. ‘બહુવેલ સંદિસાહુ,’ અને ‘બહુવેલ કરશું’ એ જો આદેશમાં તે અશક્ય પ્રસંગો માટે રજા માંગેલી છે.

સમર્પણ-રહસ્ય.

જે પહેલો આદેશ માંગ્યો છે, એમાં ‘બહુવેલ કરશું’ એવી જે પછી રજા માંગવાની છે, તેની પણ રજા માંગવાનો ‘બહુવેલ સંદિસાહુ આદેશ માંગ્યો છે. રજા માંગવી તેની પણ રજા માંગવાની છે. ‘રજા માંગું?’ એ માટે પણ મને રજા આપો.’ કહો કે કેવલ સમર્પણ છે. જે મીલકતમાં રીસીવર હોય, તેમાંથી રોજનો ખર્ચ ઉપાડવા માટે બંધારણ હોય, તે મુજબ ખર્ચની રકમ વગર પૂછ્યે મળે જાય; કેમકે રીસીવરે જ એ બંધારણ કાયમ માટે નક્કી કર્યું છે. અહિં પણ ‘બહુવેલ કરશું’ એ આદેશ માંગ્યો એમાં એ મુજબ બંધારણ સમજી લેવું. કોર્ટમાં હુકમનામા માટે પણ રજા માંગવામાં આવે છે જેમકે ઉપલી કોર્ટમાં અપીલ કરવી હોય, તો પણ નીચલી કોર્ટની રજાથી જ થઈ શકે છે. એ રીતે પૌષધમાં ‘બહુવેલ સંદિસાહુ’ નામના પ્રથમ રજા માંગવા-રૂપ આદેશની માંગણી, સૂક્ષ્મ-ક્રિયાદિ માટે ‘બહુવેલ કરશું’ નામના આદેશની માંગણી માટે છે.

રજા માંગવી, રજા માંગવાની રજા માંગવી એવું બંધારણ રજા માંગનાર માટે છે, પણ રજા માંગી માટે ગુરૂએ રજા આપવી જ એમ નથી. કોર્ટમાં તો તમે કેસ કરો છો, એટલે કેસ ચલાવવાની રજા માંગો છો, પણ કોર્ટ તરફથી તેનો ચૂકાદો અગર હુકમ ગમે તેવો પણ અપાય જ છે, કારણકે કોર્ટ પ્રજાને ચૂકાદો આપવા બંધાયેલી છે. અહિં તેમ નથી ‘ઇચ્છાકારી’ તથા ‘ઇચ્છાકારણ’ શબ્દ પ્રયોગ એ સૂચવે છે, કે રજા માંગનાર એકરાર કરે છે, હું રજા માંગું છું પણ ‘આપ રજા આપો જ’ એવું મારું દબાણ નથી. ‘ઇચ્છા હોય તો રજા આપો’ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શરીર પણ સમર્પણ થાય છે. સ્થાંડિલ જવું વગેરે મોટી ક્રિયામાં તો દરેક વખતે રજા માંગવાનું શક્ય છે, પણ આંખના પલકારા માટે અશક્ય હોવાથી તેની રજા, બંધારણીય રીતિએ, પ્રથમથી માંગી રાખવામાં આવે છે. ભાડુતથી ઘરમાં ફેરફાર

ન થાય; કાંઈ પણ ફેરફાર માલીક મારફત જ તે કરાવી શકે. સંથારો કરવાની પણ રજા માંગવી પડે. સાધુપણમાં તો સાધુએ કાયમ માટે ગુરૂને મન, વચન, કાયા સર્વથા સમર્પણ કરવાના છે.

અગારાઓ અળગારીયં.

‘મહાવીર ભગવાને દીક્ષા લીધી’ એમ કહેવું છે, તે સ્થળે પણ ‘ધરમાંથી નીકળીને’ એમ શા માટે કહ્યું?, અર્થાત ‘અગારાઓ અળગારીયં’ એમ કહ્યું છે; એમ કહીને એ જણાવવું છે, કે ત્યાગી થનારાએ આર્થિક, કૌટુંબિક, વ્યવહારિક સંયોગોથી દૂર થવું જ જોઈએ. આ રીતે આર્થિક, કૌટુંબિક, વ્યવહારિક સંયોગોથી પર થઈને પ્રવ્રજિત થનારાઓ નવચૈવેયક આદિ દેવલોકના સુખ ભોગવવાને અધિકારી થાય છે. પ્રવ્રજિત તો થયા, પરંતુ તેમાંય પ્રમાદી વર્ગ હોય. તે પણ પ્રતિજ્ઞામાં બાધ ન લાવે, અને પ્રમાદ ન કરે. સ્વાધ્યાયમાં, ધ્યાનમાં લીન રહે, સમિતિમાં, ગુપ્તીમાં, પિણ્ડ વિશુદ્ધિમાં લીન રહે. આટલું છતાં મનમાં ગુંચવાયા કરે, મન અસ્તવ્યસ્ત હોય, ત્યાં પ્રમાદ સમજવો. ભલે પ્રવૃત્તિ બાહ્યની ન હોય, પણ મન ઢોડયા કરે ત્યાં પ્રમાદ સમજવો. એક શેડ સામાયિકમાં બેઠા હતા, પણ તેમનું મન જેમની સાથે વ્યાપાર છે, તેવા ઢેડા પાસેના લેણાદેણામાં હતું. તે વખતે બહારથી કોઈએ પૂછ્યું કે શેડ ઘરમાં છે કે?, વહુએ કહ્યું કે શેડ ઢેડવાડે ગયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય કે આર્થિક, વ્યવહારિક, કૌટુંબિક સંયોગોથી પર થયા છતાં, ધ્યેયને અંગે પ્રમાદી રહેનાર વર્ગ છે, અને અપ્રમત્ત વર્ગ પણ છે. પ્રમત્ત દશાને અંગે ધનાશાલિભદ્રનું ચરિત્ર શાસ્ત્રમાં પ્રસિધ્ધ છે.

શાલિભદ્રને ત્રણ ભવ શાથી થયા?

જ્યારે દીક્ષા લેવાની ભાવના થઈ ત્યાર પછી શાલિભદ્રજી રોજ એકએક સ્ત્રીનો ત્યાગ કરતા હતા, કારણકે તેને બત્રીશ અતિસ્વરૂપવાન સ્ત્રીઓ હતી. શાલિભદ્રની બહેનને આ વાતની ખબર પડી ગઈ. ભાઈ બહેનનો રાગ કેવો હોય!, શાલિભદ્ર જેવો વૈભવાન્વિત બંધુ, દિવ્ય-ભોગોનો ભોક્તા બંધુ, કલ્પનાથી દિવ્ય નહિ, પરંતુ દેવલોકોથીજ ભોગોના પદાર્થોની લલ પેટીઓ રોજ આવતી હતી જેને એવો તે બંધુ, રોજ એકએક સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે. અને હવે થોડા વખતમાં ઘેરથી ચાત્રી નીકળશે, એ વિચારે તેની બહેન ધનાજીને ન્હારાવતી હતી ત્યારે આંસુ આવ્યાં. ધનાજીએ રોવાનું કારણ પૂછ્યું, અને તેણીએ હતું તે કારણ જણાવ્યું. તે વખતે ધનાજીએ શું કહ્યું? ત્યારે ભાઈ શાલિભદ્ર ખરેખર કાયર છે. જ્યારે ત્યાગ જ કરવાનો છે, તો પછી એકએકનો ત્યાગ શા માટે? શાલિભદ્રની બહેને કહ્યું સ્વામી! ‘બોલવું તો રહેલું છે, કરવું મુશ્કેલ છે.’ એનો જવાબ ધનાજીએ કયો આપ્યો?, ત્યાંથી તુરત ઉભા થઈને ગયા, ‘હવે આઠેયનો આજથી ત્યાગ!’ એમ કહીને આઠ આઠ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરીને નીકળી ગયા. શાલિભદ્રને ત્યાં જઈને તેની કાયરતા છોડાવી, અને તરત તેને પણ સાથે

લીધો, અને બન્ને સાળા બનેલીએ સાથે દીક્ષા લીધી. છેલ્લે બન્નેએ રાજગ્રહી નગરીમાં અનશન પણ સાથે કર્યું છે. શાલિભદ્રની માતા કુટુંબીજનો સાથે દર્શન કરવાને આવી છે, ત્યાં શાલિભદ્રે સ્નેહવશાત્ માતાની સામે રહેજ નજર કરી છે. આથી તેમના ત્રણ ભવ બાકી રહ્યા, અને ધનાંજી તો પોતાના આત્મ ધ્યાનમાંજ તલ્લીન રહ્યા, તેથી તેઓ તેજ ભવે મુક્તિ સુદરીને વર્યા છે. આંખનો પલકારો માત્ર પણ સાગરોપમનો સંસાર વધારે છે.

આવા આંખના પલકારોનો પણ પ્રમાદ ન કરવાથી, શરીરની પણ સ્પૃહા સદંતર વર્જવાથી, જે પુણ્યબંધ થાય તેના યોગે એટલે કે અપ્રમત્ત સંયમ યોગે અનુત્તર દેવલોક મળે છે. પ્રમાદી સાધુ માટે અનુત્તર વિમાન નથી. સાધુપણમાં અપ્રમાદી સમકિતી, આયુષ્ય બંધ યોગે, અનુત્તર મેળવી શકે છે. પુદ્ગલ-પરિણમથી આ રીતિએ જીવોના ભેદો જણાવવામાં આવ્યા હવે સૂક્ષ્મ બાંદરના ભેદોના વર્ણન માટેનો અધિકાર અથેવર્તમાન.

દેશના-૩૪

સુહુમપુઢવિકાઇયર્ગિદિયપયોગપરિણયા ણં મંતે ! પોગલા કઢવિહા પ્ણત્તા ?, ગોયમા !
 દુવિહા પ્ણત્તા, પ્જ્જત્તગસુહુમપુઢવિકાઇય જાવ પરિણયા ય અપ્જ્જત્તસુહુમપુઢવિકાઇય જાવ
 પરિણયા ય, બાદરપુઢવિકાઇયર્ગિદિય૦ જાવ વણસ્સિકાઇયા, એકેક્કા દુવિહા પોગલા-સુહુમા ય
 બાદરાં ય, પ્જ્જત્તગા અપ્જ્જત્તગા ય માણિયન્ના ।

ઉંચી સ્થિતિનો, તથા હલકી હાલતનો પુદ્ગલ-પરિણમનો પ્રકાર.

સિદ્ધના જીવો પુદ્ગલોને ખેંચતા જ નથી.

શ્રી ગણધર મહારાજાએ શ્રી શાસનની સ્થાપના માટે રચેલી શ્રીદ્વાદશાંગી પૈકી પંચમાંગ શ્રીલગવતીજીના અષ્ટમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશામાંનો પુદ્ગલ-પરિણમનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. મોક્ષના જીવોને તો પુદ્ગલ-સંબંધ સર્વથા નથી જ. તે વિનાના તમામ જીવોને પુદ્ગલ સંબંધ હોવાથી, દરેક જીવમાં પરિણમનની ભિન્નતા રહેલી છે. પંચેન્દ્રિયના ચાર ભેદમાં પણ તે જ નિયમ લાગુ છે. નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવતા એ ચાર ભેદ પંચેન્દ્રિયના છે. નવગ્રંથેયક સંબંધી વિવરણ કરી ગયા પછી, અનુત્તર દેવલોકનો અધિકાર

ચાલુ છે. ચૌદ રાજલોકમાં ખીજું એકે એવું સ્થાન નથી, માટે જ એનું નામ ‘અનુત્તર’ છે. અનુત્તર દેવલોકમાં પાંચ જ વિમાન છે. કોઈ તર્ક કરે કે ‘ખધા જીવોના લેહો જણાવ્યા તો સિદ્ધના જીવો સંબંધી કેમ કંઈ કહેતા નથી ?’ મુદ્દો એ છે કે જીવના લેહોનો અધિકાર પુદ્ગલ-પરિણામનો છે. સિદ્ધના જીવો તો પુદ્ગલોને પરિણમાવતા જ નથી એટલે પુદ્ગલ પરિણમન વગરના તે સિદ્ધના જીવો છે, એટલું જ કહેવું પર્યાપ્ત છે.

અનુત્તર-વિમાન કોને મળે ?

પુદ્ગલ-પરિણમનને અંગે, પુણ્યના વિપાક રૂપે ઉચ્ચામાં ઉચ્ચો લેહ અનુત્તર દેવલોકનો છે, આવા સ્થાનને કોણ મેળવે ?

યથા ચિત્તં તથા વાચા, યથા વાચા તથા ક્રિયા ।

ચિત્તે વાચિ ક્રિયાયાં, ચ, સાધૂનામેકરૂપતા ॥૧॥

મન, વચન તથા ક્રિયાથી ત્રિકરણ યોગે એક રૂપે આત્માએ સંયમ પાલન કર્યું હોય. કહો કે અપ્રમત્ત સંયમ પાળ્યું હોય, એટલે કે આટલી ટોચને હુદ્દે જે આત્મા સ્વ-શક્તિ કેળવી શક્યો હોય, તેજ આત્મા અનુત્તર વિમાનને મેળવી શકે છે. પૂર્વે જેનું સમ્યક્ દર્શન શુદ્ધ હોય, સમ્યક્ ચારિત્ર શુદ્ધ હોય, તેમાં લેશ પણ સ્ખલના ન હોય, તે જીવ અનુત્તર વિમાનને મેળવે છે. અનુત્તર વિમાનમાં પણ ઉચ્ચ કોટિના એવા દેવો છે, કે જેને ‘લવસત્તમ’ કહેવામાં આવે છે. ‘લવસત્તમ’ શાથી કહ્યા ?, ૪૮ મિનિટની બે ઘડી એટલે ૧ મુહૂર્ત, અને એક મુહૂર્તના ૭૭ લવ થાય છે. અહિં ‘લવસત્તમ’ એટલે માત્ર ‘સાતલવ’ એાછા આયુષ્યે ‘અનુત્તરમાં’ આવેલા દેવો. તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વ ભવે એ નિર્જરાની ધારા જો સાત લવ વધારે લંબાણી હોત, એ ધારામાં આયુષ્ય સમાપ્તિએ પડે તો ન પાડ્યો હોત, ફક્ત સાત જ લવ વધારે આયુષ્ય હોત, તો તે આત્મા મોક્ષે જ જાત. એ જ રીતે છઠ્ઠું જેટલો તપ વધારે થયો હોત અથવા છઠ્ઠું તપની નિર્જરા જેટલી નિર્જરા વધારે થઈ હોત, તો તે આત્મા જરૂર મોક્ષે જ જાત. ‘લવસત્તમ’ એટલે પૂર્વે કાર્ય-સિદ્ધિથી માત્ર સાત લવના અંતરે જ રહી ગયેલા, સાતલવ આયુષ્ય વધારે ન હોવાથી મોક્ષે ન જઈ શકાયું તેવા દેવો, પરંતુ અનુત્તર વિમાનનો અધિકાર તેઓને મળ્યો.

પ્રથમના ચાર અનુત્તર, તથા સર્વાર્થસિદ્ધના જીવો અંગે મુખ્ય લેહ.

અનુત્તર વિમાનના દેવતાઓના પાંચ લેહ છે. ૧ વિજય. ૨ વિજયંત ૩ જયંત ૪ અપરાજિત. ૫ સર્વાર્થસિદ્ધ. સિદ્ધશિલાથી માત્ર ૧૨ યોજન દૂર અનુત્તર વિમાન છે એમ કહ્યું છે. સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉવવાઈ ન જણાવ્યું, યાવત્ ઐવેયકોપપાત પણ ન જણાવ્યું; ફક્ત અનુત્તર વિમાનને અંગે અનુત્તરોવવાઈ શા માટે જણાવ્યું ?, અનુત્તર દેવોને ઉપ-પાતની અવસ્થા છે. એમનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમનું તેમાં ૧૬૫ સાગરોપમ એક પડખે

સુવાનું, અને ૧૬૧૧ સાગરોપમ ખીજે પડખે સુવાનું. આયુષ્યનો આ રીતે એ દેવોનો ભોગવટો છે. ૩૩ સાગરોપમ સુધી એક જ ક્ષેત્રમાં સ્થિતિ માટે તે ઉપપાતની મહત્તા છે. આવા પુદ્ગલોના પરિણમનને યોગે ત્યાં જીવો તેવા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રથમના ચાર અનુત્તરમાં તથા પાંચમા સર્વાર્થસિદ્ધ-અનુત્તરમાં જે મુખ્ય ભેદ છે, તે જરૂર જાણવા જેવો છે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં રહેલો જ એકાવતારી જ હોય છે. ત્યાંથી ચ્યવે એટલે તદ્ભવ મેક્ષગામી, એટલે ત્યાંથી ચ્યવીને જ્યાં અવતારે ત્યાંથી મોક્ષે જ જાય. એ પ્રરીને અનુત્તરમાં આવે એવો નિયમ નહિ, કેમકે ચ્યવ્યો એટલે જ્યાં ભવ લીધો એ ભવમાંથી મોક્ષે જ જવાનું નક્કી ! પ્રથમના ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવોના જીવો ચ્યવીને પરિમિત સંખ્યાતા ભવ પછી પણ મોક્ષે જાય, ફરીને અનુત્તરમાં આવે પણ ખરા, છતાં તેમનો પણ મોક્ષ નક્કી ! નવત્રૈવેયક સુધીના જીવો માટે મોક્ષ નકકી છે. એમ કહેવાય નહિ. અનુત્તર વિમાનથી આગળ સિદ્ધશિલા ૪૫ લાખ યોજનની છે, તે નાની નથી, એ દેવના સ્થાન તરીકે નથી; શ્રીસિદ્ધભગવન્તો અલોકને સ્પર્શીને લોકાગ્રે રહેલા છે.

જીવની સાથે રહેનારી ભૂમી.

પુદ્ગલ-પરિણમનને અંગે જાતિભેદ કરીને આ રીતિએ ભેદો જણાવ્યા. એકેન્દ્રિયને પૃથ્વીકાયાદિ જાતિમાં શી સ્થિતિ છે તે વિચારીએ. આહાર, શરાર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસો-શ્વાસ આ ચાર વસ્તુ જીવ માત્રને અંગે આવશ્યક છે. ચાહે સૂક્ષ્મ હોય, ચાહે ખાદ્ય હોય, તાત્પર્ય કે દરેક સંસારી જીવને આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોશ્વાસ વિના ચાલે તેમ નથી. આહાર લેવાનું સામર્થ્ય તે આહાર પર્યાપ્તિનો ઉદય. તૈજસ-કાર્મણ્યકાયયોગે આહાર ગ્રહણ કરી શરીરપણે પરિણમાવાય છે.

પાણીમાં લુગડું પલળે, ભીનું થાય, પણ ધાતુ નાંખે, અને માંસ કે તેમાં વીંટી નાંખી રાખે, કલાકો સુધી રાખે તો શું તે ભીની થાય ?, અગર શું તે વીંટીને નીચોવાય ?, તેમાંથી પાણીનું ટીપું પણ પડે ?, કહેવું પડશે કે ધાતુ પાણીને પકડે નહિ. ધાતુને પાણી વળગી શકે નહિ. એક સ્થલે એજ પાણીમાં લુગડું તથા વીંટી નાંખે, છતાં લુગડું પલળશે, વીંટીમાં પાણીનો પ્રવેશ થશે નહિ. તેવી જ રીતે શ્રીસિદ્ધ ભગવન્તો જે સ્થલે વિરાજમાન છે, ત્યાં જ સૂક્ષ્મ-અપ્કાય, સૂક્ષ્મ-તેઉકાય, સૂક્ષ્મ-વાઉકાય, સૂક્ષ્મ-વનસ્પતિકાય છે. સૂક્ષ્મ-પૃથ્વીકાયાદિને તૈજસ કાર્મણ્યનો ઉદય હોવાથી તેઓ પુદ્ગલ-ગ્રહણ કરે છે. સિદ્ધના જીવોનો તે સ્વભાવ નથી, કે કર્મ ગ્રહણ કરે. સૂક્ષ્મ કે ખાદ્ય, કોઈપણ પ્રકારનો સંસારી જીવ તૈજસ કાર્મણ્યવાળો હોવાથી તે તેના યોગે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને પરિણમાવે છે. નિરોગી પણ ખોરાક ખાય છે, અને સંગ્રહણીના વ્યાધિવાળો પણ ખોરાક ખાય છે; પણ સંગ્રહણીવાળાની જઠરાગ્નિ ખોરાકને પચાવી શકતી નથી.

કારણ કે અહુણ કરવાની શક્તિ નથી. નિરોગી શરીરવાળાની જઠર પુદ્ગલને (ખોરાકને) પચાવે છે, અહુણ કરે છે. તૈજસ્, અને કાર્મણ શરીર નામકર્મ હોય તેવા જીવો પુદ્ગલોને ખેંચી લે છે, તેનુંજ નામ આહાર. જીવ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને અહુણ કરે છે, અને તૈજસ્ કાર્મણની ભટ્ટી દરેક પાસારી જીવની સાથેજ રહે છે. અગ્નિનો સ્વભાવ છે કે બળતણને પકડે છે, અને પોતે ટકે છે, પણ બળતણથીજ તેજ રીતે તૈજસ્ રૂપ શરીર, આ જીવની જોડે વળજેલી ભટ્ટી છે. ભવાંતરે ભટ્ટી નામે જ જાય છે, અને જીવની સાથે રહેલી ભટ્ટી ખોરાકને ખીંચે છે, અને ખોરાકથી ટકે છે. જેનું નામ આહાર તે શરીર ખોરાક પકડે છે, પણ અંદર ભસ્મક હોય, એટલે ખાઈ જાય; પણ બધું તે ખીંચી રૂપે થાય. લીધેલા ખોરાકના (આહારના) પરિણમનથી શરીર બને છે, તે વખતે શરીર નામકર્મથી શરીર બને છે. ત્યાર બાદ ઈન્દ્રિયોને પોષણ ખોરાકમાંથી મળે છે. ખોરાકના રસમાંથી શરીરપણે પરિણમન થાય, અને એમાંથી ઘણા થોડો ભાગ ઈન્દ્રિયપણે પરિણમે છે, પછી શ્વાસોશ્વાસની તાકાત પ્રાપ્ત થાય; અને ત્યાર પછી એકેન્દ્રિય જીવો પર્યાપ્તા ગણાય છે. એકેન્દ્રિય જીવોને આ ચાર ચીજ હોય છે, અને તેનાં નામ આહાર, શરીર, ઈન્દ્રિય અને શ્વાસોશ્વાસ.

હલકામાં હલકી હાલત.

જીવ જ્યારે સૌથી પ્રથમ નીચામાં નીચી હાલતે હોય, તે વખતે અનંતા જીવો સાથે મળીને ખોરાક લે છે, અને શરીર બનાવે છે. ઘણા શરીરનો જથ્થો એકઠો થાય છતાં દેખાય નહિ તેનું નામ સૂક્ષ્મ. વરાળ ભાજનમાં દેખાય છે. પણ વિખરાતા પુદ્ગલો દેખાતા નથી. સૂક્ષ્મ-પૃથ્વીકાયના જીવો એકઠા થાય તોપણ નજરે દેખી શકતા નથી. ત્યાં શરીર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું હોય છે. આનાથી હલકી હાલત ખીજી કઈ?, કોઈ કદાચ તર્ક કરે અગર પૂછે કે ‘અસંખ્યાતમો ભાગ કેમ કહ્યો, અનંતમો ભાગ કેમ નહિ?’, શરીરપણે અહુણ થનારા પુદ્ગલો અનંતમા ભાગે હોય જ નહિ. તેનું કારણ એ છે કે અસંખ્યાતા આકાશના પ્રદેશોનો છે. ચૌદરાજલોકના આકાશ-પ્રદેશો અનંતા નથી. કેવી હલકી હાલત! અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું શરીર, ન દેખાય તેવું શરીર, એકી સાથે જ્યાં આહાર, શ્વાસોશ્વાસ લેવાય તેવું શરીર, અરે!, સહીયાડું શરીર!, સાધારણ વનસ્પતિ, અનંતકાય સૂક્ષ્મ-વનસ્પતિકાયની દુનિયામાં ગણતરી નથી, અને વ્યવહારમાં પણ નથી.

અનાદિના આવા સૂક્ષ્મપણની સ્થિતિમાં અકામ નિર્જરા યોગે ઘણું દુઃખ વેદાયું, નવું પાપ ન બંધાયું, ત્યારે જીવ ત્યાંથી બાહરમાં આવ્યો; પરંતુ બાહરમાં પણ અનંતા જીવોની ભાગીદારી છે, ત્યાં પણ એકી સાથે ઉદય છે. ત્યાં પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું શરીર છે, પણ ફેર માત્ર એટલો કે તે શરીર દેખાય છે. શરીર દેખાય તેવું છે, માટે તે સૂક્ષ્મ નહિ પણ બાહર. આ શરીર પણ અનંતા ભાગીદારોના સહીયારા પ્રયત્નોથી થયેલું છે. જૈનો કંદમૂળ શાથી નથી ખાતા?, જૈન દર્શન શાથી તે ખાવાની ના કહે છે, તે આથી

સમન્તશે. પ્રત્યેક પૃથ્વીકાય, પ્રત્યેક અપ્કાય, પ્રત્યેક તેડકાય, પ્રત્યેક વાઉકાય, પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાય, નારકી, દેવતા, તિર્યંચ, મનુષ્ય તથા સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય સાધરણ, વનસ્પતિ વિનાની તમામ વનસ્પતિકાયના આ તમામ જીવો યાવત્ સિધ્ધના જીવો ભેળા કરીએ તો એનાથીયે અનંતગુણા જીવો, સોયની અણી ઉપર રહે છે, અને તેટલા કંદમૂલના શરીરના કોઈ વિભાગમાં જીવો છે. આ સંબંધમાં વિશેષ અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૩૫

અરૂપી આત્મા સાથે રૂપી કર્મનો સંબંધ શી રીતે ?

શ્રી ગણધર ભગવાને નિરૂપણ કરેલ પંચમાડગ શ્રી ભગવત્સીજના આઠમા શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશામાંનો પુદ્ગલ પરિણામનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. સંસારી જીવોમાં તથા મોક્ષના જીવોમાં સ્વરૂપે કશો પ્રકર નથી. ચાહે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં રહેલો જીવ હોય, ચાહે સિદ્ધિમાં રહેલ જીવ હોય, પરંતુ સ્વરૂપે તો બન્ને સમાન જ છે. ખાણમાંનું સોનું, તથા લગડીનું સોનું, બન્ને સુવર્ણરૂપે સરખાં જ છે. જે સોનું શોધાય છે ત્યાં એમ નથી માનવાનું કે ભદ્રી નવું સોનું ઉત્પન્ન કરે છે. ખાણના સોનામાં માટી હજી મળેલી છે, જ્યારે લગડીનું સોનું માટીથી અલગ થયેલું છે. તદ્દન ચોખ્ખા સોનાને ચાટોર બેંકનું સોનું કહેવાય છે, અને ભેળવાળા સોનાને અશુદ્ધ સોનું કહેવામાં આવે છે. તે જ રીતિએ સંસારી જીવમાં તથા સિદ્ધના જીવમાં જીવ-સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ રતિભાર પણ ફરક નથી. કર્મથી લેપાયેલ તે સંસારી જીવ, અને કર્મથી મુક્ત તે મુક્તિના (સિદ્ધના) જીવ. જેને સત્તામાં, બંધમાં, ઉદયમાં, ઉદ્ધરણમાં કર્મ હોય તે સંસારી જીવ, તથા જેને સર્વથા તે કર્મ નથી તે બધા મુક્તિના જીવ. સંસારી જીવમાં કર્મ ભળેલું છે. કર્મના ભેળસેળને લીધે શરીરની પણ ભેળસેળ થાય. કાનો વળગે છે, માટે અનો આ થાય છે. હાથ પકડે તો અને ખસતું હોય, જવું હોય તો પણ ખસી કે જઈ શકે નહિ, તેવી રીતે જીવ શરીરે બંધાય રહ્યો છે. શરીર ન છૂટે ત્યાં સુધી જીવ ખસી શકતો નથી, જીવ આખા શરીરમાં વ્યાપેલો છે.

પ્રશ્ન થશે કે ‘અરૂપી આત્મા તથા રૂપીકર્મ’ એ બેનો સંબંધ શી રીતે થાય ? બીજાઓએ તો કર્મને દ્રવ્ય નથી માન્યું, પણ ગુણ માન્યો છે, જ્યારે જેનોએ તો કર્મને દ્રવ્ય માનેલું છે. ગુણ માનો તો ગુણની કાંઈક અવસ્થા તો હોવી જોઈએને ! કારણ કે મુલગુણનો નાશ

હોય નહિ. જૈન શાસન તો કર્મના નાશથી જીવની મુક્તિ માને છે. જો કર્મને ગુણ માને તો તો મોક્ષમાં પણ જીવની સાથે જ કર્મને માનવું પડે. કર્મ પુદ્ગલ છે; ગુણ નથી. આકાશને અને આત્માને સુખ દુઃખ નથી કરતું, કેમકે અરૂપી ચીજ સુખદુઃખનું કારણ થઈ શકતી નથી. આત્મા અરૂપી છે, અને આત્માને તમામ દર્શનકારો અરૂપી માને છે. આત્માને અરૂપી માનવામાં કોઈનો મતભેદ નથી. જેને શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, વર્ણ નથી આવે. આત્મા અરૂપી છે. આવા અરૂપી આત્માને રૂપી કર્મો વગર શી રીતે?, અરૂપી આકાશને ચંદન કે કચરો સ્પર્શતો નથી. નથી તો ચંદનના થાપા થતા, નથી કચરો વળગતો. આવી શંકા કરનારે ધ્યાનમાં રાખવું, કે જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ હોય તેને અંગે ‘કેમ’ એ પ્રશ્ન ઉઠી શકે જ નહિ. ‘પાણી તૃષા કેમ છીંપાવે છે, અગ્નિ કેમ બાળે છે’ આવા પ્રશ્નો હોય જ નહિ. વ્યવહારે પ્રત્યક્ષસિદ્ધ વસ્તુને અંગે ‘આ આમ કેમ’ એવી શંકાને સ્થાન હોતું કે રહેતું નથી. સ્વરૂપ જાણવા માટેના પ્રયત્નની વાત અલગ છે. આત્મા તથા શરીર પરસ્પર એવા વ્યાપેલા છે, કે તમામ શરીરથી ભિન્ન નહિ, અને શરીર આત્માથી ભિન્ન નહિ. સંયોગથી સર્વ અવયવો જીવ સાથે સંકલિત છે. ઔદારિક એવા સ્થુલ પુદ્ગલો જ્યારે આત્માને વળગેલા અનુભવીએ છીએ, પછી ‘અરૂપી આત્માને રૂપીકર્મ વળગે કે નહિ’ એ પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. શરીરના સર્વ પ્રદેશોમાં આત્માના સર્વપ્રદેશો વ્યાપેલા છે. આત્માએ પોતે જ તે પુદ્ગલો ઇન્દ્રિય કરેલાં છે, અને પરિણામો છે. આત્માએ પોતે જ આ શરીર બનાવ્યું છે. જન્મ વખતે આ શરીર એક વેંતને ચાર આંગલનું હતું, અત્યારે પાંચ હાથનું કેમ?, જીવ પોતે જ શરીર બાંધે છે. કોશીટાના કીડાની ચારે તરફ બાલ કોણ રચે છે? અજ્ઞાનવશાત્ પોતાનું બંધન પોતે જ ઉભું કરે છે ને!

‘કરે તે ભોગવે’ એટલું જ માત્ર નથી.

અન્ય મતવાલા તમામ, કહો કે આખું જગત્ એમ માને છે, બોલે છે કે ‘કરે તે ભોગવે, વાવે તે લણે.’ જૈન દર્શન એટલેથી અટકતું નથી, એથી આગળ વધે છે. અન્ય દર્શનો ઈશ્વરને જગત્ના બનાવનાર માને છે, જ્યારે જૈનદર્શન ઈશ્વરને જગત બતાવનાર માને છે. જૈનદર્શનમાં અને ઇતર દર્શનોમાં આ મોટો ફરક છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જશ, બંધને, મોક્ષ આ તત્ત્વો, ભવનું સ્વરૂપ કર્મનું સ્વરૂપ, દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ વગેરે બતાવનાર ઈશ્વર છે એમ જૈનો માને છે. સંસારને તથા મુક્તિને ઓળખાવનાર ઈશ્વર છે, એ જૈનો ને કમૂલ છે. ઇતરો ઈશ્વરને જીવાજીવ તમામ પદાર્થોના, સંસાર માત્રના બનાવનાર તરીકે માને છે. જૈનો ‘કરે તે ભોગવે’ તથા વાવે તે લણે’ એ તો માને છે જ પણ એટલેથી નહિ અટકતાં આગળ વધીને કહે છે, કે કરવાથી વિરમે નહિં (ભલે તે ન પણ કરે) તે પણ ભોગવે. એટલે પાપ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે, નહિં, અને પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક પાપ કરતાં અટકે નહીં, તે પણ ભલે પાપ ન કરે તો પણ તેઓ પાપ કર્મ બાંધે છે પાપ ભોગવે છે. દશ પ્રાણ,

છ પર્યાપ્તિ તમે પામ્યા છો. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવો અનાદિથી દશ પ્રાણુ છ પર્યાપ્તિ હજી પામ્યા નથી, છતાં તેઓ કયા પાપે રજળે છે? સૂક્ષ્મની સ્થિતિ તો એવી છે, કે તેઓ નથી તો પોતે કોઈની હિંસા કરતા કે નથી તો પોતાની હિંસાનું કોઈને કારણ રૂપ થતા. અજવાળાને કાચ રોકતું નથી અજવાળાને કાચનો પ્રતિઘાત નથી બાદર જીવોને કર્મ લગાડવામાં સૂક્ષ્મ જીવો કારણરૂપ થતા નથી. કેવલજ્ઞાનીને વાયુનો સ્પર્શ થાય, ઝપાટાથી સ્પર્શ થાય તેથી જીવો હણાય, પણ પોતે હિંસાનું કારણ નથી. બાદરને સૂક્ષ્મને પરસ્પર પ્રત્યાઘાત નથી. અનાદિથી સૂક્ષ્મનિગોદમાં સ્થિતિ કયા કારણે?, જે માત્ર ‘કરે તે ભોગવે’ એમ મનાય તો અનાદિથી સૂક્ષ્મનિગોદમાં સ્થિતિ માની શકાશે નહિ. જે જીવો બહાર નીકળ્યા જ નથી, ત્યાં કંઈ કારણ માનવું તો પડશેને! એ જીવોને નથી હિંસા કરવાની, નથી મૃષા ખોલવાનું, નથી ચોરી, લૂટ કરવાનાં, નથી સ્ત્રીગમન, નથી પરિવ્રજ મેળવવાનાં, નથી કોપાદિ એ જીવો વ્યવહારથી જ પર છે, છતાં ત્યાં સ્થિતિ કેમ?, કહો કે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાપથી ‘વિરમે નહિ તે પણ પાપ ભોગવે છે આજ સિદ્ધાંત મિથ્યાત્વની સાથે અવિરતિને પણ કર્મબંધનાં કારણમાં ગણી તે રાત્રિભોજન ન પણ કરે, છતાં ન કરવાનાં પચ્ચબાણુ ન લે તો પણ પાપ કર્મ ચાલુ વળચા કરે છે. પાપથી વિરતિ કરવાનું શાથી ન મળ્યું? એ પણ ચોક્કસ કર્મના ઉદયેજ માનવાનું. જેમ રસોળી મોટી થાય છે, ત્યાં તે મોટી થાય એવો વિચાર પણ નથી, તેમજ મોટી થાય તેવો કોઈ પ્રયત્ન પણ નથી, છતાં લેવાયલા ખોરાકમાંના પુદ્ગલો તેને પણ પોષણ આપે છે, તેમ કર્મનાં પુદ્ગલો અવિરતિને પણ પોષણ આપે છે. એનાર્કિસ્ટની ટોળામાં નામ નોંધાયેલું હોય, એટલે એણે ગુન્ડો કર્યો હોય કે ન પણ કર્યો હોય, ગુન્ડામાં સંડાવાયેલો જ છે. એને ઘેર જમિ લાવવામાં એની હાજરીની જરૂર નથી. એ ટોળીમાંથી રાજીનામું દઈ છટો થાય પછી જ બચાવ છે. જૈનતરો કષાય તથા યોગને કર્મબંધનું કારણ માને છે, પણ અવિરતિને કર્મબંધનું કારણ માનતા નથી.

નિષેધની સિદ્ધિ કઠીન છે.

આ જીવ કોશીટાના કીડાની જેમ પોતે શરીર રચે છે, બાંધે છે. પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી શરીરપણે પરિણમાવે છે, તેવીજ રીતે જીવ પોતે જ શરીર બાંધે છે, ટકાવે છે, રક્ષણ કરે છે, અને વધારે છે, સત્તાદિ વડે કર્મોદયવાળા જીવો તે સંસારી જીવો છે. જે જીવ લીધેલા પુદ્ગલોને એકેન્દ્રિયપણે પરિણમાવે (તેવા નામ કર્મના ઉદયે) તેથી તે એકેન્દ્રિય તેવી જ રીતે ચાલત પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત સમજી લેવું. આજનું વિજ્ઞાન પણ હવે નવી તાજી માટીમાં જીવ માનવા તૈયાર છે. બાદર પૃથ્વીકાય જીવના એ શરીરો છે. ચૌદ-રાજલોકમાં પૃથ્વીકાય યોગ્ય પુદ્ગલો કયાં નથી? ‘છે’ એમ સાબીત કરવું સહેલું છે, પણ નિષેધ સાબીત કરવો મુશ્કેલ છે. નિષેધ કરનારને શિરે જવાબદારી વધારે છે. ‘છે’ એમ સિદ્ધ કરવામાં જે બુદ્ધિ જોઈએ તેના કરતાં ‘નથી’ એમ સિદ્ધ કરવામાં વિશેષ બુદ્ધિ વગેરે જોઈએ. ‘નથી’ એમ કહેવામાં જગત આખાના

જ્ઞાનની જવાબદારી ગળે લગાગે છે. વિધાન કરનારને પદાર્થનું થોડું જ્ઞાન, થોડા ક્ષેત્રનું જ્ઞાન પર્યાપ્ત છે. દાળડી ભેઈ 'તે દાળડી છે' એમ કહી શકે પણ 'દાળડી નથી' એમ ક્યારે બોલા-
લાય ? આખા જગત્માં દાળડી નથી, એમ ખાત્રી થાય તોને !

આસ્તિક નાસ્તિકને કહે છે કે 'મારું જશે શું ?

એક નગર ખડાર એક તપસ્વી મહાત્મા પધાર્યા છે. દુનિયા ત્યાગ, વૈરાગ્યતપો, ધર્મ તરફ સ્થેજે આકર્ષાય છે. ભલે ત્યાં માને કે ન માને પણ ખેંચાય તો છેજ. ત્યાગમાં, વૈરાગ્યમાં, તપમાં એવું આકર્ષણ છે. આથી તો તપસ્વીને પણ પ્રભાવકની ગણનામાં લીધા છે. પધારેલા મહાત્મા મહાન્ તપસ્વી છે, અને આતાપના લઈ રહ્યા છે. તેઓના આવતાની ખબર પડતાં તમામ લોકો ત્યાં દર્શને ઉલટ્યા. શીલ ધર્મની મહત્તા દુનિયામાં જેને શીલ વહાવું હોય તે વળુંવે છે. તે પણ કુલટાદિ વેશ્યાને તો ખટકે જ ! શીલ ધર્મનો મહિમા દુનિયામાં ગવાય એજ વેશ્યા માટે શક્ય. આખું નગર મહાત્માને પગે લાગવા જાય, એ ભેળને એક નાસ્તિક ના દિલમાં ઉઠ્ઠા-
પાત જાગ્યો, પણ કરે શું ? આખા ગામમાં તે નાસ્તિક પોતે એકલો જ એ મતને હોતો, એટલે એની વાતને સાંભળેજ કોણ ? તેણે તપસ્વીના કાનમાં જઈને કૂંક મારી. મહાત્માજી ! આ બધું કદ કરો છો તો ખરા પરભવની ખબર કઢાવી છે ? આસામીના નિશ્ચય વિના હુંડી શાની લખો છો ? પરભવ નહિ હોય તો તમારું થશે શું ? મહાત્માએ ધ્યાન-મુક્ત થયા બાદ તેને મધુર વચનોથી સમજાવ્યું. કે ભાઈ ! તું સાંભળવા તૈયાર તો છે ને ?” એ યાદ રાખજો કે કટ્ટર નાસ્તિકો માનતા કે ન માનતા, છતાં સાંભળવા તો તૈયાર રહેતા હતા. તેણે પોતાની સાંભળવાની તૈયારી ખતાવી, એટલે મહાત્મા કહે છે. બેશક ! સ્વર્ગ, નરક મેં જોયા નથી. પણ શાસ્ત્રના આધારે નિશ્ચય કર્યો છે કે પરલોક છે, અને તેથી નરકની વેદનાથી બચવા માટે, અને સ્વર્ગના સુખોના અનુભવર્થે, શાંત્યર્થે હું તપશ્ચર્યાદિ કરું છું. ભલા ‘સ્વર્ગ કે નરક નથી’ એમ તું શા આધારે કહે છે ? તને કોઈ કહી ગયું છે કે ‘સ્વર્ગ તથા નરક નથી ?’ તારી દૃષ્ટિએ તો તારે જાતેજ ચૌદ બ્રહ્માંડમાં ફરી વળવું ભેઈએ, અને પછી ન દેખાય તો ‘નથી’ એમ કહી શકે છે. હવે માન કે એક વખત સ્વર્ગ કે નરક ન પણ હોય તો મારું ગયું શું ?

“સંદિગ્ધેऽપિ પરે લોકે ત્યાજ્યમેવાશુભં બુધૈઃ ।

યદિ નાસ્તિ તતઃ કિં સ્યાદસ્તિ ચેન્નાસ્તિકો હતઃ” ॥૧॥

આચારાંગસૂત્ર-પ્રથમવિભાગે-પૃ, ૧૨૨ પું. ૧-પં-૧૦ ।

ભાવાર્થ:—

ચીજમાં સંશયમાં પણ તત્પરતા ધરાવનારા લોક હોવે છતાં પંડિત પુરૂષોએ તે અશુભ છોડવા લાયક છે, જો નથી તો પછી તેનાથી શું થાય ? અર્થાત્ પુણ્ય-દાન

ધર્મ કર્યા તો કાયદોજ થવાનો છે, પરંતુ વસ્તુ નિશ્ચિત થઈ ગઈ તો નાસ્તિક તો પોતે પોતાના વિચારથી હુણ્યો જ છે.

સ્વર્ગ ન પણ હોય, નરક ન પણ હોય, છતાં પાપ છોડવાથી, પુણ્ય કરવાથી ગયું શું? આત્માની પ્રસન્નતા તો સાક્ષાત્ છે. પણ ભલા આદમી! જો કદાચ નરક નીકળી પડી તો તારું થશે શું? તારે શિરે તો ત્રણ ઘણા આરોપ લાગુ થાય તેમ છે. નથી જાતે તું ધર્મ કરતો, નથી કરાવતો, અને કરનાર, કરાવનારની આડે વિદ્યો ખડાં કરે છે. આ વાત સાંભળીને નાસ્તિક નિરૂત્તર તથા આલોજ બની ગયો.

લોક-જીવો અને પરિણમનયોગ્ય પુદ્ગલોથી ખીચોખીચ વ્યાપ્ત છે.

કોઈ પણ પદાર્થ ‘નથી’ એમ કહેવું, અર્થાત્ વસ્તુના અસ્તિત્વનો નિષેધ કરવો, એમાં ઘણી બુદ્ધિની જરૂર છે. ચૌદ રાજલોકમાં ‘પ્રલાણી જગ્યાએ પૃથ્વીકાયપણે પરિણમેલાં પુદ્ગલો નથી.’ તેમ કહેવાનો આપણને શો અધિકાર?, શાસ્ત્રકાર તો કહે છે કે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, સૂક્ષ્મ અપ્કાય, સૂક્ષ્મતેઉકાય, સૂક્ષ્મ વાઉકાય, સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય ચૌદરાજલોકમાં ઠાંસી ઠાંસીને રહેલાં છે; ઔદારિકપણે જેનું પરિણમન થાય છે, તેવાં પુદ્ગલો ચૌદરાજલોકમાં ખીચોખીચ ભરેલાં છે. અનંતાકાલથી જીવો મોક્ષે જાય છે, અને જઘન્યથી છ મહીને એક મોક્ષે જાયજ છે. છતાં જગત્ની સ્થિતિ એજ રહેવાની છે. મોક્ષે મનુષ્યજ જવાના મનુષ્યગતિ વિના ખીજ કોઈગતિમાં મોક્ષજ નથી. મનુષ્યગતિના આધારભૂત પૃથ્વી, અપ્, તેઉ, વાઉ, વનસ્પતિકાયને માનવાંજ પડશે. જે આત્માને છેલ્લો મોક્ષ માનો, ત્યારે પણ આધારભૂત પૃથ્વીઆદિ માન્યા વિના છૂટકો કયાં છે?, અનંતા જીવો મોક્ષે ગયા, જાય છે તથા જશે છતાં અનંતા આ રીતે રહેવાના પણ ખરા ને! આ બધા અનંતા જીવો અને પુદ્ગલ છે કયાં? ચૌદરાજલોકમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા જીવો અને પરિણમન યોગ્ય પુદ્ગલોથી ચૌદરાજલોક ખીચો ખીચ વ્યાપ્ત છે. આ રીતે આખું જગત્ જીવો તથા પુદ્ગલોથી ખીચો ખીચ વ્યાપ્ત છે એટલે જીવો ત્યાંના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પરિણમાવે છે. સૂક્ષ્મ માટે સ્થલ વિશેષની જરૂરિયાત નથી, આથી ચૌદરાજલોકમાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો માનવામાં અડચણ નથી. શરીર તૈયાર થઈ ગયું, શક્તિઓ મળી એટલે જીવો પર્યાપ્તા કહેવાયા. શક્તિઓ મળતી હોય પણ મળી ન હોય તે જીવો અપર્યાપ્તા કહેવાય. સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાના ભેદો માટે અત્રેવર્તમાન.

દેશના-૩૬.

બેંદિયપઓગપરિણયા ણં પુચ્છા, ગોયમા !, દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા-પજ્જત્તગબેંદિયપં
ય અપજ્જત્તગબેંદિયપં જાવ પરિણયા ય, एवं તેંદિયાવિ, एवं ચउरिंदियावि ।

પાત્રાનુસાર પુદ્ગલોનું પરિણમન.

શ્રીગણધર મહારાજ પંચમાંગ શ્રીભગવતીજના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણમન અધિકાર કહી રહેલા છે. તેમાં જણાવી ગયા કે કેટલાક જીવો સમજણ ધરાવતા હોય; પણ વર્તન ન કરી શકતા હોય, ભોગ ન આપી શકતા હોય; કેટલાક-જીવો સમજણ વિના વર્તન કરતા હોય, કેટલાક જીવો વિપરીત સમજણ તથા વિપરીત વર્તનવાળા હોય, કેટલાક સુંદર પ્રવૃત્તિશીલ હોય પણ પ્રમાદી હોય, કેટલાક અપ્રમત્તપણે સાધક હોય; એ રીતિએ વિપાકમાં પણ ભોગવટા માટે દરેકેદરેક ગતિમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થાન માનવા જ પડે.

એક વાત મગજમાં ખરાબર સમજી લ્યો. કે જગતમાં અમુક જગ્યાએ જીવો છે, તથા પુદ્ગલો નથી, એવો એક પણ પૂરાવો નથી. ચૌદરાજ-લોકમાં જીવો અને પુદ્ગલો ઠાંસીઠાંસીને ભરેલાં છે, અને એનો ખ્યાલ આપવા શાસ્ત્રકારે કાજલની દાળડીનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. કાજલથી દાળડી જેમ ઠાંસીને ભરેલી છે, તેમજ ચૌદ રાજલોકમાં જીવો તથા પુદ્ગલો માટે સમજવું. સર્વ જાતનાં પુદ્ગલો સર્વ લોકમાં વ્યાપેલા છે. જ્યારે જગત આખામાં જીવો તથા પુદ્ગલો વ્યાપેલાં છે, તો પછી ‘જીવ નથી’ એમ કહેવાનો શો હક ?, જીવ તથા પુદ્ગલો બન્નેથી સર્વ લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશો ભરેલાં છે, અને વ્યાપેલાં છે, સર્વપ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવો લોકમાત્રમાં વ્યાપી રહેલાં છે. વિકલેન્દ્રિય (બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય) જીવો તદ્દન સ્વચ્છ હવામાં કે તદ્દન સ્વચ્છ પુદ્ગલોમાં ઉપજી શકતા નથી. મધ્યમપ્રકારની હવા કે મધ્યમ પ્રકારના પુદ્ગલોનો આધાર હોય તોજ તેઓ ઉપજી શકે છે. તેથી વિકલેન્દ્રિય જીવો તિર્છાં લોકમાં જ ઉપજી શકે છે.

ચૌદરાજલોકમાં અવ્યાપક-જીવો

નરકમાં તિર્યંચ ઉપજી શકતા નથી, કારણ કે નરકની હવા ઘણીજ ઠંડી, અને તાપ ઘણો સખ્ત હોય તેથી એ જીવો માટે અસહ્ય છે. એ જીવો ઉર્ધ્વલોકમાં પણ ઉત્તમ, સ્વચ્છ હવામાં પણ ન રહી શકે. વિકલેન્દ્રિય જીવો નુકશાનકારક હોવાથી, ઉત્તમ સ્થાને તેવા નુકશાનકારક જીવો ન હોય.

દેવલોકમાં વિમાનની ભૂમિએ આધારભૂત, છતાં ત્યાં વિકલેન્દ્રિય જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી. દેવલોકમાં દુર્ગંધ ન હોય, પણ દશે દિશા સુગંધિ કરી દે તેવી ઉત્કૃષ્ટ સુગંધ ત્યાં હોય છે. પુણ્ય-વિપાક ભોગવવાનું સ્થાન હોવાથી, ત્યાં સુગંધજ હોય. કોઈને તર્ક થાય કે ત્યારે શું તે જીવો ઔદ રાજલોકમાં વ્યાપક ન હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી? વિકલેન્દ્રિયજીવોથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો આધારે રહેનારા હોવાથી, તેઓ સર્વ જગ્યાએ ન માનીએ, તેમાં અડચણ નથી.

સૂક્ષ્મ એટલે ?

બાહરપૃથ્વીકાયાદિ વ્યાધાત કરનારી ચીજને વ્યાપક તરીકે ન માની શકાય. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડિકાઉ, વાયુકાય, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય વ્યાધાત કરનારા છે. મધ્યમ ગંધની જેમને જરૂર નથી એવા આધાર વગર રહી શકનારા પાંચે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડિકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ઔદરાજલોકમાં વ્યાપેલા છે. આધારની દરકાર સ્થૂલને હોય, અને પતનનો ભય પણ સ્થૂલનેજ હોય છે. સૂક્ષ્મને તેવી પતનાદિની દરકાર કે તેવો ભય હોતો નથી. સૂર્યોદય વખતે જાળીયામાં ઝીણા ઝીણા કણીઆ તડકામાં (સૂર્યના પ્રકાશમાં) ઉડતા દેખાય છે. કહો કે એ કણીઆને પડવાનો ભય છે?, એ કણીઆમાં કેટલાક આમ જાય છે, અને કેટલાક તેમ જાય છે. વાયરો હોય તો જૂદી વાત, નહીં તો એક પ્રકારની તેમની ગતિ નથી; પણ ખારીક હોવાથી તેઓની ગતિ અનિયમિત છે.

આ તો સ્થૂલના નિર્ણયમાં અન્ય મતવાલા ધાક્યા, એટલે તેઓએ જાળીઆના તેજમાં દેખાતા આણુના ત્રીશમા ભાગે પરમાણુ કહ્યો. વર્તમાન વિજ્ઞાનની શોધે તે કણીઆના બે કોડ ઉપર કટકા, ચંત્રથી હાલમાં નક્કી કર્યા છે. પેલા ખીચારા ઋષીઓ, યોગીઓ, ધ્યાની કહેવરાવનારાઓની દૃષ્ટિ માત્ર ત્રીશમા ભાગ સુધી જ પહોંચી! એમણે તો કહ્યું છે કે-

જાલાન્તરગતેમાનો, યત્સૂક્ષ્મં દૃશ્યતે રજઃ તસ્ય ત્રિશત્તમો ભાગઃ, પરમાણુઃ પ્રકીર્તિતઃ । ૧।

જેનોમાં વપરાતો ‘અસંખ્યાત’ કે ‘અનંત’ શબ્દ સાંભળી ઈતરો ઉપહાસ્ય કરે છે, પરંતુ પરમાણુને સમજવા માટે લક્ષણ જ એ છે કે, અનંતા સૂક્ષ્મ પરમાણુ એકઠા થાય, ત્યારે વ્યવહારિક પરમાણુ થાય, ત્યાર પછી અનંતાનંત વ્યવહારિક પરમાણુથી રજ, ત્રસ, રેણુ બને છે. જેઓ રૂપીમાં સાચા નથી ઠરતા, તેઓ અરૂપીમાં કયાંથી સાચા ઠરવાના છે?

દરેક જીવને ચાર પર્યાપ્તિ હોય

સૂક્ષ્મને કશાની અસર થતી નથી. કાય અજવાળાને વ્યાધાત પ્રત્યાધાત ન કરે, તેમ અજવાળું કાયને વ્યાધાત પ્રત્યાધાત કરી શકતું નથી. સૂક્ષ્મને જેમ ખીજાની અસર નથી,

તેમ સૂક્ષ્મ પણ સ્પૂલને અસર કરી શકતા નથી. પાંચેય પ્રકારના સૂક્ષ્મો આખા જંગલમાં વ્યાપેલા છે, એમ શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતે કહેલું તે માનવું જ પડશે. સંસારી જીવોને આહાર, શરીર ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોશ્વાસ ચાર પર્યાપ્તિ તો માનવીજ પડે. એકેન્દ્રિય કહેવાનો વખત ક્યારે આવે? એકેન્દ્રિયપણે શરીર પરિણમવાય ત્યારે ને! આહાર પરિણમન વિના શરીર શાનું બંધાય? આહાર પછી શરીર, ઇન્દ્રિય અને શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ. સૂક્ષ્મ કે બાહર, દરેક જીવને આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ તો માન્યા વિના છૂટકો જ નથી. ચાર પર્યાપ્તિ ક્રમમાં ક્રમ દરેક જીવને હોય જ છે. ચાર પર્યાપ્તિથી ઓછી પર્યાપ્તિવાળી કોઈ જાતિ નથી. જેને ચારેય વસ્તુ મળી ગઈ તે જીવો પર્યાપ્તા કહેવાય. જેને જો, ત્રણ કે ચાર પર્યાપ્તિ પૂરી નથી મળી, તે જીવો પર્યાપ્તિ મેળવતા કહેવાય, એટલે અપર્યાપ્તા કહેવાય. પાંચેન્દ્રિયમાં મનની શક્તિ મેળવે ત્યારે તે મનવાળો કહેવાય, અને મેળવતો હોય ત્યાં સુધી પર્યાપ્તો ન કહેવાય. સૂક્ષ્મમાં, બાહરમાં પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા છે, યાવત્ વનસ્પતિ સુધી તેમ સમજી લેવું. બેઘન્દ્રિય જીવોમાં સૂક્ષ્મપણું રહી શકતું નથી. સૂક્ષ્મપણું એકેન્દ્રિયમાં જ રહી શકે છે. રક્તના ઇન્દ્રિય આવી કે સૂક્ષ્મપણાને અવકાશ રહેતોજ નથી. બેઘન્દ્રિય જીવો ચૌદરાજલોકમાં વ્યાપક માની શકાય તેમ નથી. બેઘન્દ્રિય જીવોમાં પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા એ જો ભેદ પડે છે. બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય જીવોના પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા એવા ભેદો પડે છે. હવે પાંચેન્દ્રિયના પેટા ભેદોને અંગે પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તાનો વિભાગ કેવી રીતે તે અંગે વર્તમાન.

દેશના-૩૭

રણપ્પમાપુઢવિનેરદ્ય૦ પુચ્છ, ગોયમા ?; દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા-પજ્જત્તગરય-

જપ્પમાપુઢવિ જાવ પરિણયા ય અપજ્જત્તગજાવપરિણયાય, એવં જાવ અહે સત્તમા ।

લોક તથા અલોકનો ભેદ.

શ્રી ગણધર મહારાજ પાંચમાંગ શ્રી ભગવતીજીના આઠમા શતકના ઉદ્દેશમાંનો પુદ્ગલ-પરિણામ નામનો અધિકાર કહી રહ્યાં છે.

ગઈ કાલે સૂક્ષ્મ બાહર સંબંધી પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાની વિચારણા કરી. સર્વ લોકમાં રહેલા જીવો સર્વ લોકમાં રહેલાં યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને પરિણમાવે છે. જે જીવો બીજાથી ઉપધાત પામે નહિ, તથા બીજાને ઉપધાત કરે નહિ, તેને સૂક્ષ્મ જીવો કહેવામાં આવે છે. અજવાળું કાચને કે કાચ અજવાળું કાચમાંથી પસાર થવા છતાં, નુકશાન કરી શકે તેમ નથી. જગતમાં કહો કે ચૌદ રાજલોકમાં પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાયુ, વનસ્પતિએ સૂક્ષ્મપણે પરિણમાવેલાં શરીરો એવાં સૂક્ષ્મ છે કે પોતે બીજા જીવોથી આધાત પામી શકતા નથી, અને પોતે બીજા જીવોને આધાત કરી શકતા નથી. જ્યારે સર્વ જાતનાં પુદ્ગલો સર્વ આકાશ પ્રદેશોમાં છે, અને એકેન્દ્રિયના જીવો તે સ્થળે માનીએ તો પછી તે જીવો તે પુદ્ગલો ન લે તેમાં કાંઈક કારણ તો માનવું પડેને ! લોક અને અલોક આજ્ઞાથી માનીએ, પણ યુક્તિથી અલોક શી રીતે માનવો ? જે અલોક ન હોત તો સ્કંધ જ ન થાત. અલોક એટલો બધો મોટો છે, અનંતો છે, કે જેમાં પરમાણુ છુટા છવાયા વીખરાઈ જાય તો બીજા પરમાણુને ફેર મળવાનો વખત ન આવે. વાડકીમાં પાણી હોય તેમાં લોટની મૂઠી નાખીએ તો ઢેકું બંધાય, પણ દરીઆમાં નાખીએ તો ઢેકું કે ગાંગડી ન બંધાય. તે જ રીતે પરમાણુ. પરમાણુ વીખરાઈ જઈ અલોકમાં ચાલ્યા જાય તો સ્કંધ થવાનો વખત ન આવે. જે એમ અલોકમાં જવાય તો આ જે જીવો ભેગા થયા છે, તે થાય જ નહિ. ત્યારે સમજી લ્યો કે જીવ તથા પુદ્ગલને ગતિ કરવા લાયક બધું ક્ષેત્ર નથી. જીવ તથા પુદ્ગલને ફરવા લાયક ક્ષેત્ર તે લોક. ફરવાને ગતિને લાયક નહિ એવું ક્ષેત્ર તે અલોક.

સંયોગાધીન જીવોની ઉત્પત્તિ.

જીવો તથા પુદ્ગલો ચૌદરાજલોકમાં ઠાંસીઠાંસીને ભરેલા હોવાથી એક કાયમાં અનંતા જીવો, એક સ્કંધમાં અનંતા પરમાણુઓ રહેલા છે. સૂક્ષ્મ-પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય ચૌદેય રાજલોકમાં છે. તેમાંનો એક પણ ભાગ તેવો ખાલી નથી કે જેમાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે ન હોય. જીવ અને પુદ્ગલની વ્યાપકતા હોવાથી સ્થુલ અગ્નિમાં વ્યાપકતા માનવી મુશ્કેલ પડશે. અગ્નિને આપણે જ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ, નાશ પણ આપણે જ કરીએ છીએ. કાકડો સગગાઓ, અગ્નિકાયના જીવો ઉત્પન્ન થયા, એલબ્યો એટલે નાશ થયા. પુદ્ગલનો નાશ ઉત્પત્તિ આપણે આધીન હોય પરંતુ જીવોની ઉત્પત્તિ તથા નાશ આપણે આધીન શી રીતે ? પુદ્ગલના સંયોગે જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. આખું જગત નામકર્મના ઉદયવાળું છે. સંયોગ મળે ત્યારે ગ્રહણ કરે, અને સંયોગ ટળે ત્યારે ચાલ્યું જાય. ગંદકીમાં કીડા ઉત્પન્ન થાય છે. ગંદકી આપણે કરીએ તેથી ગંદકીની ઉત્પત્તિ તથા નાશ આપણે આધીન, તેથી તેમાં ઉત્પન્ન થતા જીવો આપણે ઉત્પન્ન કર્યા તેમ નથી. તે તો ગંદકીનો સંયોગ મળ્યો એટલે ઉત્પન્ન થયા.

સૂક્ષ્મ તથા બાહરની સમજણ.

આખા જગતમાં જે જે જીવો વ્યાપેલા છે, તેમાં પૃથ્વીકાયના નામ કર્મના ઉદયવાળા હોય તે જે પુદ્ગલો મહાજ કરે તે જીવો તે પુદ્ગલોને પૃથ્વીકાયપણે પરિણમાવે આવું આવું પરિણમન બધા પ્રકારના જીવોને અંગે છે, પણ અહિં વાત પૃથ્વીકાયથી વનસ્પતિકાય સુધીની છે. કેમકે સૂક્ષ્મ તથા બાહરનો વિષય છે. એકેન્દ્રિય વિના સૂક્ષ્મ તથા બાહર એવા બે ભેદ બીજે નથી. પૃથ્વીકાયથી વનસ્પતિકાય પર્યાંતના જીવોને સ્થાવર જીવો કહેવામાં આવે છે. બેઘન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના તમામ જીવોને ત્રસ એટલે હાલતા ચાલતા જીવો કહેવામાં આવે છે.

આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય શ્વસોશ્વાસ એમ ચાર પર્યાપ્તિ દરેક જીવને હોય. ચાર પર્યાપ્તિ જે જીવો પૂરી પામી ચૂક્યા હોય તે પર્યાપ્તા કહેવાય, અને બાકીના અપર્યાપ્તા કહેવાય. પૃથ્વીકાયપણામાં ઉત્પન્ન થયા છતાં શરીરે, ઇન્દ્રિયે શ્વસોશ્વાસની તાકાત મેળવી નથી તે અપર્યાપ્તા. નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય તે એકદમ બધી શક્તિ મેળવી શકે નહિ. પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એ બેય ભેદ, સૂક્ષ્મ તથા બાહર બન્નેના બાજુવા. પૃથ્વીકાયથી વનસ્પતિકાય પર્યાંત સૂક્ષ્મ બાહર તેમાંય પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એ રીતે દરેકના ચાર ચાર ભેદો બાજુવા. અનંતા કે અસંખ્યાત-જીવોના અસંખ્યાતા શરીર ભેગા થાય તો ચર્મ ચક્ષુથી દેખાય નહિ, તેવા જીવો સૂક્ષ્મ કહેવાય. ચર્મ ચક્ષુથી શરીરપણે દેખાય તે બાહર કહેવાય. પૃથ્વીકાયથી વનસ્પતિકાય સુધી આ રીતે વીશ ભેદો થાય. વાયુકાય કે જેનો સ્પર્શ જણાય છે, તે વાયુકાય બાહરમાં ગણાય.

પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા કોને કહેવા?

સ્થાવરને અંગે જેમ પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એવા ભેદ પડે છે, તેમ તે ભેદો ત્રસમાં પણ રહેલા છે. બેઘન્દ્રિય જીવોમાં પણ શક્તિ મેળવેલી હોય તેવા (પર્યાપ્તા), તથા શક્તિ મેળવતા હોય તે (અપર્યાપ્તા) એમ બે પ્રકાર છે. ભમરીઓ કીડાઓને લાવીને માટીમાં ઘાલે છે, પછી ડાંખ દે છે, એટલે પેલા કીડાઓ ભમરી બની જાય છે. ત્યાં ‘ભમરી થતી’ અને ‘ભમરી થઈ’ એમ બે ભેદ સ્પષ્ટ છે ને ! વિકલેન્દ્રિય (બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય)માં પણ પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા બે પ્રકાર સમજવા. જે જીવોએ શક્તિ મેળવેલી છે તે પર્યાપ્તા, અને મેળવી નથી, મેળવતા છે તે અપર્યાપ્તા. આહારાદિ પર્યાપ્તિઓ વિગેરે શક્તિઓ અનુક્રમે મેળવાય છે.

વૈકિય-શરીર એ અનંતગુણી સજાના ભોગવટા માટેનું સાધન છે.

પંચેન્દ્રિય જીવોમાં નારકીજીવો જન્મે ત્યારથી જ વૈકિય પુદ્ગલો લેવાની તાકાતવાળા

હોય છે, અર્થાત્ એવી તાકાત સાથે જ તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે ઉત્પન્ન થાય કે બીજા સમયથી તેઓ વૈક્રિય પુદ્ગલો ઘડી કરે છે. ઔદારિકશરીર ક્રમે વૃદ્ધિ પામે છે. આડ અનુક્રમે વધે છે. અગ્નિની જ્યોતમાં અનુક્રમ નથી. વૃક્ષને અંગે, ‘આટલા વર્ષે આટલું વધ્યું’ એમ કહેવાય છે, કારણ કે ત્યાં વધવાના ક્રમનો, અનુક્રમનો નિયમ છે. ઔદારિક શરીરમાં ક્રમિકવૃદ્ધિ હોવાથી શક્તિ પામતા તથા શક્તિ પામેલા, એટલે કે પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા, એવા બે ભેદ પાડી શકીએ. અગ્નિને અંગે, એ પ્રગટ થાય કે આળા મકાનમાં ઝાકઝમાળ અજવાળું પ્રસરે છે. ત્યાં પ્રસરણમાં ક્રમ નથી. એ પ્રકાશ પહેલેથી છેલ્લે સુધી સરખી રીતે પ્રસરે છે. વૈક્રિય શરીર ઔદારિક શરીર માફક ક્રમિક વૃદ્ધિવાળું નથી. સમુદ્ધાતથી વૈક્રિય રચાય છે, ઔદારિક રચાતાં નથી. ઔદારિક શરીરથી સહુ ન થઈ શકે તેવાં ક્રુધા, તૃષ્ણા, ટાઢ, ગરમી વેદના, વ્યથા, પીડા, કદર્થના, માર, ઘાત, છેદન, ભેદન, હહુન વગેરે વેદનાઓ નારકીઓ તેમનું વૈક્રિય શરીર હોવાથી સહુ ન કરે છે. અહિં, પૂર્વે કરેલાં પાપોનું સો ગુણું, હજાર ગુણું, લાખ ગુણું, અસંખ્ય ગુણું, અનંતગુણું ફલ નારકીમાં આ રીતે ભોગવી શકાય છે. ઔદારિક દેહ હોય તો સજ્જના એક વખતના ભોગવટામાં ખલાસ !

આ લોકમાં ખૂનીએ ચાલ્યો તો એક ખૂન કર્યું હોય કે સો ખૂન કર્યાં હોય પણ ક્યાંસી તો એકજ વારને ! ગુન્ડા ઘણા છતાં તેથી સજ્જ ઘણી વખત કરવી તે સત્તાની ખહાર છે. ત્યારે શું તે ગુન્ડાઓ માફ થયા ? રહ બાતલ થયા ? ના, એવા કોઈ સામટા ગુન્ડાઓના વિપાકના ભોગવટા માટે નરક નિયત છે. આ લોકની-રાજસત્તાના સાણસામાંથી છટી ગયેલો કુદરતના સાણસામાંથી છટી શકતો નથી. નારકીને જો વૈક્રિય શરીર ન મળ્યું હોત તો તે ગુન્ડામાંથી ગુન્હેગાર છટી શકત, પણ એ બનેજ કેમ ? અનંતગુણી પીડા ભોગવવા માટે તો વૈક્રિય શરીરનો વળગાડ છે. ખુબી કે છટાય નહિ, મરાય પણ નહિ એ તો વળગાડ તે વળગાડ ! પારાના કણ કણ જુદા કરો, પણ પાછા ભેળા થઈ એકરૂપ થાય છે, તેમ નારકીના દેહ કાપીને ખણે ખણે કરો તોય પાછા ભેડાઈ જાય અને ખીજી વેદના ભોગવવા તૈયાર !

આવું વૈક્રિય શરીર જો જીવોને પહેલીજ ક્ષણથી મળે છે. તેને માટે શક્તિ (પર્યાપ્તિ) પામ્યા કે પામવી એવો વખત જુદો ક્યાં ? વૈક્રિયપણે વૈક્રિય પુદ્ગલો પરિણમાવાય પણ તે શરીરમાં ઇન્દ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા તથા મનની શક્તિ ક્રમિકજ થાય છે. આથી નારકીમાં પણ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ભેદ માનવા જ પડે. દરેક નરકમાં તેવા બે ભેદ છે, એટલે કે સાતેય નરકમાં આ બે ભેદો સમજી લેવા. હવે તિર્યંચ, મનુષ્યો તથા દેવતાઓને અંગે, આ ભેદો માટેનું વર્ણન અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૩૮.

સંમુચ્છિમજ્જયરતિરિક્કવપુચ્છા, ગોયમા ! દુવિહા પન્નતા, તં જહા-પજ્જત્તગં અપજ્જત્તગં એવં
ગઢમવક્કંતિયાવિ, સંમુચ્છિમચઉપ્પયથલ્લયરા એવં ચેવ ગઢમવક્કંતિયા ય એવં જાવ સંમુચ્છિ-
મસહ્ચયરગઢમવક્કંતિયા ય એકેકં પજ્જત્તગાય અપજ્જત્તગાય માણિયન્ના ।

દેખી શકાય તે બાહર અને ન દેખી શકાય તે સૂક્ષ્મ.

શ્રી ગણધરમહારાજ પંચમાંગ શ્રી ભગવતીજસૂત્રના અષ્ટમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણમનનો અધિકાર જણાવતાં, જીવોના ભેદોને અંગે એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ, અને પૃથ્વી-કાયાદિ ભેદો પુદ્ગલના સંયોગોની વિચિત્રતાને લીધે જ એ વિચારણા કરવામાં આવી અહિં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરાયો, કે જેમ મૂલભેદો પુદ્ગલને આભારી છે, તેમ પેટાભેદો પણ પુદ્ગલને આભારી ખરા કે નહિ? એ પ્રશ્નને અંગે જ પ્રશ્ન ઉત્તો રહે છે કે મૂલભેદોને પુદ્ગલની વિચિત્રતાને આભારી હોય, તો પેટાભેદો માટે પણ એમજ હોય એમાં પ્રશ્ન શાથી?, જ્યારે પૃથ્વીકાયાદિને પુદ્ગલની વિચિત્રતાને આભારી ગણવામાં આવે, તો પછી તેમાં વળી સૂક્ષ્મ, બાહર, પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા એવા ભેદો કહેવાની જરૂર શી? ભલે પ્રશ્નમાં પ્રશ્ન થયો, પરંતુ પ્રશ્નકારે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે મૂલભેદમાં સૂક્ષ્મ તથા બાહર એ બે ભેદો છે શાથી?

ફરીને સૂક્ષ્મ તથા બાહરની વ્યાખ્યા સમજી લેવી. પૃથ્વીકાયનાં અસંજ્યાતાં શરીરો એકઠા થાય છતાં પણ ન જોઈ શકાય તે સૂક્ષ્મ, અને પૃથ્વીકાયનાં ઘણાં શરીર એકઠાં થાય અને તે દેખી શકાય તે બાહર પૃથ્વીકાય. દેખાવાના સ્વભાવવાળા તે બાહર, અને ન દેખાવાના સ્વભાવવાળા તે સૂક્ષ્મ. જ્યારે કોંઈયે ભરાવાથી રેત કે અનાજનો ભાર લાગે ત્યારે એક દાણામાં પણ અગર રેતનાં એક રજકણમાં પણ અમુક વજન તો માનવું પડે, પરંતુ એક દિવાનું તેજ આપણા ઉપર પડે કે લાખો દિવાનું તેજ આપણા ઉપર પડે, તો આપણે દબાઈએ ખરા? ના, કેમકે એ પુદ્ગલો તોલને, વજનને યોગ્ય નથી. રેતનું અને અજવાળાનું તો સમજવા માટે દૃષ્ટાંત આપ્યું. દૃષ્ટાંતો વસ્તુનો ખ્યાલ સહેલાઈથી લાવવા માટે અપાય છે. બાહર પૃથ્વીકાય એક હોય તો ન દેખાય. ભારની ચીજ છતાં બારીક હોવાથી ભાર ન લાગે. દૂર પડેલો એક વાળ ન દેખાય પણ વાળનો જથ્થો દેખાય. બાહર પૃથ્વીકાયના કેઈ જીવોનાં શરીર એકઠાં થાય ત્યારે દેખી શકાય. એક પૃથ્વીકાયનું શરીર પણ દેખવા

યોગ્ય છે. સૂક્ષ્મ અને બાહર એ બેદો પુદ્ગલ પરિણામની વિચિત્રતાને લીધે માનવા પડ્યા. સ્થાવર દેખાવા યોગ્ય છતાં બે પ્રકાર માનવા પડે. પૃથ્વીકાય તથા અપૃકાય અક્ષુથી દેખાય છે, પણ વાયુકાય બાહર હોય તે દેખી શકાતો નથી. પ્રભા, તેજ માત્ર અક્ષુથી ગ્રાહ્ય છે, સ્પર્શથી ન જણાય. દેખવા લાયકના બે વિભાગ, નહિં દેખવા લાયકના સંયોગથી ન દેખવા લાયક ના બન્યા. અને દેખવા લાયકના સંયોગથી દેખવા લાયક ના બન્યા. હાઈડ્રોજન અને ઓક્સીજનની સ્થિતિ વિચારો. વાયુરૂપે તે પાણી રૂપે અને પાણી રૂપે તે વાયુરૂપે થયું ને! અહિં કોઈ તર્ક કરે કે: “જ્યારે વાયુ એજ પાણી, પાણી એજ વાયુ તો એ ભેદ જૂદા શા માટે માનો છો? સ્થાવરના ચાર ભેદ માનોને! બાલક જીવાન થાય તેથી શું જીવાનનો જીવ જૂદો માનવો? આપણે તો સંયોગે ઉત્પત્તિ માનીએ છીએ. કેટલીક વખત વાવવાથી પણ ઘાસ થાય, અને વગર વાવ્યે પણ ઘાસ થાય. માટે ઘાસ માન્યા વિના છટકો નથી. વાયુમાંથી પાણી થાય એટલે વાયુના જીવો મરી જાય છે અને પાણીના જીવો ઉપજે છે.

જૈન દર્શનમાં સંયોગથી ઉત્પત્તિ માનેલ છે

માટીમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનાજ દ્વારા આ મનુષ્યનું શરીર પણ વધ્યું ને? બાળીને રાખ થયા પછી પાછી માટી! ક્ષણિક સાંયોગિક ઉત્પત્તિ તથા નાશ માનવામાં જૈનોને વાંધો નથી. આપણે આમ આધુનિક વિજ્ઞાનને અંગે કહીએ છીએ તેમ નથી, પરંતુ શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે અપૃકાય વાયુ ઉપાદાન કારણ તથા વાયુ નિમિત્ત કારણ છે. લુગડાનું ઉપાદાન કારણ સૂતર, ઘડાનું ઉપાદાન કારણ માટી. ઘણીવાર ઉપાદાન તથા નિમિત્ત કારણ જુદાં હોય છે, તેમ અહીં નથી. પાણીમાં ઉપાદાન તથા નિમિત્ત કારણ બન્નેના કારણભૂત વાયુજ છે. બાહર પૃથ્વીકાય એટલે એક આંગળ જેટલી જગ્યામાં અસંખ્યાત એકઠા થાય તોજ દેખાય, પણ ગમે તેટલો ઘોંઘાટ જખ્ખર હોય, તો પણ શબ્દ નજરથી નથી દેખાતો. જેમ એક શબ્દનાં તેમ ઘણાં શબ્દોનાં પુદ્ગલો પણ જોઈ શકાતાં નથી. તેજ રીતે સૂક્ષ્મનું શરીર એકનું હોય કે અનેક સૂક્ષ્મોનાં શરીરો તો પણ જોઈ શકાય નહિ. સ્થૂલ પૃથ્વીકાયના પુદ્ગલોની જેમ બાહર પૃથ્વીકાયના પુદ્ગલોનું પરિણામ છે.

આખા જગત્માં વ્યાપક માત્ર પાંચ સ્થાવર જ છે.

શક્તિ મેળવવાનો સમય તે અપર્યાપ્તાપણું, અને શક્તિ મેળવાયા પછી પર્યાપ્તાપણું. સૂક્ષ્મ બાહર, પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એવા ચાર ભેદો પાંચે સ્થાવરમાં એટલે એકેન્દ્રિયમાં છે. બેઘન્દ્રિયમાં સૂક્ષ્મ કે બાહર એવા ભેદ નથી. બેઘન્દ્રિય ક્યારે કહેવાય?, રસનાઈન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે બેઘન્દ્રિય કહેવાય. રસના ઈન્દ્રિયવાળો રસનો અનુભવ કરે છે સૂક્ષ્મને રસ ગમ્ય ન હોય. આથી રસના ઈન્દ્રિય સ્થૂલમાં જ માની શકાય. તેમાં (બેઘન્દ્રિયમાં) સૂક્ષ્મનો ભેદ રહેતો જ

નથી. એજ નિયમ આગળ પંચેન્દ્રિય પર્યંત સમજી શકાય તેમ છે. જેઠંદ્રિયાદિ જીવેનાં આથી આખા જગતમાં વ્યાપકપણું રહેતું નથી. માત્ર પાંચ સ્થાવર જ જગતમાં વ્યાપક છે.

કુંભીથી શરીર મોટું!

પંચેન્દ્રિય જીવેના ચાર ભેદોમાં પ્રથમ નારકીનો છે. ઉત્કૃષ્ટ પાપનાં વિપાકને ભોગવવાનું સ્થાન નરક છે. નરકમાંના જીવો તે નારકી. કદાચ તમે પૂછશો કે: “જીવને તમે નારકી ક્યારથી કહો છો? મનુષ્યગતિ કે તિર્યંચ ગતિમાંથી નીકળે ત્યારથી કે નરકમાં ઉપજે ત્યારથી? અહિંથી કઈ વસ્તુના ઉદયે એ જીવ ત્યાં ગયો? અહિંના આયુષ્યના છેલ્લા સમયથી જ નારકી. મનુષ્ય કે તિર્યંચનું પંચેન્દ્રિ આયુષ્ય સમાપ્ત થયું કે બીજા જ સમયથી નારકી. નારકી મરીને ફરી નરકમાં ન ઉપજે. મનુષ્ય કે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનું આયુષ્ય પૂરું થયું એટલે નરક તરફ પ્રયાણ કરનારો જીવ રસ્તામાં નરકાયુ ભોગવે છે. રસ્તાનો સમય, બે કે ત્રણ સમય જેટલો છે. નરકાયુ અહિંથી ઉદયમાં આવે છે, એટલે પાપકર્મ અહિંથી જ ઉદયમાં આવે છે, પણ કાર્મણ શરીર સુખદુઃખના ભોગ વગરનું છે. વેદનીય કર્મનો ઉદય શરીરના સાધન વિના હોતો નથી. જીવ જો પર્યાપ્તિઓ ભવિષ્યમાં પૂરી કરવાનો હોય તો તેને એક અપેક્ષાએ લખિધ પર્યાપ્તો કહેવાય, અને જો ન કરવાનો હોય તો લખિધ અપર્યાપ્તો કહેવાય.

ફરીને વિચારો, નારકીના જીવો, નરકમાં જતાં, વચમાં નરકાયુ ભોગવે છે, છતાં સ્થુલ શરીર ન હોવાથી વેદનાનો અનુભવ હોતો નથી. દેવતાઓ ઉપજે ત્યાં અંતર્મુદ્ગતમાં તો વધીને જોવા જેવા થઈ જાય છે. તેમ નારકી જીવ કુંભીમાં ઉત્પન્ન થાય કે શરીર કુંભી કરતાં વધે. બાઈને પેટ કરતાં ગર્ભ મોટો રહે તો શી દશા? ત્યાં તો ઔદારિકશરીર એટલે બાઈના શરીરને નુકસાન થાય, બાઈનું મોત થાય પણ નારકીની કુંભી વજ્રની એટલે તેને કાંઈ અસર થાય જ નહિ. માટીનું પાત્ર, તેમાં દૂધ ગરમ મૂક્યું હોય, અને ઢાંકણું સજ્જડ હોય તો ત્રુટી જાય, પણ તાંબાની ડાંઢીમાં તેમ બને નહિ. નારકીઓ કુંભીમાં ઉત્પન્ન થાય, કુંભી કરતાં શરીર મોટું હોય, તેથી તે રાડેરાડ પાડે, એટલે પરમાધામીઓ તેના શરીરના કટકા ફરીને તેને બહાર કાઢે છે. એ કટકા પાછા પારાના કણીઆની જેમ ભેળા થઈ જાય છે. નારકી જીવની આ દશા છે. આ નારકીમાં પણ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત એવા બે વિભાગ છે.

તિર્યંચને અંગે.

તિર્યંચને પંચેન્દ્રિયના ત્રણ ભેદો. જલચર, સ્થલચર, ખેચર. જળચરો પુદ્ગલોને જળચરરૂપે પરિણમાવે છે. જલચર પણ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બે ભેદ છે. સમૂર્ણિમ જલચરો પણ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત એમ બે ભેદ છે. નર-માદાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારા જલચરો ગર્ભજ કહેવાય છે. મનુષ્ય સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં મનુષ્યની તેમજ કીડાઓની પણ

ઉત્પત્તિ છે ને! ગર્ભાશયમાં વ્યાધિ થાય, તે સડે ત્યારે કીડા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ જ ગર્ભાશયમાં પુત્ર કે પુત્રીની ઉત્પત્તિ થાય છે. જીવો પુદ્ગલો લઈ પરિણામે તેવું પરિણમન થાય છે, માટે ત્યાં સ્વભાવ કામ ન લાગે, નહીંતર ગાંડી માના ગાંડા, અને ડાહી માના ડાહ્યા થવા જોઈએ. ગર્ભાશયમાં નામકર્મના ઉદયે જે જીવ ઉત્પન્ન થાય તે નામકર્મના ઉદયાનુસાર તેવાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે, તથા તે રૂપે પરિણામે છે. ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિમાં પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એવા બે ભેદ પડે છે. સ્થલચરમાં ચતુષ્પદ, જીવપરિસર્પ તથા ઉરપરિસર્પ એવા ત્રણ ભેદ છે. ચતુષ્પદમાં પશુ સંમૂર્ચિર્મૂ તથા ગર્ભજ એવા બે પ્રકાર છે અને તે હરેકમાં પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એવા બે ભેદ છે. એજ મુજબ જીવપરિસર્પ તથા ઉરપરિસર્પ માટે સમજી લેવું. ખેચર માટે પશુ એ જ રીતે સમજી લેવું. હવે મનુષ્યના ભેદોને અંગેનું કથન અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૩૯

સમુચ્છિમમણુસ્સપંચિદિયપુચ્છા, ગોયમા ! एगविहा पज्जत्ता अपज्जत्तागा चैव

જૈનોનો મોક્ષ સાંકડો નથી

શ્રી ગણધર મહારાજએ, શાસનની સ્થાપના માટે રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાંનો પુદ્ગલ-પરિણામ નામે અધિકાર ચાલુ કરતાં જણાવે છે કે સ્વરૂપે તમામ જીવો સરખા છે. સ્વરૂપ દૃષ્ટિએ જેવો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જીવ તેવોજ સિદ્ધ મહારાજનો જીવ છે. જીવ માત્ર સ્વરૂપે સમાન છે. સમ્યક્ત્વની શરૂઆત અહિંથીજ થાય છે, અને તે એ છે કે ‘તમામ જીવ સ્વરૂપે સમાન છે’ એ માન્યતામાં સમ્યક્ત્વની જડ છે. ઈતરો પોતપોતાના નિયત દેવ, ગુરૂ, ધર્મને માને છે, પણ તેમાં હેતુ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિનો અને સંસારિક સુખ મેળવવાનો છે.

આ જીવ જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોથી ઘેરાયેલો છે. એ કર્મોનો નાશ કરવાનો તથા આત્માને જ્યોતિ સ્વરૂપ બનાવવાનો હેતુ જૈનદર્શનમાં છે, તેથી જેઓએ કર્મોનો નાશ કર્યો છે, જેઓએ પોતાના આત્માને જ્યોતિ સ્વરૂપ બનાવ્યો છે, તેઓએ કર્મ નાશનો, આત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવ્યો છે, તેમને જૈનો દેવ માને છે. તેથી જ સુદેવ, સુગુરૂ, સુધર્મ માનવામાં સમકિત છે. જૈનદર્શન તો ઈચ્છે છે કે તમામ જીવો સમકિતી થાય, કારણ કે જૈનદર્શને

માનેલા મોક્ષમાં સંકડામણ નથી. “અમુક સંખ્યામાંજ જીવો રહી શકે, સંખ્યા વધશે તો વાંધો આવશે, અમારી જગ્યા નહિ રહે,” આવું મોક્ષનું સ્થાન જૈનો માનતા નથી. આખાય જગતના તમામ જીવો એક અવગાહનામાં આવી જાય તો પણ જૈનોને બાધ નથી. ક્ષેત્રનું રોકાણ થઈ જવાથી બીજાને સ્થાન ન મળે, તેવી સ્થિતિ નથી. “જગત આખું મોક્ષ પામે” એ જૈનોની સદૈવ ભાવના હોય છે. જૈનદર્શનનો એ તો કાયમી મનોરથ છે. અમુક જીવ મોક્ષે ન જાય, તેવી ઈચ્છા કે મનોરથ, તેવું વચન કે ઉપદેશ તથા તેવી પ્રવૃત્તિ આ એકાન્ત મોક્ષ માર્ગ માટેના જૈન શાસનમાં નથી.

જિનપન્નતં તત્તં શાથી?

ઈતરોમાં તથા જૈનોમાં આવો ફરક શાથી? બીજાઓ આત્માના સ્વરૂપને ઓળખતા નથી. કોઈ પણ આત્મા ભલે અધમ દશામાં હોય, છતાં તે જ્યોતિ સ્વરૂપ છે. સિદ્ધ સ્વરૂપ છે; આવું કોઈ પણ બીજા મતવાળા માનતા નથી. બીજાઓ દેવને પણ કલંક આપીને માને છે. જૈનોમાં દેવ નિષ્કલંકજ છે. બીજાઓ દેવને કર્મ કરાવનાર, પ્રેરક માને છે. જૈનો કર્મની જવાબદારી જોખમદારી જીવની માને છે. બીજાઓ ઇશ્વરને જગતને બનાવનાર માને છે, જૈનો ઇશ્વરને પદાર્થ બતાવનાર માને છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, તથા સાધુઓ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય તોજ ઉપદેશ દે, તેવો નિયમ નથી. શ્રી તીર્થંકર દેવ તો ગર્ભથી ત્રણ જ્ઞાન ધરાવે છે, અને દીક્ષા લેતાં તેમને ચોથું જ્ઞાન થાય છે, છતાં તેમને ઉપદેશનો અધિકાર નથી. તેઓ ઉપદેશ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિ પછી જ આપે. આચાર્યાદિને ઉપદેશ આપવામાં હરકત નથી. કેમકે તેઓ કાંઈ ધરનો કાંઈ ઉપદેશ આપતા નથી, તેઓ તો શ્રીતીર્થંકર દેવના ટપાલીનું કામ કરે છે. સાત રૂપીઆનો પગારદાર ટપાલી સાત લાખનો ચેક આપે છે કે નહિ? પણ એમાં એને શું? નથી ત્યાં પોતાની જવાબદારી કે જોખમદારી. એણે તો માત્ર ચેકવાળું પરખીડીયુંજ આપ્યું છે. ચેક લખનાર તો બીજો જ છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તથા સાધુઓ, શ્રી તીર્થંકર ભગવાને પ્રરૂપેલા તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપે છે, અને તે પણ તેમનાજ નામે. ‘હું કહું છું’ એમ કહેવાનો હક છે. ‘કેવલી કહીઓ સુહાવઓ ધમ્મો’-તથા-જિન પન્નતં તત્તં સૂત્રનો અર્થ એજ વાત સાબીત કરે છે.

આચાર્યાદિએ અખતરો કરવાનો નથી, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવના માર્કનો માલ વેચવાનો છે-બહેંચવાનો છે. તીર્થંકર દેવો, ચારિત્ર અને ઘોર તપદ્વારા કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી જ ઉપદેશ આપે છે. આદર્શ રૂપ બનનાર પૂરતી તૈયારી કરી પછી જ બહાર આવે. સામાન્ય સૈનિક લઢવાને માટે ગમેતેવો તલપાપડ થાય, પણ પૂરતી તૈયારી વિના જનરલ કદી પણ વોર ડીકલેર કરશે નહિ. શ્રીતીર્થંકરદેવે તો તીર્થ પ્રવર્તાવવું છે. પોતાનાં વચને લોકોને માર્ગે પ્રવર્તાવવા છે, માટે પ્રથમ આદર્શરૂપ બનવું જોઈએ. આદર્શરૂપ બનવું હોય તેને આદર્શને અનુકુળની ભૂમિકાનું ચારિત્ર

લઈને કેવલજ્ઞાન મેળવે, અને કેવલજ્ઞાન મળ્યું એટલે નક્કી થયું, કે જાણવાનું કંઈજ બાકી રહેતું નથી, પછીજ તીર્થંકરો ઉપદેશ દે છે, અને તીર્થ સ્થાપે છે.

નિસર્ગ તથા અધિગમ સમ્યક્ત્વ.

મુલ વાતમાં આવેા. દરેક આત્મા સ્વરૂપે સિદ્ધ સમાન છે. જીવ માત્ર સ્વરૂપે સિદ્ધ લગવન્તના જીવ જેવા છે. જીવ આટલી ઊંચી હદે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયપણથી આવ્યો છે. ઘેરથી બંદર સુધી પગેથી ચાલીને જઈ શકાય, પણ મોટી બાડી કે મોટી નદી ઉતરવામાં પગથી કામ ચાલે નહિ, નાવ જોઈએ જ. અકામ નિર્જરાથી વધીને અમુક ઊંચી હદે અવાય, પછી શ્રીતીર્થંકર દેવનાં વચનોનું આલંબન જોઈએ; અને તે વિના આગળ વધી શકાય નહિ. યથા પ્રવૃત્તિકરણ સુધી વચનની જરૂર નથી. યથા પ્રવૃત્તિકરણથી આગળ વધી અપૂર્વકરણમાં જઈએ, ત્યાં શ્રીતીર્થંકર દેવનાં વચનોથી વીર્યોદ્ભાસ પ્રગટયા વિના છૂટકો નથી. કદીક એવું બને કે વચન વિના વીર્યોદ્ભાસ થઈ જાય, પણ તે અપવાદ છે; એ માર્ગ નહિ કહેવાય. અન્ય ધર્મીને તમે જૈન ધર્મનાં તત્ત્વો સમજાવો છો, તેમાં ભલે ઈતર બુદ્ધિમાન તે તત્ત્વોને સમજી શકે છે, જ્યારે તમારું બાલક કાંઈ તત્ત્વ સમજતું નથી, છતાં જૈનધર્મ પરત્વે તેની અભિરૂચિ કુલાચારે છે જ. બોલનારનું મોં બંધ થઈ ન શકે, કારણકે કોઈ એમ પણ પથરો ગળાડાવે છે કે, ‘કુલાચારથી થતો ધર્મ તો દ્રવ્ય ધર્મ છે,’ પણ એમ બોલવામાં ભૂલ છે. જ્યાં આત્માના કલ્યાણની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાં તેને દ્રવ્ય ધર્મ કહી શકાય નહિ. દે’રે જવામાં કલ્યાણ ન માનતો હોય, અને ‘નહિ જાઉં તો માતા પિતા લડશે’ એમ ધારીને જાય તો ત્યાં દ્રવ્ય-ધર્મ ખરો, પણ દ્રવ્યધર્મ પણ નિષ્પ્રલ તો નથી જ, એ પણ ભાવમાં પરિણમવામાં સંભવિત છે. રોહિણીઆ ચોરે તો કાનમાં આંગળી રાખી હુતી, કે ‘રખે મહાવીરનું વચન સંભળાઈ જાય !’ છતાં કાંટો કાઢવા જતાં સંભળાઈ ગયું તો પણ તે પામી ગયો ! ધર્મ પામી શક્યો. ‘મારું કલ્યાણ થાય, પાપથી બચું’ આવી ભાવના જ્યાં હોય ત્યાં ભાવ ધર્મ છે. માળાપ સાથે ન હોય, છતાં ય શ્રાવકનાં બચ્ચાં માર્ગમાં જતાં, કોઈને કીડી, મંકોડી મારતાં જુએ, તો તેને કમકમાટી છુટે છે રોકવા પ્રયત્ન કરે છે, સામો ન માને તો પોતાને ધૂનરી છુટે જ છે ને ! એ શાથી ? દયા કુલાચારે આવી છે, પણ તે ભાવરૂપે થાય છે ને ! જૈનકુલમાં અવતરેલાને નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે, એટલે સ્વામાવિક સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. જીવાદિક નવ તત્ત્વોના ખ્યાલ એને સહજ આવી જાય જ્યાં પૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષ્ઠ આદિ આચારો પ્રચલિત છે, એવા જૈનકુલમાં જન્મેલાં બાલકો સંવર તથા મોક્ષ તત્ત્વમાં અદરવાળા સહેજે થાય છે. તેમજ પાપથી આશ્રવથી, બંધથી સહેજે દૂર રહેનારો થાય છે. જે વૈષ્ણવો તમારા પરિચયમાં હોય, તેઓ તો તમારા તત્ત્વોને ઓછે વસ્તે અંશે પણ જાણે છે. પરંતુ જે વૈષ્ણવોને ખીલકુલ શ્રાવકનો પરિચય ન હોય તેઓ ન જ જાણે. આવાઓ ઉપદેશથી સમકિત પામે, તેને અધિગમ સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે.

આલંબન વિના ચાલે ?

શબ્દો વાંચ્યા કે સાંભળ્યા વિના પ્રાપ્ત થતા સમ્યક્ત્વને નિસર્ગ સમક્રિત કહે છે. હવે જ્યારે એને ખ્યાલ થાય કે, આલંબનની આવશ્યકતા છે, એટલે આલંબનનો આદર કરે છે જ. સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી અહિં સુખી તો અવાયુ, પણ હવે આલંબન વિના એક ડગલું પણ ચાલે તેમ નથી, એમ થાય એ આત્મા આલંબન રૂપ દેવગુરૂની પૂજા, સેવા, ભક્તિ બહુમાન કરે, કરે અને કરેજ. જેને ક્ષાત્રવટનું મૂલ્ય છે, જેનામાં ક્ષાત્ર ખમીર છે. તે તલવારની પૂજા કર્યા વિના રહે? તલવાર સાધન છે. છતાં તેને પૂજેજ. ચક્રરત્ન સાધન છતાં ચક્રવર્તી જે તેનો સ્વામી છે, તે તેનો મહોત્સવ કરે છે ને! છ ખંડ કાંઈ ચક્ર સાધતું નથી, સાધક તો ચક્રવર્તી છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની ભક્તિથી પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થાય છે. કેવલજ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોનો ક્ષય કરવામાં, કેવલજ્ઞાન મેળવવામાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ, એ સાધન છે. જૈનદર્શન એમ માને છે કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો જીવ તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવન્તનો જીવ, સ્વરૂપે સમાન છે, પરંતુ આવરણનો ફરક છે, તે આવરણ દૂર કરનાર સાધન શ્રી જિનેશ્વર દેવની ભક્તિ છે. જે વિદ્યાર્થીઓને કલમ કેમ પકડવી તે પણ ન આવડે, તેમને માટે ધોરણમાં દાખલ થવું મુશ્કેલ છે. તેવી રીતિએ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય એ ચારેય જાતિના યદ્યપિ જીવો છે, સ્વરૂપે અનંતજ્ઞાનવાળા છે, પણ જ્ઞાનાવરણી-યાદિથી એવા અવરાયેલા છે, એવી સ્થિતિમાં મૂકાયેલા છે, કે તેઓ કેવલજ્ઞાન મેળવવાના માર્ગે ઉપર આવી શકતા નથી. પંચેન્દ્રિયજ માત્ર તે માર્ગે ચઢી શકે છે. પંચેન્દ્રિયમાં પણ જે વ્યસનાદિની આધીનતાથી પરતંત્ર હોય, જે બીજી વ્યક્તિને આધીન હોઈ પરતંત્ર હોય, તે પોતાનું કામ કરી શકતો નથી. દાડીઆથી કે કેદીથી દુનિયાનું દારિદ્ર ક્રીડે તેમ નથી. દેવતાઓ વિદ્વાસમગ્ન છે, માટે પરાધીન છે, નારકીઓ વેદનાની પરાકાષ્ઠા ભોગવવામાંજ સખડે છે, એટલે એમની વેદના, પરાધીનતાની પરાકાષ્ઠા તો ત્રાસદાયક છે. એ જીવને તો મોક્ષના માર્ગની કલ્પનાને પણ અવકાશ ક્યાં છે? તિર્યચની પરાધીનતા તો પ્રત્યક્ષ છે. મોક્ષમાર્ગે માટે કેવલ મનુષ્યજ પ્રયત્ન કરી શકે છે.

કમનશીબીની પરાકાષ્ઠા !

મનુષ્યમાં પણ સંમુર્ચિમ્ મનુષ્ય થાય તો? લેપમાં સળગેલી દોરડી આકારે દોરડીજ દેખાય, પણ જરા ધક્કો વાગતાં રાખ ખરી પડે, તેમજ ગર્ભજ મનુષ્યનાં શુક, લોહી, રૂધિર, વિષાદિ મલીન અશુચિ પદાર્થોમાં સંમુર્ચિમ્ મનુષ્યો ઉપજે છે. આકાર ગર્ભનોજ પણ જાતિએ સંમુર્ચિમ્! મનુષ્ય ગતિનું નામ કર્મ છે, પંચેન્દ્રિય જાતિનો પણ નામ કર્મમાં ઉદ્ભવ છે, પણ એવી વિચિત્ર કમનશીબી છે, કે એવી વિચિત્રતા બીજા કોઈમાં નથી. સૂક્ષ્મમાં બાહરમાં વિકલેન્દ્રિયમાં સંમુર્ચિમ્ ખેચરાદિકમાં જે કમનશીબી નથી, તેવી કમનશીબી અહિં

છે, કેમકે તેઓ કદાપિ પર્યાપ્તા થાયજ નહિ. એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, જલચર, સ્થલચર, તિર્યચ પર્યાપ્તા થાય, પણ સંમુચ્છિમ્ મનુષ્યો કદાપિ પર્યાપ્તા થાય જ નહિ. પ્રશ્ન થશે કે તો તેને લાભ શો? ચોરને ચકોરાઈ મળી તેમાં લાભ શો? આપણે પાપાનુબધી પુણ્ય માનીએ છીએ. પંચેન્દ્રિય જાતિ મળી, મનુષ્ય ગતિ મળી, પણ જે દુર્ભાગ્ય બીજે નથી તે દુર્ભાગ્ય સંમુચ્છિમ્ મનુષ્યપણામાં છે, એ જીવો પુરી પર્યાપ્તિ ન જ મેળવે. અપૂર્ણ શક્તિએ અંતર્મુહુર્તમાં તો કાલ કરે=મરે. કાલ કરે ત્યાં જ બીજા ઉપજે તેનો છેડો નથી. વનસ્પતિમાં સચિત્ત વધારે વખત રહે છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની સ્થિતિ ૧૦૦૦૦ વર્ષની છે. સર્વ સાધારણ તથા સંમુચ્છિમ્ અંતર્મુહુર્ત આયુષ્યવાળા છે તે ધ્યાનમાં રાખો. બીજા વનસ્પતિને કાપીશું, છેદીશું ત્યારે અચિત્ત થશે, પણ કંદમૂલમાં તો કાપ્યા છેદ્યા વિના અગર કાપી છેદી લાવ્યા હો તો પણ, (અંતર્મુહુર્ત આયુષ્યનો શબ્દ બલે પકડ્યો છતાં) ત્યાં બીજા ઉપજે છે, કુવેરના પાઠાને કાપી લાવીને લટકાવો એને નથી મળતું પાણી, નથી મળતી માટી છતાં તે વધે છે. તાત્પર્ય એ કે અંતર્મુહુર્તમાં પહેલાંના જીવો મરી જાય છે, અને વધનારા બીજા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. સમયે સમયે જીવોની ઉત્પત્તિની વાત જેઓ ભૂલી જાય, તેને સમજ શી રીતે પડે? શ્લેષ્માદિમાં મનુષ્યોના જે જીવો સંમુચ્છિમ્ ઉપજ્યા, તે અંતર્મુહુર્તમાં મરે, પણ તેથી વિરાધના બંધ થાય, તેમ ન સમજવું; કારણ કે ત્યાં નવા નવા જીવ ઉપજે છે. દેડકાંઓ દેડકાંના અવયવોમાં જ ઉપજે છે, અગર સ્વતંત્ર પણ ઉપજે. ગર્ભજ મનુષ્યનાં માંસ, પીત્ત, ઉલ્લી, લોહી, પીશાબ, વિષ્ટા વગેરે અશુચિ પદાર્થોમાં સંમુચ્છિમ્ મનુષ્યો ઉપજે છે, તે દશ પ્રાણોની પુરી પર્યાપ્તિને નથી જ પામી શકતા, તેથી તેઓ એકજ પ્રકારના છે એવો ઉત્તર દેવાય. હવે ગર્ભજ મનુષ્ય વગેરેના ભેદોનો અધિકાર કહેવાશે તે, અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૦.

ગઢમવક્તિ ય મણુસ્સપંચિદિય પુચ્છા, ગોયમા ! દુવિહા પક્કતા,
તં જહા-પજ્જત્તગ ગઢમવક્તિયાવિ અપજ્જત્તગ ગઢમવક્તિયાવિ ।

ગર્ભની પરિસ્થિતિ.

સંમુચ્છિમ્ મનુષ્યોની કમનશીબી !

શ્રી ગણધર મહારાજ પંચમાંગ શ્રી ભગવતીજીના અષ્ટમ-શતકના-પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણામ નામનો અધિકાર વર્ણવી રહેલા છે. તેમાં ગર્ભકાલે સંમુચ્છિમ્ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયજીવનની કમનશીબી વિચારી ગયા કે, એ બીચારો પર્યાપ્તો થઈ શકે જ નહિ.

ગર્ભથી જે ઉત્પન્ન થાય તે ગર્ભજ. જેની ઉત્પત્તિમાં સંયોગની જરૂર નથી, ગર્ભસ્થાનની જરૂર નથી તે સંમુચ્છિમ્. ગર્ભજ મનુષ્યનાં શુક્ર, શ્લેષ્મ, વિષ્ટાદિ અશુચિ પદાર્થોમાં સંમુચ્છિમ્ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. દેડકાંના ચૂરણમાં દેડકાં ઉત્પન્ન થાય છે. જેમને પ્રાયઃ કષાયો પાતળા હોય એવા જુગલ્લીઆઓ (યુગલિક મનુષ્યો) ના શ્લેષ્માદિમાં પણ સંમુચ્છિમ્ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. દેડકાંના અવયોમાં હવા પાણીના સંયોગે જેમ દેડકાંની જાતિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ ગર્ભજ મનુષ્યોનાં અશુચિ અવયવોમાં (પદાર્થોમાં) સંમુચ્છિમ્ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપજવાનાં સ્થાન વિષ્ટાદિ ચૌદ હોઈ તેમને ચૌદ સ્થાનકીઆ જીવો કહેવામાં આવે છે. માત્રાને પરઠવવું પડે છે રેલો ન કરાય. સંમુચ્છિમ્ મનુષ્યને આહારાદિક પર્યાપ્તિ ખરી, માત્ર મનઃપર્યાપ્તિ નથી. ભાષા સુધી પહોંચી જાય તો પર્યાપ્તા થાય, પણ તેમ બનેજ નહિ. ભાષા સુધી પહોંચવાના સામર્થ્ય સુધી એ જીવેજ નહિ. જીવન એટલું અદ્ય છે, અને ઉપરની આવી દશાને અનુભવે છે એજ તેઓની કમનશીબી છે.

જ્યાં હકનો હક નથી ત્યાં નાહક ખોટી થવું !

એક જીવ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના ગર્ભમાં આવ્યો, આઠમે મહિને ગર્ભ પડી ગયો. આ જીવને પંચેન્દ્રિય જાતિ, મનુષ્યગતિ માનો કે આર્યક્ષેત્ર પણ મળ્યાં પણ ખીચારાનું વળ્યું શું ? શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન અઠ્ઠાણું પુત્રોને એજ ઉપદેશ આપે છે, કે જીવનનો ભરૂંસો નથી. એ અઠ્ઠાણું આવ્યા છે તો પ્રભુજીને એ પૂછત્રા, કે વડીલભાઈ ભરતનું સાર્વભૌમત્વ સ્વીકારવું, કે યુદ્ધ કરવું ? ભગવાન એ અઠ્ઠાણુંનેય ખીજીજ દિશા બતાવે છે. આ જગતમાં સૌથી અધિક ચંચલ ચીજ વાયુ છે. આ જીવન શ્વાસવાયુના આધારે છે. હવે આવા જીવનવાળા સંસારમાં જીવે કયા ભરૂંસે રહેવું ? કેઈ જીવો ગર્ભમાંથી ચાલ્યા જાય છે, કેઈ (બાહ્યવયમાં) જાય છે, કેઈ ભરયૌવને જાય છે, તો કેઈ વૃદ્ધાવસ્થા અનુભવીને પણ જાય છે તો પછી કેઈ ન જાય એમ નથી. જવું, જવું, જવું તો સાચું જ. દુનિયામાં લેણા માટે તો ત્રણ વર્ષ સુધી હકની મુદત છે, પણ જીવનને અંગે કાંઈ હક છે ? જ્યાં હકનો હક નથી ત્યાં નાહક જોયા કરવું ? એક પલ પણ નિરાંત રાખી શકાય તેમ નથી. ત્રીજા આરાના છેડે શ્રીઋષભદેવજી ભગવાને પોતાના ૬૮ પુત્રોને આ ચંચળ સ્થિતિ જણાવી, તો આપણા જેવાની શી વાત !

‘ગર્ભ વ્યુત્કાંતિ’ એટલે ?

સંમુચ્છિમ્ મનુષ્ય પર્યાપ્તા થઈ શકે જ નહિ. ખીજી જાત હોય તો ત્યાં ઓળખાવવા વિશેષણ કહેવું પડે. દેવતામાં સંમુચ્છિમ્ નથી. દેવતામાં તથા નારકીમાં માત્ર ‘ઉપપાત જાત’ સ્થિતિ છે, દેવતા ઉપપાત-શય્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, નારકી કુંભીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યો માટે ગર્ભજ તથા સંમુચ્છિમ્ એવાં બે વિશેષણો, બે પ્રકારે ઉત્પત્તિ હોવાથી કહેવાં પડે. વ્યાકરણમાં એ નિયમ છે કે સૂત્ર રચનામાં બે અર્દ્ધ માત્રા પણ ઓછી વાપરવાથી કામ સરે તો તે સૂત્રકારો, ‘વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રોત્પત્તિ સમાન ઉત્સવ માને છે’, જ્યારે આમ છે

ત્યારે ‘ગર્ભજ’ને બદલે લાંબી માત્રાવાળો ‘ગર્ભવ્યુત્કાન્તિ’ શબ્દ કેમ રાખ્યો? અહિં વિચારવું જોઈએ. ગર્ભમાં માત્ર પર્યાપ્તિઓ થઈ જાય, એટલે પોતાની મેળે પોષણ મેળવે તેમ નથી. અમુક મુદત સુધી ગર્ભમાં પોષણ જોઈએ. શરીર સંપૂર્ણ થયા પછી પોષણની જરૂર નથી. ગર્ભમાં પરિપક્વ દશા જોઈએ. ગર્ભ રહ્યો તે દિવસે શરીર બાંધ્યું, અને અંતર્મુહુર્તમાં બધી પર્યાપ્તિઓ તૈયાર થઈ ગઈ. કેટલાકો માને છે કે અમુક મહિનાઓ સુધી જીવ ન આવે તો પછી કેવી રીતે પુદ્ગલો શરીરપણે પરિણમે છે, અથવા પુદ્ગલો બહાર નીકળી જાય નહિ તો સડવાપણું થાય. વાચ્યા ઉપર લોહી બહાર ન નીકળે તો પાકે છે ને! હવે જો જીવ જ ન હોય તો શરીર પરિણમાવશે કોણ? શરીરનો ગટ્ટો કર્યો કોણે? પ્રથમ સમયે જ જીવની ઉત્પત્તિ છે. એના વિના શરીરનું બંધારણ જ નથી. કેટલાકો જીવનું આવવું બીજે, ત્રીજે, ચોથે માસે માને છે, પણ તેમ નથી. ગર્ભોત્પત્તિ જીવોત્પત્તિ બંને સાથે જ. ઉત્પત્તિમાં જેમ માન્યું, તેમ મર્યા પછી પણ શરીરમાં જીવનું શૂન્યપણું માન્યું છે. સંસારી જીવ દરેક ક્ષણે ૭-૮ કર્મ બાંધે છે. પ્રથમનાં બાંધેલાં અત્યારે ઉદયમાં આવે છે. ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયા પછી એ ઘડી થઈ એટલે તો જીવ છ પર્યાપ્તિવાળો થઈ ગયો, છતાં એટલાથી એનું જીવન નથી. ગર્ભમાં અમુક મહિના સુધી પોષણ જોઈએ, અને પોષણ મળે તો જ તે નિરાબાધ રહી શકે. મનુષ્ય માટે જ એવો નિયમ એમ નહિ; જનાવર માટે પણ તેવો જ નિયમ છે. ‘ગર્ભમાં આખી તૈયારી’ એ હેતુ જણાવવા ‘ગર્ભવ્યુત્કાન્તિક’ શબ્દ જણાવ્યો છે. પોષણમાં ખામી રહેવાથી કમુવાવડ થાય છે. ગર્ભવ્યુત્કાન્તિકમાં પણ પર્યાપ્તિ તથા અપર્યાપ્તિ એવા બે ભેદ છે. જેઓ શક્તિ મેળવતા હોય તે અપર્યાપ્તિ, અને મેળવી લીધી હોય તે પર્યાપ્તિ. કાગળ, કલમ, શાહી તો એનાં એ જ, પણ વાંકા અક્ષર કાઢનાર વાંકા જ કાઢશે. સીધા અક્ષર કાઢનાર સીધા કાઢશે; તે જ રીતે અહિં પણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અપર્યાપ્તિ, પર્યાપ્તાવસ્થામાં પર્યાપ્તિ સમજવા, જીવ તો એ જ.

આગળના (લવિષ્યના) ભવનું આયુષ્ય બાંધ્યા વિના કોઈ પણ જીવ મરે નહિ. આગલા ભવના આમુલ્ય બંધન માટે આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય એ ત્રણની જરૂર છે. આટલી હદે પર્યાપ્તિ થાય તો જ લાવિગતિ માટે અહિંથી જઈ શકે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં નરક કે સ્વર્ગનું આયુષ્ય બંધાતું નથી. ગર્ભમાં રહ્યો થકો પર્યાપ્તિ, દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે તો દેવતામાં ઉપજે. ધર્મ લાગણી પ્રધાન માતાના ગર્ભમાંનો જીવ, પૂર્વ ભવના સંસ્કારથી, આચાર્યનો ઉપદેશ પણ સમજી શકે છે. તે મરી જાય તો દેવલોકે જાય. ગર્ભમાં લડાઈની વાત સાંભળે તે વૈકીય શરીર કરી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં આયુષ્ય બાંધે તો દેવલોકનું કે નારકીનું આયુષ્ય ન બાંધે. આહારમાંથી જે રસ કાનમાં પડે તે કાનરૂપે પરિણમે, આંખમાં પડે તે આંખરૂપે પરિણમે, નાસિકામાં પડે તે નાસિકા રૂપે પરિણમે તે જ રીતિએ પર્યાપ્તિ તથા અપર્યાપ્તિ એ ભેદોમાં પુદ્ગલ-પરિણમન સમજી લેવું. દેવતાના ભેદોને અગેનો અધિકાર અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૧.

અસુગકુમાર-ભવળવાસિદેવાળં પુછ્છા, ગોયમા ? દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા-પજ્જતગ અસુર-કુમારં અપજ્જતગ અસુરં, એવં જાવ થણિયકુમારા પજ્જતગા અપજ્જતગાય, એવં એણં અભિલાવેણં દુયએણં મેદેણં પિસાયા ય જાવ ગંધન્વા, ચંદા જાવ તારા વિમાણાં સોહકમ્મકપ્પોવગા જાવ અચ્ચુઓ, હિટ્ઠિમહિટ્ઠિમગેવિજ્જગકપ્પાતીય જાવ ઉવરિમઉવરિમ ગેવિજ્જં, વિજયઅણુત્તરોં જાવ-અપગજિયં સવ્વટ્ઠસિદ્ધકપ્પાતીય પુછ્છા, ગોયમા ! દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા-પજ્જતસવ્વટ્ઠસિદ્ધ-અણુત્તરોં અપજ્જતગ સવ્વટ્ઠ જાવ પરિણયાવિ ૨ દંડગા

પુદ્ગલ-પરિણુમન વૈચિત્ર્યથી જીવના અનેક ભેદો છે.

શાસ્ત્રકાર લગવન્તો વારંવાર એક વાત તરફ લક્ષ્ય ખેંચે છે કે તમામ જીવો સ્વરૂપે સમાન છે. હલકામાં હલકી સ્થિતિનો જીવ, એટલે કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં સબડતો જીવ, તથા અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન વીતરાગમય સ્વરૂપ, અનંતસુખ, અનંત વીર્યમાં શાશ્વત્ રમમાણુ શ્રી સિદ્ધ લગવન્તો જીવ એટલે કે ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ કોટિનો જીવ, બન્ને સ્વરૂપે સરખા છે. તર્કવાદી તર્ક કરે કે જો જીવ સ્વરૂપે સરખા છે તો પછી સંસારી તથા મોક્ષના એવા જો મુખ્ય ભેદ કેમ તથા બીજા અનેક ભેદો (સંસારીમાં) શાથી ? સમાધાન એક જ કે કર્મથી સદંતર મુક્ત જીવ તે મુક્તિના જીવો, તથા કર્મથી વીંટળાયેલા તે સંસારી જીવો. સંસારી જીવોના અનેક ભેદો કર્મ પુદ્ગલની અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાને આભારી છે. એકેન્દ્રિય નામકર્મના ઉદયવાળા જીવો જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, તે બધાને એકેન્દ્રિયપણાએ પરિણુમાવે છે. એ પ્રમાણે યાવત્ પંચેન્દ્રિય પર્યંત સમજવું.

સંમૂર્ચિમ મનુષ્યમાં ‘પર્યાપ્તા’ ભેદ છે જ નહિ.

મનુષ્યના જે પ્રકાર ગર્ભ જ તથા સંમૂર્ચિમ. મનુષ્યગતિ પામવા છતાં પાંચ ઇન્દ્રિ-ઓની પ્રાપ્તિ થઈ છતાં મનનાં પુદ્ગલો લઈ મનપણે પરિણુમાવવાની શક્તિ જે જીવોએ મેળવી નથી, તેઓ સંમૂર્ચિમ કહેવાય છે. ગર્ભ જ મનુષ્યોના વિષ્ટાદિ અપવિત્ર અવયવોમાં ગિચારા સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. દેડકાંના અવયવમાં દેડકાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે તો બહોણે! ગર્ભ જ મનુષ્યોના વિષ્ટાદિ ચૌદ સ્થાનોમાં ગિચારા આ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે,

તેથી તો તેમને ચૌદ સ્થાનકીમાં જીવ કહેવામાં આવે છે. સંમૂર્ચિમની ઉત્પત્તિ માટે જલ-ચર, ખેચર ગર્ભજ, ખેચરાદિ વગેરેની અશુચિમાં એ નિયમ નહિ, પણ મનુષ્ય ગતિમાં તો એ નિયમજ છે કે ગર્ભજ મનુષ્યના ચૌદ અશુચિ સ્થાનોમાં, એ ચૌદ અપવિત્ર પદાર્થોમાંજ સંમૂર્ચિમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય, અને પર્યાપ્તા ન જ થાય. તિર્યચ ગતિના સંમૂર્ચિમ જીવો તો પોતાને લાયકની પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પણ શકેછે, પરંતુ સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો કદી પણ પર્યાપ્તા થઈ શકતા નથી. પર્યાપ્તિ પૂરી કરી શકે તેટલો વખત તે ખીચારાઓ જીવીજ શકતા નથી, તેથી તેનો એકજ લેદ અને તે અપર્યાપ્તા પહોંચે. ગર્ભજ મનુષ્યમાં ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા લઈએ તો બત્રીશ આંકથી વધારે ન જાય. આંક એટલે શું?, એકમ, દશક સો એમ ગણતાં લાખના છ આંક, તે રીતે બત્રીશ આંકની સંખ્યા સમજવી. એકના એ બેના ચાર, ચારના આઠ એમ છનું વખત બમણું બમણું કરતાં જાય અને જે સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યા ગર્ભજ મનુષ્યોની આખા અદ્વીદીપમાં સમજવી. સંમૂર્ચિમની ઓછામાં ઓછી સંખ્યા અસંખ્યાતાની સમજવી. અસંખ્યાતા ઉપજે છતાં તેમાં એક પણ જીવ પર્યાપ્તો થઈ શકે નહિ, પૂરી પર્યાપ્તિની પ્રાપ્તિ પર્યંત જીવી શકે નહિ, એવી એમની કમનશીબી છે. ભાષા-વર્ગણના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા સમયે સામર્થ્ય ટકતું નથી. સંમૂર્ચિમ-મનુષ્યો અપર્યાપ્તા જ હોય. મનુષ્યોના ૩૦૩ ત્રણસેં ત્રણ લેદ કહ્યા છે. પન્નર કર્મભૂમિના, ત્રીશ-અકર્મ-ભૂમિના, તથા છપ્પન-અંતરદ્વીપના એમ એકસો અને એક લેદ. તેમાં ગર્ભજમાં પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એટલે $૧૦૧ \times ૨ = ૨૦૨$ થયા, તથા સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો માત્ર અપર્યાપ્તા હોવાથી $૨૦૨ + ૧૦૧ = ૩૦૩$ લેદ થયા, સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ અદ્વીદીપની બહાર નથી. કારણકે ગર્ભજ મનુષ્યોનાં દુર્ગંધિ અવયવો બીજે હોય નહિ માટે સંમૂર્ચિમની ઉત્પત્તિ બીજે કયાંથી હોય? ગર્ભજ મનુષ્ય માટે પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એવા બન્ને લેદ છે.

યુગલિકમાં પણ બે લેદ પર્યાપ્તા. અપર્યાપ્તા.

અકર્મભૂમિરૂપ-યુગલિક-ક્ષેત્રમાં જવા છતાં અભાગીઆઓના ભાગ્યમાં યુગલિકપણું હોતું નથી. ગર્ભમાં નવ લાખ જીવો ઉત્પન્ન થાય, તેમાંથી તૈયાર માત્ર બે થાય, બે જન્મવા પામે બાકી ૮૯૯૯૯૯૮ બધા મરી જાય. પર્યાપ્તા થવાનો વખત માત્ર બે જીવનેજ આવે; બાકીના તમામ અપર્યાપ્તા અવસ્થામાંજ મરી જાય. અકર્મભૂમિનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ પદ્યોપમનુ છે. આવા આયુષ્યવાલા સ્થાને જવા છતાં સરવાળે ૦ શૂન્ય!, કાણી હાંદલી ક્યારે ભરાય?, અર્થાત્ ભરાતી નથી જ.

દરેક દેવતાના લેદમાં પર્યાપ્તા, તથા અપર્યાપ્તા એવા બે લેદ છે.

અત્યંત પુણ્યનો વિપાક ભોગવવાનું સ્થાન સ્વર્ગ છે. દેવલોકમાં પણ શક્તિ મેળવનારા અને મેળવેલી હોય તેવા એટલે કે પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા બે લેદ તો છે.

ભવનપતિમાં પહેલા અસુરકુમાર ભવનપતિ દેવો જે પ્રકારે પુદ્ગલો પરિણમાવે છે. એક તો પર્યાપ્તા તથા ખીજા અપર્યાપ્તા, ભાષા અને મન દેવતામાં ભેળાં છે. મનુષ્યમાં તથા તિર્યચમાં ભાષા પર્યાપ્તિ તથા મન:પર્યાપ્તિ જૂદી ગણી છે સ્વતંત્ર ગણે છે, એ પર્યાપ્તિનું નામ ભાષા-મન:પર્યાપ્તિ છે. સૂર્યાભદેવાદિ પાંચ પ્રકારે પર્યાપ્તિભાવને પામે છે. મનુષ્યથી દેવતામાં એ શક્તિ, અધિક. જે શક્તિ ભાષામાં કામ લાગે છે, તેજ શક્તિ મનના પુદ્ગલો લેવાના કામમાં લાગે છે. મનુષ્ય, હાથી, ઘોડાને શ્રવણેન્દ્રિય જૂદી છે. સાપને કાન એજ આંખ, આંખ એજ કાન છે. સાપ માટે ચક્ષુનું નિર્માણ છે, તેજ શ્રોત્રનું નિર્માણ છે. જુઓ કોષ કાવ્યમાં એને ચક્ષુશ્રવા કહેલા છે. દેવતામાં પણ જે શક્તિ ભાષામાં તેજ શક્તિ મનના પુદ્ગલો લેવામાં કામ કરે છે. શક્તિઓ જે છતાં ભેળી ગણીને તેને ભાષા મનપર્યાપ્તિ કહી છે. એકજ સ્થાને જે કાર્ય કરે છે. દેવતા પાંચ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા. અસુરકુમારમાં કેટલાક પર્યાપ્તા કેટલાક અપર્યાપ્તા છે. આ ભેદ અસુરકુમાર એકલાને? તકકૌડિન્ય ન્યાયે ખીજાના જે ભેદો કહ્યા નથી એમ નહિ. કૌડિન્ય નામનો પ્રાદ્યાણુ હતો. 'તકકૌડિન્ય' ન્યાયે આપજે, કહેવાથી બધા પ્રાદ્યાણુને આપવાની સૂચનાનુસાર કેને દહિં આપવું અને કેને છાશ આપવી તે નક્કી છે. ભવનપતિના દશ ભેદોમાં, યાવત્ સ્તનિતકુમાર એ દશમો ભેદ છે; ત્યાં સુધી દરેકમાં પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એવા જે ભેદ લઈ લેવા. વ્યંતરમાં, પિશાચમાં યાવત્ ગંધર્વમાં એ જે ભેદો સમજી લેવા. જ્યોતિષીઓનાં ચંદ્ર વિમાનમાં યાવત્ તારાના વિમાનમાં એ જે ભેદો સમજી લેવા. ખારેય દેવલોકમાં પણ એ જે ભેદ છે. નવગ્રૈવેયકમાં પણ એ ભેદ છે. અનુત્તરમાં યાવત્ અપરાજીત મુધ્રી જે ભેદ સમજી લેવા. પાંચમું સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન એટલે તો નાની મુક્તિ! જ્યાં સર્વે પદાર્થોનાં સુખોની સિદ્ધિ છે. ત્યાં પણ એ ભેદો છે, હવે પુદ્ગલોનાં વિભાગ પરિણામને અંગે અત્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૨

જે અપજ્જત્તા સુહુમપુઢવીકાઠ્ય એગિદિયપયોગવરિણયા તે ઓરાલિયતેયાકમ્મસરીરપ્પમોગ-
પરિણયા, જે પજ્જત્તા સુહુમ૦ જાવ પરિણયા તે ઓરાલિયતેયા૦, એવં જાવ ચડરિંદિય પજ્જત્તા, નંબરં
જે પજ્જત્તવાદરવાઠકાઠ્ય એગિદિય પયોગપરિણયા તે ઓરાલિયવેઽવ્વિયતેયાકમ્મસરીર જાવ પરિણતા,
સેસં તં ચેવ,

પુદ્ગલોનું પરસ્પર પરિણામન્તર શાથી ?,- તૈજસ્ શરીરથી.

શ્રીગણધર મહારાજ પંચમાંગ-શ્રીભગવતીજના અષ્ટમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાંને પુદ્ગલ-પરિણામ અધિકાર જણાવતાં સંસારી જીવોમાં એકેન્દ્રિયાદિ જાતિના, પંચેન્દ્રિયમાં નારકી આદિ ગતિના જે ભેદો પાડે છે, તે કર્મપુદ્ગલની વિચિત્રતાને આભારી છે. જો તેમ ન હોય તો જાતિ-કાય વગેરેનો ભેદ રહેત જ નહિ. જાતિ એટલે વૈશ્ય, શુદ્ર એમ ન સમજતા એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ, તથા પૃથ્વીકાયાદિ કાય; એ જાતિ તથા કાયનો ભેદ થયો. તે કર્મ પુદ્ગલની વિચિત્રતા ન હોત તો થાત જ નહિ. આ બધા ભેદોની વિચારણામાં આગળ વધતાં પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાની વિચારણા ચાલે છે. જે જીવોમાં આહાર પરિણમવવાની, શરીર બનાવવાની, ઇન્દ્રિય બનાવવાની વગેરે પર્યાપ્તિઓ મેળવવાની પૂરી કરવાની તાકાત આવી ગઈ હોય તે પર્યાપ્તા પર્યાપ્તિ મેળવવાની અવસ્થાને પર્યાપ્તાવસ્થા કહે છે. જુદી જુદી જીવાજાતિને અંગે જુદી જુદી કાયાઓ રહેલી છે. પૃથ્વીકાયથી વનસ્પતિકાયમાં સૂક્ષ્મ બાદરમાં પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા એ બે ભેદ છે. વિકલેન્દ્રિય પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા સામાન્ય-રીતે ઔદારિક-કાયાવાળા દેખાય છે. પૃથ્વીના વનસ્પતિપણે, વાયુના પાણીપણે, અને પાણીના વાયુપણે પરિણમે છે. પરસ્પર પરિણમનમાં એક જાતની વર્ગણા માનવી પડે છે. પૃથ્વી પાણી થાય, અને વાયુપાણી થાય. વિકલેન્દ્રિયના પુદ્ગલો મનુષ્યના જનાવરના શરીર પણે પરિણમે છે. જે કાયનું પૃથ્વીનું શરીર છે, તેજ આપણું શરીર છે. આપણું શરીર કાલાંતરે ભલે રાખ થાય, પછી માટીપણે પરિણમે પણ છે, તે બંને એક જાત હોય એ વાત નવી નથી. છએકાયનાં પુદ્ગલો આપણાં શરીરપણે પરિણમે છે અને જાણે આપણાં જ પુદ્ગલો છે એ કાયપણે પરિણમે છે. આ બધાની કોઈ એક જાત હોવી જોઈએ જેથી ‘અ’નું ‘આ’ થાય અને ‘આ’નું પણ ‘આ’ થાય. માટી કે મીઠાંના પુદ્ગલો મોંઘા નાંખ્યા, પાણી કે ખોરાકનાં પુદ્ગલો લીધાં, એટલે શરીર કેમ બની ગયું? પાક કરવાની (પકવવાની) તાકાત હોય, તે જ પરિણામન્તર કરી શકે. અગ્નિમાં પકાવ્યાં ચિના માટીનો ઘડો બની શકે?, ના. ‘પાણી લાગ્યું હુવા લાગી’ એમ કહેવામાં આવે છે ને! પકવવાની તાકાત વિના મૂલ પદાર્થનું પરિપકવપણું થતું નથી. જો પકવવાની તાકાત ન હોય તો શરીરમાં પડેલું મીઠું તે મીઠું જ રહે, માટી પણ માટીપણે જ રહે. સંગ્રહણીનો વ્યાધિ જેને થયો હોય તે ખોરાક લે છે, પણ પચાવી શકતા નથી. કેમકે દુન્યવી દૃષ્ટિએ કહેવાય છે કે તેની જઠરમાં અગ્નિનું જોર હોતું નથી. તે જ રીતે પકવવાની તાકાત હોય તો જ શરીરમાં ગયેલ મીઠું, અનાજ, પાણી વગેરે પરિણામન્તર પામે, અને સાત ધાતુરૂપે પરિણમે છે. મુદ્દો એ છે કે આ શાથી થાય છે?, એવી કોઈ પાક ક્રિયા છે?; આવું પરિણામન્તર કરનાર તૈજસ્ શરીર છે. લીધેલા ખોરાકને પકવ-દશામાં લાવવું, પરિણામન્તર કરવું તે કામ તૈજસ શરીરનું છે. ઝાડનાં ડાળાં મૂળાડીયાં પણ પૃથ્વીકાય રૂપ બની જાય છે ને!, માટે પુદ્ગલોનું પરિણામન્તર કરનાર તૈજસ્ શરીર છે.

કાર્મણુ શરીર.

તૈજસના પણ અનેક જાતનાં પુદ્ગલો છે. આપણને ખોરાક પચાવવો મુશ્કેલ પડે છે, અને કબુતરો ઝીણી કાંકરી ખાય, તોય પચી જાય છે, તે શાથી? જઠરની તાકાતને અંગે જ તે બને છે. મનુષ્યમાંય મંદ જઠરવાલાને હલકો ખોરાક, અરે પ્રવાહી ખોરાક પણ પચતો નથી, અને સારી જઠરવાળો એકલા વાલ ખાય, તો પણ હરકત આવતી નથી. જઠરનાં પુદ્ગલો પણ એક જાતનાં નથી. પૃથ્વીકાયાદિનાં તમામ ઔદારિક શરીરોમાં તૈજસ શરીરને સહાય કરવા, એટલે તેની નિર્જલતાને અંગે સહાય કરવા કાર્મણુ શરીર રહેલું છે. કોઈ પણ જીવ જન્મે કે તૈજસ તથા તેની સાથે રહેલા કાર્મણુ શરીરના સંયોગે આહાર ગ્રહણ કરે છે. ચોવીશ દંડકમાં, પાંચેય જાતિમાં, છએ કાયમાં, જ્યાં જ્યાં શરીરો હોય, આહાર ઔદારિક, વૈક્રિય કે આહારક શરીર માન્યાં હોય; તો પણ બધાયમાં સાથે તૈજસ શરીર તથા કાર્મણુ શરીર તો માનવાં જ પડે. ઔદારિક, વૈક્રિય તથા આહારકનો તે તે તરીકે પરિપાક કરવાનું કામ તૈજસ કાર્મણુનું છે. તૈજસ તથા કાર્મણુ વગર તે શરીરો બને જ નહિ. તૈજસનાં તથા કાર્મણુનાં પુદ્ગલો સાથે હોવાં જ જોઈએ, અને તે પછી જ ઔદારિક વગેરે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે.

પરસ્પર-પરિણમન.

અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયનાં પુદ્ગલો કેટલી જાતનાં પુદ્ગલો પરિણમાવે છે? પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ પૂરી ન મેળવે માટે ભલે તેઓ અપર્યાપ્તા છે. શરીર માત્ર બનાવી દે, ઇન્દ્રિયો તથા વ્યસોવ્યસની પ્રાપ્તિ ન થઈ તો પણ શરીરનાં પુદ્ગલો તો લીધાં જ છે. તે પુદ્ગલો કેટલી જાતનાં પરિણમાવે છે?; ઔદારિક, તૈજસ તથા કાર્મણુ પુદ્ગલો તેને પણ હોય છે. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના જીવો અપર્યાપ્તા હોય તો પણ ત્રણ પ્રકારે પુદ્ગલવાળા હોય અને પર્યાપ્તા થાય તો પણ ત્રણ પ્રકારનાં પુદ્ગલવાળા થાય. જેમ બાલક ખોરાક લે તે પણ અને વૃદ્ધ ખોરાક લે તે પણ સાત ધાતુ પછે પરિણમે છે, તેમ અપર્યાપ્તા પૃથ્વીકાયે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલો, તેમજ પર્યાપ્તા પૃથ્વીકાયે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલો ત્રણ શરીરપણે જ પરિણમે છે.

એવાં યાવત્ વનસ્પતિ વિકલેન્દ્રિય અપર્યાપ્તા પર્યાપ્તા ગ્રામ ૧૬ ભેદો સામાન્ય રીતે જણાવી દીધો. એકેન્દ્રિયના પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ, વિકલેન્દ્રિયના ત્રણ, બન્નેના પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા; માત્ર વાયુકાય ઔદારિક શરીરને વૈક્રિયપણે પરિણમાવે છે. નાનાનું મોટું રૂપ થવું, તથા મોટાનું નાનું રૂપ થવું તે વૈક્રિય શરીરને આભારી છે. ઔદારિકમાં કમ દશા હોય છે. વિવિધા ક્રિયા, અનેક પ્રકારની ક્રિયા, દૃશ્યનું અદૃશ્ય થવું, અદૃશ્યમાંથી દૃશ્ય થવું, મોટાનું નાનું થવું, નાનાનું મોટું થવું, ટુંકામાં વિક્રિયા કરવી તે વૈક્રિય શરીરને લઈને છે. ઔદારિક-શરીર મોટું તો થાય, પણ એકદમ ન થઈ જાય. માત્ર વાયુમાં એમ થાય છે. કાંઈ ન હોય અને વટોળીઓ આવીને રમણુભમણુ કરી દે છે ને! તેવી સ્થિતિ પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, વિકલે-

ન્દ્રિયમાં નથી. પૃથ્વીકાયમાં ભલે મોટા પહાડો થઈ જશે, પણ તે ક્રમે થશે. આસનસોલ પાસે કોલસાની, અખરખની ખાણોમાંથી કોલસા અખરખ કાઢી લેવામાં આવે છે, પછી ખાણના એ ખાડામાં નદીની રેત ભરવામાં આવે છે, પછી અમુક વર્ષે તે જ રેત કોલસા તથા અખરખ રૂપે પરિણમે છે. મીઠાના અગરમાં લોઢાની કડછી નાખો તો બે પાંચ વર્ષે લોઢું મીઠું થઈ જાય છે. પૃથ્વીકાયનાં પુદ્ગલો આવેલાં પુદ્ગલોને પોતાના જેવાં પરિણમાવશવે છે. ‘જગતનો કર્તા ઇશ્વર છે’ એ રીતે જગતને દોરવામાં દોરનારનો બીજો જ મુદ્દો છે. પૃથ્વીકાયાદિપણે પરિણમેલાં પુદ્ગલો ક્રમેક્રમે વધે છે. એકદમ વધવું થટવું ઔદારિક શરીરથી બનતું નથી. એ કામ વૈક્રિય શરીરનું છે, અને તે વાયુકાયમાં તે શક્તિ છે. બાહર વાઉકાય પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિ વૈક્રિય શરીરપણે પણ પુદ્ગલો પરિણમાવે છે, અને શક્તિવાળા ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણુ શરીરપણે પણ પુદ્ગલો પરિણમાવે છે. સોળ ભેદોમાં ત્રણ શરીર માનવામાં આવ્યા હતાં. તેમાંથી એક ભેદ બહાર કાઢો તેનાં ચાર પ્રકારનાં પુદ્ગલો લેવાં. પર્યાપ્ત વાયુકાય સિવાયના ત્રણ પ્રકારે પુદ્ગલો પરિણમાવે છે. હવે પંચેન્દ્રિયના ભેદોના અંગે નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવતા કઈ કઈ કાયાપણે પુદ્ગલોને પરિણમાવે છે, તેને અંગે અત્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૩.

જે અપજ્જત્તરયણપ્પમાપુઢવિનેરદ્વયપંચિદિયપયોગપરિણયા તે વેડવિવયતેયાકમ્મસરીરપ્પયોગપરિણયા, એવં પજ્જત્તયાવિ, એવં જાવ અહેસત્તમા । જે અપજ્જત્તગસંમુચ્છિમજલયર જાવપરિણયા તે ઓરાલિયતેયાકમ્માસરીર જાવ પરિણયા એવં પજ્જત્તગાવિ, ગઠભવકંતિયા અપજ્જત્તયા એવં ચેવ પજ્જત્તયાણં એવં ચેવ નવરં સરીરગાણિ ચત્તારિ જહા બાદરવાયુકાદ્વયાણં પજ્જત્તયાણં, એવં જહા જલચરેસુ ચત્તારિ આલાવગા મણિયા, એવં ચડપ્પયરપરિસપ્પભુયપરિસપ્પ સ્હયરેસુવિ ચત્તારિ આલાવગા માણિયન્વા ।

વૈક્રિય શરીરનો હેતુ.

પર્યાપ્તપણું શક્તિ પ્રાપ્તિની પૂર્ણતાએ સમજવું.

શ્રીગણધર મહારાજાએ રચેલી શ્રીદ્વાદશાંગીના પાંચમાં અંગે શ્રીભગવતીસૂત્રના આઠમા શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશો નિરૂપણ કરી રહ્યા છે, જેમાં પુદ્ગલ-પરિણામનો અધિકાર

ચાલુ છે. પુદ્ગલ-વિજ્ઞાન તો મહાન્ વિજ્ઞાન છે. જગત આખાની વિચિત્રતાજ પુદ્ગલને આભારી છે. જીવોના પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા ભેદોનો અધિકાર ચાલુ છે. જીવ નવી નવી શક્તિ રૂપ અવગ્રહ, ઈડા, ધારણા, આદિ નવાં નવાં બલ મેળવતો હોય, એ અપેક્ષાએ જીવ, જીવનના છેડા સુધી સંપૂર્ણ શક્તિવાળો થયો ગણાય નહિ; પણ શક્તિ મેળવે તોજ ગણાય. જીવ જન્મ સાથે બધી શક્તિ મેળવી શકતો નથી શરીરની અપેક્ષાએ પછી જ જ્ઞાનદિ ઉપયોગ સંબંધિ બધી શક્તિ મેળવે છે. આખી જીવંતીમાં શક્તિ મેળવતો જ હોય એ દૃષ્ટિએ તો જીવંતીના છેડે પર્યાપ્તા થાય. જીવનનો કેઈ પણ ભાગ નવી શક્તિ મેળવવા વગરનો હોતો નથી. આથી જીવનના છેડે જ આ દૃષ્ટિએ પર્યાપ્તો ગણાય. જ્ઞાનની, ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ શક્તિ મેળવવાનું જીવંતીના છેડે. અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક છેલ્લે સમયે પણ હોય એટલે એક સમયે ૭મું ૬ઠું ગુણસ્થાનક મનાયું. સમયની સ્થિતિ કાલ કરવાને લીધે જ હોય, નહિતર અંતર્મુદુર્ત્તથી એછો ઉપયોગ કાલ જ નથી. પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થવાને ખીજે સમયે જ કાલ કરી જાય તેથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક એક જ સમય. ત્યારે શું પહેલાં પર્યાપ્તો ન થાય ? જો સામાન્ય શક્તિને અંગે વિચાર કરીએ તો જીવંતીના છેડે જ પર્યાપ્તો ગણાય. અને તે પહેલાં અપર્યાપ્તો ગણાય. પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તાનો વિચાર જે દૃષ્ટિએ છે, તે વિચારવાની જરૂર છે. બહારનાં પુદ્ગલોને પોતાનાં આહારપણે લેવાની તાકાતથી આહાર લેવાય છે. વૃક્ષની ચોતરફ જલજિંચન કરીએ તો વૃક્ષ તે જલને ચૂસી લે છે, અને આહારપણે પરિણમાવે છે. ક્યારામાં પારો નાંખીએ તો ઝાડ આહારપણે ગ્રહણ કરતું નથી. દરેક જીવોને અંગે તેવી રીતે સમજી લેવું. ગમે તેટલી તૃષા લાગી હોય, છતાં જનાવર પીશાબના કુંડામાં મોં નહિ ઘાલે. કીડીઓ ઘી ઉપર આવે છે, પણ દીવેલથી ભાગી જાય છે, કેમકે તે પુદ્ગલો આહારપણે ગ્રહણ કરી શકતાં નથી. આપણા પેટમાં ખોરાક જાય છે તેને જઠર પચાવે છે, અને સાત ધાતુ રૂપે પરિણમાવે છે, પણ ખોરાક ભેળાં ધાતુ કે કાંકરી પેટમાં જાય તો વિના પરિણમે નીકળી જાય છે. જઠર ખોરાકનાં પુદ્ગલોને જ આહારપણે ગ્રહણ કરી શકે છે. આહારને લાયકનાં પુદ્ગલોનાં પરિણમન પછી રસ થાય છે. પછી સાત ધાતુપણે શરીરમાં પરિણમાવવાની શક્તિ, તેને શરીર પર્યાપ્તિ કહેવામાં આવે છે. મેળવવા યોગ્ય શક્તિ મેળવી લીધી હોય, તે પર્યાપ્તા, અને ન મેળવી લીધી હોય, મેળવતા હોય તે અપર્યાપ્તા. પર્યાપ્તાપણું અહિં છ શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું. ઔદારિક શરીરને તૈજસ તથા કાર્મણ ઉભું કરે છે, તૈજસ કાર્મણ તથા ઔદારિક આ ત્રણ, શરીરપણે પુદ્ગલોને પરિણમાવે છે. આમાં પર્યાપ્ત વાયુ કાયનો ભેદ, (ફક્ત એક ભેદ) અપવાદ. તે વાયુકાયને ચાર પ્રકારે શરીરનું પરિણામ હોય. ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણ તથા સાથે વૈક્રિય પણ હોય.

ભવસ્તભાવ.

વિકલેન્દ્રિય, ગર્ભજ તિર્થંચો, મનુષ્યો સંમૂર્ચિમ્ હોય તો પણ વાયુ કરતાં વધારે પુણ્યશાળી છે. છતાં તેને વૈક્રિય શરીર કેમ નહિ ? તદ્દન સ્થાવર વાયુકાયને વૈક્રિયદેહ હોય

અને ત્રસને વૈક્રિય નહિ ? વાયુકાયમાં સામાન્ય વાયુમાંથી મોટો વટોળીઓ થઈ પણ જાય, અને ઘડીકમાં આખો વટોળીઓ શમી પણ જાય. પૃથ્વીકાયાદિમાં તેમ બનતું નથી. પુર આવે ત્યારે પાણી વધતું નજરે પડે છે, તે વાત જૂદી પણ એકદમ વધવું અને શમી જવું, તે પૃથ્વીકાયમાં, અપ્કાયમાં, અગ્નિકાયમાં, વનસ્પતિકાયમાં, વિકલેન્દ્રિયમાં, મનુષ્યમાં નથી બનતું માત્ર વાયરામાં છે. વાયુકાયને અંજે દેખાય છે કે કદીક પાંદડું પણ ન હાલે, અને કદીક છાપરાનાં છાપરાં ઉડાડી દે છે. આ સ્થિતિમાં વૈક્રિય માન્યું હોય તો નવાઈ નથી. આ તો આપણે યુક્તિથી કહીએ છીએ. અંજાવાત ગુંજવાત સ્વાભાવિક હોય છે. ક્ષણમાં ઉત્પાત, ક્ષણમાં શાંતિ, આ સ્થિતિ વાયરામાં છે. પુણ્યની શક્તિ અલ્પ તેમાં આ કયાંથી ? ભવસ્થિતિ ! એક મોલથી બીજો મોલો ફૂદવાની તાકાત આપણામાં નથી. વાંદરાંમાં છે માટે તેને શું વધારે પુણ્યવાન માનવા ? , એ તો ભવસ્વભાવજ છે. પક્ષીઓમાં ઉડ્યન શક્તિ, વાંદરાંમાં ફૂદવાની શક્તિ ભવસ્થિતિને અંગે છે. તે જ રીતે વાયુકાયમાં વૈક્રિયની શક્તિ ભવ સ્વભાવને લીધે છે. તેમાં ન્યૂનાધિક પુણ્ય કારણભૂત નથી. વાયુકાયને ઔદારિક શરીર પણ છે, અને થોડા ભાગમાં વૈક્રિય પણ છે.

સાંત નરકોમાં પ્રથમ નરક રત્નપ્રભામાં ઉપજેલા નારકીઓ જેણે હજી શક્તિ મેળવી નથી, તે પણ પુદ્ગલ ત્રણ પ્રકારે પરિણામે છે. નારકીઓ શરીર બાંધે ત્યારથી જ વૈક્રિય પુદ્ગલ માટે અહણ કરે છે. સોનાની ખાણમાં થનારૂં સોનું સજ્જડ પુદ્ગલો લે છે. એક આંગળનો લાકડાનો ટુકડો લ્યો, તેટલો જ ઈંટનો ટુકડો લ્યો, તેટલો જ ચાંદીનો ટુકડો લ્યો, તેટલો જ સોનાનો ટુકડો લ્યો. એ ત્રણેય ટુકડાના વજનમાં ફેર પડશે. લાકડાનાં પુદ્ગલો સ્થૂલ હોય છે, તેનાથી ઈંટના ટુકડામાં પુદ્ગલો ખારીક છે, તેનાથી ચાંદીના ટુકડામાં પુદ્ગલો વધારે ખારીક છે, તેનાથી સોનાના ટુકડામાં પુદ્ગલો એકદમ ખારીક છે. સોનાના જીવે ખારીક જ પુદ્ગલો લીધા. તેમ નારકીના જીવો વૈક્રિય જ પુદ્ગલો અહણ કરે. ઔદરાજ્ઞોકમાં તમામ જાતનાં મળી ૮ વર્ગણનાં પુદ્ગલો ભરેલાં છે. આપણી જઠર તેજ હોય તો વાલ ચણા પણ પચી જાય, અને લોહીપણે પરિણમન પામે, અને જઠર મંદ હોય તો દુધ ઘી પણ ન પચે અને ધાતુ રૂપે પરિણમન ન પામે. નારકીઓ વૈક્રિય નામ કર્મનો ઉદય હોવાથી જ વૈક્રિય પુદ્ગલો અહણ કરે છે. તેની પરિપક્વતા માટે તૈજસ્ કર્મણુનું જોડે પરિણમન ખરૂંજ. નારકીઓ પહેલી નરકે પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા પણ વૈક્રિય, તૈજસ્, કર્મણુ, પુદ્ગલો પરિણામે તેજ પ્રમાણે સાતમી નરક સુધી સમજી લેવું.

દેવતા તથા નારકીને વૈક્રિય શરીર શા માટે ?

હવે નારકીને વૈક્રિય શરીરની શી જરૂર ?, પ્રથમ જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ જાણી લ્યો, કે અહિંના કરેલાં કર્મોનું સંખ્યાત ગુણું, અસંખ્યાત ગુણું, અનંતગુણું-ફલ ભોગવી

શકે તેવું શરીર હોય, તોજ પાપનો ભોગવટો થાય ને ! આ લોકમાં તો એક માણસે એક હન્ટર ખૂન કર્યાં, તેને અંગે ફાંસી તો એક વખત થઈ, પણ ૯૯૯ ખૂનની સજા ક્યાં ગઈ ? ગુન્હાની સજાના ભોગવટામાંથી કુદરતના સકંજમાંથી છટી શકાતું નથી. શાસ્ત્રકાર કહે છે, કે પાપ ઓછામાં ઓછું દશ વખત કોડાકોડીગુણું પણ ઉદયમાં આવે. જઘન્ય પણે દશગુણું તો ભોગવવું જ પડે. મધ્યમાં સંજ્યાત અસંજ્યાત વખત પણ ભોગવવું પડે. હવે તે અનંતગુણું ભોગવવું શી રીતે ભોગવાય ? આ લોકની સત્તામાં તો ભોગવટાની મર્યાદા અતીવ સંકુચિત છે. ખુનમાં તો ફાંસી એકજ વખતને ! ચાહે તેટલાં ખુન પણ ફાંસી તો એક જ વાર ને ! નારકીમાં તો શરીરજ એવું કે ગમે તેટલી વાર બાળો, કાપો, છેદો, કટકા કરો પણ પાછું શરીર ભેળું થઈ, બીજી સજા ભોગવવા તૈયાર. એ શરીરને બળવાથી, કાપવાથી, છેદવાથી તળવાથી જીવનો છટકારો થતો નથી. આયુષ્ય સંપૂર્ણ થાય નહિ ત્યાં સુધી છટકારો જ નથી. સજાના આ જાતના ભોગવટા માટે નારકીને વૈકિય શરીર છે. નારકી જીવને ઉત્પન્ન થાય ત્યારથી, અપર્યાપ્તાપણામાંથી જ વૈકિય એટલે સજા ખમનારું શરીર હોય. ઔદારિક શરીર પાણીના પોરા જેવું છે. પોરા પાણી વિના ન રહે, ધનેડું ધાન્ય વિના ન રહે, તેમ ઔદારિક શરીર અનાજ પાણી વિના ટકી શકતું નથી. ઔદારિક શરીરથી અનંતી ભૂખ, ટાઢ, તૃષા, છેદન ભેદનાદિ સહન થઈ શકે નહિ. પહેલી નરકથી સાતમી નરક સુધી એક જ નિયમ. બધે જ પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા હોય અને તે દરેકને ત્રણ શરીર વૈકિય, તૈજસ, કાર્મણ. માખીને છટ બધે બેસવાની, શરીર ઉપર ભલે ગમે ત્યાં બેસે, બેસી શકે તેમજ બીજે પણ ચાહ્ય ત્યાં બેસી શકે, પણ તે બેસે ક્યાં ? કાં તો ગડગુમડ ઉપર, કાં તો વિષ્ટા, શ્લેષ્માદિ ઉપર. આ રીતે નારકીના જીવો પુદ્ગલો જ એવાં ગ્રહણ કરે કે જે પુદ્ગલો ઉલટી કુધા, તૃષા, પીડાને વધારે. ત્યાં પાણી જ તપેલું મળે જેથી તૃષા વધારે લાગે.

જેમ નારકીમાં આવો નિયમ, તેમ પુણ્યના ભોગવટાને અંગે દેવલોકમાં તેવા પુદ્ગલોનો નિયમ. પુણ્યનું ફળ પણ જઘન્યથી દશગુણું ભોગવવાની તક છે જ. તૃષિતમુનિ જંગલમાં ભેટ્યા, તેમને ફાસુ જલ વહોરાવ્યું, તે વખતે એ સંયમી મહાત્માને જે શીતલતા થાય, તેથી જે પુણ્ય બંધાય તે વિપાકમાં સેંકડો ગણી શાતા આવે. નારકીમાં જેમ દુઃખ ભોગવવા માટે વૈકિય શરીર છે, તેમ દેવલોકમાં કાયમ અતિ સુખ, ઉંચા પ્રકારે સુખ ચાહુ ભોગવ્યા કરવા માટે વૈકિય શરીર છે. જીવવાનું સામર્થ્ય પણ આવશ્યક છે. કમળેર મગજવાળો અતિસુખ જીરવી શકતો નથી. તીવ્ર પાપ-વિપાક ભોગવવાને તેમજ તીવ્ર પુણ્ય-ફળ ભોગવવાને તીવ્ર સાધનો જોઈએ. એ જ હેતુથી દેવતાઓને તથા નારકીઓને વૈકિય શરીર વળગેલું છે.

તિર્યંચમાં વૈકિય શરીર છે.

અપર્યાપ્તા તથા પર્યાપ્તા સંમૂર્ચિમ્ જલચરો પણ ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ

પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. તેજ રીતે ગર્ભજ-પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા જલચરો પણ ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. પર્યાપ્તા-ગર્ભજ જલચરોમાં પણ વૈક્રિયની લબ્ધિ હોય છે, એટલું વધારે સમજવું. વાયુકાયને જેમ ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ માન્યાં, તેમ પર્યાપ્તા-ગર્ભજ-જલચરને પણ ચાર પ્રકારનાં શરીર માનવાં. ચતુષ્પદ તિર્યચોમાં ઉપરિસર્પમાં ચાવત ખેચરમાં ચારે આલાવા કહેવા. દરેક ગર્ભજ પર્યાપ્તા સ્થાનમાં ચાર શરીર લેવાં. અહિં પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે દેવતા તથા નારકીમાં તો વૈક્રિય શરીર માનવાને તેવું કારણ હતું, પણ જનાવરમાં વૈક્રિય શરીર માનવાનો પ્રસંગ શા માટે છે?, સીંચાણની હકીકત સાંભળી છે?; જુઓ-સીંચાણો (સેચનક) હાથી હલ્લવિહલ્લે કોણિકને ન આપ્યો, આથી તો મોટો સંગ્રામ થયો. તે સંગ્રામમાં બાર વર્ષ ઘેરો રહ્યો. ચેડામહારાજ વૈશાલીમાં ભરાઈ ગયા. કોણિકે ઘેરો ઘાલ્યો, અને તે બાર વર્ષ રહ્યો. હલ્લવિહલ્લ રોજ રાત્રે સેચનક હાથીને લઈને નીકળતા અને એ હાથી પણ કોણીકના (હલ્લવિહલ્લને) સિપાઈઓ જ્યાં સૂતેલા હોય ત્યાં લઈ જતો. ત્યાં સિપાઈઓનો સંહાર કરીને હલ્લવિહલ્લ પાછા વૈશાલીમાં પેસી જતા હતા. આવું તો કંઈ કાલ સુધી ચાલ્યું. કોણિકે શું કર્યું?, શહેરની ચારે તરફ ખાઈ ખોદાવી, અંદર ધગધગતા અંગારા રખાવ્યા, ઉપર થોડી માટી રખાવી. સેચનક હાથી બહાર નીકળતો નથી, આથી હલ્લવિહલ્લ તેનો તિરસ્કાર કરે છે:- “જેવી રીતે કોણિક કુલદ્રોહી થયો, તેમ તું પણ નિમકહરામ થયો?, તારા માટે તો રાજગ્રહી તજ; દાદાને દુઃખ પણ તારા લીધે જને!” આ સાંભળીને તે હાથી ચાલ્યો તો ખરો. ખાઈ પાસે આવ્યા પછી એક ડગલું પણ ભરતો નથી. ફરી હલ્લવિહલ્લે અતિ તિરસ્કાર કર્યો. હવે શું થાય?, હાથીને પણ લાગ્યું કે ‘આવું અપમાનિત જીવન શા માટે જીવવું?’ એટલે સુંઢથી હલ્લવિહલ્લને નીચે ઉતારી પોતે ઝંપાપાત કર્યો, અને હાથી પોતે બળી મુઓ. આને અંગે એમ કહેવાય છે કે તે હાથીને વિભંગ જ્ઞાન હોવાથી તે આગળથી બધું જાણતો હતો. જનાવરોમાં પણ વિભંગ-જ્ઞાન તથા અવધિજ્ઞાન માનવું પડે છે. વિભંગજ્ઞાનથી અને અવધિજ્ઞાનથી વૈક્રિય વર્ગણા જાણવાનો અધિકાર થાય, અને તેથી વૈક્રિય વર્ગણા જાણવાનો અધિકાર મળે છે. આથી વૈક્રિય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનું સાધન તેમની પાસે રહે છે, તેથી પર્યાપ્તા ગર્ભજ-પંચેન્દ્રિય તિર્યચને પણ વૈક્રિય શરીર માનવું પડે. પર્યાપ્તામાં જ અવધિજ્ઞાન તથા વિભંગજ્ઞાન માનેલાં છે. વૈક્રિયની તાકાત તેમાં માનવામાં આવી છે. તેથી તેમને ચાર શરીર જણાવ્યાં છે. હવે મનુષ્ય તથા દેવતાના અંગેના અધિકાર માટે અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૪

જે સંમુચ્છિદમમણુસ્સપંચિદિયપયોગપરિણયા તે ઓરાલિયતેયાકમ્પાસરીર જાવ પરિણયા, એવં ગઠમવકંતિયાવિ અપજ્જત્તગાવિ પજ્જત્તગાવિ એવં ચેવ, નવરં સરીરગાણિ પંચ માણિયઠ્ઠાણિ,-

અંમર પરિત્રાજકની રૂપવિકુર્વણા.

શરીરોની પ્રાપ્તિ પણ નામ કર્મના ઉદયને આભારી છે.

પંચમાંગ શ્રીભગવતીજ સૂત્રમાંના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણામ અધિકાર ચાલુ છે. ભિન્ન ભિન્ન નામકર્મના ઉદયે સંસારી જીવોમાં અનેક ભિન્ન ભિન્ન ભેદો છે. પુદ્ગલોના ભેદથી જ જીવોમાં જાતિનો, ગતિનો, કાયાનો ભેદ પડે છે, અને એમાં વળી જાગ્રમે ભેદો જણાવ્યા છે, ૧. પર્યાપ્તા. અને ૨. અપર્યાપ્તા. શક્તિ મેળવી લીધી હોય તેવા જીવોને પર્યાપ્તા કહેવામાં આવે છે, અને મેળવતા જીવોને અપર્યાપ્તા કહેવામાં આવે છે. એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ બાદર જીવોને ઔદારિક શરીર હોય છે. માત્ર પર્યાપ્તા-વાયુકાયના જીવો વૈક્રિય શરીર કરે છે. વિકલેન્દ્રિય પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા જીવો ત્રણ જ પ્રકારે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા હોય, તેમાં પર્યાપ્તા ગર્ભ જ જલચર, ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ, ભૂજપરિસર્પ, અને ખેચરો; વૈક્રિય પુદ્ગલોથી વૈક્રિય શરીર બનાવે છે. ગર્ભ જ મનુષ્યોના અશુચિમાં થનારા સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો અપર્યાપ્તા જ હોય છે. અને તે ત્રણ શરીર પરિણમાવે છે. અને એ જીવો પોતાની શક્તિ પૂરી મેળવ્યા વિના જ મરી જાય છે. ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણુ; આ ત્રણ શરીર તે જીવોને પણ હોય છે. ગર્ભ જ પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા મનુષ્યો પણ આજ ત્રણ શરીર રચે છે, અને તેને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. આ બધામાં નામ કર્મનો ઉદય જ કારણરૂપ છે, અને આ ત્રણ શરીરોનો આધાર તે તે નામ કર્મને આભારી છે.

મનુષ્યને અંગે ખીજા પણ બે શરીરો છે. લઙ્ગિય અને નામકર્મ બંને હોય તો જ તેવાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરા શરીરરૂપે પરિણમાવી શકે. આંખ હોય અને અજવાળું હોય તો જ ચક્ષુથી રૂપ દેખાય. રૂપ જોવામાં આંખ તથા અજવાળું, બંનેની જરૂર છે. ખિલાડા, ઉદર, વનિયર, ચામાચીડીઆ વગેરેને અજવાળાની મદદ વગર દેખાતું હોય, પણ આપણા માટે તો અજવાળું આવશ્યક છે. દેવતા, નારકી, તથા વાયુકાયજીવો ભવ-સ્વભાવે વૈક્રિય શરીર મેળવે છે, પણ મનુષ્ય ભવ-સ્વભાવથી વૈક્રિય ન મેળવે. મનુષ્યની આંખ અજવાળાની મદદ વગર દેખી શકતી નથી. અહિં પણ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે. દેવતાઓ,

નારકીઓ, વાયુકાયના જીવો ભવ-સ્વભાવથી જ વૈકલ્પિક પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને તેને તેવા શરીરપણે પરિણમાવે છે, ત્યારે મનુષ્યોમાં તે નથી. મનુષ્યોને લઙ્ગિથીજ વૈકલ્પિક શરીર બને છે, પણ લઙ્ગિ જોડે નામ કર્મ જરૂર જોઈએ. વૈકલ્પિક લઙ્ગિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તો પણ કર્મનો ઉદય હોય તોજ, લઙ્ગિથી વૈકલ્પિક શરીર બનાવી શકે છે; પણ મનુષ્યમાં તે શક્તિ સ્વાભાવિક નથી. તેમનામાં ઓઠારિક, તૈજસ્ તથા કાર્મણ માટેની શક્તિ સ્વાભાવિક છે પાંચમા શરીરનું નામ આહારક શરીર છે. ક્ષાયોપશમિક ગુણ જબરજસ્ત થયે હોય, અને લઙ્ગિ થાય, તથા આહારક નામ કર્મનો ઉદય હોય, તો આહારક શરીર બને છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયે હોય, લઙ્ગિ થઈ હોય, અને નામકર્મના ઉદય હોય તો વૈકલ્પિક કે આહારક શરીર બનાવે.

સુલસાને ધર્મલાભ ?

અંબડ પરિવ્રાજક સુલસાથી સમ્યક્ત્વમાં દૃઢ થયેા હોતો. એ પરિવ્રાજક કેઈક વખત જૈન ધર્મમાં સ્થિર થયેા, અને કેઈ વખત ખત્રી ગયેા. ગંગા ગયે ગંગાદાસ, જમના ગયે જમનાદાસ જેવી તેની હાલત હતી. જ્યાં ગંગા જમના નદી મળે છે, ત્યાં કેટલાક પંડ્યાઓ ગંગાના કાંઠે હુક ધરાવતા હોય છે, કેટલાક પંડ્યાઓ જમનાના કાંઠે હુક ધરાવતા હોય છે. કેટલાક પંડ્યા એવા હોય કે કોઈ વખત ગંગાને કાંઠે શ્રાદ્ધ સરાવે, અને કોઈક વખત જમનાને કાંઠે શ્રાદ્ધ સરાવે. એ પંડ્યાઓ પેટના નામે ફાવતું ખોલે છે; કાંઈ શાસ્ત્ર ખોલતું નથી. એ કહેવત મૂલ તો કેટલાક પંડ્યાઓની આવી સ્થિતિ હોઈને પંડ્યાઓએ કાઢી છે, પરંતુ અનવસ્થિત સ્થિતિ જણાવવા આ કહેવત શરૂ થઈ છે. અંબડ પરિવ્રાજક પણ અસ્થિર મનનો હતો. નાનાં બાલકના હાથમાં પેંડો હોય પણ જો રમકડું સાડું આપીએ તો પેંડો મૂકી દે. પછી સુશોભિત ઘંટડી આપીએ તો રમકડું મૂકી દે છે. એ બાલકનાં મનમાં દૃઢતા નથી, પણ ચાંચલ્ય છે. ઘડીકમાં માને વળગે અને ઘડીકમાં ધાવ માતાને વળગે. અંબડ પરિવ્રાજકની કઢંગી હાલત પણ તેના મનની ચાંચલતાને લઈને હતી.

એક વખત તેણે ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવને વંદનાદિ કરી કહ્યું:—‘ભગવાન ! હું રાજગ્રહી નગરી જાઉં છું’ ભગવાને તેની ચાંચલતાને દોષ ટાળવા, ધર્મમાં દૃઢ કરવા, સુદૃઢ મનવાળી સુલસાને પરિચય કરાવવા; તેને કહ્યું કે “સુલસાને ધર્મલાભ કહેવા.” માર્મમાં અંબડ પરિવ્રાજક હૃદયગત વિચાર કરે છે, શ્રેણિક સરખા રાજને ધર્મલાભ નહિ, અભયકુમાર સરખા મંત્રીને ધર્મલાભ નહિ, ધનાશાલિભદ્ર જેવા શ્રેષ્ઠિઓને ધર્મલાભ નહિ; અને આ સુલસા શ્રાવિકાને ભગવાને ધર્મલાભ કહેવરાવ્યા, માટે જરૂર પાત્ર વિશિષ્ટજ હોવું જોઈએ, છતાં તપાસ કરવામાં શું

જાય છે! વાત વાતમાં માફ મન તો માસો તોલો થઈ જાય છે, તો આ સ્ત્રી જાતિનું મન કેવું સુદૃઢ હશે!”

પ્રજ્ઞા!

અંબડ પરિવ્રાજકે તો રાજઝાહી જઈને માયા પ્રયોગની શરૂઆત કરી. પહેલે દિવસે પ્રજ્ઞાનું રૂપ કરીને સુંદર ઠાઠ જમાવ્યો. ચારમુખ, સાવિત્રિ સાથે, વેદનું પઠન ચાલુ, આવો દેખાવ રચ્યો. ગામમાં વાત ફેલાઈ કે, રાજઝાહીમાં હંસવાહુનધારી સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞાજી પધાર્યા છે. નગરમાંથી ટોળાં બંધ મનુષ્યો આવે છે. પરિવ્રાજક વેદ પાઠ બોલ્યેજ જાય છે, પણ તેની નજર તો એ જોવામાં રોકાઈ છે કે, ‘સુલસા આવી છે કે નહિ?, સુલસા સુદૃઢ સમ્યક્ત્વધારી શ્રાવિકા શાની જાય?; અંબડ પરિવ્રાજકે તો એમ વિચાર્યું કે “સ્ત્રી જાતિને વેદ સાંભળવાનો અધિકાર નથી, એમ સમજીને તે ન આવી હોય તે સ્વાભાવિક છે.” માટે ખીજું નવું રૂપ કડં.

વિષ્ણુ!

ખીજે દિવસે દક્ષિણ દિશામાં અંબડે વિષ્ણુનું રૂપ રચ્યું. મથુરા, વૃન્દાવન, સોણ હજાર ગોપીઓ, બલમદ્રાદિ યાદવોના દેખાવો વિકૂર્વ્યો, અને ‘રાસલીલા માંડી. નગરમાં વાત ફેલાઈ “અંહો! ધન્ય ભાગ્ય આ નગરનાં છે કે સાક્ષાત્ શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા પધાર્યા છે!” રાસ લીલા જોવા આવનારઓની સંખ્યામાં પૂછવું શું! આખો દિવસ રાસલીલા નાટકનો પ્રયોગ ચાલ્યો, પણ પરિવ્રાજકના નેત્રોએ સુલસાને ન જ જોઈ. સુદૃઢ સમ્યક્ત્વધારી પરમ-શ્રાવિકા સુલસા જેવીને ખ્યાલમાં પણ આ હોય?, પરિવ્રાજકે તો એમ વિચાર્યું કે, ‘કુલવતી સ્ત્રી રાસલીલા જોવા ન આવે એ બનવા જોગ છે,’ પ્રયોગ પણ પોતે રચે છે, અને આવું સમાધાન પણ પોતે મનમાનતું ઉભું કરી મનને મનાવી લે છે.

શંકર!

ત્રીજે દિવસે મહાદેવનું રૂપ વિકૂર્વ્યું. જટાધારી મહાદેવની પાસે પાર્વતીજી તો હોય જને!, મસ્તકમાં ગંગા વહી રહી છે. મહાદેવને નૃત્ય પ્રિય છે, એટલે પોતે ખંજરી બજાવે છે, અને પાર્વતીનું નૃત્ય ચાલુ છે. આવો દેખાવ વિકૂર્વ્યો. શ્રી શંકર સ્વયમ્ પૃથ્વી ઉપર પધાર્યા છે! આવી વાત નગરમાં ચાલી, અને નાટકને, નૃત્યને જોવાની પડાપડી થઈ, આખો દિવસ ચાલી, અને નાટારંભ આખો દિવસ ચાલ્યો. પરિવ્રાજક અંબડ તે દિવસે પણ સુલસાને જોવાની આશામાં નિરાશ જ થયો. સુદૃઢ સમ્યક્ત્વધારી સુલસાના એક રૂવાડે પણ આવો પ્રયોગ અસર કરી શકે?, નહિ જ. કોઈ એમ ન માને કે એને ખબર ન પડી હોય. અરે! ખંબર પડવાની વાત ક્યાં છે?, આડોશી-પાડોશીઓએ તો ખૂબ ખૂબ પ્રેરણા કરી છે, અને ન આવવા

માટે તેને ગાંડી ગણી છે. એ પરમ શ્રાવિકા હતી, અને એનામાં વિશુદ્ધ સંસ્કાર હતો. પરિવાજક અંખડે આજે મનને એવી રીતે મનાવ્યું કે-‘સ્રી તથા બાલક તો તેના મગજમાં જે ઠસાવવામાં આવ્યું હોય તે મુજબ પકડી રાખે છે, અને વર્તે, છે, લાલ કે હાનિનો વિચાર કરે નહિ. બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ કુદેવ છે એવા સંસ્કાર જ એને જૈનકુલમાં હોવાથી છે એટલે તે ન આવે તે બનવા બેગ છે.’

હાર્યા જુગારીની છેલ્લી હોડ.

હાર્યો જુગારી ખમણું રમે ! એને પોતાની હારનો, હાલતનો ખ્યાલ જ હોતો નથી. થોથે દિવસે અંખડે માયાબળથી તીર્થકરનું રૂપ ધારણ કર્યું. ઉત્તરદિશામાં દેખાવ ઉભો કર્યો. સમવસરણ, પર્ષદા, ઇંદ્રો વગેરે તમામ દેખાવ ઉભો કર્યો. આખો દિવસ ગયો પણ સુલસા નહિ તે નહિ જ ! તે દિવસે અડગતા શી રીતે ચડી હશે તે વિચારો ! આ અવસરે તો એને કૈંકે દેખાણુ કર્યું છે. ‘આજે તો ચાલ ! જો તો ખરી, સાક્ષાત્ ભગવાન પધાર્યા છે.’ સુલસાને તો ભગવાન ક્યાં હતા, તેની ખબર હતી, સુલસાનો સ્વામિ રાજા શ્રેણિકને ત્યાં નોકરી હતો. કાસદીયાની સુવ્યવસ્થિત-યોજનાદ્વારા શ્રેણિક મહારાજને ત્યાં ભગવાનના વિહારની, (ક્યાં છે તેની) ખબર રોજરોજ આવતી હતી. પ્રથમના વખતમાં શ્રદ્ધાલુ રાજાઓ, શ્રીમંત શ્રાદ્ધવર્યો ભગવાનની ખબર બાણવાને અંગે કાસદીયાઓ રાખતા હતા. ‘પ્રવૃત્તિવાહુક’ અધિકાર શ્રીઉવવાઇમાં છે. સુલસાએ લોકોને જણાવ્યું : “આ કોઈ મોટો પાખંડી આવ્યો લાગે છે, ભગવાન ક્યાં વિરાજમાન છે, તે મને ખરાબર ખબર છે. આ ઢોંગી ત્રણ ત્રણ દિવસ જુદો જુદો ઢોંગ કરી ન ધરાયો, તે વળી આજ તીર્થકર બન્યો ! ભગવાન ગઈકાલે ક્યાં હતા અને આજે ક્યાં વિરાજમાન છે, તે મને ક્યાં ખબર નથી ? ભગવાનનો માયાવી સ્વાંગ સજનાર ઢોંગી, પાખંડીને તે વળી જોવા બતાવું હોય ?,” આ હૃદય છે સુલસાનું ! ઇન્નીટેશનનું ભરેણું પહેરીને દેખાવ કરનારની આખર કેટલી ? એવામાં જનારાઓ ઉત્તેજકજ ગણાયને ! જૈન દેખાવ જોઈને ભોળપણથી બીજા ત્યાં પણ નામમાત્ર જૈન ધર્મ કહેવાય, કેમકે ખીજે દિવસે સાચું માલુમ પડે ત્યારે કઈ અસર થાય ! સાચું તો સાચું જ છે, પણ લોકો વિચાર કરનારા હોતા નથી, એ દૃષ્ટિએ સાચાપણની પ્રતિષ્ઠા જોખમાય છે ને !

અંખડનું કુતુહલ

અંખડને હવે ખાત્રી થઈ કે ‘આ બાઈ જખરી છે, ધન્ય છે. સ્ત્રી જાતિમાં આવા પાત્રને કે જે મનને આટલી હદે દૃઢ રાખી શકે છે ! અરે ! તીર્થકરનું રૂપ કર્યું તોય ન આવી, કેટલી બુદ્ધિમાન ! ભગવાને કાંઈ અમથા ધર્મલાભ થોડા જ કહેવરાવ્યા હશે ! એક સ્ત્રી જાતિની રંગેરંગમાં આટલી હદે સમ્યક્ત્વ, એનું રૂઢિરાહિસરણ સમ્યક્ત્વ રંગે રક્ત અને હું પુરૂષ, પરિવાજક છતાં મારા મનની કેવી અસ્થિર હાલત ! વંદન હો ભૂરિભૂરિ

આ ભગવાનના ચરણકમલમાં કે જેઓશ્રીએ મને સુલસાના યાનાથી સુદઢ કર્યો!, આથી તે સમ્યક્ત્વમાં દઢ થયો, આ વાત સુપ્રસિધ્ધ છે. ત્યાર પછી તો અબડ શ્રાવક તરીકે સુલસાને ત્યાં ગયો છે, પછીનું સુલસાનું વર્તન વળી ખીન્નું છે, ઇત્યાદિ વૃત્તાંત જાણીતો છે. આપણો મુદ્દો ખીજો છે અને તે હવે આવે છે. જે મુદ્દો સમજાવવા દૃષ્ટાંત રજુ કરવામાં આવ્યું છે, તે હવે જોઈએ. સમ્યક્ત્વમાં તો એ દઢ થયો પણ કુતુહલ વૃત્તિ ક્યાં જાય? જમવાના વખતે સો સો ઘેર ભાણા મંડાવતો હતો, અને એકી વખતે દરેક ઘેર વૈકિય-રૂપ ધારણ કરી તે જમતો હતો, એ રીતે ચમત્કાર દેખાડતો હતો.

ચૌદ પૂર્વનો ખ્યાલ

પર્વાધિરાજ પર્યુષણમાં શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રવણ કરો છો, તેમાં ચૌદ પૂર્વનો ખ્યાલ આપના શાહીનું પ્રમાણ બતાવ્યું છે, તે યાદ કરો. મહાવિદેહના એક હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી પહેલું પૂર્વ લખાયું છે. જે હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી ખીન્નું પૂર્વ લખાયું, ચાર હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી ત્રીજું પૂર્વ લખાયું, આઠ હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી ચોથું પૂર્વ લખાયું, સોલ હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી પાંચમું પૂર્વ લખાયું, બત્રીશ હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી છઠું પૂર્વ લખાયું, ચોસઠ હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી સાતમું પૂર્વ લખાયું એકસો અઠાવીસ હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી આઠમું પૂર્વ લખાયું, બસે-છપ્પન હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી નવમું પૂર્વ લખાયું, પાંચસે બાર હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી દશમું પૂર્વ લખાયું, એક હજાર ચોવીશ હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી અગીઆરમું પૂર્વ લખાયું, બે હજાર અડતાલીશ હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી બારમું પૂર્વ લખાયું, ચાર હજાર છનનું હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી તેરમું પૂર્વ લખાયું; અને આઠ હજાર એકસો બાણું હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી ચૌદમું પૂર્વ લખાયું. દરેક પૂર્વ હાથીની સંખ્યાનું પ્રમાણ બમણું છે. એ રીતે સોળ હજાર ત્રણસે ત્રણી હાથીના દેહ જેટલી શાહીથી ચૌદ જ પૂર્વો લખાયાં છે, આ હાથી તે અહીં દેખાય છે તે દેહવાળો નહિ, ત્યારે?, શ્રીઋષભદેવજી ભગવાનના સમયનો હાથી લેવો, અગર તો શ્રીમહાવિદેહનો હાથી સમજવો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સર્વકાલે આયુષ્ય તથા શરીર પ્રમાણ એક સરખું છે; અહીં તેમ નથી. અહીં તો ઉત્સર્પિણીમાં શરીર-પ્રમાણ વધે છે, અને અવસર્પિણીમાં ઉતરે છે.

આહારક શરીર રચનાનો હેતુ.

આહારક લબ્ધિને અગે આ વિષય જણાવવો પડે છે. આવા મહાન પ્રમાણવાળા ચૌદ પૂર્વોનું જેને જ્ઞાન હોય, તેમનેજ આહારક લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો આટલી હદે ક્ષય કર્યો હોય, અને જેને તેવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હોય, તેને આહારક શરીર રચનાની શક્તિ સાંપડે છે. બધા ચૌદ પૂર્વો તેવી લબ્ધિવાળા હોય નહિ. જેને તેવી લબ્ધિ હોય

તેને તે ઉપરાંત આહારક નામ કર્મનો ઉદયપણુ જોઈએ. સંલિપ્ત ચૌદપૂર્વીને છઠ્ઠાણુ-વડીયાએ કરી અનંત ગુણુ વૃદ્ધિને જાણુનારાને આહારક શરીર કરવાની શક્તિ હોય નહિ. અસંલિપ્ત ચતુર્દશ પૂર્વધરોને આહારક લખિધ હોય છે. આહારક વર્ગણુ અહણુ કરી આહારક શરીર રચવાની તેમનામાં શક્તિ છે. પ્રમ્ન થાય છે કે આવા મહાજ્ઞાની, ચૌદ ચૌદ પૂર્વ જાણુનારાને વળી આહારક શરીર રચવાની શી જરૂર?, કોઈક એવો જ વખત આવે કે જગત અપકાયથી ભાવિત થાય ત્યારે, પ્રાણીની દયાનો પ્રસંગ ઉભો થાય ત્યારે, તેઓ જીવદયા માટે આહારક શરીર બનાવે. દેવાધિદેવ શ્રી જિનેશ્વર દેવનું સમવસરણુ નજરોનજર નિહાળવા માટે, શાસનની સ્થિતિ દેખવા માટે, સૂક્ષ્મ પદાર્થનું અવગાહન કરવા માટે, સૂક્ષ્મ શંકાનું સમાધાન કરવા ભગવાન પાસે મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રમાં જવા માટે ચૌદપૂર્વી આહારક-લખિધવાળાઓ આહારક શરીર બનાવે છે. મુઠીવાળી રાખીએ તેવો હાથ મુઠો ગણાય. આહારક શરીર મુઠાહાથ જેટલું હોય. આ આહારક શરીર પ્રયોગ-પરિણત શરીર ગણાય. શ્રી ગણુધર મહારાજ કરમાવે છે કે ગર્ભ જ પર્યાપ્ત મનુષ્યોને અંગે પાંચે શરીર સમજવા. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ. હવે દેવતાઓના ભેદોમાં કયા ભેદોમાં કાયાના પુદ્ગલો પરિણામે છે. તેને અંગે અત્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૫.

જે અપજ્જત્તા અસુરકુમાર ભવણવાસિ જહા નેરદ્યા તહેવ, एवं पञ्चत्तावि, एवं द्युयण मेदेणं जाव थणियकुमार- एवं पिसाया जाव गंधवा चंदा जाव तारा विमाणा, सोहम्भो कप्पो जाव अच्छुओ हेट्ठिमरगेवेज्ज जाव उवरिमरगेवेज्ज० विजयअणुत्तरोववाइए जाव सव्वद्वसिद्धअणु० एक्केकेणं द्युयओ मेदो भाणियव्वो जाव जे पञ्चत्तसव्वद्वसिद्ध-अणुत्तरोववाइया जाव परिणया ते वेउव्विय तेयाकम्मा सरीरपयोग परिणया, दंडगा ३॥

મનુષ્ય ગતિમાં જ પાંચ શરીર છે. આહારક શરીર માત્ર મનુષ્ય ગતિમાં જ છે.

સંપૂર્ણ દશ પૂર્વ સાથે સમ્યક્ત્વ નિશ્ચિત છે; તે પહેલાં નિયમ નહિ.

શ્રીગણધર મહારાજ પંચમાંગ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પુદ્ગલ-પરિણામનો આધિકાર નિરૂપણ કરતાં કહે છે કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જીવ, તથા મુક્તિનો જીવ સ્વરૂપે ઉભય સરખા છે. ભેદ જે છે તે કર્મનાં પુદ્ગલો અંગે છે. જીવોના મુખ્ય તે! બેજ ભેદ. ૧ સંસારી, ૨ મોક્ષના. કર્મ પુદ્ગલોથી લેવાએલા તે સંસારી જીવો, અને કર્મ પુદ્ગલોથી મુક્ત થયેલા તે મુક્તિના જીવો. પુદ્ગલ-પરિણામની અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાનુસાર સંસારી જીવોના અનેક ભેદો છે. એકેન્દ્રિયાદિ ભેદોમાં પુદ્ગલનીજ વિચિત્રતા છે ને! અહિં પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા સંબંધિ તથા ઔદારિકાદિ શરીર પરત્વે વિચારણા ચાલુ છે. સંમૂર્ચિમ મનુષ્યો ગિચારા અપર્યાપ્તાજ હોય છે. ગર્ભજ પર્યાપ્તા મનુષ્ય વિના બીજો કેઈ પણ જાતિનો કે ગતિનો જીવ એવો નથી કે જે પાંચે શરીર પરિણામી શકે. ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ શરીર સર્વ સાધરણ રીતે દરેક મનુષ્ય પરિણામે છે. વિશેષથી જો લઙ્ગિ ઉત્પન્ન થઈ હોય, તો તે વૈકિય વર્ગજીવના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને વૈકિય શરીર રચે છે. જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ થયો હોય, આહારક લઙ્ગિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, આહારક શરીર નામકર્મનો ઉદય હોય તો, તે જીવ આહારક શરીર પણ બનાવી શકે છે. ક્ષયોપશમ ચૌદ પૂર્વ જેટલો આવશ્યક છે. યાવત્ તેર પૂર્વ સુધી ભણ્યો હોય તેને આહારક લઙ્ગિ ઉત્પન્ન થતી નથી. ચૌદ-પૂર્વોએ પણ તેવી લઙ્ગિવાળા હોય તેવું નથી. દશ પૂર્વની સાથે સમ્યક્ત્વની લઙ્ગિ નકકી છે. સામાન્ય શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્તિ સુધી સમ્યક્ત્વ હોય કે ન પણ હોય. આચારંગ, સૂચગડાંગ યાવત્ કાંઈક ન્યૂન દર્શ પૂર્વનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય, ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વ હોય એવું ચોક્કસ નહિ. આટલો સુધી ભણ્યા પછી પણ સમ્યક્ત્વને અંગે વિષદ્વેષ શાથી?, વકીલ લાખ રૂપીઆના દાવાનો કેસ જીતે હુકમનામું થાય પણ તેને તો માત્ર ફીજ મળે છે. જવાબદાર જોખમદાર તો અસીલજ. જીત થાય કે હાર થાય, ફીનો માલીક વકીલ, હાર જીત અસીલના શિરે છે. વકીલ બોલે પણ એમજ કે ‘મારો અસીલ આમ કહે છે’ વગેરે. પોતાના અસીલને ફાંસીનો હુકમ થાય તો તેમાં વકીલને કાંઈ લાગે વળગે છે? ત્યારે આપણા આત્મામાં પણ જીતવચનને પરિણામન ન થાય અને ‘શાસ્ત્રકાર આમ કહે છે’ એ સ્થિતિ સુધી વાત હોય તો સમ્યક્ત્વનો નિશ્ચય શી રીતે કહેવાય? ક્ષણ પહેલાંનો વૈમાનિક દેવતા ક્ષણ બાદ એકેન્દ્રિયમાં પણ ચાલ્યો જાય છે. અધ્યવસાયની વિચિત્રતા આવી છે. જીવાજીવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન માત્ર અનુવાદરૂપે હોય ત્યાં સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય શી રીતે ગણાય? દશપૂર્વ સંપૂર્ણ થયા બાદ સમ્યક્ત્વ જ સમજવું. આમાં મહત્તા સમ્યક્ત્વની કે દશપૂર્વની? સમ્યક્ત્વ હોય તો જ દર્શ પૂર્વ પૂરાં થાય; અન્યથા ન થાય. દશમું પૂર્વ સમ્યક્ત્વ વિના પુરું ન જ થાય. દર્શપૂર્વ થવાથી સમ્યક્ત્વ પૂર્ણ એમ હોય તો તો દશપૂર્વ પ્રાપ્તિ માનવી પડે. દશમું, અગીયારમું યાવત્ ચૌદમું આ પૂર્વો જેના આત્મામાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય તેને જ પૂરાં થાય. સમ્યક્ત્વવાલાને દશ પૂર્વનું પુરું જ્ઞાન થાય. તેમાં આ એક સ્વભાવ નિયમ છે. નવ પૂર્વ કે તેથી અધિક જ્ઞાન હોય, દશપૂર્વનું પુરું જ્ઞાન હોય, પણ ન્યૂન હોય તેનામાં સમ્યક્ત્વ હોય પણ ખરું, અને ન પણ હોય, નિયમ નહિ. દશપૂર્વનું જ્ઞાન જેને હોય તેને માટે તો એ નિયમ કે એનામાં સમ્યક્ત્વ હોયજ.

ચૌદપૂર્વનાજ્ઞા નવાળાને જ આહારક લખિંધ હોયછે.

તેવી રીતે આહારક શરીર માટે પણ એ નિયમ છે, કે ક્ષયોપશમ થવાથી જેઓએ ચૌદ-પૂર્વનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તેઓને જ આહારક લખિંધ હોય છે, અને તે વિના આહારક શરીરની લખિંધ હોતી જ નથી. આપણે એ વિચારી ગયા છીએ કે પ્રાણીની દયાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, અગર તીર્થ કરના સમવસરણની ઋષિને સાક્ષાત્કાર રૂપે જોવાની હોય, સૂક્ષ્મ-સંશયાદિ પૂછવાના હોય, ત્યારે શ્રી જિનેશ્વર દેવ પાસે જવા માટે આહારક શરીરની રચના કરવામાં આવે છે.

અનંત ગુણ વૃદ્ધિ અર્થ ધારણ કરનાર તે ચૌદપૂર્વીઓ પ્રરૂપણામાં, અને દેશનાની શક્તિમાં કેવલીઓ સરખા જ હોય છે. તેમની પ્રરૂપણા અને કેવલીની પ્રરૂપણા સરખી હોય માટે તે ચૌદ-પૂર્વીને અને દશ-પૂર્વીને શ્રુતકેવલી કહેવામાં આવે છે. નિરૂપણ અભિલાષ્ય પદાર્થોનું હોય, અનભિલાષ્ય પદાર્થોનું નિરૂપણ હોય નહિ. કહેવા લાયક પદાર્થોનું સ્વરૂપ જેવું કેવલી કહે છે, તેવું જ શ્રુતકેવલી પણ કહે છે, અને ચૌદપૂર્વીઓ મનુષ્યોના અતીત, અનાગત અસંખ્યાતા ભવોને કહેવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે અવધિજ્ઞાનમાં તથા શ્રુતજ્ઞાનમાં અસંખ્યાતા ભેદ છે. જે વસ્તુને અંગે શ્રોતાઓ જે જે પ્રશ્ન કરે તે તે તમામ વસ્તુને શ્રુતકેવલીઓ યથાસ્થિત નિરૂપણ કરે છે. શ્રોતાગણમાં જેને અવધિજ્ઞાન કે વિશિષ્ટ જ્ઞાન હોય તેની વાત જૂદી છે, પણ તે વિના ચૌદપૂર્વી-નિરૂપકને અંગે કોઈ જાણી શકેજ નહિ કે આ છદ્મસ્થ છે. તાત્પર્ય એ છે કે શ્રુતકેવલીની દેશના કેવલી પરમાત્માની દેશના સદૃશ છે. કેવલીઓએ ત્રણ કાલના કથન કર્યા મુજબના પદાર્થને કથન કરાય તે અભિલાષ્ય.

દશપૂર્વીઓ અને ૧૪ પૂર્વીઓ દેશનામાં કેવળી સરખા હોય છે.

જેથીઓ શાસ્ત્રના આધારે ભવિષ્ય કથન કરે છે. શ્રુતકેવલીઓ પણ શાસ્ત્રના ખલે ભૂતકાળના તથા ભવિષ્યના ભવો કહી શકે છે. કેવલીમાં કેવલજ્ઞાન છે, શ્રુતકેવલીમાં હુણ કેવલજ્ઞાન નથી, પણ પ્રરૂપણામાં બંને સમાન છે; પણ આ વાત ત્યારે જ સમજાશે અને ખ્યાલમાં આવશે કે શ્રીતીર્થંકર મહારાજઓ પહેલા પહોરે દેશના દે છે, ખીજે પહોરે ગણધર મહારાજઓ દેશનાના હુકદાર કેમ હોય છે?, કહેવું પડશે કે બંનેની દેશના એક સરખી હોય છે. પ્રરૂપણામાં જેવી પ્રથમ પહોરે શ્રીતીર્થંકર દેવની પ્રરૂપણા હોય છે, તેવી જ ખીજે પહોરે શ્રી ગણધર મહારાજની પ્રરૂપણા હોય છે. ત્યારે નિયમ એ છે કે જેવી કેવલીની દેશના તેવી જ શ્રુતકેવલીની દેશના, તથા જેવી શ્રુતકેવલીની દેશના તેવી જ કેવલીની દેશના.

આહારક શરીરને અંગે.

સંશય વિચ્છેદાર્થે, નવા પદાર્થ જાણવા માટે, અસંખિન્ન ચૌદ પૂર્વીને, શ્રીતીર્થંકરદેવ પાસે મોકલવા માટે આહારક શરીર કરવાની છટ. અનુત્તરના દેવતાઓ પુણ્યમાં ચઢીઆતા છતાં

એમનામાં આહારક શરીર બનાવવાનું સામર્થ્ય નથી. એ શરીર તો મનુષ્ય ગતિમાં ચૌદ પૂર્વધરોજ બનાવી શકે છે. આહારક નામ કર્મના ઉદયે તેવાં પુદ્ગલો અહુણ કરી આહારક શરીર રચવામાં આવે છે. આહારકશરીર પહાડ વચ્ચેથી પસાર થયા છતાં પહાડમાં કાણું પડતું નથી, તેમજ પહાડને લીધે આહારક શરીરને પણ ધક્કો વાગતો નથી. એ શરીરને કશાથી સ્ખલના થતી નથી, અગર એ પણ કોઈને સ્ખલના કરતું નથી; એટલા એ પુદ્ગલો સૂક્ષ્મ હોય છે. ઔદારિક શરીર પાપનાં પોટલાં બંધાવે છે. સાતમી નરકને લાયક વેદનીય તથા આયુષ્ય કર્મ ઔદારિક શરીર બંધાવે છે. વૈક્રિય શરીર સાતમી નરકને લાયક વેદનીય કે આયુષ્યનો બંધ કરી શકતું જ નથી. વૈક્રિય શરીરધારી સાતમીનું આયુષ્ય ભોગવે છે, પણ બંધતો ઔદારિક શરીરધીજ થયેલો છે. તેજ કર્મ-બંધ ભોગવે છે. સંયતને-પાપોની પ્રતિજ્ઞા કરનારનેજ આહારક લખિધ હોય. આહારક શરીર પાપના અનુબંધવાળું નથી. આહારક શરીર પાપથી દૂર રહેવાવાળું જ છે, તેથી શુભ, સ્વચ્છ, અને અવ્યાધાતિ છે. સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ કાચમાં સ્ખલના પામતો નથી, કારણકે પ્રકાશના પુદ્ગલો કાચના પુદ્ગલો કરતાં બારીક છે, તેવીજ રીતે આહારક શરીરના પુદ્ગલો પણ પહાડ વિગેરેના પુદ્ગલ કરતાં બારીક છે; જેથી આરપાર સોંસરા તે શરીરો વગર સ્ખલનાએ કાણું પાડ્યા વગર નીકળી શકે છે.

નરકમાં, સ્વર્ગમાં કે તિર્યચગતિમાં પાંચ પ્રકારનાં શરીરો નથી. પાંચ પ્રકારનાં શરીરો માત્ર મનુષ્ય ગતિમાંજ છે. આહારક શરીર હોય ત્યારે વૈક્રિય શરીર ન હોય, અને વૈક્રિય શરીર હોય ત્યારે આહારક શરીર ન હોય. બાકીનાં ત્રણ શરીરો તો સામાન્ય છે.

દેવતાઓને અંગે અમુરકુમારોમાં જેઓ અપર્યાપ્તા છે. નારકીમાં વૈક્રિય, તૈજસ્, કાર્મણ શરીર કહ્યાં તેવી રીતે અમુરકુમારાદિમાં બધું કહી દેવું. યાવત સ્તનિતકુમાર, વ્યંતર, પિશાચથી માંડી ગાંધર્વ સુધીના ૮ લેહો, જ્યોતિષીમાં ચન્દ્રથી તારા સુધી, સૌધર્મ દેવલોકથી માંડી અચ્યુત દેવલોક સુધી, પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા બન્ને લેહો લઈ લેવાં, અને નવઐવેયકમાં પણ બે લેહ; આ બધા વૈક્રિય, તૈજસ્, કાર્મણ કાયયોગવાળા સમજવા. પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં પણ એક એકના બખ્ખે લેહો પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તા છે. ત્યાં પણ શરીર વૈક્રિય, તૈજસ્, કાર્મણ એમ ત્રણ પ્રકારે છે.

હવે કાય વિભાગ જણાવ્યા છતાં, ઇન્દ્રિયપણે પુદ્ગલો ન પરિણમાવે તો મૃગા લોહા જેવી સ્થિતિ થાય. મૃગા લોહાના શરીરમાં અંગોપાંગનો વિભાગ જ નહોતો. એવી રીતે ઇન્દ્રિયોનો વિભાગ શરીરમાં ન હોય તો તે શીલા અથવા લોહા જેવુંજ શરીર થાય. હવે ઇન્દ્રિયના પુદ્ગલોના પરિણમન અંગે અત્રે વર્તમાન.

देशना-४६

www.umaragyanbhandar.com

અભ્યંતર શક્તિ, ક્ષયોપશમ તથા ઉપયોગ આ છ વસ્તુ હોય ત્યારે ઇન્દ્રિયો કામ કરે છે. શરીર બનાવ્યા પછી પણ પ્રથમ પર્યાસિનું કામ, ખોરાક ને સાત ધાતુપણે પરિણમાવવાનું કામ શરીર પર્યાસિનું છે. ઇન્દ્રિયોની રચનાને અંગે બાહ્ય અભ્યંતર ઉપકરણ ઇન્દ્રિયનું આખું પ્રકરણ શરીર કરતાં નિરાળું હોવાથી શરીર સાથે તરત ઇન્દ્રિયો થઈ જતી નથી. ખોરાકમાંથી સાત ધાતુના પરિણમન માત્રથી ઇન્દ્રિય રચના થઈ જતી નથી. આથી જેમ આહાર પર્યાસિ માની, શરીર પર્યાસિ માની છે, તેવીજ રીતે ઇન્દ્રિય પર્યાસિ પણ માની છે.

સત્તાની સોટી કેવી જખરી છે ?

કર્ણેન્દ્રિય કરતાં ચક્ષુરિન્દ્રિયનો ક્ષયોપશમ ઓછો, એનાથી ઓછો ક્ષયોપશમ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો, એનાથી ઓછો ક્ષયોપશમ રસનેન્દ્રિયનો, એનાથી ઓછો ક્ષયોપશમ સ્પર્શેન્દ્રિયનો. સો શીખતાં પહેલાં ૧ થી ૧૦ તો શીખવાજ પડે છે. જેને ૧૦૦ સુધી આવડતું હોય તેને દશ સુધી ન આવડે તેમ ન બને. અહિં જરા વિચારવાનું છે. સ્પર્શ તથા રસનાનો ક્ષયોપશમ ન હોય તો ઘ્રાણ (નાસિકા) નો ક્ષયોપશમ ન હોય તેમ ન બને. જો એમ બને તો સાંભળનારો, અંધ કે બોબડો ન હોઈ શકે. સો સુધી શીખેલાને દશ શીખવવાના ન હોય, તેમ શ્રોત્રવાળાને તીવ્ર ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ચક્ષુવાલાને ક્ષયોપશમ થાય એવું કંઈ નથી. ઉપકરણની ઇન્દ્રિયમાં ખામી હોવાથી તે કાર્ય ન કરી શકે.

જે ઘણું મારવાથી પથરના કટકા થાય, તે ઘણું મારવાથી ઇંટના કટકા થાયજ છે. તેમ જ આત્મા શ્રોત્રેન્દ્રિયના ક્ષયોપશમવાળો થયો, તે ચક્ષુના ક્ષયોપશમવાળો જરૂર હોય છે, એટલે ક્ષયોપશમના પરિણામ તો થાય જ છે; પણ બહેરાપણું, અંધપણું તો અશુભ નામ કર્મના ઉદયે પુણ્યલોની ગોઠવાણી યથાર્થિતિ ન થવાથી છે.

પહેલાં નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિય બની હોય તોજ ઉપકરણેન્દ્રિયનો ક્ષયોપશમ અને ઉપયોગ કામ કરનારાં થાય. ગમે તેવો શ્રીમંત કે રાજા હોય, પણ મિલકત કે રાજ્ય ઉપર રીસીવર બેઠો, કે મેનેજમેન્ટ થયું, તો તેને તે મિલકત કે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાનો સ્વતંત્ર હુકમ નથી, રીસીવર કે મેનેજમેન્ટ અધિકારીનો હુકમથી મળે એટલું ખરૂં. તેજ રીતિએ આ આત્મા અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત સુખ, અનંત વીર્યનો સ્વામી છે, પણ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષયાદિના કંદામાં પડી, કર્મનો એવો કરજદાર બની ગયો છે કે તેની તમામ ઋણિ સમૃદ્ધિ રીસીવરને આર્ધીન છે. આત્મા તો કેવલજ્ઞાનનો માલીક, અને કેવલજ્ઞાન એટલે ત્રણે કાલના સર્વ લોકના સ્વભાવો પર્યાયાદિ જેનાથી જણાય તે કેવલજ્ઞાન. હવે એ આત્માની આજે શી દશા?, શીત કે ઉષ્ણ સ્પર્શ જાણવો હોય તો સ્પર્શેન્દ્રિયની મદદ લેવી પડે. એની મદદ વિના તેનું જ્ઞાન ન થાય. દરેક ઇન્દ્રિયની મદદથી જ તે તે વિષયનું જ્ઞાન થાય. સત્તાની સોટી કેવી જખરી! છે, તે આથી સમજાશે.

મોક્ષમાં કરવું શું ?

કેટલાકે કહે છે કે “મોક્ષમાં જઈને કરવું શું ?, ત્યાં નહિ ખાનપાન, કે જોવું, સાંભળવું. ત્યાં કરવાનું શું ?” નાનું બાલક બાપને કહે છે કે, “બાપાજી ! આબરૂ આબરૂ શું બોલ્યા કરો છો ! આબરૂ નથી ખવાતી, નથી પીવાતી, નથી પહેરાતી, નથી ઓઢાતી એ આબરૂ શા કામની ?” બાલક માત્ર ખાવા પીવામાં, કુદવા નાચવામાં, ધુળમાં રગદોળાવામાંજ સમજે છે, તેને બિચારાને આબરૂ એ વસ્તુનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે ?, તેજ રીતે આ જીવ પણ પુદ્ગલમાં ગુંથાયેલો હોવાથી પુદ્ગલદ્વારા સુખની કિંમત આંકે છે, અને તેથી તે ખાવા પીવા પહેરવા ઓઢવા દ્વારા એ મોક્ષની કિંમત આંકે છે ! પુદ્ગલથી નિરપેક્ષ થયા વિના કર્મની મેનેજમેન્ટ ઉઠવાની નથી અને મોક્ષ મળવાનો નથી.

પીંજરાથી ટેવાયલું પક્ષી !

પીંજરું એ છે તો કેદખાનું, પણ પીંજરામાંજ ઉછરેલા પંખીઓ પોપટ વગેરેને પીંજરા બહાર કાઢો તો તરફડે છે. એને પીંજરામાંજ નિર્ભયતા દેખાય છે. ત્યાંજ એને શાંતિ, આનંદ, કલ્સોલ લાગે છે; કેમકે એ ટેવાઈ ગયેલ છે. આ જીવની પણ એ દશા છે કે એને કાયા-રૂપી પાંજરા વિનાની દશાનો ખ્યાલ પણ આવતો નથી, તેથી મોક્ષમાં શું છે ?; એમ બોલાય છે. આત્માની સમૃદ્ધિનો વાસ્તવિક ઉપયોગ મોક્ષમાંજ છે. અહિં તો જ્ઞાનાદિનો ઉપયોગ ઈન્દ્રિય તથા મનને આધીન છે, એટલે કે મિલ્કત ઘરેણું મૂકાઈ છે. કેવળજ્ઞાનાદિ આત્માની મિલ્કત છતાં આપણે ઇન્દ્રિયો રૂપી રીસીવરને તાબે રહેવું પડે છે.

જ્યાં ભૂખ તરસ નથી, ત્યાં ખાનપાનનો પ્રશ્નજ ક્યાં છે ?

પરાધીન દશા દૂર થાય તેથી એનું જ નામ સિદ્ધ દશા રાખી છે. પોતાની મિલ્કતની વ્યવસ્થા જાતે કરવાનો હક મેળવવો તેજ મોક્ષ. જો ખાવામાં સુખ હોય તો દશ વીશ ચાલીશ લાડવા લઈને બેસો બાધેજ જાઓ, અને હાથ આડો ન કરશો ! જો તેમાં સુખ હોય તો હાથ આડો કેમ કરવો પડે છે ?, તૃષ્ણાને અંગે શું સુખ છે ?; કોઈકને ખાટાનો શોખ, કોઈકને ખારાનો શોખ, કોઈકને ગળ્યાનો શોખ, પરંતુ સુખ ખાટામાં, ખારામાં કે ગળ્યામાં નથી. મોક્ષમાં જ્યાં તૃષ્ણાની ઉત્પત્તિજ નથી, ત્યાં ખાવા પીવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં છે ?, જ્યાં ક્ષુધા નથી, જ્યાં તૃષ્ણા નથી ત્યાં ખાનપાનનો પ્રશ્ન જ ક્યાં છે ?,

દુનિયા મરણથી ડરે છે, ત્યારે સમકિતી-જીવ જન્મથી ડરે છે.

દુનિયા મરણથી ડરે છે, ત્યારે સમજી મનુષ્ય જન્મથી ડરે છે. કીડી મંકોડી જનાવર વગેરે તમામ મરણથી તો ડરે છે, પણ એ ડર જોટો છે. ડરો ભલે પણ ડરવાથી મોતના

પંજમાંથી છૂટી શકાય તેમ નથી. કીડીથી માંડી ઇન્દ્રો સુધી ભલે બધા મોતથી ડરે પણ મોતના પંજમાંથી છૂટ્યું કોણુ? જેનાથી છૂટકારો નથી તેનો ડર રાખવો શા કામનો? શ્રીતીર્થકરો, કેવલીઓ, ચક્રીઓ, કોઈ મૃત્યુથી બચી શક્યું નથી, એટલે છૂટી શકતું જ નથી. ઉંદર સાપથી ડરે, દેડકું ભોરીંગથી ડરે; પણ જેના પંજમાંથી છૂટી શકે તેમ નથી તો તરફડવું શા કામનું? કેવલ મનની નબળાઈથી આખું જગત મરણથી ડરે છે. મનુષ્યે ડર ત્યાં સુધી જ રાખવો, કે જ્યાં સુધી ભય નકકી ન થયો હોય, પરંતુ ભય સામે આવીને ઉભો છે, પછી તો ધીર પુરૂષે સહન કરવું જોઈએ. આથી તો સાધુ તથા શ્રાવક માટે સંલેખનાનો વિધિ કહ્યો છે. ‘થવું હશે તે થશે, થવું હશે ત્યારે થશે,’ આવી મક્કમ ધારણાની સ્થિતિમાં જે આવે, તેજ અનશન તથા સંલેખના કરી શકે છે. જીવવાની તથા મરવાની ઇચ્છા પણ દૂષણ છે, કારણ કે તે કાંઈ તાળાની વાત નથી. શાસ્ત્રકાર સમક્રિતીમાં તથા દુનિયામાં એજ ફરક જણાવે છે, કે આખી દુનિયા જ્યારે મરણથી ડરે છે, ત્યારે સમક્રિતી જન્મથી ડરે છે.

જાતસ્પદિ ધ્રુવં મૃત્યુઃ

જન્મેલો છે તેને માટે મૃત્યુ તો નક્કી જ છે.

મૃત્યુ ટાળી શકાય તેમ નથી. ટાળી શકાય તો જન્મજ ટાળી શકાય. જન્મને ટાળવો એજ સમક્રિતીનો ઉદ્દેશ. જન્મ ટળે એટલે મરણ ટળેલું જ છે. જન્મ અને જન્મ માટે ગર્ભમાં વસવાનો જ સમક્રિતીને ભય છે. ચૌદ રાજલોકમાં એવું એક પણ સ્થાન કે પ્રદેશ નથી કે જેમાં જન્મ અને મરણ અનંતી વખત દરેકે કર્યા ન હોય. સિદ્ધ-દશા (મોક્ષ) માં જ જન્મ મરણ નથી. કાયાની કેદથી છૂટાય, કર્મની સત્તાથી છૂટાય એનું જ નામ મોક્ષ. જીવ પંખીને કાયારૂપી પીંજરાની કેદ ન હોય એવી એક ગતિ, જાતિ કે યોનિ નથી. માત્ર મોક્ષ જ જીવ માટે કેદ વગરનું સ્થાન છે. મોક્ષ એટલે પોતાની કેવલજ્ઞાનાદિ ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ શાશ્વત્ ટકે એવું સ્થાન. આજ સુધી અનંતા જીવો કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા છે, તે બધાનાં જ્ઞાનાદિ ગુણો સમાન જ હોય છે. લેશ પણ ઘસારો ન થાય એવું સ્થાન એક મોક્ષજ છે. કાયાની કેદ વગરનું, કર્મની મેનેજમેન્ટ વગરનું સ્થાન મોક્ષ જ છે. ચક્રવર્તીને માથે મેનેજમેન્ટ બેસે અને એ ચક્રવર્તીને પૈસાની ભાજી માટે કાલાવાલા કરવા પડે એ તેની કઈ દશા! તેમજ અનંત જ્ઞાનના માલીક આત્માને આજે સામાન્ય સ્પર્શ, રસાદિના જ્ઞાન માટે ઇંદ્રિયો તથા મનની મદદની જરૂર પડે એ કેવી દશા?, ભાજી માટે પૈસો એ તો ચક્રવર્તીની સમૃદ્ધિનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. જ્યારે અહિં ઇંદ્રિયને અંગેનું જ્ઞાન તે તો આત્માના અનંતજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ છે. સિદ્ધ દશાથી સંસારી દશા કેટલી હલકી છે કે તેને માટે પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયો વગેરે જોઈએ. સ્પર્શેન્દ્રિયપણેજ એકલા સૂક્ષ્મ

એકેન્દ્રિયના જીવો પુદ્ગલો પરિણુમાવી શકે છે. આમ દરેક લેદો જાતિય પર્યાપ્તિને અંગે જણાવ્યા છે, તે કઈ કઈ ઇન્દ્રિયપણું પરિણુમાવે છે તે અંગે અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૭.

આત્મપ્રદેશમાં કર્મ-પ્રવેશ શી રીતે થઈ શકે ?

સંસારીની જેમ સિદ્ધો પણ કર્મના કોઠારમાં હોવા છતાં નિર્લેપ શી રીતે ?

શ્રી ગણધર મહારાજાએ શાસનની સ્થાપના સમયે, લબ્ય જીવોના હિતાર્થે શાસન પ્રવૃત્ત્યર્થે રચેલી શ્રી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ શ્રી લગવતીજ સૂત્રના આઠમા શતકનો પ્રથમ ઉદ્દેશ આલે છે; અને તેમાં પુદ્ગલ-પરિણુમ એ વિષયનો અધિકાર આવે છે.

જીવસ્વરૂપે સિદ્ધના જીવોમાં અને સંસારી જીવોમાં જરા પણ ફરક નથી. જેવું સ્વરૂપ શ્રી સિદ્ધ લગવન્તનું છે, તેવું સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનું છે. જે લેદ છે તે પુદ્ગલને અંગે છે. એક પુદ્ગલથી મુક્ત છે તે સિદ્ધ, એક છે પુદ્ગલ-સંગી, પુદ્ગલ-રંગી તે સંસારી. ખાણના સોનામાં તથા લગડીના સોનામાં સોનારૂપે કશે ફેર નથી, પણ ખાણનું સોનું મેલું છે, અને લગડીનું સોનું ચોકખું છે. સંસારી જીવો તમામ કર્મના મિશ્રણવાળા છે. આત્માની આ સ્થિતિ જણાવવા અપાયલું સુવર્ણનું દૃષ્ટાંત એક દેશીય છે, પણ સર્વ દેશીય નથી. માટીનો પરમાણુ સોનામાં મળી જતો નથી, માત્ર વળગેલો છે, સંયોગ સંબંધથી જોડાયેલો છે, પ્રમાણને વધારનારો છે, પણ તન્મય નથી. જ્યારે આત્માને લાગેલું (વળગેલું) કર્મ આત્મ પ્રદેશથી જુદું નથી, પણ આત્માના પ્રદેશની અંદર, તેજ આકાશ પ્રદેશમાં છે. એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપે જે આકાશ પ્રદેશમાં આત્માના પ્રદેશો રહેલા છે તેજ આકાશ પ્રદેશમાં કર્મો રહેલા છે. એ સમજાવવા ખીજું દૃષ્ટાંત એ છે કે લાલ રંગના અજવાળા સાથે પીળા રંગનું અજવાળું આવે તો તે પીળાં રજકણો લાલને વીંટાતા નથી, પણ પરસ્પર મળી જાય છે. જ્યાં લાલ ત્યાંજ પીળું, અને પીળું ત્યાંજ લાલ; એટલે બેનો અવકાશ એકજ જગ્યાએ હોય છે. તેમ આત્મનો તથા કર્મ પ્રદેશનો અવકાશ એકજ છે. ક્ષીરનીરનું દૃષ્ટાંત પણ લઈ શકાય. દૂધ તથા પાણી એકમેકમાં લળી જાય છે, એટલે દૂધના ભાગમાંજ પાણી લળે છે. દૂધમાં પાણી ભેળવતાં

પ્રમાણુતો વધે છે, તોલ વધે છે. લોહાનો ગોળો એવો કઠણ છે કે તેમાં સોય પણ ખોસી શકાતી નથી, છતાં તેને તપાસીએ ત્યારે તેમાં અગ્નિના પુદ્ગલો ક્યાં ક્યાં પ્રવેશે છે તે વિચારી લ્યો. આ રીતે આત્મ પ્રદેશોમાં કર્મપ્રવેશ માની શકાય.

કર્મના દરિયામાં સંસારી ડૂબ્યા છે, તેવી રીતે સિદ્ધો પણ ડૂબેલા છે. ચમકતા નહિ, ઉતાવળા થતા નહિ, ભાવ સમજાને. ચૌદ રાજસોકમાં ડાલડીમાં અંજન માફક કર્મ વર્ગણા ભરેલી છે, તેમાં તમામ જીવો સંસારી, તથા સિદ્ધોના જીવો રહેલા છે. જ્યાં સિદ્ધ-જીવો કહોકે મુકતાત્માઓ કહોકે રહેલા છે, ત્યાં પણ પાંચેય સૂક્ષ્મકાય રહેલા છે. ત્યાંજ તેજ આકાશમાં કર્મ વર્ગણાઓ પણ પુષ્કલ રહેલી છે. ત્યારે ફરક શો? એજ સમજવાનું છે. પાણીના વાસણમાં લુગડું નાખીએ, અને પૈસા કે ધાતુ નાખીએ, તો પાણીને ખેંચશે કોણ? ગ્રહણ કરશે કોણ? લુગડું પાણીથી ભીંજશે, પણ પૈસો કાંસાની ગોળી કે કોઈ પણ ધાતુને પાણીનો લેપ સરખો લાગશે નહિ. લુગડાનો દડો ભીંજશે પણ ધાતુની તો એ હાલત હશે કે તેને પાણીમાંથી બહાર કાઢી લુગડાંથી લૂછે તો ભીંજાય નહિ. સિદ્ધ ભગવન્તના આત્મામાં આઠે કર્મમાંથી એક પણ કર્મ, કર્મનો અંશ પણ નથી, જેથી તેઓ એક પણ કર્મવર્ગણાને ગ્રહણ કરતા નથી. કાંસાની લખોટી પાણીમાં જેમ કોરી રહે છે, તેમ સિદ્ધના જીવો કર્મના દરિયામાં છતાં કોરા રહે છે. સંસારી જીવો કર્મના યોગવાળા હોવાથી કર્મવર્ગણા ગ્રહણ કરે છે.

જીવ કર્મધીન થયો શા માટે?

તર્કને છેડો ન હોય તર્ક (પ્રશ્ન) થશે કે ત્યારે જીવે કર્મ બાંધ્યાં શું કરવા? અનંત સામર્થ્ય ધરાવનાર જીવ કર્મધીન થયો શા માટે? મહાનુભાવ! અનંત સામર્થ્ય પ્રગટ થયું નથી એજ વાંધો છે. એ જો પ્રગટયું હોત તો કર્મ બંધાત જ નહિ. જીવ જો મિથ્યાત્વ વગરનો હોત, અનંત જ્ઞાન દર્શનમય હોત તો, તેને કર્મ વળગત જ નહિ. સ્વરૂપે તે તેવો છે પણ સ્વરૂપ પ્રગટ થયું નથી. મિથ્યાત્વાદિનો યોગ હોવાથી કર્મનો વળગાડ ચાલુ છે, અને આ રીતે પરંપરા ચાલે છે.

પરસ્પર કાર્ય-કારણ ભાવ.

તર્ક થશે કે પહેલાં જીવ કે કર્મ? તર્કની સામે તર્ક યાને પ્રશ્ન સામે પ્રશ્ન થઈ શકે કે પ્રથમ બીજ કે અંકુર? બીજ અને અંકુરાની પરંપરા અનાદિની છે. જેમાં પરસ્પર કાર્ય કારણ ભાવ હોય તેને અનાદિ માન્યા વિના છુટકો નહિ. રાત્રિ પ્રથમ કે દિવસ? પ્રથમ કુકડી કે ઈંડું? જે સ્વતંત્ર નહિ પણ પરસ્પર કાર્ય કારણ રૂપ હોય તેની પરંપરા અનાદિની માનવીજ પડે. બીજ તથા અંકુર સ્વતંત્ર તથા પરસ્પર કાર્ય રૂપ પણ છે, કારણરૂપ છે,

માટે તેની પરંપરા અનાદિની મનાય. તેજ રીતે જીવને અંગે જીવ તથા કર્મમાં પ્રથમ કોણ એ પ્રશ્નજ નથી, કારણ કે ત્યાં પણ પરસ્પર તેમજ સ્વતંત્ર કાર્ય કારણ લાવ વિદ્યમાન હોવાથી અનાદિની પરંપરા રૂપે બને છે. જો જીવની ઉત્પત્તિ પંચભૂતથી માનીએ, તો જેટલી વખત અસંયમ (પુરૂષસ્ત્રી સમાગમ) તેટલી વખત ગર્ભોત્પત્તિ હોવી જોઈએ. બધી વખત કેમ નહિ? જ્યારે જીવ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે શરીરપણે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને પરિણમાવે છે. પરસ્પર તથા સ્વતંત્ર કાર્યકારણ રૂપની પરંપરા અનાદિની માનવી પડે.

પાપના પચ્ચજખાણુ કરે તો જ પાપથી બચે.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, તથા યોગ એ ચાર પરિણત્રિ કાર્યરૂપ તથા કારણરૂપ છે. પહેલાંના કર્મોના કાર્યરૂપ. અને ભવિષ્યનાં કર્મોને અંગે કારણરૂપ છે. અન્ય-મતાનુયાયિઓમાં તથા જૈનમતાનુયાયીઓમાં અહિં જ મન્તવ્ય ભેદ છે. જૈનેતરે એમ માને છે કે ‘કરે તે ભોગવે.’ એટલું જ માનવા જૈનો તૈયાર નથી, પણ જૈનો એને અધુરી માન્યતા કહે છે, અને આગળ વધીને કહે છે, કે કરે તે તો ભોગવે, પણ ન કરે છતાં જેને પાપનાં પચ્ચજખાણુ ન હોય તે પણ ભોગવે, એટલે કે તેને પણ કર્મ લાગે જ છે. દુનિયાનું દૃષ્ટાંત લ્યે.. એક જગાએ એક હજાર રૂપીઆ સાચવી મૂકે ‘પછી લઈ જઈશ’ એમ કહીને રાખે તો બ્યાજ મળે? અનામત રકમનું બ્યાજ મળતું નથી. બ્યાજે રાખ્યા હોય તો બ્યાજ મળે છે. અનામત રકમ તથા બ્યાજ રકમમાં ફરક છે. દુનિયાદારીમાં જો આ નિયમ માન્ય હોય તો આત્માને અંગે પણ માન્ય હોવો જ જોઈએ. શાસ્ત્રની વાંત કબુલવામાં વાંધો શો?, પાપના પચ્ચજખાણુ વિના, વિરતિનો લાભ ન મળે. અવિરતિ ટાળ્યા વિના, અને અવિરતિથી દૂર રહેવાની કબુલાત કર્યા વિના, વિરતિનો સ્વીકાર કર્યા વિના પ્રજા મળે શી રીતે?

ચોર તે ચોર! તેમ પચ્ચજખાણુ વગરનો તે પાપી જ ગણાય.

જે પાપ નથી કરવું, તેવા પાપનાં પણ પચ્ચજખાણુ કેમ નથી કરવામાં આવતાં? ચોર કાંઈ ચોરી કરવા આખો દિવસ ભટકતો હોતો નથી. એ પણ ચોરી કરવાનો અનુકુલ વખત જીએ છે. ત્યારે બાકીના વખતે એને શાહુકાર કહેવો? લાગ મળ્યા વિના કોઈ ચોર ખાતર પાડતો નથી, પણ તેથી ખાતર ન પાડવાના સમયમાં તે શાહુકાર તો ગણાતો જ નથી. ચોર તે ચોર! ભલે તે ચોરી નથી કરતો પણ ચોરી કરવાનો લાગ તો તકાસે છે ને? પચ્ચજખાણુ ન કરનારાની પણ એજ હાલત છે. પાપ ન કરે એ ઠીક પણ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો કરે કે નહિ? તરત કહીદે કે, ‘મારે કયાં પચ્ચજખાણુ છે?’ આથી જૈન-દર્શનનું માનવું સમુચિત છે કે પાપનાં પચ્ચજખાણુ ન કરે તેને કર્મ તો વળગ્યાજ કરે છે. પચ્ચજખાણુ નહિ કરવાની પોલ રાખવી અને ફલ મળે એ શી રીતે બને? જૈન દર્શનની અને ઈતર દર્શનની માન્યતામાં આજ ભેદ છે.

ભોગવટાને અંગે ચતુર્ભંગી

જૈન દર્શનકારની આને અંગે આ રીતે ચતુર્ભંગી છે. અને તે ચાર ભાંગા આ પ્રમાણે છે. ૧. કરે તે ભોગવે. ૨ કરે તે ન ભોગવે. ૩ ન કરે તે ન ભોગવે. ૪ ન કરે તે ભોગવે. હવે એ ચતુર્ભંગી સમજવાય છે. જેઓ કરે તે ભોગવે એ તો સ્ત્રીધી વાત છે, અને તે બધાને કબુલ છે. ‘કરે તે ન ભોગવે’ એ શી રીતે?, પ્રદેશી રાજાએ પંચેન્દ્રિય જીવોની યાવત મનુષ્યોની હિંસા પર્યંત, હિંસા કરવામાં પાછું વાળીને જોયું જ નથી. એના હાથો હાથેશાં લોહીથી ખરડાયેલા જ રહેતા હતા. આવો હિંસક, હિંસાનાં પાપોથી નિરપેક્ષ તે દેવલોકે શી રીતે ગયો? કરેલાં કર્મો પણ ધર્મથી, તપથી, ધ્યાનથી, વિનયથી, વૈયાવચ્ચથી, પ્રતિક્રમણથી આલોચન નિંદન ગર્હનાદિથી તૂટી શકે છે. એક માણસને બીજાની ઠેસ વાગે ત્યારે આક્રોશ પણ થાય છે, અને વિનયપૂર્વક જોય જણાં શાંતિ પણ રાખી શકે છે ને! જેની ઠેસ વાગે તે માફી માંગે છે અને તે વાત પતી પણ જાય છે, અરે ઉલટો જેને વાગ્યું હોય તે કહે છે: “ભાઈ! તમને તો વાગ્યું નથી ને !” આલોચનાદિ કરવાથી પ્રથમના પાપો પણ પલાયન કરી જાય છે. આથી ‘કરે તે ભોગવે’ ખરું પણ ‘કરે તે ભોગવેજ’ એવો નિયમ નથી. ધર્મથી પાપનો ક્ષય થાય છે. ‘ન કરે તે ભોગવે’ એ શી રીતે?, પોતે કરતો નથી પણ પાપ કરનારને વખાણે છે. બીજો ન કરતો હોય તો તેને ઉશ્કેરે છે, સાધનો પૂરાં પાડે છે તો તેને પણ ભોગવવું પડે. ‘કરનારજ ભોગવે’ એવો નિયમ નહિ પણ ન કરનાર પણ પાપના અનુમોદનથી, મદદથી, અને સાધન આપવાથી ભોગવે છે. અવિરતિવાળો ભલે ન કરે, છતાં તેને ભોગવવું પડે છે, અવિરતિના કારણે તે કર્મો બાંધે છે અને ભોગવે છે.

ગુમડું તથા રસોળીનાં દૃષ્ટાંતો

તર્ક થશે કે જેમાં મન વચન કાયાનો યોગ-પ્રયોગ નથી, ત્યાં કર્મ કેમ વળગે? ગુમડું થયું, એ વધે એવો વિચાર નથી, એવો વાણી વ્યવહાર નથી, એવો પ્રયત્ન નથી, છતાં તે કેમ વધે છે? લોહીની અંદરનો વિકાર, વિના વિચારે, વિના ઉચ્ચારે, વિના આચારે વિકૃત દશાને પામે છે, અને વધે છે. તેજ રીતે આત્માને વળગેલું અવિરતિ કર્મ વધે છે. જેમ મિથ્યાત્વ કર્મ બાંધનું કારણ છે, તેમ અવિરતિ પણ કર્મબાંધનું કારણ છે. આથી એમ નહિ કે ‘કરે તેને કર્મ ન થાય.’ એ તો થાય એ વાત સ્પષ્ટ છે, પણ અવિરતિપણું હોય ત્યાં સુધી તો ન કરવા છતાંય કર્મબાંધન થાય જ છે. આથી અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, તથા સંવજલનની ચોકડીનું સ્વરૂપ સમજી શકાશે.

રસોળી શી રીતે વધે છે? એને વધવા કોઈ કહેતું નથી. રસોળી કપાય નહિ ત્યાં સુધી, તે વધે તેવો આપણો વિચાર, ઉચ્ચાર કે પ્રયત્ન ન હોય છતાંય તે વધવાનીજ. વિરતિ ન

થાય, ત્યાં સુધી અપ્રત્યાખ્યાનીના કષાયો પુષ્ટ થવાના જ છે. પાપકર્મ ન કરવાની વિધિ-પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા ન કરો, અર્થાત્ વિરતિ ન લો ત્યાં સુધી કર્મથી બચી શકાતું નથી. અવિરતિનું વર્તન તે કર્મ બંધનું કારણ છે. જે આકાશ પ્રદેશમાં કર્મ રહેલાં છે, ત્યાંનાં કર્મો આત્મ પ્રદેશોને વળગે છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય તથા યોગ ખસ્યા વિના કર્મબંધન અટકતું જ નથી. શ્રી સિદ્ધભગવંતોમાં મિથ્યાત્વાદિ ચોકડી ન હોવાથી તેમને કર્મ વળગતાં નથી. સિદ્ધના જીવોમાં તથા સંસારી જીવોમાં દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી ફરક નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશી જીવ સિદ્ધને કે સંસારી, એક સ્વરૂપે જ છે. અને એ જોમાં ફરક ભાવસ્વરૂપે નથી. શ્રી સિદ્ધભગવંતો મિથ્યાત્વાદિ પરિણુતિ વિનાના છે, અને સંસારી જીવો તે ચોકડીવાળા છે, અને તેથી સંસારી જીવો કર્મ બાંધે છે. હવે એકેન્દ્રિય થી પચેન્દ્રિય સુધીનો ફરક ઇન્દ્રિયના લીધે કેવી રીતે છે તે અંગે અગ્રે વર્તમાન.

દેશના-૪૮.

પુદ્ગલ-પરિણામ

તમામ પર્યાપ્તિનો આરંભ સાથેજ છે, અને પૂર્ણાહુતિ અનુક્રમે છે.

બીજા કર્મોને પલટાવી શકાય છે, પણ આયુષ્ય કર્મનો પલટો થતો નથી.

શ્રી ગણધર મહારાજએ, શાસનની સ્થાપના સમયે, ભગ્યાત્માઓના ઉપકારાર્થે, શાસન પ્રવૃત્ત્યર્થે રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ શ્રી ભગવતીજ સૂત્રના આઠમા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાંનો પુદ્ગલ-પરિણમન અધિકાર આપ્યો છે.

જીવોની એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જાતિ છે. ૧. એકેન્દ્રિય, ૨ બેઘન્દ્રિય ૩ તેઘન્દ્રિય ૪ ચૌરિન્દ્રિય; અને ૫ પચેન્દ્રિય. જીવોએ તે તે જાતિમાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યાં, તેથી પાંચ જાતિના જીવો તે તે અપેક્ષાએ ગણાયા. તેમાં દરેકમાં પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એવા બન્ને ભેદ છે. શક્તિ મેળવનારા વર્ગનો એક ભેદ, અને બીજો ભેદ, જેણે છએ શક્તિ (પર્યાપ્તિ) મેળવી છે તે; અને તેથીજ શાસ્ત્રકારો તેનેજ અપર્યાપ્તા તથા પર્યાપ્તા કહે છે. આ બન્ને પ્રકારના જીવો દરેક ક્ષણે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. ખોરાક તથા હવાના ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોને જેમ સાત ધાતુ તથા

આડમા મળ તરીકે આપણે પરિણુમાવીએ છીએ, તેવી રીતે જીવ પણ જે કર્મવર્ગણનાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, તે દરેક સમયે તેના સાત કે આઠ વિભાગ કરેજ છે. સાત આઠ વિભાગ એમ કેમ કહ્યું ?, આ પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવવાનું કે કર્મના સાત વિભાગ તો કાયમ હોય છે, પણ આયુષ્યનો ખંધ તો આખાલવમાં એકજ વખત હોય છે. ભવિષ્યની એકજ જિંદગી આયુષ્યલોગવનારી હોય માટે વર્તમાનની જિંદગી એકજ વખત આયુષ્ય ખાંધે. આ લવમાં જે આયુષ્ય ખંધાય તે એકજ જાતનું ખંધાય. આયુષ્ય અધ્યવસાય પ્રમાણે ખંધાય, તેથી તેવા અધ્યવસાય (આયુષ્ય ખંધાય તેવો) આત્માને એકજવાર થાય. બીજાં કર્મો દરેક ગતિમાં લોગવાય છે, પરંતુ આયુષ્ય તો તેજ ગતિમાં લોગવાય છે; પરંતુ આયુષ્ય બીજી ગતિમાં ન લોગવાય. ખંધાયેલાં પાપને શુભ પરિણામથી પુણ્યમાં પલટાવાય છે. જેરનો ખ્યાલો પણ તે પ્રકારે કેળવવાથી ઔષધનો ખ્યાલો બની જાય છે. અદ્રીણ તથા સોમલને શોધીને ઔષધ તરીકે વાપરવામાં આવે છે. નાળીએરનું પાણી અમૃતરૂપ છે પણ તેમાં કપુર ભળવાથી તેજ પાણી વિષરૂપ બની જાય છે. પાપ તથા પુણ્યના પુદ્ગલોનો પણ પલટો થઈ જાય છે, મતિજ્ઞાનાવરણીય હોય તે શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય થઈ જાય છે. શાતાવેદનીય અશાતામાં પલટાઈ જાય છે, અને ઉચ્ચગોત્ર-કર્મ નીચગોત્ર પણ બની જાય છે. અરે ! તીર્થંકર નામકર્મ પણ પલટાઈ જાય છે.

તીર્થંકર નામકર્મ પણ પલટાય.

એક શહેરમાં ઉપાશ્રય તથા દહેરાં ઘણાં હતાં. ત્યાં રહેતી જાતિઓના સમુદાયમાં વિવાદ થયો. કેટલાકે દહેરાની પૂજા કરવી, દહેરાની સંભાળ લેવી વગેરેને કરવા લાયક કહે છે, અને કેટલાકે નહિ કરવા લાયક કહે છે. કેટલાક કહે અત્યારનો ગૃહસ્થ વર્ગ આ દહેરાં વગેરે સંભાળી શકે તેમ નથી, માટે સ્થાયી ધર્મ સંસ્થાની જરૂર છે. ધર્મ આત્માની સાક્ષીનો છે. પણ સંસ્થાઓ ચાલતી હોય તોજ બાલ બચ્ચાં બુવાન વૃદ્ધો દહેરે જવા વગેરેની પ્રણાલિકા ચાલુ રહે. દહેરા ઉપાશ્રય જેવી સંસ્થા ચાલુ ન રહે તો બાલ બચ્ચાંઓના ધર્મનું આલંબન તૂટી જાય. જીવ આલંબન વશ છે. એક વર્ગ એમ કહે છે કે:—‘જીવોને આલંબન માટે, તીર્થની સ્થિરતા માટે, શાસનની વૃદ્ધિ માટે, દહેરાની પૂજા, રક્ષાદિ કરવાંજ જોઈએ. બીજા વર્ગે પોતાની દલીલો આગળ કરી વિરોધ કર્યો. બોલાચાલી થવા લાગી, અને અમુક પ્રસિદ્ધ આચાર્યને નિર્ણયાર્થે બોલાવવાનું ઠર્યું.

કમલપ્રભાચાર્યે જણાવ્યું કે, સાધુઓએ આ કરવા લાયક નથી, કારણ કે ધર્મ કરતાં કર્મ વધી જાય છે. એ વખતે કોઈકે એમ વિનંતિ કરી કે ‘આપ સ્થિરતા કરો તો આપ માટે એક દેહેરૂ ખંધાવી દઉં.’ ત્યાં બધા ગોરજીઓ પણ બેઠા છે, અને બધા ઠાણાપતિ છે. ત્યાં કમલપ્રભાચાર્યે વિના દાક્ષિણ્યે સ્પષ્ટ જણાવી દીધું “યદ્યપિ શ્રી જિનેશ્વર દેવનું દેવાલય ખંધાવાય તે પુણ્યનું કાર્ય છે, તથાપિ જો અમારે માટે ખંધાવાય તો તે સાવધ છે.” દાક્ષિણ્ય રાખ્યા વિના સત્ય કહેવાથી તેમણે તે વખતે તીર્થંકર નામ ખાંધું છે.

એક દિવસ હુષ્થી વંદન કરતાં કરતાં જતનીએ તે આચાર્યના પગને સ્પર્શ કરી દીધો. આચાર્યશ્રીએ જ્યારે પ્રણામમાં એમ કહ્યુંકે, તીર્થંકરો પણ સ્ત્રી સંઘટ્ટ કરે તો તીર્થંકરપણું ચાલ્યું જાય, ત્યારે એકે પ્રશ્ન કર્યો, કે 'પેલી જતની અડકી ગઈ તે શું?' ત્યાંજે સરલતાથી આચાર્યશ્રી પોતાનો અનુપયોગ જણાવે તો કાંઈ પણ વાંધો ન હતો, પણ એમ ન કહેતાં 'જૈન શાસન તો સ્યાદ્વાદ છે,' એમ કહ્યું, આથી બંધાયેલું તીર્થંકર નામકર્મ વિખરાઈ ગયું.

સ્યાદ્વાદ એટલે ફેરફારડી ?

આજકાલ લોકો સ્યાદ્વાદનો અર્થ 'ફાવતી ફેરફારડી' એવો કરે છે, પણ એમ નથી. એક મનુષ્ય બાપની અપેક્ષાએ પુત્ર છે, પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા છે; આનું નામ સ્યાદ્વાદ છે. જેની અપેક્ષાએ વસ્તુ જેવી હોય તેવી તે અપેક્ષાપૂર્વક બતાવવી તે સ્યાદ્વાદ. આ ત્રણ આંગળીમાં વચલી, તે મોટીથી નાની અને નાનીથી મોટી છે. એક આંગળી મોટી જ છે એમ પણ નથી, નાની જ છે એમ પણ નથી. સ્યાદ્વાદ એટલે સ્યાત્+વાદ એટલે અપેક્ષાએ વાદ. પાપ બાંધેલું હોય અને પાછળથી પુણ્યની પરિણતિ થાય તો તે બધું-પાપ પુણ્યરૂપે પરિણમે અર્થાત્ પલટાઈ જાય. પુણ્ય બાંધેલું હોય અને પાછળથી પાપ પરિણતિ થાય તો તે બધું પુણ્ય પાપમાં પલટાય. આયુષ્યના બંધમાં એ નિયમ નથી. નારકીનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો નરકે ગયેજ છૂટકો. દેવતાનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો સ્વર્ગે જવુંજ પડે. ઉત્તર પ્રકૃતિમાં પણ માહોમાંહે સંક્રમ નહિ. દેવતાના આયુષ્યમાંથી મનુષ્યનું આયુષ્ય ન થાય. બીજા કર્મોમાં અરસપરસ પલટો થાય, પણ આયુષ્યકર્મમાં પલટો થતો નથી. આખા ભવમાં આયુષ્ય એકજ વખત બંધાય, અને તે વખતે ગ્રહણ થયેલાં પુદ્ગલોના આઠ વિભાગ પડે છે. બાકીના વખતે સાત વિભાગ સમજવા. સમયે સમયે જીવ કર્મપુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે.

ઉકળતા પાણી માફક આત્મપ્રદેશો ફર્યાજ કરે.

શરીરમાં લોહી કેટલા વેગથી ફરે છે ! જેવો વેગ તેવી વીજળી-ગરમી ઉષ્ણતા પેદા થાય. હથેલીને ઘસવાથી ઉષ્ણતા આવી જાય છે. આયુષ્ય જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી લોહીનું ફરવું થાય, અને લોહીનું પ્રવું થાય ત્યાં સુધી આત્મપ્રદેશનું ફરવું થાય છે. લોહી તથા આત્મપ્રદેશો મળેલા છે. લોહીની માફક આત્મપ્રદેશોને પ્રતા માનવાજ પડે છે. લોહીમાં સ્વાભાવિક રહેલી વીજળી શક્તિ છે, અને તેથી પુદ્ગલોને પકડે એ સ્વાભાવિક છે. બહારના પ્રદેશો વીજળીથી ખેંચાય તો પછી એનાથી આકાશપ્રદેશમાં રહેલા પ્રદેશો ખેંચાય તેમાં નવાઈ નથી. કેવલ નાભિપ્રદેશના આઠ પ્રદેશ સ્થિર રહે છે, તે સિવાયના આત્મપ્રદેશો ઉકળતું પાણી ખદખદે તેમ ઉંચા નીચા પ્રયાજ કરે છે.

આહાર, શરીર ઇન્દ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મન એ છ શક્તિ જેણે મેળવી છે તે પર્યાપ્ત, અને એ છ શક્તિ મેળવતા હોય તે અપર્યાપ્ત. આ બંને ભેદો તેવા તેવા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને ઇન્દ્રિય રૂપે પરિણમાવે છે.

જે ઔદારિક પુદ્ગલો મનુષ્યે ગ્રહણ કર્યાં તે મનુષ્યો મનુષ્યપણે પરિણમાવે છે અને તેજ પુદ્ગલો જનાવર કે વૃક્ષ લે છે તો તે રૂપે પરિણમાવે છે.

જીવ યોનિ કે ગર્ભસ્થાનમાં આવ્યા પછી આહાર માટે અશક્ત કે અપર્યાપ્તો ગણાય નહિ. વક્રગતિ સ્થાન વિના આહાર માટે અશક્ત કોઈ જીવ નથી. ઉપજે કે તરતજ આહાર ગ્રહણ કરે. ઉપજવાનો તથા આહારનો સમય જુદો નથી. સ્થાનમાં રહેલો જીવ અનાહારી હોતો જ નથી, પરંતુ અનાહારી ત્રણ સમય. શક્તિ પૂરી થવાનો સમય અંતર્મુહુર્તનો. પણ બધી પર્યાપ્તિનો આરંભ તો સાથે જ છે. આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય આદિ છએ પર્યાપ્તિનો આરંભ સાથે હોવાથી ઇન્દ્રિય-પરિણમન માનેલું જ છે. અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયને પણ ઇન્દ્રિય-પરિણમન સ્વીકારેલું જ છે. હવે ઇન્દ્રિય પરિણમન કઈ રીતે તે અંગે વર્તમાન-

દેશના-૪૯

સર્વજ્ઞનાં વચન વિના છ એ કાયમાં જીવ માની શકાય એમ નથી. પ્રથમનાં કર્મોનો વિપાક બલવત્તર હોય ત્યાં, સુધી પછીનાં કર્મોનો વિપાક પડ્યો રહે; પણ એનો સમય થયે તો ઉદયમાં આવે જ !
સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યાપક છે, બીજી ઇન્દ્રિયો વ્યાપ્ય છે.

શ્રીગણધર મહારાજએ, શાસનની સ્થાપના સમયે, લવ્ય જીવોના હિતાર્થે, રચેલી દ્વાદશાંગીમાંના પંચમાંગ શ્રીભગવતીજ સૂત્રના અષ્ટમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશનો પુદ્ગલ-પરિણામ નામનો અધિકાર ચાલુ છે. જીવને પુદ્ગલો વળગેલાં, એ જણાવવાજ શાસ્ત્રકાર મહારાજ વારંવાર એ વાક્ય તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરે છે, કે સ્વરૂપે તો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં સળડતો જીવ તથા શ્રી સિદ્ધભગવંતનો જીવ સમાન છે. સંસારી જીવો તથા મુક્તિના જીવોમાં સ્વરૂપે ફરક નથી, પણ જે ફરક છે તે પુદ્ગલને અંગે છે. સંસારી જીવો તથા મુક્તિના જીવો દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, સમાન છે, પણ ભાવથી ભેદ છે. કર્મ સંયોગથી લેખાયેલા જીવો તે સંસારી, અને કર્મ સંયોગથી સદંતર મુક્ત બનેલા જીવો તે સિદ્ધ.

સંસારી જીવોમાં પણ એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જાતિના પાંચ ભેદ છે. આપણે જન્મ્યા ત્યારે શરીર એક વેંત ને ચાર આંગળનું હતું, એમાંથી પાંચ પુટનું કેમ થયું?, આહારનાં પુદ્ગલોને પરિણુભાવતા ગયા, અને શરીર મોટું થતું ગયું. એજ રીતે જીભ, કાન, નાક, તથા આંખ પણ નાનાંજ હતોને ! ત્યાં પરિણુભાવનાર પણ આ જીવજ છે ને ! શરીર તથા ઇન્દ્રિયોને મોટાં કરવાં કોઈ બીજું આવે તેમ નથી. શરીર, ઇન્દ્રિયો, હાડકાં, માંસ, લોહી વધે છે તો ચોક્કસ. તે શાથી?, કર્મના ઉદયથી, એટલે મનુષ્યગતિ નામ કર્મના ઉદયથી. આ ઉપરથી એક વસ્તુ સિદ્ધ છે કે, આત્માનો ઉપયોગ હોય કે ન હોય, આવડત હોય કે ન હોય, પણ પરિણામ પ્રમાણે કર્મો બંધાય જ છે. બંધાયેલાં કર્મોના ઉદય પ્રમાણે શરીરનું બંધારણ થતું જ જાય છે. જીવ કોઈ માયામાં માને, છાતીમાં માને, નાભિમાં માને, પણ તેમ નથી. એમ માનવું ખોટું છે. જ્યાં જ્યાં સ્પર્શ ગ્રહણ કરવાની તાકાત, ત્યાં ત્યાં બધે

જીવ પ્રદેશો છે. જીવ પ્રદેશ ન હોય તો સ્પર્શ જાણી ન શકાય. પાકો નખ કપાય, અને કાચો નખ કપાય તેમાં શું પ્રકર નથી?, કાચો નખ કપાતાં વેદના થશે. જો કે બન્ને પ્રકારના નખો એકજ શરીરનાં અવયવો છે, છતાં એકમાં પીડા થાય અને એકમાં પીડા ન થાય તેનું કારણ શું?, કારણ એજ છે કે પાકા નખ એ જીવના પ્રદેશથી છુટા પડેલા છે. વાળને ખેંચવાથી ઉખેડવાથી શરીરને વેદના થાય છે, પણ કાપી નાંખે તેમાં કાંઈ વેદના થાય છે?, લોચમાં જો કે વેદના છે, પણ તમે નાકના વાળ તોડો, અને તેની સાથે એ વેદનાની ગણતરી કરો તો તે પ્રમાણમાં વેદના નથી. બાલ સાધુ શી રીતે લોચ કરાવતા હશે?, શું શોખથી લોચ કરાવાય છે? લોચમાં પણ કલાથી લોચ કરાય તેમાં વેદના એટલી થતી નથી. ઉપરનો વાળ ખીંચાતાં વેદના નથી થતી, પણ અંદરનો એક જવ જેટલો વાળનો ભાગ ઉખેડાય તો પીડા થાય છે, કારણ કે ત્યાં આત્મ પ્રદેશો વળગ્યાં છે. વધેલા ઉપરના વાળમાં, પાકા નખમાં આત્મ-પ્રદેશોને સંબંધ નથી. જીવ આખા શરીરમાં વ્યાપીને રહેલો છે, માટે બધે જ વેદના થાય છે, એટલે સ્પર્શની સાથે અસર થાય છે. આથી જ શાસ્ત્રકારોએ સ્પર્શેન્દ્રિયને વ્યાપક ગણી છે, જ્યારે બીજી ચાર ઇન્દ્રિયોને વ્યાપ્ય ગણી છે. રસના (જીભ) શરીરના અમુક ભાગમાં, ઘ્રાણ શ્રોત્ર, ચક્ષુ અમુક ભાગમાં જ્યારે સ્પર્શેન્દ્રિય આખા શરીરમાં વ્યાપક છે.

વૈશેષિકો તથા નૈયાયિકો ચામડીના છેડે સ્પર્શેન્દ્રિય માને છે, પણ તેમ હોય તો ગરમ કે ઠંડી વસ્તુની અસર છાતીમાં કે પેટમાં શી રીતે થાય? આખા શરીરમાં સ્પર્શેન્દ્રિય વ્યાપક છે, અને બાકીની ચારેય ઇન્દ્રિયો વ્યાપ્ય છે. સ્પર્શ ક્યાં ન જણાય? ડામ ક્યાં ન લાગે? રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત વિનાના જીવો છે, પણ સ્પર્શેન્દ્રિય વગરના જીવો જોયા? એકેન્દ્રિયથી માંડી તમામ જીવોનાં, પચેન્દ્રિય પર્યંત જીવ માત્રમાં સ્પર્શેન્દ્રિય વ્યાપક છે. સ્પર્શનું જોર બીજા જોરને હઠાવી દે છે. તમે બીજી કોઈ પણ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં કે મનના વિષયમાં લયલીન બન્યા હો, પણ એક કાંટો ભોંકાય તો! ત્યાંનું લક્ષ શરીરમાં ખીંચાશે. સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય પણ વિષયની બળવત્તરતાની અપેક્ષાએ બધાને બાધ કરે છે, તેને કોઈ બાધક નથી. સારામાં સારી ગંધ મળે, સાંભળવાનું, ખાવાનું, જોવાનું સારામાં સાડું સાંપડ્યું હોય, પણ તે વખતે કોઈ ડામ દે તો બીજા વિષયોને બાધ આવે. ફેદલો થયો હોય, ઢાઝ્યા હોઈએ, તે વખતે રૂપ, રસ ગંધ કે શબ્દમાં ચિત્ત દોરાતું નથી, પણ બીજા વિષયો સ્પર્શને બાધ કરી શકતા નથી. જીવ વિચારમાં, તત્ત્વાર્થમાં, નવતત્ત્વોમાં પ્રથમ જીવના વિચારમાં પડેલો ભેદ એકેન્દ્રિયનોજ લેવો પડે છે. કોડની સંખ્યા સુધી પહોંચે પણ ૧ (એક) એ સંખ્યાનું વ્યાપકપણું બધેય છે, તેજ રીતે સ્પર્શેન્દ્રિય સર્વત્ર વ્યાપક છે.

સમકિતની વ્યાખ્યા

શ્રીસિદ્ધસેન-દિવાકરે સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યામાં જણાવ્યું છે કે ‘છ એ જીવનિકાયની શ્રદ્ધા તે સમ્યક્ત્વ. પૃથ્વી, અપ્, તેઉ, વાઉ. વનસ્પતિ, ત્રસકાયને જીવપણે માનવું તે સમ્યક્ત્વ.’

છોકરો આંખ ગોખતાં $૫ \times ૭ = ૪૫$ બોલે તો શું થાય? દશનો ફરક છે, ખોટું છે

માટે આવેશ આવે છે ! અહિં છોકરાને પૂછો કે : ‘ જીવ કોને કહે ? ’ અને તે કહે કે : “ હાલે ચાલે તે જીવ ” તો તમને કાંઈ થાય છે ! ત્રસ વિનાના બીજામાં જૈનનું બાલક જીવ ન માને ? જૈનના બચ્ચામાં શું આ સંસ્કારો ? હાલે ચાલે તે ત્રસ જીવ એમ કહેવાય.

જીવતા જીવનું શરીર પણ શરીર, અને મડદું તે પણ શરીર તો કહેવાય, પણ એમાં જીવની હાજરી તથા ગેરહાજરીનો ફરક છે. શરીર માત્ર જીવનાં જ કરાયેલાં છે. ચાહે પિત્તલ, સોનું, માટી, કથીર ગમે તે હ્યો પણ તે તમામ શરીરો જીવનાં જ છે. આ ખ્યાલ શું મોટાઓને પણ આવ્યો છે ? ‘ હાલે ચાલે તે જીવ ’ કહીએ તો સ્થાવરનો આખો જથ્થો ગેપ ! સોયની શાહુકારી અને ગડડીની ચોરી ! મૂડી ભર ત્રસને જીવો માનવા અને સ્થાવરના અનંતાનંત જીવોને ગણત્રીમાં જ ન લેવા ?

શ્રીસિદ્ધસેનજી દ્વિવાકરે કહ્યું કે, એ છ એ કાયમાં જીવો મનાય તોજ સાચી શ્રદ્ધા, તોજ સમ્યક્ત્વ મનાય. પૃથ્વીકાય, અપ્પકાય, તઉકાય, વાઉકાય, અને વનસ્પતિકાયમાં જીવ, સર્વજ્ઞનાં વચન વિના મનાય તેમ નથી. સર્વજ્ઞનાં વચનથી જ છએ કાયમાં જીવ મનાય, અને આ છએ કાયમાં જીવ મનાય તોજ શ્રદ્ધા, તોજ સમ્યક્ત્વ. જે પુદ્ગલો અહુણુ કરવામાં આવે છે તેને એકેન્દ્રિય જીવો તે રૂપે પરિણુમાવે છે. જે જલને વૃક્ષ, વૃક્ષરૂપે પરિણુમાવે છે તેજ જલને મનુષ્ય, મનુષ્યપણુને યોગ્ય રૂપે પરિણુમાવે છે. જીવ કર્મોદયનાનુસાર પુદ્ગલો અહુણુ કરે છે. આંધળો ખાનપાન કરે છે, પણ ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મોદયે, નિર્માણુ નામ કર્મના અભાવથી તે ખાનપાનને ચક્ષુર્દન્દ્રિયપણુ પરિણુમાવી શકતો નથી.

નાનપણુમાં વાગ્યું જીવાનીમાં ન જણાય પણ ઘડપણુમાં તો સાલેજ !

અહુણુ કરાયેલાં પુદ્ગલોથી, પરિણુમાનુસાર પરિણુતિ થાય છે. મન, વચન, કાયાના યોગે જેવા પુદ્ગલો લેવાય છે, તેવું પરિણુમન થાય છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ આ ચારને અંગે જેવી પરિણુતિ હોય તેવાં પુદ્ગલોને જીવ પરિણુમાવે છે. જ્યારે તે કર્મો ઉદયમાં આવે છે ત્યારે ભોગવવાં પડે છે. દુનિયામાં કાંધાની રકમ પ્રમાણે મુદત હોય છે. પાંચ હજારનું લેણું હોય તેમાં મહિને બપોળે રૂપીઆ કાંધું ઠરાવો ખરા ? પચીશનું પણ કાંધું, સોનું પણ કાંધું, હજારનું પણ કાંધું. કાંધા કાંધામાં ફરક તો ખરોને ! ભારે કર્મનું આંતરું પણ ભારે હોય. એક કેડાકેડી સાગરોપમે સો વર્ષનું આંતરું હોય. એક માણસને નાનપણુમાં વાગ્યું પછી મટી ગયું, જીવાનીમાં ન જણાયું અને ઘડપણુમાં પાછું કળતર થવાથી દુઃખવા માંડયું, શાથી ? દેખાવમાં સોળે વગેરે કાંઈ નથી કે જેથી વૈદ્ય કાંઈ અનુમાન કરે. એક જ વાતનું અનુમાન થાય છે કે નાનપણુમાં વાગ્યું હોય તે જીવાની વખતે જીવાનીના લોહીના જોરમાં ન જણાયું પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં જણાયું. આજ દાખલો ધ્યાનમાં લઈને વિચારી હ્યો કે પ્રથમનાં બંધાયેલાં કર્મોનો વિપાક બલત્તર હોય તે વખતે પછીનાં બંધાયેલાં કર્મોના વિપાકનું જોર કયાંથી ચાલે ?, એ કર્મો પણ પછી ઉદયમાં તો આવવાનાં જ અને ભોગવવા પડવાનાં જ છે. આ રીતે પુદ્ગલપરિણુમને વિચારીને, અને પરિશીલન કરીને આત્મકલ્યાણના માર્ગે જેઓ જોડાશે તેઓ આ ભવ-પરભવમાં ઉત્તરોઉત્તર સારાં સયોગાદિ પામીને પરમપદના ભોક્તા બનશે.

નારકી ગતિ અને તેના દુઃખો.

લેખક:-પં. શ્રી હેમસાગરજી.

અનંત જ્ઞાની વીતરાગ પરમાત્માએ આ સંસારને ચાર ગતિ સ્વરૂપ જણાવતાં પ્રથમ નારકી ગતિ જણાવે છે. બીજી ગતિઓ તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવતાં રૂપ ત્રણ ગતિ તો પ્રત્યક્ષ છે. જ્યોતિષ મંડળ સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓ સાક્ષાત્ દેખાય છે. તેમજ ભગવંતના સમોસરણમાં પણ દેવતાઓ આવે છે. તેથી પ્રત્યક્ષ પણ આપણે જોઈ કે જાણી શકીએ છીએ. પરંતુ નારકી સંબંધી શ્રદ્ધા માન્યતા પરોક્ષ અનુમાન અને આગમ પ્રમાણ સિવાય કયાં સિવાય છુટકો નથી. યુક્તિથી વિચાર કરીએ તો જે કંઈ પણ શુભાશુભ કર્મ આ જીવ કરે છે, તેનું ઓછામાં ઓછું ૧૦ ગણું ફળ તો દરેક જીવને અનુભવવું પડેજ. અને ઉત્કૃષ્ટ આપણું મગજ કામ ન કરે તેવું અનંતગણું ફળ પણ ભોગવવુંજ પડે. હવે વિચારો કે જગતમાં પણ એક ગુનેગાર પુરવાર થયો. તેને સજા તેના આયુષ્યના ભોગવટા દરમ્યાનજ ભોગવવાની હોય. સજાની મુદત પુરી થયા પહેલાં જો ગુનેગાર મરણ પામે તો રાજ્ય સત્તાની સજા અધુરી રહી, પણ કર્મસત્તાની સજા કદાપિ અધુરી રહેતીજ નથી. કર્મસત્તાની સજા તો ચાહે ત્યાં આ જીવ હોય ત્યાં વહેલી કે મોડી ગમે તે પ્રકારે ભોગવ્યા સિવાય છુટકોજ નથી. તેમાં ચાહે તેવો પરાક્રમી, પુન્યશાળી તીર્થંકર. ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ હોય, તો પણ તેમાંથી બાકાત રહી શકતા નથી.

એક મનુષ્ય અહીં એવું પાપ કર્મ કરે છે, જેથી અનેક જીવોનો એકી સાથે સંહાર અનેક જીવોને ત્રાસ-દુઃખ થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ વર્તમાન કાળમાં અણખોંખના શોધકની વિચારણા કરીએ, તો એ શોધકની શોધ જ્યાં સુધી પૃથ્વીપર અસ્તિત્વ રહેશે, ત્યાં સુધી તે ખોંખ દ્વારા ભવિષ્યકાળમાં અનેક જીવોનો સંહાર ત્રાસ આદિ દૃઢ્યને કમકમાટી ઉપ-જાળનાર ઉપદ્રવો થવાના. તે તમામ આત્માઓને જે ભય, દુઃખ, ત્રાસ ઉપદ્રવો થશે તેનું મૂળ કારણ મૂળ શોધકજ ગણાશે. હવે અહીં એ વિચારવાની જરૂર છે કે રાજ્યસત્તા એક વખતના ખુનની સજા વધારે તો કરી શકતી નથી. રાજ્ય સત્તાની તાકાત નથી. માટે તેવીજ રીતે વધારે ખુન કરનાર ગુનેગારને પણ એક વખતજ ફાંસીની સજા કરે. કેમકે ત્યાં રાજ-સત્તાની વધારે સજા કરવાની તાકાત નથી. હવે ગુનેગાર કદી ચોરી પ્રપંચાદિથી રાજના ગુનાથી છટકી પણ જાય, અગર વકીલ બેરીસ્ટરોની બુધ્ધિથી નિર્ગુનેગાર જાહેર થાય, તો પણ કર્મ સત્તાની સજાથી કોઈપણ ભલભલો પરાક્રમી કે સત્તાશાળી બચી શકતો નથી. હવે એક જાંઘડીમાં અનેકના ખુન કર્યા, અનેક જીવોને ત્રાસ ઉપદ્રવ ભયભીત બનાવ્યા. તે ગુનાની શિક્ષા ગુના કરતાં અનેકગણી ભોગવવાનું સ્થાન એક એવું માનવું પડશે, કે જ્યાં

મરણાધિક દુઃખ અનેક વખત અનુભવવું પડે. અને આયુષ્ય પણ એવું ત્યાંનું લાંબુ માનવું પડે, કે જેથી તમામ શિક્ષાઓ ત્યાં પુરી કરી શકાય. એવી જ રીતે શુભ કર્મનું ફળ પણ ઉત્તમ અને દીર્ઘકાળ સુધી ભોગવાય તેવા સ્થાનો પણ સાથે સાથે માનવાજ પડે. તેવા સ્થાનો દેવલોકનાં છે.

હવે પ્રસ્તુત આપણો અધિકાર નારકી વિભાગ સંબંધી હોવાથી આગળ ચાલીએ. દરેક મતના શાસ્ત્રોમાં નારકી તો મનાયેલીજ છે. તેમાં સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ યથાર્થ નારકીનું સ્વરૂપ જણાવેલ છે. તે સંબંધી શાસ્ત્રોમાં કયાં કયાં શું શું વર્ણન જણાવેલું છે તે જેટલું જેટલું જ્યાંથી જાણવા મળેલું છે તેનો ટુકો આછો મારી ખુદ્ધિ અનુસાર પરિચય આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

નારકદેવાનામુપપાત તત્વાઃ (અ. ૨ સૂ. ૩૫) નારકસંમૂર્છિનો નપુંસકાનિ (૨-૫૦)

નારકના ચ દ્વિતીયાદિષુ (૪-૩૪) બહારંમપરિમ્નહત્વં ચ નારકસ્યાયુષઃ (૬-૧૬)

ઉપરોક્ત તત્વાર્થ સૂત્રોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઘણી જગો પર નારક શબ્દ આવે છે.

હવે નરક શબ્દના નિદેશા વિચારીએ, નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, એમ છ નિદેશા જણાવ્યા છે. નામ સ્થાપના લેમજ દ્રવ્યના કેટલાક નિદેશા ચાલુ પ્રકરણમાં તેટલા ઉપયોગી ન હોવાથી ઉપેક્ષા કરી, જરૂરી માત્રનો વિચાર કરીએ, દ્રવ્યનારક તેને કહેવાય કે અહીં મનુષ્યગતિ કે તિર્યચગતિમાં જે આત્માઓ નરકગતિમાં અનુભવવા પડે તેવાં દુઃખના કારણભૂત પાપકર્મ બાંધે છે. અહીંથી મરીને જેઓ કાલસૌકરિક કાળીઓ કસાઈ સુભૂમ પ્રજ્ઞદત્ત ચક્રવર્તિ વિગેરે મરીને નરકે જવાના તે દ્રવ્ય નારકો કહેવાય. અથવા તો અહીંજ એવી જેલો કે નિવાસ સ્થાનો એવાં હોય કે જ્યાં રહેનારાઓને ભય, દુઃખ, ત્રાસ ઉપદ્રવો ઘણા વેડવા પડતા હોય. તે પણ દ્રવ્ય નારકો ગણાય છે.

ક્ષેત્રથી કેડે હાથ રાખી વૈશાખ સંસ્થાને ઉભા રહેલા પુરુષાકૃતિ સમાન ૧૪ રાજ-લોકમાં તિર્યછલોકની નીચેના ભાગમાં નીચે નીચે પહોળી એવી સાત નારકીઓ છે. તેમજ કાલ મહાકાલ રૌરવ મહારૌરવ અપ્રતિષ્ઠાનાદિ નામના ૮૪ લાખ પ્રમાણ નરકાવાસાઓ છે.

કાલ નરક તેને કહેવાય કે જે નારકીની જેટલી સ્થિતિ (આયુષ્ય કાળ) હોય. ભાવ નરક જેઓ નારકીનું આયુષ્ય ભોગવી રહ્યા છે તેમજ નારકીના દુઃખો અનુભવી રહ્યા છે. કહેવાની મતલબ એ કે નારકીમાં રહેલા જીવો નારકીનું આયુષ્ય અને અશાતા વેદનીય આદિ કર્મોના ઉદયથી ભોગવતાં દુઃખો અશાતાએ ભોગવે તે બન્ને ભાવ નારક ગણી શકાય.

ત્યાં વેદના કેવા પ્રકારની હોય તે વેદનાનું યથાર્થ સ્વરૂપ તો અહીં તેવી ઉપમા આપવા લાયક પદાર્થો ન હોવાથી કેવળજ્ઞાનીઓ પણ સમજાવી ન શકે. છતાં દેવતાઓ પણ જે વેદનાનો પ્રતિકાર (શાંત કરવાનો ઉપાય) કરી શકતા નથી. તેવી તીવ્ર, ગાઢ, શીત અને

ઉષ્ણ વેદના ઉત્પન્ન કરનાર નિરૂપમ એકાંત અશુભ સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધવાળી પૃથ્વી હોય છે. પહેલી ત્રણ નારકીમાં ૧૫ પરમાધામીએ કરેલી મોગર, તલવાર, ભાલા, કરવત, કુલિપાકાદિકથી વથતી વેદના અનુભવે છે. પોતે કરેલ પાપના પૂર્ણો શરણ રહિતપણે લાંબા કાળ સુધી ભોગવે છે. બાકીની ચાર નારકીમાં પરમાધામી ન હોય તો પણ તે ક્ષેત્રના પ્રભાવથી તથા માંહોમાંહે મારામારી કરી તીવ્ર વેદના અનુભવે છે.

અમ્બ નામના પરમાધામિક દેવતા પોતાના લવનમાંથી કીડા કરવા માટે નારકીમાં જઈને શરણ વગરના એવા નારકી જીવોને કુતરાની માપૂક શૂલ ખીલા વીગેરેના પ્રહાર કરી દોડાવે છે. અનાથ બિચારાને ઘાંચીના બળદ માપૂક લમાવે છે. આકાશમાં ઉંચો ફેંકીને નીચે પાડે છે, પડ્યા પછી ઉપર ઘાણના માર મારે છે, ભાલાની તીક્ષ્ણ અણીથી વીંધે છે. સાંડ-સાથી સજ્જડ પકડીને ઉંધા મુખે નીચે પાડે છે. વળી તલવાર ભાલાથી અતિશય હુણેલા મુર્છા પામેલાને કરવત વડે ચીરે છે. અને શરીરના નાના ટુકડાઓ કરી નાંખે છે.

વળી શ્યામ નામના પરમાધામી દેવતાઓ કુર પાપકર્મ કરનારા શરીરના અંગો ઉપ-ગોનું છેદન, વજ્રની કઠીન ભૂમિવાળા ઉંડા કુવામાં ફેંકવું, શૂલીથી વીંધવું, સોયથી નાસિકા કાનનું વીંધવું, તેમજ મજબૂત દોરડા સાંકળથી બાંધવું, તથા તેવા પ્રકારની નેતરની સોટીના પ્રહારો કરવા વડે કરીને માર મારવા અકાળવા, વીંધવા, બાંધવા આદિક ઘણા પ્રકારની કદ-ર્થના કરે છે. વળી શબલ નામના પરમાધામી (જલ્લાદો) કીડાપરિણામવાળા ગાઢ હાસ્ય-મોહનીય કર્મના ઉદ્યથી કુતુહલપ્રિય દેવતાઓ નિરાશ્રિત નારકીઓને હેરાનગતિ કેવી રીતે કરે છે તે બતાવે છે. આંતરડામાં રહેલા તથા હૃદયમાં રહેલા માંસખંડને પેટમાં રહેલા આંતરડાને બહાર ખેંચી કાઢે છે. અનેક પ્રકારની યાતનાઓ કરીને તીવ્ર વેદના ઉપજાવે છે. વળી રૌદ્ર નામને સાર્થક કરતા એવા નરકપાલો રૌદ્રકર્મી અશુભ કર્મના ઉદ્યવાળા નારકી-જીવોને તરવાર ભાલા છરી બરછી શરીરમાં ભોંડી દે છે. તેમજ ઉપરૂદ્ર નામના પરમાધામીઓ નારકીજીવોના હાથ પગ મસ્તક સાથળો મરડી નાખે છે. તેમજ કરવતથી બેઠેરી નાખે છે. કોઈ પણ દુઃખ આપવાનું બાકી રાખતા નથી. વળી કાળ નામના જલ્લાદ દેવતાઓ લાંબી ભઠ્ઠીઓ અગ્નિથી લારેલી સગડીઓ ચૂલાઓ તેમજ લુહારની લોહ તપાવવાની કોંઠમાં સખત તાપમાં શેકે છે. તેમજ લોઢાના મોટા તવામાં નાખી જીવતાં માછલાને ધાણી ચણા માપૂક ભુંજે, તેમ નારકોને ભુંજે છે-રાંધે છે. તેમજ મહાકાલ નામના પરમાધામીઓ ઝીલ્વા ઝીલ્વા માંસના ટુકડા કરી કદર્થના કરે છે. પીઠના માંસને છેદે છે. તેમજ પૂર્વલવમાં માંસ ખાનારા એવા નારકોને પોતાના શરીરમાંથી માંસ કાપી પરાણે ખવરાવે છે. વળી અસિ નામના પરમાધામીઓ હાથ પગ છાતી બાહુ મસ્તક પડખા વિગેરેના અંગ ઉપાંગના ભાગને છેદે છે. અને અતિશય દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે વળી અસિપ્રધાન પત્રધનુ નામના નરકપાલો ખીલતસ તલવારની ધાર સરખા પાંદડાવાળા વૃક્ષોનું વન તૈયાર કરી, ત્યાં છત્યા માટે રાંકડા નારકીના જીવો આવે એટલે ઉપરથી પ્રચંડ વાયરાના જોસથી પાંદડાં પડતાની સાથે શરીર ચીરાઈ જાય છે, તેમજ

કાન હોઠ નાક હાથ પગ દાંત સ્તન ગુદા સાથળ વિગેરેનું છેદન ભેદન કરી નાખે છે. વળી કુલિ નામના નરકપાળો લોઢાની સાંકડા મુખવાળી કુલિઓમાં તેમજ લોઢાના કડાયામાં અને લોઢી ઉપર નારકોને રાંધી નાખે છે. તેમજ તાલુકા નામના પરમાધામીઓ અશરણ એવા નારકોને તપેલી રેતીથી ભરેલા ભાજનમાં નાખી ચણા તડતડ ભુંજાય તેમ ભુંજે છે. સડક ખનાવવા માટે અણીયાલી કાંકરેટ જેવી કાંકરી હોય તેના ઉપર આકાશમાં ઉછાળી પટકાવે.

વળી વૈતરણી નામના નરકપાલો વૈતરણી નદી તૈયાર કરે. નદીમાં પડે લોહી વાળ હાડકાં વહેતા હોવાથી, ભયંકર અને કલકલ કરતા જળ પ્રવાહમાં વળી ખાંડે ઉબ્બે પાણી હોવાથી ખિભત્સ દેખાવવાળી વૈતરણી નદીમાં નારકોને વહેવડાવે છે. ખરસ્વર નામના પરમાધામીઓ સંકડા નારકી જીવોને કરવત વડે તેમજ વાંસલાથી પરશુથી કુહાડીથી ચીરવું. વેરવું કાપવું છોલવું ઇત્યાદિક દ્વારા ગાઢ વેદનાઓ આપે છે. વળી વજ્રમય ભીષણ કાંટાવાળા શામલી વૃક્ષ ઉપર રોક્ષણ કરી રહ્યો હોય તેમ ચડાવે ઉતારે, વળી ઉપરથી કાંટાથી છોલાતા શરીરે નીચે ખેંચી કાઢે. મહાઘોષ નામના લોકપાળો ભવનપતિ દેવલોકના મુરખોને જેમ સિંહનો શબ્દ સાંભળી નાસ ભાગ કરતાં મૃગલાઓ દોડી જતાં હોય, તેને ખીડા ઉપજાવવા માટે ચારે બાજુથી ઘેરી લઈ, પકડી પાડી, વધસ્થાને લઈ જવામાં આવે, તેમ નારકીઓને પણ આ દેવતાઓ વધસ્થાન તરફ ધસડી જાય છે.

જે કોઈ મનુષ્યો જીવેના સંહાર આરંભ સમારંભ થાય તેવા કારખાનાઓ ચલાવે, મોટા યુદ્ધો લડે, મહા પરિશ્રુ સંઘરે, પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ કરે, માંસ લક્ષણ કરે, એવીજ મહા પાપવાળી ક્રિયા કરે. ઉત્કૃષ્ટ રાગ દ્વેષ કરનાર, અસંયમ પૂર્વકનું જીવન નભાવનાર, પાપ કર્મના કારણભૂત ક્રિયાઓ આચરનાર, જીવોને ભયોત્પાદક હિંસા જુઠ મોટી ચોરી આદિ મહાપાપ કર્મ કરનાર, આત્માઓ તીવ્ર પાપના ઉદયવાળા અત્યંત ભયાનક અતિશય અંધકારમય જ્યાં આગળ આંખથી તો કાંઈ દેખી શકાયજ નહિં, માત્ર અવધિ કે વિભંગ જ્ઞાનથી ધ્રુવડ દીવસે જેમ અતિમંદ મંદ દેખે, તેમ દેખી શકે. તે પણ પરિમિત ક્ષેત્ર જાણે અને દેખે, એવી નારકીમાં ઉપરોક્ત પાપાચરણ કરનાર ઉપજે છે. ભોગોને ન છોડનાર આત્મા ખેરના અંગારાના અગ્નિ કરતાં અનંતગુણ આકરા તાપવાળી નારકીમાં અનેક પ્રકારની વિડંબના ભોગવે છે. પરમાધામીઓ નારકજીવોની છાતી ઉપર ચડીને લોહીની ઉલટીઓ કરાવે છે. તેમજ કરવતથી શરીરના ખે ટુકડા કરી નાંખે છે. ઘાણીમાં ઘાલીને તલ માફક પીલીને આંતરડા ખડાર કાઢે છે. તે વખતે અતિશય આકંઠનના શબ્દોથી દિશામંડળ પણ પુરાઈ જાય છે. હાડકાનો સમુહ ઉચો ઉછળે છે. ન સાંભળી શકાય તેવા શબ્દો કરતી ગાઢ અંધકાર અતિ દુર્ગંધી તેમજ ભેદાયેલા હાથ પગથી મિશ્રિત રૂધિર ચરખી છે જેમાં, એવા દુર્ગંધ પ્રવાહવાળી નદીમાં વહેવડાવે છે. નિર્દયતા પૂર્વક ગીધોની ચાંચથી ખીડા પમાડે છે. તપેલા દઢ સાણસાથી પકડીને જીભ ખડાર ખેંચી કાઢે છે. કેટલાકને ઉંધે મસ્તકે ઉંધે લટકાવી નીચે અગ્નિ સળગાવે છે. તીક્ષ્ણ અંકુશની અણી જેવાં કાંટાવાળા વૃક્ષો ઉપર ચડાવી ઉતારી જર્જરિત અને ઉજરડા-

વાળું શરીર બનાવી તેમજ કાંટાની શય્યામાં સુવાડીને ઉપરથી હથોડાના માર મારે છે. આંખના પલકારા જેટલું પણ જ્યાં સુખ દુર્લભ છે.

જુદા જુદા પ્રાણીઓના વધ કરનારા જુદું ખોલનારા અને પાપાચરણ કરનારા આત્માઓ ભયંકર નારકીમાં જ'પલાય છે. કેટલાક ધીઠા અધમાધમ આત્માઓ પ્રાણીઓને વધ કરે, અને વળી ધર્મશાસ્ત્રોના નામે હિંસામાં ધર્મ મનાવે. કહે છે કે 'વેદમાં કહેલી હિંસા હિંસાજ નથી. વળી રાજાને શિકાર કરવા રૂપ વિનોદ ક્રિયા તે તો રાજાનો ધર્મ છે.' અથવા વેદમાં કહ્યું છે કે—“માંસના ભક્ષણ કરવામાં તથા મદિરાપાન કરવામાં વળી સ્ત્રીસંભોગ કરવામાં કશો બાધ નથી. કારણ કે પ્રાણીઓની તે પ્રવૃત્તિઓ છે. કોઈ નિવૃત્તિ-વિરતિ કરે તો મહાદુર્ગ મળે.” આવી વગર સમજણની વેદની પંક્તિઓ આગળ કરી વાંદરપ્રકૃતિના જીવોને મદિરાપાન કરાવી વીંછી કરડાવી હેરાનગતિમાં મૂકી દે છે. કુરસિંહ અને કાળાનાગ માપૂક સ્વભાવથીજ હિંસા કરનારો કદાપી પણ ક્રોધાગ્નિથી બળતો શાત થતો નથી. વળી પારધી શીકારી મચ્છી પકડનારાઓ તેમજ રાત દીવસ વધ-જીવ હિંસા પરિણતિવાળા કુરાત્માઓ અંતકાળે અંધ-કારમય દુર્ગંધી યાતનાવાળા નરક સ્થાનમાં ઉધે મસ્તકે પડે છે. તિર્યચ અને મનુષ્ય ભવ-માંથી મરી નારકીમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવો, અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં રોમ વગરના પક્ષી જેવું શરીર ઉત્પન્ન કરે છે. પર્યાસિ પૂર્ણ થયા બાદ અતિભયાનક પરમાધામીઓએ કરેલા શખ્દો સાંભળે છે. ‘અરે મોગરથી હુણી નાંખો ! તલવારથી છેદી નાંખો ! ભાલાઓ ભોંકો ! અગ્નિથી બાળો.’ આવા ભયાનક સાંભળવાથી પણ ત્રાસ થાય તેવા શખ્દો કરીને ભયબ્રાન્ત બનેલા ચેતરપ્રથી મુંઝાઈ ગયેલા, જેમ સિંહનો નાદ સાંભળી હરણીયા ભય બ્રાન્ત બને, તેમ હવે નિરાધાર અશરણ એવા આપણે કોનો આશરો કરવો ? એમ વિચારતાં વિચારતાં ચારે દિશામાં નાશી જવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ જ્યાં જાય ત્યાં દુઃખ આગળ ઉભેલું છે. ભડકાવાળો ખેરનો અગ્નિ હોય તેની અંદર લાલચોળ જગજગતા અંગારા હોય તેની સરખી તપેલી ભૂમીમાં એ નારકીના જીવોને પરાણે ચાલવું પડે છે. પછી દીનતાથી આકંદન કરે છે. (નારકીમાં બાહર અગ્નિકાય હોતો નથી તેથી જ્યાં અગ્નિ શખ્દ વાપર્યો હોય ત્યાં અગ્નિની જેવી ઉપમાવાળી વેદના સમજાવી) આ તો માત્ર દીગ્દર્શન કરાવેલ છે. નહીંતર નારકીની ઉષ્ણવેદના અહીંના અગ્નિ સાથે સરખાવી શકાય નહિ. ત્યાંની અને અહીંની ઉષ્ણ વેદનામાં મેરૂ ને સરસવ, સમુદ્ર ને બિન્દુ જેટલો અંતરો છે. મહા નગરના દાહાધિક તાપથી દાઝતા મોટી બુમો પાડતા નારકીના અંદર ઘણા લાંબાકાળ સુધી તીવ્રવેદના ભોગવે છે. ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમ અને ઓછામાં ઓછા દશ હજાર વર્ષસુધીનું નારકીનું આયુષ્ય હોય છે. ખારવાળું ઉનું લોહી અને પડ જેવું દેખાતું, ઉંદર બીલાડી અને સર્પના કલેવર જેવી દુર્ગંધીવાળું, તેમજ અસ્થાની ધાર જેવું તીક્ષ્ણ સ્પર્શવાળું પાણી જેમાં વહી રહેલ છે. વૈતરણી નદીમાં અંગારાવાળી તપેલી ભૂમિ છોડીને તૃપિત થએલા નારકીઓ પાણી પીવા તથા ગરમીની શાંતિ માટે જાય છે. પરંતુ ત્યાં પણ અધિક વેદના ઉમ્મન થાય છે. બાણ ચાબુક પરોણી મારીને વૈતરણી તરાવે

છે. ઉકળતા દુર્ગંધી ખારા પાણીમાંથી બહાર કાઢીને તપેલા લાંબા અણીયાળા ખીલા શરીરમાં પેચી જાય તેવી નાવડીમાં પરમાધામીઓ બેસાડીને ગળામાં ખીલા ઠેકે છે. કેટલાક પરમાધામીઓ નારકીના ગળામાં મોટી પથ્થરની શીલા બાંધીને દુર્ગંધી પાણીમાં ડુબાડી દે છે. વળી વૈતરણી નદીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢીને તપાવેલી જીણી ધારવાળી અણીયાણી કાચના ભુકા સમાન રેતી સાથે તાવડામાં ચણા માફક ભુંજે છે, તેમજ શરીરમાંથી માંસ કાપી સોયામાં પરોવીને અગ્નિમાં પકાવે છે. રાત્રિ ભોજન કરનારાના મોમાં જીવતા કીડા ભરે છે.

નારકીમાં સૂર્યનું કે બીજું અજવાળું હોતું જ નથી, ઘોર અંધારું જ હોય છે. જેમ એક ભેંસને સજ્જડ લોઢાની સાંકળથી ચારે પગે તેમજ ગળે બાંધીને ઉભી રાખી હોય અને ચારે દિશામાં પ્રરોઠ અગ્નિ સળગાવ્યો હોય, અને મોં પાસે મીઠાનું મરચા અને ગરમ મસાલાનું ઉકળતા પાણીનું ભાજન ભરી રાખ્યું હોય, તરસ લાગે ત્યારે આગળ મુકેલું ખાઈ પાણી પીએ એટલે અંદર સખત ઉષ્ણ વેદના, બહારની પણ અપાર વેદના થાય. ત્યાંથી નાસી શકાય નહિ. કોઈનું તે વખતે શરણ નથી. મહા વેદના ભોગવવી પડે તેમ નારકીના જીવોને પણ પરમાધામીઓ ચારે બાજુ અગ્નિ સરખી વેદના ઉભી કરે અને ત્યાંથી ખસી ન શકે તે માટે એને મુરકે ટાઈટ બાંધી રાખે અને ખારા ઉકળતા પાણી પાય. કુરકમી દયા વગરના પરમાધામીઓ કુહાડી વાંસલા લાવીને નારકીના જીવોના શરીર ફાડે છે, છોલે છે, તેમજ લાકડાનું પાટીયું રંદાથી સુવાળું કરવાને માટે જેમ છોલે તેમ નારકીના શરીર ઉપરની ચામડી હથીયારથી છોલે છે. ખાલ ઉતારે છે. નારક લોકના સ્વભાવને અંગે આઢે તેટલા નારકીના શરીરોને અગ્નિ સરખા તાપમાં તપાવે, શેકે, રાંધે તોપણ બળીને રાખોડો થતું નથી, પણ જેનું વાણીથી વર્ણન ન થઈ શકે તેવી ગાઢ અસહ્ય વેદના અનુભવે છે. હિંસા-દ્વિષ અઢાર પાપ સ્થાનક સેવનથી બાંધેલું પાપ જ્યારે નારકીના જીવને ઉદયમાં આવે છે, તે વખતે બળવાનું છેદાવાનું ભેદાવાનું છોદાવાનું ત્રિશૂલ ઉપર આરોપણ થવાનું, કુંભીમાં પડાવાનું કાંટાળી સામલી વૃક્ષ ઉપર આરોહણ થવાનું પરમાધામીઓ કરેલું, અને માંહેમાંહે લડી જકડીને ઉભું કરેલું દુઃખ એવું અનુભવે છે, કે આંખના પલકારા જેટલો વખત પણ દુઃખ-મુક્ત બની શકતા નથી. નરકપાલો જ્યારે નારકોને કદર્થના કસ્તા હોય ત્યારે નગરવધ માફક મહા ભયંકર હાહારવ આકંઠન કરતાં નારકીઓ કંઠુણવાળા શખ્દો બોલે છે. હે માત! હે પિતા! ઘણું દુઃખ થાય છે. હું અનાથ છું. તમારે શરણે આવ્યો છું. મને બચાવો માફ રક્ષણ કરો. આવા કંઠુણ અને વિલાપવાળા શખ્દો સાંભળીને મિથ્યાત્વ હાસ્યરતિના ઉદયવાળા પરમાધામીને લગીર પણ દયા-કંઠુણ આવતી નથી. પણ વધારે દુઃખી દેખીને વધારે આનંદ આવે છે. અને અનેક પ્રકારનું અશાતાવેદની દુઃખ ઉભું કરે છે.

વળી પરમાધામીઓ નીચે મસ્તકે ઉભો કરીને બે પગો પકડીને શરીર ચીરી નાખે છે, વળી પૂર્વે કરેલા પાપો યાદ કરાવીને કહે છે, કે તે વખતે પારકા શરીરનું માંસ ખાઈને આનંદ પામતો હતો. તથા તેનું લોહી અને મદિરા પીતી વખતે ભાન ન રહ્યું? તેમજ

વેશ્યા પરસ્ત્રી ગમન કરતો હતો તે ભૂલી ગયો ? શિકાર કરતો હતો. અનેક મત્સ્યોને જાળમાં પકડીને મારી નાંખતો હતો. સત્તા અને અધિકારના મદમાં ખીજાઓ પાસે સખત વેઠ કરાવતો હતો. વળી પારકા ધનમાલ ચોરી લુટી પડાવીને સ્વાધીન કરતો હતો. અખુટ સંપત્તિ રિદ્ધિ-સત્તા મેળવી છતાં સંતોષ રાખતો ન હતો. કર્માદાનના વેપાર કરવામાં પણ પાછી પાની કરતો ન હતો. રાત્રિભોજન, અલક્ષ્ય લક્ષણ કરતો હતો. ખીજા ઉપર જુઠાં આળ ચઢાવતો હતો. ખીજાને દુઃખી દેખી આનંદ પામતો હતો. ખોટા ખોટા ધર્મ ખતાવી જીવોને દુર્ગતિના ખાડામાં ગળડાવી દેતો હતો. ખીનજરૂરી પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેતો ન હતો. ખીજા અનેક આરંભ સમારંભ કરી કર્માદાનના વેપાર કરે, કારખાના ચલાવે, યુદ્ધો લડે, પાપો કરે તેના વખાણ કરતો હતો, તે તમામ શું તું અત્યારે ભૂલી જાય છે ? એમ પૂર્વભવમાં કરેલાં પાપો યાદ કરાવી કરાવીને તદનુરૂપ શિક્ષા પરમાધામીઓ કરે છે.

પરમાધામીઓ જ્યારે તે નારકીના જીવોને શિક્ષા કરે છે, તે શિક્ષાથી બચવા માટે ખીજા સ્થાને નાસી જાય છે, પરંતુ વિષા લોહી માંસથી ભરેલી ગટરથી પણ ખીલત્સ અને દુર્ગંધી એવા સ્થાનમાં એચિંતાં પડે છે. જ્યાં અશુચિસ્થાનમાં ઈયળ માફક લાંબો કાળ પસાર કરવો પડે છે. વળી એવા કૃમિઓ ત્યાં વિકુર્વે છે, કે સતત વ્યથા ઉપજાવ્યાજ કરે. છટ્ટી સાતમી નારક પૃથ્વીમાં મોટી કાયાવાળા લાલ કુપુરૂષો વિકુર્વીને માંડોમાંડે એક ખીજા નારકીઓ હુણ્યા કરે છે. વળી પરમાધામી અધમ દેવતાઓ પૂર્વના દુશ્વરિતો સંભાળીને નાસિકા ઢોઠ કાન છેદી નાંખે છે. તેમજ માંસ મદિરાની અભિલાષાવાળા જીહ્વા જોલનાર આળ મુકનાર મર્મ વાતો પ્રગટ કરનારની જીભ તીક્ષ્ણ હુથીયારથી કાપી નાંખે છે. અને લોહી રાત્રી દીવસ કાન, નાક, ઢોઠ, જીભમાંથી સતત વહ્યાજ કરે છે. એટલે લાંબો ઉંડો નિઃશ્વાસ મુકે છે. વળી કાપેલા સ્થાન ઉપર લાલચોળ તપાવેલા લોહથી ડામ દે. ઉપર ક્ષાર નાખે એટલે લોહી અને પડ નીકળ્યાજ કરે. વળી લોહી પડથી ભરેલી દુર્ગંધી કુલિમાં અશરણ અને આર્તસ્વર કરતાં નારકોને નાખીને નીચે ચારે બાજુ અગ્નિ સળગાવીને રાંધે છે. વિરસ આક્રંદન કરતાં તૃષિત થયેલા જ્યારે પાણી પીવાની માંગણી કરે છે, ત્યારે કહે છે કે તને મદિરા પીવો બહુ ગમતો હતો કેમ ? એમ કંઠીને તપેલું તાંબુ કે સીસાનો રસ મોંમાં બળાતકારે રેડે છે.

આ મનુષ્ય ભવમાં પારકાની છેતરપીંડી કરવાવાળો ખરી રીતે પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે. મચ્છીમાર પારકી કસોઈનો ધંધો કરી એક ભવના માનેલા અદ્ય સુખ માટે અનેક ભવોએ અંત ન આવે તેવા લાંબા કાળના દુઃખો વહોરે છે. વળી સુકૃતથી પરાંડું સુખ બને છે. અને નરકમાં પણ પરસ્પર દુઃખોની ઉદીરણા કરે છે.

માંસ ખાવાવાળાને પોતાનું જ માંસ ખવડાવે છે. મદિરાપાન કરનારને પોતાનું જ લોહી કે સીસા તાંબાના ઉકળતા રસ પાય છે. જીહ્વા જોલનારની જીભ છેદી નાંખે છે. પૂર્વ જન્મમાં પારકી વસ્તુ ધન હરણ કરનારના અંગોપાંગનું હરણ કરે છે. વેશ્યાગમન કે પરસ્ત્રી સંભોગ

કરનારના વૃષણુચ્છેદ કરે છે. તથા કાંટાળા ઝાડ સાથે બાથ લીડાવે છે, તપાવેલી પુતળી સાથે આલિંગન દેવડાવે છે. એવીજ રીતે મહારંભી, મહા પરિગ્રહી, કોપી, માની, માયી, લોભી દ્વેષી, આત્માઓના જન્માંતરના પાપો યાદ કરાવી કરાવીને તેવા પ્રકારનું દુઃખ ઉત્પન્ન કરી પૂવ કર્મના વિપાકોનું ફળ ભોગવાવે છે. જ્યાં શબ્દ રૂપ રસ ગંધ કે સ્પર્શનું લગીર પણ સુખ હોતું નથી, તેવા નરકાગરમાં વાસ કરવો પડે છે. આયુષ્ય પણ નિકાચિત હોવાથી આપઘાત કરવા માંગે તો પણ મરી શક્તા નથી.

જે માતા, પીતા, પુત્ર, સ્ત્રીઓ માટે, ધન ઉપાર્જન કરવા પાપો હિંસાઓ કરી હતી, તે સ્નેહી માતા, પીતા, પુત્રાદિકના સ્નેહ વગરનો મનોહર ત્રિષય વગરનો કોહેલા બનવરની દુર્ગંધથી અધિક દુર્ગંધીવાળા સ્થાનમાં શયન કરે છે.

માંસ, પેશી, પડ, આંતરડા હાડકાવાળું વીષ્ટામય દેખાવાથી ચીતરી ચડે તેવા, વળી હાહારવ આકંઠન રડારોળના શબ્દોથી ભયાનક એવા નરકસ્થાનમાં સાગરોપમો સુધીના આયુષ્યો ભોગવવા પડે છે. કેટલાક પરમાધામીઓ હાથ પગ સજ્જડ બાંધી આંખે પાટા બાંધી પેટમાં હથીયાર ભેંકીને માંસ બહાર કાઢે છે. વળી કેટલાક શરીરની ચામડીમાંથી વાધરો બળાટકારથી ખેંચે છે. નીચેની ચાર નારકીઓમાં બીજા નારકીના જીવો બાહુને મૂળ-માંથી છેદી નાંખે છે. તેમજ મોં ફાડીને મોટા પ્રમાણમાં તપેલા લોઢાના ગોળા ભરે છે. તપેલી ભૂમિ પર ચાલવાથી દાઝતા દીન સ્વરથી આકંઠ કરનારા નારકોને ગળીયા બળદને જેમ આર ભોકે, તેમ તપાવેલી અણીદાર પરોણી ભોકે છે. વળી કેટલાકને ટુકડે ટુકડા કરી લોઢાના ખાણીયામાં ઉધે મસ્તકે રાખી ખાંડે છે. કેટલાકને પગ સાથે બાંધી ઉધે મસ્તકે લટકાવી ચંડાલો પાસે કાગડા ગીધની વજ્ર જેવી ચાંચથી લક્ષણ કરાવે છે. વળી શરીર હુતા તેવા બની જાય છે. ત્યાં ચાહે તેવા શરીરના ટુકડા કરવામાં આવે તો પણ, જેમ ભાજનમાં પારો છુટો પડેલો હોય, પરંતુ લગીર ભાજન હલાવે તો એકમેક બની જાય છે. અથવા નદીના પાણીમાં લાકડી મારી વિભાગ પાડીએ તો તરત મળી જાય તેમ નારકી જીવોના શરીરમાં પણ એવુંજ બને છે. મોટી સંગતી ચિતામાં પણ નાંખે તો ઘી માફક ઓગળી જાય, પણ પ્રાણથી વિયોગરૂપ મૃત્યુ કદાપી તે વેદનાથી થતું નથી. વળી હાથી, ઉંટ, ગધેડા, ઘોડા, બળદ, પાડાને જેમ ઘણો ભાર ભરી ચલાવે, ન ચાલે તો અંકુશ આર કે ચાબુકથી શિક્ષા કરે, તેમ નારકોના ઉપર ગજા ઉપરાંત ભાર ભરીને ચલાવરાવે, ન ચાલે તો મર્મ સ્થાનમાં આકરો માર મારે. પરાધીન બીચારાઓને કાંટા કાચના જેવી કાંકરાવાળી લોહી રૂધીરથી ખરડાયેલી ચીકણી બીહામણી જગો પર બળાટકારે ચલાવે, એમ કરતાં મુર્ખા પામે, રસ્તામાં પડી જાય તો શરીરના ટુકડા કરી નગરમાં બલી નાંખે તેમ એક ટુકડો પૂર્વમાં એક પશ્ચિમમાં એક ઉત્તરમાં એક દક્ષિણમાં ઉપર નીચે વિદિશામાં ફેંકે.

પૂર્વના વૈરી જન્માન્તર શત્રુ અપકારી કોપ સહિત મોટા મોટા મોગર કે સાંખેલા લઈને ગાઠ પ્રહારથી મર્દન કરે છે. શરણુ વગરના તે પ્રહારથી જર્જરિત થઈ ગયું છે શરીર જેનું, એવા લોહીની ઉલટી કરતા ધરણી પર ઢળી પડે છે. વળી હાથ પગમાં લોહાની બેડી, સાંકળ નાંખી ભુખ્યા રૌદ્ર નિર્ભય શીયાળ, વાઘ, સીંહ પાસે મુકે છે, જેથી બીચારાનું ભક્ષણ થઈ જાય છે. આવી રીતે ત્રણ નારકીમાં પરમાધામીએ કરેલી, બીજીમાં પરસ્પર કરેલી, બધામાં ક્ષેત્રના સ્વભાવથી થયેલી વેદના, અતિ કટુક કડવો ખરાબમાં ખરાબ રસ છે. જ્યાં રૂપ પણ તદ્દન બીલત્સ, જોવું પણ ન ગમે, સ્પર્શ પણ દુઃસહ હોય, એવા સ્થાનમાં નીરંતર ટબવળતાં ઘણાં લાંબા કાળ સુધી પોતે કરેલા અશુભ પાપના ફળો ભોગવે છે. પહેલી રત્નપ્રભા નામની નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની બીજીની ત્રણ, ત્રીજીની સાત ચોથીની દશ, ધુમપ્રભા નામની પાંચમી નારકીની સ્થિતિ સત્તર, તમઃપ્રભાની બાવીશ, સાતમી તમઃતમઃપ્રભા નામની નારકીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (આયુષ્ય) તેત્રીસ સાગરોપમની છે.

સીતાનો જીવ જે ઈંદ્ર થયો છે, તે નારકીમાં લક્ષ્મણનો જીવ જે દુઃખ ભોગવી રહ્યો છે, તેને બચાવવા જાય છે, પણ દુઃખમુક્ત કરી શકતો નથી. ઉલટાને વધારે દુઃખ થાય છે. તેવીજ રીતે પૂર્વસ્નેહથી બળરામજી કૃષ્ણને પણ શરણુ આપવા જાય છે, પણ નિરૂપાય થઈ પાછા આવે છે. જેને માટે આ લોકમાં પાપ કર્યું તેની સહાયતા વગરનો એકલોજ પાપ કર્મ ભોગવે છે. કોઈપણ દુઃખમાં ભાગ પડાવતું નથી.

મયા પરિजनस्यार्थे, कृतं कर्म सुदारुणम् । एकाकी तेन दह्येऽहं, गतास्ते फलभोगिनः ॥

મેં સગા સ્નેહી માટે ભયંકર પાપ કર્યું, આજે એકલો હું પીડા પામી રહ્યો છું. પ્રજા ભોગવનારા તો મને એકલાને છોડીને ચાલી ગયા. સાતમી નારકીના અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં જગતના જેટલા રોગો દુઃખો છે, તે તમામ એકી સાથે ભોગવવા પડે, તેવું પારાવાર દુઃખ હોય છે. અહીં તો લેશ માત્ર બતાવી શકાય છે. નારકીઓમાં નીચે નીચેની નારકીમાં વધારે વધારે ખરાબ લેશ્યા-પરિણામ, શરીર વેદના, વિક્રિયા હોય છે. પહેલી નરક કરતાં બીજીમાં વધારે અશુભ લેશ્યાદિક હોય. તેના કરતાં ત્રીજીમાં અશુભતમ હોય, ચાવત સાતમીએ અતિશય અશુભ હોય. કૃષ્ણ નીલ કાપોત આ ત્રણ લેશ્યાઓ તીવ્ર સંકલેશ અધ્યવસાયવાળી ચાલુ રહે છે.

અશુભપરિણામઃ—દસ પ્રકારનો પુદ્ગલ પરિણામ અશુભ અને અશુભતર છે. ચારે બાજુ અતિશય અંધકાર હોય છે. નારકીમાં સ્પર્શ વીંછીના ડંખ તથા કવચ (જે શરીરે સ્પર્શ થાય તો આખા શરીરમાં અતિશય ખણ આવ્યાજ કરે.) તથા અંગારાના સ્પર્શથી અનંત ગુણ અનિષ્ટ હોય. રસ પણ ત્યાં રહેલા પુદ્ગલોનો લીંબડો કરીયાતું વીગેરેના સત્વના અશુભ સ્વાદથી પણ અતિ અશુભ હોય. કુતરા બીલાડા ઢંદર સર્પ હાથી ઘોડાના કોહાઈ

ગયેલા સડી ગયેલા કલેવરની ગંધથી કેઈ ગુણે અશુભ ગંધ હોય. વર્ણ ત્રાસકારી રૂંવાટા વગરના અને પાંખ તુટી ગઈ હોય, તેના પક્ષીના આકારવાળા અતિકાળા હોય. આકાર દેખીને આપણને ઉદ્વેગ થાય. પિશાચ જેવો દેખાવ લાગે. ગતિ એટલે ચાલ ઉંટ અને ગધેડાથી પણ ખરાબ દેખાય તેવી હોય.

વેદના:—પહેલી નરકમાં ઉષ્ણ વેદના. બીજીમાં તેથી વધારે ઉષ્ણ વેદના. ત્રીજીમાં અતિશય ઉત્કૃષ્ટ ઉષ્ણ ગરમીની વેદના. ચોથીમાં ઉષ્ણ શીત. પાંચમીમાં શીતોષ્ણ છઠ્ઠીમાં શીતતરા. સાતમીમાં ઉત્કૃષ્ટ શીત વેદના હોય તે આ પ્રમાણે:—

આસો મહીને જ્યારે ૧૬૦૦ સૂર્યના કિરણો તપે અગર ખરા ઉનાળામાં ખપોરે ખાર વાગે પીત પ્રકૃતિવાળો હોય, અને ચારે બાજુ અગ્નિ સળગાવી સુવાડે, તેને જે સૂર્ય તથા ચારે દીશાની ગરમી લાગે, તેના કરતાં અનંતગુણી ગરમી નારકીમાં હોય. તે ગરમીની વેદના ત્યાં અનુભવવી પડે. પોષ મહા મહિનામાં ઠંડો પવન વાતો હોય. શરીરે ખરફ ફેરવવામાં આવે, શરીર ઉઘાડું હોય, બહાર ખુલ્લા મેદાનમાં નદી કીનારે ઉભા હોઈએ, અને કંઈપણ કપડા પહેર્યાં ન હોય, તેવે વળતે જેવી ઠંડી વાય તેના કરતાં નારકીની અંદર અનંતગુણી ઠંડીની વેદના હોય.

જો કોઈ ઉષ્ણ વેદનાવાળા નારકીના જીવને અહીં લાવી સળગતાં ખેરના અંગારામાં સુવડાવી દે તો, ઉનાળામાં ઝાડની છાયા તળે ઠંડો પવન આવતો હોય, અને ઉંઘ આવી જાય, તેમ નારકીનો જીવ પણ એ અંગારામાં શાંતિથી સુઈ જાય, એવું સુખ અનુભવે. એટલી ગરમી નારકીમાં હોય. એવીજ રીતે ઠંડીની વેદના નારકીમાં એટલી જખ્ખર હોય કે, ઠંડીની વેદના વાળી નારકીમાંથી ઉચકીને અહીં મહામહીનાની રાત્રે, ઠંડો પવન ફુંકાતો હોય દાંત કડકડ અવાજ કરતાં હોય શરીર ઘ્રજતું હોય અને ખરફમાં લાવીને સુવડાવી દે, તો નીરાંતે જાણે તાપણી કરી શરીર શેક કરતો હોય, તેવું નિદ્રા સુખ અનુભવે, અર્થાત્ અનંતગુણી શીત વેદના નારકીમાં હોય.

સુખની ઇચ્છાથી ક્રીયા કરે પણ અશુભમાંજ પરિણમે અર્થાત્ છાયાની ઇચ્છાથી ઝાડ તળે જાય, પરંતુ ઉપરથી તલવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ ધારવાળાં પાંદડાં પડે, એટલે અગો કપાઈ જાય. ટુંકમાં ઉકળતા લોહ-તાંબુ-સીસાનો રસ મોંમાં રહે છે. લોહાના તપેલા થાંભલા સાથે બાથ લીડાવે છે. કાંટાળી ડાળીવાળા વૃક્ષ પર ચડાવીને એવી રીતે પાછો ખેંચે કે આખા શરીરમાં કાંટાઓ પેસી જાય, અને લોહી નીકળે, ઉજરડા પડે. માંહેમાંહે ઉંદર, બીલાડા, સાપ, ઘો, હાથી, સીંહ, પાડો અને આંખલો, વાંદરા અને વાઘના રૂપો કરીને લડાવે. અંકુશ લાલા, તલવાર, વજ્ર, છરી, મોગર-ધાણી હથોડા, કુહાડી વીગેરે હથીયારથી હુણે. મારે, ટીપે, ભોંકે, ભાલામાં પરોબી ઉપર રાખે, નીચે પાડી પેટમાં ભાલા ભોંકી છાતી

ઉપર પગથી દાબે. માથામાં છીણી રાખી ઉપર હથોડાથી ઠોકે. ઉંધો લટકાવી નીચેથી અગ્નિ સળગાવે. બાંધીને એના ઉપર સર્પો, વીંછી, સીંહ કાગડા છોડે, જેથી બીચારાના અંગોપાંગ ઉપર ડાંખ દે, કરડીને ખાય. વાંસદા અને રંદાથી શરીરની ચામડી છોલે છે. તે ઉપર મીઠાના પાણી છાંટે છે. ઉકળતા તેલમાં તળે છે. કુંભીમાં ઘાલીને પકાવે છે. કરવતથી કાપે છે. અંગારામાં સુવડાવે છે, બળદ માફક ગાડામાં બેડી ખુબ ભાર ખેંચાવે છે. બરાબર ન ચાલે તો તીક્ષ્ણ આરવાળી પરોણી પીઠમાં ભોંકે છે.

વળી ખીલાવાળી શય્યામાં સુવડાવી ઉપરથી ઘાણુના માર મારે છે. વાઘ, દીપડા, શીયાળ, કુર બીલાડાં, નોળીયા, સાપ, ગીધ, ઘુવડના રૂપો બનાવી, તેની સામે ઉભો કરી કુરતાથી ભક્ષણ કરાવે છે. તપેલી રેતીમાં ચલાવે છે. તલવારની ધાર જેવા પાંદડાવાળા વૃક્ષોના વનમાં પ્રવેશ કરાવે છે, નીચેથી પગ અને ઉપરથી પાંદડા પડે તો અંગો તરત કપાઈ જાય. શા માટે પરમાધામીઓ આ બીચારા નિરાધાર અશરણને આવી રીતે સંતાપ કરતા હશે? બીચારા બીજને દુઃખ આપી તેમાંજ આનંદ માનનારા હોય. માંહેમાંહે વિરુદ્ધ રૂપ કરી લડતા નારકીને દેખી રાગ દ્વેષ અને મોહથી પરાભવ પામેલા પાપાનુબંધી પુન્યવાળા આત્માને અતિશય આનંદ ઉત્તમ થાય છે. આવું દેખીને પરમાધામીઓ અટ્ટહાસ્ય કરે છે. ખડખડ હસે છે વસ્ત્રો ઉઘાડી નીચા ઉછાળે છે. નાચે કુદે છે. મોટો સિંહનાદ કરે છે. દેવલોકમાં બીજાં અનેક સુખના સાધનો હોવા છતાં, માયા નિયાણુ મીથ્યાત્વશબ્દ તીવ્ર કષાયના ઉદયે કરેલા મત નિયમોની આલોચના ન કરી હોય, તેથી આવા હલકા દેવલોકમાં મત્ર થાય છે, જ્યાં પાપાનુબંધી પુન્ય લોગવે છે. અગર બાલંતપસ્વીપણથી પણ આવા દેવ થાય છે, જેથી પ્રીતિના કારણભૂત અનેક બીજ દેવલોકના વિષયો, ભોગો હોવા છતાં, બીજને દુઃખી દેખી આનંદ પામે છે. આણું નિરંતર અતિ તીવ્ર દુઃખ અનુભવતાં મરણની ઇચ્છા કરે, તો પણ મરણ આવતું નથી. ત્યાં કોઈને કોઈનું શરણ નથી. તેમજ ત્યાંથી નાસી છુટાતું નથી. ત્યાંના સ્વભાવથી દાઝી ગયેલાં ફાડી નાંખેલાં કપાઈ ભેદાઈ ગયેલાં કે ક્ષત થયેલાં શરીરો તરત રૂઝાઈ જાય છે. જેમ વહેતાં પાણીમાં કોઈ દંડ મારી પાણી જુદું કરે, પણ તરત તે પાણું એક સરખું મળી જાય છે, તેમ અહીં પણ શરીરો તરત પારા માપક આખા થઈ જાય છે.

કયા જીવો નરકગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે? તે વિચારીએ.

મિથ્યાદષ્ટિ, વીતરાગ કેવળી ભગવંતે પ્રરૂપેલા શાસ્ત્રથી ઉલ્લી શ્રદ્ધાવાળો, પ્રભુ શાશનનો દ્વેષી, પ્રભુ માર્ગ અને પ્રવચન સંઘની અપભ્રાજ્ઞતા કરનાર ગોશાળો અને સંગમ સરખા જો કે સંગમ દેવતા હોવાથી નરકાયુ ન બાંધે પણ દુઃખ પરંપરાએ બાંધી શકે.

મહારાણી કાળીયા કસાઈ માફક ઘેર હિંસા કરનાર કસાઈયો, પારધીઓ, મચ્છીમારો, માંસાહારીઓ મોટા કારખાના ચલાવનારા, મોટી લડાઈઓ લડનારા કૌણિક સરખા મહાંપરિગ્રહી,

ધન ધાન્ય ઉપુ, સેનું દરેક જાતની ધાતુ, રત્નો, રાજ્યો, સ્ત્રી વિગેરેના મોટા પરિગ્રહને ધારણ કરી તેમાં અતિશય મમત્વ બુદ્ધિ રાખે. જેમ કે સુભૂમ બ્રહ્મદત ચક્રવર્તી, રાવણ, મમ્મણ્ણશેઠ, નંદરાજા વિગેરે પાપરૂચિવાળા રાત દિવસ પાપ કરવાની ઇચ્છાવાળો, સુકૃત કરવાની ઇચ્છા તો ન થાય, પણ ખીજા દાન પુન્ય કરતાં દેખી અંદરથી બળ્યા કરતો હોય. તીવ્રક્રોધી મહા ક્રોધ કરનાર, લગીર લગીર બાબતમાં મગજ ગુમાવનારો તથા વાઘ, સર્પો વિગેરે પ્રાણીઓ. નિઃશીલ, પરસ્ત્રી લાંપટી, પરનારીના બળાત્કારે શીલખંડન કરનાર, તેમજ ચોર, ધાડ પાડનાર વિશ્વાસઘાત કરનાર, રાત્રિભોજન અને અલક્ષ્ય ભક્ષણ કરનાર, રૌદ્ર પરિણામી, ખરાબ અશુભ ધ્યાન કરનાર, રૌદ્ર ધ્યાન ધરનાર હિંસાનુબંધી ધ્યાન ચાલ્યાજ કરતું હોય જેમને તેવા ખીલાડી, ગરોડી, તાંદૂલીયો મત્સ્ય, તેમજ ખીજાની વસ્તુ ચોરવાની પડાવી લેવાની કે લુટવાની ધારણાવાળાઓ આખો દૈવસ અશુભ વિચારણાઓજ હિંસાદિકની ચાલતી હોય.

આવા જીવો અશુભ પરિણામના લીધે અતિકુર અશુભ ધ્યાનમાં દાખલ થઈ નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે. નરકમાં ઉત્તન થાય છે. મહાદુઃખમાં લાંબા કાળ સુધી રીખાયા કરે છે. કોઈ દુઃખમાંથી બચાવતું નથી. વગર આંતરાએ દુઃખની પરંપરા એક પછી ખીજા ઉભી થયાજ કરે છે. કેટલાક લઘુકર્મી નારકો તથાવિધ શુભ સામગ્રી મેળવીને સમ્યક્ત્વરત્ન પણ પામી શકે છે. તેમજ કોઈક ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત અહીં આવેલ હોયતો જિનેશ્વરાદિકના ગુણની પ્રશંસા અનુમોદનાથી તેમજ પ્રભુના કલ્યાણક કાળે શાતાને અનુભવે છે. વળી કંઈક વિશુદ્ધ જ્ઞાનના યોગે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી, પૂર્વના પાપનો પશ્ચાતાપ કરતાં ભગવાનના શાશનનો રાગ વધતાં તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાર્જન કરે. દરેક નારકીને ભવ પ્રત્યયિક અવધિ અગર વિભંગ જ્ઞાન હોયજ.

પૂર્વે જણાવેલા નારકીના દુઃખ વિશેષો સાંભળીને, વિવેકી બુદ્ધિશાળી આત્મા કોઈપણ ત્રસ સ્થાવર જીવની હિંસા ન કરે, જીહું ન ખોલે, વગર આપેલી વસ્તુ ગ્રહણ ન કરે, મૈથુન ન સેવે. પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે. સમ્યક્ત્વ દઢ કરે. તેમજ ક્રોધાદિક કષાયોને આધીન ન બને. એવીજ રીતે તીર્થંચ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં પણ અનેક પ્રકારના પરાધીનતા જન્મ જરા મરણ ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ તેમજ દેવલોકમાં પણ પર સંપત્તિ રિદ્ધિ દેખી ઇર્ષ્યા આદિના દુઃખો, મરણ કાળે પોતાના વિમાન દેવી વિગેરે છોડીને અશુચી ખીલતસ દુર્ગંધી અંધારા સ્થાનમાં જન્મ લેવો પડશે, ઇત્યાદિક અનેક દુઃખોવાળો આ સંસાર સમજી સર્વ દુઃખથી રહિત સાદિ અનંત કાળનું પરમાનંદ સુખ માત્ર મોક્ષમાંજ છે, એમ સમજી સંયમ અનુષ્ઠાનમાં રક્ત બની, સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી સિદ્ધિસુખતા ભાજન બનો એજ અભિલાષાએ લેખ સમાપ્ત કરું છું.

નમો શ્રી વદ્ધમાનાય ।

ભાવનાધિકારે ધર્મરત્ન પ્રકરણ દેશના સારાંશ.

ભવજલહિમિ અપારે, દુલહં મણુયત્ત્વં પિ જંતૂણં ।

તત્થવિ અણત્થહરણં, દુલહં સદ્ધમ્મવરરયણં ॥

ચિંતામણિ રત્ન.

ભવ શબ્દનો પરમાર્થ.

શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણ નામના મહાગ્રંથમાં શ્રી શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજે મૂળ ગાથામાં જણાવ્યું હતું કે ‘ભવજલહિમિ અપારે’ તેમાં ‘ભવ’ શબ્દ કેમ જણાવ્યો! ભવન્તિ અસ્મિન્ પ્રાણિનઃ इति ભવઃ । નામ પાડીને ચીજ ઓળખાવવી હોય તો ચાહે તે નામ પાડો. નામ થાપનાર જે અપેક્ષાએ નામ થાપે તે અપેક્ષાએ તેનો વ્યવહાર કરી શકે છે. હિન્દુઓ ગણિત અગર પાઠમાં અ. બ. ક. ડ. લખે છે. અઝાણયા કયાં ઘસડાયા? એ. બી. સી. ડી. કોની માતૃકા? હિન્દીની કે અંગ્રેજીની? કહેવું પડશે કે અંગ્રેજીની. હિન્દુને અ. આ. ઈ. અગર ક. ખ. ગ. ઘ. હોય કે અ. ખ. ક. ડ. હોય? જૈનપણની વાત તો દૂર રહો, પણ હિન્દુ તરીકે પણ તે સંજ્ઞાથી વ્યવહાર કરવો ન જોઈએ, કારણ કે તે અંગ્રેજની માતૃકાનું અનુકરણ છે. અર્થ વગરના અને અર્થવાળા બે પ્રકારના નામો હોય છે. અર્થવાળા નામોનો ઉપયોગ કરવો, જેથી શ્રોતાઓને શબ્દ દ્વારાએ પણ અર્થ માલમ પડે. કલાલ (દાડવાળો) ને ત્યાં જિયો ગરાસીયો ગયો, નવો ઘરાક છે. ભાઈ! મારે દાડ લેવો છે, માટે વાનગી આપ. કલાલ (દાડનો વેપારી) હસવા લાગ્યો. ગરાસીઓ પણ તે જોઈ હસવા લાગ્યો. ગરાસીયાને મનમાં દુઃખ થયું, છતાં કલાલ હસ્યાજ કરે છે. હવે કલાલ કહે છે કે ઠાકર! વાનગી તેની દેવાય કે જે માલ છુપો હોય? જાહેર માલની વાનગી (નમુનો) ન હોય. કોઈક માલ એવો છે, કે પચીસ ડગલે પડેલો છે. કોઈક પચાસ ડગલે, કોઈક ૭૫ ડગલે, કોઈક ૧૦૦ ડગલે માલ ઇટેલો છે. ૨૫, ૫૦, ૭૫, ૧૦૦ ડગલે. મુર્છા પમાડનાર માલમાંથી કયો જોઈએ છે? તેવી રીતે કર્મરૂપી કલાલને ત્યાંથી મોહ મદીરામાં મસ્ત થયેલા સામેજ દેખાય છે, પછી વાનગી શી?

એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે, કે શબ્દોમાંજ એનો ભાવાર્થ આવી જાય. શબ્દદ્વારા કેડલાક અર્થ સમજાય, તેથી વ્યાખ્યાના ભેદમાં સંહિતા નામનો ભેદ કહેલો છે. વ્યાખ્યાના છ ભેદો જણાવતાં સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું તે પણ વ્યાખ્યા. સૂત્રોચ્ચારણ વ્યાખ્યા કેમ? સૂત્રોમાં જે શબ્દો હોય છે તે શબ્દો પ્રાયઃ સાંકેતિક અર્થવાળા નહીં, પણ વ્યુત્પત્તિ અર્થવાળા હોય છે. તેથી શબ્દ સાંભળવા માત્રથી અર્થ આવી જાય, માટે સંહિતા પણ સમજાવટનો ભેદ છે. તેથી ભવ શબ્દ કહેલ છે. ભવ શબ્દ સાંભળવાથી તેના ગુણો-સ્વરૂપ માલમ પડે. ભવ એટલે થવું એ શબ્દ પ્રસિદ્ધ છે. જીવો જેમાં જન્મે તેનું નામ ભવ. તેજ વાત જણાવે છે કે ભવ

એટલે જન્મ થવો. જીવોનું જનમવાનું ક્યાં થાય ? શા કારણથી થાય ? તે સમજવું જોઈએ. ચારે ગતિમાં જીવો જન્મે છે. ચાર ગતિ સિવાય જીવને જનમવાનું ખીજું કોઈ સ્થાન નથી. સર્વ કાળ, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ ભાવને અંગે ચાર ગતિમાં જનમવાનું છે જેમાં, નારકી-તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવતાપણે જેમાં જનમવું થાય તે ભવ.

હવે ચાર ગતિમાં કોઈ પૂછે કે નારકી ગતિને પ્રથમ કેમ લીધી ? ઉત્તર પદ પ્રથમ બોલ્યા. ‘રાજા પ્રધાન શેઠ વાણીતર આવ્યા.’ એમ બોલ્યા. પણ ‘પ્રધાન રાજા કે વાણીતર શેઠ આવ્યા’ એમ ન બોલ્યા. તેમ બોલે તો વિવેક વગરનો ગણાય. તેમ અહીં નારકી આદી બોલતા શું વિવેક સાચવવાનો નહિ ?

તારી શંકા સાચી, પણ સહેજ વિચાર કર. જે વસ્તુ કહેવી હોય ત્યારે મુખ્ય ગૌણ કહેવાય. પરંતુ ઘણી વસ્તુ કહેવાની હોય ત્યારે મુખ્ય ગૌણનો નિયમ ન રહે. જીવોને પાપથી ઉગારી ઉંચે રસ્તે ચડાવી, મોક્ષમાં સ્થાપન કરવા, તો પાપથી બચાવવા માટે નારકીના દુઃખો સમજાવવામાં આવશે, તોજ પાપથી મુક્ત થશે. પાપના ફળો ખ્યાલમાં લાવી પછી તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવતા એ ક્રમે જણાવ્યા. એ ચાર ગતિ રૂપે જીવોની ઉત્પત્તિ જણાવી, તે ચાર ગતિરૂપ ભવ અગર સંસાર છે.

પ્રાણીઓ પોતપોતાના કર્માનુસાર જન્મે એવું કોઈ સ્થાન તે ભવ. ન સમજે વ્યાકરણ, અને ન સમજે તે અભિધેય. એવાઓ બોલી નાંખે કે ‘સમ્યક્સાર છે તે સંસાર.’ એમ અજ્ઞાનથી બોલનારાએ સમજવાની જરૂર છે કે સમ્ ઉપસર્ગ છે, તે તો હંમેશાં ધાતુ સાથે જોડાય છે. શબ્દોની સાથે જોડાતો નથી. સં ઉપસર્ગ નામની સાથે સમાસ ન પામે. સૂ=ધાતુએ સરકવું, ખસવું, લટકવું અત્યંત સરકવું વિગેરે ૧૪ અર્થમાં આવેલો છે. ૧૪ રાજલોકમાં તમામ સ્થાનો અશાશ્વતાં છે. સર્વાર્થસિદ્ધતું સ્થાન પણ અશાશ્વતું છે. જેને સરકવાનું કે લપસવાનું સ્થાન ગણીએ એવો સંસાર. ભવ કહો, સંસાર કહો તે ચાર ગતિરૂપ છે.

સંસાર સમુદ્ર

આ સંસાર-ભવ તેને જળધિ કેમ કહ્યો ? પાણી જેમાં ધારણ કરાય તે જળધિ. તો સંસાર અને જળધિ તેનો સંબંધ શી રીતે ? તે માટે કહે છે કે:-જન્મ જરા મરણ જડ એટલે જન્મદિને પાણી રૂપે ગણો તો સંસારને જળધિ રૂપે ગણી શકાય. કારણ કે હલયોરમેદમિતિ । હ અને લનો અલેદ વૈયાકરણો સ્વીકારે છે. તેથી જન્મ-જરા-મરણ આધિ વ્યાંધિ ઉપાધિરૂપ જડ તે જલ રૂપજ છે, અર્થાત્ સંસાર સમુદ્ર જેવો છે. આવા ભયંકર પાર વિનાના સંસારમાં આપણે વહી રહ્યા છીએ. અનાદિ કાળથી તણાઈ રહ્યા છીએ. અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે, કે હમો જનમ્યા છીએ. માતાનું દુધ પીધું છે, ધૂળમાં આળોટયા છીએ, જન્માવસ્થા, દુધ પીવાની અવસ્થા, ઘોડીયાની અવસ્થા યાદ નથી. આતો આ જન્મની વાતનો ખ્યાલ આવતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ પણ નવ મહીના સુધી ગંધાતી માતાની કુક્ષીમાં ઉઘે મસ્તકે લટકયા, તે ખ્યાલ પણ આવી શકતો નથી. તો

પછી ગયા ભવની, કે તેથી આગલા ભવની, કે અનાદિની વાત હમારે શી રીતે ખ્યાલમાં લાવવી ?

બીજાંકુર ન્યાયે સંસાર

જે સ આગળ ભાગવત વાંચવામાં તત્ત્વ ન નીકળે, તેમ આ ભવ કે ગયો ભવ ન જાણનાર પાસે અનાદિની વાતો કરે તેમાં તત્ત્વ શી રીતે નીકળે ? આવી વાતો કરનારા શ્રોતાઓને સમાધાન આપે છે. એક દાણો હાથમાં લઈએ, હવે તમને પૂછીએ કે આ દાણો કેણે વાળ્યો ? કેણે લણ્યો ? કયા ખેડુતે કયા કોઠારમાંથી લાવી કયા ખેતરમાં કયે દિવસે વાળ્યો ? એ બધું આપણે જાણે ન જાણીએ, છતાં બીજાંકુર વગર અને અંકુર અગાઉના બીજા વગર ન હોય. તેમ બીજાંકુરની પરંપરા અનાદિથી છે. એની શક્તિના વિચારમાં બીજાથી અંકુર અને અંકુરથી બીજા અનાદિથી પરંપરા ચાલુ જ છે. નહિતર અંકુર વગર બીજા થાય છે, અને બીજા વગર અંકુર થાય છે તેમ માનવું પડશે. જેમ બીજાંકુરની પરસ્પર અવસ્થા સમજવા માટે અનાદિથી ઉત્પત્તિ માનવી પડે છે. તેમ જન્મ પ્રત્યક્ષ છે. તે જન્મ કર્મ સિવાય બને નહિ. કર્મ પહેલાના જન્મ સિવાય બને નહિ. બીજાંકુર ન્યાયે જન્મ કર્મની પરંપરા અનાદિની માનવી જ પડે છે. ઉપરોક્ત નિયમાનુસાર આ જીવ અનાદિથી સંસાર સમુદ્રમાં વહી રહેલો છે. એમ વહેતાં વહેતાં દુર્લભ મનુષ્ય ભવ અનાયાસે મળી ગયો. યાવત્ પૂર્વનાં પુણ્ય કર્મથી ઉત્તમ કૂળ ક્ષેત્ર શરીર ઇત્યાદિક ફલો પણ મળી ગયા. આ દુર્લભ વસ્તુઓ સિદ્ધ થઈ ગઈ.

મનુષ્ય ભવ પ્રતિ દુર્લભ.

હવે સાધ્ય ચીજને અંગે વધારે ઉપદેશની જરૂર છે. ધર્મરતનની પ્રાપ્તિ હજી સાધ્ય છે. ગુણરૂપી વૈભવ હોય તોજ ધર્મ રત્ન મેળવી શકાય. તુચ્છ વૈભવવાળા રત્ન ખરીદી ન શકે. તો પછી ચિંતામણી રત્ન તો ક્યાંથી ખરીદી શકે ? માટે ગુણ વૈભવની પ્રથમ જરૂર. શ્રીમંત ઝવેરીના પુત્રને ઝવેરાત જન્મથી રહેજે મળી ગયું છે. તેને ઝવેરાત મેળવવાની મુશ્કેલીની ખબર પડતી નથી. એક વખત અકબર બાદશાહે ખીરખાને પુછ્યું કે ‘આ ભીખારી આટલો બધો દુર્લભ કેમ છે ?’ ‘સાબ ઉસ્કું ખાનેકું નહીં મીલતા હે,’ બાદશાહ કહે કે ‘બેવકુફ હે. ખાનેકા ન મીલે તો ખાબકા ભુકા આવે, મગર ભુખ્યા કયું રહેવે !’ ખાબકા ભુકા ભીખારીને મળવો કેટલો મુશ્કેલ તે બાદશાહને ખબર ન પડે. બાદશાહને અખંડ ખાણ ખીરસાય, ભુકો ન ખીરસાય. રાજાને ખાણ મળવું સહેલું છે. ભીખારીને તેનો ભુકો પણ મુશ્કેલ છે. તેવી રીતે આપણને મનુષ્યપણું મળી ગયું એટલે તેની કીમત નથી. તેની મુશ્કેલી ધ્યાનમાં નથી. જગત તરફ દ્રષ્ટિ રાખ કરે તો દુનિયામાં ગરીબને લોટ મેળવવો મુશ્કેલ તો ખાબકાની શી વાત ? આપણે મનુષ્યપણું પામ્યા એટલે હવે દુર્લભ થઈ ગયું છે, પણ જગતમાં મનુષ્યપણું દુર્લભ છે. આપણે બાદશાહના ખાબકા ભુકા જેવી મનુષ્યપણાની વસ્તુ સમજેલા છીએ. બાદશાહ દુનિયા તરફ નજર કરે ત્યારે માલમ પડે કે જગતને આટો

મળવો કેટલો મુશ્કેલ છે? ઝાડના જેટલાં પાંદડાં તે આપણા જેવા જીવો છે. ગાય, ભેંસ પાડા, બળદ, હાથી, ઘોડા, કીડી, મંકોડી બધા આપણા જેવાજ જીવો છે. તેથી તેમાં જીવત્વ માનીએ છીએ. તેમને મનુષ્યપણું ન મળ્યું અને આપણને મળ્યું. તેનું કારણ શું? શંકા કરી કે છોકરાને એકડો શીખવો મુશ્કેલ, પણ એક વખત એકડો શીખી ગયો પછી એકડો લખવો મુશ્કેલ નથી. તેમ એક વખત મનુષ્યપણું મળી ગયું, હવે બીજી વખત મનુષ્યપણું મેળવવામાં મુશ્કેલી નહિ પડે. આમ શંકાકારને શાસ્ત્રકાર પ્રત્યુત્તર આપતા જણાવે છે કે—મળેલું મનુષ્યપણું નિર્ચયક ગુમાવ્યું, અને સદુપયોગ જો ન કર્યો, તો ફેર રખડી જશે. બીજી કોઈ ગતિમાં મોક્ષ નથી મળવાનો. દેવગતિ સુખ ભોગવવાને અંગે ઉત્તમ ગણાય છે, છતાં તે ગતિમાં મોક્ષ તો નથી જ.

ડાહ્યા અને ગાંડાનો ફરક

અહીં એમ ન માનશો કે મનુષ્યો ધર્મ પ્રરૂપનારા તેથી પોતાની સત્તા જમાવી. જેમ બ્રાહ્મણો શાસ્ત્રો બનાવનાર, તે બ્રાહ્મણને આપો તોજ પુન્ય થાય. બ્રાહ્મણોનો લાગો જનમ્યા પછી. અરે મર્યા પછી પણ શ્રાદ્ધના નામે બ્રાહ્મણોનો લાગો. તમે પણ મનુષ્યજ ગ્રંથકાર, તેથી મનુષ્ય ગતિને આટલી ઊંચી સ્થિતિએ મેલી દીધી. નારકી તિર્યંચ ગતિ મોક્ષ ન મેળવી શકે તે માની લઈએ. નારકી તીવ્ર પાપો ભોગવવાનું સ્થાન, કેદમાં રહેલ સ્વતંત્ર ન હોય. તેમ નારકી જીવો કર્મ રાજની લયંકર કેદમાં રહેલા છે, તે શિક્ષાપાત્ર છે. તેથી તે મોક્ષ ન મેળવે. તિર્યંચો વિવેક રહિત હોવાથી તેમને પણ મોક્ષ ન હોય. તે વસ્તુ માની લઈએ, પરંતુ દેવગતિમાં દેવતાઓ ઉત્પન્ન થતાંની સાથે ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે. મનુષ્યને ભાગે જન્મતા સાથે ત્રણ જ્ઞાન નથી હોતા. મનુષ્યની પુન્ય પ્રકૃતિ કરતાં દેવતાની પુન્યપ્રકૃતિ કેંઈ ગણી હોય છે. આવા દેવતાઓ મોક્ષ માટે લાયક ન ગણ્યા તે વાત મગજમાં ઉતરતી નથી.

આમ શ્રોતાએ પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે શાસ્ત્રકારે જણાવ્યું, કે જગતમાં લાખ અને કરોડ વચ્ચે આંતરું કેટલું? ખારીક દૃષ્ટિએ એક પાઈનું જ ૯૯૯૯૯૯૯-૧૫-૧૧ રૂ. આ. પછી આમાં એક જ પાઈ ભળે તો કોડ થઈ જાય. જે બાજુની સંખ્યા મોટી હોય પણ જેને મળવાનું સ્થાન નાનુંજ હોય. તેમ ડાહ્યા અને ગાંડા વચ્ચે આંતરો કેટલો? ડાહ્યાનો વર્ગ કેટલો ઉંચો? ગાંડાનો વર્ગ કેટલો નીચો? બંને વચ્ચે લાંબો ફરક નથી. લાખ અને કોડ વચ્ચે ૧) પછનોજ પ્રક. તેમ ડાહ્યા અને ગાંડા વચ્ચે ફરક આટલો, કે વિચારને વિચારથી ગણે તે ડાહ્યો. અને વિચાર સાથે પ્રવૃત્તિ કરે, વિચાર ઉપર બીજો વિચાર ન કરે, ને સીધી પ્રવૃત્તિ કરે તે ગાંડો. અહીં દેવતાને અંગે ‘દેવાનાં વાંછાનાં’ દેવતાઓ ઈચ્છાઓ કરે કે તરત કામ થાય. હવે વિચાર ઉપર બીજો વિચાર કરવાનો વખત જ ક્યાં રહ્યો? દેવતાને ઈચ્છા અને કાર્ય વચ્ચે કાળનો આંતરો નથી. તેવો આંતરો માત્ર મનુષ્યને જ મળે. અને તેથી મનુષ્યો ડાહ્યા અને દેવો ગાંડા છે, એમ કહી શકાય.

દુર્ભાગીને ઘેર ચિંતામણી

શાસ્ત્રીય નિયમ એવો છે કે ક્ષાયોપશમિક ભાવમાંથી ક્ષાયિક ભાવમાં જઇ શકે. ક્ષાયોપશમિક વખતે સંકલ્પો વિકલ્પો અતિચારો થવાના. પાપના વિચારોને દુર્ગતિ કે ચારિત્ર-મલીનતાના ભયથી રોકે તોજ સદ્ગતિ થાય. દેવતાને વિચાર આવ્યા પછી પ્રવૃત્તિ રોકવી મુશ્કેલ થાય. પારસમણિને લોહું અડકે તો સોનું થાય. ચાંદી અડકે તો સોનું ન થાય. ચાંદીનો સોનાપણે થવાનો સ્વભાવ નથી. રસથી તાંબુ સોનું થાય. તેમ દેવતાઓનો સ્વભાવજ એવો છે કે વિરતિના પરિણામ જ ન થાય. દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય ભોગવવા ગયા છે, તેથી ત્યાં દેવોને વિષયો તરફ ઉદ્દાસીન ભાવ આવી શકતો નથી. તો પછી તે દેવતાઓ વૈરાગ્ય કે ચારિત્રમાં શી રીતે આવી શકે? ક્ષાયોપશમિક ભાવ ટકાવવાને અંગે દેવતાઓને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી દેવતાઓને મોક્ષ નથી, અને મનુષ્યનેજ મોક્ષ છે. એક વખત દેખેલ રસ્તે ફરી વખત જવું મુશ્કેલ નથી. આમ કોઈ સમજી લેતા હોય તો દુર્ભાગી જીવો પશુ પાલક જેવા હોય તેની પાસે ચિંતામણિ ટકી શકે નહિ અને ફેર મળી શકે નહિ. તેમ દુર્ભાગી આત્માને ચિંતામણિ રત્ન જેવું મનુષ્યપણું ટકી શકે નહિ. હવે તે પશુપાળ કોણ? અને ચિંતામણી રત્ન તેની પાસે કેમ ન ટકયું? તે વિચારીએ.

શીલ અને સંતોષ ગુણનો સાક્ષાત્કાર

હસ્તિનાગપુર નામનું મોટું શહેર છે. તે શહેરમાં સર્વશ્રેષ્ઠ શિરોમણિ એવો નાગદત્ત નામનો શેઠ હતો. તે શેઠને ગુણીયલ શીલ અને સંતોષ ગુણવાળી પત્ની હતી. જે સ્ત્રીમાં શીલ પરિપક્વ છે. તે સ્ત્રી સ્ત્રીવેદને ધારણ કરતા છતાં જગતમાં પૂજ્ય બને છે. સંતોષવાળી સ્ત્રી શીલ ટકાવી શકે છે. શીલ અને સંતોષ સ્ત્રીને અંગે આલુષણ રૂપે શોભાકારી છે. એ જ ગુણો આ લોક પરલોકમાં પણ ઉપયોગી છે. સંતોષને લાવનાર, ટકાવનાર અને પેષનાર હોય તો શીલગુણ છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ ઘણે ભાગે સંતતિ વગરની હોય, છતાં અત્યંત બુદ્ધિ-શાળી અને સંતોષી હોય છે. અદ્વાય, દરિદ્રતા, વ્યાધિ કે નિસંતાનતા આ ચારમાંથી ગુણીયલ સ્ત્રીઓને કોઈકની તો તેને ખામી હોય છે. દરિદ્રતા હોય એટલે પોતાની વિદ્યાને પ્રકુલ ન કરી શકે, અર્થાત્ ફેલાવી ન શકે. ભાગ્યશાળીઓના છોકરા કોઈકજ ભાગ્યશાળી હોય. ચક્રવર્તિના પુત્ર કોઈપણ ચક્રવર્તિ નજ થાય. દેવતાની પાછળ કાળા કોયલાજ હોય અર્થાત્ દેવતા મરીને દેવતા થતો નથી.

દીવાથી દીવો બગતો રહે તેમ કોઈક ભાગ્યશાળી હોય તો તેનો વંશ બગતો રહે. અહીં નાગદેવ શેઠ વસુધરા શેઠાણી આટલા ઉત્તમ હોય, પણ પુત્ર વગરના હોય તો તેથી દુનિયામાં કિંમત નહિ. આ જ કુવાની છાયા કુવામાં સમાણી. તેથી ઉત્તમતાનો વારસો કોઈને દેખવાનો ન રહે. પણ તેમ તો નથી. એ નાગદેવ શેઠને એક પુત્ર છે. અને તેનું નામ જયદેવ છે.

દહેરું કે દીકરો ?

દુનિયાદારીમાં સંતતિ આગળ આગળ મીંડા મુકતી જવાની છે. તમોને વધારેમાં વધારે પાંચ કે સાત પેઢીના નામો યાદ હશે. એથી આગળની પેઢીના નામો કેમને યાદ નહીં હશે. પોતાના વડવાને અંગે આગળ મીંડા મુકતા જાય છે. બે ચાર પાંચ પેઢી સુધી યાદ રાખે. પુત્રને અંગે નામ રાખવાનું રાખી એ પણ સંતતી તો આગળ મીંડા મુકતી જ જવાની. જે ધર્મનું કાર્ય છે, તે કાર્ય એવું છે કે જેમાં મીંડું મેલવાનું નથી. વિમળશાહ જેવા બાહોશ પહેલા કેમ થયા નહિ હોય ? વિમળશાહને આજે બધા શાથી યાદ કરે છે ? ‘દહેરું કે દીકરો એ બેમાંથી એક વસ્તુ મળશે’ એમ જ્યારે દેવતાએ કહ્યું, ત્યારે વિમળશાહે કહ્યું, કે દહેરું ન થાય તો મારે દીકરો ન જોઈએ. અહીં વિચારજો ! આપણે તો ‘ઘરના છોકરા ઘંટી ચાટે અને ઉપાધ્યાયને આટો’ આવા શબ્દો બોલી નાખીએ છીએ, પણ આસ્તિકના મુખમાં આવા શબ્દો ન શોભે.

પુણીયો શ્રાવક.

આપણે તો પેટે પાટા બાંધી સાધર્મિકલકિત કરનારા શ્રાવકો. આપણાથી એવા શબ્દો બોલાય જ નહિ. પુણીયા શેઠ શાથી પંકાયા ? સાડાબાર દોકડા એટલે માત્ર બે આનાની પુંછ રૂની પુણી બે આનાની લાવી, સુતર કાંતીને તેના મજુરીના બે આના મેળવે. તેમાંથી દરરોજ એક સાધર્મિકને જમાડે. એક દિવસ પોતે ઉપવાસ કરે, બીજે દિવસે પુણીયા શેઠની સ્ત્રી ઉપવાસ કરે. પરંતુ સાધર્મિકને દરરોજ બોલાવીને આદરપૂર્વક લકિત કરે. આ સ્થિતિ પુણીયા શ્રાવકની શ્રેણીક મહારાજાએ જ્યારે સાંભળી, ત્યારે બજારમાં વેપારીઓને કહેવરાવ્યું કે ‘પુણીયા શ્રાવકને માટે પુણીનો ભાવ ઓછો રાખવો, ને તે સુતર વેચવા આવે તો વધારે ભાવ આપવો,’ છતાં પુણીયો શ્રાવક એ લાલ લેતો નથી. ચાલુ બજાર ભાવે જ લે વેચ કરે છે. મફતનું ન જોઈએ. દરરોજની કમાઈ માત્ર સાડાબાર દોકડાજ. તેમાં અધીરું કમાણી દરરોજ સાધર્મિક લકિતમાં. માટે આપણે તો પેટે પાટા બાંધી સાધર્મિકલકિત કરનારા. તેનાથી ‘ઘરના છોકરા ઘંટી ચાટે ને ઉપાધ્યાયને આટો’ એવા શબ્દો બોલાય જ નહિ. આપણે પણ દુનીયાના શબ્દો બોલવાથી ટેવાઈ ગયા છીએ. સંતાન અને ચૈત્યની પસંદગીમાં ચૈત્યની પસંદગી કરી.

પુત્ર પ્રાપ્તિનાં પરિણામ

પુત્રોમાં પણ બે વાત હોય. કાં તો કૂળનો શણગાર, નહીંતર છેવટે કૂળનો અંગાર. વિનયવાળો પુત્ર હોય તો કૂળનો શણગાર થવાનો. બાપે બત્રીશ ખત્તા ખાઈને બત્રીશ લક્ષણ મેળવ્યા હોય. વિનયવાળો પુત્ર ૩૨ ખત્તા ખાધા વગર ૩૨ લક્ષણ મેળવી શકે. તેમ આ શેઠને વિનય તેમજ ઉજવળ બુધ્ધિવાળો પુત્ર છે. ગયેડીને ૧૦ પુત્ર પુત્રી છતાં જીંદગી સુધી ભાર વહેવો જ પડે છે. તેમ ગૃહસ્થોમાં પણ પુત્રો તરફથી શાંતિ નિશ્ચિંતપણું ન

થાય તો જનવરના વહેરામાં અને મનુષ્યોનાં પુત્રોમાં પ્રરક કયો? જનવર માટે પાંજરાપોળો છે. મનુષ્યો માટે તેમ નથી. જનવર નકામાં થાય તો પાંજરાપોળો મૂકી દઈએ. આપણે તો જીંદગીના છેડા સુધી ઘરની ચિન્તા કરવાની અને ‘મેલી જા ને વિસરજાનો’ જાપ જપવાનો. રાજીનામું દેવાની સ્થિતિ હજી નથી આવી?

રાજીનામું અને રજા એ બેનો પ્રરક સમજો. શેઠ રાખવા માંગે અને આપણે રહેવું નથી, ત્યારે રાજીનામું આપ્યું ગણાય. રજા એને કહેવાય કે આપણે રહેવા માગીએ ને શેઠ રાખવા માગતા નથી, તેમ કુટુંબ રાખવા માંગે અને આપણે રહેવું નથી. તો રાજીનામું દઈ કુટુંબ છોડતા શીખો. રજા દેશે અને છેવટે છોડવું પડશે તો તે કરતાં શા માટે જાતે રજા લઈને નીકળી ન પડવું? બેમાંથી એક પ્રકારે કુટુંબ તો છોડવું જ પડશે. પુત્રો એનું નામ કે માખાપોને રજા લઈને જવાનો વખત ન લાવે. મનુષ્યપણાની સંતતિ ડહાપણવાળી હોય. જનવરમાં પણ પોતપોતાના બચ્ચાં પર દરેકને ખ્યાર છે. પરંતુ મનુષ્યમાં વિવેક સાથે ડહાપણ વસવું જોઈએ. છોડવું છે, છુટવાનું છે, તો રાજીનામું કેમ ન આપવું? પુત્ર ભાર ઉતારનાર બને. હવે જ્યદેવ પુત્ર પિતાનો ભાર ઉતારનાર છે કે ગધેડાના પુત્ર માપ્રક ભાર વહેવડાવનાર છે તે વિચારીએ.

ચિન્તામણી રત્નની શોધમાં.

તે જ્યદેવ પુત્ર અતિશય ડહાપણવાળો હોવાથી, પોતે ઝવેરાત-રત્નની પરીક્ષા કરવાની કળા શીખેછે. ઝવેરાતની પરીક્ષા કરવાની કળા બે મહીનામાં શીખી ન જવાય. બાર વરસ સુધી શીખવાનું ચાલું રાખ્યું. એટલે બધો રત્ન-પરીક્ષામાં કાબેલ બની ગયો, કે ગમે તેવા રત્નની પરીક્ષા ઉંડાણથી કરી શકતો. ચાવત્ ચિન્તામણી રત્નના લક્ષણો પણ તેના જાણવામાં આવી ગયા. ચિન્તામણીરત્ન તેજ કહેવાય કે જેનું તેજ બધા રત્નો કરતાં ચઢીયાતું હોય. ઉપર કે અંદર મેલ ડાઘ ન હોય. સર્વ પ્રકારે નિર્મળ હોય. રેખા પણ જેમાં ન હોય. એટલુંજ નહિ પણ જેની પાસે એ રત્ન ગયું તેનું ધાર્યું કામ કરી આપે. ચિન્તામણીનું લક્ષણ જાણ્યા પછી બાકીના રત્નોને પત્થર સમાન ગણવા લાગ્યો. હવે જ્યદેવ ચિન્તામણી રત્નમાંજ લયલીન બન્યો. બીજા રત્નનો વેપાર કરતો નથી. ચિન્તામણી રત્ન વગર પ્રયત્ન ન મળે. તલમાં તેલ છે પણ ઉઘમ ન કરે તો તેલ ન નીકળે, ભરેલા ભાજને પણ ભૂખ હઠાવી ન શકે. તેમ ચિન્તામણી હોય તો લઈએ એમ બેસી રહી વાતો કર્યા કરે, તેથી હાંધમાં ન આવી જાય. તેથી તે મેળવવા માટે આખા નગરમાં બધે ઝવેરીને ત્યાં ફરી વળ્યો. દુકાને દુકાને માલ જોઈ લીધો. ઘેરે ઘેર પ્રરી વળ્યો. લગીરપણ કંટાળો લાવ્યા વગર આખા નગરમાં ફરી વળ્યો. છતાં પણ મળ્યું નહિં હવે માતાપિતાને કહે છે, કે બહુ તપાસ કરી પણ ચિન્તામણી રત્ન મળતું નથી. જે મનુષ્ય નવીન ચીજ મેળવવા ઈચ્છા રાખે, તેને કંટાળા સાથે સગાઈ ન પાડવે. તેથી વિચાર કર્યો કે હું પરદેશ જઈ. માતાપિતાને પોતાના પરદેશ જવાનો વિચાર જણાવ્યો. એટલે એકનો એક વિનયવાળો પુત્ર, તેને પરદેશ કેમ મોકલાય. એટલે

કહ્યું કે ઘેરએકા ટુકડો મળે તો બહાર ન જવું. વિગેરે કહી સમજાવે છે. છતાં પુત્ર માનતો નથી. એટલે કહે છે કે ‘ચિંતામણી વસ્તુજ જગતમાં નથી.’ એમ કહી ઇષ્ટકારના પુત્રની માપૂક ભરમાવે છે. તે કુમારને માતપિતા કેવા ભરમાવે છે. તે વિચારીએ.

પુત્રોને ભરમાવનારાઓ.

એક ઇષ્ટકાર નામનો પુરોહિત છે. તેને એક સ્ત્રી છે. જાને સંતાન વગરના જીવન પસાર કરે છે. અને અફસોસ કરે છે. એક બાજુ બે દેવતાઓએ તીર્થંકર ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો કે અમે અહીંથી ચવીને ક્યાં ઉપજીશું? ઇષ્ટકાર પુરોહિતને ઘેર. હુમને ધર્મ પ્રાપ્તિ સુલભ છે કે દુર્લભ? જવાબમાં કહ્યું કે ધર્મ તમને દુર્લભ થશે. જાને દેવતાઓ ધર્મની આટલી તીવ્ર ઇચ્છાવાળા છે. દુર્લભ સાંભળી નિરૂત્સાહી ન બન્યા. નિષ્પ્રજાતાને જહાને નિરૂત્સાહી હોય તો ઉદ્ધમ છોડે. અહીં તીર્થંકર સરખા કહે છે. બોધિદુર્લભ છતાં વિચારે છે. અહીં કાયર હોય તો શું થાય? હવે તે બે દેવતાઓ સાધુરૂપ લઈને પુરોહિતને ત્યાં આવ્યા. ધર્મ સંભળાવ્યો. હુમને સંતાન થશે કે નહિ એમ પ્રશ્ન કર્યો. પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે છોકરા થશે પણ દીક્ષા લેશે. તે દીક્ષા લે તો તમારે વિધનરૂપે આડા ન આવવું. હવે શો ઉત્તર આપે? લાગે શરમે કહ્યું કે તે કાર્યમાં અમે આડા નહિ આવીએ. જાને દેવો ચાલી ગયા. ચવીને અહીંજ પુરોહિતને ત્યાં જાને જન્મ્યા. હવે પુરોહિત અને પુરોહિતની સ્ત્રી વિચાર કરે છે. દીક્ષાની આડા ન આવવું. અને સંતાન સાચવવા અને જાને કાર્ય ચોકકસાદિ પૂર્વક કરવાં. હવે શું કરવું? છોકરાં જ્યાં સમજણા થાય કે ‘જાવો આવ્યો લઈ જશે’ તેવા સંસ્કારો પડાય છે તેનો અર્થ શો? એવા જ સંસ્કાર પુરોહિતે તે છોકરામાં નાંખ્યા કે જાવાઓ અર્થાત્ સાધુઓ છોકરાઓને ભરમાવીને લઈ જાય છે. અને મારી નાંખીને ખાઈ જાય છે. સાધુના પરિચયમાં જ ન આવવા દેવા આવા વેષવાળા છોકરાઓને ઉપાડી જાય છે. એવી ભડક છોકરામાં નાંખી. હવે જ્યાં સાધુને દેખે ત્યાંથી દોટ મૂકી જાને છોકરા ભાગી જાય. પરંતુ કોઈક વખતે સાધુને દેશના દેતા દેખ્યા ત્યારે માતા પીતાને કહ્યું કે, હુમે તો સાધુને દેશના દેતા દેખ્યા, પણ મારતા ન દેખ્યા. પુરોહિતે દેખ્યું કે આ ફાંસો તો કપાઈ ગયો, અર્થાત્ ભરમ ભાંગી ગયો છે. હવે અહીં ખીજે ફાંસો નહિ ચાલે. પછી પુરોહિત નવો તુકડો ઊભો કરે છે, કે અહીં હવાપાણી ઠીક નથી, માટે જંગલમાં રહેવા જઈએ. જ્યાં સાધુનું આગમન ન થાય તેવા સ્થાનમાં રહેવા ગયા. શા માટે? દીક્ષાનું કહે તો ના ન કહેવાય. પણ દીક્ષાને રસ્તે નથી ચઢવા દેવા. રણના કીનારે બહાર રહ્યા. હવે ભવિતવ્યતા યોગે જંગલમાં સાધુઓ ભૂલા પડી ગયા. માર્ગમાં ગોકુળમાંથી દહીં છાશ વહોરીને આગળ જાય છે. ત્યાં છોકરાઓએ સાધુને દેખ્યા, અને ભય પામ્યા. હવે તો સપડાયા નજીક મોટું ઝાડ હતું. તેના ઉપર જાને છોકરાઓ ચઢી ગયા. અને ઝાડ ઉપર સંતાઈ ગયા. હવે સાધુઓ પણ વૃક્ષ નજીક આવી તે ઝાડની નીચે દહીં, છાશ વાપરવા બેસે છે. સાધુઓએ ચારે દિશામાં દ્રષ્ટિ કરી કોઈ ન દેખાયા. હવે ઉપરથી

છોકરાઓ પાત્રામાં આત્ર આહાર પાણી દેખે છે. માળાપે આપણને આમ કેમ કહ્યું હશે. આ સાધુઓ તો માત્ર આહારજ વાપરે છે, એમ વિચારતાં વિચારતાં નતિસ્મરણ જ્ઞાત થયું, અને નિર્ણય થયો કે બાપે કસાવાનો આ રસ્તો કર્યો છે. ખરેખર સાધુ મહાત્માઓ તો આપણા પરમ ઉપકારી છે. માળાપે પુત્ર સ્નેહથી ભરમાવ્યા છે. બધી હકીકત માળાપને જણાવી. પછી માતાપિતા પુરોહિત રાજા વિગેરેએ દીક્ષા લીધી. આમ અવળું સમજાવી ભરમાવી માતાપિતા જયદેવને ચિંતામણી રત્ન માટે પરદેશ જવાની ના કહે છે. હવે જયદેવે શું કરવું? અર્થાત્ જયદેવ કેવી બાજુ ગોઠવે છે તે વિચારીએ.

પુત્રના નિશ્ચયને ઢીલો કરનારા માતા-પિતા.

ઠાહ્યો છોકરો પરદેશ જવા માટે તૈયાર થાય. ઠાહ્યો દીકરો દેશાવર લોગવે. દાધા રંગો અને અકેલ વગરનો છોકરો ૬૦ વરસનો થાય તો પણ માળાપના મોહમાંથી બહાર ન નીકળે. પાકેલો જીવ દંડોમાં ન રહે. તેમ જયદેવ માળાપને છોડી પરદેશ જવા માટે તૈયાર થયો. સ્વાર્થી માળાપો ભવિષ્યને ન જુએ. માસ્તરે છોકરાને માર્યો હોય તો સ્નેહભલા માતાપિતાએ માસ્તરને ગુન્હેગાર ગણે. માસ્તરને ઠપકો આપવા જાય. મોહ એવી ચીજ છે કે પડલ લાવી દે, અને સત્ય સ્વરૂપ સુઝવા દેતી નથી. તેમ અહીં જયદેવ આટલો સમૃદ્ધિ-શાળી પુત્ર છુટો પડે તે પીતાને ગમતું નથી. વસુધરા શેઠાણી તથા નાગદેવ પિતા બંને મળીને પુત્રને કહે છે કે હે પુત્ર! અમુક શેઠ કહેતા હતા કે તું ઠાહ્યો છે અને શાણો છે, એમ કહીને પરદેશ જતાંને રોકવાની જાળ પાથરે છે, અરે નિર્મળ બુદ્ધિવાળા પુત્ર! તું બધી રીતે ઠાહ્યો છું, પણ તું ચિંતામણિની બાબતમાં ચૂક્યો. બધી બાબતમાં તું ઠાહ્યો પણ ચિંતામણિમાં ભૂલ્યો. પદાર્થના સ્વરૂપને અંગે અન્ય મતવાળાઓ ન સમજ્યા ત્યાં ઇશ્વરને આગળ ધરે છે. એવી રીતે ઝવેરીઓએ કોઈ જખરજસ્ત મોટો ઝવેરી ગણાઈ ન જાય, તેથી ચિંતામણિની કલ્પના ઉભી કરી છે. ઝવેરીઓને બધા રત્નો મળી જાય, તેથી એક એવું રત્ન કલ્પી રાખ્યું, કે મારી પાસે રત્ન છે તે બીજા પાસે નથી. બીજા ઝવેરી અભિમાનમાં આવી જાય, તે વાત ઉડાવવા માટે ચિંતામણિની વાત કલ્પેલી છે. શેઠીયાનું અભિમાન ગાળવા માટે ચિંતામણિની વાત ગોઠવી છે. આ ગામમાં એ રત્ન નથી. જેમ આ ગામમાં એ રત્ન ન મળ્યું, તેમ બીજા શહેરમાં પણ એ રત્ન મળવાનું જ નથી. બીજા શહેર ગામે તો શું, પણ ત્રણ જગતમાં એ વસ્તુ જ નથી, તો મળશે ક્યાંથી? માટે પરદેશ જવાની વાત ન કર, અને અહીંજ વેપાર કર. આપણા ગામમાં કિર્તિ મેળવ, પછી દેશાવર જાય તો પણ લોકો કિર્તિ ગાય. લોકો કહેશે કે આ તો ભાગી ગયો. અહીં વેપાર ખેડીને બહાર જઈશ તો વેપાર ખેડવા ગયો છે તેમ લોકો કહેશે. નાના છોકરાને સાત પૂછડીયા ઉંદરની વાતો કરે છે, તેમ લોકોના કહેવા ઉપર આધાર ન રાખવો. લોકો ગમે તેમ કહે પણ આપણે તો તત્ત્વ વિચારવું. લોકોના કહેવાથી.

વસ્તુનું પરાવર્તન ન કરવું. અહીંથી ન જવા દેવા માટે ચિન્તામણીને કલ્પનામાં લગાડયું, ને બીજો વેપાર કરવા કહ્યું. અને નિર્મળ લક્ષ્મીથી ભરેલું તાડું ભવન થઈ જશે, માટે બહાર જવાની વાત છોડી દે.

ચિન્તામણિ રત્નની શોધમાં.

આ રીતે સમજાવવા છતાં જ્યદેવ વસ્તુ સમજતો હોવાથી, માળાપ માત્ર મોડથી અહીં વેપાર કરવાનું કહે છે, અને બહાર ન જવા દેવા માટે આટલો આગ્રહ કરે છે. જ્યદેવને ચિન્તામણિ રત્ન મેળવવાનો દ્રઢ નિશ્ચય મજબુત છે. પ્રલોનમુખ નિશ્ચય કર્યો છે, એવા દ્રઢ નિશ્ચયવાળાને પડાડ જેવા વિદ્વો પણ પરમાણુ જેવા લાગે છે. હવે માળાપે વાર્યો છતાં જ્યદેવ ચિન્તામણિ રત્નની શોધ કરવા ઘેરથી નીકળી પડે છે. પડાડોમાં મુસાફરી કઠણ છે, છતાં જ્યદેવ પડાડમાં ચિન્તામણિની સંભાવના ધારી પર્વતે પર્વતે રખડે છે. પડાડમાં ગયો પણ ચિન્તામણિ ન મળે. સ્વભાવિક ઉપર આવી ગયો હોય તોજ પડાડમાંથી મળે. ત્યાં ન મળ્યો, એટલે પૂર્વ કાળમાં કોઈ નગરમાં આવ્યો હોય તેમ ધારી નગરોમાં ફર્યો. તો પણ ચિન્તામણિ ન મળ્યું. કેટલીક વખત ભૂતકાળમાં દટાએડી વસ્તુમાં મળી આવે, તુટી ગયેલા નગરોમાં અને ઉજ્જડ વેરાન થઈ ગયેલા શહેરોમાં દટોલા હોય અગર દટાઈ ગયા હોય તો મળી આવે; તેમ ધારી તેવા સ્થાને, જળ માર્ગે સ્થળ માર્ગે જ્યાં વેપારીઓ આવળ કરતાં હોય તેવા સ્થાને, બધા બંદરી સ્થાને દરીયાના કાંઠે કાંઠે પણ ફર્યો ચિન્તામણિ માટે દરેક જગોએ પ્રયો. પણ ફર્યાથી શું વળે? ‘હીરો ઘોઘે ગયો ને ડેલે હાથ દઈ પાછો પ્રયો’ એવું ન થાય માટે કથા સમજો. ભાવનગરમાં એક શેઠ મુનિમ સાથે વાત કરે છે. કે આવતી કાલે હીરાને ઘોઘે મોકલવો પડશે. આ વાત દુર ઉભેલા હીરાએ સાંભળી. હીરાએ વિચાર કર્યો કે વહેલો ઠંડકમાં ઘોઘે જઈ આવું. મોડો જઈશ તો બપોરના તડકો ખાવો પડશે. એમ ધારી કામ પૂછ્યા વગર સવારે વહેલો ઘોઘે જવા માટે નીકળી પડ્યો. અહીં શેઠ મુનિમ હીરાની શોધ કરે છે. એટલામાં હીરો પાછો આવી પહોંચ્યો. અરે ક્યાં ગયો હતો? અરે હું ઘોઘે વહેલો જઈ આવ્યો. શું કરી આવ્યો? અરે હું ગયો ત્યારે તો દરવાજો બંધ હતો, એટલે ડેલીએ હાથ દઈને પાછો આલ્યો આવ્યો. અરે શું કરવા મોકલવાનો હતો તે તો પૂછવું હતું? તેમ હીરા માફક ફેરો ખાવા જ્યદેવ નીકળ્યો ન હતો.

ચિન્તામણી ખોળવામાં તીવ્ર મન લાગેલું હોવાથી એકજ ધ્યેય. કેટલાક શેઠીયાનાં છોકરા દશ હજાર ૧૦૦૦૦) રૂપિયા લઈને વેપાર કરવા જાય, અને દહેર કરીને પૈસા પુરા કરીને પાછા ફરે, તેમ આ જ્યદેવ મોજમજ નથી કરતો, પણ આપત્તિનો સામનો કરી આગળ વધે છે. બધે રખડ્યો પણ કોઈ જગોએ ચિન્તામણિ મળતું નથી. છતાં મનનો ઉત્સાહ તુટી ન ગયો. નદી તળાવ અમુક પ્રમાણમાંજ પાણી સંઘરી શકે, નહીંતર બાંધેલા બંધો તુટી જાય. જ્યદેવ આટલો ફર્યો, કલેશ સહન કર્યો, છતાં પ્રજા ન દેખાયું. તો પણ ઉત્સાહ ન તુટ્યો. શોધ માટે કરેલો કલેશ નિષ્ફળ જાય એટલે મગજ પર સેંકડો ગુણી અસર કરે. જો કલેશનું

પૂજા મળે તો કલેશનું દુઃખ હીસાબમાં નથી રહેતું, પણ ફળ ન મળે તો સેંકડો ગુણી અસર મગજ પર થાય છે. હવે માળાપે ભરમાવવા કહેલી કલ્પનાની વાત મોટું સ્વરૂપ પકડે. ખરેખર માતા પિતાજી કહેતા હતા, તે વાત સાચી તો નહીં હોય? ન જવા દેવા માટે કહેલાં વાક્યોએ અહીં ઘોંચો ઘાલ્યો. કે ચિન્તામણી વસ્તુ શું જગતમાં હશેજ નહિં? ભાગ્યશાળીને કાંટો વાગે તો નીકળી જાય, અને નિર્ભાગીને કાંટો વાગે તો પાકે કે અદર સડો પેદા થાય, યાવત જીવંતીનો પણ અંત લાવનાર થાય. અહીં જ્યદેવ ભાગ્યશાળી છે. તેને પિતાજીએ કહેલા વાક્યો અસર કરે છે, પણ તરત નીકળી જાય છે. લલ્લે મને તે રત્ન ન મળ્યું પણ વસ્તુ તો છેજ. ચિન્તામણિનું લક્ષણ રત્નશાસ્ત્રમાં છે. શાસ્ત્રકારોએ કહેલી વાત ખોટી ન હોય, આમ કાંટો નીકળી ગયો. ભાગ્યશાળીને આપત્તિકાળ લાંબો વખત ન રહે. નીચે પડેલો દડો જેટલા જોરથી પડ્યો હોય, તેથી ડબલ ઉછળે છે. તેમ આથડેલો મનુષ્ય જળરજસ્ત ઉઘમ કરે.

જે રૂશીઆ જાપાન સાથે લડવામાં છ મહીના ન ટક્યું, તે હારીને તયાર થયું, ત્યારે જર્મની સાથે ચાર વરસ ટકકર લીધી, અને જર્મનીને હરાવ્યું. પહેલવહેલો ઉઘમ કરતાં અથડાયો ત્યાર પછીનો તે ચીજ માટેનો ઉઘમ વિચિત્ર જ હોય છે. હવે જ્યદેવ અત્યંત વેગથી ચારે બાજુ મુસાફરી કરવા લાગ્યો. ઘણી ઘણી મણિની ખાણોમાં પ્રવાસ કરે છે. પૃથ્વી કરે છે એમ આગળ આગળ મુસાફરી લંબાવેજ રાખે છે.

સજ્જનનો સમાગમ અને ચિન્તામણિના દર્શન.

એમ કરતાં કોઈક વૃદ્ધ પુરૂષનો સમાગમ થયો. બધી હકીકત જાણાવી એટલે એ વૃદ્ધે જ્યદેવને કહ્યું ‘અહીં નજીકમાં મણિવતી નામની ખાણ છે. પરંપરાથી એમ કહેવાય છે કે ત્યાં ચિન્તામણિ છે, પણ જે ભાગ્યશાળી હોય તેજ ત્યાં ચિન્તામણિ પામે. જ્યારે આ વાત સાંભળી, ત્યારે જેમ નાનું બાળક ત્રીજે માળે હોય, અને નીચેથી સાંકળ ખખડે કે મા આવી લાગે, કે માને ઝંખતો હોય છે, ત્યારે અવાજ માત્રથી સાન્ત્વન થાય. તેમ આ વૃદ્ધનું વાક્ય સાંભળી જ્યદેવને આનંદનો પાર ન રહ્યો. તે ખાણમાં ગયો, ત્યાં ઘણાં રત્નો દેખે છે. સતત ખોળ કરવાની ચાલુ રાખી. એટલામાં એક રખારીનો ભેટો થયો. તેના હાથમાં એક ગોળ પથ્થર છે. તે પથ્થર જ્યદેવની નજરે પડ્યો. તપાસ કરી તો શાસ્ત્રમાં ચિન્તામણિ રત્નનું લક્ષણ જેવું કહેલું છે તેવાજ લક્ષણ વાળો આ પથ્થર હતો. રખારીને તો તે પથ્થરજ હતો. હવે રખારીના હાથમાં તે રત્ન છે, પોતે તે કેવી રીતે માગે અગર કઈ રીતે લે? નિતિબું ઉલ્લાંઘન કરવું નથી. ચિન્તામણિ માટે પોતે ઘેરથી બાપથી આડો થઈને નીકળ્યો છે. પોતે તેનો અર્થી છે. તે પારકા પાસે છે. આવો અર્થી પોતાની ઈષ્ટ વસ્તુ રખારી જેવાના પારકા હાથમાં દેખે છે, છતાં નિતિબું આલંબન રાખી, હવે શું કરે છે તે જોઈએ.

પથ્થર-ચિન્તામણિનો ફેરક

જ્યદેવ રત્ન માટે રખડે છે છતાં ન મળ્યું અને પશુપાળને સહજે મળી ગયું છે

તેનો વિચાર કરે છે, અર્થાત્ આ ગમારના હાથમાંથી લેવું મુશ્કેલ છે. નાના છોકરાનાં હાથમાં રૂપીઓ આપ્યો હોય, પછી તેની પાસેથી પાછો લેવો મુશ્કેલ પડે છે. અણુસમન્નુ બાળકની પણ મુઠ્ઠી છોડાવવી અઘરી પડે છે. ગમાર પાસે ચિંતામણી રત્ન છે, શી રીતે તેના હાથમાંથી છોડાવી લઉં. ખરેખર! શોક દાખી શકાય છે, પરંતુ હુર્ષના તરંગો દાખી શકાતા નથી. ગમારના હાથમાં ચિંતામણી દેખી જ્યદેવથી હુર્ષ દાખી શકાતો નથી. ગમાર પાસે એ રત્નની માંગણી હુર્ષપૂર્વક કરી. પશુપાળે કહ્યું કે તારે આ પત્થરનું શું કામ છે? હવે ગમારને જ્યદેવે શો ઉત્તર આપવો? નાનું બાળક સગડીમાં હાથ ઘાસે તે અવસરે દઝાય છે, એમ બાળકને સમજાવવું શી રીતે? સગડીથી છોટો રાખવો પડે. તેમ આ ગમારને તેવો જ ઉત્તર આપે છે. જ્યદેવ કહે છે કે લાંબા કાળે હવે હું મારા સ્વદેશ તરફ જવાનો છું. ઘેર જઈશ એટલે માળાપ, સ્ત્રી, નાના ભાઈએ મને પૂછશે કે પરદેશથી શું લાવ્યા? તો કંઈક નવીન વસ્તુ લઈ ગયો હોઉં તો નાના બાળકોને આનંદ થાય. નાના છોકરા પ્રથમ માંગે તો છોકરાઓને રમવા તો અપાય. હવે પેલો પશુપાળ કહે છે કે અરે વાણીયા! આવા આવા ગોળ પત્થરો ચકચકતા અહીં ઘણા પડેલા છે તે શા માટે તું નથી લેતો? ગમારને પોતાના હાથમાં રહેલું ચિંતામણી રત્ન અને ભોંય પર રખડતા પડી રહેલા પથરા વચ્ચે તપાવત માલમ જ નથી. જેમ અજ્ઞાની આત્માને કુધર્મ કે સુધર્મ બધાજ સરખા લાગે છે. સુધર્મ તરીકેનો પ્રક અજ્ઞાનીને માલમ ન પડે. આ સંસારમાં કેટલાક કુળ જાતિને લીધે સહચારી સંબંધીઓને લીધે પણ અનેક પ્રકારનાં ધર્મને પામેલા હોય છે, તેવાઓને આ એ ધર્મ છે, અને પેલો પણ ધર્મ છે. જેમ પેલો ગમાર ચિંતામણીને બીજા પત્થર સાથે સરખાવે છે, તેમ પોતાને મળેલા ઉત્તમ ધર્મને બીજાના ધર્મોની ચત્કિચિત સરખાવટના શબ્દોને આગળ કરીને આ એ ધર્મ છે, અને પેલો પણ ધર્મ છે, તેવી સરખામણી કરે છે. ગમારો ઉત્તમ ધર્મને બીજા હલકા ધર્મની સરખાવટમાં મૂકી દે છે.

ઉપકાર કરવાની ટેવ પાડો

હવે જ્યદેવે દેખ્યું કે આ પશુપાળ પોતાના હાથમાં રહેલા ચિંતામણી રત્નને બીજા પત્થરની સરખાવટમાં મૂકે છે, એટલે પોતે રાજી થાય છે. હવે તેની પાસેથી આ રત્ન મેળવવામાં મુશ્કેલી નહિ પડે, કેમકે ગમાર તેને પત્થર ગણે છે. જ્યદેવ હવે પશુપાળને કહે છે કે મારે જલદી સ્વદેશ તરફ પહોંચવું છે, તું તો અહીંજ રાત દીવસ પ્રયા કરે છે, તો તું બીજા બોળી લેજે, મને તું જલદી આપ, કે હું જલદી હવે અહીંથી જઉં. હવે ગમારને ઉત્તર દેવાની સુઝ પડતી નથી.

કેટલાકો માખી જેવી સ્થિતિવાળા છે. જે મરતાં મરતાં પર અપકારજ કરે. અંદર પેસીને પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપી, સામાને ખાધેલું બધું ઓકાવે. કેટલાક બકરીના ગળાના આંચળ જેવા હોય છે તે ઉપકારજ ન કરે. પોતાના હાથે બીજાનો ઉપકાર થાયજ

નહિ. તો પછી પરોપકારની ઉત્તમતાની વાતો સમજે જ ક્યાંથી? ઉપકાર કરવાની ટેવ પડ્યા વગર હૈયાત વસ્તુથી ઉપકાર થઈ શકતોજ નથી. આ ગમાર દરિદ્ર દશામાં છે. પરોપકાર કરવામાં સમજે જ ક્યાંથી? તેને તો પત્થરનો જ પરોપકાર કરવો હતો. વળી તેવા પત્થર તે જંગલમાં અનેક પડેલા હતા, પણ એક આનામાંથી એક પાઈ ખરચવાને ટેવાયેલો હોય તો રૂપીયામાંથી એક આનો ખરચી શકે. ખરચવું એ દાન દેવાની ટેવ ઉપર આધાર રાખે છે. જેને દાન કરવાની ટેવ પડી હશે, તેને અહીં ઓછું હશે તો પણ ખરચશે જ. જેને દાનની ટેવ નથી તે મળ્યા છતાં પણ ખરચી શકતો નથી. આ બિચારા પશુપાળે જન્મથી કોઈ દિવસ પરોપકારને સ્થાન આપ્યું નથી. તેને તો કાંકરામાં પરોપકાર કરવાનો છે, છતાં આવો શ્રીમંત માણસ મળ્યો તો પણ કાંકરા તરીકે આપવાનો પરોપકાર કરી શકતો નથી.

પરોપકારરસિક આત્માઓ પરોપકાર કરે છે.

હવે જ્યદેવ મનમાં વિચાર કરે છે કે, મારો ધાર્યો સ્વાર્થ સિદ્ધ ન થયો, પણ આ પશુપાળને આ રત્ન સિધ્ધ થશે તો તેનું પણ કલ્યાણ થશે, અને ચિંતામણી રત્નનો મહિમા તો ટકી રહેશે. આ મહિમાવાળું ચિંતામણિ-રત્ન પત્થરમાં ન ખપી જાય તે ધારણા થઈ, સન્નજનપણું ત્યાંજ છે. પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ ન થાય તો પદાર્થની પવિત્રતાને ન ખગાડે. પીવું નહીં તો ઢાળી નાખવું, બીજાને તો પીવા નજ દઉં. પોતાનું ધાર્યું ન થાય તો ‘મેં મરું, પણ તુજે રાંડ કરું,’ આવી દુર્જનની સ્થિતિ હોય છે. તેજ કારણથી આ જ્યદેવ ધારે છે કે મારા હાથમાં ભલે ચિંતામણી ન આવ્યું, પણ એનો ઉપકાર થાય તો પણ કલ્યાણ, અને તેની પરંપરા તો રહેશે. જગતમાં ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિ અલ્પ પ્રાણી-ઓને થાય છે, તેમાં સ્વાર્થ સિદ્ધી થાય ત્યારે ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિ ઓછી રહે છે. આ ચિંતામણીનો પ્રભાવ જગતમાં વધશે તે પણ ઘણું છે, તેમ આ રખારીનો પણ ઉપકાર થશે. આવી બુદ્ધિવાળો જ્યદેવ ભરવાડને કહે છે. હે ભદ્ર! અત્યાર સુધી તું પત્થર બણે છે છતાં વળગી રહ્યો છે, અને છોડતો નથી, તો હું કહું છું કે આ પત્થર નથી, પણ ચિંતામણી રત્ન છે. હું લઈને તેની આરાધના કરત. હવે તું પણ તેની વિધિપૂર્વક આરાધના કર. એને આરાધવાથી, તેનામાં તાકાત છે કે તું ઈચ્છા કરે તે વસ્તુ તને આપી શકે. જો એમજ હોય તો જરૂર હું આરાધના કરું. મનમાં જે વિચારે તે આપે તો મને વિચારતાં વાર શી?

ધર્મ-ચિંતામણિનો મહિમા.

ધર્મ ચિંતામણી માટે તો નિયમ છે કે જે વિચારે તે આપવું. તમો વિચારો કે મારે મોક્ષ જોઈએ, તો મોક્ષ મેળવી આપે. મોક્ષનો વિચાર કોને થાય? જે ભવ્ય મોક્ષે જવાનો હોય તેનેજ તે વિચાર આવે. આપણામાં કેટલાક એવા આત્માઓ છે કે જ્યાં ખાવા

પીવા પહેરવા ઓઢવાનું કે નાટક સીનેમા સ્ત્રી પુત્રાદિના સુખો નથી, તો ત્યાં જઈને શું સુખ લેવાવાનું? લવાલિનંદી જીવો, પુદ્ગલાનંદી જીવો, ઇન્દ્રીયારામિ-જીવો પૌદ્ગલીક સુખ-માંજ સુખ માને છે. ઝેરનો કીડો ઝેરમાંજ સુખ સમજે, તેથી તેને જો સાકરમાં મુકીએ તો મરી જાય. તેમ ઇન્દ્રીયારામિ-આત્માઓને આત્મિક સુખ અનંતુ છે, છતાં તેમાં આનંદ ન આવે. ધર્મ રત્નનો નિયમ છે કે મોક્ષ માગે તેને મોક્ષ આપે જ. નવે તત્વની શ્રદ્ધા થઈ ન હોય, સમકિત થયું ન હોય તો પણ મોક્ષવાંછું-આત્માને એક પુદ્ગલ પરાવર્તનમાં નિયમા મોક્ષ મળે. મોક્ષ જ જોઈએ તેવા આત્માને અર્ધ-પુદ્ગલ પરાવર્તમાં મોક્ષ મળે, એક વિચાર માત્રથી મોક્ષ મળે, તો પછી ચિંતામણી રત્ન માંગેલી વસ્તુ જરૂર પુરી પાડે તેમાં નવાઈ શી? આ રખારી આરાધવાની વાત કોરણે મુકીને, માંગીશ તે આપશે તેની વિચારણામાં ચઢી ગયો. ‘કુકડીનું’ મોં ઢેપલી’ તેવી રીતે રખારી કહે છે, કે હું જોર કેળાં કચુંખર માંજ તો મને આપશે ને?, આ સાંભળી જ્યદેવને હસવું આવ્યું. આવા ઉત્તમ ચિંતામણિની પાસેથી કેવી રીતે મંગાય?, શું વસ્તુ મંગાય?, તેની ખબર નથી. એટલુંજ નહિ, પણ આરાધના કરવી જોઈએ એ વાતની પણ આ ગમારને ગમ નથી.

ચિંતામણિની આરાધના.

પાણી લેવા છીણુ-ઢાંકણું લઈને ગયો, પણ છીણામાં કેટલું પાણી સમાય, લેવાની પણ રિતિ-નિતિ હોવી જોઈએ. રિતિ ન હોય તો કંઈ ન મળે. એક શેઠ સાથે બીજા માણસે નકકી કર્યું, કે સરખા માપે તલ આપવા, બદલામાં તેટલું તેલ આપવું. લેવાના ઠામ અને લેવાની વસ્તુ વિચારવી જોઈએ. છીણામાં તલ ઘણા સમાય, પણ તેલ કેટલુ ટકી શકે? તેમ આ બિચારો રખારી ચિંતામણિ રત્ન પામ્યો, પણ માગવાની રિતિનું ઠેકાણું ન હોવાથી જ્યદેવને હસવું આવ્યું. હસવું એમ આવ્યું કે રત્ન મારા હાથમાં તો ન આવ્યું, પણ તેના હાથમાં ટકવાનું નથી. જ્યદેવે ભરવાડને કહ્યું કે આમ વિચારાય નહિ. ત્યારે કેમ વિચારાય? અર્દુમ-ત્રણ ઉપવાસ લાગલાગટ કરવા. ત્રીજી રાત્રી પુરી થાય એટલે જમીન લીંપી એક બાજેઠ ત્યાં ગોઠવી, ઉપર એક પવિત્ર વસ્ત્ર બીછાવી, તેને થાળમાં પધરાવી પ્રક્ષાલન કરવું. પછી સુંદર વસ્ત્રથી નિર્જળ કરી, ચંદનાદિક પદાર્થોથી પૂજા કરી, ઉત્તમ સુંગધી પુષ્પો ચઢાવવા, અને ધૂપ દીપક ત્યાં કરવા. પછી નમસ્કાર કરી આપણે જે ઈચ્છા હોય તેની માંગણી કરવી. એટલે તે વસ્તુ તરત મળી જાય. સજ્જડ રોગની ક્રિયાઓ કઠણ હોય છે, તો પછી ચિંતામણિની ક્રિયા કઠીન હોય જ. રખારીને ‘ત્રણ દિવસ ભૂખ્યા રહેવું’ વિગેરે ખૂબો વિધિ કરવો અત્યંત આકરો લાગ્યો. જૈનના બાળકને ચઉ-વિહાર આયંબિલ યાવત ઉપવાસ કરવો પણ સહેલો પડે છે. ઇતર કોમના મોટા માણસને એક આંખેલ કરવાનું કહીએ તો એક કલાક પણ ભુખ્યો ન રહી શકે; તે શું કરે?, જ્યદેવે સહેલી વિધિ બતાવી છતાં ગોવાળીયાને આકરી લાગી. એક પહોર છાશ વગર કે રોટલા વગર જે ચલાવી ન શકે તેનાથી અર્દુમ શી રીતે બને?

નિષ્પુણ્યકની નિર્માલ્ય-નિતિ-રિતિ.

હવે રખારી પોતાની બકરીઓને લઈને ગામ તરફ જાય છે. જ્યારેવ પણ પાછળ પાછળ જાય છે. ભાવિ શુભાશુભ કર્માનુસાર જીવોને બુદ્ધિ સુજે છે. આ રખારીને પોતાનું કર્મ પ્રણીભૂત કરવા બુદ્ધિ સુઝતી નથી. તેથી આ રત્ન રખારીના ઘરમાં કે હાથમાં રહેવાનું નથી. એ બિચારો હીન પુન્યવાળો હોવાથી વિધિ બતાવ્યો, છતાં આરાધવા ઉત્સાહિત થતો નથી. નિષ્પુણ્યકને રત્ન મળ્યું છતાં ટકવાનું નથી. તેથી જ્યારેવ તેની પાછળ પાછળ જાય છે. તે બીજી વ્યવસ્થા કરે તે વખતે જો હું હાજર હઉંશ, તો રત્ન મારા હાથમાં આવી જશે. તેથી તેની પાછળ પાછળ જ્યારેવ ચાલ્યો જાય છે. અને નિષ્પુણ્યક આત્માઓની નપ્તા વગરની નિતિ રિતિનો વિચાર કયાં કરે છે.

રત્ન અને રખારીના રિસામણા.

હવે ગામ છેડું છે. રખારી સાથે રસ્તામાં વાત કરનાર કોઈ નથી. રત્નને રખારી કહે છે. અરે મણિ ! મારી સ્થિતિ તું બરાબર ધ્યાનમાં રાખજે. આ બકરીઓ મારા જીવન અને કુટુંબનો આધાર છે, છતાં તારા માટે બકરી વેચવી પડશે. એક બકરી વેચીને કપુર, ચંદન, કુલ્લ, પાટલો, વસ્ત્ર, ધૂપ વીગેરે વસ્તુ લાવવી પડશે. પછી તારી પૂજા કરીશ. પણ આ વિચાર હું કઈં તે પહેલાં તારે પણ ઘણો વિચાર કરવો પડશે. મારે બકરી વેચવી તે મારા હાથની ચીજ. બકરીની કિંમત આવશે તો મારે તો મુશ્કેલી નથી, પણ હે ચિંતામણિ ! તારે ઘણી મુશ્કેલી છે. ત્રીજે દહાડે પાછલી રાત્રે મારા મનમાં જે વિચાર આવે તે તારે આપવું પડશે. માટે બરાબર ધ્યાન રાખજે ! તોજ તારું ચિંતામણિ એવું નામ સાચું ઠરશે. હે ચિંતામણિ ! લાંબો રસ્તો કાપવો છે, માટે તું કંઈક વાતો કર કે માર્ગ કપાઈ જાય. ચિંતામણી ચુપ રહું, એટલે રખારી કહેવા લાગ્યો કે જંગલમાં તને વાત કરતાં કોઈએ શીખવ્યું લાગતું નથી. તું બોલતો નથી, માટે તને વાત કરતાં આવડતી લાગતી નથી. માટે હું વાત કઈં તું સાંભળીશ, અને હાંકારો પુરીશને ? કમળ શેઠના પુત્ર જેવું તો નહીં કરીશને ?

ધર્મ રહિત પુત્રના અવિનિત આચરણો.

કમળ શેઠને પુત્ર હતો. તે પુત્ર બધી વાતે બાહેશ, પણ ધર્મના પગથીયે બીલકુલ ન ચઢે. શેઠ વારંવાર કહે કે મારા કહેવા ખાતર મહારાજ પાસે જા. સાંભળીને છેવટે જવું પડ્યું તેથી તે ગયો. વ્યાખ્યાનમાં નીચું ઘાલીને બેઠી રહ્યો. અને દરમાંથી કીડીઓ નીકળતી હતી તે ગણ્યા કરી. ઘેર આવ્યો, બાપે પુછ્યું કે શું સાંભળ્યું ? હું ત્યાં જઈ આવ્યો પણ ત્યાં દરમાંથી કીડીઓ નીકળતી હતી તે મેં માત્ર ગણી. એટલે સાંભળવામાં ધ્યાન રહ્યું નહિં. હવે બાપે કહ્યું, હવેથી મહારાજની સામું નજર રાખીને સાંભળજે. બીજે દીવસે મહારાજની સામું જોયા કર્યું, પણ સાંભળવામાં ધ્યાન ન રાખ્યું. પણ મહારાજના ગળાની હાડકી ૧૦૮ વાર ઉપર નીચે ચડ ઉતર કરતી હતી. તે મેં માત્ર ગણી. એમ શેઠને જવાબ આપ્યો.

આરાધનની કસોટી.

તેવી રીતે હે ચિંતામણી ! તું કમળશેઠના પુત્રની જેમ જરાબર સાંભળીશ કે નહિ ? એમ તે રજારી ગમાર ચિંતામણીને કહે છે. મણિ મૌન રહે છે. મૌન રહ્યો એટલે મારી વાત માની. એમ ગમાર વિચારીને વાત કહે છે. અરે મણિ ! એક દેવગૃહ-દેવ મંદિર એકજ હાથ ઉંચું હતું. પણ અંદર દેવ ચાર હાથના હતા. આમ રજારી કહે છે, પણ મણિ હોંકારેા પુરતો નથી, એટલે ગમાર કહેવા લાગ્યો કે તે કયા ન કરી. હું કહું છું તેમાં હોંકારો પણ આપતો નથી. અરે તમારા માથે કેવી મોટી દરજ આવવાની છે. આજથી ત્રીજે દહાડે હું માગીશ તે તારે આપવું પડશે.

કેટલાક અજ્ઞાનીઓ દેવ દેવીઓની માનતા માને છે. રોગ ન મટ્યો તો બીજું શું મટાડશે ? અર્થાત્ લૌકિકમાં દેવગુરૂ પૂજે તો લીલા લહેર, નહીંતર કાવ્યા નહિં ગણે છે, એટલુંજ નહિં પણ તે આરાધના પડતી મૂકે છે. આપણે રજારીને હસીએ છીએ, પણ એજ સ્થિતિમાં આપણે પણ છીએ. જો દેવગુરૂ ધર્મના આરાધનમાં સિદ્ધિ ન થઈ, તો લોકોત્તર દેવગુરૂ ધર્મને પણ તેવી સ્થિતિમાં આપણે લાવી નાંખીએ છીએ. દેવગુરૂ ધર્મ એ કષ્ટથી આરંધ્ય છે. કષ્ટ વખતે તેની આરાધનાની ખરી કિંમત. લગીર કષ્ટ પડે તો આપણે દેવગુરૂ ધર્મને પ્રથમ છોડીએ છીએ.

રત્ન ફેંકનાર રજારી.

આપણે બધાએ ધર્મને સાવકા છોકરા જેવો ગણ્યો છે. કાર્ય સિદ્ધિ માતાની ન થાય ત્યારે ઓરમાન છોકરાનું ખોતાણું કાઢે. હવે રોષાયમાન થઈ ગમાર ચિંતામણિને કહે છે, તારૂં નામ ચિંતામણિ કાણે પાડ્યું ? તારૂં નામજ ખોટું છે. કદી સાચું હોય તે ચિંતા ઉભી કરનાર મણિ. ચિંતા રૂપજ મણિ. જ્યારથી મારા હાથમાં તું આવ્યો, ત્યારથી મને ચિંતા થઈ છે. અરે ચિંતા કરીને રહેવાવાળો હોય તો અડચણ નથી. આતો ચિંતા દ્વારા મને મારવાનો તે રસ્તો કર્યો છે. રાખ, ઘેંશ અને છાશ વગર ક્ષણવાર જીવી ન શકું, એવો હું ત્રણ દીવસ ખાઉં નહીં. હું મરી જઈ કે બીજું કંઈ ? માટે આતો મરવાનો ઉપાય પેલા વાણીયાએ બતાવ્યો છે. એ વાણીયાએ માંગ્યું તે મેં ન આપ્યું, તેથીજ મને મારી નાંખવાનો આ પ્રસંગ રચ્યો જણાય છે. પણ હું એવો કાચો નથી કે વાણીયાના કહેવાથી ત્રણ દીવસ લાંઘણ કરૂં. આ ચિંતા કરાવનાર હોવાથી અહીંથી એવી જગો પર ફેંકી દઉં, કે ફરીથી મારી નજરે પણ ન પડે. એમ કહી રજારીએ રત્નને બહુજ દૂર ફેંકી દીધો.

એકની રીસ એજ બીજાને સંતોષનું કારણ.

‘હવે વહુની રીસ અને સાસુનો સંતોષ’ ગમારે જેવો મણિ ફેંક્યો કે જ્યદેવ તે મણિ પાસે તરત ગયો. અને દેખી પૂર્ણ હર્ષ પામ્યો. પહેલા જે હસ્તિનાપુર નગર, પહાડ,

પર્વત, ખાણો, બંદર અનેક જગો પર ફરીને ભૂખ તરસ વિગેરે દુઃખ પરિશ્રમ વેઠ્યા, તે અહીં સફળ થયા એમ તેણે ગણ્યા. મણિ પાસે જઈને પહેલા નમસ્કાર કર્યો. અને પછી હાથમાં લે છે. હવે જ્યદેવ ચિંતામણી રત્ન પામી પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ કરે છે. માર્ગમાં અનેક સંકટોનો સામનો કરતો કરતો પોતાના નગરમાં નિર્વિધિને પહોંચી જાય છે. સારી જગ્યામાં વસવાટ હોય, ઘેર કોઈ ભાગ્યશાળી આત્માના પગલાં થાય, અગર કોઈ ઉત્તમ ગાય, બળદ, અશ્વ કે હાથી કે સુંદર લક્ષણ વાળું રત્ન આવી જાય, તો ઘરની જાહોજલાલી થાય. સામાન્યકાળમાં ઉદય થાય, તો પછી ચિંતામણિ જેવી વસ્તુ હાથમાં આવી જાય પછી શું કહેવું ? રીસાયલા રખારીએ ચિંતામણી રત્ન ફેંક્યો, પણ જ્યદેવને તો સંતોષનું કારણ થયું.

પુણ્યોત્કર્ષની અજબ લીલા.

ઘેર આવ્યા પછી જે માતાપિતા એક વખત પરદેશ જવાની ના પાડતા હતા, ચિંતામણી જેવી વસ્તુ જ નથી, માત્ર શાસ્ત્રમાં કલ્પના ગોઠવી છે; એવું કહેનારા માતાપિતા રત્ન દેખીને આનંદ પામ્યા. પુત્રને આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા.

હવે માતાપિતા તે પુત્રનું લગ્ન કરવા માટે યોગ્ય કન્યાની શોધ કરે છે. એજ નગરના એક ધનવાન શેઠની રત્નવતી નામની કન્યાની સાથે વિવાહ કર્યો. ઠાઠ માઠથી લગ્નોત્સવ કર્યો. એમ કરતાં શેઠને ત્યાં પુત્ર પૌત્ર પરિવાર વૃદ્ધિ પામ્યો. વેપાર રોજગાર પણ વધવા લાગ્યો. દેશ પરદેશમાં કીર્તિ પુષ્કળ વધી. આટલું છતાં જ્યદેવ દરરોજ માતાપિતાનો ત્રિનય નમસ્કાર સેવા ભક્તિ ચુકતો નથી. હવે એજ માતાપિતા હર્ષપૂર્વક હુમારા કૂળનો દીપક વીગેરે વિશેષણોથી નવાજવા લાગ્યાં, અને અભિનંદન આપ્યું. દીન પ્રતિદિન સંપત્તિ સાધન અને આનંદ વૃદ્ધિ પામ્યા. ખરેખર પુણ્યોત્કર્ષની અજબ લીલા છે.

દીક્ષાની જડમાં ધર્મ છે.

બગીચો તૈયાર કર્યો હોય ત્યારે તો મહેનત પડે છે. પરંતુ ફળ ખાવા બધાં આવે છે. દીક્ષા થાય ત્યારે સંબંધ વગરનાને પણ કડવી લાગે છે. કયા ગામવાળાને ગુરૂ સાધુ નથી જોઈતા. ‘હુમારા ગામમાં ચોમાસું પધારો’ આમ આગ્રહ પૂર્વક વિનંતિઓ સાધુઓને કરાય છે, છતાં થતા સાધુ નથી જોઈ શકતા. પરંતુ તૈયાર થયેલા સાધુઓ માટે જોરદાર વિનંતિઓ કરે છે. છોકરાને ડરાવે છે તે કેવી રીતે ? સાંપ, ઘો વીંછીના નામે છોકરાને નથી ડરાવતા. ‘ખાવા આવ્યા’ કહી છોકરાને ડરાવે છે. એજ છોકરા જ્યારે ભણી ગણી હોંશીયાર થાય ત્યારે હુમારું કૂળ અજવાળ્યું. જન્મ આપતી માતાનું દુઃખ જોઈ શકતા નથી, પણ છોકરાને રમાડવા સહુ કોઈ તૈયાર છે. તેમ દીક્ષા લેતી વખતે કુટુંબના કલેશને કેટલાકે આગળ કરે છે, પણ જ્યારે સાધુ શાસન પ્રભાવનાના કાર્યોમાં જીવન અપનાવે છે, ત્યારે તો સહુ કોઈ દેખી આનંદ પામે છે. કહેનારા કહે છે કે ખરેખર માતાના પેટે રત્ન પાક્યો. છતાં કુટુંબીઓ દીક્ષા પાછળ કલેશ કરે તો પણ તેની

જડમાં ધર્મ છે. પણ ફેગટીઆના નશીબમાં તો હાથ ઘસવાના છે. વજ્રસ્વામીની માતાએ રાજદરબારમાં ફરીયાદ કરી. છેવટે પુત્રે તો દીક્ષાજ લીધી. માતાએ વિચાર કર્યો કે પતિએ દીક્ષા લીધી અને પુત્રે પણ લીધી. હવે મારે કોના માટે સંસારમાં રહેવું? એમ કરી માતા જે કલેશ કરનાર હતી, તેણે પણ દીક્ષાજ લીધી. ફેગટીયા દીક્ષામાં વિરોધ કરનારાને માત્ર દીક્ષાનો દ્વેષ છે. તેના કુટુંબીની દયા કે લાગણી જ હોય તો કેટલાને મદદ કરી. લગ્ન કરવા બંધ ત્યારે ચાર ખારેક માટે ગાળાગાળી બોલનારી વેવાણો જન્મતી વખતે એક પાટલે બેસી જન્મશે. એજ સાધુ માંદા થાય ત્યારે કલેશ કરનારા કુટુંબીઓ તરત દોડતા આવશે, માવજત કરશે, પણ પેલા મફતીયા કલેશ કરનારા કોઈ તપાસ પણ કરવા આવતા નથી. હવે તમામ સર્ગાવહાલા સ્વજનો બહુમાન કરવા આવે છે. જ્યદેવની સમૃદ્ધિ દેખી માળાપ સ્વજનો નગરના લોકો અંતઃકરણથી પ્રિતિ બહુમાન કરવા લાગ્યા. દેખાડવા માટે કે ખુશામત ખાતર નહિ. વરને વરની માએ વખાણ્યો તેમાં શી નવાઈ? તેમ નથી, પણ ખુલ્લે મોઢે આખા નગરલોકોએ પ્રશંસા કરી. અને અંતે જીવન પર્યંત શબ્દ રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શના સુંદર ભોગો અને ભોગના સાધનનું ભાજન બન્યો. અર્થાત્ પૂર્ણ ભોગી બન્યો. આ પ્રમાણે પશુપાળ અને જ્યદેવનું ચિંતામણી રત્ન વિષયક દૃષ્ટાંત કહ્યું. પણ દૃષ્ટાંત કહેવાનો શાસ્ત્રકારનો અભિપ્રાય કયો છે, તેમજ આ દૃષ્ટાંતથી આપણે શું ઉપનય સમજવાનો છે તે હવે આગળ વિચારીએ.

શાલીલદ્રની કથાનું રહસ્ય.

ચારે ગતિમાં આ જીવને ધર્મ રત્ન મળવું મહા મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં ભાગ્ય યોગે મળી ગયું તો. ટકવું બહુ જ મુશ્કેલ છે, અને તે માટે પશુપાળનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું. પશુપાળને રત્ન મળ્યું છતાં ટકવું નહિ. કેટલીક કથામાં માત્ર સાધ્ય લેવાનું હોય. જેવી રીતે શાલીલદ્રજીની કથામાં સાધ્ય દાનનું. સદ્ગતિ લેવાવાળાએ રખારી બનવું, ઢોર ચારવા, માતાએ દુધ, ચોખા અને સાકર માંગી લાવી એકઠા કરવા, અને ખીર બનાવવી, છોકરાને ખીર પીરસવી, અને છોકરાએ દાન દેવું; એ બધું લેવાનું નથી, પરંતુ માત્ર દાન દેવાથી પુન્ય બંધાય છે, તે દાનના પરિણામનું સાધ્ય રાખવાનું છે. તેવી કથાને શાસ્ત્રકાર કથા કહે છે, પરંતુ કથાના રહસ્યને સમજવાની જરૂર છે.

મેઘકુમારની કથાનું રહસ્ય

પર્યુષણમાં મેઘકુમારની કથા સાંભળો છો. મેઘકુમાર મોટા રાજાઓની રૂપવંતી અઢળક રિદ્ધિ લઈને આવતી રાજકુમારીઓને પરણે છે. અને છોડીને દીક્ષા લે છે. એકજ રાત્રિમાં સાધુના આવવા જવાથી સંધારામાં પુષ્કળ ધુળ એકઠી થવાથી સુખશર્યામાં પોઢનાર મેઘકુમારને ક્ષણવાર પણ નિદ્રા ન આવી. તેથી સવારમાં લગવાનને પૂછીને ઘેર જવાનો નિર્ણય કરે છે. મહાવીર લગવાન દીક્ષા આપનાર છે. મહાવીર લગવાન પૂર્વલખ સાંભળાવે છે. આગલા લવમાં હાથીના લવમાં ધર્મ ખાતર તે જીવગી શુભાવી છે. પહેલા લવના

ધર્મના સંસ્કારવાળો હાથીનો જીવ રાજકુમાર આઠ આઠ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા લે છે. તેવો જીવ ઘેર જવા માટે પરિણતિ (વિચાર) કરે છે. આપણે તો અભિપ્રાય આપી દઈએ કે ભગવાને ઠીક ન કર્યું. પણ ઘોડો રથમાંથી છુટી જાય, ભાગી જાય અને ખાડામાં પડે, તો પણ સારથિને તો ખાડામાંથી બહાર કાઢી ઉભો કરી રથમાં જોડવો જ પડે. ભાગી ગયો તો ‘ઓછો થયો’ એમ સારથિ ન બોલે. તેમ ધર્મનાયકોનું શું કાર્ય? ધર્મ છોડીને જીવ ખસી જાય, અગર ખસવાની તૈયારી કરે તો તેની બેદરકારી ધર્મ ગુરૂઓએ ન કરતાં તેને ધર્મમાં જોડે છે. હજી મેઘકુમાર બોલતો નથી, અને સવારે ભગવાન પાસે આવે છે, એટલે બોલ્યા પહેલાં તો શ્રી મહાવીર ભગવાન કહે છે કે-હે મેઘકુમાર! રાત્રે આવો માઠો વિચાર કર્યો તેં દુઃસ્થિતિ કર્યું. તે વખતે મેઘકુમાર ‘ના સાહેબ’ તેમ નથી કહેતો પણ ‘હા,’ કહે છે. અરે આપણે તો દુઃખની સામા જવાવાળા, સુખની દરકાર વગરના દુઃખની તૈયારી કરનારા, અને દુઃખને સહન કરી સંવર નિર્જરા કમાવાવાળા સાધુઓ છોએ. આવા સાધુ વર્ગમાં આવ્યા પછી દુઃખ લગાડવું તે તને યુક્ત નથી. તારો પૂર્વભવ યાદ કર. તું આગલા ભવમાં હાથી હતો. ત્યાં તિર્યચના ભવમાં પણ પ્રાણના ભોગે પરદયા પાળી, તો પછી અહીં સ્વદયા માટે કર્મ નિર્જરા માટે આટલા સામાન્ય દુઃખથી તું કેમ ડરી જાય છે? કન્યા-દાનમાં દાગીના આપવા છે, પણ ઘરની મોજડી લઈ જાય તે પાલવતી નથી. આ મૂર્ખતા ગણાય. તેમ અહીં બાહ્ય દ્રવ્યદયા માટે તિર્યચની અજ્ઞાન સ્થિતિમાં પ્રાણ અર્પણ કરનાર અહીં સ્વદયા માટે ધર્મને ધકકો મારવા તૈયાર થાય, તે ધર્મની સમજણદશાની શાખાશી કે અણુસમજણ દશાની શાખાશી? તરતજ મેઘકુમારને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. ત્યાં આંખ સિવાય આખું અંગ વોસરાવે છે. આમ સરખાવટ કરીને સમજાવવામાં આવે છે. આટલી ઝંઝી સ્થિતિમાં આવ્યા પછી આવી બાબતમાં કંટાળો લાવવો તારા સરખાને શોભતું નથી. આ કથા મેઘકુમારની કહી. કથામાં એકજ વાત પકડવાની, આગળ પાછળની વાતને સંબંધ ન હોય. દ્રષ્ટાંતમાં બધી બાબતો આપણા આત્મા ઉપર ઉતારવાની ન હોય, પણ મુખ્ય બાબતનો ઘડો લેવાનો હોય. પશુપાંખની કથા માત્ર કથા માટે કહેલ નથી. જ્ઞાત તરીકે કહેલું છે. બધા અંગોપાંગ ઘટાવવા જોઈએ. અને તે કથામાંથી રહસ્ય લેવું જોઈએ.

ભટકતા જીવની જયદેવ સાથે સરખામણી.

આ જીવ જન્મ કર્મની પરંપરા કરતો અનાદિકાળથી સંસારમાં રખડી રહેલ છે. જેમ હસ્તિનાપુર જયદેવે છોડ્યું અને બધે ભટક્યો, તેમ નિગોદરૂપ અવ્યવહાર રાશિ છોડી વ્યવહાર રાશિમાં આ જીવ આવ્યો. વ્યવહાર રાશિમાં પણ બાહર એકેન્દ્રી, બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રીયવાળો થયો. નારકી, તીર્યચ, મનુષ્ય, દેવતા રૂપે પાંચ ઇંદ્રીયવાળો થયો. તેમ દરેક સ્થાનમાં ૮૪ લાખ યૌનમાં અનંતી વખત ભટક્યો. ભટકતાં ભટકતાં મણિવતી નામની બાણ મહા મુરકેલીથી જેમ જયદેવને મળી, તેમ પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિમાં, વિકલેન્દ્રીમાં, પચેન્દ્રિમાં

પણ ઘણું લટકયો, છતાં સર્વ સામગ્રીથી ભરપૂર મણીવતી ખાણ સમાન મનુષ્ય ભવ મુશ્કેલીથી મળ્યો. જે જ્યદેવ તે આપણે આત્મા-જીવ સમજવો.

મણીવતી ખાણ અને ચિંતામણી રત્ન.

નગરી પહાડ પર્વત ખાણ ખંદર વિગેરે રૂપ ૮૪ લાખ યેનિ અથવા ચતુર્ગતિ સ્વરૂપ સંસાર સમજવો. મણીવતી ખાણ જ્યાંથી ચિંતામણી રત્ન મળે છે, તે મનુષ્ય ગતિ જેમાંથી ચિંતામણી રત્ન કરતાં અધિક એવા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ રત્નો પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ જે રત્નોના પ્રભાવથી મહા સુખવાળું પરમાનંદ પદ પ્રાપ્ત થાય છે. કોડો મનુષ્યો આ ખાણમાં આવી ગયા. કોઈને આ રત્ન ન મળ્યું. પશુપાળને મળ્યું છતાં તે નિર્ભાગીના હાથમાં ટક્યું નહિ. આથી એ સમજવાનું કે જગતમાં અનંતાનંત જીવાત્મા છતાં મનુષ્યો માત્ર સંખ્યાતાજ. તેમાં પણ કેટલાક અનાર્ય ક્ષેત્રમાં જન્મ્યા. આર્યમાં જન્મ્યા છતાં ઉત્તમ કૂળ ન મળ્યું. ઉત્તમ કૂળ મળવા છતાં, નિરોગી શરીર ન મળ્યું. નિરોગી શરીર છતાં ઈંદ્રિયોની ખામી. સંપૂર્ણ ઈંદ્રિયો, નિરોગી શરીરાર્થિક મળવા છતાં, દેવ ગુરૂનો સમાગમ, તેની વાણીનું શ્રવણ, શ્રવણ થયા પછી શ્રદ્ધા, શ્રદ્ધાપૂર્વકનો અમલ, આ બધી એક એક વસ્તુ એક એક કરતાં રાધાવેધ સાધવા કરતાં મળવી અતિ કઠીન છે. આટલી સામગ્રી તો આપણને પશુપાળ માફક મળી ગઈ. પણ પશુપાળ માફક આ સામગ્રીનો સદુપયોગ ન કરતાં, વિષય કષાયમાં એવા મુંઝાઈ જઈએ છીએ, કે ધર્મક્રિયા. ત્યાગ, તપસ્યા એ કરવું રચતું નથી, એટલે ધર્મક્રિયા ત્યાગ બતાવનારને પણ આપણે કહી નાંખીએ છીએ કે ત્યાગ તપસ્યા સંયમ એ તો લોગથી વંચિત રહેવાનું થાય છે. કેણે દેખ્યું કે સંયમ ત્યાગ-તપશ્ચી આગળ સુખ મળે છે, છતાં લોગસુખને છોડવું તે તો હથેલીમાં રહેલા મધને છોડીને કોણી પર ચોંટેલ મધને ચાટવા જેવું છે. અર્થાત્ હથેલીનું મધ ઢોળાઈ જાય છે, અને કોણીએ જીલ પહોંચે નહિ, એટલે બંનેથી લટકે. આમ ધર્મોપદેશકને આપણે સામો જવાબ આપીએ છીએ.

જૈન ધર્મની મહત્તા.

જૈનધર્મ દુનીયાથી ઉલટી દીશાનો છે. દુનીયા લોગને માને છે, જ્યારે જૈનધર્મ ત્યાગને માને છે. જૈનોના દેવગુરુ ત્યાગી, ધર્મ પણ ત્યાગમય. ત્યાગમાં ધર્મબુદ્ધિ કેટલી મુશ્કેલ તે વિચારવા જેવું છે. લોગજ દુઃખનું કારણ. ડુખાડનાર, હેરાન કરનાર લોગ છે, અને 'ત્યાગ કલ્યાણ કરનાર છે' એવી બુદ્ધિ આવવી મુશ્કેલ છે. આ વિચારથી એટલે જૈન ધર્મરૂપી ચિંતામણી રત્ન મળ્યું. મુશ્કેલીના પદાર્થો કેટલીક વખત મળી જાય. પણ ભાગ્ય ન હોય તો ટકવા મુશ્કેલ છે. સ્વપ્નમાં ચક્રવર્તિના છ ખંડનું રાજ્ય, નવ નિધાન, ૧૪ રત્નો મળી ગયા, પણ આંખ ઉઘડે ત્યારે શું? તે માટે પશુપાળ બીચારો ચિંતામણિ પામ્યો છતાં કુતુહલ ખાવા પીવાના લોગમાં તીવ્રરાગથી ચિંતામણિ તરફ બેદરકાર રહ્યો. આપણામાં

પણ કેટલાક વડેરા હોય તે પણ ભોગ માટે ધર્મને ફેંકનારા હોય. પરભવમાં રિધ્ધિ મળશે રાજા થઈશું, તે ધારી ધર્મ કરનારા હોય. તેવાને પશુપાળ જેવા જ સમજવા. જ્યદેવ ચિંતામણી ફેંકનાર ન થયો. તેમ જૈન ધર્મની મહત્તા સમજનાર ધર્મને ચિંતામણી સમજી સંગ્રહી શકે છે.

પુણ્ય વૈભવની જરૂર.

અજ્ઞાની આત્મા ધર્મરત્નને પૌદ્ગલિક-સુખની ઈચ્છાથી ફેંકનારા નીકળે તે દેખીને આપણે ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ સમજનારા હોવાથી આપણને પૌદ્ગલિક સુખ માટે ધર્મરત્નનું આટું કરવું, તે ન શોભે. પુન્યરૂપી ખડું દ્રવ્ય જ્યદેવના આત્મામાં હતું, રખારીના આત્મામાં તેવું પુન્ય ન હતું. તેવી રીતે આ જીવોમાં જેમ ચિંતામણિ-રત્ન પ્રાપ્ત કરવા માટે પુન્ય વૈભવની જરૂર છે, તેમ ધર્મરત્ન પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુણ વૈભવની જરૂર છે. વૈભવ વગરનો આત્મા ધર્મ રત્ન પામી શકતો નથી. પુણ્ય વૈભવથી અવિકલ સંપૂર્ણ નિર્મળ ગુણનો સમુદાય ધારણ કરનાર આત્મા જીનેશ્વરના ધર્મરૂપી ચિંતામણી રત્નને પામી શકે છે.

માનવ જીવનની સફળતા.

આ મનુષ્ય ભવ 'દુઃસ્વનિમિત્તમપીદમ્' અર્થાત્ દુઃખના કારણભૂત છે. મનુષ્ય ભવ મળવામાં પણ દુઃખના કારણ સ્વરૂપ છે. તેમજ જગતમાં જે જે દુઃખો છે, તેનું મોટું કારણ હોય તો આ મનુષ્ય ભવ છે. સાતમી નારકીમાં જનારા આત્માઓ હોય તો મનુષ્યો. અપવાદ રૂપે મત્સ્યો છે, પણ તેમાં મૂળ કારણ તો મનુષ્યપણું છે. તેમજ મનુષ્યગતિ મેળવવા માટે પણ પૂર્વે દુઃખ સહન કરવું પડે છે. તેથી શાસ્ત્રોમાં દેવભવ દુર્લભ ન કહ્યો પણ 'દુલ્લહે સ્વલ્લ માણસે મહે' અર્થાત્ મનુષ્યભવ જ દુર્લભ છે. મોક્ષની નીસરણીરૂપ ચારિત્ર પણ મનુષ્ય ગતિમાંજ મળી શકે છે. જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની ત્રણે એકી સામટી આરાધના કરાતી હોય, તો માત્ર મનુષ્ય ભવમાંજ થાય છે. આ મનુષ્ય ભવનો જો સદુપયોગ કરશે તો મોક્ષ મેળવી આપનાર છે, અને જો દુરુપયોગ કરીને વિષય-કષાય ૧૮ પાપ-સ્થાનક સેવનમાં વેડફી નાંખશે તો આજ મનુષ્યપણું ભયંકર દુર્ગતિના દુઃખમાં ધકેલી દે છે.

અકામ-નિર્જરાનો અજળ ચમત્કાર.

વર્તમાન કાળની અપેક્ષાએ મનુષ્યગતિ સારી, પણ અનુપયોગ કર્યો તો ઢોર કરતાં હલકો છે. એક માણસ પાસે મીલકત છે, પણ ફના કરે છે. નવું દેવું વધારે છે. તે ખરાબ ગણાય, અને દેવું પતાવે તથા નવી મુડી ઉભી કરે તે સારો ગણાય. તીર્થંચો આગળ કરેલા પાપો ભોગવી અકામ નિર્જરા કરી ઘણે ભાગે દેવગતિનું આયુષ્ય અને પુન્ય બાંધે છે. દેવતાઓનું થાળું તીર્થંચો પુરે છે. પરંતુ મનુષ્યોથી પુરાતું નથી. ગર્ભજ મનુષ્યો ગણતરી નાજ, માત્ર ૨૯ આંકની સંખ્યાવાળા. અસંજિ-મનુષ્યો કે તીર્થંચો દેવલોકે ન જાય. વગર

ઈચ્છાએ ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તડકો, પીડા સહન કરવા દ્વારાએ જે નિર્જરા કરે છે, તે અકામ નિર્જરા કરે છે. તેથી તેઓ દેવતા થાય. શૂલપાણી યક્ષ કોણ ? તે આગલા ભવમાં બળદ હતો. તેના સાંધાઓ તૂટી ગયા હોવાથી માલીકે એક ગામમાં પૈસા આપી ખાવા પીવા માટે વ્યવસ્થા કરી હતી, પણ ગામવાળાએ તેની કશી ચિંતા ન કરી. કોઈ બાઈ પાણીનું ગેડું ભરીને આવતી દેખે તો હમણાં મને પાણી પાશે, ઘાસનો ભારો લઈને કોઈ આવે તો હમણાં મને ખાવા પુજો આપશે. તેમ છતાં કોઈપણ પાણી કે પુજો આપતું નથી. વગર ઈચ્છાએ ભૂખ તરસ સહન કરી, અકામ નિર્જરા કરી શૂલપાણી યક્ષ દેવતા થયો. આ ઉપરથી સમજાશે કે અકામ નિર્જરાનો અજબ ચમત્કાર છે, કે જેથી તિર્યચપણું છોડી દેવ થયો.

મનુષ્ય જીંદગીનો સદુપયોગ કરતાં શીખો.

જાનવરની જીંદગી પહેલાના પાપોને ખપાવનારી. આપણી જીંદગી પહેલાના પુન્યોને ખાનારી. આગલા ભવના પુન્યોદયથી મનુષ્ય થયો. આપણે ગયા ભવની મુડીજ ખાયા કરીએ છીએ, અને નવી પેદા કરતા નથી. મનુષ્યપણા જેટલી પણ મુડી ટકાવી રાખીએ તો રાંડી રાંડ બાઈ જેવા તો ગણાઈએ. રાંડી રાંડ બાઈ વ્યાજ બાઈ ને મુડી સાચવે, કેટલીક તો મૂળ મુડીમાં પણ વધારો કરે, પણ ઘટાડો તો નજ કરે. આપણે તો મોક્ષ કે દેવલોક ન મેળવીએ, પણ મનુષ્યપણું જો સાચવી રાખીએ, તો રાંડી રાંડ બાઈ જેવા પણ ગણાઈએ. આપણે ચતુર વેપારી કોમ ગણાઈએ. મનુષ્યપણા જેટલી સ્થિતિ ટકાવી ન રાખીએ, અને તિર્યચ કે નરક ગતિમાં જઈએ એવાંજ કાર્યો અહીં કરીએ; તો રાંડી રાંડ બાઈ કરતાં પણ ગયા, કે મળેલું મનુષ્યપણું પણ આવતા ભવ માટે ટકાવી ન રાખ્યું. મનુષ્યપણું આવતા ભવમાં મેળવવું, એ આપણા હાથની વાત છે. એવી કાર્યવાહી કરવી કે જેથી સદ્ગતિજ મળે. પરંતુ દુર્ગતિને લાયકની કાર્યવાહી તો તુરત છોડી દેવી. દુરુપયોગ થતો અટકાવવો, અને સદુપયોગ ન થવાથી ભવ હારી જવાય છે, તે વાત ન ભૂલવી.

ભરત મહારાજની ભવ્ય વિચારણા.

ભરત મહારાજને કહેવું પડ્યું કે મારા કરતાં નાર્તિક સારા. તે કેવી રીતે ? તે ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત કહેવાય છે. એક રખારીને બકરી ચારતાં ચારતાં કોઈકનો માર્ગમાં પડી ગયેલ હીરો જડયો. રખારીએ બકરીના ગળે બાંધ્યો. બજારમાંથી બકરીને લઈને રખારી પસાર થતો હતો. માર્ગમાં એક ઝવેરીએ બકરીના ગળામાં હીરો દેખ્યો, હીરો જ છે. ઝવેરીએ વિચાર કર્યો કે આ રખારી પાસે જો હીરાની માંગણી કરીશ તો નહીં આપે, માટે આખી બકરીની માંગણી કરવા દે, એમ કરીને, બકરી વેચવી છે ? હવે વેપારી માંગણી કરે એટલે રખારીએ વિચાર્યું કે ગમ્યાની વસ્તુ છે તો માગું તે કીંમત આપશે, પણ રખારી માંગી માંગીને શું માંગે ? પાંચ રૂપિયા આપે તો આપું. ઝવેરી કસવા બંધ છે કે ના ભાઈ પાંચ તો નહીં ત્રણ રૂ. આપું. રખારી આગળ ગયો. પાડોશમાં બીજી દુકાને ઝવેરી હતો તે રાહજ નેઈ

રહ્યો હતો, કે ત્યાંથી આવે કે ગમે તે કીંમત આપી લઈ લઉં. પહેલો ઝવેરી વિચાર કરે છે કે ક્યાં જવાનો હતો, હમણાં પાછો આવશે. જોડેની દૂકાનવાલાએ પૂછ્યું કે આને ગળે શું બાંધ્યું છે ?, પત્થર છે. શું લેવું છે. પાંચ રૂપીયા, સાડાં પાંચમાં રાજી છે ને ?, પાંચ રૂપીયામાં હીરો રખારીએ આપી દીધો. ખીજે દહાડે બકરી લઈને બઝારમાંથી નીકળ્યો. પેલા ઝવેરીએ બોલાવ્યો. અદ્યા ગળે બાંધ્યું હતું તે ક્યાં ગયું ? અરે એ તો પથરો હતો તે પાંચ રૂપીયામાં વેચી નાંખ્યો. અરે મૂર્ખા ! પથરો ન હતો પણ હીરો હતો. પાંચમાં ક્યાં આપી દીધો ! રખારી ઝવેરીને કહે છે, કે હું મૂર્ખ કે તમે મૂર્ખ. હું તો પથરોજ સમજતો હતો, તમે તો હીરો નાજીતા હતા છતાં જો રૂપીયા માટે ખોયો. બેની કસર કરતાં હજારોની કમાણી ગુમાવી. માટે આપણા બેમાં મૂર્ખ કેણુ ? મારે તો પત્થરના પાંચ ઉપજ્યા; તેમ ભરત મહારાજ વિચાર કરે છે કે હું ધર્મની કીંમત સમજું છું ને ધર્મ કરતો નથી. નાસ્તિકો પુન્ય પાપ ન માને, તેવાના હાથમાં ધર્મ આવીને ચાલ્યો જાય, તેમાં મૂર્ખાઈ ન ગણાય. પણ ઝવેરીની દૃષ્ટિએ પડેલો હીરો પાંચ રૂપીયામાં ચાલી જાય તો કેવી દશા !, હું પુન્ય પાપ માનવાવાલો છતાં પાપથી દૂર ન રહું; આરંભ સમારંભ વિષય કષાયમાં પડી રહું ને પુન્ય પેદા ન કરું તો મારા જેવો મૂર્ખ કેણુ ? ધર્મ જેવું રત્ન હાથમાં આવેલું ચાલ્યું જાય તે પશુપાળને શોભે, પણ મારા જેવાને ન શોભે. આમ ભરત મહારાજ સ્વરૂપ પોતાના આત્મા માટે વિચાર કરી રહ્યા છે. શાસનમાં ભરતરાજ મશહૂર ઝવેરી છે. માનવ જીવનને ચિન્તામણી રત્ન જેવો ગણીને જીવન નકામા પાણીની ભપકા ચાલ્યું જાય છે તેનો વિચાર કરે છે.

મનુષ્ય પણાને સફળ કરે.

આ મનુષ્ય ભવ મળવો મુશ્કેલ છે. જેમ પહાડ ઉપરથી ધસાતા ટીચાતા પત્થરો જ્યાં નદીનું મુખ આવે, ત્યાં આગળ તેમાંના કેઈ પત્થરો ખુણાં ખાંચા વગરના ગોળાકાર બની જાય છે. તેમ આ જીવ પણ ચારે ગતિમાં અથડાતો પીટાતો કુટાતો લઘુકર્મી બની મનુષ્ય અણધાર્યો બની ગયો. અટોલ પત્થરને અથડાવામાં હિસાબ શો ? તેમ આ જીવને મનુષ્યપણું પામવા પૂર્વે અથડાયાનો હિસાબ નથી. અટોલ પત્થરમાં એક નિયમ, સુંવાળો થયો એટલે બસ. અહીં મનુષ્ય થયો એટલે અંતર મુદૂર્તનું જ માત્ર કામ. મોક્ષની નીસરણીના ૧૪ પગથીયા તેમાં ૧૧માં પગથીયા સુધી પહોંચેલો આત્મા પડે અને આથડે, તે સીધો નિગોદમાં ઉતરી જાય. મન:પર્યવ જ્ઞાન પામેલો આત્મ પણ તરત મરીને નિગોદમાં જાય. મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ૧૬૫૮૩ હાથી પ્રમાણ રૂશનાઈના ઢગલાથી લખી શકાય, તેવા પૂર્વોના જ્ઞાનવાળા પણ પ્રમાદ-વશથી પછડાઈને ગળડીને ૧ લે ગુણસ્થાનકે આવીને નિગોદમાં ઉતરી ગયાં, અને ઉતરી જાય છે. આવું મનુષ્યપણું ટકાવવું બહુજ મુશ્કેલ છે. આવા આત્માએ પણ નિગોદમાં અદ્ય-પ્રમાદ કરતાં ઉતરી જાય, તો વિષય કષાય રાજ્ય રાણીમાં ખુંચી ગયેલાઓની શી સ્થિતિ થશે ? કોટિદ્વજને ઘેર છાકરો અવતર્યો, કમાવા ગયો નથી, પણ કોડનો માલીક જનમતાની

સાથે થઈ ગયો. કોડની કિંમત નહિં સમજનાર તે મિલકતના ફના ફાટીયા કરવા મંડી ગયો, દુરૂપયોગ કરવા મંડી ગયો તો શી હાલત થશે? તેમ આવો મનુષ્યલવ મળી ગયો, અને દુરૂપયોગ કર્યો તો આગલા લવમાં શી દશા? આ ખીના દરેકે વિચારવા જેવી છે માટે આ મનુષ્યપણું પામીને સફળ કરવા જેવું છે, અને તેનો સદુપયોગ કરવા લાયક છે.

તરવારની જેમ મનુષ્યપણું તારનાર નથી.

શેઠીયાની તરવાર માપક વગર ઉપયોગે મનુષ્યપણું કાર્ય સિદ્ધ કરનાર નહિજ બને. એક શેઠ છે, અને પાડોશમાં ગરાસીયો રહે છે. ગરાસીયો તરવાર ખાંધીને પ્રેરે છે. શેઠે ગરાસીયાને પુછ્યું કે આ શું છે? અરે એનાથી તો ચોર ધાડપાડુ જોતાંની સાથે ભાગી જાય તેવી છે. હેં આવી જખરી છે? તો મને આપ. પોલીસને વરસો વરસ ખોળી તરીકે ધનામ આપો તેની ફીકર નહિં, પણ જે વરસે ન આપો તે વરસે ખુરા હાલ કરે. ગરાસીયો સમજે છે કે આ વાણીયાને તરવારનો ઉપયોગ કરતાં આવડતો નથી, અને માંગે છે. ના કહીશ તો ખીજાઈ જશે. શું કરવું? રસ્તામાં ચોરો મળશે તો તે તરવારથીજ તેનું માથું ઉઠાવી મુકશે, અને જગતમાં હું ભુડો ગણાઈશ; છતાં આપવા તો દો, પછી જોયું જશે. ઘરમાંથી તરવાર આપી. શેઠ પણ ગરાસીયાની માપક કમ્મરે ખાંધી ખીજે ગામ જવા નીકળ્યા. પેલો ગરાસીયો મોં ઉપર બુકાણી ખાંધીને ખીજે રસ્તેથી સામો આવ્યો. શેઠ મનમાં વિચાર કરે છે કે મારા પાસે તરવાર છે ને, આ સામો કેમ આવે છે?, પણ એને ખબર નહીં હોય કે મારી પાસે તરવાર છે. જો તેને ખબર હોત તો આ તરવારથી જરૂર તે ભાગી જાય. ખરેખર ગરાસીયાના કહેવા મુજબ તરવાર તેનું કામ કરતી જણાતી નથી. હવે શેઠ કમ્મરેથી ઉતારીને નીચે મુકીને તરવારને કહે છે કે “તરવાર બા! તરવાર બા! તારા માલીકને ત્યાં જે કાર્ય કરતી હોય તે તુરત કર.” તેમ કહેવાથી તરવાર શું કરે? આ સ્થળે કથાનો ઉપનય એ છે કે બધા સિધ્ધોને મનુષ્યપણા રૂપી તરવારે તાર્યા છે, પણ શેઠીયાની તરવાર માપક આ મનુષ્યપણું તારી ન દે. તરવારનો ઉપયોગ કરે તો ખચાવી દે, તેવી રીતે મનુષ્યપણાનો સદુપયોગ કરે તોજ કામ કરે.

ધર્મ રત્નની પ્રાપ્તિ માટેજ મનુષ્ય લવ.

ધર્મરૂપી રત્ન મેળવી શકાય તોજ મનુષ્યપણાનું ફળ મેળવ્યું ગણાય. ખાવા પીવા વિષયો ભોગવવા માટે મનુષ્યપણું સાડ માનતા હોતો વિદ્યાતાને ધિક્કારવી જોઈએ. કારણ કે મનુષ્યપણામાં ભોગો બહુજ મોંઘા છે. અહીં ભોગો ભોગવવા એટલે માથું ફોડીએ ત્યારે શીરો ખાવા મળે. તિર્યચના લવોમાં વગર મહેનતે દ્વિતીયના વિષય-ભોગો મળી જાય. તમારે કન્યા લાવવી હોય તો કેટલી જવાબદારીની મુશ્કેલી? કુતરાને સ્ત્રી ભોગ માટે કઈ જવાબદારી? તમારે પરણ્યા પછીની ભરણપોષણની જવાબદારી. તિર્યચને કાંઈ પણ જવાબદારી નથી. મનુષ્ય જીવંતી સુધી સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરવા કાયદાથી બંધાયેલ છે. આ વસ્તુ તમારા પરણેલા છોકરા સમજ્યા છે? તમો કહો છો કે નાના બાળક દીક્ષામાં શું સમજે? પણ

તમારા છોકરા લગ્નની જવાબદારી સમજ્યા છે? ખાચડી ૧૦૦) રૂપિયા કમાતી હોય તો પણ કાયદાની રૂએ તમારે ભરણ પોષણ આપવું જ પડે. આ સમજણ તમારા છોકરાને તમે પરણાવતી વખતે આપી છે? અહીં સાધુ થનાર નાનો બાળક હશે, તે પણ ઘેર સાધુ વહોરવા આવશે તો કહેશે કે છોકરીથી સાધુને ન અડકાય, મહારાજથી ગાડીમાં ન બેસાય; સીનેમાં નાટક ન બેવાય. આમ જૈનેના નાના બાળકો પણ સાધુના આચારો સમજે છે. ૭૦ વરસનો મુસલમાન શૌચ નહીં સમજે, અને પાંચ વરસનો બ્રાહ્મણ છોકરો શૌચ બરાબર સમજશે. જૈન કુળમાં સાધુપણની જવાબદારી સહેજે સમજાય છે, પણ લગ્નની જવાબદારી અને જોખમદારી સમજાતી નથી. મનુષ્યપણમાં વિષયો, વિકારો અને ભોગો મોંઘા અને જવાબદારી-જોખમદારીવાળા છે. તીર્થયાત્રામાં મોંઘા અને જવાબદારી તથા જોખમદારી વગરના છે. મીઠાઈવાળાને ત્યાં રસનાનો વિષય કીડીને મફત મળે છે. ભમરાને રાજ-બગીચાના કમળો સુંઘવાના મફત મળે છે. પક્ષીઓને રાણીનું રૂપ જોવું હોય તો રોકડો વગર જોવા મળે છે. પશુઓને વગર જવાબદારીએ સ્ત્રીનું સુખ મળે છે, તેમજ રાજાને ત્યાં સુંદર ગાયનો પણ સાંભળી શકે છે. અર્થાત્ તેને કોઈ હાંકી કાઢતું નથી. પરંતુ તે જગોપર કોઈક મનુષ્ય કંદોઈને ત્યાં ખાવા જાય, રાજાના બગીચામાં ફુલ સુંઘવા જાય, રાણીનું રૂપ કે સંગીત સાંભળવા જાય તો તરત પહેરેગીર પકડે છે; અને પશુને કોઈ રોકતું નથી. વિષય ભોગો માટે મનુષ્યપણું સાંઝે માનતા હો તો વિધાતાને શ્રાપ દેજો, કે કર્મે મને મનુષ્ય બનાવ્યો જ કેમ?, મનુષ્ય જીવન તો ધર્મરત્ન મેળવવા માટેજ ઉપયોગી છે.

ઉત્તમ સાધનથી ઉત્તમોત્તમ મેળવો.

મનુષ્ય-ભવરૂપી ચંદ્રહાસ તલવાર મળી. તેનો-ઘાંસ કાપવારૂપ વિષય કષાય કે આરંભ સમારંભ કરવામાં ઉપયોગ કરે તો મૂર્ખ ગણાય. ઘાંસ કાપવા માટે તો સામાન્ય દાતરડું ઉપયોગમાં લેવાય, પરંતુ ચંદ્રહાસ જેવી કિંમતી તરવારથી ઘાસ કાપનાર મૂર્ખ ગણાય. જો કે ઘાસ કષાય, પણ ઉત્તમ વસ્તુનો ઉપયોગ અધમ વસ્તુ માટે કરાય તો નરી અવિવેક દશા ગણાય. તેમ મનુષ્યપણાનો ઉપયોગ મનુષ્યગતિથી સાધ્ય ધર્મરત્ન મેળવવામાં ન કરતાં સર્વ ગતિમાં સાધ્ય એવા ભોગોમાં અને વિષયોમાં કરે. એના જેવું બીજું શું શોચનીય હોઈ શકે?, અર્થાત્ જનનવર કરતાં મનુષ્યે વધારે શું કર્યું?; ઉત્તમોત્તમ ઉત્તમ મનુષ્યપણાથી ધર્મરત્ન મેળવો. માળા કરનાર પક્ષીઓ પોતાનું ઘર-માળા બાંધે છે. રક્ષણ કરે છે. પક્ષીઓ પશુઓ પણ પોતાનાં બચ્ચાનું ઉછેર-રક્ષણ-પોષણ સ્નેહથી કરે છે. કુતરે કે ગાય પોતાનાં બચ્ચાને જન્મ આપે, તે વખતે માલીક પણ જો પાસે જાય તો કુતરે કરડવા દોડશે, અને ગાય શીંગડું મારશે. કારણ કે પોતાના બચ્ચાં ઉપર પ્યાર હોવાથી ધરધણીના માલીકનો પણ તે જનનવરને ભરોસો હોતો નથી. સંતાનનું પાલન પોષણ રક્ષણ જનનવરો પણ કરે છે. અને તમો પણ કરો છો; તેથી તમો વધી જતા નથી. વસ્તુતઃ તેમાં મનુષ્યભવની સપ્તગતા નથી. પાપરૂપ વિષય કષાયનો ત્યાગ કરી કુટુંબ, સગાં સ્નેહી પુત્ર, સ્ત્રીતા રંગ રાગમાં રાચ્યા વગર ધર્મરત્ન પ્રાપ્ત કરી વિવેક પૂર્વક વર્તો તોજ મહા મુશ્કેલીથી મળેલું મનુષ્યત્વ

સફળ થાય. કુદરતે મળી ગયેલું મનુષ્યપણું તેનું રક્ષણ કુદરત નહીં કરે. મળેલા ધર્મરત્નનું રક્ષણ આત્મવીર્યજ કરશે. પશુપાળે ચિંતામણિ રત્ન મેળવ્યું પણ ગેરસમજથી પોતાના હાથેજ અમૂલ્ય અલભ્ય તે રત્ન ફેંકી દીધું, તેમ આપણે પણ આપણો આ ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ અણસમજણથી પ્રમાદમાં ગુમાવી નાખીએ છીએ. તે ન ગુમાવતાં ઉત્તમ સાધનથી ઉત્તમોત્તમ ધર્મ ચિંતામણિ મેળવો.

મળતાં ક્ષણ. પણ રક્ષણમાં જીવન.

ચક્રવર્તિને ઘેર પ્રથમ પુત્ર જન્મ્યો, પણ તરતજ મરી ગયો. કહો કે તે જીવે શું મેળવ્યું? પાટલી કુંવર તરીકે તે રાજપુત્રે જેટલું ગુમાવ્યું નથી, તેના કરતાં તો મનુષ્ય થયો અને ધર્મરત્ન ખોયું તો ધર્મરત્ન કમાવનારના લવોલવ બગડે છે. રાજપુત્રે એક ભવનું રાજ્ય ગુમાવ્યું, અને શ્રાવકકૂળમાં આવેલા આત્માએ તો અનેક જન્મો સુધી સુખ આપનાર ધર્મરત્ન ગુમાવ્યું. સામગ્રી સંયોગના સુઅવસરમાં કાર્ય ન સાધી શકીએ, તો સામગ્રી વગરના કાળમાં શું સાધી શકવાના હતા?, શક્તિ સંપૂર્ણ, શસ્ત્રો સંપૂર્ણ, સંયોગ-સાધનો બધું અનુકૂળ હોય, તે વખતે કર્મશત્રુને લડાઈ ન આપીએ તો કયે ટાઇમે કર્મશત્રુને જીતી શકીશું? જ્યાં અનાર્ય-ક્ષેત્ર, પાંચ ઇંદ્રિયની ખામી, આયુષ્ય ટુંકું, રોગી શરીર, ઉત્તમ કુળ નહિ, દેવ ગુરૂનો સમાગમ નહિ, ધર્મ શ્રવણ નહિ, હેય-ઉપાદેય સમજાય નહિ, સાધર્મિક લાઇઓનો સહવાસ નહિ, એવા વખતે તમો શું સાધી શકવાના છો? નીસરણી ઉપરથી ઉતરતાં એકાદ ઠેસ વાગી તો છેક નીચેજ ગળડી પડવાનો. અહીં મનુષ્યભવમાં પ્રમાદથી એકાદ ઠેસ વાગી તો નરક નિગોદ સુધી ગળડી પડીશ, માટે આત્માએ વિચારી રાખવું કે પછી પત્તો નહીં ખાઇશ. માટે મહાનુભાવો! જે ધર્મરત્ન પામ્યા છો તેને ગુમાવી ન નાંખો. ધર્મરત્ન મળે મીનીટમાં, પણ રક્ષણ જીવંત સુધી કરવાનું. સ્ત્રીને દાગીનો કે પુત્ર મળે મીનીટમાં, પણ પાલન રક્ષણ જીવંત સુધી કરવાનું છે. ધર્મરત્ન પામવું મુશ્કેલ તે કરતાં જતન-રક્ષણ કરવું બહુજ મુશ્કેલ છે. ધર્મરત્ન મળ્યા પછી ઘરનું રમકડું ગણી લેવાય છે. પૂજા કરવાની ટેવ પડી જાય પછી પ્રભુમૂર્તિ તરફ કંઈ દ્રષ્ટિ થઈ જાય છે? એક ગભારામાંથી બીજા ગભારામાં લઈ જાય લઈ આવે તેનો અર્થ શો? ઢીંગલા ઢીંગલી ફેરવે તેમ લેઈ જાય અને લેઈ આવે. પૂજાની જેમ બીજી ચીજમાં પણ સમજી લેવું. ભણવાની લાગણી થાય પછી ભણેલું ભૂલી કેમ જવાય? તેમ જયણા-સામાયિક પ્રતિક્રમણ વિગેરે ધર્મ કાર્યોમાં મંદાહર નિરપેક્ષ થવું, એટલે ધર્મરત્ન મળ્યા છતાં તે રત્નને ટકાવવું રક્ષણ કરવું બહુ મુશ્કેલ છે.

અંતિમ-પશ્ચાતાપ.

ભવિતવ્યતા યોગે આ જીવ અવ્યવહાર રાશીમાંથી વ્યવહાર રાશીમાં આવી બાહરપણું પામ્યો, બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રિયવાળો વિકલેન્દ્રિય બન્યો, પાંચ ઇંદ્રિયવાળો થયો, સંજી થયો, અને મનુષ્ય થયો; અહીં સુધી તો આ જીવ ભવિતવ્યતા યોગે આવી પહોંચ્યો. આટલી વસ્તુ પ્રયત્ન વગર પણ સિદ્ધ થઈ ગઈ. તે વસ્તુઓમાં અત્યારે કંઈ સાધવાનું નથી. ભવાંતરની અપેક્ષાઓ ભલે થયેલી છે. મળેલી વસ્તુનો ઉપયોગ કયો હોઈ શકે? તમને ધૂળની પણ

કિંમત છે. નાનો છોકરો ચોપડામાં લખવા ઉપર નાખવાની રેતી ફેંકી દે, તો તમે ઠપકો આપો છો, કારણ કે રેતી-ધૂળની પણ તમે કિંમત સમજો છો. પણ દુધ ઘી ઢોળાઈ જાય તો ઢોળનાર ઉપર કોધ કરો છો, કારણ કે તેમાં ઘી દુધની કિંમત તમે સમજ્યા છો. પરંતુ જીંદગીના વરસો, મહીનાઓ, દિવસો, કલાકોના કલાકો નકામા ગયા, તેની ધૂળ જેટલી પણ કિંમત તમે આંકી નથી. આટલાં વરસોમાં આત્માએ શું મેળવ્યું અને શું ગુમાવ્યું તેનો હિસાબ ઘડીભર પણ તપાસ્યો છે ખરો? જીંદગીની ધૂળ જેટલી પણ કિંમત ગણી હોત તો જીંદગી સાટે શું મેળવ્યું અગર શું મેળવવા લાયક છે; તેનો વિચાર જરૂર કરત. મનુષ્ય જીંદગીની એક મીનીટની કિંમત દેવતાની જીંદગીના ૨) કોડ પડ્યોપમ બરાબર છે. એક સામાયકમાં દેવતાનું આયુષ્ય ૯૨૫૯૨૫૯૨૫૩ પડ્યોપમ બંધાય. તેલ ઘી દૂધ શા ભાવે લાવું છું, શા ભાવે વેચું છું?, તેમાં લાભ નુકસાનનો વિચાર કરીને લેવાય છે; અને વેચાય છે. આ મનુષ્ય જીંદગીની એક મીનીટની કિંમત શાસ્ત્રકારો જેટલી કહે છે, તે પ્રમાણે તેની કિંમત તમે ઉપજાવો છો કે નહિ? હું દરેક ક્ષણે કેટલું ગુમાવું છું? તેનો વિચાર કોઈ દીવસ આવે છે? સીઝનમાં (મોસમમાં) આજસ કરીને બેસી રહે અને મોસમ પુરી થાય એટલે પસ્તાવો કરે, પણ પાછળથી પસ્તાવો કરે તેમાં શું વળે? એમ આખી જીંદગી વેડકી નાંખે અને આખર વખતે પસ્તાવો કરે કે આખી જીંદગી સુધી પેટ ખાતર, એક શેર અનાજ માટે, અનેક જુઠા પ્રપંચો કર્યા, એટલુંજ નહિ પણ ઘણા પાપ કર્મો કરી આ આત્માને ભારી કર્યો અહીં આ કર્મચેતુ પડી રહેશે, આમાંથી મારા સાથે કંઈ પણ નહીં આવે, ફોગટ મેં મારી જીંદગી ગુમાવી; ધર્મરત્ન મેળવવાને બદલે પાપરૂપી પથરાઓ માથું ફેાડે તેવા મેળવ્યા. હવે આવતા ભવમાં માફ શું થશે? નરક તિર્યંચ ગતિમાં પરાધીનતા આદિનું દુઃખ દીર્ઘકાળ સુધી ભોગવતાં પણ મારો છુટકારો નહિં થાય. ખરેખર? મનુષ્યભવ મેં એળે ગુમાવ્યો. આવા મનમાં ને મનમાં પશ્ચાતાપના વિચારો કરે, પણ હવે થાયશું? અર્થાત્ પારકી પંચાયતમાં જીવન વેડપાઈ ગયું હવે પશ્ચાતાપ કરે વળે શું?

પ્રેરકની પુનીત પ્રેરણા.

આ જીવ આખા જગતની ભાંજગડ કરે છે, પણ પોતે પોતાની ભાંજગડ કરતો નથી. આંખમાં એક મોટો દુર્ગણ, આખા જગતને આંખ દેખે, પણ પોતાની અંદર રહેલા કણુને આંખ દેખતી નથી. પોતાની આંખ લાલ થઈ હોય તો પોતે દેખી ન શકે, પણ પારકાની દેખી શકે; તેમ આત્મા પોતાનામાં રહેલા અવગુણોને પોતે જોઈ શકતો નથી. એ ક્યારે જોઈ શકે? જો ધર્મરત્ન આવ્યું હોય તો પોતાનામાં રહેલી ખામી જરૂર સમજી શકે. આવું ધર્મરત્ન મળ્યા છતાં સાચવવું ટકવું બહુ મુશ્કેલ છે. મનુષ્યો પૈસાવાળા થાય ત્યારે આપત્તિના ઢગલા પણ સાથેજ ખડા થાય છે. ચોરો દરિદ્રના મકાન તરફ નજર કરતાં નથી, પરંતુ ધનવાનોના ઘર તરફ નજર કરે છે. જુગારીઓ પણ માલદારને ફસાવે છે. માલદાર થયો એટલે ચોર લુટારા રાજા વ્યસનીઓની નજર તે તરફ ફરે, તેમ ધર્મરત્ન આપણા પાસે

આવું ત્યારે પાપ-સ્થાનકો, કષાયો, અંતરયોની નજર ધર્મિ તરફ દૂરે. તે વખતે પાપો અને કષાયોથી દૂર રહેવું સારે પડે છે. એટલાજ માટે જણાવું છે કે પ્રાપ્ત થએલા ધર્મ રતનનું રક્ષણ અતિ મુશ્કેલ છે. પશુપાળ પાસે ચિન્તામણિ રત્ન અને તેનો વિધિ પણ આવી ગયો હતો. વિધિના સમગ્ર સાધન લાવી શકે તેમ હતું, પણ ગેર સમજણથી રત્ન ફેંકી દીધું. તેમ આપણે જીવ ધર્મ રત્ન પામ્યા પછી પ્રેરક મુડ મળ્યા હોય, વિધિ કર્યા ન કર્યાનો લાભ તોટો સમજવનાર સદ્મુડ પણ હોય, તો પણ મોહાધિન બનેલો આત્મા પ્રેરકનો પુનિત સાચો ઉપદેશ લક્ષ્યમાં લેતો નથી; માટે પ્રેરકની પુનિત પ્રેરણા સપ્રણ કરે.

કથાનું અંતિમ.

જ્યારે જયદેવ શાસ્ત્રમાંથી ચિંતામણિ રતનનાં લક્ષણ અને તેના ગુણો ફાયદા બાજે છે, ત્યારે ખીબ સનેહને પત્થર સમાન માને છે. એવીજ રીતે વિવેકી આત્માએ શાસ્ત્રમાંથી જેઓ આત્માદિક અવીન્દ્રીય પદાર્થો, કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, વીતરાગતા, અનંતુ સુખ, મેક્ષાનુ સુખ બાજે છે, તેઓ જન્મ મરણ વૃદ્ધાવસ્થા આદિ વ્યાધિ ઉપાધી ઇષ્ટ વિચોગ અનિષ્ટ સંયોગ રૂપ દુઃખ બ્યાં લગીર પણ નથી, તેવું શાશ્વતું ધામ આ ધર્મ રત્ન દ્વારા મેળવી શકાય છે એ સમજે છે. એટલે જગતના પૌદ્ગલિક સુખને દુઃખરૂપ માને છે, અને માત્ર મોક્ષ સુખજ મેળવવાનો દઢ નિશ્ચય કરે છે. પોતાના નગરમાં એ રત્ન ન મળ્યું તો પરદેશમાં અનેક પહાડો પર્વતો જળ સ્થળ માર્ગો ખાણોમાં ફર્યો પણ કંટાળ્યો નહિ, તેમ આ જીવ પણ દેવલોકાદિમાં ગયો. ત્યાં ધર્મ રત્ન ન મળ્યું તો મનુષ્ય ગતિરૂપ ધર્મરત્નની ખાણ તરફ જ્ઞાની ગુરૂના સમાગમ અને ગુરૂના ઉપદેશથી પહોંચ્યો. ત્યાં ઘણી શોધ કરી, છેવટે ચિંતામણિ રત્ન નજરે પડ્યું ત્યારે અપૂર્વ આનંદમાં આવી ગયો. આવી રીતે જ્યારે સમ્યક્ત્વ રૂપી રત્નની પ્રાપ્તિ આ જીવને થાય છે, ત્યારે કોઈ વખત ન અનુભવેલ એવો અપૂર્વ આનંદ આ આત્માને પણ થાય છે. આ રત્ન પામ્યા બાદ સંસારના સુખો સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર તરફ મમતા લાવ એછો થતો બાય છે, અને સિદ્ધિ ઉપર વધું મમતા વધતી બાય છે. આ રત્ન મળ્યા બાદ ઉત્તરોત્તર આત્મિક રિદ્ધિ સંપત્તિ આબાદી વધતી બાય છે. યાવત્ જયદેવની કિર્તિ જેમ પરદેશ સુધી ફેલાઈ હતી, તેમ ધર્મરત્ન પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ આત્માની કીર્તિ અમરલોક સુધી ફેલાઈ બાય છે. હંમેશ માટે સંસારમાં સુખનું લાજન જેમ જયદેવ બન્યો, તેમ અનંતાકાળ સુધી આ આત્મા આ ધર્મ રત્નના પ્રતાપે સુખનું સર્વદા લાજન બનશે. આ દૃષ્ટાંતના દરેક વાક્યમાંથી આત્મિક-પદાર્થો સાથે સમન્વય કરી જે આત્માઓ હંસદૃષ્ટિ રાખી ખીર નીર જીવું કરી, આત્મા અને પુદ્ગલનો પૃથગ્ભાવ સમજશે, અને બનેને છુટા પાડવા કટીબદ્ધ થશે તેઓ શાશ્વતા સુખના ભોગી બનશે.

ઈતિ ચિંતામણિ રત્ન કથા.

સમાપ્ત.

